

**МИКОЛАЇВЩИНА
В РОКИ ВЕЛИКОЇ
ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ:
1941 – 1944**

ISBN 966-96397-2-7

Редакційна колегія: Гаркуша О.М. – голова редколегії, Шклярський Ю.О. – заступник голови редколегії, Шитюк М.М. – відповідальний секретар, члени редколегії: Горбуров Є.Г., Мельніченко В.В., Момотенко О.І., Сушко Л.І., Будах В.Д., Шевченко Н.В., Цимбал Л.М., Соболь П.І., Захарченко О.О., Багмет М.О., Шкварець В.П., Котляр Ю.В., Гузенко Ю.І., Зайцев Ю.О.

Авторський колектив: Багмет М.О., Будах В.Д., Гаркуша О.М., Горбуров Є.Г., Гузенко Ю.І., Зайцев Ю.О., Захарченко О.О., Кіншак І.Т., Козирева М.Е., Кондрашов В.Ф., Котляр Ю.В., Погорелов А.А., Соболь П.І., Старовойт Л.В., Хаєцький О.П., Цимбал Л.М., Шитюк М.М. (керівник авторського колективу), Шкварець В.П., Щукін В.В.

На основі нової архівно-джерельної бази авторський колектив намагався об'єктивно з позицій історичної правди комплексно показати становище Миколаївщини в роки Великої Вітчизняної війни.

Видання гідно поповнить бібліотеку новітньої історії України. Воно призначене для науковців, студентів, широкого кола читачів – усіх тих, хто прагне знати правду про найстрашнішу в історії людства війну.

Рецензенти: Тронько П.Т. – Герой України, член-кореспондент Національної академії наук України, д.і.н. професор;
Стецкевич В.В. – д.і.н. професор Криворізького державного технічного університету.

ISBN 966-96397-2-7

© О.М. Гаркуша, 2004

© Є.Г. Горбуров, 2004

© Ю.В. Котляр, 2004

© М.М. Шитюк, 2004

© В.П. Шкварець, 2004

© «КВІТ», 2004

НАВІКИ В ПАМ'ЯТІ НАРОДНІЙ

І ось уже 60! На табло лічильника історії – шістдесят років від часу визволення Миколаївщини від німецько-румунських загарбників. За чотири роки війна двічі вогненным смерчем прокотилася територією області, опаливши кожну сім'ю та оселю, кожне життя. Її гірка правда ніколи не полишить нас. Серед безлічі явищ тисячолітньої вітчизняної історії лише поодинокі суттєво вплинули на її хід, кардинально визначили долю народу та країни. Віддалені наступними десятиріччями багато з подій війни нині бачаться вже не так чітко та рельєфно, як відразу по її закінченні, все ж, головне, не підвладне атмосферним впливам часу. Головним наслідком Другої світової та Великої Вітчизняної війн було відвернення смертельної загрози не тільки для нашої Вітчизни та народу, а й врятування від фашистського поневолення народів європейських країн, що змогли завдяки цьому стати на шлях економічного і соціального прогресу. Війна й досі не закінчилася для багатьох. Для фронтовиків вона у спогадах, ранах і нагородах, які донині знаходять своїх героїв. Для вдів, матерів і дітей, усіх тих, хто не дочекався своїх рідних з фронтів, вона – у скорботі й надії дізнатися про місце їх загибелі, поховання.

Історичні умови сучасної України владно вимагають вироблення принципово нових засад у досягненні та висвітленні надто складних проблем, пов'язаних з виникненням і ходом війни між СРСР та Німеччиною. Без переглядів з наукових позицій усього масиву фактичного матеріалу, переосмислень висновків, оцінок і теоретичних узагальнень, без приведення у відповідність з історичною правдою і демократичними нормами світосприйняття таких корінних питань, як справжні витоки війни та обставини, за яких вона почалася, причини розвалу фронтів та поразок кадрової армії, грандіозна епоха Другої світової та Великої Вітчизняної

війн не зможе стати позитивним здобутком історичного досвіду нових поколінь народу України.

Лише за умови зваженого і об'єктивного висвітлення “незручних” тем питань історії центральної події, “жахливого століття” – Другої світової війни, - за умови правдивого і чесного показу всього химерного переплетіння трагедії і подвигу, слави і безслав'я, смерті і безсмертя ця епоха стане зрозумілою і близькою нащадкам. І не слід боятися надуманих і лукавих посилянь на те, що, мовляв, правдива історія завдає шкоди у вихованні молоді. Саме гірка правда народної трагедії і героїзму, а не підсолоджена кривда здатна збуджувати й утверджувати щирі, а не фальшиві патріотичні почуття, добру, а не байдужу пам'ять, повагу, а не зневагу.

32 місяці – з 1 серпня 1941 року по 31 березня 1944 року йшла на території Миколаївщини Велика Вітчизняна війна. Лилася кров, нищилися матеріальні і культурні цінності, духовні надбання народу. На бій ішли мобілізовані і добровольці, чоловіки і жінки, робітники і селяни, комуністи і безпартійні, атеїсти і віруючі, люди різних поколінь, національностей, професій. На захист рідної землі стали всі, навіть діти “ворогів народу”, молодь, якій судилося дивом вижити в голодному 1933, в'язні сталінських таборів.

У справу розгрому ненависного ворога внесли свій вклад і трудящі Миколаївщини. Понад 79 тисяч жителів області загинули на фронтах війни. 106 наших земляків удостоєнні звання Героя Радянського Союзу, з них 36 – посмертно. В роки тимчасової окупації на території області діяло 89 підпільних організацій і груп, у яких брало участь більше 4 тисяч чоловік.

На початку серпня 1941 року в Миколаївській області було сформовано підпільний обком партії, 2 підпільних міськкоми, 3 міських райкоми, 26 райкомів партії, до складу яких було підібрано 124 секретарі, у районах області були сформовані 12 партизанських загонів і диверсійних груп. З початком окупації підпільно-партизанські структури не могли належним чином заявити про себе, так як сформовані були поспіхом з недостатньо підготовлених, а то й зовсім випадкових людей, які не мали досвіду підпільної роботи, уявлення про нелегальну діяльність.

Умови, в яких жителі Миколаївщини піднялись на боротьбу з німецько-румунськими окупантами, були тяжкими. На окупованій території області в усіх містах і селах розташовувалась велика

кількість ворожих воїнських частин, штабів, аеродромів, баз. У Миколаєві був штаб спеціальних військових з'єднань, спеціальних частин СС, поліції.

Не дивлячись на те, що підпільні обком і райкоми партії в період окупації Миколаївщини німецькими і румунськими військами не працювали, не було створено єдиного організуючого центру, на території області з ініціативи низів розгорнулася повсюдно підпільна і партизанська боротьба. У Миколаєві, Первомайську, Казанківському, Баштанському, Березнегуватському, Кривоозерському, Доманівському районах діяли партизанські загони і підпільні організації. В Арбузинському, Врадіївському, Жовтневому, Новоодеському, Миколаївському, Братському, Вознесенському діяли підпільно-патріотичні групи.

За мужність і героїзм у боротьбі з німецько-румунськими загарбниками звання Героя Радянського Союзу посмертно були удостоєні 4 підпільники:

Віктор Олександрович Лягін
Володимир Степанович Моргуненко
Парфентій Гречаний
Даша Дяченко

1091 підпільник і партизан області нагороджені орденами і медалями. Але події тих грізних днів ніколи не згаснуть у пам'яті народній.

Про них нагадуватимуть меморіальні дошки, пам'ятники, вулиці, названі іменами героїв, обеліски і кургани слави. Не слід забувати й те, що за період "господарювання" на території області фашистські кати знищили більше 105 тисяч мирних радянських громадян.

Минає 60 років з часу звільнення Миколаївщини від загарбників. За цей час піднялось ціле покоління, для якого війна – сторінка історії. Все більше стає людей, які її не пам'ятають. І як же потрібно, як важливо, щоб усі знали, чим виявилась для світу битва з фашизмом, яких зусиль, мужності і жертв коштувала вона нашому народу.

Це наш священний обов'язок перед тими, кого вже немає серед нас. І перед тими, чиє життя лише починається.

ІСТОРИОГРАФІЯ ПИТАННЯ “МИКОЛАЇВЩИНА В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ”

(СЕРПЕНЬ 1941 – БЕРЕЗЕНЬ 1944 Р.Р.).

Глибоке, всебічне дослідження та правдиве висвітлення історії нашого народу в ті страшні трагічні роки стало сьогодні одним з важливих завдань учених. Це обумовлено певними обставинами. Чимало подій, що відбувалися в Україні у воєнні часи, радянською історіографією настільки сфальсифіковані, перекручені, що важко сьгоднішнім дослідникам відрізнити правду від брехні. Крім того, існує велике коло невідомих, недосліджених або малодосліджених проблем, подій, фактів. Це цілком стосується і історії Миколаївщини в роки Другої світової війни.

Першими публікаціями, присвяченими подіям на фронті та в тилу, були газетні та журнальні статті, авторами яких виступали робітники, інженери, вчені, керівники підприємств і установ, партійні, радянські працівники на сторінках обласної та районних газет “Южная правда”, “Прибузький комунар”, “Трибуна хлібороба”, “За колективізацію” та ін. Позитивне в них є те, що їх писали по гарячих слідах люди, які безпосередньо були очевидцями подій.

В подальшому щорічно в цих друкованих виданнях виходять матеріали, присвячені діяльності підпілля та партизанського руху на території області. Проте в усіх публікаціях радянського періоду розповідалось про керівну роль комуністичної партії в становлен-

ні і діяльності руху опору на окупованій території, замовчувались невдачі і прорахунки.

Перше післявоєнне десятиріччя було відмічено виходом документальних повістей московського журналіста Бодрова М.П. про ольшанців¹. На основі спогадів учасників подій і архівних документів автор описує і реконструює легендарний подвиг загону десантників під командуванням К.Ф. Ольшанського в березні 1944 р. при визволенні міста Миколаєва від німецько-фашистських окупантів.

Перша книга “Подвиг загону “ вийшла друком у 1946 році після двох з половиною років від звершення подвигу. Автор просліджує, так би мовити, еволюцію подвигу, описуючи в документально-художньому стилі попередній бойовий шлях кожного з членів героїчного батальйону ольшанців. Особлива увага при цьому звертається на оцінку особистості командира десантного батальйону К.Ф. Ольшанського (автор називає його любимцем батальйону). Бодров детально, з документальною точністю описує бої за м. Миколаїв, наводячи в книзі схему бойових дій загону ольшанців у Миколаївському порту. Автор цілком слушно відмічає: “Десант моряків відіграв дуже важливу роль у визволенні Миколаєва. Неочікувана його поява позаду бойових порядків ворога, сміливі і зухвалі дії чорноморців внесли сум’ятицю і переполох у ворожому стані.

Німці змушені були відтягнути з фронту для боротьби з загоном три батальйони піхоти, чотири 75 мм гармати, два шестиствольних міномети, два танки”².

Книга Бодрова ще вільна від надмірної заідеологізованості, обов’язкової присутності “компартійного керівництва”, яка затьмарювала собою героїзм простих солдатів і офіцерів під час бойових дій з нацистами. В подальших виданнях книги автор доповнював документальну розповідь про морський десант ольшанців новим фактичним матеріалом, уточнював деякі деталі бойової операції, описав, як миколаївці вшанували пам’ять героїв. Безумовно, в багатьох місцях книги Бодрова М.П. “Подвиг загону” проступає пафосна, надмірна героїзація солдатів і офіцерів загону десантників під командуванням старшого лейтенанта К.Ф. Ольшанського.

без урахування звичайних людських слабкостей, помилок як життєвих, так і бойових.

Але незаперечним є те, що і сьогодні ця книга читається з цікавістю і може бути корисна тим, хто не байдужий до нашої героїчної історії.

Продовжував літопис ольшанців один з учасників легендарного миколаївського десанту Герой Радянського Союзу старший матрос Микола Медведєв³. У документальній повісті (літературний запис і обробку здійснив І.Жигалов) він описує свій шлях до батальйону морської піхоти, яким під час штурму Миколаєва командував старший лейтенант К. Ольшанський, доповнює бойову операцію новими фактами. Як учасник і очевидець уточнює свідчення свого попередника по перу. Зокрема, свідчить, що з десанту залишились живими одинадцять чоловік (а не дванадцять, як писав М.Бодров)⁴.

Ще більше зростає інтерес до подвигу ольшанців у 70-80-ті роки. У 1977 р. виходить друком фотонарис М. Божаткіна про меморіальний комплекс, який споруджено в Миколаєві на честь героїв⁵.

Автор подає цікаві фотоматеріали, пов'язані з пам'ятними місцями на Миколаївщині, дає короткі нариси, що описують їх діяльність. М. Божаткін ставить питання про уточнення імен загиблих ольшанців. "Однак документи, відмічає автор, які могли б прояснити справу, загинули в морі: шхуна "Дельфін", що перевозила архіви штабу, від вибуху пішла на дно"⁶. Автора не покидає надія на їх розшук.

Подвигу десанту морських піхотинців під командуванням Константина Ольшанського присвячена книга В.Архипенка "Сузір'я ольшанців"⁷. У ній у формі художньої документалістики розповідається про бойовий шлях 384-го окремого батальйону морської піхоти, який покрив себе невмирущою славою під Миколаєвом. Після виходу першого видання до автора надійшло багато листів, у яких наводилися нові факти з життя К. Ольшанського, невідомі раніше подробиці бойових операцій. Нові матеріали дозволили автору в другому виданні зробити необхідні уточнення, додатки, повніше розповісти про героїв колишніх битв. Зокрема, наводять-

ся листи-переписки бійців і командирів батальйону з дружиною Ольшанського, факти увіковічення пам'яті героїв - ольшанців на території Миколаївщини.

Велике морально-політичне і наукове значення мав вихід у 1946 р. документального збірника "Звірства німецько-фашистських окупантів"⁸. Він включав акти про катування, розстріли і руйнування, заподіяні німецько-фашистськими загарбниками на території Української РСР, в тому числі і в Миколаївській області. Його засуджуюча сила щодо нацизму полягає в тому, що він вміщує акти безпосередніх свідків злочинів німецьких нацистів і румунських фашистів на території сіл Миколаївщини: Казанка, Бармашове, Михайло-Ларино, Пересадівка, Андріївка (Варварівського району), Братське.

До того ж ці акти підкріплені судово-медичним обслідуванням трупів з метою ідентифікації особистостей закатованих⁹. Це були чи не перші (майже по гарячих слідах) документально засвідчені факти про звірства нацистів на території Миколаївської області, що розкривали антилюдську, садистську сутність німецьких і румунських окупантів.

До проблеми висвітлення партизанського і підпільного руху на Миколаївщині вперше звернулися журналісти, публіцисти, письменники. Це було в чималій мірі викликано необхідністю посилення воєнно-патріотичного виховання в період розгортання холодної війни (офіційна версія). І головне - закарбувати в пам'яті народній подвиг героїв підпілля. Серед художніх творів 50-х р.р., що висвітлюють названу проблематику, слід назвати повість С.Полякова "Партизанська іскра"¹⁰. У великій за обсягом книзі (310 с.) автор у художній формі розповідає про головних героїв підпілля с. Кримки, подаючи як справжні, так і вигадані прізвища. Безумовно, не все достовірно в названій повісті, має місце ідеологічна комунобільшовицька тенденційність при характеристиці образів (наприклад, куркульського походження і ін.), подачі подій тощо. Але незаперечним є те, що художній твір мав неабиякий виховний вплив на післявоєнне покоління.

Серед жанру розповідей 50-х рр. привертає увагу невелика за обсягом україномовна книжка Осипа Зінкевича "Партизанська іс-

кра”¹¹, де вміщено розповіді очевидців: - матерів, батьків, сестер і братів героїв Кримківського підпілля. Це дозволило більше деталізувати події, наблизити їх до правдивого висвітлення, але разом з тим і внесло певний суб’єктивізм їх тлумачення.

У жанрі художньої документалістики виходить чимало книг, присвячених героям “Партизанської іскри”¹². Справа в тому, що цей жанр не вимагав строгої документальності, архівних джерел, які тоді в більшості були засекречені. До того ж відсутність документальних джерел дозволяло авторам більш “мобільно” пристосуватися до більшовицької кон’юнктури.

Хрущовська “відлига” активізувала діяльність по висвітленню і дослідженню партизанського і підпільного руху на Миколаївщині. Особливою подією цього періоду був вихід у світ спогадів учасника “Партизанської іскри” І. Герасименка¹³. Якщо до нього найважливіші питання виникнення, діяльності і загибелі членів організації “Партизанської іскри” в різних творах висвітлювались по-різному, що, звичайно, в багатьох викликало непорозуміння, то спогади І. Герасименка поставили дещо на свої місця. Цінність книги в тому, що автор, один з членів комітету підпільної організації “Партизанська іскра”, якому вдалося залишитися живим, найбільш правдиво і достовірно висвітлює процес створення підпільної комсомольської організації, діяльності і загибелі її членів. У 1967 р. І. Герасименко здійснює друге видання спогадів кримківського підпілля, учасником яких був сам. Разом з тим, коли порівняти “Щоденник” Івана Герасименка і книгу “Партизанська іскра”, можна віднайти чимало розбіжностей. Значна частина цікавого правдивого матеріалу не попала на сторінки спогадів, не змігши перебороти кордони цензури. Впродовж 70-х років з’явився цілий ряд статей про “Партизанську іскру” у фахових журналах¹⁴.

Серед мемуарної літератури 60-х років слід назвати книгу генерала армії, двічі Героя Радянського Союзу І.О. Плієва “Розгром армії месників”¹⁵, у якій автор детально описує хід бойових операцій на території Миколаївщини проти німецького генерала Холлідта (під м. Новий Буг і ін.), зокрема рейд кінно-механізованої групи під особистим керівництвом в Березнегувато-Снігу-

рівській операції 3-го Українського фронту в березні 1944 року (книга вміщує карти і схеми військових операцій за м. Новий Буг і Березнегувато-Снігурівської). У 1973 р. І.О. Плієв видає нову книгу спогадів “Дорогами війни”, в якій доповнює фактами і уточненнями попередню книгу, розширює часові межі переможного походу кінно-механізованої групи, якою командує, від Південного Бугу в Європу і на Далекий Схід проти Квантунської армії. Не дивлячись на те, що мемуарна література має велике політичне, наукове і виховне значення, в той же час існують і суттєві недоліки цього жанру. В радянські часи цензура нищівно вихолощувала все те, що не відповідало нормативам комуністичної ідеології, тому й не дивно, що мемуарні джерела носять у собі відбиток авторської суб’єктивності, не позбавлені заданості і тенденційності, вимагають до себе дуже обережного аналітичного відношення.

У 60-ті роках з’являються перші наукові дослідження підпільно-партизанського руху на Півдні України. Це - дисертація на здобуття вченого ступеня кандидата історичних наук, підготовлена і захищена у Київському державному університеті ім. Т.Г.Шевченка Нем’ятим В.М. “Партійне підпілля Півдня України в роки Великої Вітчизняної війни (на матеріалах Миколаївської і Херсонської областей)¹⁶. Назва і зміст дослідження досить тенденційні, з прагненням будь-що довести “керівну роль компартії” в підпільному русі. Підтвердження цьому - такі патетичні слова: “Прості радянські люди ..., наслідуючи приклад комуністів, діяли так, як їм підказували сумління патріотів своєї Батьківщини”¹⁷. Виходить якийсь еклектизм: неправомірне ототожнення компартійності з вродженим з споконвіків у народі патріотизмом. Інколи автор сам спростовує тезу щодо керівної ролі комуністів у підпільному русі. Так, у центральному районі м. Миколаєва була створена підпільна група, що складалась лише з 10 комуністів і 50 безпартійних робітників і службовців¹⁸. Отже, неможливо ототожнювати так зване партійне підпілля з усім підпільним рухом, це несправедливо, антинауково. Приписувати, перебирати успіхи простого народу собі було притаманне компартійній владі завжди. Якщо відкинути компартійну сполуку, то можна побачити в дослідженні В.М. Нем’ятого чимало цікавих фактів, подій щодо підпілля Миколаївщини.

В подальшому В.М.Нем'ятий продовжує досліджувати історію підпільного руху на Миколаївщині, про що свідчить вихід з друку його брошури "Справи безсмертні" і книги "Вірність"¹⁹. Свої науково-популярні праці історик в першу чергу адресує учнівській та студентській молоді, керуючись потребами патріотичного виховання і ідеологічним замовленням компартії. В.М. Нем'ятий, як і в попередніх працях, звужує антинацистський підпільний рух на Миколаївщині до партійного підпілля, якого, як самотійного, в природі не існувало. Роботи не позбавлені пафосного тону, комуністичних пропагандистських штампів. Названа брошура в основному присвячена організації Миколаївського підпільного центру під керівництвом Корнева, підпілля в Братському, Березнегуватському районах і в м.Вознесенську. В.Нем'ятий свідчить, що об'єднання підпільних організацій і груп під єдиним керівництвом у м. Миколаєві почалося ще з грудня 1941 р., а офіційно оформлено як центр у вересні 1942р. з виборами керівництва з 5-ти комуністів²⁰. Виходить, без комуністів підпільного центру в Миколаєві не могло бути, що не відповідає дійсності. Явна прокомуністична тенденційність проступає в багатьох місцях книги, а також і в інших працях автора.

Інша книга В.Нем'ятого охоплює майже увесь підпільно-партизанський рух на Миколаївщині: Миколаївський підпільний центр Корнева і його діяльність, подвиг юних підпільників Шури Кобера й Віті Хоменка, "Партизанську іскру", підпільні групи в районах і селах області. Автор наводить такі дані щодо підпільно-партизанського руху на Миколаївщині: "На середину 1943 року підпільники діяли в 42 селах Миколаївської області"²¹.

У працях історика Нем'ятого використана велика кількість архівних документів, матеріалів періодичної преси, що дозволило авторові наповнити дослідження цікавими фактами, статистичним матеріалом і доступно їх викласти.

Пам'ятною подією став вихід у 1964 р. ґрунтовної (на той час) книги "Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. Документи і матеріали"²².

Збірник документів скомпоновано за тематично-хронологічним принципом, що дозволяє прослідкувати складний і суперечливий

перебіг героїчних і трагічних подій на території Миколаївщини в роки Великої Вітчизняної війни.

Він включає три розділи: “Миколаївська область на початку Великої Вітчизняної війни”, “Окупація Миколаївської області і боротьба підпільних організацій і партизанських загонів по її визволенню від німецько-фашистських загарбників”, “Визволення Миколаївської області від німецько-фашистських загарбників. Допомога фронту і боротьба трудящих за відновлення народного господарства.” Збірник містить хроніку тимчасової окупації німецько-фашистськими загарбниками великих населених пунктів Миколаївської області і визволення їх частинами Радянської армії.

Велика частина документів присвячена підпільно-партизанському рухові на Миколаївщині, їх оприлюднення для істориків, краєзнавців, пересічних громадян мало виключне значення, так як для багатьох тих, хто цікавився власною історією, доступ в партійні архіви і в державні був обмежений.

У першому розділі вміщені постанови, витяги з постанов бюро комітетів партії про організацію місцевої оборони, про проведення мітингів трудящих у зв'язку з віроломним нападом фашистської Німеччини на Радянський Союз; інформація, доповідні записки, повідомлення про політико-виховні, мобілізаційні, господарські та інші заходи.

Серед документів прослідковується перевага морально-психологічних та політико-виховних заходів над заходами мобілізаційними, з організації народного ополчення, винищувальних і загонів самооборони тощо. Це свідчення того, що більшовицька влада побоювалась морально-політичного стану населення і особливо тих соціальних верств, які нею були тероризовані і ображені.

Якщо перший розділ був одноманітно радянським, то другий – містив документи і матеріали двох воюючих сторін – німецької і радянської. Це – акти про звірства німецько-фашистських окупантів над мирним населенням області; оголошення, накази, розпорядження, повідомлення місцевої окупаційної влади; постанови, довідки, інформаційні повідомлення, листівки Миколаївського

обкому партії, райкомів партії про діяльність антифашистського підпілля, партизанського руху в районах області.

Порівняльний аналіз радянських документів дозволяє більш об'єктивно відтворити картини бойових, руйнівних, пропагандистських операцій в боротьбі з ворогом, уточнити місце їх проведення, імена учасників, озброєння, тощо.

Слід мати на увазі, що партійні документи і матеріали не позбавлені декларативності, ідеологічної заангажованості, однобічності у висвітленні подій. У них зовсім не повідомляється про невдачі, прорахунки, помилки в діяльності підпільно-партизанського руху, про факти недооцінки ворога і переоцінки власних сил тощо. А проблеми партійної самокритики і визнання провини за недбале керівництво взагалі вважались недопустимими. Тоталітарна партія була позбавлена самоочищення.

Документи окупаційної влади складені з німецькою педантичністю і можуть викликати більшу довіру, хоча на них лежить печатка жорстокості і людської невинної крові. Багато сумнівів викликає більшовицька парадигма “керівної і організуючої ролі КПРС в суспільстві”. Звернемося до наведених у документах цифр щодо запису населення в народне ополчення. Так, в Очаківському районі записалося 3900 чоловік, з них 72 комуністи, у Казанківському – відповідно: 1344 і 68; Варварівському: 646 і 72; Березнегуватському: 293 і 18²³. По-перше, комуністи не дуже то й поспішали підставляти свої “безцінні” голови під кулі ворога. По-друге, згадуване народне ополчення не відіграло тієї ролі, яка на нього покладалася, багато в чому з причин розгубленості компартійного керівництва у перші критичні дні війни.

Цінність другого розділу також у тому, що він наповнений документами і матеріалами страшного нацистського геноциду на території Миколаївської області: про розстріли мирного населення Миколаєва, наводяться цифри розстрілів мирного населення по районах області, а також факти звірячих катувань, тортур, знущань над радянськими людьми в концтаборах, гестапівських тюрмах і єврейських гетто.

Наявні факти і цифри примусового вивезення молоді на каторжні роботи в Німеччину з Миколаївської області. На роботи

було відправлено 25884 чоловіки²⁴. У документах називаються прізвища, військові звання і посади німецьких і румунських злочинців та катів нашого народу. Але окремих документів чи матеріалів щодо румунської окупаційної влади в збірнику немає.

Значна кількість документів збірника третього розділу присвячена відбудові промисловості, сільського господарства, закладів освіти, культури, охорони здоров'я.

Для багатьох документів характерна пафосна рапортоманія, переможні реляції трудових колективів, партійно-політична декларативність. Зате одиниці документів містять завдання по відбудові закладів освіти, культури, охорони здоров'я. Знайдено лише один документ, що стосується проблеми того часу-боротьби з дитячою безпритульністю.

Подібною за формою, змістом і структурою була книга "Одеська область у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.. Документи і матеріали"²⁵. У ній міститься декілька документів, що стосуються Миколаївщини, зокрема "Партизанської іскри" с. Кримки, діяльності партизан у північних районах області, що в ті часи відносились до Одеської області.

У 70-80-ті роки виходить чимало цікавих праць, присвячених бойовим діям частин Радянської армії по визволенню Миколаєва і Миколаївщини від німецько-фашистських окупантів²⁶. Серед них привертають увагу дві книги: "Гвардійський Миколаївсько-Будапештський" і "Гвардійська Миколаївська". У першій іде мова про бойовий шлях 2-го гвардійського механізованого корпусу, який взяв участь у визволенні Миколаєва від німецько-фашистських окупантів. За це механізованому корпусу було присвоєно почесне найменування "Миколаївський", а за взяття Будапешту – "Будапештський". Про те, що це був дійсно героїчний корпус, свідчать такі факти: 23 рази одержував подяку Верховного Головнокомандування; 28 найхоробріших бійців і офіцерів одержали високе звання Героя Радянського Союзу.

Автори – ветерани корпусу – на основі архівних матеріалів, особистих спогадів розповідають про діяльність командирів і політпрацівників, роботу штабів, самовіддану ратну працю та героїзм бійців і офіцерів у боротьбі проти німецько-фашистських

загарбників у роки Великої Вітчизняної війни. Те, що літопис бойової військової частини написали самі її учасники, дуже важливо: як з точки зору більшої об'єктивності у висвітленні подій, так і з позицій виховного потенціалу книги. Молодь більше довіряє безпосереднім учасникам минулих подій.

Друга книга присвячена висвітленню бойового шляху 108-ї гвардійської стрілецької Миколаївської Червонопрапорної ордену Суворова дивізії. Вона брала участь у Березнегуватсько - Снігурівській військовій операції, визволенні Миколаєва і Одеси. За визволення Миколаєва від німецько-фашистських загарбників їй присвоєно почесне найменування "Миколаївської".

Популярний воєнно-історичний нарис про бойовий шлях 108 гвардійської стрілецької дивізії побудований на значній джерельній базі – матеріалах з фондів Міністерства оборони СРСР, спогадах учасників бойових операцій (ветеранів дивізії). Безперечно, як і перша, так і друга книга (як і всі інші книги про Велику Вітчизняну війну радянського періоду) позбавлені критичного підходу до аналізу прорахунків, помилок командування (вищого та і низового) як стратегічного, так і тактичного характеру, взаємовідносин у армійському середовищі тощо.

Інші книги присвячені публіцистичному опису подвигів, що звершували бійці і офіцери, удостоєнні високого звання Героя Радянського Союзу. Добрий путівник по місцях бойової слави на Миколаївщині складений і надрукований П.Мущинським.

На 70-80-ті роки припадає чимало книг історико-публіцистичного і історико-популярного характеру²⁷, в яких висвітлюється підпільно-партизанський рух та опір німецько-фашистським загарбникам у перші дні війни. Серед них слід відмітити науково-популярне видання М.І.Доброніченка "Партизанські дні і ночі". Автор книги журналіст, учасник Великої Вітчизняної війни, в результаті багатолітніх пошуків, дослідної роботи, використання архівних матеріалів, публікацій, спогадів відтворює ще одну сторінку літопису підпільно-партизанського руху опору на Півдні України. У формі документальної повісті він розповідає про діяльність партизанського загону під командуванням досвідченого підпільника Седнева Г.М. на території Дніпропетровської і Мико-

лаївської областей у 1941-1943 рр. Автор наводить нові матеріали про тих, хто мужньо воював у тилу ворога.

Не менш значимою у висвітленні перших днів Великої Вітчизняної війни на Миколаївщині є книга Передерія П.І. “В боях під Очаковом”, що вийшла в Одеському видавництві “Маяк” у 1989 р. Автор книги, колишній боєць очаківського винищувального батальйону, базуючись на своїх власних спогадах, на великому і цікавому документальному матеріалі розповідає про одну з мало-відомих сторінок літопису Великої Вітчизняної війни – героїчної оборони Очакова, Кінбурнської коси і острова Тендра літом – восени 1941 р.

У книзі на відміну від попередніх видань з історії Великої Вітчизняної війни менше глянцю і більше суворой правди про ратну роботу бійців Очаківського винищувального батальйону, створеного з так званих “позавійськовиків” міста і району. Йдеться про те, що бійці батальйону були озброєні трофейними, дуже зношеними гвинтівками, які залишилися ще з часів Першої світової війни (досить часто і цієї зброї бракувало). Незважаючи на це, книга пронизана духом мужності і самопожертви бійців батальйону по захисту рідної землі від ворога. Наводяться численні факти винахідливості бійців батальйону в критичних воєнних ситуаціях, приклади беззавітної мужності і героїзму. Насамкінець автор робить досить переконливий висновок: “...Захисники Очакова, островів Первомайського і Березань, Кінбурнської коси і Тендри внесли немалий вклад в оборону Одеси і Кримського півострова, зриву гітлерівських планів “бліцкригу”²⁸.

Про керівника Миколаївського підпільного центру Героя Радянського Союзу Віктора Олександровича Лягіна розповідається в книзі ленінградського журналіста Г.Лисова “Право на безсмертя”. Особливістю книги є те, що автор вимальовує образ героя – підпільника на основі особистих зустрічей і записаних спогадів з рідними і близькими людьми, використання особистих листів до дітей, дружини, батька і матері (вони наводяться у книзі). У книзі коротко викладені події, пов’язані з подвигом і загибеллю героя-розвідника, увіковічненням його пам’яті. Правда, автор дещо ідеалізує свого героя.

Особливо плідним виявився сучасний період історіографії історії Великої Вітчизняної війни, пов'язаний з святкуванням 50-річчя визволення Миколаївщини від німецько-фашистських окупантів (1994 р.) і 50-річчям Великої Перемоги. Письменники, журналісти, публіцисти на ширшій документальній базі звертаються до документально-публіцистичного опису героїзму воїнів Радянської армії в період захисту Миколаївщини від німецько-фашистських загарбників та визволення²⁹.

У серії документалістики помітне місце посідає книга М.Ф. Богомолова "Гроза над Прибужжям", що вийшла друком у 1995 р. В художньо документальній книзі на основі широкого кола історичних матеріалів розповідається про події Великої Вітчизняної війни на Миколаївщині: героїчну оборону влітку 1941-го, опір населення фашистському окупаційному режимові та про визволення області від загарбників весною 1944 року. Це комплексне художньо-документальне видання, що охоплює майже увесь спектр життя мешканців Миколаївщини, починаючи з довоєнного часу і закінчуючи визволенням від німецько-фашистських загарбників, а також їх мужню боротьбу з ворогом в період нацистської окупації. У цьому творі менше заідеологізованості, комуністичних пропагандистських штампів, якими була достатньо насичена (навіть перенасичена) радянська історіографія.

Близько тридцяти років дослідженням подвигу ольшанців займався миколаївський письменник М.І. Божаткін. Він відшукав серед архівних документів імена десантників, які не були відомі і добився їх увіковічення на меморіальному комплексі героїв-ольшанців. Це Монастирський Б.О., Самойлов В.С., Русін П.Г. і Чекунов Д.М. Результат цих досліджень і пошуків був викладений у документальній повісті "Десант приймає бій". У книзі наводяться короткі біографії учасників десантного загону під командуванням старшого лейтенанта К.Ф. Ольшанського. Автора не покидає надія, що відшукаються сліди останніх 8-ми учасників десанту³⁰.

Серед наукових воєнно-історичних видань слід відмітити невеличку за обсягом, але важливу за змістом книгу Я.І. Конотопенка "Весна визволення", в якій йдеться про Березнегувато-Снігурівську воєнну операцію по визволенню Миколаївщини від німець-

ко-фашистських окупантів. Використавши значний перелік публікацій та архівних матеріалів, автор без ідеологічних зашорень минулих часів подає правдивий перебіг та оцінку воєнних дій на Миколаївщині того часу.

Про бойовий шлях дивізій, що захищали і визволяли Миколаївську область в 1941, 1944 роках, йдеться в книзі В.Ф. Котко і П.Д. Мушинського “Вони воювали на Миколаївщині”. Автори в коротких нарисах розповідають про ратний шлях дивізій Радянської армії, що воювали з нацистами на території Миколаївської області; називають особистий склад армії, що визволяв нашу область від німецько-фашистських загарбників у березні 1944р. В книзі подано картосхеми бойових дій.

Про нові концептуально-методологічні підходи і розширення тематичних пошуків, звільнення від ідеологічних схем і штампів свідчили ряд наукових регіональних конференцій, присвячених ювілею Великої Перемоги³¹. Перш за все - це обласна науково-практична конференція, присвячена 50-річчю визволення Миколаєва і України від німецько-фашистських окупантів. У ній особлива увага приділена висвітленню ролі медичних працівників в підпільно-партизанському русі на території області, зокрема їх активній участі в підпільній організації “Миколаївський центр”, вознесенській підпільній організації тощо.

Збірник матеріалів конференції містить тези про діяльність окремих медиків – патріотів-підпільників: О.І. Мельниченка – керівника медичної групи обласної підпільної організації “Миколаївський центр”, фармацевта М.В. Пошукайло – активного учасника вознесенської підпільної організації, О.О. Ляховського – рентген-техніка і ін.

У 1995 р. відбулися дві обласні наукові конференції, присвячені 50-річчю Великої Перемоги. Вони включали різноманітну тематику: вклад миколаївських суднобудівників у перемогу, масове знищення єврейського населення на Миколаївщині в період фашистської окупації (В.В. Щукін і ін.), боротьба сільських підпільників Миколаївщини проти румунських загарбників (Захарченко В.А.), партизанський рух на Миколаївщині в роки Великої Вітчизняної війни (Я.І. Конотопенко і ін.), Очаків – місто минулої слави у

Великій Вітчизняній війні (І.І. Федьков і ін.), роль підпільників Миколаївщини в організації саботажу аграрних заходів німецько-румунських окупантів (О.О. Захарченко), німецький окупаційний режим на території Миколаївщини (О.В. Серединський) і ін. Більшість матеріалів конференції базуються на нових документах відкритих архівних фондів, деякі доповіді характеризуються нестандартністю і новизною у підході до висвітлення тих чи інших подій на Миколаївщині в роки Великої Вітчизняної війни. (В.В. Щукін, О.О. Захарченко і деякі інші).

Відрадно, що до дослідницької роботи з історії Великої Вітчизняної війни підключається студентська молодь, про що свідчать ряд цікавих повідомлень на першій всеукраїнській студентській науковій конференції, що відбулася в Миколаївському педінституті 20-21 грудня 1993 року. Питання геноциду фашистської Німеччини щодо молоді південних регіонів України розглянув у своїй доповіді студент А. Савченко, а студент В.Кіпіані чи не вперше на Миколаївщині спробував висвітлити важливу для південного регіону тему українського націоналістичного підпілля, доводячи, що в лавах українського націоналістичного підпілля і повстанства були не лише галичани, “західники”, а й миколаївці (називає деякі прізвища).

До проблеми українського націоналістичного підпілля звертаються миколаївські дослідники В.І. Друмов і Ю.О. Зайцев у доповіді “Українське визвольне підпілля в 1941-1944 рр. на Миколаївщині: мовою документів”, яку вони виголосили на першій обласній науковій краєзнавчій конференції 1995 року. В результаті копіткої роботи в архівах дослідникам вдалося виявити більш ніж 150 імен і прізвищ учасників націоналістичного підпілля на Миколаївщині (дехто з них поки що тільки під своїм “псевдо”)³².

Про внутрішню структуру обласної організації ОУН на Миколаївщині і її діяльність розповів у своїй доповіді на 2-й обласній краєзнавчій конференції (1997 р.) С.П. Біліченко.

Разом з тим не обійшлося без старих ідеологічних схем і штампів у висвітленні історії підпільно-партизанського руху на Миколаївщині (це тези “Партійне підпілля і партизанський рух в Україні” В.О. Кузьєва і О. Сопіної). Помітна в матеріалах кон-

ференції наявності повторів, наведення уже досить відомих фактів і цифр (особливо щодо радянського підпільно-партизанського руху), що свідчить про відсутність у деякої частини істориків і краєзнавців новаторського, пошукового підходу до дослідження історії минулого століття. Часткове розсекречення спецфондів партійних і державних архівів, особливо архівів СБУ (колишній КДБ), спонукало багатьох істориків і краєзнавців до подальшої дослідницької роботи по уточненню фактів, подій, імен і прізвищ, спростуванню помилкових тверджень, виявленню як позитивних, так і негативних сторін в історії партизанського і підпільного руху на території Миколаївщини в 1941-1944 рр. Досить успішно в цьому напрямку попрацював миколаївський історик М.М. Шитюк, в результаті чого ним видано ряд праць³³. Автор вперше на основі глибокого вивчення раніше закритих фондів архівів розкриває процес формування і діяльності партизанських і підпільних груп у тилу ворога на території Миколаївщини, прагне довести, що невдачі початкового і всього першого періоду Великої Вітчизняної війни пояснюються рядом причин і в першу чергу суб'єктивного характеру.

Спираючись на архівні джерела, розповідає про те, як тоталітарна сталінська система породжувала фальш і підтасовки під час організації партизанського руху. Боячись кари за бездіяльність, деякі керівники – активісти і члени ВКП (б) – намагалися створити на папері фіктивні загони, підпільні групи і відповідно розповісти про “активну бойову” їх діяльність. Так, один з таких “керівників” представив списки партизанського загону на 460 чоловік, а насправді було менше 10. Автор робить цілком слушний висновок: не дивлячись на те, що підпільний обком і райкоми партії в період окупації Миколаївщини німецькими і румунськими військами не діяли, малодушність проявляла частина комуністів, з ініціативи низів розгорнулася повсюдно підпільна і партизанська боротьба³⁴.

Продовжили досліджувати проблему руху опору на Миколаївщині в роки Великої Вітчизняної війни і інші науковці, розвідки яких увійшли в збірки наукових праць³⁵.

Новизною відрізняється стаття В.І.Друмова “Українське підпілля у 1941-1944 рр. на Миколаївщині”, у якій автор на основі нових документів з архівів СБУ, до яких був відкритий доступ у 1994-1995 р.р., доводить кількість оунівського підпілля на території Миколаївської області до 200 чоловік (безумовно, до яких був відкритий тоді доступ) Найбільша організація діяла у селі Піски Баштанського району. Автор називає величезні втрати членів обласної організації ОУН, яких вони зазнали в боротьбі з німецькими окупантами. Але з сумом констатує: те, що не вдалося зробити німцям, зробили слідчі СМЕРШУ. Ще не був звільнений Миколаїв, а в селах уже почалися арешти патріотів – українців. Автор стверджує, що осередки ОУН на Миколаївщині діяли до 1949 року³⁶. В подальшому важливу проблему діяльності ОУН на території Миколаївщини продовжує розробляти дослідник Ю.О. Зайцев у статті “Діяльність ОУН на території Миколаївщини”. У своїй праці автор розповідає про діяльність похідних груп ОУН на території Миколаївщини, про вербування ними місцевої інтелігенції і молоді до оунівських лав.

Зазначає, посилаючись на карні справи членів ОУН, що громадську владу в місті (міську управу, біржу праці, поліцію і ін.) на деякий час у серпні 1941 року захопили українські націоналісти (мельниківці), що прибули в Миколаїв з німецькими військами. Автор називає значну кількість прізвищ, імен, “псевдо” активних учасників оунівського підпілля (зокрема, В.Доброхольську – декана факультету української мови педінституту), оповідає про конкретні форми і напрями роботи в умовах німецької окупації, про тортури і страти патріотів – українців як німцями, так і більшовицькою владою. У статті цілком слушно зазначається, що керівниками місцевої організації ОУН були здебільшого вихідці з Західної України, загартовані духовно, національно більш освічені люди ніж на Сході, Півдні, зморених голодом та репресіями, русифікацією³⁷.

Ця праця, як і праця попереднього автора, не позбавлена повторів, не має ґрунтовних аналітичних висновків і узагальнень. Як і В.Друмов, Ю.Зайцев стверджує, що ОУН була політичною партією, яка займалася підпільною діяльністю, не вступала у відкриті

бої з окупантами³⁸. В іншій статті вони констатують: підпільники готували збройне повстання у Рейхскомісаріаті України³⁹. Це говорить про те, що досить складна і суперечлива діяльність ОУН на Миколаївщині потребує більш ґрунтовнішого, а головне - критичного аналізу і дослідження.

Найбільш повно ця проблема висвітлена в новій брошурі Є.Г. Горбурова і М.М. Шитюка, що вийшла друком у 2003 році в Інституті історії України Національної Академії наук України⁴⁰. У ній чіткіше прослідковується відмінність в діяльності ОУН (бандерівців) і ОУН (мельниківців) на Півдні України. Автори віднайшли документ, у якому стверджується, що організація Бандери, без сумніву, готує повстання в "Рейхскомісаріаті України" з метою встановлення української держави⁴¹.

У праці чимало місця відведено аналізу промахів, упущень, недоліків у діяльності ОУН на Півдні. Зокрема, надмірне зосередження уваги на пропаганді ідеї виключності української нації, що в умовах поліетнічного і зросійщеного південного регіону відштовхувало від ОУН значні верстви населення.

Разом з тим, автори підкреслюють, що найсильнішим було українське підпілля якраз у Південній Україні й Трансністрії, які перебували під румунською окупацією. Тут діяла "Південна похідна група", яка нараховувала близько 1000 осіб і надалі отримувала значне поповнення⁴². Досить докладно висвітлюються репресивні акції, терор нацистських органів проти ОУН. На основі вилучених з архівів документів автори доходять досить цікавого висновку: органи НКВС – НКДБ нерідко володіли більш достовірною і детальною інформацією про стан справ у середовищі українських націоналістів, ніж німецько-румунська окупаційна адміністрація. Отримана від агентів інформація дозволяла радянським спецслужбам адекватно реагувати на всі акції ОУН, а після вигнання окупантів – виявляти і знешкоджувати націоналістичні осередки, що вели боротьбу проти сталінського режиму⁴³. Для сталінського тоталітарного режиму український націоналізм був ворогом набагато злішим, ніж нацизм.

Основою діяльності націоналістичного підпілля була пропаганда ідей українського націоналізму шляхом проведення відпо-

відних бесід, розповсюдження листівок тощо. Разом з тим попри вказівки провідників організації місцеві осередки не лише доставали зброю і боєприпаси, але й вдавалися до антинацистських виступів. Щоправда вони не мали систематичного характеру і не завдавали відчутних втрат окупантам⁴⁴. Брошура Є.Г.Горбунова і М.М.Шитюка є найбільш повним дослідженням нового для південного регіону явища як націоналістичне підпілля. Нагромадження науково-дослідницьких матеріалів створювало досить вагоме підґрунтя для написання узагальнюючих праць. До цього чимало було написано і досліджено з історії підпільно-партизанського руху в південному регіоні; підготовка художньо-документальних творів, мемуарів, наукових праць, присвячених конкретним формам руху Опору. Тому вихід монографії Є.Г.Горбунова “Рух опору на Півдні України в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945 р.р.)”⁴⁵ став помітним явищем у сучасній військовій історіографії, в тому числі і на регіональному рівні.

Автор відходить від заідеологізованого, однобічного вивчення історії Великої Вітчизняної війни, характерної для радянської історіографії, від надмірної героїзації подій, окремих особистостей (особливо керівників груп, командирів, комісарів тощо). Події руху опору подаються в діалектичній єдності героїчного і трагічного, без глянцу наводяться факти організаційних, тактичних, бойових, кадрових прорахунків партизан і підпільників (особливо на етапі становлення руху опору).

Розповідаючи про труднощі, трагічні події, автор зосереджує увагу на героїчній боротьбі підпільників і партизан краю проти німецько-фашистських і румунських окупантів, на ефективності цієї боротьби. Докладно описується героїчна боротьба проти німецьких окупантів Миколаївського “Підпільного центру” під керівництвом В.О. Лягіна, до якого входило більше 25 підпільно-диверсійних груп, і діяльність “Партизанської іскри” Первомайського району. Наводяться цифри щодо ефективності підпільно-партизанського руху на Миколаївщині. Тільки партизанський загін, що діяв у північних районах області з листопада 1943 року до березня 1944 провів близько 30 бойових операцій, в результаті яких знищено 3 тис. солдатів і офіцерів противника, 74 зрадники

Батьківщини, 22 залізничні вагони, 31 автомашину і ін., звільнено із табору військовополонених 450 червоноармійців⁴⁶.

Подібна ефективність мала зворотню сторону медалі: адекватні дії окупаційної влади щодо мирного населення. Автор торкається цієї складної проблеми лише в одному місці, коли наводить думку історика А. Трубайчука про те, що кожен диверсійний або терористичний акт викликав відповідну реакцію окупаційних каральних служб. Розплачувалося за це цивільне населення, що тисячами гинуло від каральних операцій або депортувалося⁴⁷.

Заради історичної правди цю проблему потрібно досліджувати і про неї треба говорити. Але ні в якому разі не засуджувати за це підпільників і партизан.

Вони діяли за законами війни і як патріоти боролися за визволення своєї Батьківщини від німецько-фашистських окупантів і їх союзників. Монографія виконана на широкій історіографічній і джерельній базі, що дозволило авторові узагальнити проблему до масштабів регіону, висвітлити типові тенденції і регіональні особливості різноманітного явища руху опору на Півдні в роки Великої Вітчизняної війни.

До наукового обігу вперше вводиться великий масив німецьких і румунських трофейних документів, що протягом десятиліть не використовувались дослідниками. Це дозволило авторові максимально наблизитися до історичної правди, виправити хиби попередників. Зокрема висвітлити об'єктивну картину діяльності молодіжної підпільної організації "Партизанська іскра", показати її героїчні та трагічні сторони. Як невід'ємну складову руху опору на Півдні автор розглядає діяльність націоналістичного підпілля в роки німецько-румунської окупації. Він спростовує думку про те, що організації українських націоналістів (ОУН) зосереджувалися виключно в районах Західної України.

Спираючись на архівні матеріали, автор доводить, що в Миколаєві діяв обласний провід ОУН, підпільні організації діяли у Новоодеському, Вознесенському та інших районах⁴⁸.

Це підтверджує той факт, що націоналістичне підпілля і в зросійщеному регіоні мало глибоке етнічне коріння і всебічну підтримку. Не було б зайвим для автора здійснити порівняльний ана-

ліз форм, методів і засобів боротьби проти окупантів радянського і націоналістичного підпілля.

Якщо радянські підпільники зосереджували основну увагу на проведенні диверсій, то оунівці ці заходи вважали крайніми і вимушеними для їх боротьби. Для них головне - пропагандистсько-виховна робота з населенням для пробудження його національної самосвідомості, створення структур Української незалежної держави. Зі слідчих справ виявлено багато миколаївців, як боролися за незалежну Україну в лавах ОУН. Відомо багато епізодів, у яких задіяно понад 430 чоловік. Доля ж їх героїчна і трагічна⁴⁹. Їх трагізм посилювався ще й тим, що на них часто доносили радянські підпільники і партизани.

Автор на конкретних цифрах доводить, що терор нацистів проти підпілля ОУН довершили радянські каральні органи – НКВС – МДБ – КДБ. Монографія Є.Г. Горбурова не позбавлена описовості, але вона є завершеною, системною працею як в концептуальному відношенні, так і змістовно.

У контексті повстансько-партизанського руху на Півдні України як загального історичного явища зробили спробу розглянути підпільно-партизанський рух опору в регіоні в роки Великої Вітчизняної війни миколаївські історики Ю.В. Котляр, Є.Г. Горбуров і М.М.Шитюк⁵⁰. Найбільшу частину їх монографії займає розгляд руху опору і націоналістичного підпілля на Півдні України в роки Великої Вітчизняної війни. Досить цікавим і змістовним у роботі є аналіз історіографії проблеми.

При розгляді становлення руху опору ворогу на окупованій території автори відмічають численні труднощі об'єктивного характеру, хоч деяких з цих перешкод могло і не бути. Їх вони трактують в основному як вплив сталінської тоталітарної системи.

В результаті непередготовленості руху опору в перші дні і тижні німецько-румунської окупації, пошуки методів і форм підпільної й партизанської роботи, набуття досвіду доводилось здійснювати в умовах кривавого терору і репресій. Ось якою ціною оплачував народ за вади сталінської тоталітарної системи. Це потрібно досліджувати, і про це не слід забувати, якщо ми хочемо мати правду історію.

Досить виваженим є висновок авторів: "...Незважаючи на значні труднощі, партизанські загони і підпільні організації зробили свій вагомий внесок у розгром ворогів. Відсутність досвіду, озброєння, продуктів харчування компенсувалося мужністю й відвагою месників, їх ненавистю до ворога"⁵¹. Аргументованість, достовірність змісту книги підсилюють додатки великого числа архівних документів.

Разом з тим широкі регіональні і хронологічні рамки книги не дозволили авторам більш детально висвітлити події підпільно-партизанського руху Опору на території Миколаївщини в роки Великої Вітчизняної війни.

Монографія Котляра Ю.В., Горбурова Є.Г. і Шитюка М.М. є, безперечно, кроком вперед по створенню узагальнюючих праць з історії Великої Вітчизняної війни.

В останні роки посилився інтерес до більш детального вивчення Березнегувато-Снігурівської наступальної операції 1944 року по звільненню Миколаївщини від гітлерівських окупантів⁵². Відомий на Миколаївщині історик В.П. Шкварець розповів про те, які військові підрозділи готували і провели цю операцію, про десантників – ольшанців і пошуки імен героїв.

Захарченко О. і Волхова І. детально розповіли про хід і завершення Березнегувато-Снігурівської наступальної операції, про її ціну, назвали імена героїв з короткими біографічними коментарями. На жаль, у статті цих авторів відсутній науковий апарат, що не дозволяє з'ясувати, настільки вони просунулися у вивченні цієї проблеми. Не залишилося поза увагою сучасних дослідників проблема вивчення фашистського окупаційного режиму на території Миколаївської області в роки Великої Вітчизняної війни⁵³.

У статті "Повернення з небуття" Л. Ташлай і М. Злочевська розповідають про трагічну долю багатьох військовополонених, що були ув'язнені в концтаборі "Шталаг – 364", про підпільну групу на чолі з І.Г. Шапошниковим у таборі. Прослідковують тернистий (частіше трагічний) шлях в'язнів від німецького концтабору до радянського. В результаті вивчення документів у держархіві Миколаївської області та пошукової роботи авторам вдалося виявити понад 150 прізвищ військовополонених, які знаходились у

концтаборі на Темводі. Крім того, вдалося знайти 17 колишніх в'язнів цього табору, що залишилися живими. Їх свідчення були використані на судовому процесі над гітлерівськими катами в Миколаєві у січні 1946 року⁵⁴.

В іншій статті цих авторів “Без строку давності” висвітлюється ще одна не досить досліджена трагічна сторінка в історії Миколаївщини періоду німецько-румунської окупації – геноцид окупантів проти мирного населення, особливо єврейської національності. Досить детально вони описують звірства нацистів і їх посіпак румунів під час знищення мешканців цивільного концтабору в с. Богданівка Доманівського району, де до 1 лютого 1942 року було страчено понад 50 тис. в'язнів.

Автори називають 7 населених пунктів на території Миколаївщини, в яких ув'язнювали радянських військовополонених⁵⁵. Фрагментарно торкаються вони і проблеми насильного вивозу молоді у Німеччину на примусові роботи.

Появилися перші праці з джерелознавства періоду Великої Вітчизняної війни⁵⁶. Зокрема опис фронтових листів як документальних джерел по вивченню історії минулої війни, що допомагають осягнути і усвідомити увесь трагізм долі декількох поколінь наших співвітчизників, витoki самовідданого патріотизму і жертвовності народу.

Невловимо відходять від нас у вічність фронтовики, учасники підпільно-партизанського руху, – безпосередні очевидці і учасники подій. Забирають від нас у небуття закарбовану в їх пам'яті інформацію: факти, події, часто неповторні, оригінальні. У зв'язку з чим зростає увага до зібрання спогадів ветеранів, видання їх мемуарів. Особливо важливим у цьому контексті є зібрання спогадів рядових учасників війни, підпільно-партизанського руху, які можуть надати неоціненну інформацію. Ветерани минулої війни продовжують писати і видавати свої мемуари. Так, у 2000 р. видав свою нову книгу відомий на Миколаївщині письменник і публіцист М.Ф. Богомолів, в якій розповідає про бойовий шлях 122-го зенітно-артилерійського полку ППО Чорноморського флоту⁵⁷. Про героїчні справи воїнів 3-ї гвардійської танкової армії йдеться в документальній повісті М. Кравченка і Н. Балдука⁵⁸.

За ініціативою Ради ветеранів Миколаївського району при підтримці райдержадміністрації та райради було видано книгу, в якій зібрано біографії та спогади майже 200 учасників Великої Вітчизняної війни, які мешкають у районі. Про фронтові дороги, тяжкі випробування, бої та походи, загиблих друзів йдеться в книзі⁵⁹. Досить цінну ініціативу започаткувала Миколаївська міська рада ветеранів щодо випуску історико-художнього альманаху “Велика Вітчизняна війна очима очевидців”⁶⁰. Альманах являє собою збірку спогадів, розповідей, військово-історичних нарисів, віршів, фронтових листів, літературних записок ветеранів війни, праці і збройних сил – безпосередніх учасників подій. Завдання збірника – донести правду воєнного лихоліття через розповіді, спогади, художні твори до сучасного покоління. Цінність сучасної мемуарної літератури в тому, що вона майже звільнена від більшовицьких стереотипів і догм, збагачена більш правдивими поглядами на минулу війну. Значне концептуально-методологічне значення для історіографії історії Великої Вітчизняної і Другої світової воєн, в тому числі і для регіональної історіографії, мав вихід у 2000 році книги “Безсмертя. Книга пам’яті України. 1941-1945”⁶¹.

У завершальному томі історико-меморіального серіалу “Книга пам’яті України” вперше опубліковано аналітико-документальний матеріал про вагомий внесок українського народу в перемогу над фашизмом.

На підставі поіменного обліку загиблих у боях узагальнено дані про військові втрати України в роки Великої Вітчизняної і Другої світової воєн. Оприлюднено понад 300 документальних фото і кадрів кінохроніки воєнних літ, багато з яких використано вперше.

Цікавим є розділ “Воєнна історіографія України”. У ньому подається ґрунтовний, виважений аналіз великого масиву літератури, що стосується Миколаївщини, про який в історіографічному огляді немає й згадки. Все віднесено до Одеської області. Лише у загальному посиленні згадується книга Нем’ятого “Дела бессмертные”. Щоправда в інших розділах згадується про Миколаївщину. Зокрема наводяться загальні відомості про збитки Миколаївської області, завдані румунськими окупантами, що оцінювалися майже

5 млрд. крб.. Наводяться дані про те, скільки було вивезено худоби, сільськогосподарської техніки, вантажівок тощо. Наголошується, що цей грабіж здійснювався під безпосереднім керівництвом адміністрації, преторів, старост, начальників військових, жандармських і таємних частин (сигуранци) міст, районів, сіл штучно утвореної провінції.

Простежується дискримінаційна політика румунських властей щодо українського, російського населення і прихильне ставлення до німецького і молдавського населення⁶².

Для регіональних досліджень має методологічне значення перегляд головної комуністичної ідеологеми про “керівну і провідну роль КПРС в соціалістичному суспільстві”, викладену в історіографічному розділі книги “Безсмертя”. Автори книги розділяють щодо цієї ідеологеми точку зору відомого історика М.В. Коваля, викладену в статті “1941-1945 рр. Україна”. В умовах війни, писав він, “зусилля мільйонів людей ... мали бути надійно зорганізовані і скеровані. Зробити це могла єдина політична сила тогочасного суспільства – комуністична партія. Вона уособлювала сталінську командно-адміністративну систему, яка остаточно утвердилася і зосередила в своїх руках всю владу в країні”. “Парадокс історичної ситуації, підкреслював науковець, полягав у тому, що система, яка внаслідок численних кричущих прорахунків та помилок поставила країну перед безоднею, мусила тепер, в умовах найгострішої воєнно-політичної кризи, “явити чудо” – своїми нещадними, тоталітарними методами врятувати її від загибелі”⁶³. Названу точку зору можна приймати, можна ні, але в ній є певний сенс. Партійний фактор в історії Великої Вітчизняної і Другої світової воєн повинен досліджуватися науковцями, істориками, політологами, представниками інших суспільних наук. Інакше історики-науковці погіршать проти істини.

Для з’ясування справжнього стану сучасної історичної науки потрібно критично виважені, позбавлені ідеологічних штампів аналітичні історіографічні праці. До сьогодні їх бракує. Лише в 2002 році була опублікована невелика стаття Є.Г.Горбурова, присвячена історіографічному аналізу руху опору на Миколаївщині⁶⁴. Він відмічає недоліки радянської історіографії (тенденційність,

однобічність тощо), наголошує на певних успіхах неупередженого вивчення історії руху опору в період війни Миколаївщини дослідниками М.М.Шитюком, В.Друмовим, С.Біличенком, Ю.О.Зайцевим та ін. в умовах отримання Україною незалежності. Історіографічний огляд і аналіз літератури з історії Миколаївщини періоду Великої Вітчизняної війни дозволяє зробити певні висновки і узагальнення.

1. Перший і другий історіографічні періоди характеризуються перевагою творів публіцистичної і художньої документалістики над науковими дослідженнями. Це було обумовлено рядом обставин: по-перше, оперативним реагуванням на події Великої Вітчизняної війни з боку публіцистів, письменників, журналістів, які в своїх творах ставили більше питань, ніж давали на них відповідей; по-друге, "купюрним" використанням архівних джерел, що дозволяло однобічно позитивно висвітлювати події війни; по-третє, брак документальних матеріалів компенсувався письменницькою уявою, вимислом, а нерідко - відвертою фантазією, що спотворювало історичні події і вимагало від науковців досить критичного відношення; по-четверте, художнє „чтиво” приваблювало читачів образністю викладу матеріалу, динамікою і героїзацією подій війни.

2. Перші наукові дослідження з проблем історії війни (В.Нем'ятий і ін.) також знаходилися в полоні комуністичних стереотипів і штампів, коли бажання (для державної партії) видавалося за дійсне. Це призводило до порушення дослідницької логіки відтворення явищ і подій, до їх штучної схематизації, виникненню домислів і міфів. У кінцевому підсумку - втрати історично-наукової об'єктивності і правдивості в висвітленні подій, явищ, фактів минулої війни.

3. Лише в період незалежності України у вивченні історії війни настає поворот до більш-менш правдивого і об'єктивного висвітлення історії Миколаївщини воєнних років. Але цей процес у Миколаївській області розвивався досить повільно через комуністичну заангажованість як дослідників, так і чиновників архівних установ і спецслужб. Так, тільки в 1994-1995 р.р. був відкритий доступ до справ оунівського підпілля на Миколаївщині.

4. Існують ще “білі плями” в історії Миколаївщини воєнних років: майже не дослідженим залишається початковий період війни (соціально-психологічний і моральний стан населення, діяльність чи бездіяльність винищувальних загонів і народного ополчення тощо); немає розвідок щодо соціально-політичного становища області в період німецько-румунської окупації, випала з поля зору дослідників проблема діяльності румунської окупаційної адміністрації на території області, відношення її до різних верств населення тощо.

5. Література з історії Миколаївщини періоду Великої Вітчизняної війни, що вийшла на початку ХХІ ст., також має свої хиби. По-перше, в гонитві за сенсаціями, “жареними фактами” публіцисти та й науковці, почали втрачати ґрунт об’єктивності, правдивості у висвітленні історії минулого. Часто негативні конструкції затьмарюють світле, героїчне в нашій історії. По-друге, й сучасна історична література не позбавлена стереотипних повторень, декларативності і описовості, характеризується часто відсутністю аналітичного, концептуального підходу до історичних явищ і подій.

6. Ще й до сьогодні в історичній воєнній науці не переглянутий і не впорядкований понятійний апарат, що заважає її розвитку, створює плутанину у визначеннях і характеристиках тих чи інших історичних явищ. Особливо це стосується таких базисних категорій, як “Велика Вітчизняна війна” і “Друга світова війна”.

7. Незважаючи на певні хиби, сучасна українська історіографія почала виходити на якісно новий рівень вивчення історії війни. Насамперед більш вагомою стала аргументація наукових висновків і узагальнень, зросло теоретичне навантаження праць. Для дослідження останніх років характерні розкутість думок і суджень, об’єктивність, оригінальність наукових підходів, розширення дослідницької тематики.

Подальший вихід історичної науки на нові рубежі, пошук історичної правди - такі критерії сучасної української історіографії Другої світової війни.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Бодров М.П. Подвиг отряда. – Крымиздат, 1946.
2. Там само. – С. 63.
3. Медведев Н. Нас было шестьдесят семь. – М., 1963.
4. Там само. – С. 63.
5. Божаткін М. Десант героїв. Фотонарис. – Одеса.: Маяк, 1977.
6. Там само. – С. 50.
7. Архипенко В.К. Созвездие ольшанцев. – М.: Политиздат, 1980.
8. Зверства немецко-фашистских захватчиков. Документы. Вып. 13. – М., 1945.
9. Там само. – С. 69.
10. Поляков С. Партизанская искра. – Одесса, 1951.
11. Зінкевич О. Партизанська іскра. – К., 1956.
12. Гуськов С., Почивалов Л. Партизанська іскра. – М.: Издательство ЦК ВЛКСМ “Молодая гвардия”, –1956; Дружинин. Партизанская искра: М.: Издательство ДОСААФ, –1956; Вільний В. Искри великого полум'я // В кн.: Героїчна юність. – К., 1968. – С. 186–192; Саенко М. Ради жизни на земле: К 30-летию подпольной комсомольской организации “Партизанская искра” // В кн.: Подвиг. Вып. 8. – М., 1973. – С. 75–83; Аров Б., Саенко М. Вихователь героїв “Партизанської іскри” // В кн.: Слово про радянського вчителя. – К., 1958. – С. 221 – 224 та ін.
13. Герасименко І. Партизанська іскра – К., 1961.
14. Осадчая Н. Свет “Партизанской искры” // Крестьянка. – 1975. - №10. – С.11-15; Цедрик Г., Комкор Ф. // Морской флот. – 1976. - №12. – С. 9–10; Ковальов Т. Комсомольська звитяга // Пам'ятки України. – 1978. - №4. – С.20; Богданович С. Безсмертна юність // Соціалістична культура. – 1979. - №12. – С.20–21 та ін.
15. Плиев И.А. Разгром “армии мстителей”. – Орджоникидзе, 1967. Його ж: Дорогами войны. – Орджоникидзе, “Ир”, 1973.
16. Немятый В.Н. Партийное подполье Юга Украины в годы Великой Отечественной войны (на материалах Николаевской и Херсонской областей). Дис. канд. ист. наук. – К., 1965.
17. Там само.
18. Там само.
19. Немятый В.Н. Дела бессмертные. (Из истории борьбы трудящихся Николаевской области против немецко-фашистских захватчиков в годы Великой Отечественной войны 1941-1944 гг.). – Изд. “Маяк”, Одесса, 1967. Його ж: Вірність. З історії боротьби трудящих Миколаївської області проти фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни (1941-1944 рр.). – Одеса, 1973.
20. Див.: Немятый В.Н. Дела бессмертные. – Одесса, 1967. – С.33-34.
21. Нем'ятий В.М. Вірність. – Одеса, 1973. – С.175.

22. Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941-1945 г.г. Документы и материалы. Одесса.: Маяк, 1964.
23. Там само. – С. 65.
24. Там само. – С. 97.
25. Одесская область в Великой Отечественной войне 1941-1945 г.г. – Одесса.: Маяк, 1970.
26. Люди подвигу. – Одеса.: Маяк, 1967; Миколаїв у борні. – Вид. “Маяк”, Одеса, 1969; Гвардейский Николаевско-Будапештский. – Военное изд. Министерство обороны СССР. – М., 1976; Савельев В.П., Попов Н.В. Гвардейская Николаевская. – Военное издательство Министерства обороны СССР. – М., 1978; Зарево над Бугом. – “Маяк”, Одеса, 1974; Мушинский П. В честь подвига на Ингуле. – Одесса, изд. “Маяк”, 1977. Його ж: Непокоренний Буг. Путеводитель. – Одеса, Изд. “Маяк”, 1980; Черниевский В.К. Незабываемый апрель. – Одесса, “Маяк”, 1982, Юрков И.Ф. Впереди атакующих эскадронов. – Одесса “Маяк”, 1988.
27. Герои Крымки. Вид. 2-е, “Маяк”, Одесса, 1972; Каткова З., Лебедева И., Климович И. Дорогами бессмертия. Очерк. – Одесса, изд. “Маяк”, 1978; Кравченко М. Година безсмертя. – К., - 1981; Лисов Г. Право на бессмертие. – Лениздат, 1982; Демченко Ю. Герои “Партизанской искры”. – Одесса “Маяк”, 1986; Петраш А., Яровой П. Музей Ольшанцев. Путеводитель. – Одесса “Маяк”, 1987; Чунихин В. Лицом к лицу с СД. Одесса “Маяк”, 1987; Доброниченко М.И. Партизанские дни и ночи. – Одесса “Маяк”, 1989; Передерий П.И. В боях под Очаковом. – Одесса “Маяк”, 1989.
28. Передерий П.И. В боях под Очаковом. – Одесса “Маяк”, 1989. – С. 186.
29. Огненная весна. – Одесса, “Маяк”, 1990; Богомолов Н.Ф. Гроза на Прибужьем. – Одесса “Маяк”, 1995; Они сражались на Николаевщине. – Николаев, РИЛ “Рионика”, 1995; ...А пам'ять священна. Сторінки історії Кривозерщини(1941-1945 рр.). – Миколаїв, РВП “Ріоніка”, 1995; Пам'ять обпалена війною. - Снігурівка, 1995; Целуем руки твои, женщина. – 2. Вознесенськ, 1995; Котко В.Ф., Мушинский П.Д. Они сражались на Николаевщине. – Николаев, РИП “Рионика”, 1995; Конотопенко Я.І. Весна визволення. Березнегувато-Снігурівська операція (6-18.03.1944 р.). – Миколаїв, 1996; Божаткин М.И. Десант принимает бой. – Николаев, “Возможности Киммерии; 1998; Кравченко М. Сражались обреченные эскадроны. – Николаев, 1998; Книга о танкисте, Герое Советского Союза Г.А. Половчене. – Николаев, 1998.
30. Див.: Божаткин М.И. Десант принимает бой. - Николаев, 1998.
31. Матеріали 1-ої Всеукраїнської студентської наукової конференції “Аркасівські читання. – Миколаїв, 1993/1994; Материалы областной научно-практической конференции, посвященной 50-летию освобождения Николаевщины и Украины от немецко-фашистских оккупантов. Тезисы докладов. – Николаев, 1994; Збірник матеріалів доповідей та повідомлень Миколаївської обласної науково-практичної конференції, присвяченої 50-тій річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні. – Миколаїв, 1995; Тези доповідей та повідомлень першої Миколаївської обласної краєзнавчої конференції, присвяченої 50-

- річчю Великої Перемоги. – Миколаїв, 1995; Тези першої обласної наукової краєзнавчої конференції “Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження. – Миколаїв, 1995; Матеріали 2-ї Миколаївської обласної краєзнавчої конференції “Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження. 2 т. Історія і культура. – Миколаїв, 1997.
32. Друмов В.І., Зайцев Ю.О. Українське визвольне підпілля у 1941-1944 рр. на Миколаївщині: мовою документів // Тези першої обласної наукової краєзнавчої конференції “Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження”. – Миколаїв, 1995. – С.108.
 33. Шитюк М. Партизанський і підпільний рух на території Миколаївщини (1941-1944 рр.). – Миколаїв, 1996; Його ж: Діяльність Миколаївського підпільного “Центру” в світлі нових історичних джерел // Краєзнавча спадщина у відродженні національної школи. – Миколаїв, 1997. –С.156-158; Діяльність підпільної організації “Партизанська іскра” в світлі нових історичних джерел і документів (1942-1943) // Укр. іст. журн. – 1998. - №3; Партизанський і підпільний рух на Миколаївщині // Историческая память. – 2000; Організація “Миколаївський підпільний центр (1941-1943)” // Історія України. – К., 2001.
 34. Шитюк М.М. Партизанський і підпільний рух на території Миколаївщини (1941-1944 рр.) – Миколаїв, 1996. – С.6,56.
 35. Рагулін В.Я. Партизанський і підпільний рух у північних районах Миколаївщини // Краєзнавча спадщина у відродженні національної школи. – Миколаїв, 1997; Друмов В.І. Діяльність похідних груп ОУН та українського визвольного підпілля на Півдні України в 1941-1944 р.р. // Історія Півдня України від найдавніших часів до сучасності: проблеми національного, політичного, соціального, економічного, технічного, правового, релігійного та культурного розвитку. Зб.наук. праць. II ч. – Миколаїв – Одеса, 1999; Мельниченко Г.В. Про діяльність підпільних груп у Братському районі на Миколаївщині в 1941-1944 р.р. // Історія Півдня України від найдавніших часів до сучасності: проблеми національного, політичного, соціального, економічного, технічного, правового, релігійного та культурного розвитку. Зб. наук. праць. II ч. – Миколаїв – Одеса, 1999; Друмов В.І. Українське підпілля в 1941-1944 рр. на Миколаївщині // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. (Зб. стат.). Вип.. 7. – К., 1999; Зайцев Ю.О. Діяльність ОУН. На території Миколаївщини // В кн.: Миколаївщина: літопис історичних подій. – Херсон, 2002; Горбуров Є.Г. Допомога партизанських загонів і підпільних груп Півдня України регулярним частинам Радянської армії в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.) // Наукові дослідження в контексті історичних проблем. Зб. наук. Праць. - I т. – Миколаїв – Одеса, 2003.
 36. Друмов В.І. Українське підпілля в 1941-1944 рр. на Миколаївщині // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. (Зб. статей). Вип. 7. – К., 1999. – С.141-144.
 37. Зайцев Ю.О. Діяльність ОУН на території Миколаївщини // В кн.: Миколаївщина: літопис історичних подій. – Херсон, 2002. – С.420.
 38. Там само. – С. 419.

39. Там само. – С. 423.
40. Горбуров Є.Г., Шитюк М.М. Суспільно-політична та бойова діяльність націоналістичного підпілля Півдня України в роки німецько-румунської окупації. – К., 2003.
41. Там само. – С. 10.
42. Там само. – С. 13.
43. Там само. – С. 19.
44. Там само. – С. 53.
45. Горбуров Є.Г. Рух опору на Півдні України в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1944 рр.) – К., 2002.
46. Там само. – С. 64.
47. Там само. – С. 65.
48. Там само. – С. 137.
49. Там само. – С. 145.
50. Горбуров Є.Г., Котляр Ю.В., Шитюк М.М., Повстансько-партизанський рух на Півдні України 1917-1944 рр. – Херсон, 2003.
51. Там само. – С. 165.
52. Хрупачев Г.И., Хивренко С.С. 54-я Гвардейская Макеевская стрелковая дивизия в боях за Отечество: Военно – Истор. очерк. – Тула, 1994. – 188с.; Шкварець В.П. Березнегувато-Снігурівська наступальна операція 1944 року та звільнення Миколаївщини від гітлерівців // Актуальні проблеми історії та культури України. Зб. наук. праць. II ч. – Миколаїв – Одеса. – 2000; Захарченко О., Волхова І. Визволення Миколаївщини від німецько-фашистських загарбників // Краєзнавчий альманах. Вип. I. – Миколаїв, 2001.
53. Ташлай Л.Б., Злочевська М.О. Повернення з небуття. (Доля радянських військовополонених – в'язнів “Шталаг – 364”) // Краєзнавчий альманах. Вип. 1. – Миколаїв, 2001; Їх же: Без строку давності (фашистський окупаційний режим на території Миколаївської області. Серпень 1941 – березень 1944 років // Краєзнавчий альманах. Вип. II. – Миколаїв, 2002.
54. Ташлай Л.Б., Злочевська М.О. Повернення з небуття // Краєзнавчий альманах. Вип. 1. – Миколаїв, 2001. – С.53.
55. Ташлай Л.Б., Злочевська М.О. Без строку давності // Краєзнавчий альманах. Вип. II. – Миколаїв, 2002. – С.56-57
56. Макарчук О.М., Злочевська М.О. Фронтіві листи як документальні джерела періоду Великої Вітчизняної війни на Миколаївщині // Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження. III Миколаївська обласна краєзнавча конференція. – Миколаїв, 2002; Макарчук О.М., Злочевська М.О. Я пишу вам з війни (фронтіві листи наших земляків – учасників Великої Вітчизняної війни) // Краєзнавчий альманах. Вип. II. – Миколаїв, 2002.
57. Богомоллов Н.Ф. Зенитчики. Боевой путь 122-го зенитно-артиллерийского полка ПВО Черноморского флота. – Николаев, “Возможности Киммерии”, 2000.
58. Кравченко М., Балдук Н. Звезды защитников Отечества. – Николаев, 2000.
59. Жива пам'ять. Книга спогадів фронтників... – Миколаїв, 2003.

60. Велика Вітчизняна війна очима очевидців. Історико-художній альманах. Вип. I. – 2000; Вип. II. – 2001.
61. Безсмертя. Книга пам'яті України. 1941-1945. – К., 2000. – 944с.
62. Там само. – С. 194.
63. Там само. – С. 657-658.
64. Горбуров Є.Г. Рух опору німецько-румунським окупантам в роки Великої Вітчизняної війни на території Миколаївщини (історіографія питання). // Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження. IV Миколаївська обласна краєзнавча конференція. – Миколаїв, 2002.

МИКОЛАЇВЩИНА НАПЕРЕДОДНІ ОКУПАЦІЇ ВОРОЖИМИ ВІЙСЬКАМИ

(ЧЕРВЕНЬ-СЕРПЕНЬ 1941 Р.)

Про початок Великої Вітчизняної війни миколаївці дізналися о 15 годині дня 22 червня 1941 р. У драматичному театрі ім. Чкалова йшла вистава О.Корнійчука “В степах України”. В антракті на сцену вийшов адміністратор театру і схвильовано сповістив, що по радіо передали урядове повідомлення про напад на Радянський Союз фашистської Німеччини. Шоковані артисти не змогли продовжувати виставу. Враженим страшною звісткою глядачам теж було не до мистецтва.¹

У перший день нападу фашистської Німеччини видано наказ начальника гарнізону Миколаєва про введення в місті та області військового стану, в якому говорилося:

„З метою присічення диверсійної діяльності противника в нашому тилу м. Миколаїв і Миколаївську область оголошую на воєнному становищі.

Ходіння на вулицях міста для цивільного населення після 22 години без особливих перерв забороняється. За найменше порушення дисципліни, світломаскування в місті винних притягати до суворої відповідальності.

Наказ вести в дію з 00 год. 23 червня 1941 р.”

Промислові підприємства міста переходили на роботу в умовах воєнного часу. Суднобудівники заводу ім. Андре Марті (сучасний Чорноморський суднобудівний завод) налагодили випуск військової продукції: фугасних 500-кілограмових авіабомб, проти-

танкових мін, артилерійських снарядів та ін. Керівництво іншого суднобудівного заводу – ім. 61 комунара отримало директиву розпочати випуск вибухових пристроїв для протитанкових мін та малопомітних перешкод для виводу з ладу машин ворога на гумовому ході. А через декілька днів прийшло велике замовлення на виготовлення корпусів фугасних авіабомб ФАБ-50. Підприємства легкої промисловості міста виготовляли пляшки із запалювальною сумішшю та вибухівку для гранат.

Створювалися загони народного ополчення. На заводі ім. 61 комунара вони об'єдналися в полк. Командиром полку був Г.Г.Федоров, а комісаром – І.П.Волков. До нього записалося 4653 чоловік. 10 липня 1941 р. прийнято рішення „Про організацію військової підготовки народного ополчення” на заводі ім. Андре Марті. На 21 липня 1941 р. з Миколаївської області до народного ополчення записалося 70464 добровольці, були створені дві студентські дивізії, 33 винищувальні батальйони.

У початковий період війни в Миколаєві були створені також і кадрові формування: полк моряків, два батальйони НКВС, кавалерійський полк, покладено початок 38-му окремому добровільному інженерному полку. Навколо міста споруджувалися захисні укріплення.

На другий день війни на заводах і підприємствах Миколаєва відбулися збори та мітинги, учасники яких висловили тверду рішучість дати відсіч агресору. Вже 23 червня 1941 р. Центральний районний військовий комісаріат Миколаєва задовольнив прохання 185 добровольців. А з 23 по 25 червня 759 миколаївських юнаків і дівчат подали заяви про відправлення на фронт. На 7 липня 1941 р. у військкомати Миколаївської області надійшло 8600 заяв, у тому числі 2800 від жінок.²

У містах і селах почали створюватися добровільні народні формування. Другого липня 1941 року виконком Миколаївської міськради ухвалив постанову про обов'язкову підготовку населення міста і районів області до оборони:

“Доручити тт. Максимову і Орлову комплектувати народне ополчення на заводах. Необхідно взяти на облік весь комсклад, демобілізований з Червоної армії у різний час, що працює на заводах, і разом

з тов. Матвієнком (облвоєнком) сформувати з тих, хто записався до народного ополчення, відповідні підрозділи за типом військових частин Червоної армії і призначити командирів підрозділів.

... Доручити тт. Кулішову і Матвієнку протягом найближчих 2-3 днів скласти план фортифікаційних заходів, у яких передбачити головну лінію оборони, так і проведення укріплень для оборони залізничних мостів, водних переправ, основних магістралей...”

На одному з мітингів Миколаєва

Партійні організації провели велику роботу для створення народного ополчення і вишщувальних батальйонів. Робітники суднобудівного заводу на зборах прийняли резолюцію: “Всі, як один, станемо в ряди народного ополчення і до останньої краплини крові будемо захищати нашу неосяжну країну, наші міста і села”.

10 липня постановою парткому заводу всі цехові загони народного ополчення на заводі були об’єднані в полк, командиром якого заводський партійний комітет призначив Федорова Георгія Герасимовича, а помполітом Волкова Івана Петровича.

На 21 липня 1941 року в народне ополчення міста вступило 20 954 чоловіка (з них 4890 комуністів і 3963 комсомольці). Ополченці

займались не лише бойовою підготовкою , але й спорудженням оборонних укріплень.

25 червня для боротьби з диверсантами і шпигунами в місті було створено 3 винищувальні батальйони, що об'єднували 600 активістів. А всього в області за перші чотири дні війни створили 28 батальйонів (4950 чоловік) і 254 групи сприяння батальйонам (1835 чол.).

На 7 липня винищувальні батальйони і групи сприяння зросли майже до 20 тисяч чоловік: 33 винищувальні батальйони і 1108 допоміжних груп.³

Політичною подією на Миколаївщині стало формування добровільного кавалерійського полку з колишніх учасників громадянської війни.⁴

22 липня для формування кавалерійського полку райвійськкомати надіслали понад п'ятсот чоловік.

Цілу добу кавалеристи простояли табором у західній частині міста, що звалася Сухим Фонтаном, і весь час полк зростав новобранцями. Було створено комісію для приймання коней, яку очолив ветлікар полку Семенов.

25 липня командування полком прийняв майор П.М. Зможний, що працював до цього в обласній раді ТСОавіахіму. За наказом Одеського військового округу комісаром полку став старший батальйонний комісар Бондаренко. Заступником командира по матеріально-технічному забезпеченню став Іщенко, начальником речового постачання полку - Грипа.

З Херсона прибув призначений на посаду начальника штабу кавполку батальйонний комісар Кондратенко, а П.Я. Марченко став його заступником. Лікарем полку призначили Дмитренка.

Облвиконком ухвалив: “Зобов'язати державну взуттєву фабрику виготовити чоботи для всього особового складу полку, артіль “Шортруд” – виготовити потрібну кількість сідел, артіль “Металопобут” – поробити і пронікелювати остроги”.

Літнім обмундируванням, карабінами і шаблями полк забезпечили місцеві військові склади. Гармати, кулемети та інше озброєння полк мав отримати в Одесі.

Краще було з кіньми. З районів області колгоспи приводили племінних жеребців.

За кілька днів було сформовано чотири шабельних і кулеметний ескадрони, полкову батарею і господарську частину полку.

Командиром першого ескадрону було призначено старшого лейтенанта Філіппова, політруком – Данченка. В цьому ж ескадроні командиром взводу був Іван Сидоренко, помічником командира взводу – Костянтин Андрєєв, старшиною – Олексій Павленко.

Артилерійську батарею очолили: Анисенко – командир і Чайка – політрук. Командування господарським взводом прийняв старший лейтенант Володимир Кириленко, а фінансову частину полку очолив Георгій Фундаментов.

У підрозділах розпочалося навчання, об'їждження коней. У цей період було одсржано штатний розпис кавполку в складі 996 чоловік.⁵

Вранці 1 серпня 1941 року полк вишикувався для огляду. Від Приморської армії сюди прибув генерал-майор Петров, облвоєнком, генерал-майор Матвієнко, представники облвиконкому.⁶

Згідно з директивою Південного фронту Миколаївський кавполк влився до складу 1-ої кавалерійської дивізії, яка формувалася в Одесі і підпорядковувалась Приморській армії, сформованій 20 липня 1941 року на базі Приморської групи військ Південного фронту.⁷

Швидко здійснювалася перебудова на военний лад промисловості. В ці дні трудящі області працювали з величезним напруженням. На багатолюдному мітингу залізничників станції Миколаїв майстер вагонного депо Дзюбенко, звертаючись до робітників, сказав: “Війна почалась, потрібні вагони для нашої Червоної армії. Не будемо витрачати дорогий час, за роботу, товариші”. З великим ентузіазмом відгукнулися залізничники на заклик майстра. Прямо з мітингу вони відправились на роботу і заходились обладнувати вагони. Додому ніхто не пішов. Працювали увесь день і всю ніч. 23 червня на залізничній колії стояло 100 відремонтованих вагонів, так необхідних для військових потреб.

На промислових підприємствах широко розгорнувся рух багатOVERстатників за економію металу, електроенергії, сирови-

ни, скорочення строків виробництва воєнної продукції. Тільки колектив раціоналізаторів ЧСЗ з 22 червня по 20 липня 1941 р. за рахунок впровадження рацпропозицій заощадив матеріалів, електроенергії, інструментів на 277231 крб. Суднобудівники заводів Чорноморського та ім. 61 комунара в перші дні війни встановлювали озброєння на всі мирні пароплави, баржі й катери, артилерійські гармати – на залізничні платформи. Приступили до відливки корпусів для авіабомб і снарядів заводи «Дормашина» і чавуноливарний. Парфумерна і кондитерська фабрики налагодили виробництво пляшок з горючою сумішшю і детонаторів для гранат. Повсюдно створювалися фронтові бригади.⁸

Суднобудівники міста на 2 години збільшили тривалість робочого дня. Їх приклад наслідували колективи інших підприємств Миколаївщини. 1 липня 1941 року Миколаївський міський комітет схвалив ініціативу службовців заводу «Дормашина» про перехід на робочі місця за верстати і слюсарні верстаки. За короткий час на заводах і фабриках місця тих робітників, що пішли на фронт, зайняли 365 службовців та інженерно-технічних працівників. На початок липня 1941 р. на підприємства і транспорт прийшли працювати 1552 жінки.⁹ Не стояли осторонь підлітки й люди похилого віку.

Патріотизм людей виявився і в тому, що трудящі вносили свої збереження у фонд оборони. Робітники заводів ім. 61 комунара і «Дормашина» вирішили віддавати у фонд оборони одинденний заробіток щомісяця до кінця війни.

Ніколи справа оборони своєї землі не була такою близькою і зрозумілою знедоленим і зубожілим радянським селянам, як у роки Великої Вітчизняної війни. Колгоспник сільгоспартілі «Шлях незможника» Очаківського району Козаков заявив: «Наша армія і весь радянський народ сповнені рішучості до останньої краплі крові захищати свою Вітчизну. Не топтати ворогові нашу землю, ми його розіб'ємо. Перемога буде за нами. У відповідь на звірячий напад усі колгоспники, як один, за першим покликом і в будь-яку хвилину стануть до лав червоних воїнів. Ми працюватимемо вдень і вночі, не покладаючи рук, щоб зібрати до зернини високий урожай».

Зусилля людей у тривожні липневі дні 1941 р. були спрямовані на забезпечення дострокового збирання врожаю хліба, що видався

того року дуже добрим. Миколаївська область однією з перших в Україні розпочала жнива 1941-го. Обласні організації звернулися до трудівників сільських районів з закликом в найкоротший строк завершити збиральну компанію. Колгоспи і радгоспи повинні були здавати на заготівельні пункти 34598 т зерна щоденно.

Робота вимагала дуже високої організованості, чіткості і дисципліни, максимального використання всіх людських сил, сільськогосподарських машин і транспорту, бо відбувалася вона в надзвичайно складних умовах мобілізації та добровільного вступу до армії найбільш працездатного населення, керівних кадрів, механізаторів і спеціалістів сільського господарства, колгоспників, мобілізації в армію найбільш потужних тракторів, автомашин, найкращих коней. Становище ускладнювалося й тим, що багато робочої сили і тягла колгоспників використовувалися на будівництві оборонних споруд.

Боротьба за врожай стала справді масовою. Вчителі Варварівського району звернулися до всіх працівників освіти області з закликом: “З початком війни немає більше мирних професій. Вся країна віднині працює на оборону, на захист Батьківщини. Перемога вирішується не тільки на фронті, але й в тилу. Ми, вчителі Варварівської середньої школи, йдемо в колгоспи допомагати збирати багатий врожай, закликаємо всіх учителів у Миколаївській області наслідувати наш приклад”.¹⁰

Студенти кораблебудівного і педагогічного інститутів вирішили допомогти всім, чим можуть. Той, хто не може виступити зі зброєю в руках, повинен працювати на трудовому фронті і одночасно готуватися до майбутніх боїв, – так вважали вони.

Як тільки колгоспи і радгоспи Очаківського району приступили до збирання врожаю, на подання допомоги трудівникам села з м. Очакова було направлено 480 чол. Велику активність проявляли підлітки. Тільки з Ленінського району м. Миколаєва 25 червня добровільно поїхали на село 300 учнів 8 – 10 класів. У Баштанському районі з ініціативи робітниць молочно-приймального пункту було створено близько 10 бригад домогосподарок і працівниць установ для збирання врожаю. Перша така бригада виїхала на збирання врожаю в колгосп “Політвідділ”. Тільки в першій половині липня

1941 р. на жнива було відправлено близько 15 тис. чол. мешканців міст, районних центрів, серед них робітників, інтелігенцію та учнів. З перших днів війни чоловіків-колгоспників, що пішли на фронт, замінили жінки, підлітки, люди старшого покоління, які добровільно повернулися на виробництво. Так, у Софіївській МТС Новобузького району перейшли працювати на трактори і комбайни 58 дівчат.¹¹

Переборюючи великі труднощі, колгоспники показували зразки справжнього трудового героїзму. Норми мирного часу були відкинуті. На збиранні врожаю люди працювали від зорі до зорі. У багатьох колгоспах була організована на змінному тяглі цілодобова робота найпростіших збиральних машин, що значно скорочувало строки проведення збиральних робіт. Наприклад, комбайнер Явкинської МТС Баштанського району А.Г. Поточилов у колгоспі “Дніпробуд” на комбайні “Комунар” щоденно збирав урожай на площі 25-30 замість 14 га. На 25 липня 1941 р. більшість колгоспів області достроково виконали план здачі хліба. Колгоспи, радгоспи відправляли державі, частинам Червоної армії не тільки хліб, але й інші продукти сільськогосподарського виробництва. У Баштанському районі колгоспи “Комінтерн”, “Червоний прапор”, “Червоний степ”, ім. Ворошилова та ін. на 7 липня 1941 р. перевиконали річні плани здачі м’яса, молока і бринзи, а колгоспи Тилігуло-Березанського району на 15 липня виконали план м’ясопоставок за 1941 р. і перше півріччя 1942 р.¹²

Коли в другій половині липня з Москви прийшов наказ про початок масової евакуації обладнання і людей, бажаючих евакуюватися було небагато: Миколаїв знаходився в глибокому тилу, тому ніхто не вірив, що місту загрожує небезпека і воно буде залишене радянськими військами. На початку серпня ситуація різко погіршилась. Під Уманню потрапила в оточення значна кількість радянських військ, і гітлерівці почали стрімко розвивати наступ. З наближенням лінії фронту до Миколаєва організували евакуацію основних промислових підприємств разом з кваліфікованими робітниками вглиб країни. Чимало спеціалістів Миколаївщини працювало на заводах Севастополя, Туапсе, Поті, Астрахані, Уралу, Поволжя і Сибіру. В східних районах СРСР

трудилися робітники заводу “Дормашина”, швейної фабрики ім. Кірова, суднобудівники.¹³

Німецько-фашистські війська групи армій “Південь” одночасно з боями за оволодіння Києвом вели наступ на південний схід і південь, намагаючись захопити Донбас і військово-морські бази Чорноморського флоту. Командував групами армій “Південь” генерал-фельдмаршал фон Рундштедт.¹⁴ В противагу німецьким силам було створено Південний фронт, у який ввійшли 9-та армія (командуючий – генерал-полковник Я.Т. Черевиченко) і 18-та армія (генерал-лейтенант Я.К. Смірнов). Командуючим фронтом було призначено генерала армії І.В. Тюленєва. Саме ці армії боролися на території Миколаївської області (в 1941 р. Миколаївська область включала і Херсонську).¹⁵

Ціною великих втрат німецькі війська 16 липня захопили Кишинів. Виникла серйозна небезпека ізоляції Приморської групи військ від основних сил Південного фронту і виходу супротивника до Одеси. У такій обстановці радянське командування вирішило перебазувати Дунайську флотилію в Одесу і Миколаїв, а 9-ту армію і Приморську групу військ відвести на лівий берег Дністра.¹⁶

22 липня 1941 р. Дунайська військова флотилія сконцентрувалася в Миколаєві. До міста прибули монітори “Ударний”, “Железняков”, “Мартинов”, дивізіон бронекатерів (17 одиниць), 96-та окрема авіаескадрилья, мінна база “Колгоспник”, загін катерів-тральщиків, 4 страхових катери, загін напівгліссерів, штабний корабель “Буг”,¹⁷ плавбаза дивізіону бронекатерів, 46-й окремих зенітний дивізіон, 7-а рота морської піхоти, окрема морська стрілецька рота, плавмайстерні і 3 буксири.

Монітори “Жемчужин” і “Ростовцев” згідно наказу наркому Військово-морського флоту пішли по Дніпру в район Києва, де ввійшли в склад Пінської військової флотилії.

Командуючий флотилією контр-адмірал Н. Абрамов доповів штабу Південного фронту про стан кораблів. Більшість з них в бойових операціях на Дунаї отримали пошкодження і вимагали ремонту. Було вирішено в десятиденний термін провести необхідний ремонт і підготуватися до подальших бойових дій. Монітори “Ударний” (командир – капітан-лейтенант І. Прохоров), “Марти-

нов” (капітан-лейтенант Л. Шик) і “Железняков” (старший лейтенант А. Маринушкін) стали на ремонт біля причалів і стапелів заводу ім. А. Марті. Бронекатери і тральщики були відправлені на завод ім. 61 комунара.

Адмірал Абрамов віддав наказ на дислокацію кораблів флотилії. Монітори “Ударний” і “Железняков” з одним із загонів бронекатерів зайняли вогневі позиції на ділянці Вознесенськ – Нова Одеса. Дивізіон бронекатерів в 12 одиниць розвернувся позагітно на ділянках: Білоусівка – Нова Одеса, Нова Одеса – Кир’яківка, Кир’яківка – Матвіївка. 7-а рота морської піхоти супроводжувала по березі групу кораблів, які включали монітори і загін бронекатерів. 17-а кулеметна і окрема стрілецька роти, 46-й окремий зенітний артдивізіон зайняли позиції на правому березі Південного Бугу в районі Кир’яківки для охорони берегового флагманського пункту флотилії. 96-а авіаескадрилья зосередилась в селі Сливино для забезпечення розвідки, повітряного прикриття кораблів на вогневих позиціях і бази флагманського командного пункту в Кир’яківці.¹⁸

Як показали події, таке розположення було правильним і своєчасним. Воно давало можливість прикрити найважливіші ділянки фронту і переправи через Південний Буг.

Вторгнення німецьких військ на Миколаївщину почалося з півночі. 2 серпня моторизовані корпуси 1-ї танкової групи фашистських військ прорвалися до Первомайська і зайшли в тил 6-й і 12-й радянським арміям. В тому напрямку рушили частини 17-ї гітлерівської армії, яка наступала на Первомайськ з північного заходу. З’єднання 6-ї і 12-ї армій, що перебували в районі Умані, з боями відступали на південь від Первомайська, але близько 65 тис. чоловік не змогли відійти і потрапили в оточення. Контратаки йшли одна за одною, але безуспішно. Радянські воїни, навіть відрізані від основних сил, боролись з ворогом до 7, а в ряді випадків до 13 серпня, поки не були вичерпані можливості опору.¹⁹

Частина оточених прорвалась у полосу 18-ї армії, але сама армія була змушена відійти на південь, так як її оточували з трьох боків: 11-а і 17-а німецькі армії з півночі і заходу та танкова група

Клейста зі сходу. Частини 14-го і 48-го моторкорпусів супротивника ввірвалися на північно-східну околицю Первомайська, відрізали переправи через Синюху і Південний Буг. Головні частини 18-ї армії переправилися на західний берег Південного Бугу біля с. Чаусово в 9 км. від Первомайська. Воїни 169-ї стрілецької, 96-ї гірничострілецької дивізії утримували переправу. В бою було смертельно поранено командира 169-ї стрілецької дивізії І.Є. Турунова. 3 серпня гітлерівці захопили Первомайськ.²⁰

Становище військ Південного фронту ускладнювалося ще й тим, що в кінці липня 4-а румунська і 11-а німецька армії прорвали оборону на північ від Тирасполя на стику 9-ї і Приморської армій і розвивали наступ у загальному наступі на Вознесенськ і Одесу.

Військам Південного фронту протистояло 46 ворожих дивізій, в тому числі 6 танкових і 4 моторизовані. Гітлерівське командування ставило завдання оточити й знищити основні сили Південного фронту. Командуючий фронтом генерал І.В. Тюленін писав про ці дні: “Наші війська вели тяжкі бої перевернутим фронтом, відбиваючи атаки ворога не тільки з заходу, а й з північного сходу”.²¹

Щоб не допустити оточення головних сил фронту, Ставка Верховного Командування наказала відвести їх на лінію Чигирин – Кіровоград – Вознесенськ – Дністровський лиман. Відхід 18-ї, 9-ї і Приморської армій здійснювався в дуже складній обстановці. Їх переслідували німецькі і румунські війська, а на шляхах відходу діяли рухомі з’єднання 1-ї німецької танкової групи.

Танкові і моторизовані дивізії німецьких військ намагалися знищити 18-ту армію, намагаючись переправитися на західний берег Південного Бугу біля Дмитрівки і Романової Балки Вознесенського району. Армія не лише стримувала цей натиск, але і контратакувала. Начальник Генштабу сухопутних військ Німеччини Гальдер ввечері 6-го серпня записав у своєму щоденнику: “Головні сили супротивника вже вийшли з кліщів, які створили наші 11-а та 17-а армії”.²²

Затримавши ворога на плацдармах, війська 18-ї армії змусили німецьких генералів відмовитися від наступу танкової групи Клейста на Одесу. На східному березі Південного Бугу гітлерівців стримували 18-й механізований корпус 18-ї армії, 2-й кавалерійський

корпус генерала А. Білова, загін Н.Є. Петухова, створений 7 серпня командуванням Південного фронту із штабних, ремонтних і других команд, курсанти Одеського піхотного училища (9 рот) на чолі з начальником училища полковником Г. Шерстневим, яких за мужність і стійкість фашисти назвали “червоними юнкерами”. У цих боях активну участь брала Дунайська військова флотилія. Проте ці невеликі сили не могли надовго затримати масовий наступ німецьких військ. 6 серпня фашисти захопили Вознесенськ.²³ Однією з головних їх ударних сил була 16-а танкова дивізія однорукого генерала Хубе, улюбленця А. Гітлера.

Захопивши Вознесенськ, Хубе повернув на схід у бік Ольгополя Єланецького району. Неподалік цього села в смузі Кіровоградської дороги танки противника заправлялися паливом, доставленим авіацією на польовий аеродром. Від Ольгополя 16-а танкова, як повідомляє Мунцель, рушила на Привільне, Баштанку, Миколаїв. З самого початку “рейду” відбувся бій німецьких танків з ротою “більшовиків”. Порівняння радянських і закордонних джерел дало змогу створити приблизно таку картину подвигу роти, яка в матеріалах радянських архівів іменується політбійцями, а в німецьких – “більшовицькими фанатиками”.

У 1941 році підрозділами політбійців вважалися роти, укомплектовані комуністами і комсомольцями, призваними за спеціальною мобілізацією в бойовий стрій. За шість місяців 1941 року в діючу армію їх влилося понад сто тисяч. Рота, про яку йдеться, була сформована в липні сорок першого штабом та політуправлінням Південного фронту в місті Первомайську нашої області. Там же політбійці почали проходити курс бойової підготовки. Однак ворог, який рвався до Умані, загрожував і місту на Бузі.

Штаб фронту пересіхав до Вознесенська, а політбійці здійснили перехід до Кіровограду. Проте 4 серпня фашисти прорвалися до цього великого вузла шляхів. Командир роти, старший політрук Михайлов, оцінивши обстановку, повів бійців на південь, сподіваючись потрапити до Вознесенська. А танки фон Клейста тим часом йшли від Благодатного теж до Вознесенська. Головні сили Південного фронту в ті дні ще вели бої на рубежі Доманівки, Ве-

селинового, Сербки (Одеська область), лише наближаючись до бузьких переправ.

Першими до них підійшли 96-а горнострілецька, 130-а і 164-а стрілецькі дивізії 18-ї армії. 9 серпня ці війська, подолавши водну перешкоду, зайняли оборону північніше Нової Одеси від Троїцького, через Сухий Єланець в бік Кашперо-Миколаївки на Інгулі. До головних сил 18-ї армії поспішала рота політбійців. 10 серпня вона опинилася поблизу Ольгополя.²⁴

Чи знав командир роти, що неподалік заправляються палимим танки противника, сказати важко. Коли навіть і знав, то рішення могло бути одне: форсувати перехід, щоб швидше досягнути новоодеських позицій.

Взводні колони “більшовиків” витягнулися в напрямку Водяно-Лориного, а машини з чорно-білими хрестами опинилися на фланзі. Вони повзли з балки до вузької річки Громоклії. Росіяни, як свідчить Оскар Мунцель, з появою ворога розсипалися по узбіччю дороги, деякі залягли, відкривши безладний, але інтенсивний вогонь з гвинтівок та кулеметів.

Тим часом танки не стали долати річку, а дали залп із гармат. Після невеликої паузи пролунав ще один залп, і танки почали ухилитися ліворуч, на південний схід до Привільного. Подібний маневр Оскар Мунцель пояснював дуже просто: в польовій сумці Хубе був суворий наказ здійснити всією 16-ю дивізією стрибок до Миколаєва, взяти участь в оточенні радянського угруповання військ біля Бузького лиману. Тому генерал не став витрачати час на остаточний розгром роти, а поспішив до головної мети. Крім того, Хубе знав, що слідом котить моторизована дивізія СС “Адольф Гітлер”.

Склавши другий ешелон 18-го моторизованого корпусу, молодчики Дітріха мали завдання блокувати і знищити всіх росіян, які виявилися на шляху. Головорізам Дітріха випало “відзначитися” на Громоклії. Роту політбійців, за словами Оскара Мунцеля, вони атакували з боку Возсіятського, тобто в тилу.

“Більшовикам запропонували почесну капітуляцію. Здатися в полон росіяни відмовилися ...”. Можна лише уявити якою палкою і безкомпромісною була сутичка на Громоклії. Перевага виявили-

ся на боці гітлерівців. Але радянська рота не здригнулася, билися з величезною хоробрістю навіть за найнесприятливіших умов.²⁵

Бої на Новоодеському рубежі були дуже кровопролитними. Між Інгульцем та Інгулом зосередилася 1-а танкова група фон Клейста (біля Нового Бугу – 14-й, біля Баштанки – 18-й, біля Знаменки – 3-й мотокорпуси), вони обходили 18-ту армію зі сходу, погрожуючи їй оточенням, проте вона не відходила на новий рубіж, не даючи ворогу навалитися всією силою на 9-ту армію, яка відходила до Миколаєва через лимани.

11 серпня на закритій нараді керівників області, міста і заводів, командуючий фронтом І. Тюленев повідомив присутніх про те, що армія повинна залишити Миколаїв, що війська треба якомога швидше вивести на лівий берег Дніпра, бо реальною постала загроза їх оточення.²⁶ 12 серпня Ставка дозволила відвести 9-ту і 18-ту армії на рубіж від Кривого Рогу по річці Інгул до Бузького лиману.

Велику роль в обороні Миколаєва зіграла військово-морська база, командир якої контр-адмірал І. Кулішов, як старший воєнно-морський начальник міста очолив його оборону. Безпосередньо організацією оборони зайнявся генерал Матвієнко. Заводи терміново демонтували цінне обладнання і вантажили на кораблі. Корпуси недобудованих кораблів (“коробки”) крейсерів проекту 67 і лідерів проекту 48 також завантажили устаткуванням та цінним матеріалом і помістили на них робітників заводів з сім'ями. На буксирі ці “коробки” проривалися через Бузький і Дніпро-Бузький лимани під вогнем німців.²⁷

Вирішальним для всього Південного фронту і міста Миколаєва став день 13 серпня 1941 р., коли німецькі війська, обійшовши з півночі Одесу, вийшли на узбережжя Чорного моря в районі між Очаковом і Одесою і остаточно відрізали Приморську армію від інших армій Південного фронту.

Пізно вночі 13 серпня, після того, як на східний берег Бузького лиману разом з біженцями перейшли, відбиваючись від безперервних атак наступаючого ворога, останні військові з'єднання, був висаджений у повітря наплавний Варварівський міст. На західному березі залишився тільки 109-й полк прикриття 74-ї стрілецької

дивізії, забезпечуючи евакуацію поранених і біженців з Трихат. Полк відбивав атаки ворога більше доби, навіть тоді, коли гітлерівці обійшли його з флангів. Він виконав завдання і встиг пробитися до гур'ївських переправ. За цей подвиг командир 109-го полку полковник А.Є. Лапшов отримав звання Героя Радянського Союзу.²⁸

13 серпня 16-а танкова дивізія німецьких військ захопила Грейгово, Христофорівку, Лоцкино, відрізала шлях радянським арміям на схід. Слідом йшла мотодивізія "Адольф Гітлер". З півночі радянські частини тіснила італійська дивізія "Посубіо" і 16-а німецька мотодивізія, із заходу наступала 11-а німецька польова армія. Цього ж дня біля Полігону, на околиці Миколаєва з боку Херсона, показалися німецькі танки. Вони намагалися прорватися до міста, але були відбиті батареєю зенітних гармат 122-го артилерійського морського полку. Стало зрозуміло, що місто оточене.²⁹ У фактичному оточенні опинилися і основні сили 9-ї та 18-ї армій.

На командному засіданні Південного фронту генерал Смірнов запропонував прориватися вночі в двох напрямках: на Грейгово (18-а армія) та Киселівку (9-а армія) з подальшим виходом до Снігурівки на з'єднання з 296-ю стрілецькою дивізією та іншими частинами резервної армії, які сковували частину моторизованих сил гітлерівців біля Кривого Рогу. Тоді ж було прийнято остаточне рішення про залишення Миколаєва. 15 серпня по дорозі вздовж узбережжя евакуювалась у Севастополь Миколаївська військово-морська база.³⁰

Цього ж дня війська Я.Т. Червиченко відкрили артилерійський вогонь в районі Водопою. Це був сигнал до наступу. На Грейгово йшла 96-а гірничострілецька дивізія 18-ї армії. Наступ був настільки несподіваним, що переважаючі сили супротивника змушені були відступити. 96-а дивізія розбила німецькі війська біля Грейгово, знищила більше 500 солдат і офіцерів, захопила і не давала ворогу закрити "коридор", через який виходили з оточення головні сили 18-ї армії. За грейгівський прорив полковнику І.М. Шепетову було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Головний удар по 16-й німецькій танковій дивізії нанесли з'єднання 48-го

стрілецького корпусу генерала Р.Я. Малиновського. Корпус був авангардом 9-ї армії.³¹

Головні сили 9-ї і 18-ї армії вже досягли Снігурівки, а в Миколаєві та найближчих районах ще йшли бої. Це боролися: 155-й гірничострілецький полк біля Н. Михайлівки Жовтневого району і 256-й стрілецький полк 30-ї стрілецької дивізії разом з новоодеським комуністичним батальйоном, який пробився до Миколаєва.

16 серпня 1941 р. Миколаїв покинули останні загони радянських військ. 9-та армія з боями пробивалася до Херсона, а вранці 17 серпня німецькі мотоциклісти через Водопій ввірвалися в залишене місто³². Маршал Радянського Союзу Василевський пізніше писав: “Війська, ведучи жорстокі бої, 16 серпня залишили Кривий Ріг, а 17 серпня - Миколаїв”.³³

Велику стійкість і мужність проявили радянські воїни в боях за Очаків. Разом з народним ополченням прикордонні війська утримували місто до 21 серпня, а потім боролися з фашистами на островах Майський і Березань, на Кінбурнській косі.³⁴ Проте, незважаючи на впертий опір, до кінця серпня 1941 року територія Миколаївської області була окупована німецько-румунськими військами.

Кадри німецької кінохроніки, з яких склалися нацистські кіновипуски “Дойче вохеншау”, засвідчили, що в 20 числах серпня 1941 р. у Миколаїв прилетів на літаку А.Гітлер. Через день фюрер разом з Б. Муссоліні приймали парад німецьких військ у Первомайську.³⁵

Територію Миколаївщини окупували німецькі та румунські загарбники.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Кокошко Ф.І. Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни // Історична наука: проблеми розвитку. – Луганськ, 2002. – С. 97.
2. Миколаїв у борні. / Відп. ред. В.Васильєв. – Одеса, 1969. – С.5.
3. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО). – Ф. -П. 7. – Оп. 1. – Спр. 346. – Арк. 23-27.
4. Історія міст і сіл Української РСР. Миколаївська область. – К., 1971. – С. 52.

5. Миколаїв у борні. – С. 26.
6. Там само.
7. Там само. – С. 27.
8. Шкварець В.П., Мельник М.Ф. Миколаївщина: погляд крізь століття. Нарис історії. – Миколаїв, 1999. – С. 223-224.
9. ДАМО. – Ф.-П. 7. – Оп. 1. – Спр. 341. – Арк. 1.
10. Крючков Ю.С. История Николаева от основания до наших дней. – Николаев, 1996. – С. 194.
11. Шкварець В.П., Мельник М.Ф. Вказ. праця. – С. 226.
12. Історія міст і сіл УРСР. Миколаївська обл. – С. 52.
13. Там само.
14. Бойко О.Д. Історія України – К., 1999. – С. 395.
15. Котко В.Ф., Мушинський П.Д. Они сражались на Николаевщине. Боевой путь дивизий, защищавших и освобождавших Николаевскую область в 1941, 1944 годах. – Николаев, 1995. – С. 4.
16. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941 – 1945 рр. – Т. 1. – К., 1967. – С. 212.
17. Барановская Л.В. Участие Дунайской военной флотилии в боевых действиях на территории Николаевской области (август – сентябрь 1941 г.) // Тези доповідей I-ї обласної наукової краєзнавчої конференції “Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження”. – Миколаїв, 1995. – С. 103.
18. Богомоллов М.Ф. Гроза над Прибужьем. – Одесса, 1995. – С. 71-74.
19. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні. – Т. 1. – С. 213.
20. Котко В.Ф., Мушинський П.Д. Вказ. праця. – С. 4.
21. Тюленев И.В. Через три войны. – М., 1960. – С. 160.
22. Мушинский П.Д. Непокоренный Буг. – Одесса, 1980. – С. 19.
23. Украинская ССР в годы Великой Отечественной войны Советского Союза: Хроника событий. – К., 1985. – С. 62.
24. Мушинський П.Д. Таємниця роти, що зникла // Південна правда. – 1990. – 7 березня.
25. Там само.
26. Кокошко Ф.І. Вказ. праця. – С. 97.
27. Крючков Ю.С. Вказ. праця. – С. 194.
28. Котко В.Ф., Мушинський П.Д. Вказ. праця. – С. 6.
29. Крючков Ю.С. Вказ. праця. – С. 194.
30. Там само.
31. Мушинский П.Д. В честь подвига на Ингуле. – Одесса, 1977. – С. 7.
32. Крючков Ю.С. Вказ. праця. – С. 194.
33. Василевский А. Дело всей жизни. – М., 1975. – С. 137.
34. Котко В.Ф., Мушинський П.Д. Вказ. праця. – С. 7.
35. Кокошко Ф.І. Вказ. праця. – С. 97.

ЕВАКУАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ, ПІДПРИЄМСТВ, ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ ТА КУЛЬТУРИ.

Проблема евакуації людей, обладнання та матеріалів з території України в тиліві райони на початку Великої Вітчизняної війни донині залишається дискусійною. У роботах західних дослідників евакуацію часто називають “насильницькою депортацією”. Радянські автори доводили доцільність, оперативність та результативність перебазування на схід людських та матеріальних ресурсів, а також те, що евакуація була добровільною.

27 червня 1941 р. уряд СРСР прийняв постанову про вивезення у східні райони людських контингентів і цінного майна. В Україні 26 червня 1941 р. було створено комісію на чолі з Д.М.Жилою, яка займалася евакуацією людей і майна.

Згідно рішення уряду в східні райони СРСР евакуювались радянські, партійні функціонери, фахівці-інженери, техніки, кваліфіковані робітники, творча інтелігенція. Певна частина громадян не потрапляла до списків евакуйованих, дехто просто не бажав виїздити у тил, свідомо уникаючи евакуації, не бажуючи кидати майно, свої домівки. Певна частина людей чекала на прихід німецьких військ, щоб помститися за завдані комуністичним режимом кривди, репресії рідних чи близьких.

29 червня 1941 р. директивою Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) наказано місцевим органам влади і парторганізаціям знищувати все, що не вдалося евакуювати у східні райони СРСР: устаткування заводів, фабрик, колгоспну техніку, реманент, збіжжя, сільськогосподарську продукцію. 3 липня відбувся перший публічний виступ І.В.Сталіна, призначеного Верховним головнокомандуючим Збройними Силами СРСР. Основна тема – це тактика „спаленої

землі”, про яку Сталін так висловився: „При вимушеному відході частин Червоної армії потрібно вивозити весь рухомий залізничний транспорт, не залишати ворогові жодного паровоза, жодного вагона, ні кілограма хліба, ні літра пального. Колгоспники повинні виводити всю худобу, хліб здавати під охорону державних органів для вивезення його в тиллові райони. Все цінне майно, в тому числі кольорові метали, хліб і пальне, що не можна вивезти, повинно бути, безумовно, знищене”. Тактика „спаленої землі” застосовувалась на всій території, що мала потрапити під окупацію, без винятку. При цьому радянське керівництво начебто забуло про людей, що залишалися на окупованій території без засобів до існування.

Довідки, що видавали мешканцям Миколаївщини перед евакуацією

Цінне обладнання миколаївських заводів і фабрик було відправлено до Туапсе, Поті, Астрахані, Поволжя, Уралу, Сибіру, Се-

редньої Азії, Далекого Сходу, і там було налагоджено випуск продукції для фронту. Випускали у східних районах країни необхідну для фронту продукцію робітники заводу „Дормашина”, Миколаївської ТЕЦ, швейної фабрики ім. Кірова, вчені Миколаївського кораблебудівного інституту. Через нестачу транспорту не було евакуйовано Миколаївський педагогічний інститут. З нього було вивезено частину майна, а учбові корпуси, гуртожитки з майном передані евакошпиталю №1745 та іншим військовим частинам.

З території України за короткий час була здійснена евакуація найціннішого устаткування 550 найбільших підприємств, майна радгоспів, МТС, колгоспів, науково – дослідних установ, 70 вищих навчальних закладів, понад 40 театрів, десятки музеїв, а також сотні тисяч фахівців різноманітних спеціальностей та їхніх сімей. У 12-му томі сучасної фундаментальної роботи „Україна кризь віки” робиться висновок: “Цей небувалий за масштабами маневр продуктивними силами, здійснений максимально оперативно й незрівнянно організованіше, ніж будь – який інший оборонний захід першого воєнного півріччя, став вирішальною умовою становлення на сході воєнно-промислового комплексу.”¹ Водночас відзначається, що евакуація проходила під суворим контролем партійних органів та НКВС.

У середині липня 1941 р. у зв’язку із зростанням безпосередньої загрози захоплення окупантами Миколаєва та області була створена та затверджена обкомом партії та облвиконкомом евакуаційна комісія. Центральний евакопункт був розміщений на залізничній станції Снігурівка, через котру йшов основний потік вантажів та ешелонів з людьми.²

Велика увага приділялася демонтуванню основного виробничого обладнання миколаївських суднобудівних заводів, “Дормашини”, ТЕЦ, вивозу в тиллові райони сировини та матеріальних цінностей, евакуації кадрів робітників та службовців.

8 липня 1941 р. надійшла перша вказівка Наркомату суднобудівної промисловості про початок евакуації заводу ім. 61 комунара, перш за все вивіз найбільш цінного обладнання. Однак з виконанням настанови не поспішали. В той час мало хто вірив у можливість захоплення міста ворогом. Та й обладнання було

необхідне для продовження виробництва. Лише в другій половині липня, коли з Москви надійшов наказ про початок масової евакуації, був споряджений перший ешелон з людьми та матеріальними цінностями. Потяг прямував до Астрахані, визначеної керівництвом базою евакуйованих суднобудівних підприємств. Туди ж відправляли обладнання, кадри з Чорноморського суднобудівного заводу (в той час – завод ім. Андре Марті).

На початку серпня з наближенням лінії фронту та зростанням загрози захоплення Миколаєва розпочалася третя черга евакуації. Розпорядження Наркомату вимагало вивезти найбільш цінне обладнання, людей та забезпечити вивід до Севастополя недобудованих кораблів. Ці питання обговорювалися 11 серпня в Одесі на нараді у штабі армії за участю командуючого генерала І.В. Тюленева, члена Військової ради Л.Р. Корнійця, керівництва області, міста та заводів. Для виводу з акваторії заводу ім. 61 комунара недобудованих кораблів, які не могли рухатися своїм ходом, було вирішено використати портові буксири.

Оперативно було вирішено питання про виділення буксирів та розвезення для проводу суден Інгульського та Бузького мостів, по яких безперервним потоком рухалися відступаючі війська. В районі Очакова кораблі, що буксувалися з Миколаєва, були бомбардовані німецькою авіацією. Був пошкоджений та сів на міліну теплохід “Поліна Осипенко”, що йшов попереду. Однак заводські кораблі не постраждали і благополучно прибули до Севастополя. Під час цього переходу начальник відділу заводу Л.Д. Чулков звершив героїчний вчинок. З тимчасово закріпленої на есмінці “Огневой” артилерійської установки він збив ворожий літак.³ Не обійшлося і без людських втрат. В районі Балаклави під час державних випробувань підірвався на ворожій міні есминець “Совершенный”. Загибло вісім матросів, були поранені кілька членів команди. Через кілька днів після ремонту корпусу есминець “Совершенный” готувався до переходу в Поті, але був потоплений ворожою авіацією.

12 серпня 1941 р. на заводі ім. 61 комунара відбулася нарада керівного складу з участю першого заступника наркома суднобудівної промисловості А.М. Редькина. Він дорікав присутнім

за евакуаційні настрої, називав їх проявом боягузтва і наказав призупинити евакуацію керівного складу і продовжити евакуацію обладнання. Після відбуття високого начальника до Севастополя в першій половині дня ще продовжувалося завантаження у вагони обладнання та матеріалів, підготовлених для евакуації. Але після обіду, за свідченнями очевидців, багато працівників вже не повернулися до робочих місць, зупинилась подача вагонів для евакуації.

Наступного дня були проведені останні організовані евакуаційні заходи на заводі ім. 61 комунара. О 12 годині відбулася нарада в облвиконкомі. Директор заводу отримав наказ всі завантажені обладнанням вагони відправити на залізничну станцію, а людей пішки вивести в Херсон.

Повні трагізму хвилини прощання з заводом описує на основі спогадів учасників подій О.О. Малярчук: “Головний інженер, головний енергетик, прихопивши з собою 10 толових шашок, пішли на територію заводу. Шкода було розлучатися з заводом, але ще тяжче було його руйнувати. Вказівок про підривні роботи не було, однак керівництво з власної ініціативи вирішило деякі життєво важливі об’єкти підірвати, щоб противнику не дістався завод на ходу... Обхід почався з кисневої станції. Її компресори ритмічно постукували плунжерами, виробляючи вже нікому не потрібний кисень. Під два компресори підклали толові шашки, запропонували обслуговуючому персоналу залишити приміщення та підпалили бікфордів шнур. Наступним об’єктом була електростанція з головною котельнею та машинним залом... Годину тому прозвучав заводський гудок, що закликав робітників приступити до роботи після обіду. Це був останній гудок на заводі і в місті перед окупацією...”⁴

Серед рядових робітників, які керувалися обмеженою інформацією, переважно чутками, в цей час панували настрої невизначеності та розпачу. Біля будинку заводууправління зібралася велика група людей, які голосно висловлювали своє незадоволення “втечею” начальства, яке “прихопило” з собою гроші із заводської каси. Головний інженер І.С. Прибильський намагався заспокоїти натовп і порадив усім прямувати до Херсону з подальшим направ-

ленням до Астрахані, де їй будуть видані гроші. Робітникам було дозволено розбирати заводські склади і розносити по домівках все, що може знадобитися в господарстві.

Виникли труднощі і з евакуацією керівництва заводу. Легковий автомобіль, у якому їхали до Херсону головний інженер, головний будівельник, старший інженер та начальник охорони заводу, при виїзді з міста був зупинений і реквізований загородним загоном. У такий спосіб боролися з “панікерами”, спонукаючи начальників різних рангів продовжувати керувати евакуаційними заходами. Із-за несприятливих кліматичних умов та обстрілу з варварівського берега, де вже були німці, не вдалося їй спроба дістатися до Херсону на яхті по Бузькому лиману. Довелося з великими труднощами йти в сторону Херсону пішки, переправлятися через Дніпро, а потім добиратися до Сімферополя та Астрахані.

З 20 по 26 липня трьома ешелонами була здійснена евакуація Первомайського машинобудівного та сталеливарного заводу ім. 25 жовтня. 113 вагонів з обладнанням, цінними матеріалами, продукцією підприємства у супроводі 159 робітників та службовців були направлені в м. Балаково Саратовської області на завод ім. Держинського. Всього було вивезено цінностей на суму понад 8 млн. крб. Перевезли також бухгалтерську та технічну документацію.⁵

Встигли вивезти на схід і частину обладнання Миколаївської парфюмерно-косметичної фабрики “Астра”. Після довготривалих переїздів воно прибуло в м. Кінель Куйбишевської області РРФСР і 15 жовтня 1941 року було передано на зберігання комірнику штампувального цеху Кінельського укупорочного заводу.⁶

Здійснювалася евакуація миколаївських театрів, обласного архіву, інших культурно – освітніх закладів. 19 липня 1941 року розпочалися підготовчі роботи по можливій евакуації Миколаївського кораблебудівного інституту. Спеціально створена для цієї мети бригада намітила призначене для вивозу навчальне обладнання, машини та матеріали, визначила місця схову крупногабаритних предметів. Перед евакуацією був знищений архів інституту по 1940 рік, крім основної документації, справ навчальної частини, бухгалтерії та секретного відділу, які були підготовлені до евакуації.

В Наркомсудпром та інші вищі інстанції неодноразово надсилалися телеграфні запити з приводу евакуації інституту. Однак відповіді не надходило. Керівництво закладу за допомогою обкому партії вжило заходів щодо організації самостійного виїзду до Астрахані. 9 серпня після багаточисленних узгоджень вдалося вивезти з Миколаєва на виділених інституту чотирьох відкритих платформах 39 викладачів та 5 співробітників з сім'ями - всього 108 чоловік, а також частину учбового обладнання загальною вагою біля 35 т. – кілька станків, моторів, найбільш цінні мікроскопи, основні прилади теплотехнічної, фізичної, металографічної, хімічної та механічної лабораторій, альбоми та креслення кабінсту дипломного проектування, біля 2 тис. книг бібліотеки з спеціальних дисциплін, головні частини котлів, машин та двигунів, спецодяг та ін. Частина викладачів та співробітників евакуювалась з Миколаєва індивідуальним порядком. Більшість студентів старших курсів були призвані до лав Червоної армії, інші працювали на будівництві оборонних споруд та збиранні врожаю. Оскільки рішення вищих інстанцій про порядок та місце евакуації інституту надходили з запізненням, зібрати всіх студентів та організовано евакуювати їх з Миколаєва не вдалося.⁷

26 серпня ешелон з евакуюваними прибув до Астрахані. Лише в дорозі його наздогнало рішення Ради по евакуації при РНК СРСР від 15 серпня 1941р. про евакуацію інституту з Миколаєва до Сталінграду та розміщення його на базі Сталінградського суднобудівного технікуму.

В першій декаді серпня 1941 року були евакуювані особовий склад та навчально – виробниче обладнання ремісничого училища №1 . При визначенні місця розташування училища враховувалася його спеціалізація, пов'язана з підготовкою робітничих кадрів для суднобудівної промисловості. Тому РУ №1 направили до Астрахані, визначеної одною з основних баз евакуації суднобудівельників півдня України.⁸

Наведені приклади лише частково відтворюють особливості, масштаби та труднощі евакуації на Миколаївщині. Сухі рядки архівних документів не можуть в повній мірі відобразити всю трагічність розлучення наших земляків з рідними оселями, близькими

і друзями – деяких з них вони вже ніколи не побачать. Довелося пережити довготривалий переїзд в непристосованих вагонах під обстрілами ворожих льотчиків, які буквально полювали за кожним ешелоном, “розважалися” переслідуванням у відкритому степу навіть окремих підвід та людей. Не вистачало їжі, одягу, багато евакуйованих хворіли, нерідкими були і випадки смерті в дорозі.

Повний небезпек переїзд на схід влітку 1941 р. зафіксувала пам’ять відомого миколаївського поета Еміля Январьова, який хлопчиком разом з батьками евакуювався в Узбекистан. Спогади дитинства з часом оформилися в поетичні рядки, які вражають документальною точністю характеристики типових для часів евакуації трагічних обставин:

*“На меня, на вагон – мессера!
То звучнее, то тише.
Та- та- та! И тотчас – ра- ра- ра!
Словно плетью по крыше.*

*Бомба в насыпь врезается. Ух!
Насыпь взрыта и вздута.
В трех вагонах детишки, а в двух
Разместилась валюта.*

*На восток – государственньй банк.
На восток – ребяташки.
Бомбы слева и справа – бабах!
Разом громче и тише.*

*Из валюты и дым, и огонь,
Разом – бомба на бомбе.
И тогда отцепляют вагон,
тот, где пломба на пломбе...*

*И подсолнухи низко брыли
от жары наклонили.
Так валюту тогда не спасли.
А меня сохранили.»⁹*

Таким чином, в складних умовах початкового періоду війни на Миколаївщині, як і на більшій території України, були проведені евакуаційні заходи. Вдалося вивезти на схід тисячі людей, частину обладнання підприємств, закладів освіти та культури. Однак ситуація на фронті не дозволила здійснити все намічене – вже в середині серпня 1941 року територія Миколаївщини була окупована німецько-фашистськими загарбниками. Процес евакуації уповільнювався відомчою неузгодженістю та розгубленістю, характерними для перших місяців війни. Інформація про становище на фронті та евакуаційні розпорядження з центру надходили із запізненням. Виховане партійно – радянською системою місцеве керівництво часто уникало прийняття самостійних відповідальних рішень, боячись покарання за «помилкові дії», які могли кваліфікуватися як «шкідництво». Але в цілому евакуація мала позитивні наслідки, пов'язані з укріпленням військово – промислової бази тилових районів та збереженням людських ресурсів.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945р.р.)// Україна крізь віки.- Т. 12. - К. - 1999. -С. 274.
2. Очерки истории Николаевской областной партийной организации.- Одесса. - 1980. - С. 172.
3. Малярчук А.А. Верфь на Ингуле.- Ленинград. - 1989. -С. 172.
4. Там само. - С. 174.
5. Державний архів Миколаївської області(ДАМО). -Ф.р-4069. -Оп. 1. -Спр. 14. - Арк. 3.
6. Там само. -Ф.р- 1015. -Оп. 2. -Спр. 9. - Арк. 1.
7. Там само. -Ф.р- 881. - Оп. 2. -Спр. 49. -Арк. 3.
8. Лысейко А.И. Долганова Г.Л. Кузница рабочих кадров ПТУ- 5. - Николаев. -2000. -С. 5.
9. Январев Э.И. Баллада о валюте (1941)//Настоящее время: Стихи.- Одесса. - 1971. - С. 11-12.

Підпільний і партизанський рух на території Миколаївщини в роки Великої Вітчизняної війни

Війна 1941-1945 років проти німецького фашизму була суворим і жорстоким випробуванням для країни.

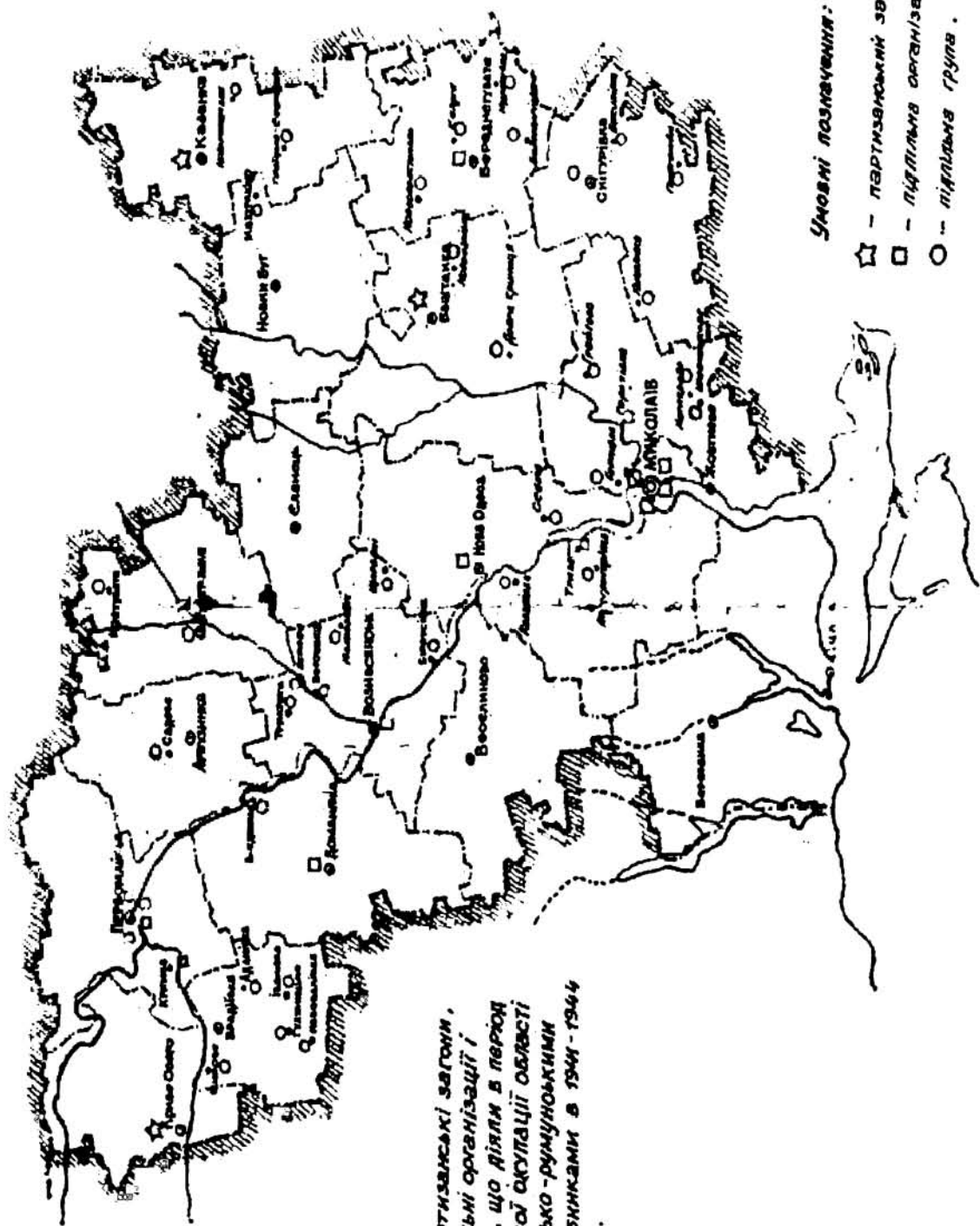
З перших днів війни жителі області проводили мітинги, на яких висловлювали рішуче прагнення боротися з окупантами за повне вигнання їх із землі України.

Станом на 21 липня 1941 року в області в народне ополчення записалось 70464 жителі, з них 7126 - комуністів і 11151 комсомолец, 18884 жінок.

Виконуючи постанову ЦК ВКП (б) від 4 липня 1941 року “Про організацію боротьби в тилу ворожих військ”, партійні і радянські органи області сформували підпільний обком партії, в районах та містах - райкоми і міськкоми партії, підпільні організації, партизанські загони, диверсійні та розвідувальні групи.

Внаслідок недостатньої підготовки до ведення підпільної роботи деякі з людей, виділених для роботи в підпіллі, з різних причин евакуювались у східні райони чи вступили до Червоної армії. З початком окупації підпільно-партизанські структури не змогли належним чином заявити про себе. Створення підпілля йшло з ризиком для тих, хто залишався. Підпільному обкому довелося створювати підпільні і партизанські організації в умовах повної окупації області, в складній обстановці фашистського режиму.

*Партизанські загони,
підпільні організації і
групи, що діяли в період
ворожчої окупації області
німецько-румунськими
загарбниками в 1941-1944
роках.*

Умовні позначення:

- ☆ - партизанський загін;
- - підпільна організація;
- - партизанська група.

Після вимушеного відходу радянських військ партизани, підпільники, бійці винищувальних батальйонів зштовхнулись з ворогом, що володів сучасними методами ведення маневрової війни, мав достатню кількість транспортних засобів, переважав у зброї, мав добре налагоджений радіозв'язок. Відкриті збройні методи, які використовувались партизанами, були непридатними. Ряд партизанських загонів і підпільних груп, що не мали досвіду боротьби в степу, загинули чи зазнали значних втрат у перші місяці окупації.

Однією з причин такого становища була недостатня кількість часу на підготовку до боротьби в тилу ворога, на оволодіння тактичними прийомами і методами боротьби в степових районах.

В цих тяжких умовах партизанські загони, підпільні організації вели організаторсько-політичну роботу серед населення, мобілізували його на збройну боротьбу проти окупантів, на зрив всіх їх акцій. Підпільна боротьба в містах і населених пунктах області вимагала приділяти велику увагу вдосконаленню організаційної структури підпільних організацій і груп, всебічної конспірації і прихованих методів їх діяльності.

Більшість підпільних груп і партизанських загонів області з власної ініціативи створювали військовослужбовці Червоної армії, що опинились в оточенні і уникли полону, чи, потрапивши в полон, зуміли вирватися з фашистських таборів. По-друге, це були місцеві активісти: комуністи, комсомольці, просто позапартійні антифашистськи настроєні громадяни.

У зв'язку з тим, що Миколаєву загрожувала окупація німецько-фашистськими військами, Миколаївській обком партії спільно з обласним управлінням НКВС у спішному порядку організували рух опору мас для боротьби з ворогом у його тилу. Враховуючи те, що Миколаїв в оборонно-промисловому, географічному і воєнно-стратегічному відношеннях мав неабияке значення, було прийнято рішення створити розвідувально-диверсійну чекістську групу в місті.

У зв'язку з цим до Миколаєва направлено групу молодих курсантів-розвідників школи Комісаріату Внутрішніх Справ. Це були добровольці, - молоді, добре підготовлені воїни-патріоти: О.П. Си-

Віктор Олександрович Лягін

дорчук, О.В. Соколов, О.М. Наумов, П.П. Луценко, Д.А. Свідерський, Г.Т. Гавриленко, П.А. Шаповал та інші. З повноваженнями керівника групи 14 липня 1941 року до Миколаєва прибув із Москви капітан Віктор Олександрович Лягін з завданням створити розвідувально-диверсійну групу та проводити розвідувальну і підривну роботу серед німців. При формуванні підпільних груп Лягін особисто розмовляв з кожним кандидатом окремо, а потім і з усіма разом. Можливо, останнє і стало пізніше фатальною помилкою, оскільки вся

робота розвідувальної групи велася колективно. Підпільники один одного знали особисто, були поінформовані про місце проживання і роботу кожного.

Для роботи в тилу ворога Лягін відібрав 9 чоловік: сімох розвідників-ленінградців і двох оперативників Миколаївського облуправління НКВС. Для них створили надійну матеріальну базу і забезпечили продуктами харчування, в кожного були цінності (золоті вироби), особиста зброя - пістолети ТТ, вибухівка та інше. У Миколаєві підготовлено і влаштовано двох радіозв'язківців з технікою: Бориса Молчанова і Геннадія Пономаренка. З приходом окупантів до Миколаєва головну роль в організації підпілля і масово-політичної роботи в місті відіграв „Підпільний центр”, що існував з серпня 1941 по березень 1943 року.

Основною структурою „Миколаївського центру” стала розвідувально-диверсійна група, керівником якої був В.О. Лягін. З паспортом на ім'я Корнева Віктора Олександровича він влаштується на суднобудівний завод імені Марті (нині - ЧСЗ) інженером планового відділу. Поселяється В. Корнев на квартирі Емілії Дукарт, громадянки німецької національності. Згодом вступає у фіктивний шлюб з її дочкою Магдою.

Група В. Корнева проводила велику розвідувальну, підривну, диверсійну і масово-політичну роботу, ретельно підбираючи і залучаючи до участі в роботі патріотів.

У грудні 1941 року в Миколаєві виникла підпільна група, організаторами якої стали червоноармієць Бондаренко Всеволод Васильович, інженери заводу імені 61 комунара Воробйов, Несамов¹.

Група проводила антифашистську агітацію, розповсюджувала серед населення повідомлення Радінформбіуро, намагалась встановити зв'язок з партизанами Кіровоградської області.

У травні 1942 року в Миколаїв на літаку закинтий зі спеціальним завданням Головного Розвідувального Управління Генерального штабу Червоної армії Палагнюк Анатолій Васильович (справжнє прізвище - Андреев Володимир Іванович), працівник органів НКВС, і радист Днищенко Олександр Васильович. У місті В. Палагнюк створює розвідувальну групу. В зв'язку з тим, що радіостанція була пошкоджена, через лінію фронту посилають підлітків Хоменка Віктора і Кобера Олександра з цінними розвідданими. Завдання було виконано, і через деякий час на літаку підлітки повертаються до Миколаєва.

Ф. Комков

В. Бондаренко

У цей час в складі „Центру” діяло 17 підпільних груп, між якими існував тісний зв'язок. Це групи В.А.Лягіна, А.Палагнюка,

В.Бондаренка, група П. Зашука, що мала зв'язок з селом Мазурякіно Новобузького району, група М. Комкова, основний склад якої склали жителі Водопою. На суднобудівному заводі імені 61 комунара діяла група Г.А.Степанова, на 6-му відділку зернорадгоспу імені Шевченка - група В.С.Кривошеїна, створена з колишніх моряків, у Миколаївському торговому порту діяла група І.Г. Пульканова, на заводі імені Марті - група Л.І.Воробйова, в Миколаївському торговому порту діяла ще одна група під керівництвом Н.В. Пено, на Миколаївському слеваторі діяла група С.П. Дмитрієва, на сантехзаводі - група В.І. Соколова, в селі Тернівка Жовтисевого району - група Ф.І.Мілева, в селі Нова Одеса - група В.Г.Завадського, в селі Себіно Новоодеського району - група І.С.Севастьянова².

14 вересня 1942 року за доносом провокатора М.І. Соловйової заарештований і після жорстоких тортур розстріляний А. Палагнюк. Після арешту А. Палагнюка 30 вересня 1942 року створений керівний підпільний центр у складі Зашука, Воробйова, Комкова, Соколова, Бондаренка³.

Ф. Воробйов

О.Наумов

Г. Горлай

До підпільного центру входило 25 підпільних груп, в діяльності яких брали участь декілька сот патріотів. Керівний підпільний „центр” працював під керівництвом В. Корнева (під кличкою „Кен”), хоча він сам до складу центру не входив. Перед „Миколаївським центром” стояли такі завдання:

- залучення нових учасників підпільного руху і створення підпільно-диверсійних груп;

- активізація вже існуючих підпільних груп шляхом організації диверсій, терору і т.д.;

- організація друкування і розповсюдження серед населення антифашистських листівок, які викривають німецьких окупантів;

- організація диверсій і саботажу на німецьких військових об'єктах і організованих німцями промислових підприємствах.

Німецька поліція безпеки активізувала розшуки партизанів і підпільників, які, здійснюючи диверсійні акти, завдавали шкоди окупантам. У містах Миколаєві, Херсоні, Новій Одесі окупанти створили фальшиве провокаційне підпілля, куди через агентуру залучали потенційних ворогів-окупантів, а потім ліквідували їх як радянське підпілля. Провокаторам вдалося вийти на зв'язок з деякими учасниками груп.

А. Днищенко

В. Андреев (А. Палагнюк)

За час існування організації „Миколаївський центр” проведена наступна робота. Підпільники організували друкування і розповсюдження антифашистських листівок, звернень, наказів за підписом „Центр”. Вони мали друкарню. Листівки „Миколаївського центру” доставлялися в усі райони області⁴. Всього було випущено близько 15 тисяч екземплярів.

У листопаді 1941 року месники підпалюють будівлі складів пального в парку культури і відпочинку імені Петровського, де

згоріли 15 німецьких автомашин, декілька бочок бензину, і загинули німецькі солдати. Після диверсії в газеті „Українська думка” було вміщено таке оголошення коменданта Миколаєва:

„22 листопада 1941 року зловмисники підпалили в парку Петровського дерев'яні будівлі. В зв'язку з цим наказую:

1. Місто заплатить до вівторка, 25 листопада 1941 року, до 9 годин ранку 500000 карбованців.

2. Якщо до вівторка до 18 години не знайдуться зловмисники, наказу повісити певну кількість жителів”⁵.

У грудні 1941 року учасники „Миколаївського центру” підпалили склад з обмундируванням німецької армії, що знаходився в підвальному приміщенні фабрики по вулиці Радянській. В результаті акції згоріло 18 автомашин обмундирування. Організатори Воробйов Борис та Бондаренко Володимир. В цьому ж місяці підпалено німецький військовий гараж і склад з автопокришками. В результаті згоріло 30 автомашин, 100 комплектів покришок, загинуло 40 німецьких солдат. Вчинили диверсію Гавриленко І.І., Коваленко І., член контрольного комітету В.Бондаренко⁶. Знищено шляхом підпалу склад, де згоріли 4000 автопокришок різних систем⁷.

У січні 1942 року в парку відпочинку імені Петровського проведена друга диверсія, під час якої знищено 20 автомашин, 5 мотоциклів, до 30 тонн пального і запасні частини до автомашин.

У березні 1942 року здійснена диверсія на військовому аеродромі за Інгульським мостом, в результаті якої згоріло 20 літаків, велика кількість пального. За цю диверсію німці повісили 10 заручників.

9 березня 1942 року в районі Соляни шляхом підпалу і вибуху знищені будівлі німецького військового аеродрому, склад з паливом, 27 літаків різних марок, чимало авіамоторів, 2 ангари, 35 тонн пального. Диверсію здійснили А.П. Сидорчук, працівник аеродрому Г. Кречет⁸.

Влітку 1942 року на румунському кораблі, що знаходився на ремонті на заводі імені 61 комунара, проведено зрив котла, в зв'язку з чим заарештували 30 робітників, одного з них німці розстріляли. В серпні 1942 здійснена диверсія на аеродромі в селі Широка Балка, в результаті якої знищено 2 літаки і декілька тонн пального.

У 1942 році на заводі Андре Марті потоплено річковий підйомний кран, виконавець диверсії Лягін В.О.⁹

Протягом 1942 року на різних перегонах миколаївської залізничної дороги пущено під укіс 3 ешелони з військовими вантажами і організовано зіткнення поїздів. Виконавці Соколов А.В., Коваленко С.Г.¹⁰

Влітку 1943 року викрадено радіоприймач з румунського військового катера, що ремонтувався на заводі імені Марті.

В цьому будинку (господар Г. Горлай) 30 вересня 1942 року проходило перше організаційне засідання „Миколаївського центру“.

У цьому ж році в паровозному депо ст. Миколаїв було виведено на тривалий час три паровози. Вчинив диверсію Коваленко Г.Т.¹¹

Через сільські підпільні групи „Миколаївський центр“ шкодив сільському господарстві, що проявилось у боротьбі за знищення врожайності шляхом поганої обробки землі, в зниженні норм висіву, в неякісному ремонті сільгосптехніки. Під час збору врожаю допускались великі втрати зерна, організовувалось масове розкрадання хліба, затягування збирання врожаю.

Занесенням інфекцій різних захворювань і шляхом виснаження знищувались велика рогата худоба, а також вівці, свині.

Значна робота проведена по звільненню з таборів військово-полонених, головним чином колишніх командирів Червоної армії, які забезпечувались підробними документами, переховувались на конспіративних квартирах, а потім направлялись за лінію фронту і в райони лісів для поповнення партизанських загонів чи залишились на підпільній роботі¹².

Створений у складних умовах „Миколаївський підпільний центр” проіснував недовго і був розгромлений гестапо в результаті зради, що сталася серед учасників підпілля. В листопаді 1942 року за зрадою провокатора Козлова був заарештований Ф.Воробійов¹³ і його зв'язківці В.Хоменко і Ш.Кобер¹⁴. Першого грудня 1942 року фашисти заарештовують П.Я. Защука. В ніч на 5 грудня гестапівці намагалися заарештувати М. Комкова, але йому вдалось втекти, вчинивши збройний опір, вбивши одного і поранивши двох гітлерівців. У цей день на Базарній площі поряд з вулицею Радянською були повішені 10 чоловік. Серед них - Ф.Воробійов, В.Хоменко, О.Кобер і інші, раніше заарештовані підпільники.

П. Зашук

Залишившись на волі, член підпільного комітету М. Комков переїхав до Херсону. Там він організовує друкування листівок, що продовжували виходити за підписом „Центр”. Патріот налагодив доставку їх у Миколаїв для розповсюдження. В травні 1943 року М.Комков направив у Миколаїв групу підпільників для відправки в ліс до партизанів.

У січні 1943 року був заарештований В.І. Соловійов, а В. Бондаренко потрапив в засідку, отримав поранення, але йому вдалося сховатись від гітлерівців.

М. Комков намагався організувати В. Лягіну втечу з в'язниці. Але фашисти дізнались про це і посилили охорону внутрішньої тюрми служби безпеки - СД. Організувати втечу не вдалося. Гру-

па учасників, що обговорювала на нараді питання про відправлення людей до лісу, була виявлена гітлерівцями. В боротьбі, що зав'язалась, було вбито активних підпільників з групи Корнева: Наумова Миколу, Плечова Григорія і Слушаєва Олександра.

В кінці січня 1943 року німці почали прочісувати місто в пошуках робочої сили для відправлення в Німеччину і на оборонні роботи в район Дніпропетровська. Під мобілізацію попав і підпільник Гавриленко. Під час облави йому вдалося втекти і сховатись на конспіративній квартирі. Потрібно було заручитись офіційним документом, який би дав йому можливість звільнитись від відправки в Німеччину. Гавриленко звертається до лікаря-інфекціоніста Любченка М.С., що видавала себе за постраждалу учасницю патріотичного підпілля інтелігенції м. Миколаєва. М.С.Любченко справді була заарештована гестапо разом з групою лікарів і представників інтелігенції, які пізніше були осуджені до розстрілу.

Будучи заарештованою в червні 1942 року, М. Любченко на першому ж допиті зізналась у належності до підпільної організації, назвала ряд її учасників, після чого й була завербована в якості агента для зрадницької діяльності серед учасників партійно-радянського підпілля в Миколаєві і звільнена.

Виконуючи завдання німецької контррозвідки, М.Любченко за період співробітництва видала німцям до 30 чоловік учасників підпільної організації, в тому числі В.Лягіна, Г.Гавриленка, Подгужного¹⁵.

Любченко пообіцяла видати довідку про неможливість фізично працювати і попрохала підійти 5 лютого 1943 року. Прийшовши на квартиру, Гавриленко був схоплений німцями, а ввечері того ж дня був заарештований Лягін¹⁶ і члени його групи М.Улезко, І.Коваленко, О.Соколов та інші.

Валіза, в якій підпільники переносили типографський шрифт

Як свідчили в повоєнні часи свідки Полохова К., Вечержинська К., Воробйов Б., Дзюрилова, Келем і Пульканов, що перебував з В.Лягіним у в'язниці, його зрадили лікар Любченко М.С. і Гавриленко. Будучи заарештованим, Гавриленко не витримав допитів і розповів про діяльність резентури і видав інших членів підпілля¹⁷.

11 лютого 1943 р. були заарештовані Полохова К., Молчанов Б., Пономаренко В., 13 лютого - Соколов, Улезко, Соломін, Коваленко, 13 травня власниця конспіративної квартири Дзюрилова¹⁸.

Провал групи В. Лягіна і підпільної організації "Миколаївський центр" стався в результаті зради лікаря Любченко М.С., а також зрадників Дідух М.Д., Круглова В.А. та інших.

Ф. Кирильченко
командир диверсійно -
розвідувальної групи

М. Бурлаченко
радистка диверсійно -
розвідувальної групи

Заарештовані і після жорстоких нелюдських тортур ряд підпільників не витримали допитів, зізнались у належності до підпільної організації, а в подальшому стали на шлях зради, видаючи інших учасників підпілля.

Перебуваючи під вартою в СД, один з підпільників, що здійснював керівництво підпільною організацією, яка входила до

складу підпільної організації „Центр”, за завданням СД по відомому йому паролю викликав на конспіративну квартиру одного з учасників Новоодеської підпільної групи - Печенерського Степана Антоновича, якого при появі на квартирі заарештовують гестапівці, що чекали в засідці.

При арешті Печенерського вилучені списки учасників Новоодеської групи і партійно-радянських активістів, за якими органи СД заарештували 63 чоловіки.

Був виданий СД пароль до одного з керівників Анастасівського підпілля в Новобузькому районі. По ньому агент СД встановив зв'язок з учасниками групи. Підпільна група була розгромлена СД, та 15 учасників її заарештовано.

З складу резентури не були заарештовані Ніколаєв А., що переховувався в Херсоні, Луценко, що був направлений через лінію фронту для встановлення зв'язку з центром та Свідерській, якого Лягін направив надати допомогу підпільній організації в радгоспі Шевченка.

Добиваючись показань від Лягіна, німці піддавали його звірячим тортурам. Підпільник Пульканов І.Г., що сидів в одній камері з Лягіним, пізніше стверджував: *„Лягін повертався в камеру з допитів весь скривавлений, ледве тримаючись на ногах. Його жорстоко били пагайками, під нігті рук вставляли голки, ставили на гарячу плиту, викручували ланцюгом руки, кололи шилом в боки, виривали щипцями волосся на голові. Тіло від шиї до п'ят було покрито кірочкою крові, що запеклася, шкіра полопалась, пошкоджено сухожилля лівої ноги¹⁹”*.

У березні 1943 року Лягін вирішує покінчити життя самогубством. Він перерізав собі судини шматочком леза. В непритомному стані його було на другий день вранці доставлено до тюремної лікарні, до його ліжка поставили двох вартових. Через вісім днів його було знову переведено в камеру²⁰.

Під час ставки віч-на-віч Гавриленко видав Лягіна як керівника всього Миколаївського підпілля. Лягін в присутності слідчих гестапо вдарив Гавриленка, назвавши його провокатором, але не признався²¹.

По закінченню слідства Лягін просив розстріляти чи повісити його на видному місці в Миколаєві, але фашисти, боячись втечі і хвилювань у місті, не зробили цього.

Ще 17 лютого були розстріляні німцями, як хворі на тиф Молчанов Б. і Пономаренко В., останні були переведені в тюрму, де їх під охороною виводили на земляні роботи на берег р. Інгул.

Залишившись на волі, Ніколаєв Н., Бондаренко В., Воробйов Б., Келем Г., готували організацію втечі Лягіну і товаришам.

Двічі була підготовлена втеча з в'язниці, але Лягін від неї відмовився, заявивши, що не хоче піддавати новим репресіям своїх товаришів і що тікати потрібно всім разом. Дружина Соколова, Николаїді, робила їм перев'язки, Лягіну влаштувала побачення з Ніколаєвим, який прийшов в одязі поліцейського і домовився про організацію втечі на 17 квітня. Втечу планували здійснити після обіду, але перед обідом втік кримінальний злочинець, і гестапо всіх працюючих негайно повернуло до тюрми, і більше на роботу з групи Лягіна нікого не випускали²². 19 травня знову всі були переведені до гестапо.

17 травня під час облави на Нікольській був убитий Ніколаєв, якого зрадили сестри Кравченко Тамара і Людмила.

29.05.1943 німці розстріляли Соколова А., Улезко, Полохова, Коваленко.

За показаннями тюремного лікаря Стафійчук, 17.07.1943 року Лягін і Гавриленко були розстріляні²³.

Дружина Полохова засуджена до 1 року, Дзюрилова Зінаїда - до 6 місяців.

27.09.1943 Коваленко, дружина Улезко, Соломін етапом відправлені до Веймарського концтабору (Німеччина).

Дзюриловій під час роботи в таборі вдалося втекти, Полохова знаходилася в тюремній лікарні і була звільнена Червоною армією.

Провал резентури відбувся в результаті зради Любченко М.М та Тамари Кравченко, що втекли разом з німцями.

Сидорчук загинув при знищенні бази пального в Миколаївському торговому порту²⁴.

Роботою по вияву підпільної організації „Миколаївський центр” займався німецький контррозвідувальний орган „Абверштелле півдня України і IV відділ СД, операцією по розгрому керував заступник начальника IV відділу СД - Реккер і слідчий СД Роллінг”.

Головним агентом, провокатором, засланим у підпільну організацію, був Круглов Валентин Антонович, завербований у грудні 1941 року гестапо. перебуваючи в Херсонському таборі військовополонених. При прибутті в Миколаїв встановлював зв'язки з працівниками СД Реккером і Роллінгом.

За їх завданням через Кубрака Олександра введений в підпільну організацію „Миколаївський центр”, відреккомендувавшись учасником підпільної організації „Таврія”, керівником якої був полковник Пеньков (прізвище вигадане). Поступово Круглов входить у довір'я учасників організації, про нього повідомили Палагнюка. Проте зустріч не відбулася, так як Палагнюк у цей час був заарештований за зрадою Соловйової²⁵.

Під час арешту Соловйова дала показання про свою належність до підпільної організації, пізніше була завербована агентом СД. Приховавши від Палагнюка акт арешту і вербовки, вона домовилась з ним про зустріч 14.09.1942 на явочній квартирі по вулиці 3-я Слобідська, 31, про що повідомила СД²⁶.

14.09.1942 в 12.00 Палагнюк був заарештований на квартирі. В результаті жорстоких допитів Палагнюк дав свідчення про практичну діяльність підпільної організації „Миколаївський центр”, назвав прізвища учасників організації, назвав явочні квартири, паролі для зв'язку.

Заарештований співробітниками німецької контррозвідки „Абверштелле півдня України” Громов Ф.Ф. на допиті 24.10.1947 року дав такі свідчення:

„Будучи в СД, нам на допит привели радянського офіцера Палагнюка Анатолія Васильовича. На допиті Палагнюк показав, що є капітаном Радянської армії і по завданню розвідувальних органів літаком доставлений у Миколаїв для проведення підривної діяльності в тилу німців. Далі він показав, що в його завдання входило також створення в Миколаєві і оточуючих районах під-

пільного партійного центру для проведення антифашистської діяльності. Палагнюк розповів про структуру і організацію роботи розвідуправління при Генеральному штабі Радянської армії. Дав свідчення про те, що в Миколаєві він має двох помічників – Защука П.Я. і Мілева Ф., через яких проводив роботу по організації підпільних груп з числа комуністів. Палагнюк повідомив, що ним в якості агента був завербований радист штабу 4-го німецького військового повітряного флоту Ліштван Ганс, назвав шифр, по якому він зв'язувався з Москвою, і час радіозв'язку. При цьому він розповів зміст переданих ним повідомлень²⁷.

Ми добились від Палагнюка згоди працювати на німецьку контррозвідку в якості агента, на що він дав три варіанти можливого його використання. Всі ці варіанти були відправлені в Берлін, звідки поступило декілька викликів Палагнюка в розпорядження Берліну. З невідомих причин СД відмовилося етапувати Палагнюка в Берлін, а через деякий час нам повідомили, що за організацію втечі з тюрми Палагнюк був розстріляний²⁸.

Агент Круглов 16.12.1947 р. на допиті показав, що в листопаді 1942 року Роллінг викликав його і Палагнюка до себе в кабінет, де Палагнюк повідомив пароль для зв'язку з власницею явочної квартири, куди повинні прибути кур'єри з Москви²⁹.

Після арешту Палагнюка в кінці вересня 1942 року відбулася нарада підпільного комітету „Миколаївський центр” на явочній квартирі по вул. 5-та Воєнна, 35, де були присутні Зашук П., Воробйов Ф., Соколов В., Комков М., Бондаренко В., Кубрак О. На нараду запросили Круглова. На нараді розглянули 2 питання:

1. Про об'єднання „Миколаївського центру” і „Таврії” для спільної боротьби.

2. Про вибори керівного комітету підпільної організації „Миколаївський центр”.

По першому питанню вирішили послати до Херсона Бондаренка для переговорів з полковником Пеньковим з метою об'єднання організацій, попередньо запросивши згоду Москви.

У зв'язку з тим, що згоріли лампи в передатчику, запросити Москву не вдалося.

Круглов запропонував передати шифрограму через свою радіостанцію, на що погодились. Було обрано керівництво: Защук – голова, Бондаренко, Комков – заступники, члени – Воробійов, Соколов³⁰.

Радист Днищенко підготував телеграму до Москви. Передана Круглову шифрограма була ним вручена Роллінгу.

09.10.1942 року біля с. Гур'ївки були викинуті з літака зв'язківці В.Хоменко і Кобер, радистка К.Бриткіна. На місці приземлення сховали дві рації, фотокарти, гроші в сумі 60 000 крб., бланки командировочних посвідчень, паспорти. Частину вантажу захопили німці.

У зв'язку з цим була передана друга шифрограма Круглову для передачі в центр. Її віддано також Роллінгу.

Німці розшифрували її. „Д. Центру. Адлер, Кедр і Дуня прибули благополучно. Частина вантажу захоплена німцями, вживаю заходи до його виручення. Зв'язався з майором держбезпеки. Прошу схвалення цього зв'язку. Пароль та ім'я дружини і дитини. Підпис Черкес³¹”.

Через Круглова гестапо для виявлення учасників організації вирішує заслати ще одного агента Мухіна Олександра, що виступав у ролі полковника Радянської армії Пенькова.

З цією метою німці підготували в Херсоні квартиру, на яку повинен прибути Бондаренко. Але питання про об'єднання 2-х підпільних організацій не було вирішено, так як Пеньков викликав підозру Бондаренко своїми настійливими питаннями про чисельність організації, її керівний склад, про наявність зброї в організації, а також тим, що в квартирі відкрито стояв радіоприймач.

Бондаренко дізнався від Пенькова, що шифрограма не передана, так як по позивних „Миколаївського центру” не можуть зв'язатися з Москвою³².

Після повернення з Херсону Бондаренко отримав записку, що Круглов і Пеньков – провокатори, тому необхідно негайно покинути місто, так як конспіративні квартири відомі гестапо.

П. Защука про це повідомив Палагнюк, передавши записку з в'язниці через своїх родичів.

Почались масові арешти учасників. 04.10.1942 р. в 9 вечора на конспіративній квартирі по 6-й Слобідській, 47 німці намагались знищити Комкова, що мав при собі пістолет. Вбивши двох і одного поранивши, серед убитих був перекладач СД Бірка. Комков, поранений в ногу, втік і був заарештований лише в травні 1943 року.

На другий день після вбивства Бірки німці повісили 10 учасників підпілля, серед яких – Кобер, Хоменко, Воробйов, Княн.

Защук, не витримавши допитів, назвав учасників Новоодеської підпільної організації, в результаті чого був заарештований керівник організації Печерський Степан Антонович і інші учасники. 07.5.1943 р. Защука було розстріляно³³.

Після того, як Бондаренко дізнався, що Круглов - провокатор, дав наказ підпільникам Соколову В. і Лебедеву Л. вбити його. Але вони надто зтягнули з виконанням завдання, а потім і зовсім не змогли його виконати, так як були заарештовані СД і розстріляні.

Після арешту керівного складу центру функції голови прийняв Комков. Він поставив наступні завдання:

1. Організація об'єднання патріотично настроєних підпільних груп і виділення з цих груп осіб, що направляються в партизанські загони для відкритої боротьби з німецькими окупантами.

2. Проведення агітаційної роботи серед населення, направленої проти німецьких загарбників.

3. Організація саботажу та диверсій.

4. Надання допомоги військовослужбовцям Червоної армії, що знаходяться в полоні у німців³⁴.

Основними причинами провалів та розгрому організації стали: залучення до роботи в підпільній організації осіб без достатньої їх перевірки, неналежне дотримання правил конспірації, внаслідок чого в підпільну організацію проникли нестійкі та сумнівні особи, а німецьким каральним органам в склад організації вдалося заслати агентів - провокаторів.

Один з вагомих недоліків полягав у тому, що керівництво не приймало рішучих дій для ліквідації провокаторів і агентів німецьких каральних органів, котрі були відомі підпільній організації. Саме з цих причин весь керівний склад підпілля і найбільш активні

її учасники були арештовані німцями і в подальшому розстріляні, повішані або вивезені в табори смерті³⁵.

Сьогодні є різні думки про останні хвилини життя В.Лягіна. Серафимов Борис стверджує, що його повісили, німецький військовий лікар Ернест Вагнер заявляє, що Лягін був розстріляний у червні 1943 року. Зрадницю Любченко було засуджено до вищої міри покарання 9 серпня 1945 року.

Зрадник Дідух М.Д., завербований органами СД в квітні 1943 року, по даній йому німцями легенді зумів встановити зв'язки серед учасників підпілля, виявити нову конспіративну квартиру, де німцями була організована засідка, під час якої був убитий один з керівників підпільної організації Ніколаєв Олександр і заарештовані інші учасники організації. Всього Дідух видав німцям 10 підпільників. За свідченнями заарештованих органами КДБ офіційних співробітників СД і ряду допитаних учасників підпільної організації, Круглов, будучи завербований СД в якості агента-провокатора, увійшов у середовище учасників партійно-радянського підпілля і видавав їх німцям, видаючи себе представником підпільної більшовицької організації в Таврії, керівником якої нібито був залишений у тилу німців по спецзавданню полковник Пеньков.

Круглов видав німцям членів підпільного комітету підпільної організації „Миколаївський центр” П.Защука, Ф.Воробйова, учасників організації Н.Андрющенка, В.Соколова, Л.Лебедева і інших, а також розвідників, посланих на Велику Землю, В.Хомєнка і О.Кобера. На ставці віч-на-віч викривав В.Палагнюка як керівника підпільної організації „Миколаївський центр”, Круглов і Мухін як зрадники засуджені до вищої міри покарання в 1948 році.

Підсумовуючи діяльність „Миколаївського центру”, потрібно сказати, що не дивлячись на ряд успішно проведених диверсій, у роботі мали місце суттєві недоліки. Одним з серйозних недоліків „центру” було те, що не приймалися рішучі заходи по ліквідації провокаторів. Підпільники, маючи достатню кількість зброї, слабо використовували її в боротьбі з ворогом. Деякі підпільні організації застосовували зброю в боротьбі з німцями тільки в період з'єднання з частинами Червоної армії³⁶.

Всього було заарештовано 97 учасників „Миколаївського центру”, з них 46 були розстріляні або повішені, серед них - Лягін В.О., Защук П.Я., Воробійов Ф., 29 підпільників були відправлені до концтаборів у Німеччину.

З учасників Миколаївської організації „Центр” до урядових нагород були представлені:

Лягін В.О. - 5 листопада 1944 року було присвоєно звання Героя Радянського Союзу,

Соколов О.В. - нагороджений орденом Вітчизняної війни I ступеня;

Ніколаєв О.М., Молчанов Б.І. - орденами Вітчизняної війни II ступеня.

Незважаючи на ряд недоліків, Миколаївський підпільний „Центр” завдав німцям відчутних втрат. За оцінкою самих окупантів, матеріальний збиток від підпільників Миколаєва становив 50 мільйонів марок.

На території Миколаєва після розгрому підпільної організації „Миколаївський центр” вишикла підпільна організація „Центр”, керівником якої був Тристан В.М. Діяльність групи полягала, головним чином, у проведенні агітаційно-пропагандистської роботи серед населення і частково - серед чехословацьких частин протинника, у виявленні і згуртуванні підпільників³⁷.

На території міста Первомайська в роки німецько-румунської окупації діяло 6 груп. На чолі підпілля стояв Загубелюк Федір Сафронович. За час діяльності підпільники здійснили ряд вдалих диверсій: підпалили приміщення комбінату, німецькі гаражі, знищили 12 автомашин і пальне, пустили під укіс ешелон з боєприпасами, підпалили нафтобазу на залізничній станції Голта. Під час відступу німців у 1944 році підпиляли опори дерев'яного мосту, по якому рухалась ворожа техніка, яка разом з німецьким солдатами провалилась у воду³⁸.

Ф.С. Загубелюк, керівник організації м.Первомайська

Кривоозерська підпільна організація, очолювана І.А. Гуртовим, головними завданнями ставила:

- підготовку продовольчої бази в ряді сіл для постачання партизанського загону, що діяв у Савранських лісах;

- заготівлю зброї, медикаментів, одягу для загону;

- підготовку конспіративних квартир для переховування і лікування партизанів, для випікання хліба, прання і шиття одягу партизанів;

- перешкодження всіма засобами румунській владі вивозити хліб, худобу та інші цінності з району;

- проведення агітаційно-пропагандистської роботи, спрямованої на саботаж румунських порядків, на збереження хліба і худоби для Червоної армії. На території Врадіївського району діяла підпільна група на чолі з Семеном Андрійовичем Корчинським³⁹.

Підпільники займались агітаційно-пропагандистською роботою, збирали і відправляли для партизанів продовольство, одяг, медикаменти. Врадіївські підпільники розповсюджували листівки, повідомлення Радінформбюро серед населення, затилювали посіви, збір урожаю, знищували худобу і пошкоджували трактори, комбайни, іншу сільськогосподарську техніку⁴⁰.

*А.Т. Мазепа,
Керівник Доманівського
підпілля*

*С.А. Корчинський
Керівник Врадіївського
підпілля*

*І.А. Гуртовий
Керівник Кривоозерського
підпілля*

Шевченко І.І.,
керівник Братського
підпілля

На території Арбузинського району існували підпільні групи в селах Садове і Жовтневе, очолювані В.А. Кудасовим і Т.Д. Масленниковим, проте в результаті зради розгорнути бойову діяльність їм не вдалося⁴¹.

В Братському районі підпільні групи були створені в селах Костувате і Братське, на чолі їх стояв Шевченко Лаврентій Павлович. Підпільники займались агітаційно-масовою роботою серед населення, проте в результаті зради більшість підпільників підступно заарештована і жорстоко знищена ворогами⁴².

У Вознесенському районі підпільні групи були створені і діяли в селах Ракове, Щербані, Трикрати, Білоусівка, Воропівка, Актове, Малосолонне і в самому місті Вознесенську. На чолі Вознесенського підпілля став колишній працівник НКВС Григорій Якович Гончаренко. Месники Вознесенщини займались збором зброї, приймали і розповсюджували серед населення повідомлення Радінфорбюро, здійснювали диверсії і саботаж, знищували німецьких офіцерів і солдат, встановили зв'язок з командуванням 3-го Українського фронту⁴³.

Підпільну організацію в Новоодеському районі очолили В.Г. Завадський і І.І. Севастьянов. Підпільники проводили антифашистську агітацію серед населення, розповсюджували листівки, організували шкідництво в сільському господарстві, вивели з ладу ряд тракторів, порубавши сокирою 12 покришок на машинах, знищили на нафтобазі 6 тонн гасу і 1 тону масла, заражували коростою тварин. Діючи відважно і сміливо, підпільники не завжди дбали про пильність, що й стало причиною провалу і розгрому організації⁴⁴.

На території Жовтневого району в період окупації створено декілька підпільних груп, на чолі яких стояв Т.М. Морозов. За час діяльності підпільники вели антифашистську агітацію серед населення, військовополонених. В результаті нападу на табір звільнили 75 військовополонених. Народні месники проводили роботу серед населення по організації саботажу і ухиленню населення від

угошу в Німеччину, здійснили ряд диверсій і шкідницьких актів у сільському господарстві, промисловості⁴⁵.

З січня 1943 по лютий 1944 року в Березнегуватському районі діяла підпільна організація, керівником якої був Кузьменко Ф.М. Організація мала зв'язок з командуванням 3-го Українського фронту, передаючи по рації, де знаходиться скупчення ворожої техніки, яка потім громили радянські винищувачі. Підпільники займались проведенням усної агітації серед населення і шкідництвом у сільському господарстві. Через зраду на початку березня 1944 року організація була розгромлена⁴⁶.

У листопаді 1941 за ініціативою члена партії Мазепи Анатолія Тихоновича в селах Богданівка і Доманівка були створені підпільні загони в кількості 18 чоловік, які в подальшому зросли до 38 чоловік.⁴⁷

На чолі Доманівської підпільної групи, що налічувала 5 чоловік, стояв колишній агроном Маринівської МТС Денисенко Євдоким Іванович. Головними завданнями доманівських підпільників було розповсюдження листівок, повідомлень Радінформбюро серед населення сіл району, саботаж заходів окупантів: затягування посіву, збору врожаю, знищення худоби, пошкодження тракторів, комбайнів, іншої сільськогосподарської техніки⁴⁸.

8 січня 1942 року на квартирі у А.Т. Мазепи відбулася нарада, де було ухвалено створити бойові підпільні групи в селі Богданівка – 5 чоловік, Доманівка – 5 чоловік, Акмечетка – 5 чоловік. Загальне керівництво покладалось на А.Т. Мазепу⁴⁹.

Підпільники мали друкарську машинку, радіоприймач, зброю – 5 гвинтівок, 2650 патронів, 1 автомат, 20 гранат, 1 кулемет, 3 пістолети. З-за відсутності досвіду підпільної роботи до організації пробралися зрадники, які видали основних членів організації.

З 10 по 18 січня 1944 року були розстріляні 18 чоловік: А.Т. Мазепа, А.Т. Козицький, І.І. Бессараб, П.Ф. Журба, П.І. Лановецький,

*Кузьменко Н.Ф.
керівник Березнегуватського підпілля*

Л.Є. Бессараб, Н.С. Силін, Є.І. Моргуненко, К.Т. Іваненко, Г.Н. Мальцев, І.М. Дерев'єв, А.П. Стопас.

У період німецько-фашистської окупації на території Баштанського району створені і діяли партизанський загін імені Щорса під керівництвом Алексеєва Т.С., загін під керівництвом Калініченко І.Я., підпільна організація під керівництвом П.К. Царюка в радгоспі „Баштанський”.

*Т.М. Морозов
керівник Жовтневого
підпілля*

*Н.В. Пошукайло
керівник Вознесенського
підпілля*

В результаті грубих порушень дисципліни і конспірації загін Алексеєва Т.С. виявило гестапо, і він був розгромлений. Антифашистська група Царюка П.К. займалась розповсюдженням листівок, проводила агітацію серед населення по ухиленню від німецької каторги. Найбільшу діяльність на території району проводив загін під керівництвом І.Я. Калініченка.

Бойова діяльність загону розпочалась 8 березня, коли партизани перепинили шлях відступаючим німецьким частинам на річці Інгул і обстріляли їх із засади. В результаті боїв партизанами знищено 320 німецьких солдат і офіцерів, 150 машин різних марок, 34 підводи з вантажами, а чималі трофеї було захоплено в полон⁵⁰.

За рішенням партійних органів Дніпропетровщини на території Казанківського району був залишений для підпільної роботи Г.М. Седнев, який до приходу німців влаштувався вчителем Володимирівської школи.

Партизанський загін, створений і очолюваний Г.Седневим, здійснив ряд вдалих диверсійних актів проти загарбників: народні месники підірвали залізничну колію між містами Інгулець і Кривим Рогом, замінували шосейні дороги між населеними пунктами: Широким і Кривим Рогом, Широким і Новим Бугом⁵¹.

В результаті запеклого бою з фашистами наприкінці грудня 1943 року в нерівному поединку загинули всі партизани.

Незважаючи на те, що підпільний обком і райкоми партії в період окупації Миколаївщини німецькими і румунськими військами не працювали, не було створено єдиного організуючого центру, частина комуністів, активістів виявилось боягузами, поставивши особисті інтереси вище від суспільних, пішовши в підпілля і нічим не проявивши себе під час окупації, на території Миколаївщини з ініціативи низів розгорнулась повсюдно підпільна і партизанська боротьба. В окремих містах: у Миколаєві, Первомайську, в Казанківському, Баштанському, Березнегуватському, Кривоозерському, Доманівському районах - діяли партизанські загони і підпільні організації. В Арбузинському, Врадіївському, Жовневому, Новоодеському, Миколаївському, Братському, Вознесенському районах діяли підпільно-патріотичні групи.

Окремі громадяни, не бажаючи коритись ворогам, робили все для того, щоб завдавати шкоди ворогу.

Машиніст паровоза В. Письменний з Первомайська здійснив аварію поїзда з німецькими і румунським офіцерами. За це сім'ю і самого патріота знищили окупанти⁵².

Жителю Очаківського району Гідериму Афанасію доручили на машині відвезти до Одеси румунського генерала і трьох офіцерів. По дорозі він з кручі пустив у море машину: генерал і офіцери загинули. А сам водій встиг вискочити з машини. За голову Гідери-ма німці давали 20 тисяч марок, але так і не спіймали його⁵³.

Жителі села Турчаново цього ж району Яновський І.Г., Гамаюн Т.Д., Гамаюн Г.Д., Лисецький І.І., Чорний С.Г., дізнавшись,

*Г.М. Сєднєв,
керівник Казанків-
ського підпілля*

що через село відступає каральний загін есесівців з Очакова, за-паслися зброєю і зустріли його вогнем. В результаті перестрілки вбито 6 німців, 2 румуни, поранено 4 німців і 1 румуна. Підспілі частини Червоної армії добили каральний загін⁵⁴.

В селі Данилівці Березанського району діяла група, яка за-кликала населення не виконувати розпорядження окупаційних властей, мала радіоприймач, друкарську машинку, але в силу недостатньої конспірації членів групи зрадники видали їх окупан-там. Після жорстоких тортур і допитів 42 жителів села в квітні 1943 року фашисти розстріляли⁵⁵.

Мужні патріоти, незважаючи на смертельний ризик, доклали багато зусиль, щоб швидше вигнати з нашої землі підступного ворога і наблизити час перемоги. Підпільники і партизани усним і друкованим словом вселяли мужність у серця людей. На території області було випущено 25 тисяч листівок і відозв.

Борючись з окупантами, партизани і підпільники застосову-вали різноманітні форми боротьби. В їх арсеналі були збройні дії партизанських сил, бойова і диверсійна діяльність підпільних організацій, патріотичних груп, масовий саботаж населенням об-ласті військових, економічних і політичних заходів окупантів.

Важливе місце в діяльності підпільних організацій і груп по-сідали бойові операції по знищенню пального, продовольства, винищенню особового складу гітлерівських військ, а також здій-снення диверсійних актів на транспорті, псування телеграфно-те-лефонного зв'язку, цим патріоти виснажували окупантів фізично і морально, поселяючи в них постійну тривогу і невпевненість.

У ході боротьби в тилу німецько-румунських військ встановлю-валася тісна бойова взаємодія між підпільними організаціями і пар-тизанськими загонами області. Спільно проведені операції підпіль-ників і партизанів, взаємовиручка при здійсненні диверсій на кому-нікаціях ворога, обмін бойовим досвідом збагачували зміст, форми, методи, тактику народної боротьби. В період наступу Червоної армії навесні 1944 року, особливо - в результаті Березнегувато-Сні-гурівської операції, проведеної військами III Українського фронту, партизанські загони і підпільні організації активізують свою діяль-ність, переходять до відкритої збройної боротьби проти німецьких і

румунських загарбників. За час боротьби з німецько-фашистськими та румунськими окупантами партизани і підпільники Миколаївщини знищили 500 солдатів і офіцерів противника, взяли у полон 64 солдати і офіцери. Народні месники заарештували і передали у відповідні органи 259 чоловік, знищили 200 автомашин, 22 літаки, 50 тонн пального, 18 машин обмундирування, 34 повозки, знищили 2064 гектарів посівів, 327 голів великої рогатої худоби, 845 овець, 80 свиней, 29 коней, 3 тонни продовольства. Захопили 27 автомашин, 5 мотоциклів, 150 гвинтівок, 25 автоматів, 20 тисяч патронів, 800 гранат, 12 револьверів⁵⁶.

За виявлену мужність і героїзм у боротьбі з окупантами 1091 партизан і підпільник були нагороджені орденами і медалями, а 4 з них - В.О.Лягін, В.С.Моргуненко, П.Гречаний, Д.Дяченко - удостоєні звання Героя Радянського Союзу.

... Минають роки. Але події тих грізних днів ніколи не згаснуть у народній пам'яті. Про це нагадують пам'ятники, обеліски, кургани слави, меморіальні дошки, вулиці, навчальні заклади, установи, названі іменами героїв.

Виросло нове покоління людей, для якого війна - це вже одна із сторінок історії. Як важливо, щоб усі знали, чим виявилась для світу наша битва з фашизмом, яких зусиль, мужності і жертв коштувала вона нашому народу. Це наш священний обов'язок перед тими, кого вже нема серед нас. І перед тими, чиє життя лише починається.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Миколаївський обласний державний архів (далі ДАМО). –Ф. 10. –Оп. 1. –Спр. 15. –Арк. 17.
2. Там само. –Арк. 21.
3. Там само. – Спр. 21. – Арк. 15.
4. Там само. – Спр.15. – Арк. 19.
5. Там само. – Спр. 17. – Арк. 10.
6. Там само. – Спр. 89. – Арк. 120.
7. Там само. – Спр. 19. – Арк. 16.
8. Архів служби безпеки України. –Спр. 99607. – Т. 8. – Арк. 41.
9. Там само. – Арк. 13.
10. Там само.
11. Там само. – Арк. 14.
12. Там само.

13. Там само. –Т. 4. – Арк. 25.
14. ДАМО. – Спр. 15. – Арк. 21.
15. Там само. – Арк. 15.
16. Там само. – Арк. 16.
17. Там само. – Арк. 17.
18. Там само.
19. Там само. – Т. 8. –Арк. 16.
20. Там само.
21. Там само.
22. Там само. – Арк. 17.
23. Там само. – Арк. 19.
24. Там само. – Арк. 22.
25. Там само. – Арк. 29.
26. Там само. – Арк. 30.
27. Там само. – Арк. 32.
28. Там само.
29. Там само. – Арк. 33.
30. Там само. – Арк. 34.
31. Там само. – Арк. 35.
32. Там само. – Арк. 36.
33. Там само. – Арк. 37.
34. Там само. – Арк. 261.
35. Там само. – Арк. 282.
36. Там само. – Спр. 24. – Арк. 11.
37. Архів СБУ в Миколаївській області. – Спр. 7171-с. – Арк. 92.
38. ДАМО. –Ф. 10. –Оп. 1. –Спр. 17. – Арк. 13, 17, 61.
39. Там само. –Спр. 82. –Арк. 25, 34, 37.
40. Там само. – Спр. 56-а. –Арк. 9, 21; –Спр. 74. –Арк. 1.
41. Там само. – Спр. 48. – Арк. 5, 43.
42. Там само. – Спр. 43. – Арк. 22, 44.
43. Там само. – Спр. 58. – Арк. 15, 22, 44.
44. Там само. – Спр. 18. – Арк. 122; -Спр. 75. – Арк. 15.
45. Там само. – Спр. 80. – Арк. 10.
46. Там само. – Спр. 15. – Арк. 69-70.
47. Там само. – Спр. 62. – Арк. 7.
48. Там само. – Арк. 16.
49. Там само. – Арк. 22.
50. Там само. – Спр. 53. – Арк. 32; -Спр. 54. – Арк. 11.
51. Там само. – Спр. 69. – Арк. 10; -Спр. 72. –Арк. 24.
52. Там само. – Спр. 8. –Арк. 52.
53. Там само. – Арк. 8.
54. Там само. – Спр. 90. –Арк. 7.
55. Там само. – Спр. 18. –Арк. 42-43.
56. Там само. – Арк. 44.

Підпільна організація „Партизанська іскра” в світлі нових історичних джерел і документів (1942-1943 р.р.)

Діяльність підпільної молодіжної організації „Партизанська іскра” в роки Великої Вітчизняної війни на території Миколаївщини добре відома в Україні та за її межами. Але розсекречені документи архіву управління служби безпеки України по Миколаївській області та колишнього обласного партійного, нині філіалу Миколаївського обласного державного архіву, дають змогу внести деякі уточнення в історію цієї організації.

Учні 7-9 класів середньої школи с. Кримка, котрим було по 13-16 років, створили підпільну організацію „За Батьківщину!”. Згодом 15 листопада 1942 р. її назвали „Партизанською іскрою”. Як свідчили її учасники Іван Васильєв, Михайло Скиба, Іван Герасименко, Юхим Ющенко, Юрій Ісаченко, які залишилися після війни живими, організація була заснована 2 січня 1942 р. Це підтверджують і матеріали Миколаївського обласного державного архіву¹.

Спочатку до організації входило 15 комсомольців, згодом вона зросла до 33-х чоловік. Підпільна організація мала статут партизанського комітету, штампи „Партизанська іскра”, „Внески сплачені”, червоний прапор, що зберігався в керівника організації - комсомольця Парфентія Гречаного². На першому ж засіданні юні підпільники обрали начальником штабу Дмитра Попика, політруком - Івана Герасименка.

До останнього часу в історичних дослідженнях, науково-популярній та художній літературі стверджувалося, що організаторами „Партизанської іскри” були комуністи, зокрема директор місцевої школи Володимир Степанович Моргуненко. Відразу ж після закінчення війни Одеський обком партії (с. Кримка за територіально-адміністративним поділом в той час належала до Одеської області) зобов’язав обласне книжково-журнальне видавництво видати брошуру про життя і боротьбу підпільної комсомольської організації під керівництвом комуністів³. До Кримки приїхав одеський письменник С.Поляков, і незабаром було видано написану ним книгу „Партизанська іскра”. У автора було чітке завдання - показати в художньо-документальному творі партійне керівництво підпільною молодіжною організацією. І він це завдання виконав. В результаті 80-90 % написаного в книзі не відповідало дійсності, що не могли не помітити читачі, особливо місцеві. Кримка - невелике село, і місцеві жителі знали, що В.С. Моргуненко не був членом партії. Вони почали писати листи у відповідні державні органи, в яких просили пояснити, як сталося, що письменник С.Поляков про безпартійну людину пише як про комуніста. Авторів листів запевнили, що В.С. Моргуненко був „членом Ленінської партії”.

Значно пізніше про діяльність „Партизанської іскри” почав писати книгу спогадів І. Герасименко. У ній також червоною ниткою повинна була пройти ідея, що організація створювалася з ініціативи комуністів. Але 30 травня 1955 року Миколаївський обком партії надіслав до ЦК компартії України довідку, в якій стверджувалося, що В. С. Моргуненко, як встановлено перевіркою, „був членом Первомайського районного комітету комсомолу, депутатом Кримківської сільської Ради, членом або кандидатом партії ніколи не був”⁴. Зрозуміло, що в ті далекі роки треба було відверто сказати, що директор В.С. Моргуненко проводив активну громадсько-політичну роботу в селі, вірив у соціалістичні ідеї, але членом комуністичної партії не був. Як стало відомо з документів, члени „Партизанської іскри” по-різному говорили про його діяльність. О. Кучер під час допитів у румунській жандармерії розповів, що директор школи дав їм наказ створити підпільну організацію для проведення агітації серед населення⁵. І. Белічков

назва у своїй заяві Моргуценка головним керівником, котрий давав комсомольцям-підпільникам інструкції, які він отримував з Одеси і Березівки⁶. Жодним словом не обмовився про директора школи керівник комсомольської організації П. Гречаний, а І.Герасименко на допиті сказав: „Під час відступу влітку 1941 р. один з офіцерів Червоної армії запропонував нам, хлопцям, організувати підпільну організацію і боротися проти німців, що ми пізніше і зробили. Ми з підозрою ставилися до колишнього директора Моргуценка В. С., бо він при німцях почав викладати в школі закон божий”⁷. Документи, розповіді очевидців свідчать, що немає підстав звинувачувати в чомусь В.С. Моргуценка. Він був чесною і справедливою людиною і таким залишився в пам’яті тих, хто його знав. Румунські окупанти розстріляли його разом з юними підпільниками-іскрівцями.

Сьогодні, коли в архіві служби безпеки України по Миколаївській області зберігається чотирьохтомна справа румунської жандармерії про діяльність „Партизанської іскри”, є можливість простежити шлях її боротьби проти фашистських загарбників. За час діяльності на окупованій території підпільники займалися збиранням зброї, в їх розпорядженні було два радіоприймачі та рація. Вони слухали повідомлення Інформбюро і своєчасно в листівках знайомили населення з їх змістом. З допомогою партизанів-підпільників було організовано втечу з Андріївською табору військовополонених. Дехто з них приєднався до підпільників. Членами організації було виведено з ладу кілька сівалок, плугів, вилито з цистерн пальне, пошкоджено телефонну лінію.

Звичайно, такі дії в невеличкому селі не могли не викликати підозру у начальника жандармського поста - румунського офіцера К. Анушку. Тоді ж (на початку 1943 р.) від старости села - німця Фріца Калля, котрий був інформатором жандармерії, надійшов сигнал про те, що сільська молодь з числа колишніх комсомольців підозріло групується⁸. Але ще до того поліцай з Кам’яної Балки повідомляв, що бачив уночі в селі юнаків з Кримки - Гречаного, Кучера, Герасименка і Попика. Про пізні нічні прогулянки цих юнаків доносив і таємний інформатор, дезертир з Радянської армії Прокопенко, який жив у селі⁹.

Як свідчив на допитах у 1955 р. К. Анушку, на організацію він натрапив тільки внаслідок своїх спостережень¹. Одного разу пізно вночі під час патрулювання Анушку зустрів О.Кучера, який ішов у Катеринку. Це викликало в нього підозру, що посилилася, коли він зайшов до батька Кучера, котрий був старостою сільської общини, і побачив коробку з чорною тушкою та картон різних розмірів. Потім Анушку стало відомо, що до Кучера пізно вночі приходив Гречаний, хоча жив він на другому кінці села. Підозру викликало у румунського офіцера також те, що Д. Попик, батько якого був керівником колгоспу, працював на держфермі, а не в колективному господарстві. Все це давало підстави припускати, що ці хлопці займаються якоюсь підпільною справою, а можливо, й зв'язані з партизанами. Іншої інформації, за свідченням Анушку, у нього не було. Вже в лютому 1943 р. начальник жандармського поста села Кримка К.Анушку мав дані про наявність у селі партизанської підпільної організації. 17 лютого 1943 р. були заарештовані П.Гречаний, І.Герасименко, О.Кучер і Д.Попик. На другий день Анушку почав допитувати затриманих. Першим він викликав Парфентія Гречаного. Анушку намагався знайти підхід до хлопця і дав зрозуміти, що вже багато знає про підпілля в Кримці, що жандармерії відомо, де підпільники збираються і що у них є зброя, а тому Гречаний має лише підтвердити ці відомості. Але не почувши від хлопця бажаного, його почали катувати: трошили пальці між затиснутими дверима, люто били головою об кам'яну стіну жандармерії... Не витерпівши звірячих тортур, Парфентій, або, як назве його в 1955 р. на процесі в Бухаресті обвинувачений Анушку „хлопчик” Гречаний (це й справді були ще зовсім діти), попросив більше не бити його, бо він згоден розповісти все про діяльність у селі Кримка підпільної організації, очолюваної Олександром Кучером. Крім заарештованих разом з ним однодумців, він назвав як учасників організації Володимира Волошина, Юрія Ісаченка, Петра Гречаного, Семена Поліщука, Володимира Білуса¹¹. Про це Парфентій власноручно написав у своїй заяві (названій декларацією), що збереглася в архіві румунської жандармерії й нині знаходиться в архіві СБУ по Миколаївській області. Крім того, на пропозицію начальника жандармського поста Анушку

Парфентій дав згоду бути таємним інформатором жандармерії, після чого з-під арешту його звільнили і дали завдання — виявити інших учасників організації¹².

Далі на допит викликали О. Кучера, який не визнав себе членом підпільної організації навіть після тортур. Розлючений Анушку заявив хлопцеві: „Ну й дурень ти. Гречаний усе розповів і вільний, а тебе розстріляємо”. Після цього показав йому заяву, написану Гречаним. Прочитавши її і пізнавши почерк Парфентія, Кучер зблід, а потім зізнався, що в селі діє підпільна організація, і назвав тих її членів, що й Гречаний. У своїх власноручно написаних свідченнях Кучер також повідомив, що підпільна організація була створена з учнів школи за вказівкою її директора В.С. Моргуненка. Керівниками організації він назвав Д. Попика і В. Білоуса, змовчавши про П. Гречаного. Після зізнання Кучера було випущено на волю і взято під таємний нагляд з метою вияву інших учасників організації¹³. Свідчення Анушку підтверджуються знайденими у трофейних румунських архівах заявами П. Гречаного та О. Кучера¹⁴.

Після звільнення з жандармерії Гречаний і Кучер оповістили членів підпільної організації про провал і організували з своєї ініціативи групу з метою визволити з жандармерії І. Герасименка та Д. Попика, а також знищити свідчення, які вони дали під час допитів. До складу групи, озброєної гранатами, гвинтівками, пістолами, увійшли П. Гречаний, О. Кучер, Ю. Ісаченко, В. Златоуст, М. Чернявський, Дем'ян Попик, Поліна Попик, М. Коляндра.

П. Гречаний повідомив членів організації про те, що Анушку завербував його таємним інформатором і видав йому відповідне посвідчення. Тепер він зможе використати цей документ для безперешкодного входу в приміщення жандармерії та ліквідації Анушку. Напад на жандармерію було здійснено пізно вночі на 19 лютого. Проте П. Гречаному вбити Анушку не вдалося. Той через вікно втік у сусіднє село Катеринку і звідти по телефону попросив допомоги в жандармерії м. Первомайська. Відразу, як свідчив на допитах начальник жандармського легіону Первомайська Амбруш Ромулюс, у Кримку було послано посиленій румунський каральний загін¹⁵.

В результаті перестрілки з жандармами кримківського поста було вбито румунського сержанта Присакау. Частина учасників нападу на жандармерію розбіглася. На місці бою залишилися П. Гречаний; О. Кучер, які звільнили з-під варти Герасименка і Попика, але виконати завдання по захопленню документів не змогли. Гречаний звернувся до Кучера зі словами: “Ну, Кучер, через тебе гинуть наші товариші, то помирай і ти”, — і вистрілив з пістолета впритул¹⁶.

Автор книги “Партизанська іскра”, партизан-підпільник Іван Герасименко, у своєму щоденнику так описав цю подію: „Раптом пістолет Парфена вистрілив. Вистрілив прямо в груди Олександра Кучера. Той, схопившись руками за груди, хилився, зламуючись навпіл. Я заляк зі страху, ні, це було схоже на страшний сон. І ось Шура вже хрипить, захлинаючись кров'ю, а ми ніяк не можемо осмислити, що це не сон, що наш товариш справді вмер, і смерть йому заподіяно рукою друга, а не ворога. На наші запитання Парфен повторював одну фразу: „Сам винуватий”. Іноді стискав голову руками і, дивлячись в землю, відповідав: „Я не хотів цього. Револьвер вистрілив випадково”¹⁷.

Тривалий час О. Кучер вважався зрадником, людиною, через яку загинули члени підпільної організації. І в матеріалах партійного архіву його прізвище фігурує як зрадника організації¹⁸. Зрадником вивів його на сторінках книги „Партизанська іскра” і С. Поляков під іменем Олександра Брижатового.

Лише на засіданні бюро Миколаївського обкому партії 18 серпня 1956 р. було прийнято рішення визнати підпільника Кучера Олександра Яковича загиблим у 1943 р. при виконанні бойового завдання в с. Кримка¹⁹. А ще пізніше підпільники І. Герасименко і Ю. Ісаченко, які залишилися живими, написали, що О. Кучер був убитий особисто П. Гречаним і що вони не бачили ніяких мотивів для цього²⁰. Тим більше, що ініціатива нападу на жандармерію належала О. Кучеру, який разом з П. Гречаним активно діяв при нападі. Складається враження, що Гречаний застрелив О. Кучера, перебуваючи в стані сильного збудження через невдалу спробу захопити матеріали на жандармському посту, або він боявся, щоб Кучер не розповів про зміст його заяви, написаної під час допиту, і вирішив позбутися небажаного свідка. Інших причин не було.

Учасники підпільної організації
"ПАРТИЗАНСЬКА ІСКРА"

Д. Дяченко

П. Гречаний

В.С. Моргуненко

С. Кошевенко

І. Герасименко

П. Попик

М. Кравець

О. Кучер

Д. Попик

У трофейних румунських документах є таємне донесення жандармського легіону Голти від 20.02.1943 р. за № 92, в якому О. Кучера названо активним учасником нападу на пост жандармерії в с. Кримка²¹. Крім того, Анушку у своїх зізнаннях від 26 травня 1955 р. заявив, що він під час допиту О. Кучера в лютому 1943 р. викривав останнього показаннями П. Гречаного. Визнаючи вербування П. Гречаного на роль інформатора жандармерії, Анушку категорично заперечував це стосовно О. Кучера, оскільки вважав, що водночас вербувати двох було б нерозумним. Тому О. Кучеру ніяких завдань не давалося²².

Вранці 19 лютого 1943 р. на подвір'ї жандармерії румуни виявили труп О. Кучера. Тіло було показано його батьку для опізнання. Тут же Яків Кучер назвав жандармам тих, хто дружив з його сином²³. До вже відомих додалися прізвища Михайла Кравця і Михайла Клименюка. Їх заарештували. На подвір'ї жандармерії румуни виявили також сумку з матеріалами підпільної організації, які були використані при арешті інших підпільників - Чернявського, Волошина, Буратинського. Агентурним шляхом і слідством були доведені їх зв'язки з „Партизанською іскрою”.

В результаті обшуків румуни виявили прапор, статут підпільної організації, листівки, радіоприймач, штамп „Внески сплачено”, кулемет та іншу зброю. Впродовж дня румунською жандармерією були заарештовані 73 чоловіки²⁴.

Перші допити було проведено в с. Кримка, після чого частину жителів було випущено з жандармерії, інших відвезли до Первомайської тюрми. Заарештованим органами МДБ у 1945 р. С. О. Перфільєв, котрий був особистим шофером резидента голтянського центру румунської розвідки „СС-1” Манолє Ніколає, свідчив: „В Кримку для участі в арештах і допитах виїхали Манолє, полковник Думітреску, начальник голтянської уїздної префектури Ромулюс і з ними 200 жандармів. Під час допитів підпільникам зв'язували руки колючою дротинною, жорстоко били прикладами гвинтівок, вибивали зуби, били до втрати свідомості, рвали волосся, припалювали запаленою сигаретою тіло, ламали за допомогою дверей пальці, били ременями по голому тілу, п'ятах, морили голодом”²⁵. В результаті жорстоких тортур більшість арештованих

визнали себе підпільниками, розповіли про інших учасників організації, про їх діяльність.

Ніхто сьогодні не має права звинувачувати підпільників у зраді. Адже це були діти, які не змогли винести звірячих тортур з боку ворогів, і назвали на допиті: П. Попик - 7 чоловік, М. Чернявський - 12, М. Коляндра - 19, М. Клименюк - 17, Г. Попик - 21. Кожний називав відомих йому підпільників, розкривав склад підпільних груп, розповідав, хто яку роботу в них виконував. Були викриті всі члени підпільної організації в селах Катеринці, Кумарах, Зелених Кошарах, Степківці, Кам'яній Балці.

Певний час зрадниками вважалися Олександр Кучер, його батько Яків, батько Дмитра Попика - Никифор Попик (пізніше нібито за зраду підпільної організації був засуджений і відбував покарання у виправно-трудовах таборах з 1944 по 1955 рр.), Іван Герасименко. Як зрадника, у 1949 р. заарештували Юхима Ющенка, і лише після 4-х процесів військового трибуналу його було виправдано.

У Кримці були таємні інформатори - І. Милоголовко, Ф. Калль, Прокопенко, Доценко, Избичук, Ветушняк та Орлова, які повідомляли жандармерію про підозрілих осіб. Та немає жодних даних, що свідчили б про участь у цій ганебній роботі того чи іншого підпільника-іскривця.

Після допитів і катувань взимку 1943 р. підпільників напівроздягненими повели п'ятнадцятикілометровим маршем у Кримку. Їх зв'язали однією вірьовкою, крім того, руки кожного були скручені колючим дротом. Хоч як К. Анушку наполягав на допиті в 1955 р. на тому, що підпільники були розстріляні при спробі втекти, інші обвинувачені - колишні румунські жандарми - у своїх свідченнях це спростували. Вони заявили, що при підході до с. Кримка Анушку наказав стріляти після того, як він дасть команду: „Бігом по лівому краю поля!”. Знаючи добре російську мову, Анушку звернувся з цими словами до підпільників. І коли ті почали тікати, пролунали постріли. Зв'язані однією вірьовкою підпільники падали один на одного. Тих, що подавали ознаки життя, жандарми добивали прикладами. Кілька днів трупи лежали на полі, а потім були поховані на скотомогильнику. Вже в 1944 році після визволення Кримки

радянськими частинами тіла загиблих були перенесені і поховані в селі. Більшість тіл були спотворені: у В.С. Моргуненка і М. Кравця розплющені черепа, у багатьох - переломані руки, ноги, ребра.

Після розстрілу на околиці села 32 підпільників живими ще залишалося кілька чоловік, яким вдалося уникнути арешту. Румунська жандармерія влаштувала на них полювання. Вдалося перейти кордон і вступити до Радянської армії Юрію Ісаченку. Намагалися перейти кордон П. Гречаний, І. Герасименко, Д. Попик, та спроба виявилася невдалою. Довелося повертатися в Кримку. Поранений Д. Попик переховувався у сараї своєї тітки Феодосії Довгої, проте був помічений нею, а її чоловік Фріц Калль - староста села - відразу ж повідомив жандармерію. Дмитра застрелили прямо на подвір'ї. П. Гречаний сховався на горищі кузні, але коваль його видав, і він був убитий жандармами. І. Герасименко знайшов притулок у сусідньому селі Катеринка, у своєї тітки. Поліцай Щербаченко під виглядом партизана зайшов до оселі, попросив їжі. Тітка йому повірила і розповіла, що в неї на горищі переховується також партизан — її племінник. Щербаченко разом з поліцаєм Доценком заарештували Герасименка і передали його до жандармерії Анушку. На допиті 1 березня Герасименку вибили 7 зубів, розбили обличчя. Підводили до трупа П. Гречаного і примушували кричати „Ура”. В цей час на підпільника накинулася група циган, які били його доти, поки він не втратив свідомість²⁶. Після цього Івана відправили до Первомайської тюрми.

У Первомайську Ніколає Маноле (він же Мітулеску) запропонував Герасименку стати агентом румунської розвідки. Розуміючи, що це єдиний шлях вирватися на волю, той погодився. Через півтора місяці його послали в село Соколівку Первомайського району для виявлення підпілля. Прибувши до Соколівки, І. Герасименко попередив братів Кліщенків, за якими йому доручила стежити румунська розвідка. А сам написав листа Мітулеску: „Пане Мітулеску. Я не можу виконати отримане від Вас завдання. Я патріот. Я люблю свою Батьківщину. Дякую Вас за все, що ви для мене зробили, дали можливість мені втекти. Я поїхав. Герасименко”²⁷.

Останню групу учасників організації „Партизанська іскра”, до якої входили Даша Дяченко, Дем’ян Попик, Юхим Ющенко, Михайло Скиба, Микола Остапенко, судили в Тираспільській в’язниці. Завдяки піднятому ув’язненими повстанню на волю вдалося вирватись Юхиму Ющенку, Михайлу Скибі, Миколі Остапенку.

Нові архівні матеріали допомогли окреслити об’єктивну картину діяльності молодіжної підпільної організації „Партизанська іскра”, показати її героїчні й трагічні сторінки.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Державний архів Миколаївської області ДАМО. –Ф. 10. -Оп. 1. -Спр. 179. –Арк. 10.
2. Там само. -Ф. 7. -Оп. 1. -Спр. 422. –Арк. 2728.
3. Там само. -Ф. 10. -Оп. 1. -Спр. 83-ж. -Арк. 6.
4. Там само. -Спр. 179-а. –Арк. 70.
5. Архів служби безпеки України по Миколаївській області (АСБУ). -Спр. 47. Т.2. –Арк. 433.
6. Там само. -Арк. 21.
7. Там само. -Спр. 3442-с. -Арк. 141.
8. Там само. -Спр. 47. Т. 1. -Арк. 56.
9. Там само. Т. 2. -Арк. 70.
10. ДАМО. –Ф. 10. -Оп. 1. -Спр. 179. -Арк. 145.
11. АСБУ. -Спр. 47. Т. 2. -Арк. 70.
12. Там само. Т. 1. -Арк. 105.
13. Там само. -Арк. 107.
14. Там само. –Арк. 107-108.
15. Там само. -Спр. 3442-с. -Арк. 179.
16. Там само. -Спр. 47. Т. 1. -Арк. 107.
17. Герасименко І. Щоденник. Запис за 4 лютого 1974 р.
18. ДАМО. -Ф. 10. -Оп. 1. -Спр. 179. -Арк. 38.
19. Там само. -Арк. 74.
20. Там само. -Арк. 141.
21. АСБУ. -Спр. 47. Т. 2. -Арк. 401.
22. Там само. -Арк. 445.
23. Там само. -Спр. 6830. Т. 3. -Арк. 896.
24. Там само. -Спр. 47. Т. 2. -Арк. 166.
25. Там само. -Стр. 231.
26. Там само. Т. 3. -Арк. 454.
27. Там само. -Арк. 123.

НАЦІОНАЛІСТИЧНЕ ПІДПІЛЛЯ НА ТЕРИТОРІЇ МИКОЛАЇВЩИНИ В 1941-1944 Р.Р.

З приходом на українську землю Другої світової війни на території Миколаївщини було вирішено створити розгалужену мережу підпілля, яке б стояло на засадах ОУН.

ОУН на Миколаївщині являла величезну організацію, головною метою якої була боротьба проти німецьких та російських загарбників. Сьогодні відомості щодо ОУН на Миколаївщині можна знайти лише у карних справах її учасників, живих свідків майже не лишилось. Навіть на даних з цих джерел можна побудувати доволі цілісну картину такого явища в історії Миколаївщини, як ОУН 1942-1944 р.

Як свідчить на допиті у КДБ Віра Дорохольська, декан факультету української мови педінституту, активна учасниця підпілля:

“Як прийшли німці, фельдкомендатура дала об’яву, щоб вся інтелігенція з’явилася на біржу праці. На чолі біржі став Кокот – колишній зав. кафедрою педінституту. Він підбирав кадри у міську управу. У кінці серпня 1941 р. громадську владу в місті захопила невелика група прибувчих з німецькими частинами українських націоналістів з Західної України”.¹

Головою міської управи став професор Орест Масікевич, начальником поліції - професор Володимир Сирецький, пропагандою і агітацією займався студент Василь Баранецький. Вони були членами ОУН полковника Мельника.

Вже на другий день перебування в Миколаєві Масікевич на-

креслив проект відбудови міста і його було призначено головою міської управи. З ним в управі почали працювати Володимир Антонюк, Віктор Малярчук, Володимир Годорюк, професор Богдан Сіренський. Редактором міської газети на українській мові „Українська думка” був студент філософії Василь Баранецький.

1 вересня у місто прибула похідна група ОУН (Б). Третя (Південна) похідна група в складі 200 чоловік з Західної України на чолі з Тимофієм Семчишином. Миколаївську підгрупу очолював Дем'ян Мацілінський. Учасники походу вели по містах і селах пропаганду щодо створення незалежної української держави з метою підібрати відповідні кадри.

Прибувши на заплановані місця, члени похідних груп жили легально, працюючи в окупаційних установах або нелегально.

Наприкінці серпня миколаївська підгрупа прибула до Нової Одеси, де провела сільські збори. Через кілька днів Бучацький і Чернов за пропозицією Яковчука йдуть з Нової Одеси у Соляни, де похідна група з 15 чоловік квартирувала. Там відбулося знайомство з керівниками Мацілінським і Мартинцем.

Як свідчить на допиті в 1944 році член ОУН Бучацький: “Десь 31 серпня 1941р. разом з групою західників ми пішли в Миколаїв. Пішли не всі, а тільки 8 чоловік, інші залишилися у Соляних. У Миколаєві західники почали займатися розгалужуванням влади, але вже тоді багато зробили мельниківці”.³

Мацілінський зайняв посаду начальника стройової частини української поліції. У кінці вересня пройшли перші підпільні збори, на яких були Яковчук, Бирзул, Антонович, учитель Бондар з Нової Одеси, Чернов. Через 10 днів під час зустрічі всі присутні згодилися вступити в ОУН. Мацілінський сказав, що з мельниківцями у міській управі боротьби вести не треба. Штабом ОУН стає історичний музей, де збірився провід, працювала друкарка, виготовлялися прокламації. З 1942 р. музеєм керувала Доро-

В. Дорохольська

хольська, яка була глибоко законспірованим агентом ОУН (Б) у міській управі.

Перші арешти ОУН пройшли в жовтні 1941 року. Заарештували хлопців, які агітували по селах. У міській управі склали петицію до коменданта, щоб узяти хлопців на поруки. По коридорах ходили Буженко і Висоцький, збирали підписи.

Незабаром були заарештовані Масікевич, Мартинець, Антонок, Малярчук, Баранецький, Стратейчук та інші. Скрізь була агентура – німецька і більшовицька. ОУН – між ними.

У вересні 1941р. Масікевич запропонував: організувати при управі комітет допомоги. Завдання комітету – допомога військовополоненим, пораненим, інвалідам, дітям з незаможних родин. За сумісництвом комітет запропонували очолити В.Дорохольській. Це стало основою її легальної діяльності.

3 листопада 1941р. комітет отримує безкоштовно 240 кг хліба щодня. Для поранених управа виділяла підводу, жінки відвозили продукти в табір і лазарет, організували збір грошей за підписним листом серед службовців установ.

Поступово комітет налагодив зв'язки з табором військовополонених. Офіційно з табору після кожного етапу в комітет надходили списки прибулих. Їх друкували і вивішували коло управи, де завжди збирався натовп. Родичам надавали побачення. Після отримання характеристик комітет звертався до військової влади і полонених звільняли. У серпні 1942р. звільнено 38 чол., незабаром ще 40. Такі звільнення тривали до жовтня 1943р.

Вищим керівним органом у Миколаївській області був обласний провід ОУН, нижчими ланками - міжрайонні або окружні проводи, які охоплювали діяльністю декілька районів, та Миколаївський округ: Новоодеський, Баштанський та Привільнянський райони. Нижче були станиці або кущі, що обіймали село або декілька сіл. (Піщанський кущ – село Піски). Найнижчими були ланки (з протоколів – “звенья”), які налічували 3-5 чоловік. За загальним правилом ОУН та УПА майже всі керівники, починаючи з кущових, мали псевдо, замість власного прізвища та ім'я.

Провідником обласного проводу був Яворський, псевдо “Директор”, професіонал ОУН. У свій час багато їздив по Європі, до-

сконало володів 6 мовами: італійською, французькою, німецькою, румунською, українською, польською.

“Директор” тримав зв’язок з Одеським обласним проводом ОУН, куди часто виїжджав. Через Одесу надходили завдання та вказівки з центрального проводу ОУН в Україні. “Директор” займався питаннями матеріального забезпечення Миколаївського ОУН, безпосередньо керував інформаційною мережею в області, яка мала на меті агітацію, поширення літератури серед населення, залучення нових членів в ОУН, тощо.

Серед загальної інформаційної мережі виділялась молодіжна, якою керував спочатку “Хвиля” (Микитенко Петро Микитович), а після його арешту СД в 1943 році “Богдан”. Відомо, що “Богдан” постійно роз’їжджав по області, районах⁴.

Існував такий важливий орган, як Служба Безпеки. СБ обласного проводу мала районні та сільські осередки і займалась здобуттям зброї для членів ОУН, а також для відправки в УПА важкої зброї: автомати, карабіни, гранати; вела боротьбу з агентами німецьких каральних органів (СС, СД,...), близько 20 чоловік знищила, вела боротьбу проти радянського підпілля та інше. Керував СБ “Роман”, уродженець м. Рава-Руська Львівської області, одночасно заступник “Директора”. “Роман” мав власного заступника – “Андрія” (Ковалевський Іван Петрович), що керував інформаційною мережею СБ.

Далі йшли керівники округів, районів. Миколаївським округом керував “Борис” (Аліман Любомир Степанович).

Обласна організація потребувала конспірації, була потреба у великій кількості підробних документів. Цією діяльністю професійно займався “Тиміш”, маючи потрібний папір, кліше, друкарські машинки, виготовляв посвідчення евакуйованих, карточки на отримання продуктів у німецьких магазинах та інші життєво важливі для ОУН документи.

Як свідчить Леванісов: „У кінці 1942 р. було прийняте рішення про переніс центра тяжіння всієї організаційної роботи на село. До мене часто приїжджали з Н.-Одеського і Березнегуватського районів. „Степан” був у безкінечних роз’їздах. „Ігоря” звільнили від обов’язків провідника Миколаєва і призначили провідником Н.-

Одеського, Єланецького і Баштанського районів. Було вже багато нелегалів і треба було забезпечувати їх діяльність. Бондаренко з Бучацьким і Буженко використовували можливості транспортної контори і санобозу. У лютому 1944 р. я отримав від Безрука в коморі санобозу 1 т ячменю для переробки на крупу. Брали зерно і в 1942 р. у радгоспі „Бузький”. СБ у лютому 1944 р. організувало напад на транспортну контору і забрали пару найкращих коней. Бондаренко ще у 1941-1942 р. відібрав з 2000 коней 200 найкращих, з них 70 - у санобоз. Робили часто вибраківку, як їм хотілося, - і кращі не попадали до війська. Бондаренко казав: „Для українців все зроблю”. У вересні 1943 р. Стоцький їхав у Н.-Одесу за зерном. Йому дали найкращого коня, замість його поганого. Але там Стоцького разом з іншими підпільниками було заарештовано. Я оформляв перепустки на перевіз картоплі з Баштанки - начебто на посівну для контори. „Іван” у червні 1943 р. дав мені документа, і я отримав 200 кг хліба, його забрав „Віктор”. У німецькому магазині по фіктивних документах я отримав 20 пайків: масло, ковбасу, повидло, цукор, макарони, горілку. У серпні 1943 р. - 50 л. горілки, 20 з яких Ольга продала. „Іван” отримав з комбінату 150 кг ковбаси і всю продав торговкам. Він казав, що ОУН скрізь має своїх людей⁵.

Найбільш масові організації ОУН мали села Піски та Костянтинівка. В с.Піски провідником був Яковлев Олександр, існувало жіноче крило, яким керувала Волович Валентина Іванівна.

В с. Костянтинівка – Ткаченко Микола.

В с. Горожино - Богашов В'ячеслав Олександрович.

Загалом обласна організація ОУН Миколаївщини охоплювала близько 179 членів, але ця цифра не повна.

Миколаївська ОУН організувалась у березні-квітні 1942 року і припинила існування після масових арештів та розстрілів німецькими військами та каральними радянськими органами після звільнення Миколаєва від фашистів. Арешти тривали в 1944-46 роках. Один з останніх керівників обласного проводу “Юрко” арештований у вересні 1944 року.

ОУН була політичною партією, яка займалась підпільною діяльністю, не вступала у відкриті бої з окупантами. Майже всі

члени ОУН були озброєні, при зіткненнях з німцями виникали невеликі збройні сутички. Так, для звільнення “Бориса”, якого було заарештовано, “Андрій” та “Максим” вбили одного та поранили іншого офіцера, які вели “Бориса” до в’язниці. Інший випадок: під час раптового наскоку поліцая та старости в одну з хат в с. Піски, де проходили збори оунівців, поліцая було вбито, доля старости в сутичці невідома, всі безпечно розійшлися.

Не завжди сутички закінчувалися вдало для молодих оунівців. У лютому 1944 року, коли в квартиру “Тиміша” у м. Миколаєві увірвались німці, він захопився за пістолет, але було пізно ... життя патріота обірвалося.

9 березня 1944 року обірвалося життя “Директора” та “Романа”, їх розстріляли.

Дехто не міг дозволити арештувати та мордувати себе і кінчав життя самогубством:

“Віра” (Рибальченко Марія), активна оунівка, заарештована 25 січня 1944 гестапо. На допитах “Віра” сказала, що знає, коли в неї на квартирі буде сход ОУН, але, як пізніше виявилось, їй потрібно лише потрапити в рідну хату. Опинившись у засідці з німцями, “Віра” знайшла момент й чимось гострим перерізала собі кровеносні судини ... і померла на місці ... Звичайно, ніякого сходу не було, але це був справді героїчний приклад, приклад патріотизму та волі.

Підпілля діяло: проводили агітацію, читали листи, книжки (Січинського “Чужинці про Україну”; “Мина Мазайло”), брошури, розповідали про Симона Петлюру, про ОУН, УПА, про Крути, голодомор 33-го, ліквідували агентів, крали зброю, провізію, псували робоче обладнання, що використовувалось німцями та інше.

Слід зазначити, що, безперечно, керівне ядро складало здебільшого вихідці з Західної України, загартовані духовно, національно більш освідчені люди ніж на Сході, Півдні, змореному голодом та репресіями, русифікацією. Недосвідченість, недостатня національна загартованість давали про себе знати.

Доля Миколаївських оунівців, як і ОУН на Миколаївщині, трагічна. Спочатку німці, намацуючи слабкі місця жорстокими допитами, виходили на членів ОУН. Багатьох відправлено у конц-

табори, а найбільше ОУН Миколаївщини постраждала від радянських служб безпеки: одразу масові арешти та розстріли; жахливі тортури ламали молоді, виснажені, скривавлені душі.

Типова доля миколаївського патріота СЕРДЕГИ Олексія Максимовича (“Вогонь”), мешканця с. Піски. З приходом німців староста пропонує піти в поліцаї – відмова. У грудні 1942 року вступає до ОУН. 14 вересня 1943 року – арешт, СД, тортури, допити. Сердега О.М. нічого не сказав – в результаті його трагічний шлях - загальна тюрма, етап до концтабору “Бухенвальд”, через місяць концтабір “Дора” – звідти концтабір смертників “Берген”, де 15 квітня 1945 року був звільнений американськими військами, 29 травня 1945 року переданий Червоній армії, 14 грудня 1945 року заарештований Червоною армією. Допити 14-24 грудня, 4-5, 30 січня, 1-2, 5-6, 13 лютого 1946 року, по декілька разів на добу – зламався. Засуджений на 10 років. Помер в ув’язненні 18 березня 1954 року, у таборі в Комі АРСР.

У квітні 1942р. Південний Крайовий Провід направляє у Миколаїв досвідченого підпільника Григорія Кононова. На конспіративній квартирі Олександри Замші він зустрічається з обласним провідником “Директором”, нелегалами “Богданом” і Володимиром Мазуром. Починається підпільна діяльність під псевдо “Юрко”, “Григорій”. Йде пропагандистська робота і вербовка нових членів ОУН.

Кононову доручається організувати підпілля у Баштанському, Привільнянському і Новоодеському районах. На конспіративній квартирі Ольги і Михайла Леванісових знайомиться з керівником Миколаївського міського проводу “Миколою” (“Іван”) і керівником Новоодеського районного проводу Антоном Павлусевичем.

Підпільні організації ОУН діяли в Новоодеському, Вознесенському, Березнегуватському, Новобузькому та інших районах.

“У Новій Одесі діяло два підпілля: радянське і оунівське. Павлусевич пропонував Кононову увійти у підпілля ОУН, але він у радянському.” Підпілля ОУН було і в селах Троїцьке, Женева-Криворіжжя, Кашперівка, Гур’ївка, Піски та в інших. У 1943р. обидва підпілля в Новій Одесі німці викрили.

У Березнегуватському районі провідником був Олександр Назаренко (“Олександр”) з Херсонщини. До війни – редактор районної газети. Розстріляний у 1945р.

У Новому Бузі керівником була Раїса Бень, яка пізніше загинула. Провідником Вознесенської ОУН був “Ворон”.

У Миколаєві підпілля теж набирало сили, хоча були і втрати. Як свідчить Володимир Волков, що працював на залізниці. “На початку серпня 1943р. я викотив мастило з букси шприцом у вагоні потягу з боєприпасами, що йшов на фронт. Вночі десь біля Снігурівки вагон вибухнув, було пошкоджено інші вагони і колію. Свідком тому є Борис Залуцький”.

Вночі 14 жовтня 1943р. з військової частини, яка охороняла нафтобазу, втекли троє охоронців: Любомир Аліман, Григорій Кунь і Михайло Сірак. Вони прихопили з собою зброю і друкарську машинку з німецьким шрифтом. Зранку по місту йшли облави, пошуки. Та хлопців не знайшли.

Місто Миколаїв стало основною ареною діяльності членів групи ПУМА в перші місяці війни. Прибувши в зруйноване війною місто, І. Пулюй отримав завдання терміново розробити проект його відбудови. Вже на другий день проект був накреслений О.Масінкевичем. Навіть не поставивши до відома, його призначали головою міської управи Миколаєва. І хоча члени групи мали завдання ПУН іти далі, на Дніпропетровщину, більшість з них змушені залишитися в Миколаєві. Крім голови міста О.Масінкевича, у міській управі працювали: заступником голови, начальником торгівельно-промислового відділу Віктор Малярчук: завгоспом адміністрації Стратичук, міським лікарем Олег Бордейний. У перший місяць генеральним секретарем міської управи працював Володимир Тодорюк, коли його перевели на посаду в Київ, це місце зайняв Богдан Сіренький. Редактором миколаївської газети “Українська думка” був Василь Баранецький. Решта групи ПУМА розкидана по інших містах українського Півдня. О.Масінкевич згадував після війни працю в Миколаївській міській управі:

“Ми все робили, тільки монету не били і пароплавів не будували⁶”.

Німецькі репресії кінця 1941р. – початку 1942р. проти українського націоналістичного підпілля зумовили подальшу долю членів Південної похідної групи ОУН. З січня 1942р. Головна служба безпеки рейху (РСГА) почала висловлювати сильне занепокоєння радикалізацією діяльності ОУН під проводом А.Мельника, зокрема її відділеннями в Рейхскомісаріаті “Україна”. Окрім того, служба безпеки довідалася, що в Миколаєві відбулось зближення ОУН-м та ОУН-б і що обидві організації ставлять собі за мету “повну незалежність Української держави”⁷. Заарештований у грудні 1941р. і засуджений до смертної кари О.Масінкевич чудом уникнув розстрілу.

В.Баранецький, В.Малярчук, В.Антонюк, Д.Вершигора, Р.Шавло, А.Суховерський та ще кілька не знаних по імені членів групи розстріляних німцями в 1941р. Б.Сіренький, якому вдалося уникнути репресій і дійти до Дніпропетровська, загинув там від німецької кулі в 1943р. З тих, кому вдалося повернути в Румунію, багатьох уже після закінчення війни заарештовано радянською військовою розвідкою (О.Масінкевич, І.Григорович), лише дехто врятувався втечею на Захід.

Боротьба українських націоналістів проти німецьких окупантів у роки Другої світової війни залишається однією з найбільш недосліджених сторінок. У 1994-1995 рр. в архіві СБУ Миколаївської області знайдені справи про діяльність на території області молодіжної націоналістичної організації⁸. В селі Піски Баштанського району, діяла молодіжна підпільна організація ОУН-б, яка складалося з 25 юнаків і дівчат. По області відомі прізвища та псевдоніми більш ніж 200 чоловік - з тих справ, до яких є доступ.

Найбільша організація діяла в селі Піски Баштанського району. Кущовим провідником був Олексій Сердега (Леонід, псевдо “Вогонь”). Із архівної справи відомо, що він заарештований органами КДБ 14 грудня 1945 р. (після повернення із німецького концтабору). Тоді ж відбувся перший допит, але перші свідчення почав давати 1 лютого 1946 р. Залучив Сердегу до оунівського підпілля націоналіст-нелегал Григорій Кононов (псевдо “Юрко”), 1908 року народження, житель Дніпропетровської області. У таємному вирокі Військового трибуналу Київського військового округу

№ 200 від 21 травня 1945 р. записано: "Служив у міській поліції Дніпропетровська, встановив контакт з ОУН Бандери. Приїняв посвяту ОУН."

7 клас

I ряд знизу

Третя зліва: Віра Кардаш
Друга справа: Мотя Яковлева
Перший справа: Леонід Сердега

II ряд (середній)

Перший справа: Василь Бабченко
Друга справа: Ніна Яковлева
Перший зліва: Яковлев Олександр

Стоїть четвертий справа - Микола Ткаченко

З'являються підпільники з місцевого населення, що обіймали різні посади в організаційній мережі на різних рівнях. Всі німецькі поліційні органи мали завдання арештовувати бандерівців. Донесення агентів та перехоплені важливі документи в Миколаєві свідчили, що цей рух готує збройне повстання у Райхкомісаріаті України. У Миколаєві шістнадцять членів ОУН Бандери, які належали до однієї з похідних груп, а три з них були керівниками, арештовано в першій половині жовтня 1941 р.⁶ Подальше розслідування призвело

до нових арештів. У захоплених документах фігурує широкий план заходів групи Бандери. План містить структуру організації, що починається від станиці, яка є одиницею нижчого ступеня, потім іде район, область і край. Далі йдуть дані про завдання, застосування псевдонімів, пропаганду і т.д. Одного з членів похідних груп Бандери Мацілінського повішено, трьох інших, Юрія Войновича та брата й сестру Лехітських публічно розстріляно.⁹

Визвольне підпілля діяло під керівництвом обласного проводу і мало станиці у багатьох селах Миколаївщини.¹⁰

Наприкінці 1943 р. німці заарештували багатьох підпільників. Почалися допити в гестапо, яке знаходилося в Миколаєві на вулиці Велика Морська, 30. Молоді люди трималися стійко і німцям не вдалося повністю розкрити підпільну організацію. Німці розстріляли Андрія Сердегу з села Піски, багатьох молодих людей погнали в Німеччину. Загинули також у боротьбі з німецькими окупантами Іван Колотило (“Ніколай”), Антон Криворучко, “Ліда”, Володимир Крутий (“Семси”), Іван Сердюк (“Степан”).

Навесні 1944 р. з приходом Червоної армії більшість підпільників заарештували. Те, що не вдалося німцям, зробили слідчі СМЕРШу. Ще не був звільнений Миколаїв, а в селах уже почалися арешти патріотів-українців. Свідчить Тамара Задирака: “У березні 1944 р. заарештовані, а невдовзі розстріляні Олександр Яковлев, Домна Яковлева, Григорій Чухліб, Любомир Аріман, Борис Горбатий, Дмитро Тихоненко, двох селян Антона Нездоля і Парфентія Задираку спочатку жорстоко допитували. Їх зв’язували за шию мотузкою і опускали в криницю, куди збігала снігова вода з даху і тримали там усю ніч, вранці підіймали і страшенно били, потім тягли до камери. Було це в селі Гросово, що на Одещині. Там вони і поховані 14 травня 1944 р. Вироку їм оголошено тільки 22 липня 1944 р. вже після смерті”.¹⁵

Осередки ОУН діяли на Миколаївщині до 1949 р. Борис Піскун заарештований у 1949 р. і разом з іншими засуджений Військовим трибуналом Одеського військового округу на 25 років і 5 років поразки в правах. Арешти тривали до початку 50-х років. Борці за визволення України потрапили на довгі роки в радянські концтабори.

Із слідчих справ дізнаємося про багатьох миколаївців, які боролися за незалежну Україну в лавах ОУН. Відомо про багато епізодів, у яких задіяно більше як 430 чоловік. Доля їх і героїчна, і трагічна.

Після звільнення Миколаєва загинули на фронті Микола Струс (“Євген”), Василь Норев, Микола Нездолій і інші.

Проїшли німецькі і більшовицькі табори: Леонід Сердега, Микола Ткаченко, Олександр Соцький, Владислав Богашов, Ганна Боровик, Михайло Петренко, Володимир Чимбир, Василь Бабченко, Олексій Солопко, Іван Дідан, Микола Дідан, Феодосій Дворний, Володимир Волков і багато інших.

Діяльність ОУН на Миколаївщині під час німецької окупації залишила слід у свідомості жителів області, вона допомагала їм зробити в 1991 р. правильний вибір, голосуючи за незалежність України.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Архів служби безпеки в Миколаївській області. -Спр. 12301-С. -Арк. 85.
2. Дуда А., Старик В. Буковинський курінь у боях за українську державність. 1918-1941-1944.- Київ-Чернівці. -1995. -С. 62.
3. Архів служби безпеки в Миколаївській області. -Спр. 12301-С. -Арк. 158.
4. Архів служби безпеки в Миколаївській області. -Спр. 7185-С. -Арк. 20, 25.
5. Там само. -Спр. 12353-С. -Арк. 194.
6. Дуда А., Старик В. Буковинський курінь у боях за українську державність. 1918-1941-1944.- Київ-Чернівці.-1995. -С. 71.
7. Архів служби безпеки в Миколаївській області. - Спр.12316, Спр.12301, Спр.12846, Спр. 13406.
8. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. -Париж-Нью-Йорк-Львів.- 1993.- С.190.
9. Там само.- С.539.
10. Архів служби безпеки в Миколаївській області. -Спр. 12301-С. -Арк. 297.; - Спр. 12316. -Т. 1. -Арк. 158., -Т. 2. -Арк. 104, 123; -Спр. 13406. -Арк. 146.
11. Там само. -Спр. 785-С. -Арк. 20.
12. Там само. -Спр. 11935-С. -Арк. 85.
13. Там само. -Спр. 7185-С. -Арк. 116.
14. Там само. -Спр. 12369-С. -Арк. 67.
15. Зайцев Ю. Між двома вогнями // Радянське Прибужжя.- 1996.- 1 червня.
16. Зайцев Ю. Героям – слава! // Український Південь.- 1997.- № 16.

МИКОЛАЇВ У РОКИ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

(16.08.1941 – 28.03.1944 р.р.).

5 серпня 1941 р. Миколаїв, як і багато інших промислових міст України, був підданий бомбардуванню. Німці скинули бомби на суднобудівні заводи, електростанцію, вокзал, порт. Виникли пожежі. На заводі ім. Андре Марті було пошкоджено критий елінг, кочегарку дока, кузню інструментального цеху та чавунно-бронзо-ливарний цех. У цей же день з гавані був виведений у море криголам і свакуйована велика група суднобудівників. Незабаром став до ладу есмінець „Свободный”.

9 серпня на захист рідного міста піднялися ще три тисячі ополченців.

Почастішали нальоти ворожих літаків, але бомбардування не були інтенсивними – ворог намагався захопити заводи і кораблі.

Після того, як німецькі війська на початку серпня підійшли до Дніпра, гітлерівське командування перекинуло значну частину сил на південь — у фланг Південного фронту. Одночасно ворог завдав кілька ударів по стику 9-ї і Окремої Приморської армії, примусивши першу відійти на схід, до переправи через Південний Буг у районі Миколаєва. 13 серпня основні сили 9-ї армії опинилися в оточенні. Після тривалих запеклих боїв з 13 по 16 серпня, прорвавши вороже кільце, вони відійшли за р. Інгулець. Гітлерівці вдерлися до Миколаєва в ніч на 17 серпня 1941 р. До кінця місяця було окуповано всю область. Настали страшні дні фашистської окупації.

Дотримуючись формули всіх завойовників „розділяй і володарюй”, фашисти не тільки зберегли, а й значно посилили роз-

членування українських земель. Територія області була розділена між Німеччиною та Румунією. Північно-західні райони входили в так звану „Трансністрію” з центром у Тирасполі, а потім Одесі. Цей регіон належав румунам. Територія розподілялася на повіти. У межах колишніх районів області румунська окупаційна влада створила Голтянський та Очаківський повіти на чолі з префектами. Всі інші райони Миколаївщини увійшли до генеральних округів „Миколаїв” та „Таврія” (які, в свою чергу, поділялися на 14 округів кожен), що входили до рейхкомісаріату „Україна” (339,2 тис. км²). Рейхкомісаріат було утворено на окупованій території УРСР 20 серпня 1941 року. Він складався з шести генеральних округів: Волинь-Поділля, Житомир, Київ, Миколаїв, Дніпропетровськ і Крим, на чолі їх стояли генеральні комісари, яких призначав Гітлер. У Рейхкомісаріаті „Україна” до адміністрації округів і районів входили відділення поліції безпеки і СД, що були незалежні від цивільної адміністрації і підпорядковані безпосередньо Гімmlеру. Поліція, що займалася громадським порядком, складалася з українців і називалася „Допоміжна українська поліція на службі німецького вермахту”. Пості німецької поліції перебували в містах – центрах округів, районів, повітів. Керувати рейхкомісаріатом Гітлер призначив Еріха Коха, відомого своєю жорстокістю. У третьому рейху його називали „другим Сталінінм”. Фашистський окупаційний режим мав виконати три основні завдання: забезпечити продовольством, матеріальними і людськими ресурсами потреби фашистської армії; вивільнити від українського населення шляхом фізичного знищення, депортацій та вивезення на роботу до Німеччини „лебенсраум” (життєвий простір) для арійської раси; сприяти колонізації значної частини окупованих земель, заселенню цілих районів німецькими переселенцями (останнє завдання планувалося здійснити протягом 30-ти повоєнних років, але фашисти почали його реалізовувати вже під час війни).

З перших днів вторгнення на територію Миколаївської області фашисти почали насаджувати кривавий режим. Було введено надзвичайний стан. Населення не мало права пересуватися без дозволу за межі місця проживання. Жителям було запропоновано зареєструватися і заборонено надавати притулок людям, які не жили

в місті. Крім того, по місту були вивішені об'яви, де наказувалося протягом 2-х днів здати будь-яку зброю та припаси до неї.

Оберштурмфюрер СС Санднер Ганс, який займав у місті Миколаєві посаду начальника управління поліції безпеки, на процесі військових німецьких злочинців у Миколаєві розповідав: „...за декілька днів до початку військових дій проти Росії західна і південна її частини були розбиті на сектори для оперативного обслуговування. Ці сектори мали назви: „А”, „Б”, „С” і „Д”. Прибалтика була віднесена до сектору „А”, Білорусія – до сектору „Б”, Україна – до сектору „С”, Крим, Кубань і Кавказ – до сектору „Д”. Кожний сектор поділявся на оперативні групи і команди. Особистий склад груп і команд комплектувався із співробітників гестапо, СД, кримінальної поліції, солдат СС і частково солдат шцуполіції (охоронної поліції). Кожна оперативна команда пересувалася слідом за наступаючими частинами німецької армії і з взяттям населеного пункту або міста займалася вилученням радянського активу та інших неблагодійних для німецької армії осіб і знищувала їх шляхом розстрілу”.

	
BEKANNTMACHUNG	ОГЛОШЕННЯ
<p>1. Die Zivilbevölkerung hat sofort an die nächste Ortskommandantur oder sonstige militärische Dienststelle abzuliefern:</p> <p>a) alle militärischen Waffen, Geräte und Ausrüstungsgegenstände gleich ob russischer, deutscher oder sonstiger Herkunft (Gewehre, Maschinen-Gewehre, Pistolen, Revolver, Säbel, Seitengewehre),</p> <p>b) alle Jagdgewehre und sonstigen Schusswaffen jeder Art,</p> <p>c) alle Sprengstoffe und Munition aller Art.</p> <p>2. Wer 2 Tage nach Anschlag dieser Bekanntmachung noch solche Gegenstände im Besitz hat, wird erschossen</p>	<p>1. Населення повинно негайно здати до найближчої місцевої комендатури або до будь-якої іншої військової комендатури таке:</p> <p>a) військову зброю всіх знаків, бойові припаси і предмети спорядження, одичово — російського, німецького чи іншого походження (гвинтівки, кулемети, пістолети, револьвери, шаблі, беркети та ін.),</p> <p>b) вибухові речовини і взагалі запальну зброю всякого роду,</p> <p>a) всілякі вибухові речовини і всякого роду вибухівку.</p> <p>2. Хто протягом 2 днів після цього оголошення втримає в себе вищезазначені речі, буде розстріляний.</p>
<small>Der Oberbefehlshaber der deutschen Truppen</small>	<small>Верховна Команда Німецької Армії</small>
	ОБЪЯВЛЕНИЕ
	<p>1. Население обязано немедленно сдать в ближайшую местную комендатуру или в какую-нибудь другую военскую часть следующее:</p> <p>a) всякое военное оружие, боевые припасы и предметы снаряжения, русского, немецкого или других образцов (винтовки, пулеметы, пистолеты, револьверы, штыки, тесаки, шашки, сабли, ручные гранаты и пр.),</p> <p>b) охотничьи ружья и вообще огнестрельное оружие всякого рода,</p> <p>a) всякие взрывчатые вещества и всякого рода взрывчатку.</p> <p>2. У кого по истечении 2 суток со дня расклейки настоящего объявления будет обнаружено оружие или огнестрельные припасы, тот будет расстрелян</p>
	<small>Генерал-инспектор Германской Армии</small>

До Миколаєва слідом за частинами 11-ї армії прибула оперативна команда „Д-4” поліції безпеки і СД на чолі з штурмбанфіюрерами Цахом і Шульцем. Група підпорядковувалася генералу Тітману — командуючому військами СС у Миколаєві. На початку жовтня 1941 р. їх змінила команда „С-5”, яка була направлена із Києва генерал-лейтенантом Раш, очолювана вже згаданим оберштурмфіюрером СС Санднером Гансом. „Можна сказати, що це була звичайна команда вбивць”, - говорив на суді Санднер. 20 серпня на четвертий день окупації фашисти розстріляли на міському цвинтарі понад 4000 чоловік. Людей клали рядами на землю, обличчями вниз і прострілювали потилиці автоматними чергами в присутності всіх приречених.

„Новий порядок” на вулицях Миколаєва

На багатьох перехрестях міста з'явилися шибениці, а на стовпах майоріли оголошення про розстріли. Для залякування мирно-

го населення Миколаєва та області німецькі каральні органи систематично проводили привселюдні повішання ні в чому не винних радянських громадян.

У в'язниці на вулиці Музейній, №3 фашисти використовували механізовану шибеницю, на якій регулярно, двічі на тиждень вішали заарештованих.

Стратам передували страшні тортури. Так, хворій на грижу заарештованій дружині священника Свирідовського клали на живіт дошку і били по ній камінням. Для тортур фашисти використовували електроприлади та батоги. У в'язниці поліції безпеки для знущань заарештованих було влаштовано спеціальний кам'яний мішок. Вагітних жінок, як правило голих, били батогами та палками.

З перших тижнів фашистського господарювання в Миколаєві керівник розвідувальної діяльності Російський загальновійськовий союз (РЗВС) Фосс Клавдій Олександрович був призначений німцями помічником коменданта Миколаєва і за особливі заслуги був нагороджений орденом „залізного хреста”. Центри білоемігрантських організацій за кордоном встановили контакт з гестапо, за вказівкою якого направили велику кількість учасників цих організацій як до Миколаєва, так і на іншу окуповану німцями територію.

Призначенням у Миколаєві Фосса німці ставили за мету створити опорний пункт для використання кадрів РЗВС з метою перекидання білогвардійської агентури через лінію фронту в тил СРСР.

Велику надію покладав уряд третього рейху на українську промисловість. „Де ще існує регіон, - говорив у жовтні 1941 р. Гітлер, - у якому виплавляли б залізо вищої якості, ніж українське залізо? Де можна знайти більше нікелю, вугілля, марганцю, молібдену? Україна має такі запаси марганцю, що навіть Америка йде туди за постачанням. І, окрім того, ще скільки інших можливостей!”. Зразу ж після окупації Миколаєва всі промислові підприємства були „реквізовані” і проголошені німецькою власністю. Суднобудівний завод ім. Андре Марті було перейменовано на „Південну верф”, завод ім. 61 комунара до початку 1942 р. було передано

фірмі „Герман Геринг”, і він отримав назву „Північна верф”, судноремонтний завод — на „Малу верф”, кондитерську фабрику назвали фабрикою „Ренесанс” та ін. Керуючим усіма суднобудівними заводами Миколаєва і Херсона було призначено адмірала фон Бодеккера.

Уже 5 серпня 1941 р. Розенберг підписав наказ про введення трудової повинності в окупованих східних областях. Поступово вікові межі для тих, хто підлягав повинності, були розширені. Спочатку це були люди віком від 18 до 45 років, а незабаром — від 14 до 65 років. Окупаційний режим вимагав від мешканців України рабської покори і наполегливої праці. „Ми — раса панів і повинні управляти жорстоко, але справедливо — цинічно заявив, виступаючи в Києві 5 березня 1943 р. рейхскомісар Е. Кох. — Я витисну з цієї країни все до останньої краплини... Місцеве населення мусить працювати, працювати і ще раз працювати”. Невихід на роботу навіть по хворобі окупанти розглядали як саботаж і піддавали людей жорстоким покаранням.

У Миколаєві знаходились і підпорядковувались безпосередньо начальнику СС і поліції Миколаєва:

1. Команда охоронної поліції Миколаєва.
2. Жандармські батальйони 122, 123, 124.
3. Жандармський округ Миколаїв, якому підпорядковані 6 обласних начальників СС і поліції і 6 жандармських постів.
4. 14 моторизований жандармський взвод у Миколаєві.

Німецько-фашистські загарбники надавали великого значення Миколаївському генеральному округові. Вони мали на увазі не тільки пограбування сільського господарства, але й швидку відбудову суднобудівної промисловості, на що була налаштована служба розвідувальних, військових і господарських органів. До Миколаєва двічі приїздив рейхсміністр Розенберг і рейхскомісар Еріх Кох. Крім вирішення ряду питань, пов'язаних з пограбуванням міського й сільського населення, Розенберг зустрічався з фон Бодеккером з питань роботи суднобудівних заводів, ремонту і будівництва військових кораблів.

Незабаром після окупації міста на „Південну верф” прибули німецькі фахівці. Було оголошено про явку всіх робітників підпри-

ємства на завод для реєстрації. Однак поставити собі на службу промисловий потенціал миколаївського суднобудівного заводу у повному обсязі і перетворити його на базу фашистського воєнно-морського флоту фашистам не вдалося. Суднобудівники ухилялися від роботи. Окупаційна влада погрожувала: „Останній раз попереджаю усіх робітників, що при повторенні випадків порушення трудової дисципліни будуть прийматися найсуворіші засоби покарання”. Незважаючи на постійні погрози, в період окупації на „Південній верфі” налагодили лише випуск чавунних плит, ресор для автомашин та частковий ремонт залізничних вагонів.

Застосовуючи погрози та репресії, фашисти до 15 вересня 1941 р. залучили до роботи 160 осіб на заводі ім. 61 комунара., а до кінця року кількість робітників була доведена до 900. Директором заводу призначили Францена, що прибув із Німеччини. З другої половини 1942 р. в усі цехи та відділи заводу були направлені німецькі фахівці, через яких і здійснювалося керівництво виробництвом.

Багато цехів та дільниць заводу, стапелів, обладнання було в робочому стані, на стапелях у різному стані готовності знаходилися корпуси чотирьох есмінців та двох крейсерів. Залишався також притоплений плавучий док та декілька допоміжних суден. На заводських складах було багато цінних матеріалів та обладнання. Крім того, кабель, електротехнічні вироби привозили з Німеччини, вугілля доставляли із Польщі, верстати та обладнання надходили частково з Німеччини, а частково – з ешелонів, що залишилися на окупованій території. Все це дало можливість окупантам у порівняно короткі терміни поновити діяльність заводу. До другої половини 1942 р. кількість робітників „Північної верфі” досягла 1235 чоловік, не враховуючи 850 військовополонених, що працювали в цехах. Завод виготовляв ферми та понтони для мостів, було відбудовано суховантаж „Херсон”, добудовано теплохід „Разін”. Велася також реконструкція та відновлення річкових танкерів вантажопідйомністю до 400 тонн, були відремонтовані баржі і 30 паровозів, виготовлялися втулки і осі до підвід та ін. Наприкінці 1943 р. німці почали будівництво двох суховантажних суден типу „Помпей”, готовність яких складала 5%. Виробнича та трудова

дисципліна, незважаючи на наявність у кожному цеху наглядачів, була, як і на „Південній верфі”, на найнижчому рівні. Продуктивність праці протягом робочого дня не перебільшувала 25%. Робітники, замість того, щоб виконувати завдання, виготовляли різні речі побутового призначення. Мешканці голодували, у крамницях продуктів фактично не було, люди жили тільки за рахунок обміну речей на продукти у селян. Тисячі городян у будь-яку погоду пішки йшли до селищ і міняли виготовлені речі на зерно, борошно та інші продукти.

За незначну провину робітників миколаївських підприємств піддавали штрафам, позбавляли премій, саджали до карцерів на терміни від двох до п'яти днів. За більші провини людей передавали до гестапо, звідки поверталися не всі.

У жовтні 1941 р. німці мобілізували на відновлення дії залізничного вузла робітників – євреїв. По місту були розвішані оголошення з наказом усім фахівцям, інженерам та технікам обов'язково з'явитися для реєстрації на вул. Радянську, №25. Прийшли 30 фахівців, що залишилися в місті.

Завод сільськогосподарських машин та „Дормашина” були виведені з ладу. У Миколаєві працював тільки один хлібозавод, що випікав хліб для німецької армії. Шматки хліба, що підгорів, викидали через вікна населенню. Юрби жінок та дітей ловили ці шматочки. Часто такі сцени фотографували німецькі офіцери. У місті хліба майже не було, базари були закриті. До міста пускали тільки за перепустками. Магазини були зачинені. Для того, щоб відкрити магазин, необхідно було мати дозвіл німецького військового коменданта. Води у місті не було, водогін підірвано, люди ходили по воду до яхт-клубу. Електростанція також не працювала.

18 жовтня 1941 р. німецький комендант Миколаєва видав наказ, у якому всім мешканцям міста пропонувалося до 22 жовтня здати усі радіоапарати до міської комендатури. За невиконання цього наказу обіцялася сувора кара. Це було зроблено з метою запобігти отриманню населенням небажаної для німців інформації.

З жовтня 1941 р. фашисти розпочали масові арешти мирного населення. Заарештованих підвозили до стін селища „Темвод” і партіями розстрілювали у задалегідь підготовлених ямах. Вби-

них і напівживих поранених закопували. Розстріли проводилися систематично з дня на день, починаючи з 8-ої години ранку. Розстрілювали чоловіків, жінок і дітей різного віку, а також військовополонених, що знаходилися в концтаборі селища.

8 листопада 1941 р. у газеті „Українська думка”, що розповсюджувалася у місті, було надруковано оголошення польової комендатури: „10000 крб. нагороди дістане той, хто викриє:

- а) протизаконне приховання зброї чи амуніції;
- б) схованих російських старшин або жовнірів;
- в) загарбані машини, частини машин і інструменти;
- г) заховані російські акти, плани, мапи;
- д) запаси будь-якого роду: харчові продукти, паливо, олію тощо;
- е) акти саботажу або наміри протидії німецьким розпорядженням, німецьким військовим особам чи саботажі у складах матеріалів, а також всякі змови для таких злочинів”.

Фашистська пропагандистська листівка

Таким чином, фашисти намагалися боротися з проявами саботажу в місті.

Поразка під Москвою змусила Гітлера провести тотальну мобілізацію в Німеччині, що зумовило гострий дефіцит робочої сили в господарчому секторі третього рейху. Через біржу праці німці оголошували мобілізацію, влаштовували облави вночі по квартирах, удень – починалося полонування за молоддю на ярмарках, вокзалах та просто на вулицях. Потім зібраних під озброєною охороною везли до вокзалу, де у товарних вагонах зачиняли і відправляли до Німеччини як рабів. По місту Миколаєву

було вивезено до Німеччини 5000 чоловік. Вся попередня історія людства не знала такого масового і варварського винищення людей. Масові вбивства мирних жителів і військовополонених не були лише наслідком свавілля окремих гітлерівських офіцерів, солдатів або чиновників. Це була чітко розроблена система уряду гітлерівської Німеччини, що вимагав проведення її в життя.

Складовою частиною завчасно розробленого гітлерівського плану знищення людей була і масова страта військовополонених. Поступово гітлерівський терор набував систематичності – з німецькою педантичністю здійснювалися каральні акції, створювалися гетто і концентраційні табори. 7 грудня 1941 р. побачив світ підписаний Гітлером декрет, відомий під назвою „Ніч і туман”. Його суть полягала в тому, що кожен, хто буде чинити опір фашизму, має безслідно зникнути: його або страчували, або відправляли до концентраційного табору. На Миколаївщині в приміському селищі „Темвод”, на станції Грейгово, у селі Богданівка Доманівського району фашисти створили концтабори, у яких знищили 100 тисяч місцевих мешканців і військовополонених. За період окупації Миколаївської області фашистами було розстріляно, повішено і закатовано 74662 мирних жителів, більшість яких становили старі люди, жінки, діти та 30699 військовополонених.

Ще до вторгнення до СРСР фашистський уряд створив спеціальне бюро АВА, що мало займатися полоненими на випадок „Барбаросси”. Виходячи з принципу, що „більшовизм – це смертельний ворог націонал-соціалістської Німеччини”, інструкції німецьким військам передбачали, що „з військовополоненими Червоної армії треба поводитися з надзвичайною стриманістю і найсуворішою пильністю”. Інструкції також вимагали „повного придушення будь-якого пасивного чи активного опору”.

Постанова ОКА/АВА від 8 вересня 1941 р. передбачала, що більшовицький солдат, загітований проти націонал-соціалізму, здатний чинити опір усіма можливими засобами, такими, як саботаж, підризна діяльність, убивство; саме з цієї причини він „втратив право, щоб з ним поводитися, як з чесним солдатом згідно з Женевською конвенцією”. За найменшої ознаки непокорі треба було вживати енергійних і безжалісних заходів. Необхідно було

придушувати зброєю будь-який непослух, опір, стріляти зразу без попередження в полоненого втікача.

У цій же постанові наказувалось відділити „політично небажаних” полонених і передати їх айнзацкомандам поліції безпеки і СД. Був заборонений будь-який контакт і розмова з полоненими. Щоб запобігти розмовам між цивільними і полоненими, дозволялось використання зброї як до одних, так і до інших. Нагляд за радянськими військовополоненими під час роботи мав бути надзвичайно серйозний.

Жорстокий терор проти мирного населення України мав на меті не тільки „швидке умиротворення”, тобто придушення будь-якого опору окупаційними військами. Він став кривавим інструментом виконання головного завдання „Генерального плану „Ост” – обезлюднення східних територій для переселення сюди німецьких колоністів.

На всіх будинках, де розташовувалися військові й цивільні німці, що прибули з Німеччини, а також німці-колоністи, були прикріплені таблички: «В цьому будинку живуть німці. Хто провиниться чим-небудь перед ними або порушить їхнє власне добро, буде розстріляний». Були закриті всі навчальні заклади Миколаєва. Працювали лише міський театр «Ермітаж», що обслуговував німців, два кінотеатри, один з них – тільки для німців. Електроенергія подавалася лише німецьким установам. Пущений німцями трамвай у Миколаєві експлуатувався півтора місяці

Вся влада на місцях перебувала в руках гітлерівських чиновників – генеральних комісарів, гебітскомісарів і різних шефів. Створена окупантами українська адміністрація, так зване „Місцеве самоврядування”, по суті, була лише допоміжним фашистським апаратом і цілком обслуговувала потреби гітлерівців, допомагала їм керувати людьми, що опинилися на тимчасово окупованій ворогом території.

Німецько-фашистські загарбники з перших днів наштотувалися на цілеспрямований опір народу, що піднімався на боротьбу проти ворога. Кожного ранку в Лісках, Спаському урочищі та інших околичних місцях Миколаєва знаходили вбитих німецьких та румунських офіцерів і солдат.

Із самого початку окупації боротьба патріотів набула форми зриву економічних заходів ворога щодо використання промисловості та пограбування сільського господарства. На початку листопада 1941 р. німецьке окупаційне управління заводу „Південна верф” вирішило підняти плавдок водотоннажністю 34000 тонн, який затопили частини Червоної армії біля берегів Великої Кореї під Миколаєвом. Окупанти передбачали використати плавдок для ремонту військових кораблів. Керівництво верфі викликала досвідчених інженерів із Німеччини та Голландії. Підняття доку було призначено на 7 листопада 1941 р. Але інженер Д.Костін і механік С.Водаш вранці, у жовтневі дні, включили компресори в бокові камери доку, і до приходу підйомної команди ця велика споруда була перетворена на „гармошку” і затонула вБузькому лимані. Фашистські кати розстріляли патріотів.

У січні 1942 р. окупаційна влада Миколаєва намагалася зібрати теплий зимовий одяг для німецької армії. За нього обіцяли гроші та зерно. Одяг збирали у будинку №40 по вулиці Шевченка. Як завжди, передбачали і покарання, якщо населення не зрозуміє „необхідності” заходу. Німецький комісар Миколаєва повідомляв: „Коли населення злочинно не дасть необхідну кількість одягу, то весь потрібний одяг буде відібрано безкоштовно.

Коли населення міста не зрозуміє мсти збору і він пройде дуже погано, тоді я проти своєї волі буду змушений зменшити раціон хліба населенню”. Коментарі, як кажуть, зайві.

27 січня 1942 р. міським комісаром Миколаєва було підписано наказ про заборону давати полоненим втікачам харчі, притулок. За невиконання наказу – розстріл.

7 лютого 1942 р. в газеті „Українська думка” з’явилося оголошення про заборону зберігання та розповсюдження радянських листівок, при цьому вказувалося, що „хто буде тримати в себе листівки, не приставляючи їх негайно німецьким урядовим установам, хто буде спійманий в зберіганні будь-яких листівок чи буде їх поширювати далі, буде найсуворішим способом покараний, також включно до смертної кари через повішання”.

Німецька влада намагалася боротися з диверсіями, що влаштували учасники підпілля. Це були і пориви телеграфічного дроту,

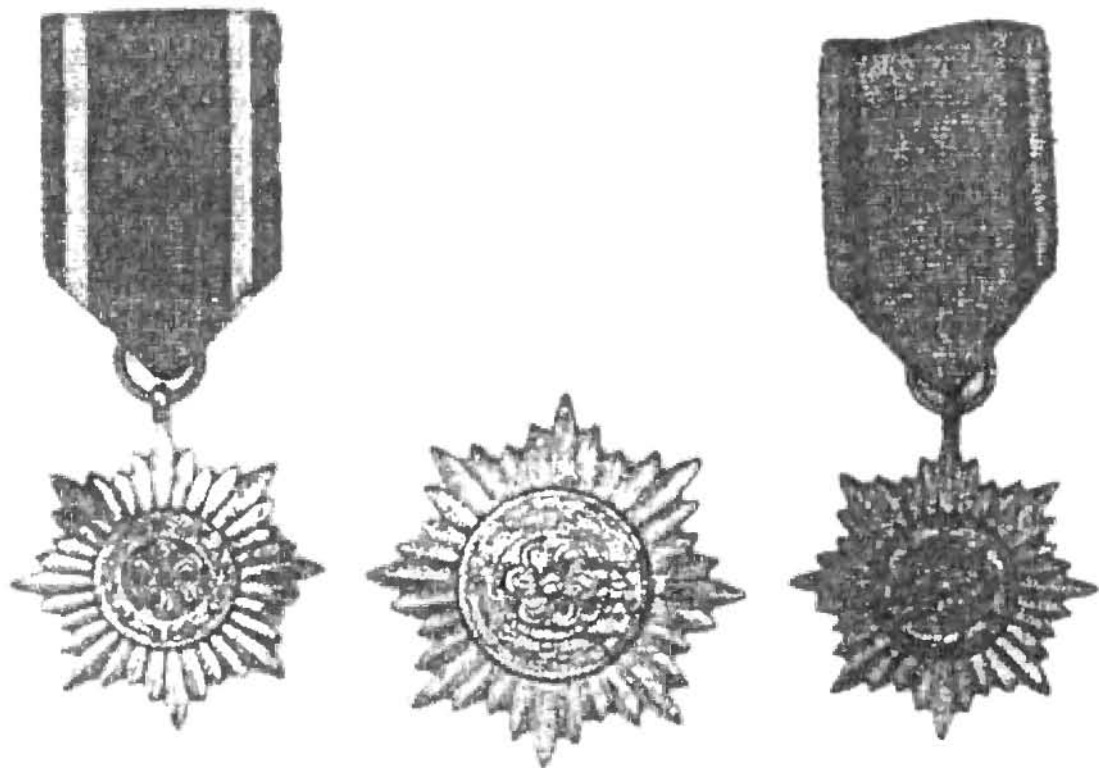
і підпалювання будівель. Як і раніше, наслідками таких диверсій були страти заручників із місцевого населення. Так, наприклад, на початку березня фашисти попередили, що за різного роду диверсії відповідальність покладається на мешканців міста. Але диверсії продовжувалися, 10 березня німці захопили заручників і 20 з них стратили. 18 березня німецький міський комісар повідомив миколаївців про те, що решту заручників теж може бути страчено. Крім того, він повідомляв про обов'язок населення виявляти винних у саботажі та більшовицьких агентів і доставляти їх до органів німецької влади. Заявити про саботажників можна було до німецької служби безпеки СД (вулиця Велика Морська, 28) або до української поліції (вулиця Франка, 46). В кінці попереджалося, що мешканці міста несуть повну відповідальність за смерть заручників.

Вибух на воєнному аеродромі

Німецька влада постійно намагалася залучити населення на відбудову міста. Для заохочення людей до зрадництва за особою вказівкою Гітлера восени 1942 року було встановлено нагруд-

ну медаль „За хоробрість і заслуги” для нагородження представників народів Сходу. Оголошення із закликами до „енергійного співробітництва” в справі відбудови Миколаєва з’являлися в газеті „Українська думка” і в березні 1942 р., і в квітні. Населення саботувало ці пропозиції і не приходило до відділу праці. У відповідь фашисти погрожували притяганням до примусових робіт.

Німецькі нагороди для заохочення представників народів Сходу

Спочатку оплата роботи на підприємствах Миколаєва була німецькими марками. Денний заробіток коливався від 1,5 марок для робітників до 3,5 – 4 марок для інженерів, начальників відділів. У травні 1942 р. Український емісійний банк у місті Рівному випустив нові гроші – „карбованці”. Після цього робітники були поділені на шість груп, і їхній заробіток коливався від 75 коп. до 2,5 крб. за годину. Німці (фольксдойчі) отримували на 50% більше, жінкам на усіх видах робіт за рівну з чоловіками працю виплачували на 25% менше. Пізніше була введена і відрядна система з частковою оплатою натурою – милом, пісною олією, вугіллям,

горілкою, каустиком. Існувала також норма продуктового преміювання: за кожну перепрацьовану годину робітнику видавали 8 грамів пісної олії.

2 червня 1942 р. німецька влада видала наказ по Південній суднобудівній верфі про покарання робітників:

„Незважаючи на наявні неодноразові мої накази і успішні попередження про підвищення трудової дисципліни, до цього часу спостерігається велика кількість випадків, коли робітники групами стоять і нічого не роблять, ходять по території заводу без діла, довго курять, тоді як куріння на території верфі заборонено, ухиляються від виконання термінових завдань начальників цехів і т. п.

З боку майстрів цехів не проявляється до цього часу ніякої ініціативи для припинення подібних явищ, що потурас збільшенню випадків порушення трудової дисципліни. Майстри в основному недостатньо контролюють виконання робіт, не досить сумлінно ставляться до строків виконання і ущільнення робочого дня підлеглих.

Останній раз попереджаю всіх робітників, що при повторенні подібних випадків за порушення трудової дисципліни буде взято найсуворіших засобів покарання.

Всі майстри є відповідальними за свої бригади, їх завдання роботою і виконання робіт, а тому майстри повинні про будь-яке порушення трудової дисципліни в кожному окремому випадку доповідати начальнику особового складу через начальників цехів. У противному разі будуть суворо каратися за бездіяльність по піднесенню дисципліни.

Даний наказ широко оповістити робітникам верфі, передати всім майстрам під розписку.

Начальник особового складу Ноймастер”.

У червні 1942 р. німецькі карні органи під виглядом реєстрації вигнали мирних мешканців міста на цвинтар і там їх розстріляли, спаливши трупи на вогнищі. Під час розстрілу цвинтар було ото-

чено військами, щоб позбутися небажаних свідків. По місту Миколаєву в період окупації було розстріляно, повішено і замучено 80000 мирних жителів та військовополонених.

Будь-якні замах чи акт саботажу, здійснений диверсантами чи підпільниками, відразу спричиняв знищення випадково захоплених заручників. Так, наприклад, 27 липня 1942 р. окупанти знайшли в місті труп німецького офіцера. Це стало приводом для нової розправи над мирним населенням. У помсту за це вбивство німці за одну ніч заарештували близько 120 чоловік, вивезли їх за місто і розстріляли. У цьому ж році, після нападу партизан на аеродром німецька влада заарештувала і стратила в Миколаєві понад 500 заручників. І знову населення міста опинилося між молотом та ковадлом.

31 жовтня цього ж року в газеті „Українська думка” з’явився наказ миколаївського комісара із заборонаю населенню „зривати або псувати розклеєні на вулицях та в установах розпорядження і накази урядових установ, плакати, відозви, тощо. Винні у порушенні цього найсуворіше каратимуться. За вчинки дітей відповідатимуть їхні батьки”.

Про злочини німецько-фашистських загарбників у Миколаєві повідомляло Радінформбюро 2 грудня 1942 року: „За час окупації міста гітлерівські бандити замучили і розстріляли тисячі мирних жителів. Більше половини населення міста німці насильно відправили на каторгу до Німеччини. Тих, хто залишилися, гнали на примусові роботи. Неявка на роботу розглядається як саботаж і тягне за собою суворе покарання аж до розстрілу. Наприкінці жовтня 1942 р. фашистські кати розстріляли в місті 167 хворих і непрацездатних жінок лише за те, що вони не вийшли на роботу. Життя в Миколаєві завмерло. Усі спроби окупантів відновити і запустити підприємства наштовхувалися на стійкий опір радянських патріотів. У зв’язку з цим німці почали вивозити залишки обладнання до Німеччини”.

30 червня 1943 р. у газеті „Українська думка” було надруковано оголошення про реєстрацію усіх жінок і дівчат, що мешкали в Миколаєві, віком від 17 до 45 років. Це робилося з метою викорис-

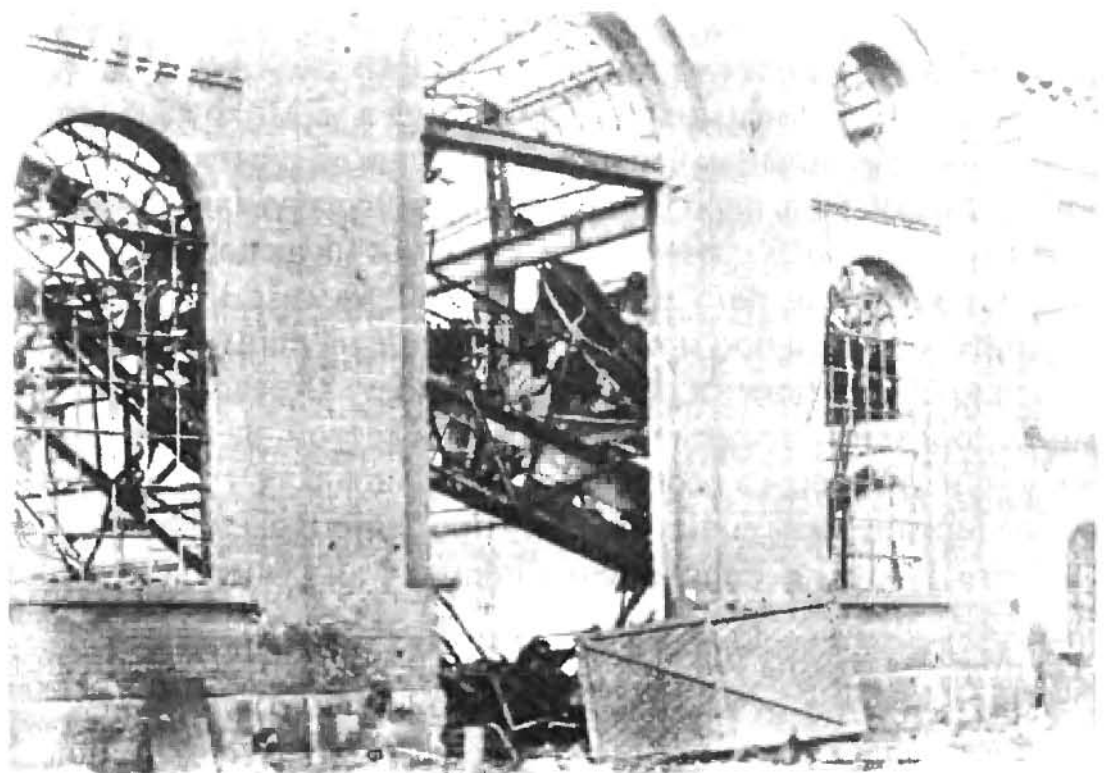
тати і жіночу працю. Фашистська влада попереджала, що неявка буде каратися тривалим ув'язненням у тюрмі.

6 липня 1943 р. німецький особливий суд в м. Миколаєві „за пошкодження блага німецької держави” засудив до страти 10 молодих людей 1924 – 1925 рр. народження. Вони звинувачувалися в ухиленні від виконання обов'язкової праці та втечі з місця роботи.

10 липня того ж року з'явилося в цій же газеті оголошення окружного комісара про мобілізацію молоді на примусові роботи. Необхідно було з'явитися на вулицю Садову, 25 разом з документами та дорожнім багажем для праці поза містом. За невиконання наказу – ув'язнення, а в особливо важких випадках – страта, „згідно з розпорядженням міністра рейху про зайняті східні області від 17 лютого 1943 р. за спричинення шкоди благу німецької держави”.

На початок серпня 1943 р. у Миколаєві збільшилася смертність серед населення з 4 до 7 – 10 випадків на добу.

Літньо-осінній наступ радянських військ, розгром фашистів на Курській дузі, звільнення Донбасу, Харкова, інших міст Лівобережної України дуже стурбував фашистське керівництво суднобудівних заводів. Уже в жовтні-листопаді 1943 р. на них розпочалася евакуація матеріальних цінностей. Зі складів вивозили кольорові метали, інструментальну сталь, кабель, обладнання та інструменти. З „Північної верфі” повністю було евакуйовано на захід інструментальний цех, більшу частину механічного та механоремонтного цехів. Було евакуйовано і табір військовополонених. Коли наступ радянських військ при підході до Дніпра призупинився, німці знову спробували відновити діяльність заводів. Але їм це не вдалося. У цехах майже повністю був відсутній інструмент, матеріали, а подекуди і обладнання. Ще більше погіршилася трудова дисципліна. Багато робітників миколаївських заводів по три – п'ять днів не виходили на роботу. Німецька адміністрація вже боялася застосовувати репресивні заходи і обмежувалася тим, що не сплачувала таким робітникам заробітну платню за дні прогулів. Наприкінці грудня 1943 р. до Одеси було виведено плавучий док та заводський плавучий кран, а також усі баржі і судна, які ремонтувалися на заводі.

Один з цехів Миколаївського суднобудівного заводу ім. Носенка (ЧСЗ)

Окрім обладнання, фашисти намагалися вивезти до Німеччини і робітників миколаївських підприємств. На „Північній верфі” 11 березня 1944 р. рано-вранці з’явилися жандарми і російські поліцаї. Директор заводу заявив, що о десятій годині усі робітники і службовці, що з’явилися на роботу, повинні були вийти за головні ворота, звідки будуть відправлені до Німеччини. Серед працівників заводу почалася паніка, люди лізли через паркан і тікали в бік морського госпіталю. Але завод було повністю оточено німецькою охороною. О десятій годині робітників, що не змогли втекти, поліцаї вигнали із заводу і під охороною перевели до двору колишніх казарм, що розташовані напроти заводу, а потім погнали на територію колишнього табору військовополонених на „Темводі”. Декому вдалося втекти і заховатися у численному натовпі жінок та дітей, які стихійно зібралися перед заводом, щоб попрощатися з рідними і близькими. Вранці 12 березня майже 450 робітників на машинах були відправлені до Одеси. 14 березня певна кількість робітників прийшли на завод, сподіваючись розжитися матеріа-

лами для домашнього господарства. Але о восьмій годині ранку завод удруге оточили поліція та німецька жандармерія з метою захоплення всіх, хто прийшов, для відправки до Німеччини. Точна кількість людей, що були схоплені окупантами, невідома, але їх було не більше 100 осіб. Доставивши захоплених миколаївців до Одеси, німці садили їх на баржі і за допомогою буксирів відправляли до гирла Дунаю, а там вгору за течією до Німеччини.

Зруйнований фашистами цех суднобудівного заводу ім. Носенка

Перед приходом Червоної армії фашисти намагалися заховати сліди своїх злочинів. У селищі „Темвод” німці розкопували могили розстріляних і з допомогою пересувного крану виймали трупи, потім обливали їх горючою сумішшю і підпалювали; три доби горіли останки людей, розповсюджуючи по місту страшний запах.

Відступаючи під ударами Червоної армії, окупанти намагалися зрівняти Миколаїв із землею. Про це свідчать фотографії та до-

кументи того часу. З 14 по 27 березня 1944 р. німці за заздалегідь продуманим планом руйнували „Північну верф”. Вони знищували будівлі, цехи, виводили із ладу залізничні колії, крапи, комунікації. У Миколаєві були зруйновані електростанція, залізничні колії, 15 із 17 причалів морського порту, вокзал, три хлібозаводи, 106 магазинів, 7 шкіл, три театри, музеї, лікарні, готелі, 350 будинків, знищено або вивезено устаткування заводів «Дормашина», чавуноливарного й механічного цехів, м'ясокомбінату, парфумерної, макаронної фабрик та інших підприємств.

Завод „Дормашина”. Березень 1944 р.

Дуже було зруйновано і „Південну верф”. Із більше ніж 700 будівель та споруд, збереглося лише два відносно невеликих приміщення кріпильного цеху. Ветеран заводу, інженер-електрик В.А.Марковський, пригадував: „Завод представляв собою картину суцільних пожарищ та руйнувань. Всюди, куди не подивишся, суцільні руїни, надовби зіпсованого металу, бетонних колон, конструкцій і навали битої цегли, каміння, скла і всілякого обладнання...”

Зруйнований німецькими окупантами малярний цех Миколаївського суднобудівного заводу ім. 61 комунара

Зруйновані житлові будинки в м. Миколаєві

За розповідями очевидців, цілий саперний полк методично підривав і спалював усі споруди та енергокомунікації заводу. Повністю зруйнували транспортне обладнання, паровози, парові залізничні крани і рейкові шляхи, не залишилося жодної сотні метрів цілої залізничної колії.

Ось що писав 1946 р. в обласній газеті „Бугская заря” кадровий робітник М.Наумов: „До болі стиснулося серце, коли я побачив, на що перетворили фашисти цех, де я працював багато років. Це були суцільні розвалини, грудки знищеного обладнання... Не вистачало людей, інструментів, матеріалів,

із-за відсутності електроенергії не діяли механізми”. На час визволення в місті налічувалося тільки 63 тис. мешканців проти 169 тис. у 1939 р.

Такими були ті далекі від нас два роки та сім місяців (або 955 днів) фашистської окупації, під час якої був розстріляний, закатований і повішаний 105361 чоловік.

З 10 по 16 січня 1946 року в Миколаєві відбувся відкритий судовий процес Військового трибуналу Одеського військового округу по справі німецьких злочинців. На лаві підсудних знаходилися:

Вінклер Герман – комендант польової комендатури Миколаєва.

Вітцліб Франс – начальник охоронної поліції Миколаєва.

Ботнер Ман – начальник жандармерії Миколаєва.

Шліам Генріх – начальник штабу охоронної поліції.

Сандлер Ганс – начальник СД в Миколаєві.

Берг Роберт – орткомендант польової жандармерії.

Міхель Рудольф – начальник жандармерії посту.

Пам'ятник жертвам фашизму у Миколаєві

За вчинені проти громадян Миколаївщини злочини вони були засуджені до смертної кари через повішання. 17 січня 1946 року вирок публічно було приведено в виконання на площі в Миколаєві.

Осуджені були злочинці, що зрадили членів Миколаївського підпільного центру: Круглов В.А., Мухін О.П., Любченко М.С., Соловійова М.І., Дідух Н.Д.

Нашадки не забули загиблих під час війни городян. На місці, де фашисти розстріляли тисячі радянських військовополонених і мирних мешканців Миколаєва, стоїть зараз обеліск із рожевого граніту. На ньому барельєфи трьох мужніх воїнів, а на самому верху – коване із міді зображення Матері-Батьківщини, яка журиться за загиблими синами. Пам'ятник жертвам фашизму відкрито 27 березня 1969 р., у день 25-річчя звільнення Миколаєва від німецьких загарбників. Автор проєкту – скульптор О.А.Здиховський.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА

1. Архів Служби безпеки України. – Спр. 99607. –Т. 1, 4.
2. Державний архів Миколаївської області (ДАМО):
 - Ф. - Р.1017 – Оп. 1. – Спр.1. – Арк.15, 18, 24, 31.
 - Ф. - Р.1894. – Оп.1. – Спр.8. – Арк.41.
 - Ф. - Р.1894. – Оп.2. – Спр.2. – Арк.4-7.
 - Ф. 2178. – Оп.1. – Спр.64. – Арк.32.

2. ЛІТЕРАТУРА.

1. Бойко О.Д. Історія України. – К., 2001.
2. Горбуров Є.Г., Котляр Ю.В., Шитюк М.М. Повстансько-партизанський рух на Півдні України 1917 – 1944 рр. – Херсон., 2003.
3. Косиц В. Україна і Німеччина в Другій світовій війні. – Париж – Нью - Йорк – Львів, 1993.
4. Малярчук А.А. Верфь на Ингуле. – Л., 1989.
5. Пігідо-Правобережний Ф. „Велика Вітчизняна війна”. – К., 2002.
6. Плясков Л.А., Кучеренко Л.М. Наш Чорноморський. 1897 – 1987 гг. – М., 1989.
7. Шкварець В.П., Мельник М.Ф. Миколаївщина: погляд крізь століття. – Миколаїв, 1994.

3. ПРЕСА.

1. Газета „Українська думка” за 1941, 1942, 1943 р.р.

НІМЕЦЬКО-РУМУНСЬКИЙ ОКУПАЦІЙНИЙ РЕЖИМ НА ТЕРИТОРІЇ МИКОЛАЇВЩИНИ

(СЕРПЕНЬ 1941- БЕРЕЗЕНЬ 1944 Р.Р.).

Німецько-румунський окупаційний режим став найстрашнішою сторінкою історії Миколаївщини. “Новий порядок”, встановлений загарбниками, був злочинною системою, яка здійснювала комплекс військово - терористичних, політичних, соціально-економічних, ідеологічних, пропагандистських заходів, спрямованих на винищення місцевого населення, колонізацію краю поселенцями з рейху, руйнації культурних надбань, жорстокої експлуатації економіки і трудових ресурсів області. Внаслідок окупаційної політики завойовників Миколаївщина зазнала колосальних людських і матеріальних збитків і руйнувань, втратила десятки тисяч своїх громадян і була відкинута на десятиріччя у своєму розвитку.

Після вторгнення на територію України нацисти відразу приступили до реалізації розроблених ще до початку війни планів, згідно з якими передбачалося впровадження нового територіального поділу, адміністративного устрою і організації цивільної і військової влади.

В березні 1941 р. начальником штабу верховного командування збройних сил Німеччини підписано таємну інструкцію до директиви №21 (план “Барбаросса”) про встановлення окупаційного режиму на захоплених східних територіях. В інструкції вказувалось: “Захоплена в ході військових дій російська територія повинна

138

стати, як тільки дозволять обставини, розділена, відносно спеціальним вказівкам ...”¹.

На нараді у Гітлера 16 липня 1941 р. фюрер чітко вказав на необхідність впровадження нового адміністративно-територіального поділу захоплених територій: “Тепер перед нами стоїть завдання розрізати територію цього величного пирога так, як це нам потрібно, для того, щоб зуміти: по-перше, панувати над нею, по-друге, управляти нею, по-третє, експлуатувати її”².

17 липня 1941 р. А. Гітлер підписує наказ про введення цивільного управління на окупованих східних територіях. Рейхсміністерство у справах окупованих східних областей очолив Альфред Розенберг, який до цього з 20 квітня 1941 р. був уповноваженим фюрера у східноєвропейському регіоні.

Після окупації території України було утворено генеральний округ (генерал – бецирк) Миколаїв з центром у місті Миколаїв. На чолі округу стояв генерал-комісар Опперман. Площа округу становила 466 800 км², кількість жителів - 1 960 853 чоловік. До нього входило 13 округів та 60 районів, з них міст обласного підпорядкування 4. Іншими містами керували штадкомісари. На території Миколаївського генералкомісаріату існувало три штадкомісаріати – Миколаїв, Херсон, Кіровоград. Персонал цих округів був виключно німецьким, окрім нижчих технічних посад. Рейхскомісар та генералкомісари призначалися особисто Гітлером, гебітс, штадт і орткомісари – призначалися Розенбергом.

Окрім німецького цивільного апарату, в рейхскомісаріаті України були утворені і діяли органи місцевого самоуправління. Сільські, общинні, районні і міські управи організувались одразу. На чолі районів стояли начальники районних управ, общинами управляли бургомістри. Їх структура передбачала такі основні відділи: загального управління, поліцейський, шкіл і культурних закладів, охорони здоров’я, ветеринарний, фінансовий, будуправління, промисловий, постачання, забезпечення робочою силою і пропаганди³.

Другою за значенням особою органів самоуправління був бургомістр – його завдання відповідали завданням начальника райуправи для району.

Нижчою інстанцією місцевого управління була сільська управа, на чолі з сільським старостою. Старосту, як правило, призначав бургомістр. В їх обов'язок входили широке коло питань – вести облік місцевого населення, реєструвати прибулих, збирати податки, забезпечувати продовольчі поставки в рейх і вермахт, надавати робочу силу, транспорт. Крім того, в їх обов'язок входила допомога німецьким каральним органам, поліції і СД в розшуку підпільників, диверсантів, парашутистів, партизанів, втікачів з концтаборів і т. ін. Старости мали сприяти вилученню зброї, радіоприймачів, проведенню сільгоспробіт, шляхових і будівельних робіт. Це ланка місцевого українського самоврядування цілковито підлягала німецькому контролю (див. *схема 1*).

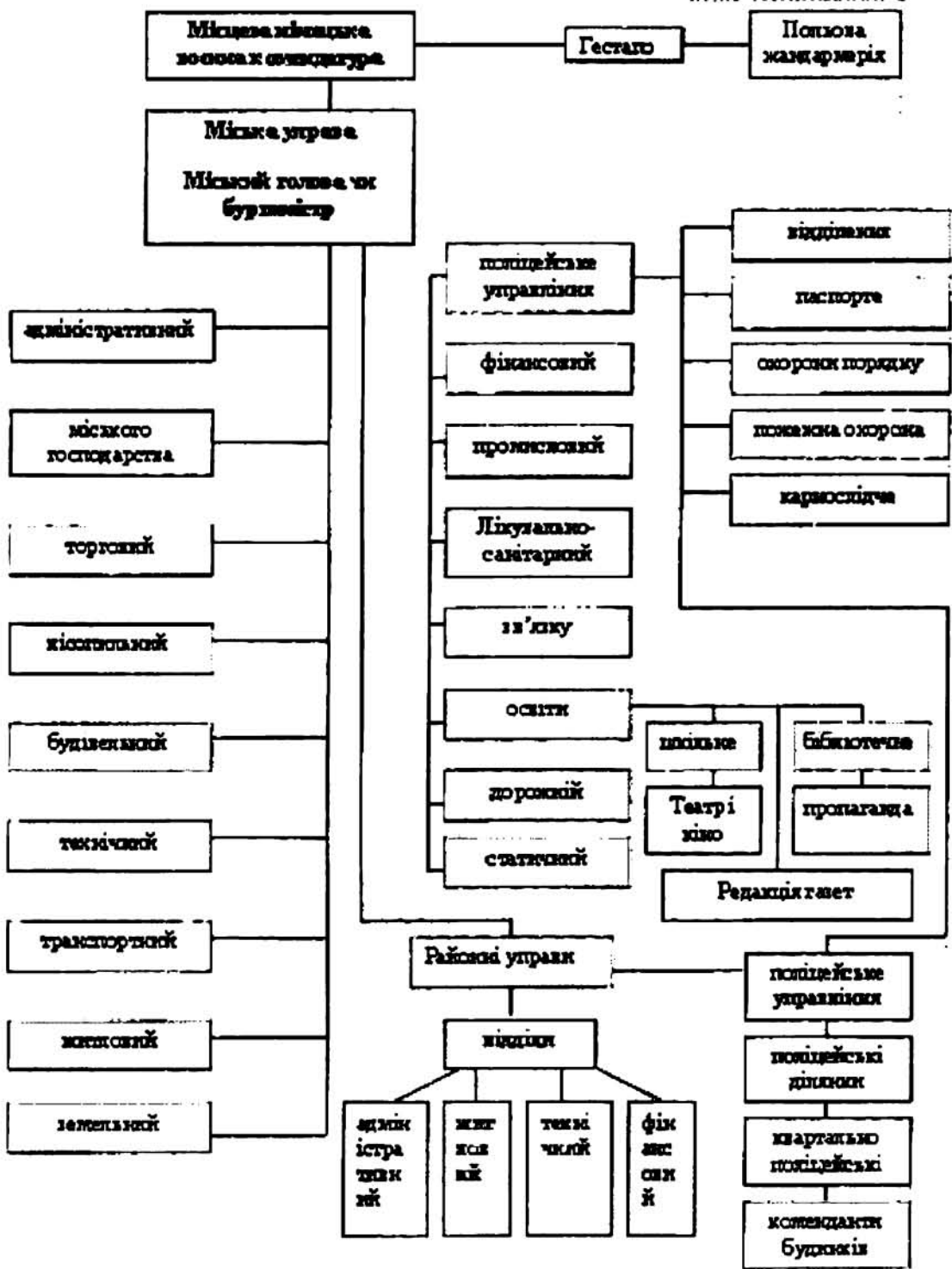
Як плату за участь у війні проти Радянського Союзу, на боці Третього рейху отримали чималі українські території румунські завойовники. 19 серпня 1941 р. кондукатор (керівник держави) Румунії маршал Іон Антонеску при попередньому узгодженні з А.Гітлером оголосив декрет про введення румунської адміністрації на території між Дністром і Південним Бугом, офіційно названої в ньому губернаторством “Трансністрією” (Задністров'є). Своім повноваженим представником кондукетор призначив професора Григорія Алексяну⁵.

27 серпня 1941 р. німецька військова місія в Румунії вручила румунському генеральному штабу інструкцію про функції окупаційних військ. Згідно з нею румунські війська зобов'язані були забезпечити охорону військових і промислових об'єктів, шосейних та залізничних шляхів, аеродромів, портів, мостів, зв'язку. Антонеску виділяв для цього 9 військових з'єднань. Для зв'язку, розвідки цим підрозділам надавалося три ескадрильї”⁶.

На румунські війська покладалися карально-поліцейські функції – боротьба з підпільним і партизанським рухом.

До складу губернаторства “Трансністрія” входили повністю Одеська, південні райони Вінницької і західні (до р. Південний Буг) райони Миколаївської областей України.

Схема 1.
Адміністративні органи управління в окупованому Миколаєві.⁴

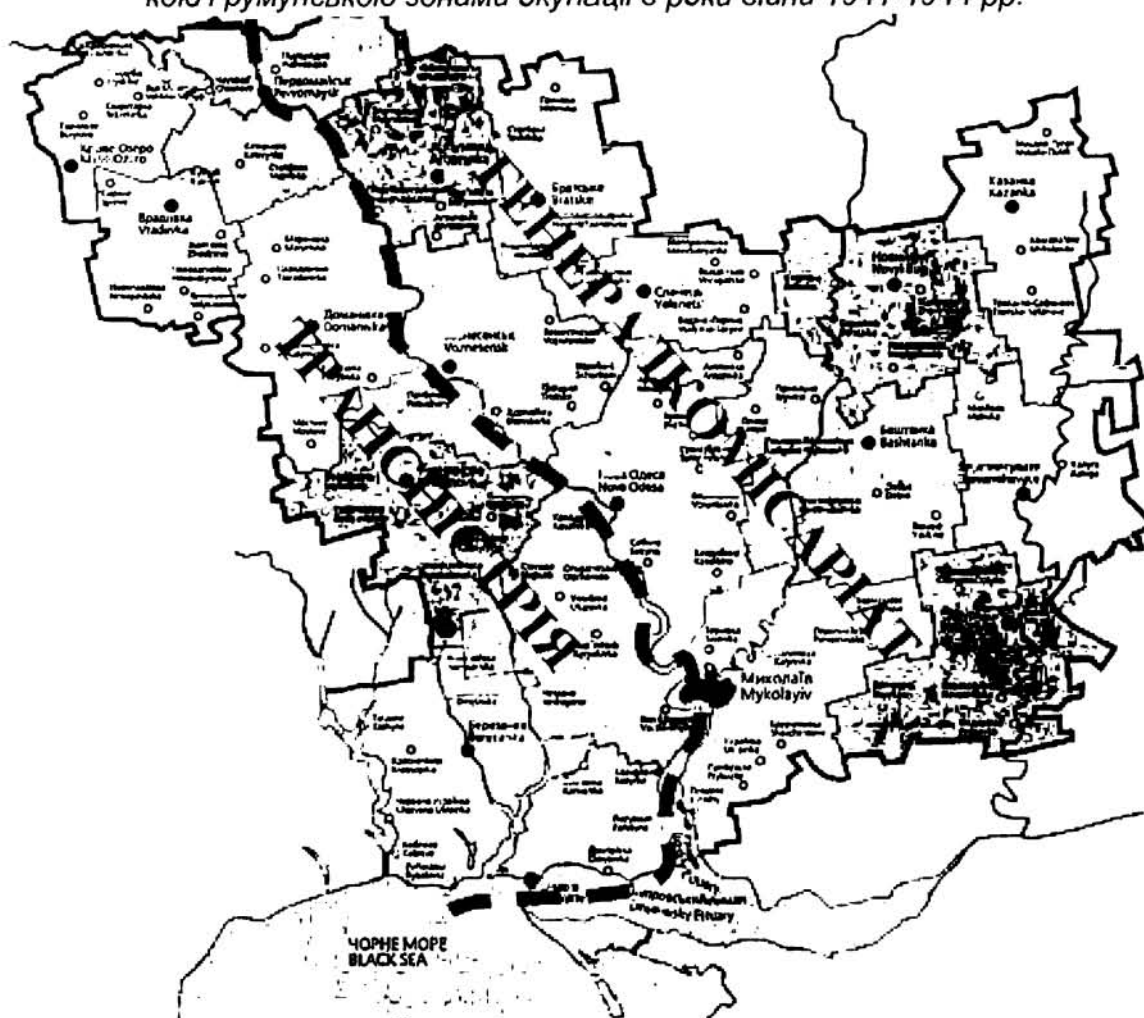

У румунській зоні окупації Миколаївщини було утворено 2 повіти – Голтянський і Очаківський. У серпні 1941 р. територія Миколаївщини була навпіл розділена на німецьку (рейхскомісаріат України) і румунську (“Трансністрія”) зони окупації (див. схема 2).

Схема 2 Райони Миколаївської області, які перебували під німецькою і румунською зонами окупації в роки війни (1941-1944 р.р.).

РАЙОНИ	
<p>Німецька окупаційна зона Генералкомісаріат “Миколаїв” центр м. Миколаїв.</p>	<p>м. Миколаїв (до Південного Бугу) Баштанський Березнегуватський Вознесенський Єланецький Казанківський Миколаївський (на схід від Південного Бугу) Братський Новоодеський Снігурівський Первомайський (на схід від Південного Бугу) Жовтневий</p>
<p>Румунська окупаційна зона Губернаторство “Трансністрія” центр м. Одеса</p>	<p>Первомайський (на захід від Південного Бугу) Врадіївський Кривоозерський Березанський Очаківський Веселинівський Доманівський Варварівка Миколаївський (на захід від Південного Бугу)</p>

Схема 3. Райони нинішньої Миколаївської області, які знаходились під німецькою і румунською зонами окупації в роки війни 1941-1944 рр.

Цей адміністративно - територіальний поділ зберігався весь період окупації області до кінця березня 1944 року. Загальна картина адміністративного поділу і персоналу показана на (див. схема 3).

Всі окупаційні управління склались з 35 відділів, кожний з яких відповідав за окрему ділянку управління. На чолі цих відділів стояв генеральний комісар округи обергрупенфюрер СС Опперман.⁸ Його підлеглим був постійний представник генерального комісара, який в разі відсутності останнього виконував його обов'язки. Основних відділів було 12. Одному з них, відділу центрального правління підпорядковувались 10 відділів. 1-й відділ (спецвідділ) підпорядковувався безпосередньо генеральному комі-

сару чи його постійному представнику. У всій цій управлінській системі було зайнято 155 німецьких чиновників. В ці підрозділи до роботи залучались тільки німці. Навіть фольксдойче не допускалися до управління в цій царині⁹.

Схема 4. Генеральна округа „Миколаїв“.

№ п/п	Обласна резиденція	Персонал	Райони
1.	Миколаїв	Нискау, предст. ландрату Дюркон, Отто, Маттерн.	
2.	Херсон		
3.	Кіровоград		
О К Р У Г А			
1.	Олександрштадт (Велика Олександрівка)	Шульце Представник Гоффман	Олександрштадт, Березнегувате, Кранау, Нова Воронцовка.
2.	Олександрія	Ухіман	Олександрія, Знаменка, Новогеоргіївка, Онуфрїївка,
3.	Олександрівка	Ланге	Олександрівка, Кам'янка, Єлизаветградка, Чигирин.
4.	Бобринець	Хольцман	Бобринець, Ровное, Устиновка, Витязівка.
5.	Херсон	Беренс	Білозерка, Борислав, Херсон, Калініндорф, Снігурівка.
6.	Долинська	Крайналь	Долинська, Нова Прага, Новгород'є, Петрово.
7.	Гайворон	Наймайер	Гайворон, Голованівськ, Грушка, Новоархангельск, Підвисоке.
8.	Кіровоград	Родде	Кіровоград, Адишамка, Велика Вишка, Компаніївка.
9.	Миколаїв	Гюльтер	Миколаїв, Нова Одеса, Привільне.
10.	Новий Буг	Бродалла	Баштанка, Казанка, Новий Буг, Володимирівка.
11.	Новомиргород	Гінц	Хмільове, Мала Вишка, Злагополь, Новомиргород, Новоукраїнка.
	Первомайськ	Лофренц	Благодатне, Первомайськ, Добровеличівка, Піщаний Брід, Ольшанка, Тишківка.
13.	Вознесенськ	Хенсінг	Арбузинка, Братське, Єланець, Вознесенськ.

Вся влада в окупованому Миколаєві належала німцям. Міським комісаром Миколаєва було призначено доктора Отто. Створена окупантами українська адміністрація, так зване “місцеве самоуправління” було по суті лише допоміжним апаратом і цілком обслуговувало гітлерівців. Кадри бургомістрів, старост і поліцаїв вербувалися з розкуркулених, репресованих радянською владою, білоемігрантів, оунівців-мельниківців, карних злочинців, які в липні 1941 р. потрапили під амністію і стали невичерпним резервуаром для рекрутування місцевих колабораціоністів - активних німецьких прислужників, які аж із шкіри лізли, аби тільки догодити німецьким господарям. Наприклад, міським головою в Миколаєві з перших днів окупації став націоналіст - мельниківець Місікевич, який прибув у місто з Західної України. Потім цю посаду займав колишній головний інженер колгоспу Ползунов, якого в довоєнний час слідчі радянські органи засудили за карний злочин. За відданість окупантам та за активну роботу на рейх на посаді бургомистра Ползунов був нагороджений двома німецькими медалями, одну з яких йому особисто вручив у червні 1943 р. А. Розенберг під час інспекторської поїздки в Миколаїв. Намагалися не відстати від бургомистра й інші запродавці - начальник поліцейсько-адміністративного відділу міської управи Гулькевич, редактор газети “Українська думка” Кокот, десятки інших зрадників, які займали низові посадові місця місцевого самоврядування¹⁰.

Гітлерівці не забували цих посіпак, надаючи їм всілякі нагороди і премії. Генеральний комісар Миколаєва Опперман через газету “Українська думка” неодноразово закликав українців працювати на благо Великої Німеччини в справі розбудови так званої “ нової Європи”.

На території Миколаївської генеральної округи діяли німецькі суди – дойчгеріхти. Суд безпосередньо підлягав генералкомісару Опперману. До цього суду був приданий особливий суд – зондергеріхт, який займався розглядом особливо важливих справ, що являли собою загрозу існуванню окупаційного режиму на території генеральної округи. Дойчгеріхт розглядав всі кримінальні справи (їх вела кримінальна німецька поліція – кріпо), а також цивільні справи, в яких однією з сторін був німець з рейху чи місцевих

фольксдойче. Вирішальне слово в німецьких судах залишалося за гестапо і СД. Порушників чекали грошові штрафи, ув'язнення в тюрму чи в концтабір. Крім того суди вирішували такі цивільні справи, як розторгнення шлюбу, видачу свідоцтв на спадщину, побутові справи¹¹.

Окупаційний режим, встановлений нацистами в Україні, так званий “новий порядок” (Neue ordnung), був злочинною військово-поліцейською та адміністративно-господарською системою органів і заходів, спрямованих на організацію і анексування окупованих областей, ліквідацію в них національної державності, масову депортацію, терор, звірства та геноцид до місцевого населення, економічне пограбування і знищення національної культури.

У серпні 1941 р. Миколаївщина була повністю окупована німецько-румунськими загарбниками. На довгих 32 місяці на територію краю опустилася чорна ніч окупації. Слідом за підрозділами 11 німецької армії і 1-ї танкової групи до Миколаєва прибула оперативна команда поліції безпеки і СД на чолі з штурмбанфюрерами СС Цахом і Шульцем. Група підпорядковувалась генералу Тітману, командуючому військами СС в Миколаєві. На початку жовтня 1941 року на їх місце прийшла команда “С-5”, яку очолював оберштурмфюрер СС Ганс Санднер. Через п'ять років на судовому процесі в Миколаєві Санднер так охарактеризує своїх підлеглих: “Можна сказати, що це була звичайна команда вбивць”.

В січні 1946 року в Миколаєві відбулась виїзна сесія Військового трибуналу Одеського військового округу. На лаві підсудних сиділи 9 гітлерівських злочинців на чолі з начальником СД і поліції Г. Санднером. Семеро нацистів було засуджено до смертної кари через повішання, двоє – отримали 20 років каторжних робіт. Ще задовго до Нюрнберського трибуналу стали відомі злочини, які в роки окупації Миколаївщини чинили фашистські кати. Суд допитав чимало свідків, які на власні очі бачили, що собою являє “новий порядок”. Так, священник Свиридовський розповів про те, як в вересні 1941 р. за наказом коменданта м. Миколаєва і начальника поліції все єврейське населення діти, дорослі і люди похилого віку повинні були залишити м. Миколаїв. Вранці 14 вересня вулиці, які вели до цвинтару, були вщерть забитими єврея-

ми... Протягом трьох днів гестапо, поліція і жандармерія на автомашинах вивозили з кладовища євреїв і розстрілювали у яру¹². Всього в місті фашисти розстріляли понад 35 тисяч осіб єврейської національності.

Поставши перед судом військового трибуналу, майор Вітцлеб, який був начальником охоронної поліції в окупованому Миколаєві, зізнався, що ... цигани, згідно вказівок Гітлера, підлягали знищенню як особливо шкідливий елемент, з нашої, німецької, точки зору. Мною на початку 1942 р. були дані вказівки затримати в м. Миколаєві більш як 200 циган.

В районі Варварівського мосту ці цигани були затримані і перебували під охороною трое дів Згодом всі були розстріляні¹³.

Чинили небачений в історії людства розбій і грабунки, масово нищили радянських людей на території Миколаївщини нацистські карателі: генерал-лейтенант Герман Вінклер – комендант польової комендатури, майор Франц Вітцліб – начальник охоронної поліції, майор Макс Бютнер, гауптман Франц Канднер – начальник штабу охоронної поліції, оберштурмфюрер СС Ганс Санднер – начальник поліції безпеки і СД. За свої злочини рішенням військового трибуналу гітлерівські кати були прилюдно страчені в Миколаєві у січні 1946 р.

Вся попередня історія світової цивілізації не знала такого тотального, спланованого варварського знищення десятків мільйонів людей. Вбивство мирних жителів і військовополонених у Рейху було поставлено на індустріальну основу. Крім розстрілів, були розроблені спеціальні газові камери, "газенвагени" – автомобілі – душоубки, масове винищення людей було поставлено на кривавий потік. Конвейер смерті тільки в концтаборах на території Європи забрав життя понад одинадцять мільйонів чоловік. В разі перемоги нацизму у війні з цивілізованим людством подібні комбінати смерті мали бути споруджені по всій території Східної Європи аж до Уралу. Ось чому боротьба з коричневою чумою ХХ століття стали справою усіх людей доброї волі, які на власні очі переконалися, який всесвітній апокаліпсис чекає на людство в разі перемоги "арійської раси".

Хижацький характер носила економічна система окупантів. Слугували тотальному грабунку податкова система. Так, в рейхскомісаріат України селяни мали сплачувати 12 видів податків на рік¹⁴.

В генеральній окрузі “Миколаїв” податок на одну собаку становив 300 крб на рік, за другу та кожну наступну вже по 400 крб¹⁵. За випас худоби встановлювались наступні виплати з однієї голови худоби:¹⁶

- За коня – 200 крб.;
- За корову – 200 крб.;
- За козу – 60 крб.;
- За вівцю – 50 крб.;
- За свиню – 70 крб.;

Німці ввели податок 1200 літрів молока з корови на рік, 2100 штук яєць з двору, навіть в тому випадку, коли курей не було, 10 кг білого м’яса.

Без дозволу відповідних органів не можна було різати худобу. Для того щоб отримати дозвіл на забій свині, потрібно було на користь німецького командування здати 90 кг м’яса¹⁷.

В Голтянському повіті примарія встановила орендну плату 50 рейхсмарок за 1 га землі. Також було запроваджено наступні податки:

1. Шкільний податок – 15 рейхсмарок з кожного члена сім’ї;
2. Земельна рента;
3. Податок з будівель;
4. Пожежний збір;
5. Податок з собак;
6. Податок на рогату худобу¹⁶.

Губернатор “Трансністрії” Г.Алексяну розпорядженням від 25 вересня 1942 р. дозволяв щомісячний помол на одного чоловіка встановити в розмірі 13, 5 кг ячменю і 3 кг кукурудзи¹⁹. Окрім грошових податків, окупанти встановлювали і натуральні побори. Так, здача молока в Миколаївській області дорівнювала 1200 л на рік²⁰.

Як форма грабунку впроваджувалось так зване “отоварювання” за здану сільськогосподарську продукцію предметами першої необхідності (сірники, сіль, взуття, одяг). За 1 костюм селянин мав здати 4 корови або 100 пудів зерна, за 1 метр тканини 20 пудів зерна або свиню не менш 100 кілограмів²¹.

Селянам категорично, під загрозою суворих санкцій, а то й смертної кари заборонявся забій худоби, продаж сільгоспродуктів на базарах і вдома. Всю продукцію вони мали здавати так званим заготівельним органам. Хто порушував “новий порядок” в питаннях торгівлі, той жорстоко карався окупаційною владою. Дозвіл на забій великої рогатої худоби, свиней і овець видавався сільгоспкомендантом тільки тим, хто виконував вчасно поставки продуктів тваринництва та інші поставки. Звинувачені в порушенні цього карались смертю. Миколаївська газета “Українська думка” 7 серпня 1943 року в статті “Смертні вироки за забій худоби” повідомляла населення: “Надзвичайний суд в Миколаєві у відкритому засіданні від 03.07.1943 р. розглядав справи проти осіб, які в березні 1943 року і пізніше без дозволу зарізали свиней.

Обвинувачувались такі особи:

- 1. Зайко Лазар, з Ново – Бірзулівки, Ніколаївської округи;*
- 2. Богданов Ларіон, з Любарки, Ніколаївської округи;*
- 3. Полозюк Михайло, з Ново – Бірзулівки, Ніколаївської округи.*

Ці обвинувачені не звернули увагу на попередження Гебітскомісара з початку березня про те, що забій худоби надалі каратиметься більш суворо і що навіть за це можуть бути присуджені до страти. Крім того, цю заборону було оголошено в березні 1943 року, але обвинувачені все ж таки наважилися на забій свиней, незважаючи на те, що деякі з них самі займали посади сільських старост, і самі оголошували пересторогу Гебітскомісара. Такі вчинки можна кваліфікувати як саботаж щодо господарства про забезпечення населення харчовими продуктами. Суд засудив усіх до позбавлення публічного довір'я та страти. Вирок виконано²²”.

Військово-будівельному відомству Ф. Тодта доручалось розпочати будівництво автомагістралі, яка мала пройти також і через територію Миколаївщини. Фюрер вимагав, щоб для реалізації цього проекту було надано 3 млн. військовополонених.²³

Окупаційна влада, взявши курс на створення великих державних господарств, які після закінчення війни стали б німецькими високо розвченими військовими поселеннями юнкерського типу, ретельно почала готувати підґрунтя для реалізації задуманого. Був підготовлений звіт про стан і якість посівних площ, пасовищ у генеральній окрузі "Миколаїв"²⁴.

Оскільки під час евакуації в радянський тил було вивезено чимало сільськогосподарських машин, тягла і реманенту, це не дозволило широко, як це було до війни, використовувати механізовану працю. До того ж дефіцитом було пальне для сільгосптехніки. Так у Миколаївській окрузі на липень 1942 р. для 1000 сільськогосподарських машин виділялось лише 15000 літрів пального, тобто 15 літрів на одну машину, що унеможливлювало використання техніки в сільськогосподарських роботах²⁵.

Відсутність тягла заставляла окупаційну владу широко використовувати ручну працю, а подекуди в ролі тягла виступали воли і корови. Тому терміново з Німеччини в Україну почали масово завозити сільськогосподарські машини і реманент.

*Розподіл земельних площ в генеральній окрузі "Миколаїв"
(станом на 31 серпня 1942 р.)*

Загальна площа	4788.261 га
Присадибні ділянки Виноградники і фруктові сади	400000 га
Рілля: • Під зерно • Технічні культури • Кормові культури і трави • Овочі і картопля • бахча	3.512000 га 55% 10% 12% 5% 18%
Поля під паром	420000 га
Пасовища Ліси і чагарники Лісосмуги	160000 га
Дороги	150000 га
Загалом:	4.642000 га

За станом на 1 жовтня 1942 р. в генеральній окрузі "Миколаїв" в державних господарствах працювало:²⁶

За статтю і віком	К-ть	%	За родом занять	К-ть	%
Чоловіків	49 167	59,6	Основні робітники	52 796	61,1
Жінок	37 243	43,1			
Діти віком до 13 років	20 267		Члени їх сімей	33 614	31,9
Підлітки віком від 13 до 15 років	4 263				
Дорослі віком від 16 до 60 років	59 808		Посадові робітники	6 240	-
Дорослі старші 60 років	2 043				
Військовополонені	43 167		Постійні робітники	18 197	-
Ін	16 178				

Згідно звіту ЦТТ "Ост" з квітня по вересень 1942 року в окуповані східні райони було завезено:

Найменування (шт.)	Всього	На Україну
Жатки	14 050	8 850
Снопов'язки	208	208
Молотарки	3 367	1 990
Віялки	130	126
Коси	1 234 612	735 568
Черенки для кос	850 130	767 577
Оселки для правки кос	78 650	431 450

Робиться це не для покращення умов праці селян, а для якомога швидшої відправки збіжжя до рейху. "Механізація сільського господарства знижує вплив людської праці і прискорює збір врожаю, - підкреслював Розенберг, - ми, однак, в найближчі роки будемо дуже залежати від ручної праці і праці худоби. А тут особливо великі можливості для пасивного опору і саботажу".²⁷

Пограбування населення окупантами

Оскільки м. Миколаїв славився своїми суднобудівними заводами, окупанти в першу чергу намагались використати їх потужності для посилення своєї присутності в Чорному і Азовському морях і протидії свого флоту кораблям Чорноморського флоту. Вже на другий день окупації Миколаєва всі промислові підприємства були проголошені власністю рейху. Нацисти сподівались використати в особистих цілях потужності суднобудівних і судноремонтних заводів і портів півдня України – Миколаєва, Одеси, Херсона. У директивах “Зеленої папки” Герінга ця галузь промисловості виділялась у спеціальному розділі “Завдання військової промисловості”. Ні про який демонтаж обладнання і устаткування заводів мова не йшла. Навпаки, на відміну від інших галузей промисловості директива вимагала негайного відновлення і використання підприємств військово-промислового комплексу. “Військовий флот, - наголошується в “Зеленій папці”, - передбачає, в першу чергу, використання верфей та їх допоміжну промисловість, а саме:

а) відновлення, ремонт і озброєння;

б) подальше будівництво початих військових і допоміжних суден, плавучих майстерень, торгівельних суден, оскільки вони повинні бути використані для служби військовому флоту;

в) в разі необхідності побудову допоміжних суден, плавучих майстерень і торгівельних суден”²⁸.

ВНИМАНИЕ!

ЗАПРЕД ПЕРЕДВИЖЕНИЯ

В этой области запрещается передвижение с места на место для гражданского населения.

Передвижение со справками германских учреждений илже проезд на германских военных машинах-также

запрещен!

Наршители этого постановления подлежат суду по законам ВОЕННОГО ВРЕМЕНИ.

Розпорядження окупаційної влади

Управління і експлуатація суднобудівних заводів і портів Чорноморського басейну були передані не рейхсміністерству по керівництву економікою на окупованих східних областях, як це було встановлено нацистським керівництвом по інших галузях промисловості, а безпосередньо управлінню військової економіки і спорядження при головному штабі збройних сил рейху, з підпорядкуванням головнокомандуючому військово-морськими силами (Крігсмаріне) гросс-адміралу Еріху Редеру. Нацисти поклали великі надії на використання цих заводів як технічної бази ВМФ по будівництву і ремонту надводних кораблів, підвод-

них човнів, катерів, мотоботів інших плавзасобів флоту. Ось чому німецько-румунські окупанти надавали неабиякого значення генеральській округі "Миколаїв". Сюди двічі в липні 1942 р. і в червні 1943 р. з ознайомчою поїздкою і інспекторською перевіркою приїздив рейхсміністр Альфред Розенберг в супроводі рейхскомісара України Еріха Коха. З цього приводу німецька газета управління генерального комісаріату ("Дойче буг цайтунг") в статті "Миколаїв - морські ворота України" писала: "Якщо імперський міністр Розенберг і імперський комісар Кох закінчили свою подорож по Україні відвідинами Миколаєва, то в цьому виявляється інтерес до розвитку українського узбережжя двох людей, які безпосередньо відповідають перед фюрером за відновлення суднобудівної промисловості"²⁹.

Субота 10 липня 1943 р. Ч. 52 (185)

НАКАЗИ ТА РОЗПОРЯДЖЕННЯ

ПРИЗОВ 1926 РОКУ.

Чоловіки та жінки народжені 1926 року, згідно з розпорядженнями міністра Райху для окупованих східних областей про переведення обов'язкової праці в окупованих східних областях, повинні з'явитися

у центрах 13. 7. 43 р. о 7 годині ранку, Садики 25, 3-х поверховий будинок, для відбування обов'язкової праці.

Документи треба взяти з собою. Крім того треба взяти в собою дорожній багаж (шовину, посуд для їжі і т. і.) для того, ні слова містом. Багаж повинен бути такий, щоб кожен зобо-

в'язаний міг вести. Вого без сторонньої допомоги.

Якщо є діти, то треба взяти з собою документи про народження.

Хто ухиляється від явки, буде, згідно з розпорядженнями про введення обов'язкової праці, покарання доволітнім ув'язненням в тюрму, а в особливо тяжких випадках стратом; ціно розпорядження міністра Райху про зайняті східні області від 17. 2. 43 р. за спричинення шкоди благо німецької держави.

Окружний комісар.
Миколаїв, 9. 7. 43 р.

Накази окупаційної влади

У жовтні 1942 році миколаївські суднобудівні заводи відвідав гросс-адмірал Редер.

Але розрахунки гітлерівців суттєво були підірвані тією обставиною, що чимало станків, механізмів, документації і обладнання заводів встигли свакуювати в радянський тил в серпні 1941 р. Однак основні засоби виробництва: стапелі, порталні крани, плавдоки і деякі не добудовані кораблі, на жаль, з-за стрімкого просування до Миколаєва танкової групи Е. Клейста, врятувати не вдалось, і воно не зіпсованим дісталось ворогові.

Чорноморський суднобудівний завод нацисти назвали "Південна верф", суднобудівний завод ім. 61 Комунара – "Північна верф", судноремонтний завод – "Мала всрф".

На базі найбільшого заводу "Південна верф" окупанти створили штаб по керівництву будівництвом військових кораблів і підводних човнів на чолі з адміралом Циба і контрадміралом Клаусеном. Управляючим усіма суднобудівними заводами Миколаєва і Одеси був призначений адмірал фон Бодеккер. Технічним експертом при ньому затверджено капітана Хасельмана³⁰.

Порушення розпорядження про робочі обов'язок

Надзвичайний Суд в Ніколаєві вироком від 19. III. 43р. засудив 19-річного Івана Щербину з Михайлівки, Ново-Одеського району за злочин проти розпорядження про український робочий обов'язок від 12. 9. 42 до одного року тюрми.

Не вважаючи на те, що все німецьке населення в РКУ від 19 до 45 років підлягає

робочому обов'язку, безробітний відмовився виконати покладений на нього обов'язок. Взявши до уваги, що обвинувачений вже в червні 1942 року відмовився працювати в Німеччині, в мотивах вироку Суд зазначив, що дії обвинуваченого характеризують з саботажем і проти німецькою поведінкою.

Перший Прокурор Д р Вебер

Вироки українським громадянам

Окупанти одразу ж приступили до розробки плану відновлення і реконструкції заводів, аби прискорити процес будівництва кораблів для свого флоту на Чорному морі. Командування головно-

го штабу верфей разом з технічною дирекцією “Південної верфі” встановило контакт з рядом суднобудівних фірм рейху в питаннях поставки обладнання і відрядження до Миколаєва технічних експертів. На їх вимогу, для того, щоб мати дешеву робочу силу для початку відновлювальних робіт в районі Темводу, поруч з “Північною верфю” було створено концтабір радянських військово-полонених, в якому постійно мало знаходитись близько 30 тисяч бранців. На думку окупантів, вони мали стати основною робочою силою у здійсненні наміченої суднобудівної програми.

На першому етапі господарювання на окупованій території України (червень 1941 р. - лютий 1942 р.) нацисти не збиралися використовувати промислові об’єкти міста. Ставка свідомо була зроблена на деіндустріалізацію промисловості, масове вивезення сировини до рейху. З провалом “блискавичної війни”, коли військове протистояння набуло затяжного характеру, гітлерівці взялися на другому етапі економічної експансії (весна 1942р.-літо 1943р.) до використання промислових об’єктів України у власних цілях. Масово виникають на окупованій території фірми і філії промислових, кредитних і торгівельних підприємств і товариств. Розробляються плани меліорації і господарського освоєння півдня України. На заключному, третьому етапі своєї економічної експансії (початок вересня 1943р. і до моменту звільнення українських земель від окупантів) нацистам при тотальному відступі по всьому фронту годі було й думати про якусь господарську розбудову краю. Цей етап позначився стратегією “спаленої землі”, нищівного руйнування і грабунку української економіки.

Тяжким було і соціально-економічне становище населення в роки окупації. Населення окупованих німецько-румунськими загарбниками територій не мало ніяких ні політичних, ні економічних, ні соціальних прав, окрім уготованого їм “новим порядком” права бути покірними рабами вищої “арійської раси”.

З перших днів окупації населення одразу відчуло на собі, що таке німецький “новий порядок”. “Громадяни міста Миколаєва! – говорилося в одному з перших оголошень генерального комісара Оппермана. – Раджу вам уникати недружелюбних актів щодо армії або чиновників, які управлятимуть містом. Виказуйте тих, хто

має терористичні, шпигунські або саботажні завдання так само, як і тих, хто приховує зброю. Коли хтось не додержуватиметься цього розпорядження, його карають розстрілом на місці”³¹.

Нацисти заохочували всілякими нагородами зради і доноси. “Синдром 1937 року” запрацював на повну потужність і в 1941 році. Можливо, цим і пояснюється той сумний і донедавна замовчуваний факт, що саме з допомогою подібної агентури гестапо і СД дуже швидко виявили і знищили партійне підпілля на всій окупованій території України. Вціліли на початку війни лише ті бойові групи і підпільні організації (як, наприклад, група В.О.Лягіна), які прибули безпосередньо напередодні окупації і тому не стали легкою здобиччю місцевих колабораціоністів. Війна, як лакмусовий папір, перевірила кожного, довівши, хто чого вартий. Масштаби зрадництва і доносів набули такого масштабу, що окупантам терміново треба було вжити деяких заходів, щоб дещо пригальмувати цей процес. Так, ортскомендант Волновахи 12 червня 1942 року оприлюднив наступну об’яву: “Багато мешканців с. Олександринки за брехливі доноси заарештовані і будуть оштрафовані. Випадки, коли українці один на другого подають брехливі скарги і доноси, звинувачуючи в комунізмі один одного, доходять до крайності, і цьому необхідно покласти кінець.

Я чекаю від кожного українця, щоб перед тим, як подавати матеріал, було перевірено, і докази були точними. Дуже часто деякі із заздрості або помсти обвинувачують других в недоказаних злочинах. За такі брехливі і необґрунтовані докази винні будуть суворо наказуватись”³².

За розпорядженням генерального комісара Оппермана всі громадяни міст Миколаївської генеральної округи, юнаки і дівчата віком від 15 до 18 років першого вересня 1941 року зобов’язані були стати на облік на біржі праці. Ухилення від реєстрації розглядалось як саботаж, і винуватці зазнавали тяжкої кари.

Разом з тим оголошувалось, що з моменту видання цього наказу і до закінчення війни тривалість робочого дня для всіх осіб, що займаються фізичною працею, встановлюється 12 годин”³³.

Впроваджувалися і тілесні покарання. По всій генеральній окрузі “Миколаїв” вводився такий порядок, що жителі, які відмов-

лялись виходити на польові роботи, зазнавали негайної фізичної кари і штрафу: 10 ударів і 5 рейхсмарок штрафу за перший непослух, 25 ударів і 10 рейхсмарок – за другий, а якщо не послухався втретє, то порушник віддається до військового трибуналу³⁴.

Це покарання діяло і тривало в румунській зоні окупації Миколаївщини, починаючи з 15 червня 1942 року³⁵.

За роки окупації області німецько-румунськими загарбниками в багатьох наказах мірою покарання був розстріл. Він погрожував тому, хто зберігав зброю і набої; тому, хто знав про це, але не доніс німецькій адміністрації; хто виходив на вулицю після встановленої комендантської години; за забій власної худоби без відома і дозволу місцевої влади; за несвоєчасне здавання радіоприймача; за невиконання трудової повинності; за відмову їхати на німецьку каторгу. В Миколаєві для залякування населення публічні страти відбувалися на Базарній площі і на вулиці Радянській – ріг вулиці Макарова.

В роки окупації області діяв суворий режим паспортного контролю. Кожному мешканцю, який пройшов реєстрацію, видавалося особисте свідоцтво. В ньому вказувалися наступні дані прізвище, ім'я по-батькові; рік і місце народження; національність; місце проживання; місце, номер, вулиця будинку. Такі свідоцтва (Ausweis) видавалися бюро реєстрації місця проживання людини. Обов'язковим були підпис, дата і печатки³⁶. Без цієї перепустки просуватись було вкрай небезпечно, оскільки її відсутність могла закінчитись затриманням поліцією чи жандармерією або арештом.

Для місцевих німців, фольксдойче, які до війни масово проживали на території Миколаївщини, видавалися окремі спеціальні свідоцтва (Volkstumsausweis) німецькою мовою. Ці свідоцтва необхідно було негайно пред'явити в разі вимоги німецького патруля.

Особисті свідоцтва видавались також і паспортним відділом міської управи. Вони мали значно більше свідчень і були дійсними лише при наявності паспорта. На відміну від попередніх свідоцтв ці мали набагато більше граф і містили ще дані про місце роботи, спеціальність, підданство, з якого часу проживає, скільки має дітей віком до 16 років, а також особисті прикмети: зріст, риси обличчя, колір очей і волосся, особливі прикмети – шрами, увіччя тощо³⁷.

Цей документ з однієї сторони заповнювався німецькою, а з іншої - російською мовами. Крім перелічених документів також видавалися паспорти, які діяли певний термін. Ці документи заповнювалися німецькою і українською мовами. Сюди необхідно було внести наступну графу – відношення до військової служби. У паспорті обов'язково мав бути підпис начальника управління Охорони і порядку начальника паспортного столу. Проставлялись дати видачі документа³⁸.

Для працевлаштування необхідно було мати також окремі документи. Необхідно було заповнити окрему персональну анкету, яка містила 24 пункти (прізвище, ім'я по-батькові, імена батьків, дружини (чоловіка), національність, освіту, кількість дітей, де в даний момент працює і в якій якості, якими мовами володіє, партійність, судимість, номер і серію паспорта, тощо)³⁹.

Коли людина влаштуувалась на роботу, видавалась спеціальна карта, в якій вказувалось: ім'я, прізвище, дата народження, посада, профгрупа, місце проживання, адреса тощо. У цих картах-перепустках щоденно проставлялись прихід і вихід з місця роботи⁴⁰.

Регістрації трудової повинності підлягали чоловіки і жінки у віці від 15 до 60 років. В липні 1943 р. за ухил від обов'язкової праці в Миколаєві було розстріляно 10 чоловік⁴¹.

У травні 1942 р. окупаційна влада провела перереєстрацію населення м.Миколаєва. Під погрозою смертної кари вони вимагали, щоб негайно приступили до роботи всі робітники, інженери і техніки, які мали на паспортах позначку "Верф", тобто на суднобудівних заводах міста. На заводах діяв суворий контроль. Замість профспілок, "турботу" про робітників взяли на себе господарські команди, що включали інспекторів, агентів розвідорганів і поліції безпеки. Інспектори ходили по цехам і спостерігали за роботою, виявляли робітників, які саботували виконання норм. В кінці робочого дня всі робітники, які порушили дисципліну, не виконали денних норм, відправлялись в поліцію заводу, де їх били різгами. За саботаж на робочому місці порушника арештовувало гестапо або поліція, потім їх відправляли в тюрму або ж у концтабір⁴².

Окупаційна влада за кожний день відсутності на заводі надавала штраф у 5 днів без заробітку, забирала продуктову картку на місяць. На “Південній верфі” прогули досягали 40%⁴³.

Існували і інші методи – за 3- хвилини запізнення на роботу робітника примушували працювати безкоштовно 2 години після зміни, а за невихід на роботу прогульщик підлягав 8-добовому арешту і 25 ударам палиці чи різками.

З окупацією українських земель об’єктом насильницької експлуатації стало місцеве населення. Всім категоріям населення, які потрапили в німецько-румунське ярмо, було тяжко. Але особливо бідували мешканці міст. Важко було і селянству. Якось прогудуватись можна було з присадибної ділянки. Незмірно важчим було становище міст. Тому з перших днів окупації у всіх окупованих містах України різко постало питання постачання населення продовольством. І хоча це не входило в попередні плани завойовників, силою обставин і в першу чергу провалом бліцкригу, вони змушені були в деякій мірі займатися продовольчим постачанням, оскільки з переходом до тривалої, затяжної війни різко зросла потреба в робочій силі на окупованих територіях. 1 грудня 1941 р. вийшло розпорядження заступника рейхскомісара “Про заробітну плату українським робітникам та умови їх праці”.

Згідно розпорядження встановлювалося 6 груп робітників, які за годину праці отримували:⁴⁴

1. практиканти всіх років навчання – 0,75 крб;
2. нефахові робітники: віком 18 років і старше – 1 крб; віком 17 років і менше – 0,70 крб;
3. фахові ремісники: віком 18 років і більше – 1,20 крб, віком 17 років і менше – 0,90 крб;
4. фахові ремісники в віці від 22 років і більше – 1,70 крб; від 20 і 21 року – 1,60 крб, від 18 і 19 років – 1,40 крб;
5. керівники, ремісники з спеціальною кваліфікацією, десятники – 2 крб;
6. майстри – 2,5 крб.

На підприємствах з робітників утримували інші суми: за повне денне продовольство 3-6 крб., за часткове забезпечення (сніданок, вечеря)- 30 коп., за обід – 40 коп. Така ж платня призначалася євреям. Таким

чином, щомісячний заробіток кваліфікованого робітника становив 500 крб., вчителя народної школи – 250 крб., старшого вчителя – 400 крб., ставки фахівців та працівників коливалися від 900 до 1500 крб⁴⁵.

За однакову роботу німці і українці отримували різну плату. Так, якщо німецька машиністка отримувала 4500 крб., то за аналогічну роботу українка отримувала удесятеро менше – 450 крб.

В сільському господарстві селяни, що працювали в громадських господарствах, отримували плату на основі вироблених трудоднів (20-25 трудоднів на місяць), що були обов'язковими для кожного селянина. Першважно це була натуральна плата збіжжям, але траплялась оплата праці і грошима⁴⁶.

Оплата праці сільськогосподарських спеціалістів та керівників господарств порівняно до простих селян була значно більшою. Існували вказівки про те, що заробітна плата головам громадських господарств, агрономам, зоотехнікам, ветеринарам, механікам мала залишатися на рівні довоєнної. Зрозуміло, що такі відверто пропагандистські заходи були спрямовані на заохочення перерахованих категорій до співпраці з окупаційною німецькою владою.

Переліченим категоріям передбачалися деякі грошові надбавки, зокрема за знання німецької мови від 5% до 25%, премії за старанну роботу – від 1 до 3 місячних окладів. 3 вересня 1942 року для заохочення до співпраці з нацистами місцевим колаборантам вводилась спеціальна Відзнака за відвагу та заслуги для належних до східних народів. Ця відзнака мала два класи. Відзначені ордени першого класу отримували більшу грошову винагороду або землю у приватну власність⁴⁷. 26 вересня 1943 року в міському театрі м. Миколаєва на урочистостях з нагоди свята урожаю 32 бургомістри, керівники господарств і підприємств Миколаївської генеральної округи отримали цю відзнаку. Їх від імені рейху привітав і особисто вручив ордени німецьким посіпакам окружний комісар Миколаївського ландрату доктор Отто⁴⁸. Намагаючись залучити на свою сторону таку найчисельнішу групу українського населення, як селянство, окупаційна німецька влада спробувала створити на селі враження нової соціальної допомоги інвалідам, сиротам, вдовам та іншим категоріям населення. Але фактично створення організації та “товариств взаємодопомоги” було суто

пропагандистським заходом і ніякого суттєвого полегшення у долю селян не принесло. Своїм розпорядженням від 1 серпня 1942 року генеральний комісар Миколаївської округи встановлював єдине нарахування на трудовдень, щоб в основі лежав виробничий принцип. Враховуючи той факт, що в середньому на 20 трудовднів в місяць норма складала 12 кг зерна, то для непрацевдатних членів громад мав бути створений так званий “бідний фонд”. Нарахування на один трудовдень починалося з досягненням віку в 14 років. Жінка протягом одного місяця до народження дитини і впродовж одного місяця після цього буде отримувати по 12 кг зерна. Діти у віці до 14 років за місяць отримують по 6 кг зерна, інваліди і сироти мають отримати зерно із “фонду бідних”. Протягом чотирьох зимових місяців (з листопада по лютий) всі селяни, за виключенням кустарів і тваринників, отримують в середньому 50% від літньої норми в місяць, оскільки їм не можна надати іншу роботу. Працюючи в господарствах трактористи, механіки, механізатори повинні були отримати 1,5 норми на трудовдень як грошима, так і продуктами. Селянин, який відпрацював за місяць 28 трудовднів, мав отримати 15,5 кг зерна⁴⁹.

3 липня 1942 року генеральний комісар Миколаєва Опперман надіслав всім Гебітскомісарам округи службове розпорядження щодо видачі премій за зразкове виконання сільгоспробіт. У ньому вказувалось, що за збір зерна, соняшника, бобових культур окупаційна влада виділяла велику кількість горілки, табаку і сигарет. Виділялось чотири групи:

I група – за 65% встановленої норми хлібоздачі взагалі не видавати ніякої премії.

II група – господарства, які здали понад 65% встановленої норми, отримують за кожну здану понад 65% тонну - 20 штук сигарет і 200 грамів табаку.

III група - господарства, які здали понад 80% встановленої норми, мали отримати за кожну здану понад 80% тонну - 50 штук сигарет, 400 грамів табаку і 0,5 літри шнапсу.

IV група - господарства, які здали понад 90% встановленої норми, отримують за кожну здану понад 90% тонну - 100 штук сигарет, 600 грамів табаку і 0,5 літра шнапсу.

DEUTSCHE BUG-ZEITUNG

Amtsblatt des Generalkommissars für den Generalbezirk Nikolajew.

Erste Seite und vierte Seite: Sonnabend
 Ausgabe Nr. 230. 2. Blatt, 12. Nummer
 AM 0-18. 4. Blatt für Belagerung d. Leningrad
 (Belagerung d. Leningrad d. 9. August 1942)

Angewandte und Druckerei für die Besatzung
 Nr. 230. 12. Nummer d. 9. August 1942
 Ausgabe Nr. 230. 2. Blatt, 12. Nummer
 AM 0-18. 4. Blatt für Belagerung d. Leningrad
 (Belagerung d. Leningrad d. 9. August 1942)

Nr. 7 | 1. Jahrgang | Nikolajew, Sonnabend, | 4. April 1942. | Einzelpreis 10 Rpfgr. = 1 Rubel

Ostern 1942

Das Osterfest ist während des Krieges nicht nur ein Fest der Frühlings- und der Hoffnung, sondern stellt vielmehr den Höhepunkt der Vorbereitungen der kommenden Kriegsoperationen dar. In dem Maße, wie die deutschen Truppen schlagfertig am Rhein, Ostern 1941 liegen sie bereit für die deutsche Ostfront. In den dicht darauffolgenden Frühjahrsmonaten wurden Frankreich, Norwegen und die Balkanstaaten niedergeworfen und die Schlacht der ersten Armeeen geführt.

Heute, Ostern 1942, stehen deutsche Truppen vor Leningrad, Moskau und Noworossok. So wie in den vergangenen Kriegsjahren, ist Ostern 1942 der Höhepunkt aller Vorbereitungen und Kraftkonzentrationen der deutschen Wehrmacht.

Der Soldat, der mit seinen Kameraden hier zum ersten Mal in den Kampf tritt, wird verabschiedet. Das alte Land und die steigende Sonne werden ihm zum Abschied zum letzten Mal gezeigt. Der Zeitpunkt kann nicht mehr fern sein, wo seiner Frontsoldaten aus ihren Winterstellungen hervortreten werden und zum Bewegungsfeld übergeben können. Deutsche Landsturm werden wieder marschieren, deutsche Panzer wieder rollen. Diese Gerechtigkeit gibt uns Mut und lässt auch die Verurteilung der alten Bestie andächtig den Gang zu machen.

Unser Ostergruß gilt deshalb vor allem unseren Soldaten an der Front, deren Leistungen wir schmerzlich bewundern. Unser Gruß gilt der Heimat, die der Front die Garantie des Sieges gibt. Heide, Front und Heimat werden solange kämpfen und arbeiten, bis der Einsatz erzwungen ist.

„Stalin legt schamlos“

„Stalin legt schamlos“ — unter dieser Überschrift veröffentlicht die Kiower Zeitung „Nowe Ukrainke Stewo“ im Rahmen einer zehnten Heftes von Stimmen gegen die bösesten Propagandisten Nikitas und seiner Komplizen einen Artikel aus der Feder des Bürgermeisters der Stadt, Poroschewski, in Erwiderung auf die zynischen Hauptpläne „Stalin, die bescheidenen Arzbe kämpfe für die Freiheit und das Glück der Völker, erklärt der Verfasser unter anderem: „Niemand anders als der jüdisch-bolschewistische Hausarzt Stalin hat die besten Söhne des ukrainischen Volkes in die Verbrennungslager geworfen und die Arbeiter in ein verbotenes System von Stralarbeit geworfen. Die ukrainischen Lebensstätten wurden vollkommen verjüngt und zerstört.“

Fortsetzung auf Seite 2

Wehrmachtsbericht

30. 3. 1942

Im Besonderen, welche während des letzten heftigen Angriffs des Feindes in ostlichen Kämpfen abgewehrt und dabei 9 Panzer zerstört. Auch an den übrigen Ostfronten erfolgten im Laufe des Tages mehrere kleinere Feindangriffe in geringer Zahl, welche vereinzelt abgewehrt wurden.

Artillerie des Heeres beschießt wichtige Ziele in Leningrad und Kronstadt mit guter Wirkung. Erfolge sind an mehreren Stellen bereits beobachtet.

Flammbombenabwürfe verursachten an der Karolinski Front am 29. März mehrere feindliche Verbrennungen und schienen in fast allen Fällen erfolgreich zu sein.

In der vergangenen Nacht begingen deutsche Kampfbataillone feindliche Ziele im Stadtbereich von Moskau, sowie an der östlichen Wolga und ostwärts der Wolga mit Bomben, Brandbomben, Luftminen, Luftschiffen, etc. in Leningrad mehrere große Feindangriffe. Die Feinde versuchten, wie bereits durch Sonderberichte bekanntgegeben, in Nordostlitz auf der amerikanischen Seite 10 feindliche Panzerkolonnen mit 110000 Mann, darunter 8 große Panzer mit 77000 Mann.

Deutsche Kampfbataillone griffen den sich herausbildenden feindlichen Stellung an. Der Rest der Besatzung der Ostfront wurde zum Ziel deutscher Luftangriffe genommen. Die vorantretenden Artillerie und Panzerkräfte eines großen Truppenteils von 10.000 DPT, der mit einer Ladung von Panzerwagen und Mörsern von Newyork unterwegs war. Die überlebenden Kampfbataillone sowie die Reste von der Luftwaffe vertrieben Panzer wurden der Besatzung. Nach Belwunden kam es zu einem Siegesstich mit starken Lossch. Versuchen, zurückzuführen, die aus Kronstadt und Zernikow bestanden. Im Laufe des Tages wurden 10 Panzer zerstört, wobei die Verluste an Besatzung nicht beachtet werden konnte. In mehreren Fällen gelang es deutschen Kampfbataillonen, einen großen Teil seiner Besatzung von anderen deutschen Kampfbataillonen zu übernehmen. In der Ostfront wurden 11 feindliche Zerstörergruppen abgewehrt. In Nordlitz wurden 11 Panzer zerstört.

Vor der französischen Westfront vertrieb am 29. März ein Kampfbataillon 20 weitere britische Schützenpanzer.

Bei dem im vergangenen Bericht des OEW gemeldeten feindlichen Luftangriff auf Leningrad wurden 10 Panzer zerstört. Die Zerstörung wurde durch die Luftwaffe verhindert. Bei mehreren Stellen in der Ostfront wurden 11 feindliche Zerstörergruppen abgewehrt.

Bei dem feindlichen Angriff auf Nordlitz wurden 11 Panzer zerstört. Die Zerstörung wurde durch die Luftwaffe verhindert.

Ostern 1942

Schau auf zum Himmel,
 Und öffne die Herzen,
 Die Nacht ist so schön,
 In edler Schönheit
 Leuchtet die Sonne
 Das Licht der Sonne
 Alljährlich neu neu!

Ein Fest ist geworden
 In Hoffen und Sehnen,
 Wie Mutter gebären
 Die lieblichen Kinder,
 Die, fast all geworden,
 Das Leben ist Ja.

Und weil eine der Heimat,
 Mit Leben verbunden,
 Das alles doch beide
 Zum glücklichsten Gedicht,
 Steh' wir auf Wache,
 Geduldet für Geschlechter,
 Am schmerzlichen Tag

O Vaterland Deutschland
 Das Herz soll dich greifen,
 Mit unseren Wälfen
 Erst können wir wieder
 Glauben an Ostern,
 Das unsere Liebe
 Wird anfordern Du.

Schau auf zum Himmel,
 Denn heute ist Ostern,
 Der Schwere ist verloren,
 Aus aufstehenden Wälfen
 Gehen die Pfaffen,
 Die schmecken, das schmücken
 Zum Sieg unserer Welt.

Lfg. Helmut Jahn, Nikolajew

„Der Herrgott hat noch niemals einem Faulen geholfen.“
 „er hilft auch keinem Feigen.“

Adolf Hitler.

В якості винагороди передбачалося нагороджувати, як і в радянські часи, грамотами, які видавала районна окупаційна адміністрація за підписом ландвіртсшафтсфюрера (сільськогосподарського керівника)⁵¹.

Від радянської господарської системи, створеної в роки насильницької колективізації, німецька окупаційна влада залишила те, що найбільш відповідало її інтересам, а саме, форми організації роботи на селі та оплату праці (Цікаво, що в багатьох агрозвітах за 1942 р. фігурують довоєнні назви колишніх колгоспів і радгоспів “Червона Баштанка”, “Шляхом Леніна” тощо)⁵².

Якщо працююче населення і отримувало назначені пайки і заробітну плату, на які ледь-ледь можна було існувати, то абсолютно більшість громадян перебувала в надзвичайно скрутному становищі. Всі роки окупації головним питанням у містах рейхскомісаріату залишалася проблема продовольства.

Неабиякого значення окупанти надавали пропагандистській обробці населення. Залучали до пропагандистських заходів окупаційної влади і українські низові ланки адміністрації – старост, бургомістрів, поліцаїв. Для ідеологічної обробки населення нацисти активно заангажували фольксдойче, осіб репресованих розкуркулених радянською владою, зрадників, власівців, всіляких місцевих колабораціоністів, оунівців – мельниківців тощо. До середини 1942 р. окупанти на території України видавали 189 газет українською мовою⁵³. В Миколаєві виходили газети “Українська думка”, “Новая мысль”, в Первомайську - “Прибузькі вісті”. У рейхскомісаріаті України вели передачі 15 радіостанцій⁵⁴. Колосальна пропагандистська машина Третього рейху в своїх цілях широко використовувала окупаційні газети, пропагандистські брошури, листівки, плакати, звернення, радіо, фото і кіноматеріали, пересувні виставки для активної пропаганди і ідеологічної обробки населення. Практично всі українські газети впродовж окупації постійно друкували чимало матеріалів присвячених голодомору 1932-1933 р.р., репресіям 1937-1938 р.р., антисимітські статті.

Місцеве українське населення перебувало на рідній землі немов у резервації. На всіх будинках, де оселились військові і цивільні німці, що прибули з рейху, а також фольксдойче, висіли таблички:

“ В цьому домі живуть німці. Хто провиниться чим-небудь супроти них або порушить їх власне добро, буде розстріляний”⁵⁵.

На кожному кроці в окупованому Миколаєві вивішувались об'яви: “Тільки для німців”, “Українцям вхід заборонено”, тощо. Магазини, перукарні, ресторани обслуговували тільки німців. Працював лише міський театр “Ермітаж”, але обслуговував тільки німців і фольксдойче. Два кінотеатри працювало в місті – один з них для німців. Електроенергію подавали лише в німецькі установи.

Задовго до агресії нацисти ретельно спланували політику використання економіки і трудових ресурсів України. Населення окупованої території розглядалося загарбниками виключно як величезний резервуар дармової робочої сили. Експлуатація трудових ресурсів планувалася до подальшого ведення світової війни. Через мережу бірж праці, які мали вести облік усього працездатного населення з серпня 1941 р. вводилась обов'язкова, примусова трудова повинність. Провал стратегії “блискавичної війни” призвів до першої суттєвої зміни акцентів в окупаційній політиці. Впродовж 1942 – першої половини 1943 р. нацисти змушені були залучати українське населення для все наростаючих потреб німецької економіки. Були встановлені рабсько-кріпосницькі умови праці, робочий день тривав 12-16 годин на добу. Матеріально-побутові умови робітників і службовців в рейхскомісаріаті були вкрай жахливими. Відсутнім було медичне обслуговування населення. Під загрозою смертної кари населенню не дозволялось користуватись електрострумом, поштою і телеграфом. За “нового порядку” воно позбавлялось будь-яких політичних, економічних і соціальних прав і гарантій.

Особливе місце в окупаційній політиці відводилося етнічним німцям (фольксдойче), які мешкали на території Миколаївщини. Не покладаючись на старше покоління радянських німців, яке, на думку фашистського керівництва, зазнало на собі сильної більшовицької пропаганди, окупанти сподівалися прищепити новій генерації фольксдойче ідеї націонал-соціалізму. Система цього виховання мала починатися з раннього дитинства. Тому рівень освіти дітей німецького походження мав суттєво відрізнятись від рівня освіти українців. Створюючи умови для виховання молоді фольксдойче у націонал-соціалістичному дусі, окупаційна влада

прийняла постанову “Про обов’язкове навчання в народних школах дітей німецької національності, що мешкають в окупованих східних областях”⁵⁶. Діти німецького походження підлягали загальному обов’язковому навчанню протягом восьми років. Суворим було покарання батьків за порушення цієї постанови – штраф 150 рейхсмарок чи навіть арешт. Восьмирічна народна школа мала бути двохступеневою: чотири роки початкової школи і чотири роки так званої “головної школи”. Навчання починалося з шестирічного віку. Навчання німецьких дітей в українських школах не дозволялося. Згідно з наказом рейхкомісара України німецькі учні, що успішно закінчили 4 початкові класи, приймалися до “головних шкіл”. Така школа для місцевих фольксдойче (налічувала 14 класів) відкрилась і в Миколаєві в 1942 році. Але 1 лютого 1943 року вона припинила своє існування, а будинок школи було віддано у розпорядження військового відомства м. Миколаєва⁵⁷.

Шкільне навчання дітей – фольксдойче підкріплювалося ідеологічною та військовою підготовкою в таборах гітлерюгенда. Наставниками в них були унтер-офіцери вермахту та досвідчені керівники гітлерюгенду, які мали бойовий досвід. Десять таборів, у яких налічувалось 1200 вихованців, знаходилися в генеральній окрузі “Миколаїв”⁵⁸.

Розпорядженням рейхкомісара від 3 березня 1943 року передбачалося в кожному населеному пункті, де нараховується як мінімум 15 дітей німецького походження, відкривати німецькі школи⁵⁴.

Учителі фольксдойче направлялися на стажування до рейху з метою ознайомлення з німецькою системою виховання і освіти. Як вказувала “Німецько-бузька газета”, в червні 1942 року на тримісячне стажування до Німеччини відбули троє вчителів з Миколаєва⁶⁰. Починаючи з січня 1943 року, у Вознесенську почали діяти спеціальні курси по перепідготовці вчителів і вихователів для німецьких народних шкіл і дошкільних установ⁶¹.

Питанням професійної підготовки молоді займалися Українська служба праці, яка створювала мережу фахових курсів. Навчання тривало від 1 до 3 років. Створювались для підготовки промислових робітників та ремісників дворічні ремісничі училища⁶².

Фахову підготовку спеціалістів сільського господарства здійснювали і МТС. Кожній з них дозволялось взяти на навчання

1-2-х юнаків, які впродовж трьох років повинні були засвоїти всі ремонтні роботи сільськогосподарської техніки і обладнання.

Молодь активно йшла до цих шкіл в першу чергу, щоб уникнути відправки на примусові роботи до рейху. 21 січня 1942 року Кох дозволив в рейхкомісаріаті створити мережу курсів для підготовки бухгалтерів. У генеральній окрузі “Миколаїв” такі курси були організовані в п’яти населених пунктах, де було підготовлено 112 бухгалтерів та ревізорів⁶³. На кожні два райони виділялись по два викладачі, кожен з них повинен був провести навчання трьох наборів (в середньому один набір 50-60 слухачів). В Миколаївській окрузі з 5 по 12 червня 1942 року для підготовки управлінських кадрів середньої ланки проводились курси по підготовці уповноважених по сівбі, які мали здійснювати контроль за ходом сівби в державних маєтках і громадських господарствах. Курси проходили в 5 населених пунктах генералкомісаріату “Миколаїв”. Кожен район направляв до них трьох агрономів, які раніше працювали в цій місцевості⁶⁴.

Відновлення найнижчої ланки фахового навчання для окупантів стало вимушеним кроком, оскільки надто великим був дефіцит висококваліфікованих кадрів для сільського господарства і промисловості. Тому у 1942-1943 р.р. в багатьох містах України було відкрито чимало агрономічних, землемірних, ремісничих курсів і шкіл⁶⁵.

Період німецько-румунської окупації Миколаївщини, що тривав з серпня 1941 року - по кінець березня 1944 року, був найтрагічнішим в історії нашого краю. Ідеологічною основою злочинців стала “расова теорія”, яка проголосила право вищої німецької “арійської раси” панувати над іншими народами і використовувати для утримання цього панування найжорстокіші заходи. Здійсненню злочинних задумів нацистів мала стати ретельно продумана і спланована окупаційна політика – так званий “новий порядок”. Окупаційний режим мав чотири головні цілі:

- по-перше, проведення тотального терору і геноциду проти цивільного населення і військовополонених з метою знелюднення окупованих територій;

- по-друге, нещадна експлуатація економіки і трудових ресурсів в інтересах Німеччини;

- по-третє, знищення і пограбування культурних цінностей завойованих земель;

- по-четверте, викорінення комуністичної ідеології, суцільна фашизація свідомості підкорених народів, перетворення їх на рабів “тисячолітнього рейху”.

Основний напрямок агресії для розширення “східного простору”, зміцненні сировинної і продовольчої бази рейху викладено А.Гітлером ще задовго до початку війни в біблій нацизму – книзі “Майн кампф”: “Ми, націоналісти, свідомо підводимо ризику під напрямком нашої зовнішньої політики в довоєнний час. Ми починаємо з того, на чому зупинилися 600 років назад... І коли ми говоримо про завоювання нових земель у Європі, ми насамперед маємо думати про Росію і ті прикордонні з нею держави, які їй належать”⁶⁶. У фашистських планах досягнення світового панування ключове місце належало Україні з її величезними природними багатствами, трудовими ресурсами, економічним потенціалом. Південь України і Крим особливо приваблював завойовників, оскільки саме ці території підлягали негайній германізації.

В окупаційній політиці нацистів на території області чітко простежуються три періоди:

I період (червень 1941 - січень 1942 рр.) – коли згідно з доктриною “блискавичної війни” Німеччина не збиралася використовувати гігантський промисловий комплекс республіки і проводила політику деіндустріалізації економіки і перетворення України в аграрно-сировинний додаток рейху.

II період (лютий 1942 - серпень 1943 рр.) – після провалу “бліц-крігу”, коли війна набула затяжного, виснажливого характеру, – нацисти вдалися до налагодження господарювання на окупованих землях, розробці планів економічного освоєння південних територій, спробі повернути на свій бік хоча б частину населення обіцянками приватизації землі, відновленням деяких галузей воєнної промисловості.

III період (вересень 1943 – березень 1944 рр.) – перехід до тактики “спаленої території” при відступі з окупованих українських земель, тотальний грабунок і руйнація економіки України, при-

мусовий масовий вивіз до Німеччини працездатного населення, нищення матеріальних і культурних цінностей.

Німецько-румунський окупаційний режим приніс величезні страждання населенню області. Вони знищили 74662 мирних жителів, замучили 30699 військовополонених, 25884 людей примусово вигнали в німецьке рабство⁶⁷. Окупанти зруйнували 9058 будівель, із них 1160 житлових будинків, 391 промислово-виробничих споруд, 712 складів і зерносховищ, 4928 тваринницьких споруд, 257 дитячих закладів, 413 клубів; знищили або вивезли до рейху і в Румунію 147870 голів великої рогатої худоби, 106882 коней, 301304 овець і кіз, 157871 свиней, 769392 штук птиці, знищили 708400 га. посівів зернових культур, 10430 га посівів картоплі, тощо⁶⁸.

Варварами було знищено і розграбовано 1 музей, 19 лікарень, поліклінік і амбулаторій, 146 шкіл. При відступі повністю були зруйновані стапелі суднобудівних заводів Миколаєва, 15 з 19 причалів морського флоту, 3 хлібозаводи, вивезено обладнання заводу "Дормашина". На момент визволення в місті залишалося лише 65 тис. мешканців (до війни проживало 167,1 тис. чоловік). Загальні матеріальні збитки по області склали 17,5 млрд. крб. Проте масштаби руйнації, збитків і жертв геноциду нацистів були б значно більшими, якби не стрімкий наступ Червоної армії, що долаючи небачені труднощі в умовах весняної повені і бездоріжжя, героїчною ходою наблизила свято визволення Миколаївщини і тим самим зірвала наміри фашистських нелюдів перетворити наш край на цілковиту, непридатну для життя пустелю.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Преступные цели - преступные средства: Документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР (1941-1944гг.). -М.: Экономика., 1985. -С.20.
2. Там само. - С.48.
3. Рекотов П.В. Органи управління на окупованій території України (1941-1944рр.) // Український історичний журнал. -1997. -№3.
4. Ветров І.Г. Економічна експансія третього рейху в Україні 1941-1944 р.р. – К.: Четверта хвиля, 2000. –С 196.
5. Рекотов П.В. Вказ. Праця. –С. 96.

6. Там само. - С.96.
7. Державний архів Миколаївської області (ДАМО). -Ф.р -2033. -Оп. 2. -Спр. 6. -Арк. 8.
8. Там само. -Спр. 15. -Арк. 21.
9. Там само. -Арк. 21.
10. Нем'ятий В.М. Вірність. З історії боротьби трудящих Миколаївської області проти фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни (1941-1944рр.). -Одеса: Маяк., 1973. -С. 54-55.
11. ДАМО. - Ф.р-1433. -Оп.1. -Спр. 2. -Арк. 83.
12. Книга скорби України. Николаевская область.- Т.1.-Николаев: Возможности киммерии. -2002. -С. 47.
13. Там само. -С. 47.
14. Немяты́й В.Н. В борьбе за срыв грабительских планов фашистской Германии. -К., 1982. -С.129.
15. Українські вісті. -1942. -28 лютого. -С. 4.
16. Там само. – 18 лютого. –С. 2.
17. Архів служби безпеки України. –Спр. 99607. – Т. 1. – Арк.. 130.
18. Прибугские известия. -1942. - 20 сентября. -С.4.
19. Там само. -25 сентября. -С.4.
20. Нем'яты́й В.М. Вказ. Праця. -С.130.
21. Там само. -С.130.
22. Українська думка. -1943. -7 серпня. -С.4.
23. Захарченко О.О. Південь України в планах “Третього рейху”// Південна Україна: проблеми історичних досліджень. Збірник наукових праць. Частина II. -Миколаїв., 1998. -С. 113.
24. ДАМО.- Ф.р-2033. -Оп. 2. -Спр. 4. -Арк. 4-5.
25. Центральний державний архів вищих органів влади і органів державного управління України (ЦДАВО України). - Ф. КМФ-8. - Оп. 1. -Спр. 6. -Арк. 59.
26. Там само. - Ф.р-2135. -Оп. 2. -Спр. 4. -Арк. 28.
27. Нем'яты́й В.Н. Вказ. праця. -С. 128.
28. Миколаївський державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). -Ф. 166. -Оп. 3. -Спр. 141. -Арк. 96.
29. Нем'яты́й В.Н. Вказ. праця. -С. 72.
30. Там само.- С. 73.
31. ДАМО. - Ф.7. -Оп. 1. - Спр. 435. -Арк. 1.
32. Хлібороб. -1942. -14 червня. -С. 1.
33. ДАМО. - Ф. 7. -Оп. 1. -Спр. 435. -Арк. 222.
34. Нем'яты́й В.Н. Вказ. праця. -С. 126.
35. Там само. -С. 126.
36. ДАМО. - Ф.р-2033. -Оп. 2. -Спр. 2. -Арк.3.
37. Там само. -Арк. 7.
38. Там само. -Арк. 9-10.
39. Там само. -Арк. 8.

40. Там само. -Арк. 4.
41. Николаевщина в годы Великой Отечественной войны (1941-1945 г.г.). Сборник документов и материалов. –Одесса.: Маяк, 1964. –С. 176.
42. Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине (1941-1944). –В 2-х кн. –К.: Наукова думка, 1985. –Т. 1. –С. 285.
43. Там само. -С. 288.
44. ЦДАВО України. - Ф. КМФ-8. -Оп. 1. -Спр. 180. -Арк. 159-160.
45. ЦДАГО України. - Ф. 1. -Оп. 23. -Ч. 1. –Спр. 533. -Арк. 40.
46. Глушенко Н. Умови та оплата праці селян під час німецької окупації (Рейхкомісаріат Україна, 1941-1944рр.) // Селянство Півдня України: історія і сучасність. Доповіді Всеукраїнської наукової конференції 28 листопада 2003 року, м.Миколаїв. МДУ, 2003. -С. 201.
47. Українські вісті. -1942. -14 жовтня. -С. 2.
48. Українська думка. -1943. -2 жовтня. -С. 3.
49. ЦДАВО України. -Ф. КМФ-8. - Оп. 1. - Спр. 297. - Арк. 26-29.
50. Там само. - Арк. 68.
51. Там само. - Арк. 69.
52. ДАМО. - Ф.р-1098. - Оп. 1. –Спр. 1. -Арк.1.; - Ф.р-1041. -Оп.1.-Спр. 5. -Арк. 96.
53. Захарченко О.О. Пропаганда “нової аграрної політики” на окупованій території України в роки Другої світової війни // Українська державність: проблеми історії, права, економіки, мовознавства, філософії, політології та культури. Всеукраїнська наукова конференція, присвячена 10-й річниці Незалежності України: Збірник наукових праць. - Т.1. -Миколаїв-Одеса. - 2001. -С. 153.
54. Коваль М.В. Доля української культури за “нового порядку” (1941-1944рр.) // Український історичний журнал. – 1993. -№11-12. –С. 34.
55. ДАМО. - Ф.р-1017. - Оп. 1. - Спр. 1. - Арк. 36.
56. Коваль М.В.,Медведок П.В. Фольксдойче в Україні (1941-1944рр.) // Український історичний журнал. - 1992. - №5. – С. 24.
57. ДАМО. - Ф.р-2033. - Оп. 2. - Спр. 10. - Арк. 9.
58. Коваль М.В., Медведок П.В. Вказ. праця. -С. 24.
59. ДАМО.- Ф.р-2033.-Оп.3.-Спр.5.-Арк.5.
60. Deutsche Bug – Zeitung. -1942. – 24 juni. -S.4.
61. Освіта на Миколаївщині у ХІХ-ХХ століттях (Історичні нариси). –Миколаїв, 1997. –С. 48.
62. ЦДАВО України. -Ф. КМФ-8. -Оп. 1. -Спр. 297. -Арк. 59.
63. Там само. -Арк. 134.
64. Гитлер Адольф. Майн Кампф (перевод с немецкого).- М., 2000. -С. 550.
65. Книга скорби Украины. Николаевская область. -Т. 1. -С. 40.
66. Там само. -С. 39.
67. История городов и сел Украинской ССР. Николаевская область.- К., 1981. -С.106.
68. Захарченко О.О. Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни. // Наукові дослідження в контексті історичних проблем. Історія та українознавство. –Т. 1. –Миколаїв-Одеса. –ТОВ ВІД, 2003. –С. 75.

АГРАРНА ПОЛІТИКА ОКУПАНТІВ НА ТЕРИТОРІЇ МИКОЛАЇВЩИНИ.

Поза увагою істориків довгий час залишалися питання, пов'язані з реалізацією на практиці аграрної політики окупаційної влади. Ця сторінка нашої історії донедавна досліджувалася вкрай вибірково.

В останні роки у вітчизняній історіографії з'явилося ряд цікавих праць, які базуються не на припущеннях, замовчуваннях і кон'юктурі, а на віднайдених і вперше введених до наукового обігу фактів¹.

Неабиякого значення набувають питання, пов'язані із здійсненням нового аграрного порядку (neue Agrarordnung) на тимчасово-окупованій німецько-румунськими загарбниками Миколаївщини, діяльністю окупаційної влади по впровадженню "земельної реформи", пропагандистські заходи нацистів з метою заохочення селянства до співпраці, організація сільськогосподарського виробництва, спроба приватизації землі, зміни в аграрній політиці на окупованій території в залежності від перебігу подій на радянсько-німецькому фронті в 1942-1943 роках.

Основною метою і головним завданням аграрної політики німецьких завойовників було налагодження безперебійного постачання продовольством і сировиною вермахту і рейху. Однак конкретні форми її втілення заздалегідь не розроблялись. Остаточне вирішення аграрного питання відкладалося на післявоєнний період. В ході ж війни проводилась політика, яка мала чимало протиріч і неодмінно пов'язувалась зі станом справ на Східному фронті і з Рухом Опору на окупованій території.

В економічному відношенні метою нової аграрної політики мало стати безперервне налагодження виробництва сільськогосподарської продукції для забезпечення колосальних потреб рейху, вермахту і військ сателітів Німеччини в продовольстві і сировині. Політичний же аспект цієї політики полягав у тому, щоб шляхом поступової, поетапної заміни колективного господарювання одноосібним повернути на свій бік українське селянство як категорію населення, що найбільш постраждала від сталінщини в роки насильницької колективізації і голодомору 1932-1933 років, і тим самим знайти в ньому вагомий опору в боротьбі з партизанським рухом.

Нацистські аграрні “реформатори” намагались завдяки роздачі певної частини землі в приватну власність внести дезорганізацію в лавах Червоної армії і радянського тилу.

В аграрній політиці нацистів на території області чітко простежуються три основні етапи. Перший етап аграрної політики окупантів хронологічно охоплює період з літа 1941 р. до початку весни 1942 р., другий – з весни 1942 р. до літа 1943 р., третій з кінця літа 1943 р. до весни 1944 р. Перший етап характеризує аграрну політику військової і цивільної окупаційної влади в умовах “бліцкригу” і до його провалу, другий – в умовах затяжної війни і особливо в період підготовки до Курської битви (квітень – липень 1943 р.) Третій етап пов’язаний з великим загальним відступом вермахту і його союзників по всьому фронту, коли нацисти вдалися до варварської тактики “спаленої землі”, тотальної руйнації і грабунку сільського господарства і промисловості. За умовні хронологічні рамки, які розділяють етапи, прийнято 15 лютого 1942 р., коли рейхсміністр у справах східних територій Альфред Розенберг від імені Третього рейху оприлюднив закон про новий аграрний порядок землекористування, і 3 червня 1943 р., коли Розенберг оголосив декларацію німецького уряду про передачу селянам землі у приватну власність.

Торкаючись питання приватизації землі українським селянством, то до початку війни з СРСР подібне в нацистській еліті навіть не розглядалось. Рейхсміністр землеробства нацистської Німеччини Вальтер Дарре вважав, що єдиним власником землі на

завойованих землях мають бути виключно німці колоністи, солдати і офіцери вермахту і ваффен СС, члени гітлерюгенда і НСДАП. Місцевому населенню головний орач Третього рейху відводив лише жалюгідну роль кріпаків і наймитів: "Земля завойованих нами країн буде розподілена між солдатами, які особливо відзначились і між офіцерами, членами націонал-соціалістської партії. Таким чином, виникне нова земельна аристократія. У цієї аристократії будуть свої кріпаки – місцеві жителі. На всьому східному просторі тільки німці мають право бути власниками великих маєтків. Країна, населена чужою расою, повинна стати країною рабів, сільськогосподарських батраків і промислових робітників"².

Щедро розплатитись з своїм воїнством за рахунок української землі обіцяли і румунські завойовники – союзники Німеччини.

В наказі № 1500 від 19 липня 1941 р. вказувалось: "Як винагороду за хоробрість і відданість пан генерал Антонеску вирішив наділити землею на звільнених територіях солдатів і офіцерів, хто відзначиться в цій війні". За наказом помічника ставки румунського верховного командування генерала Тегерану в частинах румунської армії складались списки тих, що відзначились в боях з Червоною армією, для наділення їх українською землею³. То ж не дивно, що за такі посули румунські війська йшли охоче в бій. Саме бажанням отримати у приватну власність ласий шмат української землі в межиріччі від Дністра до Південного Бугу ад'ютант командуючого 6-ю німецькою армією Ф. Паулюса полковник Вільгельм Адам пояснював досить високу мотивованість і боєздатність румунських військ на початку війни і їхню пасивність у боях на підступах до Сталінграду⁴.

В експансіоністських планах поневолення східного простору нацистів найбільше приваблювали Південь України і Крим. 27 липня 1941 р. Адольф Гітлер слушно зауважив своїм підлеглим: "Ми візьмемо південну Україну, особливо Крим, і перетворимо її у велику німецьку колонію. Не буде ніякої шкоди в тому, що ми витіснимо населення, яке там зараз проживає. Німецький колоніст стане солдатом – селянином... Тих із них, хто походить із селян, Рейх забезпечить повністю обладнаними фермами. Землю ми отримуємо задарма. Все, що нам необхідно, - це побудувати

ферми... Ці солдати – селяни отримають зброю, так, щоб за найменшої небезпеки вони могли зайняти свої місця, коли ми їх до цього покличемо”⁵.

Не відставав від свого фіюрера і керівник чорного воїнства – рейхсфіурер СС Генріх Гімmlер. Він також був палким прихильником якнайшвидшої колонізації цієї місцевості головорізами з військ СС: “Населені озброєними селянами селища стануть основними поселеннями на сході, фундаментом європейської фортечної стіни”⁶. Рейхсфіурер СС мріяв навіть створити окрему есесівську державу⁷. Німецький журналіст Ганс Йост, опинившись поруч з Гімmlером під час однієї з подорожей на схід, розповідав, що рейхсфіурер любляв зупинити автомобіль і пройтись по полю обабіч дороги: “Нахилившись, він брав шматок землі, розтирав її між пальцями, задумливо нюхав, а потім розглядав широкі безкрайні поля родючої землі, розмірковував вголос про те, які виростуть там дерева і кущі, як захистять вони врожай від холодних вітрів, дадуть вологу і забезпечать економічний підйом цих, тепер уже німецьких земель”⁸.

На відміну від фіурера, який до кінця війни не робив спроб змінити власну точку зору щодо підкорених народів, Гімmlер під впливом цілої низки військових катастроф на радянсько-німецькому фронті через два роки вже говорив наступне: “Оскільки Сталін і більшовизм відійти від колгоспної системи не можуть, то кожний одноосібний селянин в силу своєї природи стане ворогом більшовизму. Ніякого примирення між ними бути не може”⁹. Тому Гімmlер пропонував на підступах до Східного валу (лінії укріплень вздовж Дніпра) створити мережу козацьких поселень, виділити їм певну частину землі в одноосібне користування і покласти на них обов’язок нести прикордонну службу на східних рубежах Третього рейху¹⁰.

Захопивши в короткий час значні території України, оголосивши всю землю власністю Німеччини і взявши курс на створення воєнних поселень німецьких колоністів, гітлерівці вважали доцільним зберігати деякий час велике сільськогосподарське виробництво, яке утворилося в Україні в передвоєнні роки. В своєму оточенні Гітлер наголошував, що слід повністю підпорядкувати

собі колгоспну систему, створену Сталіним, яка б забезпечила абсолютний контроль за сільськогосподарським виробництвом, збором, вилученням і відправною до Німеччини продовольства. На пропозицію Розенберга розпустити колгоспи він відповів категоричною відмовою¹¹. Саме тому на посаду рейхскомісара України фюрер призначив жорстокого і фанатичного нациста Єріха Коха, якого жартома в оточенні вождя називали не інакше, як “другий Сталін”. Тим самим Гітлер заклав підвалини конфлікту Розенберг – Кох. Якщо Розенберг був ініціатором якнайшвидшої роздачі у приватну власність місцевим колаборантам землі, то Кох з небаченою жорстокістю був основним провідником відверто колоніальної експансії рейху на теренах України. Він, знаючи точку зору фюрера, користуючись його цілковитою підтримкою, активно саботував в рейхскомісаріаті “Україна”, до складу якого входила і генеральна округа “Миколаїв”, аграрні перетворення, директиви і інструкції, які надходили із Берліна рейхсміністерством у справах окупованих східних територій (відомство Резенберга). Він заспокоював майбутню “нову земельну аристократію” словами: “Не турбуйтеся, земелька буде ваша. Я своїх слів на вітер не пускаю. Свого часу я дав вам слово, що ви раніше всіх одержите підприємства і землю... Тепер я маю можливість виконати свою обіцянку”¹². Саме Кох найбільше протидіяв і чинив всілякі перешкоди впровадженню земельної реформи Розенберга, а задуману приватизацію землі українським селянством прилюдно назвав божевільям¹³.

Ще до початку воєнних дій господарський штаб “Схід” 1 червня 1941 р. видав службові розпорядження № 1 для окружних керівників сільського господарства, а також інструкції щодо прийняття і подальшого управління колгоспами, радгоспами і МТС¹⁴. В директиві Германа Геринга, підписаній ще в травні 1941 р., наголошувалось, що в сільському господарстві ні в якому разі не можна допускати будь-яких ускладнень у безперебійному постачанні діючої армії за рахунок окупованих територій, а тому “необхідно перш за все зберегти існуючі форми господарства колгоспної системи. Збереження колгоспної і радгоспної системи необхідно для того, щоб запобігти перебоям в постачанні німецької армії і Німеччини за рахунок російських просторів, які можуть бути ви-

звані різкою зміною господарських форм”¹⁵. Тому самочинний розпуск колгоспів суворо заборонявся.

Колишній радник з економічних питань німецького посольства в Москві доктор Шиллер в серпні 1941 р. в записці щодо здійснення аграрної політики на окупованих територіях констатував, що в результаті боїв, евакуації сільгосптехніки, знарядь праці і частини тягла в радянський тил, знищення бухгалтерського обліку на місцях виникла ситуація, що в багатьох колгоспах і радгоспах змушені перейти до ручної праці, а це значно знизило економічні переваги великих господарств над дрібними. Тому він виступав категорично проти негайного розпуску колгоспів, оскільки це мало призвести до різкого обмеження німецького контролю над сільгоспвиробництвом. Шиллер гадав, що необхідно знайти таке поєднання переваг великого і дрібного господарств, таку ефективну форму землекористування, за якої зберігались би переваги великих господарств, а селянин був задоволений своїм економічним положенням і зацікавлений у продуктивній роботі на рейх. Найкращою формою господарства він вважав сільськогосподарський кооператив (Landbaugenossenschaften)¹⁶.

У серпні 1941 р. для сільськогосподарських керівників надійшла директива “Точка зору щодо питань землекористування”, в якій визначалися основні завдання пропаганди аграрної політики. Селянам обіцялось вдвічі збільшити їх присадибні ділянки, які відтепер оголошувались їх приватною власністю і до розпуску колгоспів звільнялися від оподаткування. Жінки, які мали дітей у віці менше 6 років, звільнялися за їх власним бажанням від роботи в громадських господарствах (колишні колгоспи). Обіцялось заробіток видавати кожні два тижні (частково натурою), ввести нову тарифну мережу оплати праці, за здану продукцію встановити тверді ціни, які будуть набагато вищі державних цін¹⁷. Головний акцент окупанти намагаються зробити на співпрацю з українським селянством, доводячи, що “якщо це співробітництво буде добровільним, то наші прибутки на Україні подвоюються, а якщо українське населення буде пасивним, то Україна не зможе виконати своє завдання”¹⁸. З іншого боку, вони гадали, що “при правильному поводженні з населенням партизани втратять підґрунтя під

ногами”¹⁹. Головною увагою німецьких пропагандистів мала стати згадка про жахливі наслідки колективізації і голоду 1933 року. Основний наголос пропаганда робила на те, що в усіх негараздах і трагедіях українців в довоєнний період винен більшовизм і особисто Сталін, який “і під час війни зробив усе, щоб Україна голодувала і що у всіх тих бідах, від яких страждає зараз український народ, винуватий більшовизм”²⁰.

Продовжуючи політику загравання з українцями, гітлерівці подекуди відпустили із концтаборів частину військовополонених українців, хто до війни працював у сільському господарстві. Щедро обіцяли окупанти надати землю у власність і за доноси²¹. Розпалювалась національна ворожнеча. 16 серпня 1941 року начальник оперативного тилу групи армій “Південь”, торкаючись питання поводження військ з цивільним населенням, наголошував, що необхідно в першу чергу “створювати враження, що ми завжди діємо правильно. Якщо злодія не встановлено, то акти саботажу і диверсій необхідно приписувати не українцям, а євреям і росіянам, тому проти них слід проводити репресивні заходи”²².

Німецькі аграрні реформатори усвідомлювали, що низька товарність дрібних господарств не дасть їм можливості отримати достатню кількість продовольства і сировини. До того ж прогнозувалися чималі труднощі з заготовкою і вилученням продукції сільського господарства. Вивчаючи досвід колективізації, перш за все її негативні сторони, вони підмітили “зникнення зацікавленості селян у розвитку продуктивності праці вище середніх зусиль”²³, а також непомірне зростання бюрократичного апарату. “Цей насторожуючий приклад мізерного успіху при великих витратах сил і енергії повинен уберегти нас від помилок і спіткати до того, щоб ми змогли досягти найвищих результатів на основі добровільних принципів і при незначній кількості наших людей”²⁴.

З метою максимальної викачки продовольства окупанти намагались віднайти таку форму землекористування, за якої зберігались усі переваги великих господарств над дрібними, а селянин був зацікавлений в кінцевих результатах своєї праці. Таким типом господарств були лише сільськогосподарські кооперативи. Оскільки просування вермахту і військ сателітів влітку і восени

1941 р. було успішним, то нацистське керівництво не поспішало змінювати існуючі форми господарювання. Повсюди зберігалися колгоспи і радгоспи (окупанти лише змінили їх назву), зберігався і адміністративний апарат цих господарств. В цьому контексті, природно, постає питання, а яку ж позицію займає українське селянство відносно збереження колгоспної системи? Звернемося до свідчень самих окупантів. Цікавого висновку дійшло командування 213 охоронної дивізії. 27 серпня 1941 р. воно доповідало, що серед основної маси колгоспників “майже не виявляться намагання до перерозподілу колгоспів і воно пропагується лише незначним числом колишніх селян, які протягом багатьох років проживають у містах і тепер хочуть повернути собі колишні земельні володіння. Самі ж колгоспники міцно тримаються колгоспної системи і продовжують ретельно рахувати трудовні за виконану роботу. Їх очікування в основному зводиться до підвищення заробітної плати або, відповідно, до збільшення натуральної плати і до можливості тримати трохи більше худоби”²⁵.

Як свідчать численні трофейні документи, українське селянство на першому етапі аграрної політики нацистів у цілому займало досить стриману, виважену позицію, не форсувало події, очікуючи, як поведуть себе окупанти відносно колективних господарств.

Однак невдовзі гітлерівці переконалися, що селяни всіяко саботують їхні заходи – псують реманент, ховають або знищують зібраний хліб. Не допомогло агресорам навіть введення колективної відповідальності селян за збереження хліба, призначеного для відправки до Німеччини. Вони виявились абсолютно безсилим зламати стихійний масовий саботаж населення. В кінці жовтня 1941 р. німецька розвідка стурбовано доносила, що “далеко більшою небезпекою, ніж активний опір партизан, є пасивний опір – трудовий саботаж, для подолання якого ми маємо ще менші шанси на успіх”²⁶.

Зрозуміло, що в такій ситуації подальше збереження колгоспного ладу не давало окупантам ніякої вигоди, оскільки повністю були усунені економічні стимули до праці. Як підмітили німецькі аналітики, український селянин “не так чуйний до сили, як до принади, до пробудження його власних інтересів, про що він до-

вів впродовж багатьох віків. Проблема української завзятості чи лінощів не вирішиться ні за допомогою радянських тюрем, ні стаханівськими методами. Це можна зробити... тільки вихованням до справедливої оплати праці”²⁷.

Першими про суттєві зміни в аграрній політиці заговорили генерали вермахту. 1 грудня 1941 р. командуючий 9-ю німецькою армією генерал-полковник Штраус у спеціальному меморандумі пропонував: “Якби російська компанія була блицкригом, то нам не варто було взагалі звертати увагу на цивільне населення. Але кінця війни не видно, треба вжити певних заходів, зокрема негайно відібрати в колгоспів половину землі і передати її у приватну власність”²⁸. Цікаво, що в зонах “військового тилу” груп армій „Північ”, “Центр” і “Південь”, де було не цивільне управління, а військове, окупаційний режим, як не дивно, був дещо м’якший, тут було і меншим оподаткування населення ніж на територіях рейхскомісаріатів “Остланд” і “Україна”, де з серпня 1941 р. вводилося цивільне правління. Тому аграрна політика мала тут значно більший успіх²⁹.

На аудієнції у фюрера А. Розенберг запевнив його про термінову невідкладність суттєвої модифікації східної окупаційної політики і політики відносно селянства зокрема. Рейхсміністерство у справах окупованих східних територій ініціювало проект так званої “земельної реформи”. Робилось це виключно з тактичних міркувань, носило косметичний характер, викликаний поразками на фронті, не відмовляючись від генеральної стратегічної лінії на перетворення України після успішного завершення війни на німецьку колонію. Тому нацистський вождь дозволив рейхсміністерству Розенберга провести в окупованих областях деякі аграрні перетворення, головною метою яких мало стати повернення населення на свій бік і запобігання розгортанню партизанського руху.

14 січня 1942 р. економічний штаб “Схід” і головна група сільського господарства видала розпорядження, згідно якого встановлювався порядок збільшення присадибних ділянок селян. Головне командування сухопутних військ за узгодженням з економічним штабом “Схід”, посилаючись на вище згадане розпорядження, зобов’язалось надавати землю і грошову винагороду в першу чергу

тим, хто брав активну участь у боротьбі з партизанським рухом³⁰. З наближенням весняно-польових робіт 15 лютого 1942 р. оголошується наказ рейхсміністра Розенберга, який від імені Третього рейху оголошував про ліквідацію колгоспного ладу і відновлював приватну власність на землю³¹. 26 лютого 1942 року указ “Про новий аграрний порядок” опубліковано у пресі. Згідно цього закону “Примірний статус сільськогосподарської артілі” припиняв дію. Вся земля оголошувалась власністю Німеччини. Колгоспи перетворювалися на громадські господарства (Gemeinwirtschaften), радгости – на державні маєтки (Staatsguter), МТС – на опорні пункти. Весь сільгоспінвентар розподілили по десятихатках, на чолі якої стояв бригадир, контроль за бригадирами здійснював староста. У румунській зоні окупації в так званій “Трансністрії”, до складу якої входили Владіївський, Первомайський, Кривоозерський, Веселинівський, Доманівський, Березанський, Очаківський і частина Миколаївського району нинішньої Миколаївщини, аграрний закон згідно розпорядження №55 І. Антонеску – Г. Алексану було оголошено 14 березня 1942 р.. За цим законом колишні колгоспи перетворювалися на трудові громади, а радгоспи - на державні ферми. Трудові громади ділилися на трудові бригади, які в середньому нараховували по 20 сімей. За ними закріплювалось в середньому 200 га землі³². 10 березня 1942 р. рейхскомісар України Е. Кох надіслав рейхсгенералкомісарам, відділам продовольства і сільського господарства, обласним і районним сільськогосподарським керівникам виробниче розпорядження №5. Згідно документу передбачалося наділення земельними ділянками німецьких військових комендатур, шпиталів, установ, гарнізонів, аеродромів для самозабезпечення овочами і картоплею. В користування передавалось до 1 га землі в розрахунку на 50 чоловік особового складу підрозділу вермахту³³.

Нацистська пропаганда надавала неабиякого значення “земельній реформі” Розенберга. Починаючи з весни 1942 р., масовим тиражем видавалися брошури “Питання і відповіді по земельній реформі”, “До нового життя”, “Про новий порядок землекористування”³⁴. В травні 1942 р. в рейхскомісаріаті “Україна” було розповсюджено 275000 кольорових плакатів, 259000 брошур, 415000

листівок і пам'яток, 924000 стінних газет, які доводили селянам переваги нового аграрного порядку, розповідали про заможне життя німецьких бауерів, про успіхи сільського господарства Німеччини³⁵. Крім наочної агітації, пропагандисти “земельної реформи” використовували бесіди, лекції, радіопередачі. До цієї справи активно заангажовувались українські газети і часописи (в рейхскомісаріаті виходило 189 газет загальним тиражем понад 1 млн. примірників). Особливо багато місця на своїх шпальтах пропаганді нового аграрного порядку відводив спеціалізований часопис “Український хлібороб” (щотижневик тиражем 250000) примірників. Часопис закликав селянство “віддячити” своїм “визволителям від більшовицького ярма” сумлінною працею: “Чи ж можна не бути за це вдячними? Вдячними за землю, за ясний і відкритий шлях до вільного господарювання, за звільнення з кайданів “нової панщини” – колгоспів?... Якнайкраще обробити землю, виростити якнайбільше хліба та інших харчових продуктів для потреб німецької армії, всієї країни – священний обов'язок українських хліборобів”³⁶.

15 квітня 1942 р. була випущена і великим тиражем розповсюджена серед селянства “Інструкцію щодо організації і використання кооперативних господарств”, у якій детально висвітлювались питання, пов'язані з організацією, членством, управлінням, оплатою, веденням господарства і розподілом прибутків³⁷.

Намагалися окупанти залучити до впровадження земельної реформи етнічних німців (фольксдойче), які мешкали на території області. Здавна німці-колоністи мали заслужену репутацію дбайливих хліборобів. Для них згідно “Тимчасової директиви по створенню сільськогосподарських середніх професійних та спеціальних навчальних закладів для фольксдойче” передбачалося створення мережі сільськогосподарських, агротехнічних, ветеринарних і землемірних середніх освітніх закладів, на зразок таких, які існували в Німеччині³⁸. На противагу українцям з фольксдойче окупаційна влада хотіла створити прошарок заможних господарів. Їм надавалась перевага при працевлаштуванні, за рахунок етнічних німців комплектувалися штати перекладачів, старост, бургомістрів, допоміжного персоналу в органах німецького цивільного управління, шефів української поліції, викладачів, агро-

номів, сільськогосподарських керівників, медперсоналу. Е. Кох підписав спеціальну директиву “Про відновлення майнового стану фольксдойче в рейхскомісаріаті Україна”, де вказувалось, що “більшовизм систематично винищував селянське господарство та ремісничу діяльність, старанність, притаманну фольксдойче. Німецьке правління вважає своїм обов’язком відшкодування завданого збитку”³⁹. Німецька влада свідомо вдавалась до таких дій, намагаючись протиставити фольксдойче місцевому населенню. Відповідно це викликало заздрощі, озлоблення, розпалювало національні чвари, які в довоєнний період не мали місця. 5 серпня 1942 р. рейхскомісар Кох видав окреме розпорядження сформувати з фольксдойче загони самозахисту. Найчисленніші з них діяли в районі Миколаєва, де у їх створенні активну участь взяла німецька громада на чолі з бургомістром⁴⁰.

Починаючи з весни 1942 р., значною стала потреба в землемірах, оскільки за директивою Розенберга почалось здійснення нового аграрного порядку. Протягом року в багатьох містах України, а саме: в Києві, Дніпропетровську, Полтаві, Одесі, Черкасах, Умані, Золотоноші, Бобринці, Кременчуці – відкрились землемірні школи і курси. Так, з 5 по 12 червня 1942 р. в Миколаївській генеральній окрузі, яка включала частину нинішньої Миколаївської, а також Херсонську і Кіровоградську області, проводились курси по підготовці уповноважених по сівбі для покращення контролю за весняною сівбою. Курси проводили в п’яти населених пунктах генеральної округи⁴¹. В румунській зоні окупації фахові школи не створювались, а необхідних спеціалістів направляли на навчання до Румунії. Так, у звіті держферм Очаківського повіту вказувалось, що державна ферма „Радсад“ видала з каси 75 марок пану інженеру-стажеру Берберу Валентину, який від’їжджає до Румунії для продовження навчання”⁴².

Окупанти залучали до землемірних робіт переважно фахівців, які до війни працювали в сільськогосподарських установах. Склалися відповідні списки землемірів, у яких вказувались прізвища, ім’я по батькові, рік народження, місце проживання і роботи, освіта⁴³. Їх ретельно перевіряло гестапо на благонадійність, вони були весь час під наглядом поліції. Їм присвоювались розряди – окруж-

ний землемір, начальник землемірної групи, землемір, землемір практикант, помічник землеміра, кресляр⁴⁴. За виконану вчасно роботу окупанти встановлювали грошові премії. Так, інспектор Єрещенко в звіті про поїздку по районах Миколаївської округи пропонував видати грошову винагороду землеміру Чесакову за зразкове виконання землемірних робіт в Білозерському районі⁴⁵. Але далеко не всі слухняно виконували вказівки окупантів, всіляко намагаючись їм догодити. У звіті Голтянського жандармського легіону за березень 1943 р. повідомлялось, що сільський агроном Василь Филоненко із села Конецьпіль розпорядився без дозволу румунської окупаційної адміністрації в громадах №214 і 315 роздати населенню всю пшеницю і весь овес із комор і зашкодити вивезенню їх до Румунії. Староста громади №214 виконав цей наказ, і населення отримало майже 5000 кг пшениці. За порушення розпорядження окупантів старосту і агронома було заарештовано і передано до військового трибуналу⁴⁶.

24 липня 1943 р. генеральний комісар миколаївської округи через місцеву газету “Українська думка” звернувся до сільського населення із відозвою:

“Українці й українки!

Жнива стоять перед дверима. Треба зважати на те, що під час збирання та зберження врожаю саботажники будуть намагатися перешкоджати цьому. Виловлюйте цих саботажників та негайно повідомляйте про них найближчій німецькій установі, щоб їх знешкодити. Приховуючи саботажників, ви ризикуєте поплатитися власним життям. Не ставайте спільниками саботажників.

Українці й українки!

Я, як поставлений фюрером німецької країни, Адольфом Гітлером, комісар в Ніколасвській генеральній окрузі, буду вимагати відповідальності від населення за кожний акт саботажу. Умови війни вимагають від мене, щоб увесь урожай було повністю зібрано та збережено. У випадку будь-яких шкідливих актів винні будуть покарані – включно до страти”⁴⁷.

До смертної страти за самовільний, без дозволу окупаційної влади забій худоби були засудженні старости Л. Зайко, Л. Богданов і М. Полозюк⁴⁸. Саботаж і шкідництво необхідно було організувати таким чином, щоб уникнути зайвої підозри. Досить активно діяли сільські підпільники Богданівської (керівник А.Т. Мазепа) і Кривоозерської (керівник І.А. Гуртовий) підпільних організацій. Влаштувавшись на роботу агрономами, Мазепа і Гуртовий добре розумілися на справі, знали, яким чином, уникаючи підозри з боку окупантів, провести ту чи іншу операцію по зриву сільськогосподарських робіт, виведення з ладу обладнання і реманенту. Добре законспіровані, тісно зв'язані між собою підпільні групи діяли напрочуд ефективно, завдавши чималих збитків румунським загарбникам. Так, за наказом Гуртового селяни Кривоозерського району, не дивлячись на категоричну заборону румунської окупаційної влади восени 1943 р. сіяти озимину, - засіяли 17000 га озимого клину. До приходу Червоної армії підпільники зберегли 30 тракторів, 60 молотарок, 50 плугів, 40 комбайнів, які були приготовлені до відправки в Румунію⁴⁹.

Весною ж 1942 р. окупанти ще не розраховували на відступ, тому намагалися якомога більше засіяти полів. З рейху в Україну було завезено 2901 трактор, 116000 серпів, 1000000 кос. Для обмолоту і вивозу хліба верховне командування вермахту виділило: бензину для автомобілів – 17063 т, дизельного палива – 3962 т, мастил – 3600 т⁵⁰.

Для якнайшвидшого здійснення нового аграрного порядку командуючий військами оперативного тилового району групи армій “Південь” на підставі розпорядження військово-економічного штабу і “Схід” 6 травня 1942 р. видав наказ відносно впровадження при рейхскомісаріаті „Україна” військово-господарської інспекції групи армій “Південь”, генералкомісаріата і господарських командах так званих “Особливих штабів аграрної реформи”. Їх основне завдання полягало в проведенні роз’яснювальної роботи підготовчого характеру для впровадження “земельної реформи” після завершення весняної сівби⁵¹. 25 травня 1942 р. розпорядженням відділу військової адміністрації створено спеціальний штаб “Новий аграрний порядок” при головній групі сільського госпо-

дарства в Полтаві. Його очолив колишній радник з економічних питань німецького посольства в Москві доктор Шиллер, який у період окупації став радником військової адміністрації групи армій “Південь”. Спеціальні уповноважені штабу через господарські команди здійснювали контроль за впровадженням аграрної політики нацистів в рейхскомісаріаті України.

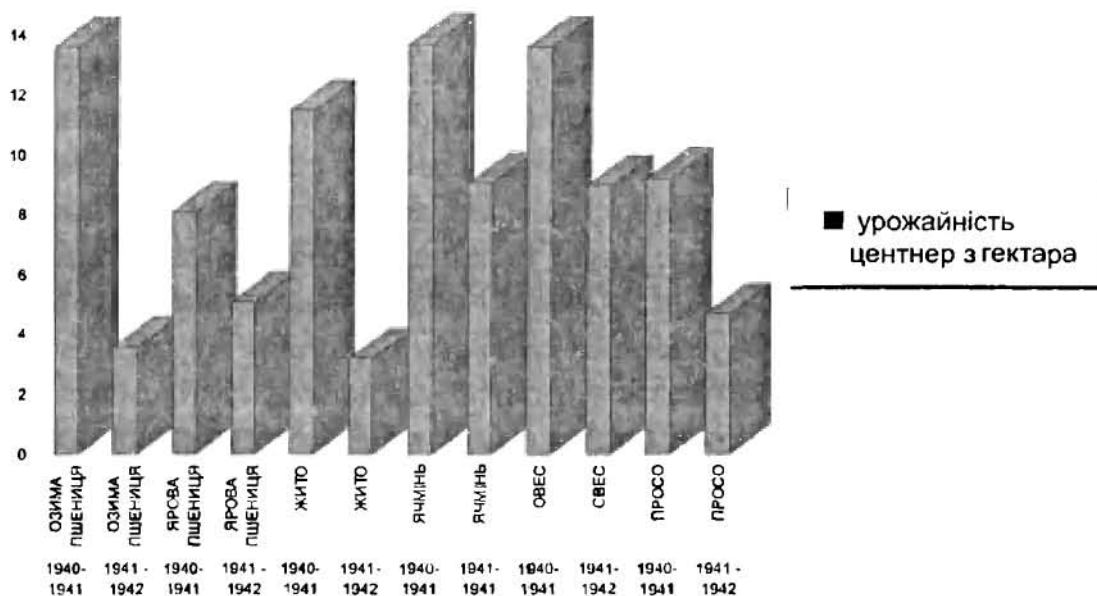
19 червня 1942 року економічний штаб “Схід”, головна група сільського господарства ухвалили розпорядження “Практичне здійснення нового аграрного порядку”⁵². У ньому наголошувалось, що змістом нового аграрного порядку є поступовий перехід від колективного господарювання до одноосібного в межах кооперативів. Тому дієвим кроком у цьому напрямку має стати створення сільськогосподарських кооперативів (хліборобських спілок). На Україні в 1942 р. в цю категорію необхідно було перекласти 10-20% господарств. Всього за станом на 1 грудня 1942 р. в цілому по рейхскомісаріату України статусу кооперативу набули лише 10,4% громадських господарств⁵³. На території генерал комісаріату “Миколаїв” цей показник становив: в Кіровоградській області – 3%, Херсонській – 4,1%, Миколаївській – 4,9%⁵⁴. В генеральній окрузі землемірні роботи було зроблено в 194 громадських господарствах. Для 60 колишніх колгоспів розроблено карти земельних наділів. Планувалося до початку зими закінчити землевпорядження в 134 господарствах⁵⁵. Збільшили окупанти і присадибні ділянки селян. У південних районах генерал комісаріату “Миколаїв” 45000 сімей отримали додатково 15972 га землі, а в північних районах 20817 сімей отримали 6982 га присадибної землі⁵⁶. Для прискорення “земельної реформи” і для керівництва сільськогосподарським виробництвом в Україну з рейху почали масово прибувати так звані сільськогосподарські керівники (Landwirtschaftsfuhrer). За станом на 15 квітня 1942 р. всього на окупованій території СРСР прибуло 13028 ла-фюрерів, з них в господарську інспекцію “Південь” (тобто на Україну) – 7613, господарську інспекцію “Північ” – 652, господарську інспекцію “Центр” – 2602⁵⁷.

В Україні на початку війни німецька цивільна влада утворила сільськогосподарський банк. Виникла така господарська структура, як Укрцентраль під проводом Л. Луцького, відновлює діяль-

ність Вукоопспілка. В 1943 р. вона об'єднувала 8320 кооперативів, в тому числі 522 районних, 16 обласних, діяло 13314 сільських крамниць, 967 складів, 3057 заготпунктів⁵⁸. В усіх генеральних комісаріатах керували аграрним господарством створені в 1941 р. окружні сільськогосподарські управління господарського командування "Вікадо" (Wirtschafts-Kommande). Ці управління під порядковувались спеціальним окружним сільськогосподарським комендатурам. Окружне управління мало чотири управи: організаційна, пропаганди, статистики і землевлаштування. Кожну управу очолював офіцер, який мав помічників з числа спеціалістів кожної галузі господарства. При управах були спеціальні референти – в справах МТС, рибальства, сільськогосподарських шкіл⁵⁹. Крім німецького апарату, діяв український цивільний апарат земельних органів: окружні, обласні і районні земельні управи на чолі з агрономами. Вилученням сільгосппродукції з суто німецькою педаантичністю займався підпорядкований рейхсмаршалу Герману Герінгу "Економічний штаб Ост". Він здійснював безпосереднє керівництво так званими "господарськими інспекціями" і "господарськими командами". Після провалу "бліцкригу" окупаційна влада велику увагу почала приділяти відновленню роботи переробних підприємств харчової промисловості. Керівництво ними було надано Центральному торгівельному товариству (ЦТТ) "Ост". З багатьох окупованих країн Європи в рейхскомісаріат України німці почали масово завозити устаткування і обладнання для підприємств харчової промисловості. Всього на окупованій території України за станом на 30 квітня 1943 р. було відновлено 813 хлібозаводів з денною продукцією 7984 т⁶⁰. В 1942 р. масово виникають різні акціонерні товариства і компанії з обмеженою відповідальністю. Головне завдання цих фірм полягало в заготівлі сільськогосподарської продукції, відновленню роботи підприємств харчової промисловості, налагодженню постачання предметами обігу⁶¹.

В Україні було створено спеціальне "Товариство по управлінню державними маєтками", в розпорядженні якого знаходилось 2215 великих господарств, переважно колишніх радгоспів⁶². В генералкомісаріаті "Миколаїв" за станом на 1 жовтня 1942 р. в

державних маєтках працювало: 49167 чоловік, 37243 жінок, 20267 дітей віком до 13 років, 4283 підлітків віком від 13 до 16 років, 16178 військовополонених⁶³. В порівнянні з довоєнними роками значно на Миколаївщині значно зменшилась врожайність основних зернових культур, про що свідчать такі наступні дані, зроблені самими окупантами⁶⁴.

Оскільки південні райони України потерпали від посухи, німецька окупаційна влада в 1942 р. зробила спробу меліорації і господарського освоєння цих земель, які в першу чергу підлягали німецькій колонізації після закінчення війни. Одразу після розгрому радянських військ у Криму і падіння Севастополя на початку липня 1942 р. нацисти почали розробку цих планів. Вони посилено розшукували колишніх радянських спеціалістів, які до війни працювали над спорудженням зрошувальної системи, щоб залучити їх до цього проекту. Вже 30 липня 1942 р. на ім'я Е. Коха надійшла пам'ятна записка відносно зрошення південної України і північного Криму водами Інгульця і Дніпра. План зрошувальної системи подавався на окремій карті з усіма подробицями і розрахунками⁶⁵. Реалізувати цей проект окупанти планували впродовж найближчих чотирьох років, асигнувавши 3-4 млрд. рейхсмарок. Першу чергу зрошувальної системи планувалося ввести в дію через рік

– у 1943 р. За розрахунками експертів врожайність мала збільшитись в 2-2,5 рази, валовий збір зерна мав складати близько 5 млн. тон. Це дало б змогу, на думку авторів проекту, повністю забезпечити продовольством 6-7 млн. чоловік. З притаманною німцям педантичністю нацисти вирішили підійти до справи комплексно. Оскільки степові південні райони страждали від сухотів, в липні 1942 р. головний відділ продовольства і сільського господарства рейхскомісаріату надіслав відділам продовольства і сільського господарства генерал комісаріатів Дніпропетровська, Миколаєва і Мелітополя, господарській команді “Південь” розпорядження відносно обліку землі, відведеної під лісосмуги. Передбачалась висадка 7-рядних лісосмуг шириною 12 метрів і 5-рядних лісосмуг шириною 9 метрів. Виділялось чотири основні кліматичні зони:

1. Північна чорноземна зона (Ольшанка – Кіровоград – Олександрія – Кременчук – Карлівка – Чугуєв-Вольчанськ).

2. Зона звичайного чорнозему (Вознесенськ – Кривий Ріг – Нікополь – Бердянськ).

3. Південна чорноземна зона (Миколаїв – Каховка – Веселе – Приазовське).

4. Зона бурих земель (Чаплинка – Новоолексіївка)⁶⁶.

Демагогічно, суто з тактичних міркувань, пов'язаних з невдачами на фронті, обіцяючи селянам землю, нацисти прекрасно розуміли, що створений в роки колективізації колгоспний лад забезпечував значно вищий порівняно з одноосібними господарствами рівень контролю і експлуатації селянської праці. Вироблена спільними зусиллями селян продукція, зберігалася в громадських коморах, що створювало сприятливі умови для її реквізиції в будь-який час і в необхідній кількості. Для того, щоб без перешкод відправляти зібраний урожай до Німеччини, 28 вересня 1942 р. генерал-комісаром Миколаєва обергрупенфюрером СС Опперманом було прийнято рішення про будівництво вузькоколійних польових залізниць. Будівництво доріг мав очолити радник державних залізниць Шмідт як особливо уповноважений рейхсміністерства шляхів сполучення по відправці сільськогосподарської продукції. У Миколаївській генеральній окрузі відповідальним за будівництво залізниць був призначений радник державних залізниць Шредер.

До роботи залучалися військовополонені та цивільне населення. Вже до жнив 1943 р. планувалося прокласти такі залізниці:

1. Тальне – Помічна – Бобринець – Долинська.
2. Вознесенськ – Єланець – Новий Буг.
3. Снігурівка – Борислав.
4. Новий Буг – Володимирівка – Олександрштадт – Качкорівка.
5. Ново-Павлівка – Привілляне.
6. Долинська – Петрово.

Ці залізниці повинні бути завширшки 60 см.

У наказі особливий наголос ставився на тому, що ці польові залізниці будуються лише для того, щоб суттєво полегшити вивіз сільськогосподарської продукції до рейху і тим самим запобігти актам саботажу з боку українського селянства⁶⁷. Таким чином, на другому етапі аграрної політики нацистський окупаційний режим намагався розпочати господарське освоєння українських земель, але не заради покращення життєвого стану селянства, а виключно для більш ефективної експлуатації аграрного сектору економіки України у власних цілях. Катастрофа вермахту і союзників Німеччини на берегах Волги і Дону, широкий наступ на південній ділянці радянсько-німецького фронту Червоної армії, яка поклала початок визволенню від фашистського ярма східних областей України, розгортання руху Опору на окупованих територіях на порядок денний винесли питання про нову, більш серйозну корекцію окупаційної політики. 18 грудня 1942 р. на спеціально скликаній Розенбергом у Берліні конференції вищі цивільні і військові чини рейху одноставно висловились за більш вагоме використання в двобої з більшовизмом саме політичних факторів боротьби, акцентувавши основну увагу на прискоренні реалізації на практиці основних положень нового аграрного порядку⁶⁸. Гострій критиці було піддано діяльність рейхскомісара Е. Коха. Навіть міністр пропаганди Третього рейху Йозеф Геббельс відкрито висловлював незадоволення жорстокими методами правління в рейхскомісаріаті України⁶⁹. Виступаючи в берлінському спортивному палаці, Геббельс закликав німців розпочати тотальну війну, щоб виправити несприятливе становище на фронті⁷⁰. Не чекаючи вказівок з штаб-квартири фюрера, командуєчий групою армій

“Південь” Еріх фон Манштейн 26 лютого 1943 р. наказав негайно розпустити всі колгоспи в оперативному районі його військ⁷¹.

Радник з питань східної політики капітан Т. Оберлендер ключовим і невідкладним заходом, який мав кардинально змінити ситуацію на користь Німеччини, вважав негайну реалізацію і якнайшвидше впровадження саме аграрної реформи на окупованих територіях. “Доведено, - константував Оберлендер, - що нездатність у вирішенні селянського питання відіграла величезну роль у суспільному і державному краху царської імперії; що тактично вміле вирішення селянського питання при допомозі гасла “Земля селянам” призвело консервативне за своєю суттю селянство в обійми більшовиків; що запровадження колгоспної системи разом перетворило селянство в непримиренного ворога більшовизму. Добровільна робота... може бути досягнута, як вказує досвід, лише шляхом відродження у селян приватновласницького інстинкту... тому необхідно негайне і безкомпромисне впровадження нового аграрного порядку, наказ про який вже давно видано”⁷².

Зрозуміло, якого виняткового значення на весні – влітку 1943 р. набувала пропагандистська робота серед сільського населення. На місця надійшла спеціальна інструкція для пропагандистів і керівників сільського господарства щодо впровадження аграрного порядку в 1943 р.⁷³ Вона містила стислі вказівки і рекомендації для пропагандистів, як досягти максимального агітаційного ефекту. Необхідно було наголошувати селянам, що німецька аграрна політика ні в якому разі не зумовлена невдачами на фронтах, а що це є ще до війни заздалегідь ретельно розроблена програма радикального реформування сільського господарства України, поетапний, цілеспрямований і незворотний перехід від колективного до одноосібного господарювання. Акцент необхідно було робити на тих обставинах, що за десять років сталипінської аграрної реформи тільки 24% селян отримали землю, а лише за дев'ять місяців 1942 р. 10,4% громадських господарств набули статусу кооперативів. Щодо специфіки Півдня України, то пропагандисти мали всіляко вказувати, що в цьому регіоні кінцевою метою розвитку мають стати саме великі, а не дрібні господарства – сільськогосподарські кооперативи, які за наявності пального і сільгосптехніки в недале-

кій перспективі мають довести свою домінуючу роль⁷⁴. Практично у всіх часописах і газетах рейхскомісаріату було надруковано статті, які слово в слово повторювали настанови даної інструкції.

3 червня 1943 року Розенберг від імені рейху проголосив Декларацію про приватну власність селян на землю. На відміну від проголошеного в лютому 1942 р. указу “Про новий аграрний порядок” декларація обіцяла надати землю не тільки українському селянству в рейхскомісаріаті, а й тим, хто перебував на примусових роботах в Німеччині (остарбайтерам) і навіть червоноармійцям, закликаючи їх до масового дезертирства. Підтримав приватизацію землі і розпуск колгоспів і генерал А. Власов, вважаючи, що ця акція нанесе потужний удар по сталінізму. Всі українські газети чимало місця на своїх шпальтах відвели роз’ясненню змісту декларації. Сам Розенберг у червні 1943 р. здійснив поїздку до рейхскомісаріату в тому числі вдруге за період окупації побував у генеральній окрузі “Миколаїв”. Він вимагав від місцевої адміністрації розпочати негайну приватизацію землі. Водночас його безпосередній підлеглий гауляйтер Кох щосили гальмував цей процес, і конфлікт між ними знову набув гостроти.

Пропагандистська машина нацистів вкотре запрацювала на повну потужність. Часопис “Український хлібороб” закликав українське селянство “усіма силами допомогти нашим визволителям у тяжкій боротьбі з лютим ворогом – советами. Перемога над ворогом принесе жаданий мир, після якого у нас на Україні так само, як для всього людства Європи, почнеться щасливе життя”⁷⁵.

Німецька пропаганда доводила перевагу нового аграрного порядку, натякаючи про піклування німецького уряду щодо українського хлібороба. Так, обласний комісар Павлограда в спеціальному донесенні відносно політичної ситуації від 8 липня 1943 р. повідомляв, що на території його округи організовано читання доповідей німецькими пропагандистами з метою роз’яснення змісту декларації⁷⁶.

У цьому контексті доцільно поставити питання, а якою ж була реакція сільського населення на цей пропагандистський крок нацистів, чи повірив у балаканину про приватизацію землі україн-

ський хлібороб, два роки перебуваючи під шаленим ідеологічним пресингом окупантів?

Задля об'єктивності звернемося до свідчень і оцінок самих завойовників. Так, в оперативному звіті за липень 1943 р. командуючого оперативним тилом групи армій "А" містилась досить песимістична оцінка нової ініціативи Розенберга: "Мова йде лише про обіцянки, які повинні схилити населення до підвищення продуктивності праці. Фраза "ми працюємо, нічого не отримуємо" характеризує основну тенденцію настрою населення"⁷⁷.

Управління гарнізонної польової комендатури 398 в оперативному зведенні за червень 1943 р. із занепокоєнням доповідало командуючому оперативним тилом групи армій "А" (південна ділянка радянсько-німецького фронту) з приводу ознайомчої поїздки Розенберга: "заява рейхсміністра А.Розенберга щодо наміченого подальшого розподілу землі, яке розповсюджене у вигляді наочної агітації у плакатах з приводу його ознайомчої поїздки по Таврії, була сприйнята з цікавістю і задоволенням. Однак в даний момент необхідно, щоб услід за загальними заявами надійшли позитивні і зрозумілі положення щодо практичного здійснення цього заходу без затримки, оскільки найближчим часом з'явиться сумнів і розчарування відносно довіри і чесності наших намірів"⁷⁸.

Про те, що декларація була лише відвертою демагогією і клаптиком паперу, що нічого не вирішує, оскільки не веде до практичного здійснення приватизації землі, говориться і в оперативному зведенні командуючого військ охорони і командуючого оперативним тилом групи армій "Південь" за червень 1943р. : "Заява Розенберга від 03.06.1943 р. щодо введення приватної власності на надра і землю залишали без будь-яких наслідків, оскільки незрозуміло навіть офіційним німецьким установам, не кажучи вже про селян, що мається на увазі – присадибні ділянки чи ділянки із земельних фондів сільськогосподарських кооперативів. Очевидно, не була сформована група зацікавлених людей, яким було б що захищати. Передбачена приватизація...розцінюється націоналістичною пропагандою противника як явний доказ наших експлуататорських тенденцій"⁷⁹.

Почали лунати й відверто критичні голоси по відношенню до створення замість громадських господарств сільськогосподарських кооперативів. Досить скептичне ставлення до піднятої пропагандистської істерії навколо обіцяної приватизації землі зокрема і нового аграрного порядку в цілому, насамперед в площині його практичної реалізації в рейхскомісаріаті України чітко простежується в донесенні військової адміністрації командування групи армій "Південь" від 29 липня 1943 року "Замість того, - говориться в документі, - щоб струсити з селян пасивність і скепсис шляхом щедрого виділення одноосібних дворів, створити значну суспільну групу, якій було б що захищати, займаються створенням впродовж тривалого часу невеликої, в порівнянні з числом громадських господарств, кількості сільськогосподарських кооперативів. Вони не здатні привести до максимального підйому врожайності, оскільки по своїй суті вони цілковито сторонні для селян. Селянин хоче мати свій двір, як осередок для свого роду, а не смужку землі на околиці групи дворів... Ми здатні вирвати сільське населення з-під впливу ворожої пропаганди тільки шляхом негайного вирішення аграрного питання"⁸⁰

Наведені трофейні документи переконливо доводять про цілковитий провал наміченої приватизації землі, нездатність окупаційної влади налагодити контакт з переважною більшістю українського селянства, відверто демагогічну безпорадність декларації. Навіть ті селяни, які б і захотіли одноосібно господарювати (а таких за німецькими оцінками було третина від загалу) не поспішали визначатися в своєму ставленні до затіяної в пожежному порядку приватизації землі, оскільки, як підмітили окупанти, "надто зросли сумніви в перемозі Німеччини у війні. Селянин боїться бути ліквідованим, як куркуль після повернення червоних одним з перших"⁸¹.

Цей вислів багато що пояснює. Дійсно, перед нацистськими аграрними реформаторами постала дилема. З одного боку, приватизація землі задумувалась лише з тактичних міркувань, виключно як досить вагомий політичний аргумент, що мав суттєво доповнити військовий фактор боротьби з більшовизмом. З іншого боку, певна частина селянства, навпаки, своє ставлення до

земельної реформи і приватизації цілковито ставила в залежність від того, хто переможе в смертельному двобої - нацизм чи більшовизм. Селянин інтуїтивно усвідомлював, що в будь-якому разі, за будь-яких обставин хто б не переміг, – він все рівно залишиться в програвшій, оскільки жодна з воюючих сторін в разі своєї перемоги не передбачала існування в Україні одноосібних селянських господарств. Мабуть, цим і можна пояснити, чому українське селянство не квапилось визначатись у своєму ставленні до аграрної реформи в цілому і приватизації землі зокрема.

Наведені дані підводять нас до висновку, що ситуація літа 1943р. докорінно відрізнялась від стану справ на початку гітлерівської агресії і в період після проголошення в лютому 1942 р. нового аграрного порядку. Страх перед партизанським, підпільним і повстанським рухом в тилу і могутньою ходою Червоної армії, яка в ході Сталінградської битви зламала хребет вермахту і розпочала велику визвольну місію, відвойовуючи від ворога рідну землю, змусив найбільш тверезо мислячих німецьких аналітиків переглянути не тільки зухвалі попередні плани, а навіть і ті їх модифікації і корективи, яких ці плани зазнали вже в ході війни і поразок вермахту. Те, що широко розрекламований новий аграрний порядок не виправдав покладених на нього сподівань його творців, свідчить той факт, що попри шалену ідеологічну атаку на колгоспний лад, нацистам так і не вдалося виконати ключове політичне завдання аграрної реформи – розпорошити міцну колективну згуртованість переважної більшості українських хліборобів, зробити селянство своїм слухняним спільником, налагодити з ним ділові стосунки, економічно зацікавити їх, створити хоча б серед невеликої маси селян міцну і надійну опору нацистського “нового порядку”, спонукати їх зрадити Батьківщині заради обіцяної десятини. Селянство прекрасно усвідомлювало, що не за ради вирішення земельного питання на користь українців Німеччина веде війну, втрачаючи мільйони своїх солдатів.

Самі ж нацисти відверто визнавали, що “новий аграрний порядок землекористування – це ніщо інше, як інструмент експлуатації”⁸² Саме так вони оцінювали власну аграрну політику на нараді, що відбулась у Києві 30-31 жовтня 1942 р., на якій були присутні

керівники державних маєтків і сільськогосподарські чиновники з усіх куточків рейхскомісаріату. Із промовами на нараді виступили начальник відділу військової адміністрації рейхскомісаріату Кернер і керівник головного управління державних маєтків Ширгольц. Німецьких сільськогосподарських керівників було суворо попереджено, щоб зміст промов ні за яких обставин не розголошувався і не потрапив до періодичних видань. Ставка відверто робилася на створення під німецьким керівництвом саме державних господарств, яких на кінець жовтня 1942 р. нараховувалось 1493 з загальною земельною площею 3245000 гектарів. “У нас немає ніякого сенсу віддавати землю в приватну власність українців, - наголошувалось присутнім, - і було б за краще зберегти колгоспну систему за будь-яких обставин”⁸³. Головним завданням ставилось значно збільшити кількість сільськогосподарських робітників і військовополонених в державних маєтках і змусити селян із громадських господарств переходити не до статусу одноосібного господаря, а до категорії батрака і наймита, що мав гнути спину в німецьких економіях – державних маєтках.

Бурхливі події літа 1943 р. з військово-політичного погляду стали надзвичайним періодом у ході воєнного протистояння з фашизмом. Оговтавшись від страшної катастрофи на берегах Волги і Дону, нацистське керівництво задіяло всі можливі військові, політичні та ідеологічні чинники для успішного проведення операції “Цитадель”. З боку Німеччини битва на Курській дузі була не тільки реваншем за Сталінград. Ця битва мала по суті вирішальне значення для Третього рейху в цілому. Тому й підготовка до неї набувала такої ретельності і масштабності, оскільки надто великою була ставка. Однак, як засвідчили подальші події, сподівання нацистів щодо повернення на свій бік українського селянства як найбільш постраждалої категорії населення від сталінщини, щедро обіцяючи надати їм у власність землю, повністю провалились. До того ж часу для виправлення становища і для якихось дій у гітлерівців залишилось обмаль. Розбивши елітні війська вермахту і ваффен СС під Курськом, Червона армія, не зупиняючись, розгорнула широкий наступ і почала визволення Лівобережної України від гітлерівських загарбників. Завойовникам не було тепер часу

думати про якусь зміну акцентів в окупаційній політиці в цілому і в аграрній зокрема. Тому третій етап аграрної політики нацистів позначався відвертим хижацьким грабунком сільськогосподарських ресурсів України. Оскаженілий фашизм остаточно зірвав з себе маску лицеміра, коли за наказом нацистської кліки почав застосовувати тактику „спаленої землі” – тотально спустошуючи при відступі територію України, піддаючи все не баченому ще в історії людства пограбуванню руйнації і нищенню.

“Україна поруйнована як ні одна країна в світі, - з болем, здригнувшись від побаченого, записав у своєму щоденнику О.П. Довженко, - Поруйновані й пограбовані всі міста. У нас нема ні шкіл, ні інститутів, ні музеїв, ні бібліотек. Загинули наші історичні архіви, загинуло малярство, скульптура, архітектура. Поруйновані всі мости, шляхи, розорила війна народне господарство, понижала людей, побила, повішала, розігнала в неволю”⁸⁴.

Зовсім по іншому в листі до Німеччини описав побачене один із виконавців варварського наказу унтер-офіцер Карл Петерс: “Якщо ми відступимо до самого кордону, то у росіян від Волги до німецького кордону не залишиться жодного міста, жодного села. А цього вони, повірте, не витримають. Тут панує “тотальна війна” у її вищому прояві. Те, що тут відбувається, - це щось небачене в світовій історії. Це, безперечно, стане вирішальним у ході війни на нашу користь”⁸⁵.

На початку вересня 1943 р. рейхсмаршал Герінг, рейхсфюрер СС Гімлер, гауляйтер Кох надіслали своїм підлеглим цілу низку наказів, розпоряджень і директив, як саме необхідно здійснювати тактику „спаленої землі”. Основним виконавцем цього варварства мала стати німецька армія. 7 вересня 1943 р. в наказі фашистського командування військовим частинам говорилось наступне: “На випадок відступу слід повністю знищувати на території, яка залишається, всі споруди і запаси, що в якійсь мірі можуть виявитись корисними для ворога: житлові приміщення (будинки і бліндажі), машини, млини, вітряні млини, колодязі, стоги з сіном та соломою. Усі без винятку будинки слід спалювати, печі в будинках підривати за допомогою ручних гранат, колодязі робити непридатними, шляхом знищення підйомних пристроїв, а також кидаючи в

них нечистоти (дохлятину, гній, кізьяки, бензин); стоги з соломою і сіном, а також всілякі запаси – спалювати, сільськогосподарські машини і телеграфні стовпи підривати, пороми і човни затоплювати. Зруйнування мостів і мінування доріг є завданням саперів.

На всіх лежить обов'язок подбати про те, щоб залишена ворогом територія протягом тривалого часу не могла використовуватися ним для будь-яких воєнних цілей і для потреб сільського господарства”⁸⁶.

Герінг загальне керівництво проведенням вказаних заходів покладав на начальника господарського штабу “Ост” генерала піхоти Штапфа, як представника головного господарського штабу. Гімлер відповідальним за тотальне спустошення призначив обергрупенфюрера СС, генерал - інспектора військ СС, начальника СС і поліції південних областей України Прютцмана. Рейхскомісар Кох всю відповідальність за так звану “евакуацію” покладав на гебітскомісарів генеральних округів.

Здійснення заходів по тотальному вилученню продовольства супроводжувалося жорстоким терором щодо селянства. В Новобузькому районі селяни саботували жнива і приховували хліб, псували збиральні машини, не сплачували податків. Тоді на придушення опору населення в серпні 1943 р. прибув каральний загін на чолі з начальником жандармерії Миколаївської округи М. Бютнером. За зв'язок з партизанами було розстріляно 150 патріотів, понад 400 заарештовано. Загін карателів під командуванням оберфельдфебеля охоронної поліції Р. Міхеля в с.Калуга Березнегуватського району відправив на смерть 40 селян. У Вознесенському районі карателі схопили 62 відважних патріотів, що займались саботажем і шкідництвом в сільському господарстві. Після нелюдських тортур їх розстріляли в протитанковому рові поблизу с. Натягайлівка, а восьмеро героїв заживо спалили на вогнищі. На початку 1944 р. видані зрадниками, загинули відважні керівники сільського підпілля А.Т. Мазепа та І.А. Гуртовий⁸⁷.

Відступаючи під ударами Червоної армії, німецько-румунські війська спустошували колгоспні комори, знищували знаряддя праці, реманент, тотально конфісковували всі наявні запаси про-

довольства. Так у селі Трикрати відступаючі війська знищили весь посівний матеріал⁸⁸.

“Уся Трансністрія переповнена худобою, - вказувалось у донесенні економічного штабу “Ост”, - тут зібрано 63 тис. корів, 7800 коней і 190 тис. овець. Постачання гуртів худоби і догляд за нею становлять значні труднощі⁸⁹”.

Відступаючи з території Миколаївщини, румунські війська в березні 1944 р. вивезли велику кількість сільськогосподарського реманенту, 24 трактори, 4143 плуги, 94 молотарки, 1190 сівалок⁹⁰. У Березнегуватському районі після визволення не залишилось жодного трактора і всього 430 плугів⁹¹.

Величезних збитків зазнало тваринництво області⁹².

Види худоби	Наявність поголів'я	
	На 1 січня 1941 р.	На 10 квітня 1944 р.
1. Велика рогата худоба, в тому числі корови.	274636 121269	66293 40450
2. Свині.	186917	18558
3. Вівці і кози.	212957	31231
4. Коні.	100213	22154

Свого найвищого апогею битва за хліб досягла починаючи з вересня 1943 році. Окупаційна влада вживала відчайдушних спроб, щоб прискорити збір врожаю і цілком відправити його до Німеччини. При цьому гітлерівці не цурались і відверто пропагандистських трюків, за інерцією ще продовжуючи загравати з селянством. Заздалегідь на місця надійшла спеціальна таємна інструкція командуючого оперативним тиловим районом групи армій “Південь” від 14 вересня 1943 р. відносно організації і проведення свята урожаю. Інструкція рекомендувала 242 (Миколаїв), 397 (Дніпропетровськ) і 398 (Київ) головним польовим комендатурам провести 25-26 вересня 1943 р. свято урожаю. Передбачались прийоми у керівників опорних пунктів і гебітскомісарів при керівній участі обласних і районних по сільському господарству, під час яких “вдячні” українські селяни мали вручити їм квіти і вінки з колоссям. На неділю 26 вересня передбачалось поряд з відвідуванням церкви українським населенням також загальний обід

для мешканців сіл, а потім народні гуляння, виставки, танці в супроводі оркестрів народних інструментів. У містах мали відбутись також народні гуляння. Гебітскомісари повинні були насамперед подбати, щоб не вивішувались українські національні прапори, а в снопах, які мали прикрашати селянські оселі, завчасно були зрізані всі колоски. Їм належало пильно слідкувати за тим, щоб між німецькими представниками і місцевими мешканцями зберігалось відповідна дистанція⁹³.

26 вересня 1943 р. таке свято урожаю відбулось у Миколаєві за участю окружного комісара ландрату доктора Отто. У приміщенні міського театру він від імені рейху нагородив 32 німецьких прислужники – старости, бургомістри, керівники підприємств і господарств - спеціальною орденською відзнакою для східних народів за заслуги перед Німеччиною⁹⁴. Ця відзнака за відвагу та заслуги для східних народів (щось на зразок радянських Орденів Бойового і Трудового Червоного прапора) була введена восени 1942 р. Указ про її заснування підписав А. Гітлер. Безпосередньо наказ про нагородження за бойові заслуги могли підписувати головнокомандуючі збройними силами вермахту, начальники поліції, а за цивільні заслуги перед рейхом генералкомісари. Відзнака мала два класи, а кожний клас ще різні ступені. Нагороджений отримував відповідне свідоцтво, в якому зазначалось, що відтепер він матиме привілейоване становище з боку німецької окупаційної влади. Відзначений орденом першого класу мав отримати більшу суму грошей або земельну власність. Орден першого класу був золотий і срібний і носився без стрічки, а орден другого класу був золотий, срібний і бронзовий і носився на темно-зеленій стрічці. За бойові заслуги відзнака була з мечами, за цивільні - без мечів.

Весною 1944 р. Червона армія повністю очистила від ворога територію рейхскомісаріату України. Однак гітлерівці не полишали надій знову повернути втрачені українські землі. З цією метою вони навіть деякий час зберігали вигнаний з-за меж комісаріату окупаційний апарат. Фахівці з питань східного простору і нацистські цивільні чиновники, враховуючи попередні помилки, почали нову розробку проектів “модифікації” окупаційного режиму на випадок повернення в Україну. 6 квітня 1944 р. А. Розенберг

провів спеціальну нараду, на якій поставив завдання розробити в стислий термін пропозиції щодо нової фашистської окупаційної політики в Україні. Вже через два тижні, 20 квітня 1944 року начальник відділу військової адміністрації і сільськогосподарський керівник Гельмут Кернер подав на розгляд Розенбергу досить об'ємний проект "Нової німецької політики на Україні"⁹⁵. 31 травня 1944 р. колишній генералкомісар Києва Магунія склав "Доповідь про досвід 2,5 річної діяльності в генеральній окрузі Київ". З аналогічними звітами, порадами і проектами виступали й інші чиновники рейхсміністерства східних територій і рейхскомісаріату. Ці документи представляють певний інтерес з точки зору того, як самі нацисти оцінювали власну політику і причини її краху. Цікавість викликає і те, як завойовники оцінювали провал аграрної реформи, що здійснювалась впродовж 1942-1943 років.

Магунія, оцінюючи земельну реформу, зауважив, що її впровадження було "повільним, нерішучим, з затримками і обмеженнями, так що в підсумку вона втратила те, що могло в дійсності запевнити людей"⁹⁶.

Кернер вбачав основний промах у тому, що вся ставка робилася виключно на бліцкриг. Торкаючись перспектив нової німецької політики в галузі аграрних відносин, він вносив суттєві корективи, враховуючи набутий досвід. Оскільки після спустошливої тактики "спаленої землі" сільське господарство України зазнало колосальних збитків, Кернер пропонував розробити план „відбудови” сільського господарства. На перший план мала стати не робота на рейх, а "на покращення економічного положення самого населення". Цей план був розрахований на вісім років, і лише в 1952 році сільськогосподарського виробництва мав досягти рівня 1943р. Другим важливим моментом він вважав те, що робота і поставки в рейх і вермахту не повинні були диктуватись зверху, а мусять спочатку узгоджуватись з реальними можливостями. Далі автор проекту вказував на те, що якщо повторно окупація України по лінії Полтава – Мелітополь стане можливою до 1 липня 1944 р., то з посівних площ 1943 р. можна буде забезпечити поставку 40-45 % врожаю озимих. В разі, якщо територія буде завойована пізніше 1 вересня 1944 р., то осіння посівна компанія стане неможливою і в

1945 р. поставок зерна в рейх взагалі не буде. Торкаючись питання здійснення аграрної реформи, Кернер пропонував, щоб в основу землевпорядкування було покладено досвід часів НЕПу. Намічалось проголошення закону про власність. Окупаційна влада мала негайно завершити розподіл землі і передати її тим селянам, які здатні вести одноосібне господарство. В залежності від тягла, оптимальний розмір земельних наділів мав складати:

- для селян-скотарів – від 3,6 до 5,8 гектарів;
- для селян, які мають одного коня, – від 8,3 до 12,6 гектарів;
- для селян, які мають двох коней – від 16,6 до 25,1 гектарів⁹⁷.

Ретельно Кернер пропонував підбирати керівні кадри, унікальні людей не підготовлених для цієї роботи. Він наполягав навіть створити військовий трибунал, який мав право притягати до відповідальності тих керівників, які не будуть чітко дотримуватись програмних вимог.

А. Розенберг, ознайомившись з проектом Г. Кернера, піддав різкій критиці окупаційну адміністрацію, всю провину за цілковитий провал аграрної політики на Україні, зіпхнувши на Е.Коха. Однак сам гауляйтер пишався тим, що саме його діяльність за роки окупації України забезпечила Німеччину і діючу армію продовольством і сировиною. В новорічному заклику Коха до окупаційної адміністрації 5 січня 1944 р. він схвалив роботу чиновників рейхскомісаріату, які спромоглися за півтора роки до червня 1943 р. для фронту і рейху зібрати і відправити 11 млн. тонн сільськогосподарських продуктів, таких, як зерно, олійні і бобові культури, цукор, картопля, бавовна тощо. До цього слід додати ще 3,45 млн. голів забійної худоби, 16 млн. штук домашньої птиці, 680 млн. яєць, “І якщо посилки фюрера і в цьому році принесуть радість сім’ям німецьких солдатів, - зухвало наголосив Кох, - то й тут також буде особлива заслуга роботи на Україні”.

Розенберг же вважав, що економічні показники мали б бути набагато більшими, якби б вдалося повністю здійснити задуману ним земельну реформу. Дошкуляючи Коху в протидії його особистим рекомендаціям щодо впровадження нового аграрного порядку в Україні, головний ідеолог націонал-соціалізму зауважив, що якби вдалося реалізувати основні ідеї аграрної політики, залучи-

ти селян до взаємовигідної співпраці, створити міцний прошарок власників землі, то на його думку, “у Червоної армії не виявилось жодного аргументу проти всієї нашої антибільшовицької пропаганди, яка має місце зараз”⁹⁹.

Однак “аграрний реформатор” так і не назвав основну причину провалу, бо не зміг зрозуміти і усвідомити просту і очевидну річ, що український народ в основній своїй масі не прийняв нацистської аграрної політики саме тому, що бачив у гітлерівцях перш за все своїх поневолювачів, які хотіли його уярмити, масово знищити і назавжди перетворити в рабів. Ось чому українці, взявши в руки зброю, здолавши на шляху до Перемоги неймовірні труднощі, свідомо йдучи на немислимі жертви, виявивши масовий героїзм, патріотизм і палку любов до рідної Вітчизни, відстояли в смертельному двобої свою землю від зазіхань ненависного ворога.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Мазур І., Зимнін А. Окупаційна аграрна політика третього рейху в Україні (1941-1944 рр.) // Історія слов'янських народів: актуальні проблеми дослідження: Слов'янські народи в Другій світовій війні: Зб. наук. праць. – Вип. 6. – К., 2000; Лавришук В.І. До питання про аграрну політику фашистів у західних областях України // Сторінки воєнної історії України : Зб. наук. статей // НАН України. Ін-т історії України. – К., 2001. – Вип. 5; Романюк І.М. Українське село в роки німецької окупації // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2002. – Вип. 6; Слободянюк М. Селяни України під нацистським окупаційним режимом // Київська старовина. – 2000. - № 2; Ветров І.Г. Економічна експансія третього рейху в Україні 1941-1944 р.р. – К.: Четверта хвиля, 2000; Соколов Б.В. Окупація. Правда і міфи. – М.: АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2002; Захарченко О.О. Аграрно-політичні заходи нацистів в рейхскомісаріаті України напередодні літнього наступу 1943 р. // Національний прогрес України: історичні, духовні, соціально-політичні передумови та пріоритети. Зб. наук. праць. – Миколаїв: УДМТУ, МРЦСД, 1997..
2. Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине (1941-1944). – К.: Наукова думка, 1985. – Кн. 1. – С. 293.
3. Шульга З.П. Українське селянство не буде в фашистській неволі. Вид-во АНЦРСР, 1942, - С. 22
4. Адам Вильгельм. Катастрофа на Волге. Мемуари адъютанта Ф.Паулюса. – Смоленск: Русич. 2001. – С. 62.

5. Буллок А. Гитлер и Сталин: Жизнь и власть. Сравнительное жизнеописание: В 2 Т. Пер. с англ. – Смоленск: Русич. 1998. – С. 313–314.
6. Мэнвэлл Р., Франкель Г. Генрих Гиммлер. – Ростов.: Феникс, 2000. – С.246.
7. Хёне Гейнц. Орден “Мертвая голова”. История СС // Пер. с нем. А.Уткина. – Смоленск.: Русич, 2002. – С. 368.
8. Педфилд П. Рейхсфюрер СС. Пер с англ. С.И.Минкина, и С.Н. Самбулова. – Смоленск.: Русич, 2002. – С. 285
9. Откровения и признания. Нацистская верхушка о войне “третьего рейха” против СССР. Секретные речи. Дневники. Воспоминания. – Смоленск.: Русич, 2000. – С. 299.
10. Там само. – С.299.
11. Косик В. Україна і Німеччина в Другій світовій війні. – Париж–Нью-Йорк –Львів, 1993. – С.181.
12. Шульга З.П. Вказ. праця. – С. 22.
13. Косик В. Вказ. праця. –С. 362.
14. Центральний державний архів вищих органів влади і органів державного управління України (ЦДАВО України) – Ф. 3206. – Оп. 2. – Спр.118. – Арк. 5-8, 26-28, 32-35, 39-40.
15. Немятый В.Н. В борьбе за срыв грабительских планов фашистской Германии. – К.: Политиздат Украины: 1982. – С.125.
16. ЦДАВО України. – Ф. КМФ-8. – Оп.1. -Спр.38.- Арк. 72.
17. Там само. – Арк. 7-9.
18. Там само. – Арк. 1
19. Там само. – Арк. 67
20. Там само. – Арк. Оп.2, -Спр. 465. - Арк. 14.
21. Там само. – Спр. 483. – Арк. 72.
22. Там само. – Спр.150. – Арк. 21.
23. Там само. – Оп.1. – Спр.38. – Арк. 56.
24. Там само. – Арк. 73.
25. Мюллер Н. Вермахт и оккупация (1941-1944). О роли вермахта и его руководящих органов в осуществлении оккупационного режима на советской территории. – М. 1974. – С. 201.
26. ЦДАВО України. – Ф. КМФ 8. – Оп. 1. – Спр. 38. – Арк. 72.
27. Там само. – Арк. 57.
28. Безымснский Л. Германские генералы с Гитлером и без него. – М.1961. – С. 204.
29. Ломагин Н.А. Неизвестная блокада. Кн.1. – СПб.: М: ОЛМА–ПРЕСС. 2002. – С. 416-427; Слободянюк М. – Вказ. праця. – С.48.
30. ЦДАВО України. – Ф. КМФ–8. – Оп.2. – Спр. 156 – Арк. 204.
31. Центральний державний архів вищих органів влади і громадських організацій України (ЦДАГО України) Ф. 166. – Оп. 3. – Спр 144. – Арк. 49-57.
32. ЦДАВО України. – Ф. КМФ–8. – Оп.1. – Спр. 230. – Арк. 21.
33. Там само. – Спр. 298. – Арк. 19.
34. Иевлев И.А., Юденков А.Ф. Оружием контпропаганды: Сов. пропаганда среди населения оккупированной территории СССР. 1941-1944 г. –М. 1989. – С. 147.

35. ЦДАВО України. – Ф. КМФ–8. – Оп. 2. – Спр. 175. – Арк. 109.
36. Український хлібороб. – 1942. – № 11. – 8 листопада. – С. 2.
37. ЦДАВО України. – Ф. КМФ–8. – Оп.1. – Спр. 298. – Арк. 31-35.
38. Там само. – Ф. 3206. – Оп.1. – Спр. 50. – Арк. 188 зв.
39. Там само. – Оп.6. – Спр 272. – Арк. 8 зв.
40. Там само. – Оп.1. – Спр 46. – Арк. 119 зв.
41. Там само. – Спр. 297. – Арк. 134.
42. Державний архів Миколаївської області (ДАМО). – Ф.Р–1827. – Оп.1. – Спр. 26. – Арк. 1.
43. Там само. – Спр. 22. – Арк. 31.
44. Там само. – Арк. 31.
45. Там само. – Спр. 26. – Арк. 20.
46. Там само. – Ф.Р - 2178. – Оп.1. – Спр. 34. – Арк. 60.
47. Українська думка. – 1943. – 24 липня. – С. 1.
48. Там само. – 11 серпня. – С.4.
49. Николаевщина в годы Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.) Сборник документов и материалов. – Одесса.: Маяк, 1964. – С.144.
50. Немятый В.Н. Вказ. праця. – С. 128.
51. ЦДАВО України. – Ф. КМФ –8. – Оп.2. – Спр. 461. – Арк.71.
52. Там само. – Спр. 450. – Арк. 108-109.
53. ЦДАГО України. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 144. – Арк. 58.
54. Захарченко О.О. Здійснення нацистами аграрної політики на Півдні України // Селянство Півдня України: історія і сучасність. Доповіді Всеукраїнської наукової конференції 28 листопада 2003 року. Миколаїв. – 2003. – С. 189.
55. Українські вісті. –1942. –23 вересня. – С.3.
56. Там само. – 1942. – 15 липня. – С. 1.
57. ЦДАВО України. – Ф. КМФ –8. – Оп. 1. – Спр. 230 – Арк. 21.
58. Панченко П.П., Бондаренко Н.М., Падалка С.С. Політика німецько-фашистських окупантів в Україні в питаннях аграрних відносин // 50-річчя Перемоги над фашизмом: наслідки та уроки. Матеріали міжнародної наукової конференції 4-5 травня 1995 р. – К. 1995. – С. 141.
59. Там само. – С.140.
60. Загорулько М.М., Юденков А.Ф. Крах экономической фашистской Германии на временно оккупированной территории СССР. – М., 1970. –С. 296.
61. ЦДАВО України. – Ф. КМФ –8. – Оп.2. – Спр.4. – Арк. 28.
62. Народная война в тылу... -Т.1. – С. 295.
63. ДАМО. –Ф.р.-2135. –Оп. 2. –спр. 4. –Арк. 28.
64. Там само. –Спр. 7. –Арк. 80.
65. Захарченко О. Південь України в планах “Третього рейху”. // Південна Україна: проблеми історичних досліджень. Ч. II Миколаїв. -1998. – С.113.
66. ЦДАВО України. – Ф. КМФ –8. – Оп.1. – Спр. 298. – Арк. 84.
67. Там само. – Арк. 5-6.
68. Там само. – Оп.2. – Спр.189. – Арк. 7.
69. Шпеер А. Воспоминания: Пер. с нем. – Смоленск: Русич, 1998. – С.325.

70. Герцштейн Р.Э. Война, которую выиграл Гитлер. – Пер. с англ. – Смоленск.: Русич, 1996. – С. 106-107.
71. Безыменский Л. Вказ. праця. –С. 204.
72. ЦДАВО України. –Ф.КМФ-8. –Оп. 1. –Спр. 182. –Арк. 46.
73. ЦДАГО України. –Ф. 166. –Оп. 3. –Спр. 144. –Арк. 3-58.
74. Там само. – Арк. 27.
75. Український хлібороб. – 1943. - №23. -С.5.
76. ЦДАВО України – Ф. КМФ –8. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 251.
77. Там само. – Оп. 2. – Спр. 227. – Арк. 19.
78. Там само. – Арк. 32.
79. Там само. – Арк. 37.
80. Історія застерігає: Трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їхніх посібників на тимчасово окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни. –К., 1986. –С. 207.
81. Там само. – Арк. 43.
82. Там само. – Оп.1. – Спр. 181. – Арк. 93.
83. Там само. – Арк. 94.
84. Довженко О. Україна в огні. Кіноповість, щоденник. – К.: 1990. – С. 234.
85. Преступные цели – преступные средства: Документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР (1941-1944 гг.). – М. Экономика. - 1985. – С.122.
86. Там само. – С. 209-211.
87. Захарченко О.О. Роль підпільників Миколаївщини в організації саботажу аграрних заходів німецько-румунських окупантів // Тези доповідей та повідомлень Першої Миколаївської обласної краєзнавчої конференції, присвяченої 50-річчю Великої Перемоги. -Миколаїв. -1995. – С. 44.
88. ДАМО. – Ф.Р – 1894. – Оп.1. – Спр. 126. – Арк. 220.
89. Історія застерігає. – С. 218.
90. ДАМО. – Ф.Р – 1894. – Оп.1. – Спр. 3. – Арк. 13.
91. Там само. – Спр. 2. – Арк. 4.
92. Николаевщина в годы Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.) Сборник документов и материалов. – Одесса.: Маяк, 1964. – С.17.
93. ЦДАВО України. – Ф. КМФ –8. – Оп.2. – Спр. 234. – Арк. 98-99.
94. Українська думка. – 1943. – 2 жовтня. – С. 2.
95. Захарченко О.О., Волохова І.А. Оцінка нацистами власної політики в питаннях аграрних відносин в Рейхскомісаріаті України // Збірник матеріалів доповідей та повідомлень науково-методичної конференції Миколаївського державного педагогічного інституту присвяченої 20-річчю історичного факультету (16 травня 1997 р.). Миколаїв, 1997. –С.114-116.
96. ЦДАВО України. – Ф. КМФ –8. – Оп. 1. – Спр. 101. – Арк. 253.
97. Там само. – С. 149.
98. Історія застерігає. – С. 217.
99. ЦДАВО України. – Ф. КМФ –8. – Оп. 1. – Спр. 101. – Арк. 95.

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО МИКОЛАЇВЩИНИ В 1940-1944 РОКАХ

До початку Другої світової війни досить розвинутий і потужний сільськогосподарський комплекс області, яка складалася з 7-ми лівобережних та 19 - правобережних районів, формували 1317 колгоспів, 65 радгоспів усіх систем; 31 - зернорадгосп; 4 - бавовняних; 8 - садововиноградних; приміських - 9; городних - 2; свинарських - 4; вівчарських - 5 та системи "Укркомбікорму" - 2. Земельний фонд на той час складав: всього землі - 3186358 га, в т.ч. рілля - 2220565 га, під садибами - 116968 га, городами - 40381 та садами - 20414 га. З загальної кількості земель колгоспами використовувались 2191703 га, колгоспниками - 70484; радгоспами - 652010; одноосібниками - 1159; робітниками і службовцями - 9580 га.

Технічна забезпеченість діяльності сільгоспідприємств здійснювалось за рахунок тракторного і комбайнового парку машинно-технічних станцій області (МТС). До складу тракторного і комбайнового парку входило 5455 тракторів, в т.ч. "СХТЗ" - 2762 од; "ЧТЗ - 060" - 711; "ЧТЗ-065" - 97; "Універсалів" - 1885; 2213 комбайнів та інша складна сільськогосподарська техніка. Власне в радгоспах нараховувалось 1873 тракторів усіх марок, в т.ч. "ЧТЗ" - 553; "ХТЗ" - 1156; "Універсалів" - 164; комбайнів всього - 1769 од. Потужності елеваторо-складських приміщень обласної системи "Заготзерно" були представлені 15 елеваторами, 109 - складами, 23 - навісами, 11 - мехамбарами, 3 - сушилками з загальною питомою вагою зберігання 343,0 тис. тонн зернової продукції².

В економіко-виробничому та суспільно-політичному плані діяльність сільського господарства спрямувалось на подальше ор-

ганізаційно-господарське зміцнення сільськогосподарської артілі, розвиток та зміцнення суспільної власності колгоспів, розвиток колгоспних тваринницьких ферм, боротьбу з фактами порушень статуту сільськогосподарської артілі, піднесення ролі машинно-тракторних станцій, підвищення урожайності сільськогосподарських культур у колгоспах і радгоспах.

На той час у частині організації якісного ведення рослинницької галузі значне місце та увага приділялась питанням підвищення урожайності зернових і технічних культур, впровадження правильних сівоборотів, покращенню роботи з насінням, сортодосліджувальних ділянок, використання добрив.

Урожайність зернових на полях України в 1939 році досягла найвищих розмірів - 13,6 ц/га. В порівнянні з 1938 р. валове виробництво зернових зросло на 21,4%. Аналогічна ситуація з урожайністю була і в області, яка по зернових культурах в 1939 році в колгоспах склала - 13,0 ц/га проти 10,3 ц/га в 1938 році (табл.1)³.

Таблиця 1. Урожайність зернових та технічних культур Миколаївської області в 1937-1939 р.р., ц/га

Культура	Роки		
	1937	1938	1939
Всіх зернових	10.3	12.5	15.1
озимого жита	7.8	4.2	11.0
озимої пшениці	11.1	13.2	17.3
озимого ячменю	-	17.0	13.8
ярої пшениці	5.8	5.1	4.5
ярого ячменю	9.6	12.2	12.5
овес	8.4	13.1	13.3
просо	4.3	9.9	9.1
кукурудза	11.6	10.5	11.4
соняшник	5.8	8.4	8.8
льон	2.3	5.3	4.8

У 1939-40 роках в області засівалось більше 50% від всіх площ по Україні бавовною, при цьому її урожайність була низькою. Середня урожайність картоплі в той час складала 250 ц/га.

Приділяючи належне значення питанню забезпечення населення м.Миколаєва продуктами харчування, планувалось створення мережі навколо міст обласного підпорядкування овоче-картопляних баз. У 1941 році площі під картоплею склали 6.8 тис. га, під овочами - 4,2 тис. га, що практично в 1,5-2 рази було більше 1938 року.

За зобов'язаннями соціалістичного змагання з Одеською областю в 1940 році планувалось отримати урожайність зернових не менше 100 пудів з гектара, бавовни - не менше 60, кукурудзи - не менше 280 пудів/га, коноплі - 5 ц/га, люцерни - 2, цукрового буряку - 250 ц/га.

Загалом тваринницька галузь області розміщувалась в 4000 тваринницьких фермах, в середньому кожний колгосп мав по 3 тваринницькі ферми і одній - птахофермі. У 1940 році в області на кожні 100 га ріллі кількість худоби складала 22 голови всіх видів тварин (в перерахунку на велику рогату худобу при плані - 60 голів, в колгоспах приміської зони - 15,8). Для порівняння в Житомирській області цей показник складав - 100 гол. Найгірший стан з цього питання був у Березнегуватському районі, де кількість поголів'я худоби складала 18 голів на 100 га ріллі. У цьому році, виконуючи рішення ХУ з'їзду Комуністичної партії більшовиків України, планувалось мати в кожному колгоспі по 4 ферми великої рогатої худоби, свиней, овець та птахоферм. Фактично на кожні 100 га сільгоспугідь по області приходилось по 6 курей, в Т-Березані - 1,1. Поряд з цим в 60 колгоспах Баштанського району було лише 13 птахоферм, аналогічно в Березнегуватському - 10.

В питаннях розвитку тваринницької галузі увага зосереджувалась на забезпеченні недопущення падіжу худоби, необхідності складання кормового балансу в травні, заготівлі необхідної кількості соломи, силосу, канцкормів на підставі прогнозних розрахунків виробництва тваринницької продукції. В 1940 році в області вироблялося і реалізовувалося в розрахунку на 1 га - 4,9 кг м'яса в Полтавській області - 13.1 кг, річна продуктивність корів основного стада колективної і державної форм власності складала - 1386 літрів молока на корову.

Враховуючи значимість забезпечення населення області м'ясо-продукцією та наявні можливості для відгодівлі поголів'я худоби всіх видів, у 1941 році планувалось поставити на відгодівлю - 14,4 тис. гол. свиней та реалізувати - 11,2 тис. голів, великої рогатої худоби - 6,5 тис. гол., птиці - 29,7 тис. голів, в т.ч. водоплавної - 14,9.

Із запланованих до вирощування 29,7 тис. гол. птиці всіх видів на 1941 рік фактична її кількість складала 5,8 тис. гол., в т.ч. водоплавної відповідно 14,8 і 0,8 тис. гол. Річний план вилову риби організаціями всіх форм підпорядкованості на 10.05.1941 р. було виконано на 11%, виловлено лише 12,5 тонн риби проти запланованих 146,6 тонн⁴.

У 1940 році оранку ґрунту тракторами в колгоспах було забезпечено на рівні 85%, посів зернових культур - на 55%, збирання урожаю комбайнами досягало 75%. На полях колгоспів і радгоспів працювало 5470 трактористів, 1380 комбайнерів, їх праця організовувалась і координувалась відповідним рівнем кваліфікації спеціалістами: в області працювало до 500 чоловік агрономів, 1100 механіків і бригадирів тракторних бригад. У той же час складним був стан з підготовкою техніки до проведення збирання урожаю, ремонт комбайнового парку станом на 25.05.1940 р. було виконано на 41%. З врахуванням необхідності збирання урожаю в короткі терміни планувалась робота зернокомбайнів на косовиці не менше 16 годин на добу.

Потужностями МТС по області на 20.05.1940 р. виконано 1045.076 га умовної оранки або 27% річної програми. Виконання навантаження на умовний 15-ти потужний трактор склало 27% до запланованого або 167 га м'якої оранки.

В 19 правобережних районах області в 1941 році здійснювали господарську діяльність 982 колгоспи (з загальною площею орної землі 1210500 га), 27 радгоспів та 42 машинно-тракторні станції. До складу МТС входило 3387 тракторів, в т.ч. 287 од. - "ЧТЗ", 1633 - комбайнів та більше 300 автомашин⁵.

Дестабілізуючий фактор війни призвів до того, що посів озимих в 1943 році було проведено лише на площі 322,6 тис.га, в т.ч. озимої пшениці - 262,4 тис.га. Звільнення від окупації території

області з 10 березня по 5 квітня 1944 року в пік весняно-польових робіт створило виняткові труднощі в проведенні посіву ярих культур, ряд МТС були зруйновані; обладнання і сільгоспінвентар приведено в неробочий стан. Незважаючи на надзвичайну складну ситуацію, недостатнє матеріально-технічне забезпечення весною посіяно 351.2 тис.га ярих культур (110 % до планового завдання), що складало 65% до посівів довоєнного часу.

Фактично ж до збирання підлягало 484.8 тис. га зернових культур, в т.ч. 287.1 тис. га озимих, 197.7 тис.га - ярих при очікуваній урожайності озимих - 15 ц/га, ярих - 10 ц/га. Під час окупації на території радгоспу Б-Інгулець Калініндорфського району, незважаючи на складні умови воєнного часу, на перелогах і неосвоєній землі за рахунок коштів колгоспів Снігурівського району (ім. Петровського, "Червоний шлях", ім. К.Лібкнехта, ім. Комінтерна, ім. Сталіна та ін.) піднято 659 га чорних парів, посіяно озимі та зібрано урожай.

За період окупації території Миколаївської області протягом практично 32 місяців сільському господарству нанесено значний збиток: спалено і зруйновано 2836 будівель різного сільськогосподарського призначення, спалено 2700 і частково зруйновано 6361 колгоспний двір. Повністю зруйновано 9 МТС (Аннівську, Ерштмайську, Качкарівську, Парутинську, Бориславську, Білозірську, Дар'ївську, Володимирську, Троїцько-Сафонівську). Після звільнення в МТС залишилось тракторів всіх марок 1573 од. комбайнів - 707. За цей час з колгоспів вилучено більше 151,4 тис.гол. ВРХ, 53,7 тис. гол. коней, із МТС вивезено і виведено з ладу 2,2 тис.тракторів, 628 - комбайнів.

У колгоспах після звільнення залишилось: 597 голів великої рогатої худоби, в населення - 32,7 тис.гол; свиней - 185, в населення - 5,5 тис. гол; відповідно овець 681 та 10,7; коней - 9,0 тис.гол. проти 41,9 тис. гол. до початку війни. У Снігурівському районі в колгоспах не залишилось жодної голови великої рогатої худоби, свиней, овець та коней, в населення від 49 гол. до 453 голів великої рогатої худоби; свиней: 5-28; овець: 4 - 146; коней: 159 - 310 голів.

Після звільнення на території області залишились не ушкодженими і не зруйнованими 3 елеватори, 2 мехамбари, 38 - складів та

6 навісів з загальною місткістю зберігання 98,3 тис.тонн зернової продукції (28 % до 1941 року). До збирання урожаю 1944 року було відновлено частину елеваторо-складських приміщень та забезпечено функціонування для прийняття зерна 9 елеваторами, 2 - мехамбарами, 52 - складами, 6 - навісами для зберігання зерна загальною місткістю - 186,7 тис. тонн.

Станом на 24.07.1944 р. із запланованих до збирання 457.0 тис. га колосових зібрано 271.7 тис. га (59%) при середній урожайності 11.8 ц/га. Щоденно урожай збирався на площі 20-25 тис.га при запланованих - 27. Стримуючими чинниками темпів збирання зернових були недостатня кількість пального, низький стан технічної готовності зернозбиральної техніки, часті поломки та необхідність її ремонту. На полях області в цей період працювало 266 комбайнів, 714 тракторів, 4450 - жаток, 8400 - коней, 14,9 тис. корів та 5940 чоловік косарів. У Баштанському, Новоодеському, Варварівському районах кожною жаткою щоденно збиралось 4,5-4,8 га площ зернових (при нормі 3,5-4,0 г).

В зв'язку з обмеженою технічною забезпеченістю до збирання урожаю було залучено 84,9 тис. чоловік колгоспників та мобілізованого міського населення. Професійними косарями щоденно в середньому скошувалось по 0,48-0,50 га площ під зерновими культурами. Внаслідок недостатньої організації та технічної оснащеності проведення збиральних робіт в Братському, Єланецькому, Веселинівському та Вознесенському районах не забезпечувалось виконання денних норм виробітку жатками, комбайнами і косарями, що в цілому стримувало темпи збирання урожаю по області.

Із 18 районів області на 1 серпня 1944 року закінчили збирання урожаю зернових Баштанський, Варварівський, Володимирівський, Казанківський, Очаківський, Миколаївський (сільський), Тилігуло-Березанський, Привільнянський та Новоодеський райони, решта - до 5 серпня.

Координація господарсько-виробничої діяльності колгоспів і радгоспів забезпечувалась обмеженою кількістю профільних спеціалістів. У 1944 році в 18 сільських районах і 39 МТС працювало:

- в райземвідділах: головних агрономів - 11 чол., старших зоотехників - 15 чол., старших ветлікарів - 16 чол., дільничих ветлікарів відділків - 6 чол.; - в машинно-тракторних станціях: старших агрономів - 19 чол., старших механіків - 20 чол., головних бухгалтерів - 13 чол⁶.

На 01.11.1944 р. в колгоспах області відновлено 1506 тваринницьких ферм (821 - МТФ; 324 - свиноферм; 361 - вівцеферма). Законтрактовано в населення та передано до колгоспних ферм молодняка худоби відповідно: телят: 18,3 та 12,4 тис. гол.; ягнят: 8,6 та 7,5; поросят: 1,9 та 1,6 тис. гол. Забезпеченість кормами худоби колективної власності складала: грубими - 77%, силосом - 87%. Обслуговували колгоспне тваринництво області 592 скотарі, 518 доярок, 86 - бригадирів та 729 - завідуючих фермами⁷.

Із урожаю 1944 року область зобов'язувалась поставити до держави за нормами 1940 року з кожного гектара ріллі колгоспів зерно, соняшник, сіно, овочі і картоплю. До оподаткування підлягало 1139,1 тис. га ріллі (озимі на площі - 293,3 тис. га, ярі зернові - 256,9 тис. га). По області посівна площа зернових складала 48% до ріллі: в Веселинівському - 29%, Тилігуло-Брезанському і Володимирівському районах: 36 - 38%.

Розмір поставок зерна з одного гектара фактичних посівних площ за обов'язковими поставками і натурооплати по Веселинівському району складав 6,1 ц при плановій урожайності - 8,2; по Тилігуло-Брезанському відповідно: 6,1 і 8,3; Володимирівському: 6,3 і 8,8; аналогічно по Баштанському, Очаківському, Березнегуватському і Казанківському районах: більше 5 ц/га при плановій урожайності від 7,9-9,3 ц/га. Середньообласна норма поставок зерна державі з кожного гектара ріллі складала 160 кг. Загальний обсяг хлібозаготівлі від радгоспів, колгоспів та населення планувався на рівні 300,6 тис. тонн; овочів - 29,7 тис. тонн, сіна - 8,4 тис. тонн (в розрахунку 7,6 кг/га ріллі). Область було звільнено від постачання до держави картоплі, 70% обов'язкових поставок овочів та все сіно спрямувалось на забезпечення потреб Червоної армії.

Відповідно до плану поставок до фонду Червоної армії область повинна була в 1944 році поставити: зерна 56,3 тис. тонн, м'яса

- 1,1 тис. тонн, молока - 1,2 тис. тонн, 5,0 млн. штук яєць, картоплі - 5.6 тис. тонн та іншої сільськогосподарської продукції.

Зважаючи на складну ситуацію на весняному полі, напружені завдання поставок сільськогосподарської продукції до фондів держави Миколаївським обкомом КП(б)У направлено звернення до ЦК КП(б)У з аналізом поточного стану в області та проханням виділити для МТС 980 тракторів, 100 автомобілів, запчастин для відновлення 1058 тракторів і 766 комбайнів, пального для підняття парів на площі 180.0 тис.га, повернути евакуйовану худобу з Ростовської, Сталінградської та Західно-Казахстанської областей, Ставропольського і Краснодарського країв в кількості: 10,0 тис. гол ВРХ; овець - 25,0 тис. гол.; свиней - 1,5 тис. гол.; направити для роботи в регіоні спеціалістів, чол: 50 - агрономів; 60 - зоотехніків, 40 - ветлікарів, 25 - механіків.

Так склалося, що нині через 70 років ситуація в сільському господарстві області в більшості в залежності від природно-кліматичних умов, зміни форми власності суб'єктів господарювання, не врегульованості економіко-виробничих відносин десь близька до тодішньої. Внаслідок морозної та безсніжної зими 2002-2003 р.р., затяжної весни 2003 р. загинуло біля 800 тис.га озимих, відсутності паритетних цін на тваринницьку продукцію в 7-10 разів скотилось поголів'я худоби всіх видів в реформованих сільгоспприємствах в порівнянні з 1990 роком.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Державний архів Миколаївської області (ДАМО). -Ф.7. -Оп.1. - Спр. 47. - Арк.10.
2. Там само. -Арк. 10-57.
3. Там само. -Арк. 23-25.
4. Там само. -Арк. 80-120.
5. Там само. -Арк. 30-33, 95; 99-104.
6. Там само. -Арк. 3-5.
7. Там само. -Арк. 70-72.

НИЩЕННЯ КУЛЬТУРИ В РОКИ НІМЕЦЬКО-РУМУНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ.

Перед початком Великої Вітчизняної війни культурно – освітня ситуація на Миколаївщині характеризувалася такими фактами: в Миколаєві та області працювали вищі навчальні заклади – кораблебудівний інститут (1000 студентів), педагогічний інститут (2000), філіал Харківського індустріального інституту (100); середні навчальні заклади – суднобудівний технікум (800), машинобудівний технікум (300), залізничний технікум (200), електромеханічний технікум (250), два сільськогосподарських технікуми (400), музичне училище. В області працювали 5 педшкіл, медшкола (фельдшерсько – акушерська), дитяча музична школа, 6 ремісничих училищ, 12 шкіл фабрично – заводського навчання; в області нараховувалося 753 школи різних типів з загальною кількістю учнів 137000, працювали 8691 вчителів.

Діяли заклади культури та мистецтва: Театр російської драми ім. В.Чкалова, Театр юного глядача, Робітничо-колгоспний театр ім. Т.Шевченка, обласна філармонія, Будинок народної творчості, Державний симфонічний оркестр, хорова капела. У м. Миколаєві працювали 16 клубів, 5 кінотеатрів. По області функціонували 11 міських та 15 районних кінотеатрів, 19 будинків культури та райклубів, 195 сільських та 165 колгоспних клубів. Розвиток бібліотечної справи характеризувався такими показниками: книжковий фонд обласної бібліотеки складав 189000 примірників, працювали обласна дитяча бібліотека, 3 міських, 19 районних, 39 профспілкових та шкільних бібліотек, 161 хата-читальня.

Працювали історико - археологічний (краєзнавчий) музей у Миколаєві, Музей природи, Художній музей ім. В. Верещагіна, Будинок Р.Судковського в Очакові,¹ Музей Революції, Акваріум - Зоосад.

Відступаючи під ударами Червоної армії фашистські окупанти грабували та руйнували міста і села Миколаївщини. В Миколаєві було зруйновано найвизначніший архітектурний ансамбль міста, що формувався протягом майже двох століть – Магістратську площу, зруйновані частина будинків по вулиці Радянській, будинок колишньої хоральної синагоги. Багато споруд були заміновані, і лише швидкий наступ радянських військ дозволив запобігти ще більших втрат.

Війна завдала великих втрат культурно-освітньому розвитку нашого краю.

Чи не найбільшими були втрати в освітній сфері. Уже в перші дні війни частину вчителів було мобілізовано до лав Червоної армії. З приходом окупантів більша частина загальноосвітніх шкіл не розпочали заняття у вересні 1941 р., в подальшому більшість шкільних приміщень та споруд були використані для потреб німецької армії. У загарбників існував свій погляд на проблему освіти для окупованих народів. Цей погляд був озвучений Гітлером таким чином: "...не слід вводити для завойованих народів ніякої шкільної освіти. Знання росіян, українців чи киргизів, їх вміння читати і писати нам тільки зашкодять." Лише подекуди було дозволено відкрити чотирикласні початкові "народні" школи. Щодо завдань таких шкіл, то воно було сформульоване рейхсфюрером СС Гімлером: "Початкова школа має ставити своєю метою навчання учнів тільки рахуванню максимум до 500 і вмінню розписатися, а також поширення вчення про те, що покірність німцям, чесність, старанність і слухняність є божою заповіддю."² У жовтні 1942 р. рейхскомісар України Є. Кох підтвердив позицію німецького командування вимогою "...закрити всі школи та інститути, в яких навчаються учні старше 15 років, а всіх учнів і викладачів цих закладів незалежно від статі закритим способом відправити на роботи до Німеччини. Вважаю необхідним також одночасно подбати про те, щоб крім 4-класних народних шкіл, не було

жодної школи, не дозволеної мною.” Виключення було зроблене лише для німецьких шкіл, що працювали, в основному, в німецьких селах (колишніх колоніях). Для дітей німецького походження (фольксдойче) було встановлене загальне обов’язкове навчання у 8-річних “народних” школах. Така школа була двохступеневою – 4 роки початкової та 4 роки “загальної” школи. У 1942 р. в Миколаєві було створено таку школу, але з 1 лютого 1943 р. школа припинила своє існування.³ За період окупації та під час бойових дій були пошкоджені більшість шкільних приміщень, а 120 повністю зруйновані. Приміром, по м.Миколаєву повністю зруйновано 7 шкіл, пошкоджені 19 шкіл, все майно шкіл та дитсадків знищене і частково вивезене, загальні збитки склали 28,1млн.крб.⁴

Відновлення шкільної мережі розпочалося з перших днів після визволення. Уже 25 квітня 1944 р. в Миколаєві відкрилися 24 школи, до занять приступили 6936 учнів та 288 вчителів.⁵ Одночасно проводилися ремонтні та відновлювальні роботи. Миколаївський міськвиконком у своєму звіті влітку 1945 р. зазначав, що в місті відновлено та відремонтовано 23 школи з контингентом 10645 учнів, що дозволило своєчасно розпочати навчальний рік. Війна ще тривала, а 1944 – 1945 навчальний рік розпочався у 727 школах області. Заняття проводилися у напівзруйнованих або пристосованих приміщеннях, не вистачало меблів та обладнання, майже не було підручників, зошитів та ін., але школи працювали, завдячуючи ентузіазму та самовідданості вчителів. Їх ряди поповнювалися особами, що були демобілізовані з діючої армії через поранення. Протягом 1944 р. обласний відділ народної освіти провів перевірку відвідування учнями шкіл і зазначав, що в більшості районів вона була не нижчою за 97%.⁶ Через нестачу приміщень та вчительських кадрів, також збільшення кількості учнів у Миколаєві в 1945 – 1946 навчальному році довелося вперше ввести двозмінне, а подекуди навіть трьохзмінне навчання. Протягом повоєнної ІV п’ятирічки шкільна мережа області, в основному, була відновлена.

У 1944 – 1945 навчальному році відновили роботу 6 ремісничих шкіл, зокрема, повернулися з Астрахані, Пермі та Омську ремісничес училище № 3 та ФЗУ Чорноморського суднобудівного заводу,

де вони були в евакуації. Їх діяльність була особливо важливою в голодні повоєнні роки. Саме професійні школи, де учні були на повному державному утриманні, надали можливість багатьом сотням молодих людей вижити та набути робітничої кваліфікації. 19 квітня 1944 р. розпочала роботу фельдшерсько – акушерська школа, понад 1000 її випускників брали участь у бойових діях під час війни.

Починаючи з березня 1942 р., працював в евакуації у м. Чкаловську Миколаївський залізничний технікум. Заняття проводилися в три зміни, одночасно у виробничих майстернях руками учнів вироблялися деталі для потреб армії. Тим часом в окупованому Миколаєві був спалений навчальний корпус, зруйновані гуртожитки технікуму, загальні збитки склали 11,8 млн.крб. І все ж у 1944 р. навчальний заклад відновив роботу в Миколаєві. Руками викладачів та студентів у вільний від занять час відновлювалися навчальні приміщення. У серпні 1944 р. здійснив перший повоєнний набір студентів Вознесенський сільгосптехнікум, відновили заняття Новобузький сільгосптехнікум та Мигіївський радгосптехнікум. У вересні знову почало працювати Новобузьке педучилище, на трьох курсах якого вже в 1944 – 1945 навчальному році навчався 271 студент. Зважаючи на гостру потребу у фахівцях будівельних спеціальностей, розпорядженням РНК СРСР від 27 травня 1944 р. був створений Миколаївський будівельний технікум.⁷

З початком воєнних дій поступово згорталася робота вищих навчальних закладів Миколаєва. Миколаївський кораблебудівний інститут був евакуйований до Сталінграду, а згодом у зв'язку з наближенням лінії фронту до м. Пржевальська в Киргизії. Там інститут розгорнув навчальну роботу, за період війни були випущено 375 спеціалістів, здійснено 32 значні науково-виробничі проекти, що сприяли розвитку народного господарства Киргизії.⁸

Під час окупації в місті не діяв ні один з вищих навчальних закладів. Розпорядженням Є. Коха від 23 січня 1942 р. було заборонено існування таких закладів у межах Рейхскомісаріату “Україна”. Всі навчально-виробничі споруди та гуртожитки були повністю чи частково зруйновані. Збитки лише по кораблебудівному інституту склали до 10 млн. крб. Відновлення роботи

вищих навчальних закладів розпочинається з перших днів після визволення області. 12 травня 1944 р. Миколаївським облвиконкомом було прийнято постанову про відновлення діяльності Миколаївського державного педагогічного інституту в складі чотирьох факультетів (історичного, фізико - математичного, природничого та філологічного).⁹ Педінститут був першим вищим навчальним закладом, що відновив роботу після визволення Миколаєва. Серед перших студентів було чимало бійців Радянської армії, що проходили лікування в госпіталях або були демобілізовані через поранення.

30 червня 1944 р. РНК СРСР прийняла рішення про евакуацію Миколаївського кораблебудівного інституту, а з 1 жовтня почалися заняття інституту в Миколаєві в пристосованих приміщеннях. У I семестрі 1944 – 1945 навчального року в інституті навчалися 688 студентів денної та 17 – вечірньої форм навчання. Виконком Миколаївської облради звернувся до Раднаркому УРСР з клопотанням про виділення коштів на відновлення навчальних корпусів миколаївських інститутів. У 1945 р. розпочалась відбудова навчальних корпусів кораблебудівного інституту, яка була в основному завершена до кінця 1947 р.

Окремою сторінкою культурного життя нашого краю у важкі воєнні часи була діяльність Миколаївського російського драматичного театру. Повідомлення про початок війни застало театр на гастролях у Полтаві. Не зважаючи на напружену атмосферу перших днів війни, театр продовжував вистави, а з 23 червня щоденно силами акторів проводилися концерти у військових частинах, на збірних пунктах для призовників. Проводилися шефські спектаклі для бійців Червоної армії. У середині липня театр повернувся до Миколаєва. 26 липня було показано першу воєнну прем'єру – вистава “Лейтенант Волгін”. 2 серпня 1941 р. виконкомом Миколаївської облради було прийнято постанову “Про подальшу роботу обласного театру ім. В.Чкалова у м. Миколаєві”. Згідно цієї постанови творчий склад театру на чолі з директором О.Павленком та художнім керівником Л.Лукером мав бути евакуйованим в район Уралу для подальшої організації роботи театру. Колектив виїхав до м. Свердловська, а згодом до м. Алапаєвська

Свердловської обл. Лише у березні 1942 р. театр зміг розпочати творчу діяльність. Було прийнято рішення розпочати театральний сезон прем'єрою – виставою “Хлопець з нашого міста”. Поки готувався прем'єрний спектакль, актори створили кілька бригад, які виїздили з концертними виступами по найвіддаленіших населених пунктах області, виступали у госпіталях, перед бійцями, що відправлялися на фронт. 14 травня 1942 р. відкрився театральний сезон, при переповненому глядачами залі пройшла перша прем'єра, а взагалі протягом сезону було поставлено 12 прем'єрних вистав у пристосованому приміщенні, при відсутності матеріальної бази, усього найнеобхіднішого для повсякденного життя акторів. Активна творча робота театру в цих умовах була можливою завдяки самовідданій роботі художнього керівника театру М.Лукера, акторів Н.Огонь-Догановської, Е.Далматова, К.Мальковського, А.Юрової, Ю.Соколова, Д.Славіна, П.Разумова та багатьох інших.¹⁰ Протягом 25 місяців (з травня 1942 по червень 1944 р.), що театр знаходився в Алапаєвську, було поставлено 417 спектаклів, з них 25 прем'єр, які відвідали 304748 глядачів. Театр провів велику військово-шефську та культурно-масову роботу.¹¹ За самовіддану творчу працю в часи війни багато акторів театру нагороджено грамотами всесоюзного комітету в справах мистецтв, а 34 працівники театру нагороджені медаллю “За доблестный труд в Великой Отечественной войне 1941 – 1945 гг.”

3 вересня 1944 р. театр повернувся до Миколаєва. Приміщення театру було напівзруйнованим, його реконструкція розпочалася з перших днів після визволення міста. Активну участь в цій справі брали і актори під час суботників. Оновлене приміщення театру вступило до ладу на початку 1946 р. Перші спектаклі відбувалися в приміщенні ТЮГу. 13 вересня 1944 р. відбулася перша прем'єра. Це був спектакль “Російські люди” у постановці Л.Лукера. Протягом 1944 – 1945 рр. були відроджені спектаклі, що йшли на сцені театру раніше, а в жовтні при театрі розпочала діяльність драматична студія, що була створена для подальшого поповнення творчого складу театру. Згодом побачили світ і наступні прем'єри театру, більшість яких присвячена воєнній тематиці. Театр повертав прихильність та любов своїх земляків – миколаївських гляда-

220

чів. У звіті Миколаївського міськвиконкому від 9 липня 1945 р. зазначалося, що в місті повністю відновили свою роботу театр ім. В.Чкалова, Театр Юного Глядача (з 12 вересня 1944 р.) та обласна філармонія, крім того, в області діяв пересувний український колгоспний театр ім. Т.Шевченка, створений ляльковий театр для дітей.

Творчий склад театрів та філармонії проводив активну військово-шефську роботу, вважаючи її своїм внеском у боротьбу за перемогу. Як зазначала газета “Бугская заря” у лютому 1945 р., “працівники мистецтва м. Миколаєва провели на стаціонарі 125 спектаклів, 1216 концертів у військових частинах та госпіталях. Крім того, проведено 45 платних заходів у фонд оборони на загальну суму 290900 крб. Було створено три фронтових бригади, що дали 150 концертів на фронті.”¹²

В часи окупації було повністю зруйновано кіномережу області, зруйновані кінотеатри, пограбоване обладнання. 12 квітня 1944 р. Миколаївський облвиконком прийняв постанову про ремонт кіномережі в містах та районах області. Згідно постанови з небагатого бюджету області виділялися кошти на відновлення та ремонт кінотеатрів, щоправда з умовою подальшого повернення цих коштів. Через рік – у квітні 1945 р. в області діяли 15 кінотеатрів.

В період фашистської окупації клубна та культосвітня робота була повністю згорнута, велика кількість клубних приміщень були повністю або частково зруйновані. Незважаючи на скрутні умови повоєнного часу, клуби та колективи художньої самодіяльності прагнули відновити свою діяльність з перших же днів після визволення Миколаївщини від фашистської окупації. 1944 р. відновили діяльність 180 клубних установ та 409 колгоспних клубів і хат-читалень, а 1947 р. їх кількість була, відповідно, 327 та 630¹³. При клубах було створено 360 гуртків художньої самодіяльності. У 1945 р. на розвиток культурно-освітніх закладів було асигновано близько 90 млн. крб., що складало більше 60% обласного бюджету.¹⁴

З 1944-1945 рр. відновили виступи художні колективи, відомі по всій Україні, – оркестр народних інструментів Г.Ф.Манилова та хорова капела клубу Чорноморського суднобудівного заводу, два струнні оркестри. Координатором та методичним центром,

що надавав допомогу в організації роботи клубних установ, став обласний будинок народної творчості.¹⁵

Напередодні окупації не вдалося вивезти книжкові фонди більшості бібліотечних установ області. В роки фашистської окупації були знищені фонди більшості сільських бібліотек, 96 з них були взагалі зруйновані. Трохи кращим було становище в Миколаєві. Як згадував відомий миколаївський поет Е.Январьов, коли ворог вже знаходився біля міста, співробітниці обласної бібліотеки О.Прокоф'єва та Л.Бабкова почали рятувати книги. Вони зносили до підвалів бібліотеки найцінніші видання, до їх числа було включено і марксистську літературу. Ризикуючи власним життям, жінки весь період окупації зберігали бібліотечні книжки. Коли за наказом німців довелося знищувати літературу, що вважалася небезпечною, у дворі бібліотеки палили всякий мотлох під виглядом книг.¹⁶ Відомо, що обласна бібліотека продовжувала працювати і під час окупації. За документами, що збереглися, за цей період обслуговано більше 6 тис. читачів. За вимогами окупаційної влади з книжкового фонду вилучили соціально-економічну літературу радянських авторів, книги на єврейській мові та твори єврейських авторів. При цьому дано вказівку щодо сформування відділу книг українською мовою, включаючи твори авторів, що були в 30-ті роки заборонені за звинуваченням у буржуазному націоналізмі. До бібліотеки звозили книжки з розорених бібліотек міста. Тут їх зберігали, так було врятовано 28,5 тис. екземплярів, що згодом були повернуті до міських бібліотек. Бібліотекарі зуміли сховати і врятувати біля 30 тис. книг. Після визволення міста розгорнулася робота по повному відновленню діяльності всіх підрозділів бібліотеки. 5 квітня 1944 р. відновив роботу читальний зал, через тиждень і абонемент.¹⁷ Працівників бібліотеки З.Юрченко (директор), Л.Бабкову, О.Данільченко, які брали участь у збереженні фондів та поверненні книг до бібліотеки, було нагороджено медалями „За доблестний труд в Великой Отечественной войне»¹⁸. Окупанти вивезли велику кількість цінних книг, частину яких по закінченні війни знайшли в м. Потсдамі (Німеччина), і за сприяння маршала Г.Жукова книги повернули до Миколаєва. Частина книг зберігалася у читачів бібліотеки і після війни повернулася до книго-

сховища. Будинок обласної бібліотеки був замінований німцями, але, на щастя, їм довелося дуже швидко відступати і, покидаючи місто, вони не встигли знищити бібліотеку

Зуміли зберегти книжкові фонди і працівники Першої міської бібліотеки під керівництвом М.Карлінг. Бібліотека розпочала роботу вже на другий день після визволення міста 29 березня 1944 р. і була одним з перших культурних закладів, що почав працювати у звільненому від окупантів місті. В 1944 р. в Миколаєві відновили роботу 12 бібліотек.

У квітні 1945 р. в області працювали, крім вказаних, обласна дитяча, 21 районна бібліотека, 5 районних дитячих, 104 сільських та 227 шкільних бібліотек із загальним книжковим фондом 413 тис. томів.

З першого дня визволення почала виходити обласна газета "Південна правда" та 15 районних газет. 1 лютого 1945 р. вийшов перший номер обласної газета "Бугская заря" російською мовою,¹⁹ розпочало роботу місцеве радіомовлення.

Трагічною виявилася доля миколаївських музеїв. Єдиним художньо-мистецьким зібранням нашого краю була колекція Миколаївського художнього музею ім. В.Верещагіна. Колекцію дбайливо збирали ентузіасти-засновники музею на початку ХХ ст. та зберігали для нащадків в буремні революційні часи. Непоправних втрат музейному зібранню було нанесено в часи фашистської окупації. Колекцію не встигли (а можливо, і не збиралися) евакуювати, тому найкращі експонати були розграбовані окупантами, деякі загинули. Більше пощастило картинам В.Верещагіна, більшість яких на початку війни знаходилися на виставці в Києві, яка була евакуйована разом з експонатами київських музеїв, а згодом їх повернули до Миколаєва. Після війни довелося відновлювати експозицію, це стало можливим завдяки тому, що чимала кількість творів мистецтва була передана з фондів столичних музеїв, а протягом 60-70-х років музей проводив помірковану закупівлю художніх творів.

В обласному Музеї Революції більшість експонатів були спалені або вивезені, щоправда, основна частина експонатів та документів були ще перед війною передані до Харкова, де створювався республіканський Музей Революції. Трохи кращою виявилася

доля колекції природничого музею, що була зібрана Е.Францевим на початку ХХ ст. і подарована місту його нащадками. Хоч частина експонатів і загинула, але співробітники історико-археологічного музею зуміли зберегти значну долю цієї колекції, що й нині зберігається у фондах музею. До початку окупації не вдалося евакуювати фонди та колекції історико-археологічного (краєзнавчого) музею, що були найбагатшими за кількістю раритетних речей. Формально музей продовжував працювати і під час окупації. Співробітникам музею довелося докладати неабияких зусиль, щоб зберігати та переховувати музейні колекції. Представники німецького командування, користуючись можливостями вільного доступу до музейних колекцій, частину з них пограбували. Німці вважали себе великими поціновувачами археології і зуміли адекватно оцінити багатство та якість археологічної колекції. Значну частину цієї колекції було вивезено до Німеччини під приводом організації виставки. Чи варто говорити, що ці експонати так і не повернулися до музею, хоча відомо, де нині знаходиться їх більша частина.

Одним з найбільш цікавих закладів у довоєнному Миколаєві був Акваріум-Зоосад. Він був надзвичайно популярним серед жителів міста, весь час поповнювалася його колекція. У 1940 р. він мав більше тисячі мешканців, 125 видів звірів, птахів, риб; збільшувалася площа закладу, будувалися нові вольєри. За часів фашистської окупації зоопарк зазнав значних втрат: було знищено частину колекції, зруйновані приміщення. Ризикуючи власним життям, тодішній директор зоопарку Ф.Нічиков та його співробітники змогли сховати в підвальних приміщеннях частину звірів. Незважаючи на труднощі повоєнного часу, вдалося швидко відродити зоопарк, і в цьому велика заслуга Ф.Нічикова, який 32 роки життя віддав Миколаївському зоопарку, зумівши перетворити його в один з кращих у країні за підбором тварин, а також поставити роботу зоопарку на наукову основу.²⁰

В часи окупації відновили та активізували діяльність релігійні громади та храми. У скрутних умовах воєнного часу люди отримували розраду, духовну підтримку та надію на те, що отримають спасіння та не загинуть у страшному полум'ї війни рідні й близькі

люди. Так, у с. Велика Корениха в приміщенні колишньої парафіяльної школи селяни відтворили храм (церкву в селі було зруйновано 1937 р.), де протягом всієї війни проводилися церковні служби.²¹ Відновилися служби у соборі Св. Миколая в Миколаєві, що був закритий перед війною, не припиняв служби храм Всіх Святих на міському цвинтарі в Миколаєві. Тут переховувалися учасники миколаївського підпілля. Після звільнення Миколаєва від окупантів священник церкви В.П.Грисенко організував допомогу для поранених бійців Червоної армії, було зібрано та передано для шпиталю № 3326 харчів на суму 41500 карбованців. В.П.Грисенка було нагороджено медаллю “За доблестный труд в Великой Отечественной войне”.²²

Наведені факти є яскравим свідченням того, що культурне життя в нашому краю не припинялося в скрутні та страшні часи Великої Вітчизняної війни, це було показником незламної сили духу нашого народу. Збереженню та відтворенню історичних, мистецьких і культурних цінностей та надбань ми маємо завдячувати непомітному героїзму та відданості своїй справі вчителів, бібліотечарів, музейних працівників, акторів та багатьох інших, хто прилучився до цієї святої справи. В своїй діяльності в часи війни ці люди виявили кращі якості, що споконвічно вважаються головними цінностями в нашому народі.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. З доповідної записки Миколаївської обласної комісії по обліку злочинів та ущербу, що був спричинений німецько – фашистськими загарбниками. Див.: Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 г.г. Документы и материалы. – Одесса., 1964. – Док. 1. – С. 18–20.
2. Захарченко О.О. Шкільна політика нацистів під час окупації України // Тези доповідей і повідомлень науково – практичної конференції, присвяченої 80-річчю Миколаївського педагогічного інституту. Частина шоста. Історичний факультет. – Миколаїв., 1994. –С. 40.
3. Там само. - С. 42.
4. ДАМО. -Ф.Р. – 1894. -Оп. 2. -Спр. 2. -Арк. 2.
5. Лифанов В., Миющенко В. Николаев 1789–1989. Страницы истории. – Одесса., 1989. – С.109.
6. ДАМО. -Ф.Р. – 992. –Оп. 2. -Спр. 34. -Арк. 1.

7. Освіта на Миколаївщині у ХІХ – ХХ ст. Історичні нариси. - Миколаїв., 1997 .
– С. 65, 66, 74, 95, 107.
8. Николаеву 200 лет. 1789 –1989. Документы и материалы. – К., 1989. Док. №
254. – С. 239.
9. ДАМО. -Ф.Р. – 992. -Оп. 2. -Спр. 102. -Арк. 17.
10. Давыдова И. Театр города корабелов. – Николаев.,1994. –С. 38–48.
11. ДАМО. -Ф.Р. – 2097. -Оп. 3. -Спр. 4. -Арк. 58.
12. Бугская заря. -1945 г. 17 февраля.
13. ДАМО. -Ф.Р.- 2799. -Оп. 1. -Спр. 302. -Арк.17.
14. Історія міст і сіл УРСР. Миколаївська область. –К., 1971. – С.57.
15. Там само, - С. 110.
16. Январев Э. Уличные истории // Вечерний Николаев. - 2003 г. 25 марта.
17. Мельник О.М. Документы госархива области об истории Николаевской
областной универсальной научной библиотеки им. А.Гмырева // ІV Микола-
ївська обласна краєзнавча конференція. "Історія.Етнографія, культура. Нові
дослідження". – Миколаїв, 2002. – С. 264.
18. Бойчук С.В. Миколаївська обласна наукова бібліотека ім. О.Гмирьова в
роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 р.р.) // Тези 1 обласної наукової
краєзнавчої конференції. – Миколаїв, 1995. – С. 164–165.
19. Бугская заря. -1945 г. -1 апреля.
20. Коновальчук Т. Зоопарк святкує ювілей // Рідне Прибужжя, 8 вересня
2001 р.
21. Заковоротний Д. Свято – Николаевский храм Великой Коренихи.
// Вечерний Николаев. -2003 г. 16 августа.
22. Заковоротний Д. День рождения церкви. // Вечерний Николаев. -2003 г. 4 сен-
тября.

ВИЩА ОСВІТА МИКОЛАЇВЩИНИ В 1941-1945 РОКАХ

Перед початком Великої Вітчизняної війни в Миколаєві функціонували два вищих навчальних заклади: кораблебудівний та педагогічний інститути. Кораблебудівний інститут ще з початку 30-х років знаходився у підпорядкуванні головного управління суднобудівної промисловості і був на Україні єдиним вищим навчальним закладом, що готував кадри для суднобудівної промисловості. За два десятиліття, до 1941 року вуз здійснив випуск 1737 інженерів¹, значна частина його випускників працювала провідними спеціалістами різних суднобудівних заводів СРСР, очолювала підприємства суднобудівної галузі.

Миколаївський педагогічний інститут, заснований у 1913 році, діяв у системі педагогічних вузів, яких в Україні перед початком Великої Вітчизняної війни налічувалося 80. При ньому працював відділ учительського інституту.

Педагогічний інститут до 1941 р. підготував близько двох тисяч випускників, які в основному працювали в освітянській галузі.

Напередодні Великої Вітчизняної війни в інституті функціонувало 12 кафедр, три факультети: мовно-літературний, фізико-математичний та природничий. Інститут мав 3 учбових корпуси, 3 гуртожитки, ботанічний сад, стрілецький тир, гідробіологічну станцію. Бібліотека інституту налічувала близько 80000 томів.

Кораблебудівний інститут розташовувався у будівлі, спорудженій в 1904 році для середнього механіко-технічного училища. Але навчальні площі за цей період були збільшені майже втриє завдяки виконаним прибудовам і становили у 1940 році 8980 м².

На березі Південного Бугу була побудована водна станція. Новий корпус для МКІ мав бути побудований на березі Південного Бугу у Варварівці. Тут передбачалися окремі приміщення для кожного з факультетів, басейн, спортивний комплекс, водна станція. Але виконання цих планів буде відкладено більше ніж на два десятиліття.

Перед початком Великої Вітчизняної війни у МКІ функціонувала 21 кафедра, працювали 94 викладачі, навчалися 698 студентів. Серед професорсько-викладацького складу 4 професори, 11 доцентів. У лабораторіях і кабінетах знаходилося цінне приладдя та обладнання.

Директором інституту на той час працював Юхим Федорович Чубов. Він був призначений на цю посаду згідно наказу Всесоюзного комітету у справах вищої школи при РНК СРСР № 2843 від 28.12.1940 року. Ю.Ф. Чубов був першим директором МКІ, який закінчив цей ВНЗ (1931 р.). Під його керівництвом відбувалася евакуація та реевакуація інституту, завершився відбудовно-відновлювальний період, почалося будівництво нового навчально-лабораторного корпусу на пр. Леніна². Очолював роботу інституту до 1965 року.

Під кінець липня 1941 року в інституті проводилася підготовча робота до можливої евакуації. Директор інституту Ю.Ф.Чубов створив спеціальну комісію, яка очолила роботу колективу по підготовці до евакуації³.

Значна частина студентів працювала на збиранні урожаю. По закінченню збиральних робіт їх повинні бути направити за місцем проживання. В с. Калинівці працювали 25 чол., у Воскресенському – 25, Новій Одесі – 40, Каліндорфі -130, Баштанці -60, Варварівці-30.

На заводах працювало 100 студентів. Близько 25 осіб були призвані до лав Червоної армії, а останні – знаходилися за місцем проживання.

Хоча бої вже точилися недалеко від Миколаєва, від РНК суднобудування, в підпорядкуванні якого знаходився МКІ, ніяких вказівок про те, куди евакуювати інститут, не надходило.

Якби не рішучі дії директора МКІ Ю.Ф. Чубова та обласної влади, зокрема секретаря обкому партії Сиромолотного, прове-

дення евакуації навряд чи стало можливим. За дорученням обкому партії директор суднобудівного заводу Селезньов виділив 4 відкритих платформи, на яких удалося вивезти частину навчального обладнання та викладацького складу з сім'ями⁴.

*Чубов Юхим Федорович,
директор Миколаївського
кораблебудівного інсти-
туту (1940-1965 р.р.)*

З 1 по 5 серпня було здійснено прийом на 1 курс МКІ. Директор Ю.Ф. Чубов у доповідній записці головному управлінню учбових закладів Народного комісаріату та суднобудівної промисловості відзначає той факт, що жоден зі студентів, що вступили на 1-ий курс, не забрав свої документи після оголошення про евакуацію інституту.

З викладачами і співробітниками було проведено розрахунок, студентам виплачено стипендію. Весь архів до 1940 року було знищено, про що складено відповідний опис. Дорогоцінні метали були передані до держбанку⁵.

Вдалося вивезти далеко не все цінне обладнання. Але насамперед це були станки, інструменти, електроприлади. Серед першочергового вантажу – книги зі спеціальних дисциплін та розробки і креслення з кабінету дипломного проектування.

Як зазначає у доповідній записці директор інституту інженер-майор Ю.Ф. Чубов⁶, частина евакуйованих викладачів і студентів прибули до Астрахані, частина – до Сталінграду. Заняття розпочалися 15 жовтня у Сталінграді. Але обстановка на Південному фронті ускладнювалася, і командування прийняло рішення про відправку значної частини евакуйованих підприємств та людей із Сталінграда.

Лише у Сталінграді Ю.Ф. Чубова наздогнала звістка про те, що рішення про місце евакуації МКІ надійшло до Миколаєва 15 серпня. А фашистські війська вторглися в місто 16 серпня.

У Сталінграді вдруге прийнято самостійне рішення про дислокацію МКІ до Астрахані. Але розгорнути навчальний процес

у Астрахані не вдалося. Спільно з керівництвом Астраханського окружного партії було прийнято рішення відправити кораблебудівний інститут до Казахстану в м. Алма-Ату, куди евакуйовано один із суднобудівних заводів. Але і в Алма-Аті розміститися не вдалося. Остаточним місцем розташування інституту стало м. Пржевальськ. Тут пройшов один із найбільш драматичних періодів діяльності МКІ – евакуаційний (1942-1944).

Миколаївському державному педагогічному інституту роки Великої Вітчизняної війни довелося пережити інакше. До стратегічно важливих закладів, що підлягали евакуації в першу чергу, педагогічний заклад не належав. Директор інституту М.Г. Таран, що очолював його у 1937-41 рр., очевидно, не проявив достатньої ініціативи для того, щоб організувати евакуаційні роботи самотужки. Та й навряд чи то було можливим. Довоєнний архів МДПІ втрачено, за винятком фрагментарних документів, що зберігаються в обласному архіві. Тому відтворити обстановку в МДПІ напередодні вступу німецьких окупантів у Миколаїв навряд чи можливо. У наказі, що зберігається в архіві МДПІ (МДУ) в особовій справі М.Г. Тарана про його звільнення, зазначається “звільнити з посади директора Миколаївського державного педагогічного інституту і учительського інституту у зв’язку з закриттям інституту в 1941 році”⁷.

Цей наказ № 1825/К Міністерства вищої освіти СРСР датований 3 грудня 1946 року.

Отже, інститут тимчасово припинив свою діяльність у 1941 році і відновив навчальний процес аж у 1944/45 н.р.

Політика німецьких завойовників щодо вищої школи в Україні була чітко визначена у Розпорядженні рейхскомісара України Е.Коха, підписаному 21 січня 1942 року. У ньому зазначалося: „Всі вищі школи в рейхскомісаріаті України закриваються до особливих вказівок.

Викладацький персонал закритих наукових інституцій, безумовно, звільняється. Викладацькі сили підлягають відповідній перевірці щодо їх політичної благонадійності. Їх дослідницька діяльність підлягає особливому наглядові”⁸.

Один із німецьких чиновників так роз'яснював своїм підлеглим освітянсько-культурну політику окупаційного режиму в Україні: „Ми були б мерзотниками, якби хоча б щось робили для української освіти, зокрема для підвищення рівня інтелігенції. Фюрер вважає поки що за достатнє організувати для українців чотирикласну школу. Там він (українець – Л.Ц.) навчиться читати, рахувати, писати, і цього для нього досить. Нам не треба виховувати конкурентну інтелігенцію...”⁹.

На окупованій території не залишалося жодного вищого навчального закладу, матеріально-технічна база якого повністю чи в значній мірі не була знищена.

Евакуація у глибокий тил частини ВНЗ врятувала найцінніші науково-педагогічні кадри та частину цінного обладнання. Повністю відновили діяльність у Західному Сибірі, Середній Азії, Казахстані, Поволжі 31 вищий навчальний заклад УРСР, в тому числі 2 університети, 18 індустріально-технічних, 7 сільськогосподарських, 3 медичних, 3 педагогічних інститути та консерваторія.

Одночасно з підготовкою кадрів евакуйовані вузи зі своїм значним інтелектуальним потенціалом надавали важливу допомогу промисловості та сільському господарству тих областей і республік, де були розташовані.

Миколаївський кораблебудівний інститут, знаходячись у м.Пржевальськ, як відзначалося в рішенні бюро Іссик-Кульського обкому КП (б) Киргизії, за завданням Держплану при РНК Киргизії розробив у двох варіантах проект самохідного парому, двох теплоходів та однієї баржі для озера Іссик-Куль, самохідної баржі для озера Балхаш. Співробітники та студенти інституту виконали роботу з електрифікації молотьби та очистки насіння на машинах ВІМ у насінневому господарстві „Дийшін”, що поліпшило якість обробітку зерна і значно підвищило продуктивність праці.

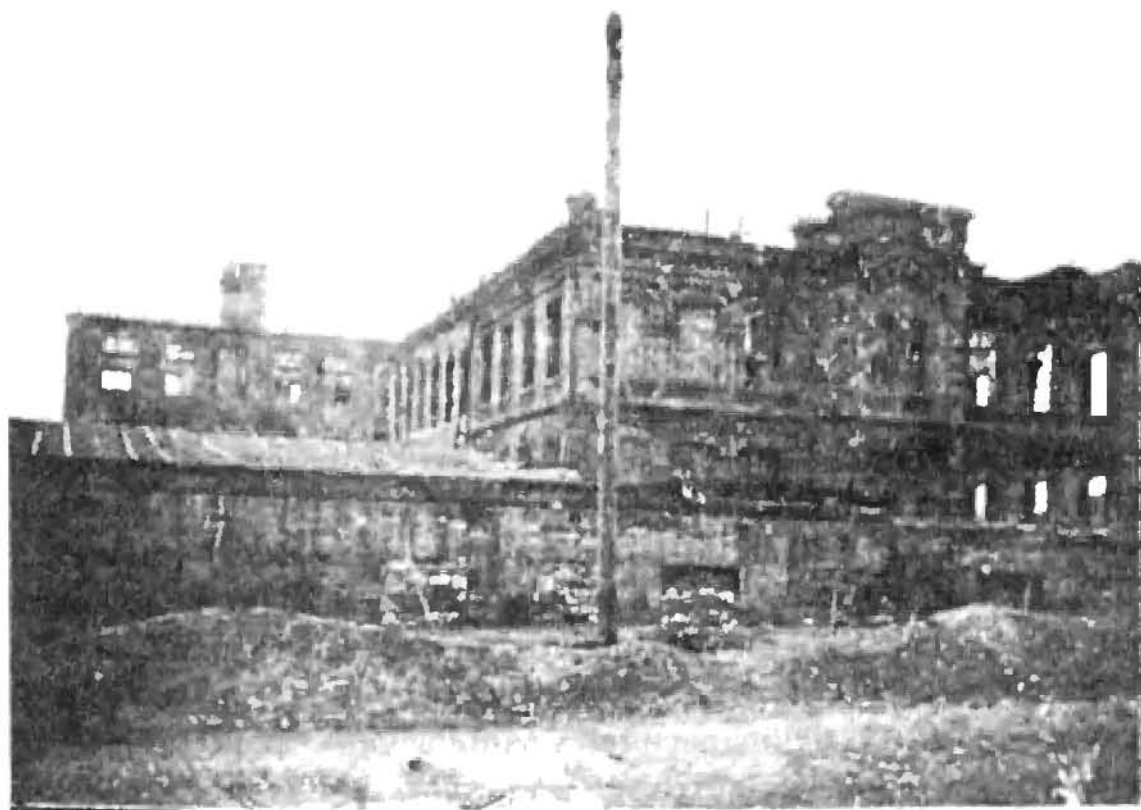
У лабораторіях інституту було проведено низку наукових розробок, пов'язаних з поліпшенням технологічних процесів місцевої промисловості (виробництва мила та інших видів продукції).

За ініціативою співробітників кафедри електротехніки інституту в окремих районах області виконано переобладнання передачі

електросергії за новою схемою, що дало значну економію електроматеріалів без зниження якості енергопередачі.

За результатами наукової роботи в евакуації Миколаївський кораблебудівний інститут відзначено наказом наркома суднобудівної промисловості Союзу РСР (наказ № 140 від 01.03.1944 року). Інститут нагороджено Почесною грамотою Наркомсудпрому, а 27 працівників вузу – почесними знаками „Відмінник соціалістичного змагання Наркомсудпрому” та грошовими преміями¹⁰.

У період німецької окупації в Миколаєві було спалено корпус кораблебудівного інституту. Як згадують очевидці, будівлю МКІ фашисти, відступаючи, підпаливали двічі. Вперше 25 березня 1944 року, вдруге – 26. Якщо першу пожежу вдалося загасити, то вдруге фашисти виставили охорону, і все згоріло дотла. В учбовому корпусі під час окупації був госпіталь, у спортзалі – скотобойня, в теплотехнічній лабораторії – маслоторпильний цех.

Миколаївський кораблебудівний інститут після звільнення (1944 р.)

З трьох корпусів педагогічного інституту уцілів лише один, який окупанти використовували як стайню. Зруйновано майже все обладнання кабінетів, лабораторій. Завдані збитки по педагогічному інституту становили понад 17 млн. крб¹¹, кораблебудівному інституту - понад 10 млн. крб¹².

Відновлення діяльності закладів вищої школи після звільнення УРСР від фашистської окупації стало одним із пріоритетних завдань. Відповідно до Постанови РНК СРСР, прийнятої у жовтні 1943 року, роботи щодо відбудови вищих навчальних закладів належали до категорії першочергових.

Миколаївський педагогічний інститут після звільнення міста.

Як свідчить витяг із доповідної записки Наркомату освіти УРСР Раднаркому УРСР про стан вищих навчальних закладів, які поновили свою діяльність (грудень 1943 року), по мірі визволення областей України від німецької окупації, в перші ж місяці звіль-

нення організувалася робота вищої школи, розпочалися заняття. Лише протягом жовтня-листопада 1943 р. за рішенням Раднаркому УРСР приступили до занять 10 вищих навчальних закладів Харківщини, Сумщини, Полтавщини, Ворошиловоградщини. Відновлені в грудні 1943 року і в січні 1944 приступили до занять ще 6 ВНЗ Київщини, Дніпропетровщини, Запоріжжя¹³.

Миколаївщина не стала винятком у цьому питанні. Уже в травні-червні 1944 року були прийняті відповідні документи про відновлення діяльності кораблебудівного та педагогічного інститутів¹⁴.

Згідно Постанови РНК СРСР № 813 від 30.06.1944 року реєвакція Миколаївського кораблебудівного інституту була проведена в період з 1 серпня по 23 жовтня 1944 року¹⁵.

Відразу після звільнення Миколаєва із далекого Пржевальська були направлені до Миколаєва співробітники МКІ С.Ф. Вовчарук та В.І.Склярів з метою організації підготовчих робіт до реєвакції інституту.

Як згадує у своїх спогадах С.Ф. Вовчарук, він розпочав збір співробітників інституту, які залишалися в окупованому Миколаєві. Невелика група співробітників почала розшукувати вціліле обладнання. Частину майна повернули мешканці навколишніх кварталів, які розібрали його на збереження перед приходом німців у місто. Частину приладдя було повернено зі зруйнованих лабораторій суднобудівного заводу. Колишній головний бухгалтер інституту організував облік всього зібраного майна¹⁶.

Невдовзі повернулася перша черга евакуйованих із Пржевальська співробітників і студентів, а потім і друга. Знаючи, що повернення відбувається практично на згарище, що все треба будувати заново, із Пржевальська намагалися привезти все, що можливо. Для цього було використано всього 47 вагонів. Крім лабораторного обладнання та підручників, привезли шафи, стільці, столи, вантажну автомашину, пару коней і брчку та ін¹⁷.

З евакуації повернулися 50 викладачів та 83 членів їх сімей, 12 осіб учбово-допоміжного персоналу, 37 співробітників, 280 студентів та 9 аспірантів¹⁸.

До жовтня 1944 року МКІ було надано два приміщення по вул.Адміральській, 6 (тепер приміщення поліклініки біля Інгульського мосту) корпус школи № 14 та корпус дитячого містечка. Приміщень ледь вистачало для організації навчального процесу в 2 зміни. Невдовзі для потреб МКІ передали приміщення школи № 36 за адресою: 1 Слобідська, буд. № 74. Школа являла собою чотирьохповерхову будівлю загальною площею 3832 м²¹⁹. Тут уда-лося розташувати аудиторії, лабораторії, адміністрацію інституту, їдальню і магазин. Для проживання студентів використовувалися приміщення гуртожитку на вул. Радісній, надане в користування МКІ приміщення на Адміральській, 6 та в школі № 14. Викладацькому складу були надані квартири у відремонтованому помешканні на Радісній, 27, а також на вул. Наваринській, 1 та ін. Директор інституту Ю.Ф. Чубов особисто контролював хід ремонтно-відновлювальних робіт.

Матеріальні умови були складні. Не опалювалися гуртожитки. Вугілля зберігали для навчального корпусу, але температура в приміщеннях взимку 1944/45 н. р. не піднімалася вище 6-8 С⁰. Керівництво інституту ставило питання перед Наркоматом суднобудування про можливість уведення двохразового харчування студентів за допомогою централізованого постачання продуктів харчування.

Незважаючи на побутові труднощі, навчальний рік на першому курсі почався 1 жовтня 1944 р., а на старших курсах - 9 жовтня. У першому семестрі 1944/45 н.р. контингент студентів МКІ налічував 688 студентів (26 академічних груп). Відсів студентів відбувся як на старших курсах, так і на молодших. Директор інституту Ю.Ф. Чубов пояснює це у своєму звіті труднощами реєвакації, від'їздом значної частини студентів до Ленінградського кораблебудівного інституту, бо вони розпочинали своє навчання саме там. До звільненого Ленінграда повернулася і частина викладачів. Відсів студентів молодших курсів відбувся через академнеуспішність тих, хто був прийнятий на 1 курс після значної перерви у навчанні.

Першочерговим завданням було відновлення матеріальної бази, організація технічного та методичного забезпечення навчального процесу, створення належних побутових умов для викладачів і студентів.

ПРОТОКОЛ № 7

Заседания ученого совета Николаевского кораблестроительного института от 30 декабря 1944 года

ПРИСУТСТВОВАЛИ: директор института Чубов Е.Ф. (председатель), зам. директор, доцент Лакашин В.В., доцент Барг А.Я., доцент Биснен И.В., Комаров Г.Ф., доцент Колубов П.К., доцент Колычев Н.Н., доцент Шужман А.Р., доцент Писарев Н.А., Каптур А.Л., доцент Серебряков Е.Г., Якуляк М.П., Нагорный А.Т., Ласковский М.Д., Вышеславский Н.Д., Марчевский А.М., Степанов А.М., Картава А.К., Золотарев А.Я., Ганаюнова Е.И., Васильев Ю.П., Агранович Е.Е., Эпельман Т.Е.

ПОВЕСТКА ДНЯ:

1. Информации директора Института Чубова Е.Ф. об итогах реэвакуации.
2. Утверждение отчета о научной работе Института за 1944 год и плана научной работы на 1945 год.
3. Избрание юбилейной комиссии по празднованию 25-летия работы Института.

СЛУШАЛИ:

Информация директора Института о реэвакуации Института и об организации его работы в городе Николаеве. В информации были освещены следующие вопросы: организация переезда института, контингент студентов, отсев при реэвакуации, обеспеченность профессорско-преподавательскими кадрами, обеспеченность института помещением и восстановление зданий по Скороходной улице № 5 и Радостной № 27, о расстановке профессорско-преподавательского состава и студентов, о библиотечном фонде, об отоплении, освещении, остеклении, об обеспеченности мебелью; об узких местах — отсутствии квалифицированных педагогических кадров, дисциплине студентов.

По содержанию информации был задан ряд вопросов, на которые были даны исчерпывающие ответы и высказаны следующие пожелания и замечания. Заведующие кафедрами и детали машин должны подобрать на заводах необходимые для наглядного обучения детали которых так много имеется в цехах на территории завода в виде лома, предназначенного в будущем к переплавлению. Хозяйственная часть Института должна как можно скорее оборудовать стеллажную библиотеку, так как книги лежат на полу, что очень затрудняет их отыскание.

Помещение, отведенное для хранения имущества Военно-Морской кафедры недостаточно. Необходимо получить дополнительные помещения, так как пребывающее в Институт имущество кафедры складывать некуда. Ряд преподавателей Института совершенно не требуют дисциплины у студентов и тем самым сводят на нет воспитательную работу других преподавателей. Необходимо обязать всех без исключения преподавателей требовать от студентов вежливого обращения и дисциплины и ответственности.

В начале каждого учебного года, студент вновь поступающий в Институт, благодаря новым обстановки, более дисциплинирован, чем спустя некоторое время. Нужно, чтобы воспитательная работа была поставлена так, чтобы студенты не распускались, а наоборот становились дисциплинированнее и культурнее.

Информацию директора Института Е.Ф. Чубова принять к сведению, учесть все пожелания, высказывания, как в информации, так и выступившими товарищами.

Як засвідчено у звіті МКІ про роботу в 1944/45 н.р., у першу чергу були обладнані лабораторії фізики, хімії, електротехніки, кабінети графіки, дипломного проектування. Якщо в 1941 році інститут володів 25 лабораторіями та кабінетами, які мали пропускну здатність 2185 осіб/день, то на кінець 1944/45 н.р. удалося відновити діяльність лише 9 лабораторій та кабінетів. Значно меншою була і їх пропускну здатність – 460 осіб/день. Паралельно з підготовкою інженерів цивільних спеціальностей у відповідності до Постанови РНК СРСР № 413 від 13.04.1944 згідно наказу НКВМФ № 227 від 20.05.1944 року в інституті введена підготовка офіцерів запасу для військово-морського флоту. Тому було створено військово-морську кафедру та організовано військово-морський кабінет, придбано частину необхідного обладнання. Не вдалося у першому повоєнному навчальному році відновити роботу фото- та кіно лабораторій, друкарні. Лише частково відновило роботу конструкторсько-креслярське бюро. З 75000 примірників у бібліотеці інституту налічувалося близько 19000. Близько 4000 підручників і 1000 примірників технічних журналів були повернені із м. Пржевальська, 8500 книг, близько 5 тис. журналів та брошур були зібрані у жителів м. Миколаєва²⁰.

Звичайно, не вистачало підручників. Низькою була пропускну здатність читального залу та кабінету дипломного проектування. Але навіть у цих умовах бібліотека передплачувала 48 назв російських журналів, 25 – іноземних. Організовувалися пересувні бібліотеки. Велася значна культурно-просвітницька робота.

Відчувалася значна потреба в науково-педагогічних кадрах вищої кваліфікації. З 23 завідувачів кафедр лише 1 мав звання професора, 13 – звання доцента. Протягом 1944-1945 н.р. підготували кандидатські дисертації до захисту 5 викладачів та 1 аспірант.

Незважаючи на матеріальні труднощі, студенти і викладачі МКІ працювали на відбудові корпусів і в підсобному господарстві, де обробляли 80 гектарів землі, вели лекторську роботу, брали участь у спортивно-масових заходах.

Вчені інституту працювали над науковими дослідженнями з різних проблем суднобудування, виконували 8 господарських тем.

Постанова № 499

Ради народних Комісарів УРСР

16 травня 1944 року,

м. Київ

Про поновлення роботи Миколаївського педагогічного інституту

Рада Народних Комісарів УРСР постановляє:

1. Дозволити Народному Комісаріату Освіти УРСР поновити роботу Миколаївського педагогічного інституту з факультетами: мови та літератури; фізико-математичним; природничим; відділ учительського інституту з факультетом мови та літератури.

2. Встановити контингенти прийому студентів на перші курси в 1944 році по Миколаївському педінституту – 240 осіб.

3. Дозволити Наркомату освіти УРСР організувати 4-місячні підготовчі курси: контингентом прийому – 120 осіб.

Поновити при Миколаївському педагогічному інституті відділи заочного навчання з контингентом прийому – 500 осіб.

5. Зобов'язати Наркомосвіти УРСР укомплектувати зазначені навчальні заклади професорсько-викладацьким складом, підготувати навчальні приміщення, гуртожитки, лабораторії, кабінети та бібліотеки до навчання, організувати набір студентів на перші курси стаціонару і відділи заочного навчання відповідно до затверджених контингентів.

6. Зобов'язати нарком фінансів УРСР та Нарком освіти УРСР забезпечити Миколаївський педінститут необхідними асигнуваннями з бюджету 1944 року.

Голова Ради Народних Комісарів УРСР

М. Хрущов

Заст. керуючого справами РНК УРСР

І. Джигомоф

Не дивлячись на постанову ДКО від 31 березня 1945 року про необхідність прискорення відбудовлі приміщень МКІ, вони не були відновлені до 1 квітня 1946 року, як це передбачалося. Головні будівлі інституту були відновлені лише у 1947 році.

Миколаївський державний педагогічний інститут офіційно відновив роботу за постановою № 499 РНК УРСР від 16 травня 1944 року у складі трьох факультетів: фізико-математичного, мови та літератури і природничого. При педагогічному діяв також учительський інститут з відділеннями мови та літератури і природничо-географічним²¹.

Миколаївський облвиконком у постанові від 04.05.1944 року порушував клопотання перед РНК УРСР про відновлення роботи МДПІ у складі 4-х факультетів (крім трьох названих, передбачалося ще відновлення роботи історичного факультету, але прохання частково не було задовільнено).

Під учбовий корпус інституту було віддане колишнє приміщення біологічного факультету (Р.Люксембург, 24). Для студентських гуртожитків виділено будівлі на пл. Комунарів, 1 та на Пушкінській, 7, що раніше належали педінституту, замість знищеного корпусу по вул. Р. Люксембург, 9.

Всього на кінець 1944/45 н.р. у МДПІ налічувалось 363 студенти педагогічного та учительського інститутів. Причому, найменший за чисельністю – фізико-математичний факультет – всього 39 студентів, найчисельніший – мови та літератури: 166 в педагогічному інституті та 118 в учительському²².

До відбудовної праці приступили всі викладачі і студенти. Доводилося працювати цілий день з двохгодинною перервою на обід. Невеликий двоповерховий корпус мав 24 кімнати, де обладнали 8 аудиторій, 5 кабінетів та лабораторій, 2 кімнати займала бібліотека, 1 – читальний зал. Інші – адміністративні приміщення.

Внаслідок того, що навчальних площ не вистачало, заняття було організовано в дві зміни. Миколаївська електростанція не мала достатньої потужності, і ввечері робота часто-густо закінчувалася при каганцях та лампах у напівтемряві. Не вистачало столів та лавок, студенти, які могли, приносили їх з дому.

Оскільки МДПІ не був евакуйований, то все обладнання лабораторій і кабінетів було знищене. Асигнування на придбання приладдя були надто обмежені, ніяк не відповідали найістотнішим потребам.

Деяка частина обладнання надійшла з Ярославського педінституту з ініціативи його колишнього директора Бортникова, який працював тепер у МДПІ. Але МДПІ відновив роботу тоді, коли інститути, які не були розграбовані під час війни, уже вичерпали свої ресурси у наданні допомоги іншим вузам. Значну допомогу надавав кораблебудівний інститут, який частину обладнання та приладів повернув з евакуації. Ними дозволяли користуватися студентам та викладачам МДПІ.

Книгосховище педінституту на кінець 1945 року налічувало близько 45000 книг. З великим занепокоєнням укладачі річного звіту про роботу закладу у 1944 -1945 рр. відзначають, що закладу повернено лише половину від того бібліотечного фонду, яким він володів до війни. Проте понад 15000 книг було передано інституту підвищення кваліфікації вчителів, а ще більше – сільським школам та бібліотекам, бо якраз у педінституті було зосереджено значний фонд шкільних підручників. Так бібліотека МДПІ прийшла на допомогу освітянам області.

Педагогічний інститут приступив до роботи, не маючи повного комплекту науково-педагогічних кадрів. У 1944/45 н.р. серед професорсько-викладацького складу було лише 2 професори, 5 доцентів, 24 старші викладачі, 15 викладачів. Доводилося навіть навчальні плани тимчасово змінювати у зв'язку з відсутністю чи наявністю того чи іншого спеціаліста.

Першим в.о. директора інституту після відновлення його роботи було призначено В.М.Дорохольську. За наказом № 7879 міністра освіти СРСР від 10 грудня 1944 року директором Миколаївського педагогічного інституту почав працювати В.О.Милянський.

Незважаючи на значні матеріальні, фінансові труднощі, побутову невлаштованість, професорсько-викладацькі колективи кораблебудівного та педагогічного інститутів, студентство обох вузів брали активну участь у відбудовних роботах, проявляли неабияку витримку і винахідливість, відбудовуючи навчальні

корпуси, лабораторії, кабінети. Робота по відбудові матеріально-технічної бази ВНЗ не заважала вести активну наукову роботу, просвітницьку діяльність, бути осередками багатого духовного життя. Причому трудові колективи вузів завжди знаходили належну підтримку від місцевої влади, а також від інших підприємств і установ міста.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Б.А. Бугаенко, А.Ф. Галь, Н.М. Костенко. Николаевский государственный судостроительный. Очерк истории института-университета. Николаев, 1995.- С.67.
2. Там само. – С. 222.
3. Докладная записка начальнику ГУУЗ НКСП “Об условиях эвакуации Николаевского кораблестроительного института из Николаева. 9.08.1941 г.” – Державний архів Миколаївської області [далі - ДАМО], -Ф.Р-881. -Оп. 2. -Спр.48. - Арк.15.
4. Там само. –С. 169.
5. Там само. – С. 3.
6. Там само. –С. 4.
7. Архів Миколаївського державного університету. Особова справа М.Г. Тарана. -Арк.17.
8. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Зб. документів і матеріалів. – К., 1963. - С. 76-77.
9. „Правда України”, 1944, 21 октября.
10. Культурне будівництво в Українській РСР (червень 1941-1950): Зб. документів і матеріалів, К.: Наукова думка, 1989. - С. 118-121.
11. Тези доповідей і повідомлень науково-практичної конференції, присвяченої 80-річчю Миколаївського педагогічного інституту. Миколаїв, 1994. – С.12.
12. Николаевщина в годы Великой Отечественной войны (1941-1945). Документы и материалы. Одесса, 1964. - С. 227.
13. Культурне будівництво в Українській РСР (червень 1941-1950): Зб. документів і матеріалів, К.: Наукова думка, 1989. - С. 78-82.
14. Николаевщина в годы Великой Отечественной войны (1941-1945). Документы и материалы. Одесса, 1964. - С. 9-10.
15. Отчет Николаевского кораблестроительного института о реэвакуации. // ДАМО. – Ф.Р-881 – Оп.2. – Спр.49. -Арк. 1-32.
16. Б.А.Бугаенко, А.Ф. Галь, Н.М. Костенко. Николаевский государственный судостроительный. Очерк истории института-университета. Николаев, 1995. - С. 81.
17. Отчет Николаевского кораблестроительного института о реэвакуации. // ДАМО. – Ф.Р-881 – Оп.2. – Спр.49, Арк. 32.

18. Там само.
19. Отчет Николаевского кораблестроительного института о работе за 1944 – 45 уч. г. //ДАМО. – Ф.Р-881 – Оп.2. – Спр.85.- Арк. 1-12.
20. Там само. –С. 3-25.
21. Постанова №499 РНК УРСР від 16.05.1944 р. Про поновлення роботи Херсонського та Миколаївського педагогічних інститутів і Ровенського учительського інституту. //ДАМО. –Ф.Р. -993 –Оп.2. –Спр.1. -Арк.3-3 зв.
Постанова № 930 РНК Української РСР від 02.08.1944 року Про організацію нових факультетів при Київському, Миколаївському та Херсонському педагогічних інститутах. – ДАМО. – Ф.Р-992 – Оп.2. – Спр.26. - Арк. 89.
22. Звіт про роботу Миколаївського державного педагогічного інституту за 1944 – 45 н.р. // ДАМО. – Ф.Р-993 – Оп.2. – Арк. 1-17.

ГОЛОКОСТ: ВИНИЩЕННЯ ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ В ПЕРІОД НІМЕЦЬКО- РУМУНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ.

Події, пов'язані з масовим знищенням єврейського населення в часи Другої світової війни, отримали назву Голокост (на російській мові – Холокост). Це був геноцид з боку націонал-соціалістичного режиму фашистської Німеччини при підтримці різноманітних колабораціоналістичних кіл.

Висвітлення трагічних сторінок Голокосту, усвідомлення уроків катастрофи для європейського єврейства є актуальним завданням для науковців та політиків на сучасному стані історичного розвитку. В багатьох країнах світу, в тому числі і Україні, відкриваються інститути та Центри по вивченню історії Голокосту, де висвітлюється не тільки історичні, а й філософські, теологічні, психологічні та правові аспекти єврейської катастрофи.

До початку Другої світової війни Гітлером та його оточенням було розроблено план “Остаточного вирішення єврейського питання”, який зводився до поступового винищення європейського єврейства як неповноцінної раси.

Початок війни фашистської Німеччини проти Радянського Союзу та окупація фашистськими військами південноукраїнських земель співпадає з початком III етапу “Остаточного вирішення єврейського питання” (літо 1941 – осінь 1943 рр.), змістом якого стало методичне і організоване знищення євреїв в окупованих країнах. Гімлер не раз заявляв у своїх виступах: “Євреї будуть знищені,

- так повинен думати кожен член нашої партії. Адже викорінення євреїв, їх повне знищення – це один із пунктів нашої програми”.

Таких масштабів цинічного і безглузкого винищення мирного населення історія людства не знала. Підтвердженням цього стали події на Миколаївщині в часи фашистської окупації.

До початку військових дій було видано директиви до плану “Барбароса”, а також три накази німецького командування (від 13 травня – про військову юрисдикцію в зоні здійснення плану “Барбароса”; від 19 травня про заходи проти більшовицьких агітаторів, партизанів та євреїв; від 6 червня 1941р. – т. зв. “наказ про комісарів”), що давали “юридичне” обґрунтування для нацистського терору. Ці документи ставили євреїв до одного ряду з потенційними активними супротивниками майбутнього окупаційного режиму, що належали до розстрілу – комісарів, комуністів, партизанів. Включення євреїв до категорії ворогів означало смертний вирок єврейському населенню України. Згідно з зазначеними наказами для військових підрозділів СС, на які покладалося вирішення вказаних завдань, було видано відповідну директиву від 2 липня 1941 р., в якій повторено та конкретизовано завдання по знищенню мирного населення, включаючи євреїв.¹ Для реалізації цих завдань створили чотири оперативних групи (айнзацгрупен) СС, які безпосередньо займалися знищенням євреїв та комісарів. На одну з них – айнзацгрупу “D” покладалися дії на Півдні України, в Молдавії, Криму.

У Миколаєві проживало 25280 євреїв, що складало 15% кількості міських жителів. Всього ж на Миколаївщині проживало 44269 євреїв²

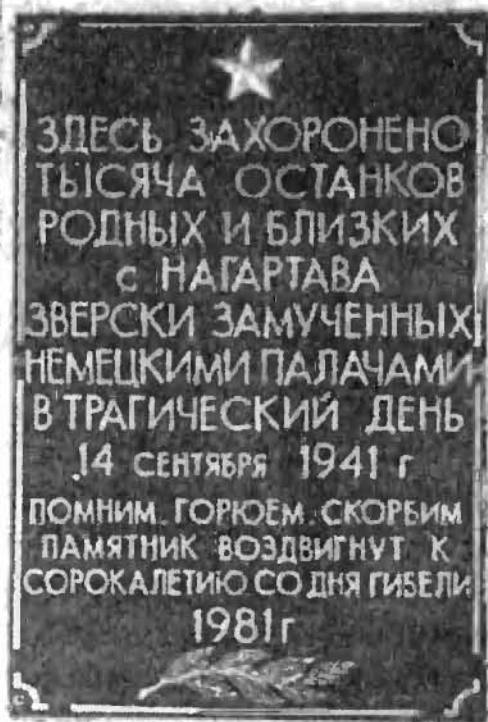
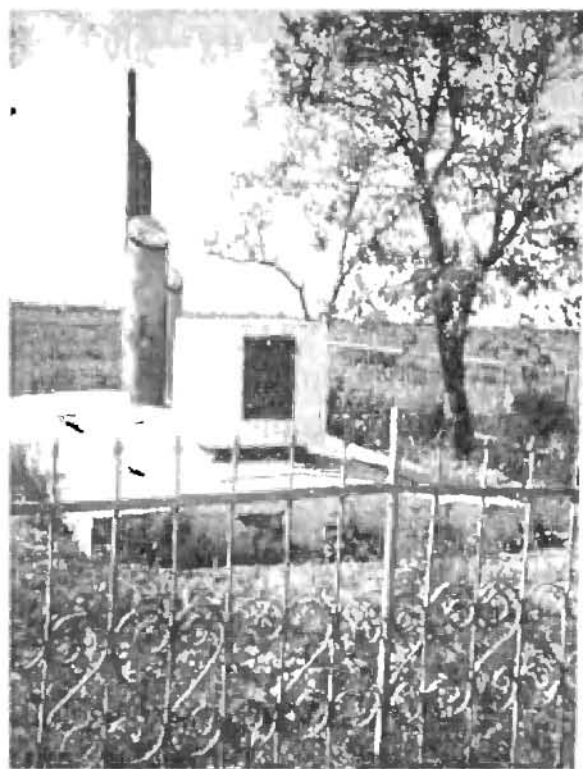
На Півдні України, на відміну від інших регіонів, нацисти не вважали за потрібне створювати гетто як місця концентрації та ізоляції євреїв. Є відомості про існування гетто лише в північних районах Миколаївської області – в с. Криве Озеро, с. Мостове, м. Голта (Первомайськ). Але й вони проіснували недовгий час. Є згадки про існування гетто і в інших місцях, але нема підтверджень щодо існування в них органів єврейського самоврядування (юденратів), тому вірогідніше, що це були лише табори для тимчасового перебування євреїв.

Слідом за бойовими частинами німецької армії по щойно окупованій місцевості рухалася оперативна команда СС і після захоплення кожного населеного пункту впродовж двох тижнів видавався відповідний наказ, згідно якого організовувалися виявлення і знищення євреїв. “Кожна оперативна команда просувалася слідом за частинами німецької армії, що наступали і з захопленням населеного пункту або міста здійснювала вилучення радянського активу, євреїв та інших осіб, неблагонадійних для німецької армії, і знищувала їх.”³ Так спокійно, буденно і цинічно говорив про ці події колишній начальник поліції безпеки Сандлер у своїх свідченнях під час судового процесу, що розслідував злочини фашистських окупантів на Миколаївщині.

Трагічні події відбувалися в Миколаєві протягом серпня 1941 р., коли євреям було наказано з'явитися з документами, гроши-ма, цінностями та речами першої необхідності на збірні пункти в районі старого міського єврейського кладовища (нині на цьому місці зоопарк). Велика колона людей, які ще не уявляли своєї подальшої долі, рухалася по Херсонській вулиці. Частину з них (близько 5 тис. осіб) було розстріляно прямо на міському кладовищі (випадково вдалося врятуватися лише кільком особам). Під час розстрілу кладовище оточили військами, щоб позбутися свідків. Всіх інших на вантажних машинах протягом трьох днів вивозили за межі міста “на роботи”, з яких уже ніхто не повертався. Відомим є такий факт: щодня євреїв, що утримували на кладовищі, виводили до джерела на вул. II-й Інгульській, щоб вони могли набрати води. Там влаштувалася черга за водою. Цим скористалися кілька підлітків – жителів Водопою. Хлопці відволікали охорону, даючи можливість втекти і сховатися кільком в'язням-євреям. Імена цих підлітків відомі, це були Ф.Бондар, М.Буртиш, А.Горовенко, М. Щербина.⁴ Їм вдалося врятувати шістьох євреїв, що були приречені на знищення.

Євреїв, яких утримували на кладовищі, вивозили за межі міста в район селища Воскресенське. У балках між селами Воскресенське і Калинівка у них відібрали цінності, одяг і почали методично розстрілювати.⁵

Після розстрілів у землю було закладено вибухівку і здійснено вибухи, щоб позасипати трупи.⁶ Тим часом опергрупа “D” проводила рейди по місту в пошуках євреїв, що уникли знищення. У звіті ортскомендатури від 31 серпня 1941 р. зазначалося: “СД за минулий тиждень стратила 230 євреїв, що не з’явилися на реєстрацію, і закликали все інше населення Миколаєва не підкорятися німецьким військовим органам”. Характерно, що в цей час окупанти ще не наважуються називати речі своїми іменами, і в документах фігурують слова “реєстрація” та “евакуація”. Протягом вересня тривали виявлення та арешти євреїв, що не з’явилися на “реєстрацію”. Арештованих у закритих машинах підвозили до стін селища Темвод і там розстрілювали біля задалегідь підготовлених ям. Вбитих і поранених закопували напівживими. Виявляли євреїв також серед військовополонених та переміщених осіб, що знаходилися в спеціальному таборі в межах сіл Темвод, а також серед біженців. Вони також розстрілювалися на місці. Розстріли проводилися систематично щодня о 8 год. ранку.⁷

Пам'ятний знак на місці масового вбивства євреїв в колонії Нагартав (сmt. Березнегувате)

В донесенні опергрупи “D” від 26 вересня 1941 р. зазначено: “В поточний момент єврейське питання в Миколаєві та Херсоні вирішується. Захоплені близько 5000 євреїв”. У донесенні від 2 жовтня підбиваються певні підсумки: “За звітний період від євреїв особливо були звільнені міста Миколаїв та Херсон (...). З 16.09 до 30.09 було страчено 22467 євреїв та комуністів. Загальна кількість 35782”.⁸ Фельдкомсидатура Миколаєва звітувала про свою діяльність протягом серпня – вересня таким чином: “В Миколаєві та Херсоні євреї свакуйовані СД. Тому намір створити гетто не міг бути здійсненим”.⁹

У 1945 р. шеф опергрупи “D” Отто Олендорф був заарештований разом з іншими нацистськими злочинцями. Його свідчення були включені до матеріалів Нюрнберзького процесу 1948 р. Ось як про Голокост він заявляв на суді Міжнародного воєнного трибуналу в Нюрберзі, відповідаючи на запитання обвинувача від СРСР генерал-майора юстиції І.П. Нікітченка.

І. Нікітченко: Ви у своїх свідченнях говорили, що оперативна група мала на меті знищення євреїв та комісарів. Правильно?

О. Олендорф: Так.

І. Нікітченко: За якими мотивами знищували людей?

О. Олендорф: Був наказ про те, що єврейське населення повинно бути повністю знищено.

І. Нікітченко: В тому числі і діти?

О. Олендорф: Так¹⁰.

(...) Я ніколи не дозволяв доручати проводити розстріли окремим особам, але наказував, щоб стріляли одночасно кілька чоловік, щоб уникнути прямої особистої відповідальності. Командир підрозділу або особи, що були спеціально призначені, повинні були робити останній постріл по тих жертвах, що ще не померли. З бесід з іншими керівниками груп я довідався, що деякі з них вимагали, щоб жертви лягали на землю, щоб потім бути розстріляними в потилицю. Я не схвалював таких методів.” І далі: “Я бажав, щоб форма та спосіб страти були військовими і, наскільки це можливо за даних обставин, гуманними. З цієї причини я особисто інспектував деяке число страт, наприклад, страту, проведену командою

11-б (...) під керівництвом штурмбанфюрера Цаппа в Миколаєві...¹¹". На Нюрнберзькому процесі суд не оцінив своєрідний "гуманізм" О. Олендорфа, він був засуджений до смертної кари і розстріляний 1951 р. Під час судового процесу над нацистськими злочинцями, що відбувався в Мюнхені 1970 р. при винсенні вироку було підтверджено, що розстріли євреїв у Миколаєві проводилися за наказом О. Олендорфа, а виконавцем був штурмбанфюрер Цапп.¹²

Пам'ятник євреям – жертвам масового знищення в колонії (с. Плющівка)

На іншому суді, що відбувався в Мюнхені 1972 р., приводився факт розстрілу євреїв у Вознесенську: "В точно не встановлений день у вересні 1941 р. підкоманда під керівництвом Фінгера за наказом Перстерера розстріляла за містом Вознесенськ не менше 200 євреїв – чоловіків, жінок та дітей (...). Люди повинні були роздягнутися у помешканні біля місця страти і потім групами по 30 осіб відводилися в протитанковий рів або гравійний кар'єр, де їх вбивали пострілами в потилицю або спину."¹³ Не менше 160 євреїв були розстріляні у вересні 1941 р. поблизу села Снігурівка. В цей же період у селі Нова Одеса знищено 125 євреїв.

З початку ХІХ століття на Півдні України існували єврейські сільськогосподарські колонії. Свого часу це був чи не єдиний регіон Російської імперії, де євреям було дозволено компактно проживати в сільській місцевості і займатися сільським господарством. У 20-30 р.р. ХХ ст. колонії стали єврейськими колгоспами. Події, що відбувалися в цих селах з перших днів фашистської окупації, розвивалися надзвичайно трагічно.

Типовими були події в селі Новий Путь (колгосп Червона Зірка) Снігурівського району, де за спогадами мешканців сусідніх сіл усім жителям населеного пункту (а це були, в основному, євреї), через тиждень після приходу німців було наказано вийти на околицю села, де їх розстріляли біля викопаної ними ж траншеї. Пам'яткою про цю трагедію єobelisk, споруджений на місці розстрілу. Варто зазначити, що абсолютна більшість мешканців цього села навіть не збиралися евакуюватися до приходу окупантів, бо не знали про антиєврейську політику фашистської Німеччини та перші факти масового знищення євреїв, що вже відбулися на цей час, бо радянська преса не вважала за необхідне інформувати про це. З усіх жителів села врятувалися лише 2 сім'ї, котрі встигли виїхати до приходу окупантів¹⁴.

Серед населених пунктів Снігурівського району, де проходили масові розстріли єврейського населення, треба назвати ще хутори: Виноградний, де було знищено 118 осіб, Яровий – 280, села Молотовка – 270, Червона зірка – 320, селище ім. Фрунзе – 280 осіб¹⁵.

У вересні 1941 р. було проведено розстріл єврейського населення в одному з найбільших єврейських поселень Півдня України - селищі Нагартав (тепер – частина смт. Березнегувате Миколаївської області). За словами свідка Марії Рак, в ніч на 14 вересня все єврейське населення було загнано в приміщення клубу для реєстрації, а в 7 годин ранку почалась трагедія. Стариків, жінок, дітей роздягали до нижньої білизни і партіями по 20 чоловік підводили до яру, де і розстрілювали з автоматів. За словами очевидця Василя Тицького, дітей наколювали на штики і через голову кидали в яр. Вчительку Софію Станішевську забили каменями. У лютому 1942 року протягом усього місяця велися роботи по засипці трупів більш товстим шаром землі, бо видно було руки і навіть голо-

ви небіжчиків. Для того, щоб трупи не попали в річку Висунь під час танення снігу, могили оточувались стінами товщиною більше одного метра, висотою до 3-4 метрів¹⁶. Всього ж в Нагартаві окупантами було знищено 865 євреїв.¹⁷

У акті Надзвичайної комісії по розслідуванню злочинів фашистів Березнегуватського району Миколаївської області від 05.04.1944 року, складеного зав. райвно Ф.Г. Олєфіренком, зав. райздороввідділом П.М. Скрилем та іншими, встановлено, що у 1941-1944 рр. у районі було знищено 1975 чоловік, серед них 93% єврейського населення. Масові розстріли проводились підрозділом Лейбштардарт СС Адольф Гітлер¹⁸.

Трагічний перелік можна продовжити: протягом вересня 1941 р. в с. Добре Баштанського району знищені 500 євреїв; у с. Новополтавка – 837; в с. Єфінгар (Плющівка) – 519; у с. Романівка – 998; у с. Лиса Гора – 225; у колгоспах “Арбейт” та “Червона зірка” Снігурівського району – 600¹⁹, у с. Криве Озеро – 42. У Врадіївському районі з перших днів окупації проводилися виявлення євреїв, яких заарештовували. “Когда собралась первая партия арестованных, их под охраной, под видом направления на работу в соседний район по направлению к с. Березки Кривоозерского района. Не доходя до р. Кодыма (они) были подогнаны к группе оврагов на территории колхоза им. Крупской, где их начали расстреливать. (...) за месяц только в указанном месте было расстреляно 6500 человек, которые перед отступлением немцев были облиты бензином и в течение 10 дней сожжены.”²⁰ Цей перелік є далеко не повним. У села, “звільнені” від євреїв, окупанти заохочували переселятися жителів навколишніх населених пунктів. Жителі деяких з цих сіл розповідали авторам у 80-х рр. ХХ ст., що вони живуть у “жидівських хатах”. Після закінчення війни бували випадки, коли євреям, що врятувалися або поверталися з фронту, доводилося добиватися права повернутися в рідні домівки, бо там проживали інші люди. Протягом серпня – жовтня 1941 р. окупантами було знищено більшість євреїв – сільських жителів Миколаївщини. Після цих подій на Півдні України єврейські села остаточно зникли, залишившись лише фактом історії. На жаль, радянський уряд доклад зусиль до того, щоб навіть пам’ять про

цю трагедію не збереглася. Сюди направляли переселенців з Росії, зокрема з Краснодарського краю. У більшості згаданих населених пунктів до кінця 90-х років ХХ ст. не було встановлено навіть пам'ятних знаків, а подекуди їх нема й сьогодні.

Як виняток, слід назвати приклади вшанування пам'яті загиблих, коли уже в 1960 році у с. Доброму та у 1961 році в селах Новополтавці й Плющівці на кошти, зібрані у родичів розстріляних, на братських могилах встановлені пам'ятники з прізвищами загиблих. Щорічно у вересні сюди приїжджають люди поклонитися своїм близьким. У Миколаєві на міському цвинтарі в 1969 р. встановлено пам'ятник з епітафією “Радянським громадянам – жертвам фашизму”.

У держархіві Миколаївської області зберігся лист відомого письменника, фронтового кореспондента Іллі Еренбурга від 12 вересня 1944 р., в якому на основі свідчень очевидців повідомлялося, що на території Ерштмайської сільської Ради було проведено масовий розстріл євреїв. „Жертви були скинуті в колодязь, в ньому знаходяться 747 трупів²¹”. Це був один з перших документів – свідчень подій Голокосту на Миколаївщині.

З вересня 1941 р. територію між Дністром та Південним Бугом було передано в управління румунським окупаційним органам, і вона отримала назву Трансністрія, але протягом серпня – вересня цей регіон досить ретельно “прочесали” команди опергрупи “D”, знищуючи євреїв, яких змогли виявити. Так, у с. Слава Доманівського району були розстріляні 24 особи, у селищі Березанка – 30 євреїв, в с. Раштадт (Поріччя) Мостовського району – 44 особи. В селах Голтянського повіту (Первомайський район) були розстріляні: в с. Голосково 241 осіб, в с. Чаусово – 44, в с. Богачево 131 та Луканівка – 156.²² На території Миколаївського сільського району було знищено близько 8000 євреїв. Варто зазначити, що події, пов'язані з винищенням євреїв у Трансністрії були досить ретельно задокументовані.

Восени 1941 р. генерал – губернатор Трансністрії наказав розгорнути створення спеціальних таборів для розміщення євреїв, яких “переміщували з Одеси, Бессарабії та інших місць. Великими партіями євреїв доставляли на станцію Любашівка, звідти їх від-

правляли пішим ходом під наглядом місцевих поліцаїв. У районі сіл Агафіївки, Граціанівки, Мар'янівки та Новопавлівки частину людей розстрілювали, а тих, що залишалися, відправляли до Богданівки для подальшого знищення.²³ На початку осені 1941 р. більшу частину єврейського населення м. Одеси великою колоною погнали пішки в напрямку с. Доманівки. Колона рухалася впродовж 23 днів. Хворих та таких, що були нездатними пересуватися, розстрілювали прямо уздовж дороги. Загалом до Доманівки пригнали більше 55 тис. євреїв, частину з них було відправлено в Богданівку (Доманівського району). Туди ж зігнали євреїв з Молдавії. Як свідчить довідка військового прокурора 37 армії (Радянська армія), силами якої відбувалося звільнення цього регіону від німецьких та румунських окупантів: "В селе Богдановка Доманевского района (...) в октябре 1941 г. немцы (в действительности - румыны) на территории свиноводческого совхоза создали лагерь, куда согнали местных жителей – евреев из многих районов Одесской области, города Одессы, Молдавской ССР. Во второй половине декабря в лагере находилось 54000 человек – мужчин, женщин и детей всех возрастов. Люди располагались в свинарниках, конюшнях, сараях под открытым небом. Комендантом был румын Николае Маленеску. Холод, голод, невыносимый режим тяжелых дорожных работ, грязь приводили к смерти ежедневно 400 – 500 человек."²⁴ Цю довідку було складено в 1944 р. відразу після визволення Доманівського району, тому вона могла містити певні неточності. Звернемося до наступного документу: "В помещении свинарников на 200 шт. свиней находились до 2000 людей. Значительная часть людей находилась под открытым небом. С момента заключения в лагерь арестованные были лишены пищи и воды. В начале декабря 1941 г. румынский префект Голтянского уезда подполковник Изопеску прибыл в Богдановку и продавал печеный хлеб по 5 руб. золотом за 500 гр. Собранные золотые монеты и ценности были увезены."²⁵ Далі варто навести уривки зі звинувачувального акту, оприлюдненого під час судового процесу по справі М. Изопеску – румунського губернатора повіту Голта (Первомайськ), що відбувся в Бухаресті в травні 1945р.

“Ізопеску передав наказ про знищення (євреїв у Богданівському таборі) Арістиду Педурі, заступнику префекта повіту Голта, своєму помічнику, що не поступався перед Ізопеску жорстокістю і користувався повною його довірою.(...) Вбивства розпочалися вранці 21 грудня 1941 р.

Першими було вбито хворих та інвалідів, що не могли пересуватися і вийти за межі табору до лісу, де готувалися страти. Їх загнали до конюшень, які облили нафтою, обклавши дахи та ворота сіном (...), за кілька хвилин конюшні з 4000 – 5000 приречених палали, мов смолоскипи.”²⁶ Інших євреїв тим часом погнали на місце страти – у яр на краю лісу, недалеко від табору. “ В лісі людей грабували, роздягали, а потім ставили на коліна на краю яру, де їх розстрілювали групами по 300 – 400 осіб розривними кулями.

Масове вбивство продовжувалося 22 та 24 грудня. З 24 по 28 грудня 1941р. операція не проводилася. (Акція знищення продовжувалася з 28 по 31 грудня)

Оскільки число страчених було дуже великим (48000), М. Ізопеску наказав спалювати трупи, намагаючись приховати сліди злочину. Для цього він підібрав 200 здорових в'язнів. Трупи спалювалися протягом двох місяців: у січні та лютому 1942 р. (...) 200 в'язнів трудилися протягом двох місяців, знищуючи сліди злочину Ізопеску. Після завершення цієї операції 150 з 200 в'язнів були розстріляні під приводом того, що вони виконали наказ недостатньо швидко, (...) вирішивши особисто перевірити його накази. Ізопеску приїхав особисто на місце страти 24 грудня 1941 р. і розважався тим, що фотографував страчених.

У січні – лютому 1942 р. в Доманівському таборі було вбито 18000 єврейських в'язнів. У Доманівці вбивали по 300 – 400 кожні 3 – 4 дні; таким чином, кровопролиття тривало два місяці.”²⁷ Треба зазначити, що згідно з німецькими даними в Богданівському яру було розстріляно 35000 осіб²⁸, а за даними Миколаївської обласної Комісії по розслідуванню злочинів фашистських окупантів та ізраїльського архіву – музею Яд Ва – Шем всього в Богданівці було знищено близько 54000 євреїв.²⁹

Історія Доманівського табору на цьому не закінчилася. Відомо, що окупанти продовжували виявляти євреїв в Одесі і відправляли

їх для знищення в Трансністрію. Відомо, що останній транспорт з євреями (близько 400 осіб) був відправлений з Одеси 23 червня 1942 р. Частину з них було розстріляно біля с. Мостового, а частину розмістили в Доманівці³⁰, де вони згодом, очевидно, були знищені.

До весни 1942 р. практично все єврейське населення Голтянського та Очаківського повіту було знищено, але сюди протягом 1942 – 1943 рр. депортували євреїв з інших місць. На 1 вересня 1943 р. в Очаківському повіті перебували 608 євреїв, з них депортовані з Бессарабії 117, з Буковини – 491; у Голтянському повіті в цей же період знаходилися 862 євреї, відповідно – з Бессарабії 812, з Буковини 50.³¹ Євреїв продовжували доставляти, і для їх розміщення М. Ізопеску наказав створювати т. зв. “табори знищення”, де відбувалася ліквідація євреїв ще більш варварським способом – голодом. Найбільш відомий з таких таборів був створений у с. Акмечетка Голтянського повіту.

Зберігся лист голови федерації єврейських громад Румунії, адресований міністру внутрішніх справ від 14 жовтня 1943 р. У ньому йшлося про наступне: “Нещодавно 1000 євреїв з повіту Голта були вислані до Акмечетки на річці Буг, де в наявності лише 60 будинків, де нема ні води, ні квартир, тому вони змушені були жити в трьох свинарниках. Внаслідок нестачі житла, відсутності опалення, води, їжі та одягу 960 з 1000 померли.

Нещодавно префект отримав інструкції, згідно з якими всі євреї, як депортовані, так і місцеві, яких нараховується 3000 – 3500, до 15 жовтня повинні бути відправлені в те село, що означає, звичайно ж, смерть.”³² До цього варто додати лише те, що територія табору в Акмечетці була ізольована від навколишніх сіл, щоб унеможливити спілкування ув'язнених з місцевими жителями. Тут знищили понад 4000 євреїв. Подібний табір діяв також у селах Сирітському та Гражданівці.

На околиці с. Градовка людей знищували в трьох варницях – ямах для випалу вапна. Жертв підводили до краю ями і розстрілювали з автоматів. Коли яма наповнювалася, трупи обливали бензином і підпалювали. Особисті речі тих, що були страчені,

відвозилися на залізничну станцію, де їх сортували і вантажили у вагони. В трьох варницях були спалені близько 7000 євреїв.³³

У селі Врадіївка на території районної лікарні та МТС були створені табори, куди звозили євреїв з інших регіонів. Ночами їх розстрілювали на березі р. Кодими.³⁴

Румунська адміністрація ретельно фіксувала динаміку пересування євреїв по території Трансїстрії. Приміром, по Голтянському повіту у квітні 1942 р. зазначені 848 євреїв, у травні 1943 р. – 3620, а в листопаді 1943 р. лише 13. Зрозуміло, що зміна чисельності означала лише одне – знищення.

Тим часом в німецькій окупаційній зоні окупанти продовжували виявляти євреїв серед міського та сільського населення. Виявлених відправляли у концтабори, де вони перебували разом з військовополоненими та іншими особами, що були ув'язнені німцями. Один з таких концтаборів діяв на хуторі Водокачка за три кілометри від станції Грейгово. Один з в'язнів цього табору Голуб С.Н. розповів: “9 августа 1943 года я был арестован гестапо и направлен в лагерь, что находился на Водокачке, в 3-х км. от станции Грейгово. В октябре месяце 1943 года выгнали группу евреев, человек 15, и сильно избив их, заставили нырять в воду. Замерзающих людей, заставляли танцевать, затем опять избивали, загоняли в воду, заставляли целоваться, а сами немцы из охранной полиции стояли в стороне и смеялись. Когда евреи уже не могли двигаться, потеряли сознание, их от ставка оттащили и расстреляли”.³⁵ Відомо також, що євреї були серед ув'язнених табору в с. Михайло – Ларино. В цьому таборі проводили систематичні тортури та побої в'язнів-євреїв. Їх запрягали в підводи для перевезення вантажів, заставляли виконувати важкі та виснажливі роботи. Поряд з територією табору знаходився парк, що був перетворений у місце розстрілу ув'язнених.³⁶ Подібні факти мали місце і в інших концтаборах, які розташовувалися на території Миколаївщини, що входила до складу Рейхскомісаріату “Україна”. На жаль, виявити точну кількість євреїв, що були знищені в цих таборах протягом 1942 – 1944 рр., майже неможливо.

Треба зазначити, що разом з окупантами в актах масового знищення єврейського населення брали участь німці (фольксдойче)

– жителі німецьких колоній, що існували на Миколаївщині ще з кінця XVIII ст. Ще на початку окупації було створено спеціальні зондергрупи з числа місцевих німців. Зондергрупа в колонії Ландау, що діяла в Трансністрії, поділялась на 18 бірайхкоманд (районних комендатур), що розташовувалися тільки в німецьких колоніях. На території Миколаївщини бірайхкоманди були дислоковані в колоніях Шпейєр, Вормс, Гальбштадт, Раштадт. Районним комендатурам підпорядковувалися загони “зельбштутц” (загони “самооборони”), створені з числа місцевих німецьких колоністів. Так, під керівництвом раштадтської комендатури (бециркс-команда (БК) - 11) знаходилися загони колоній Раштадт (сучасне с.Поріччя), Мюнхен (тепер с.Градівка), Михайлівка та хуторів Нова Америка (бувш. радгосп ім. Луначарського) і Богданівка (зараз с. II-а Богданівка), що включали до трьохсот фольксдойче.

Румунська адміністрація саме в район дислокації загонів Раштадтської комендатури спрямувала найбільш масовий потік єврейського населення Трансністрії, приреченого на фізичне винищення. Євреї з Одеси, Молдавії та інших регіонів етапом доставлялися на правобережжя Південного Бугу, де силами загонів “зельбштутц” відбувалися їх масові розстріли. Богданівська трагедія була здійснена якраз цими п'ятьма загонами БК-11. Ця акція в окупаційних документах носила кодову назву “Подарунок Сталіну” й була приурочена з явним наміром до його дня народження.

Крім подібних великомасштабних розстрілів, також проводились менш чисельні за кількістю жертв. Так, загоном “самооборони” хутору Нова Америка, до складу якого входили 32 колоністи, з січня по жовтень 1941 р. на території Миколаївщини було знищено: у Веселинівському районі біля сіл Подолянка і Суха Балка по 300 чол., за с.Степанівка - 360 чол., хут. Ново-Ільїнка - 180 чол.; у Вознесенському районі за с.Ястребинове й хут.Бабина Балка по 600 чол., біля хут.Нова Америка - 300 чол.; у Доманівському районі за с.Шевченко - 250 чол., с.Нова Умань - 100 чол., біля свинорадгоспу “Суха Балка” - 350 чол. мирного єврейського населення.

Свідчення про участь фольксдойче у масових розстрілах євреїв були встановлені ще в ході звільнення території України від нацистської окупації. Збір цієї інформації здійснювався як радян-

ськими органами, так і створеним у воєнний час Єврейським Антифашистським комітетом. Незначна частина матеріалів свідків останнього, побудованих тільки на спогадах та розповідях свідків, вперше була опублікована через багато років у “Чорній книзі”. Слідчі дії радянських каральних органів, проведені в перше післявоєнне десятиліття, носили упереджений характер через огульне звинувачення всіх радянських німців у пособництві окупантам. До того ж масові розстріли євреїв проводилися без свідків з місцевого населення. Це значно ускладнювало встановлення фактів участі німецьких колоністів у каральних акціях.

Більш об’єктивні матеріали з цього питання наведені під час показових судових процесів над членами новоамериканського і богданівського загонів “зельбштутц”, проведених у 1965 та 1967 рр. в Миколаєві виїзною сесією Верховного Суду УРСР. В ході як попереднього слідства, так і судових засідань було встановлено, що німецькі колоністи, які входили до цих загонів “самооборони”, дійсно брали участь (це поняття включає конвоювання, оточування та безпосередню стрільбу) під час масових каральних акцій проти євреїв.

Треба звернути увагу і на причини, що спонукали фольксдойче до участі в розстрілах. Ставлення до євреїв, які вбачалися нацистським керівництвом синонімом комуністів, повинно було стати свідченням лояльності німецьких колоністів до окупаційної влади. Незважаючи на особливе становище в порівнянні з рештою населення України (продовольче забезпечення, пільгове оподаткування та ін.), етнічний підхід не рятував фольксдойче при найменшій підозрі у прорадянських симпатіях. До того ж для німецьких колоністів, (які значно постраждали в ході суцільної колективізації, розкуркулення, голодомору, обвальних репресій та огульних звинувачень у пособництві фашизму напередодні війни), євреї під впливом нацистської агітації ставали уособленням невдоволення радянською владою. Нерідкими були й випадки примусового включення фольксдойче (в тому числі неповнолітніх) до загонів “самооборони”.

На жаль, були і факти участі українського населення в подіях. У вересні 1941 р. українцями – жителями колгоспу ім. Кагановича (40 км. від Миколаєва) - були передані німцям для розстрілу не менше 70 євреїв, що були знищені у тому ж населеному пункті.³⁷

Група українців – поліцаїв на чолі з головою Голтянської повітової поліції Андрусенком та його уповноваженим Кравцем брали участь у розстрілах євреїв у Богданівському таборі, с. Червона Володимирівка, Лідівка, Мостове.³⁸ Українці - поліцаї на чолі з головою районної жандармерії Є.Руденком брали участь у знищенні єврейського населення сіл Баштанки, колоній Добре, Єфінгар, Новополтавки³⁹. Частина неєврейського населення ставилася до фактів масового знищення євреїв з байдужістю або побоювалася виявляти свою прихильність щодо євреїв. Але були люди, що ризикували своїм життям та життям близьких, надаючи допомогу та переховуючи євреїв. Для цього треба було мати неабияку мужність. У Миколаївському музеї підпільного та партизанського руху зберігається рішення воєнно-польового суду про засудження громадян, які переховували єврейські родини, що було надруковано в окупаційній пресі. Таких фактів чимало. У повоєнний період по всій Європі велися пошуки людей, що рятували євреїв від фашистського терору. Таким людям присвоювалося звання “Праведники миру”, що є однією з найбільш почесних міжнародних відзнак у світі. В цілому в Україні цим званням відзначено понад 2500 осіб. На жаль, пошукова робота на Півдні України була розгорнута лише в 90-х рр. ХХ ст., коли багато з цих людей вже пішли з життя, ті ж, які дожили до цього часу, часто не могли знайти свідків, які б підтвердили їх участь в рятуванні євреїв. Так сталося, приміром, з жителем Миколаєва М. Щербиною, який допоміг врятуватися шістьом євреям, будучи ще підлітком. Опіку над ним, зважаючи на його похилий вік, взяли єврейська релігійна громада та благодійний фонд “Хесед Менахем”. Чотирьох жителів Миколаївської області та трьох жителів м. Миколаєва було відзначено цим високим званням. Ці люди мали б бути уособленням кращих моральних якостей нашого народу і мали б служити прикладом для майбутніх поколінь.

Варто зазначити, що – євреї не були лише жертвами масових знищень з боку фашистських окупантів. Нарівні з представниками інших народів нашої країни, воювали в лавах Червоної армії, в партизанських загонах та підпільних організаціях. Десятки тисяч євреїв – уродженців Миколаївщини, загинули на фронтах Великої

Вітчизняної війни. Їх прізвища називаються в “Книзі пам’яті” Миколаївської області, а ті, що повернулися з фронту, брали активну участь у відбудові нашого краю в повоєнний період.

Страшна трагедія, що її пережили євреї в часи Другої світової війни, не має аналогів в історії людства. На жаль, ще й сьогодні не скрізь відзначені пам’ятними знаками місця катування та масового знищення євреїв на території нашої області. Мали місце і спроби замовчування фактів трагедії єврейського населення України та Миколаївщини. Були спроби фальсифікації історичних документів та свідчень. Коли акти та протоколи районних комісій по розслідуванню злочинів фашистських окупантів надсилалися до Києва та Москви, там проводилося “редагування текстів. Зокрема, де в текстах йшлося про знищення євреїв, слова “єврейське населення” та “євреї” замінювали словами “мирне радянське населення”. На щастя, в державному архіві Миколаївської області збереглися чернетки згаданих актів та протоколів, які не зазнали “редагування” і мають для нас безцінний документальний матеріал.

Наведені факти є трагічними фрагментами драматичної картини катастрофи європейського єврейства. Події цього періоду на Півдні України ще чекають свого комплексного та багатогранного дослідження. Ще живі свідки та євреї, що попри все спромоглися вижити в ті страшні часи. Живі й ті українці та росіяни, що рятували євреїв і допомагали їм врятуватися в умовах окупації.

Наш історичний обов’язок – зібрати та зберегти для нащадків їх безцінні свідчення сили людського духу.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Арад И. Катастрофа советского еврейства. // Катастрофа (Шоа) и сопротивление. – Тель-Авив – Киев, 1993. – С. 5 – 6.
2. Еврейское население на Николаевщине. Документы и материалы. – Николаев, – 1997. – С.39; Гороховський Ф.Я. Хонігсман Я.С., Найман О.Я. Євреї України. – Ч.ІІ. – К., 1995. – С.37.
3. Богомоллов П. Кровавый след // Южная правда. – 1995. – 27 апреля.
4. Козлов С. Глоток перед расстрелом // Яхад (Николаевская областная еврейская газета). – 2003. - Сентябрь. № 15. – С. 12.

5. Черная книга: В 2-х т. – Репринтное издание. – Запорожье, 1991. – Т. 1. – С. 84 – 88.
6. Державний архів Миколаївської області (ДАМО). - Ф.Р. 1002. - Оп. 3. - Спр. 29. - Арк. 15-16.
7. Див.: Ташлай Л.Б., Злочевська М.О. Музейні моделі толерантності в контексті Холокосту // IV Миколаївська обласна краєзнавча конференція. Історія, етнографія, культура. Нові дослідження. – Миколаїв, 2002. – С. 177 – 178.
8. Сборник документов и материалов об уничтожении нацистами евреев Украины в 1941 – 1944 годах. – К., 2002. – С. 67, 76 – 77.
9. Російський державний військовий архів. - Ф. 1275. - Оп. 3. - Спр. 662. - Арк. 50.
10. Гриневич Е.В. Комментарии к статье “Слово о наблюдателях” // Голокост і сучасність. – 2003. - №2. – С.21.
11. Nurnberg Documents. 053 – PS: Trial of the major war criminals before the international Military Tribunal. - Vol. 31. – P. 39–41; Vol. IV. – P. 133 – 135.
12. Сборник документов и материалов об уничтожении нацистами евреев Украины в 1941 – 1944 годах. – К., 2002. – С. 167 – 168.
13. Там само. - С. 175.
14. Козирева М., Шукін В. Доля євреїв на Миколаївщині в період фашистської окупації // Запорожские еврейские чтения. - Вып.1. – Запорожье, 1997. – С. 124 – 125.
15. Історія міст і сіл Української РСР. Миколаївська область. – К., 1981. – С.154.
16. Ключова Г.В. История Холокоста на территории СССР в годы Великой Отечественной войны. – К., 1995. – С.97.
17. Шайкин И.М. Маленькая столица или еврейская земледельческая колония Нагартав // IV Миколаївська обласна краєзнавча конференція. Історія, етнографія, культура. Нові дослідження. – Миколаїв, 2002. – С. 236.
18. Катастрофа європейського єврейства під час Другої світової війни. – К., 2000. – С.190.
19. Сборник документов и материалов об уничтожении нацистами евреев Украины в 1941 – 1944 годах. – К., 2002. – С. 210 – 212.
20. ДАМО. - Ф.Р. 7021. - Оп. 69. - Спр.412. - Арк. 46.
21. ДАМО. - Ф.Р. 1554. - Оп.3. - Спр.2. - Арк.17.
22. Сушон Л. Транснистрия: евреи в аду // Слово. – 1998. - 23 октября.
23. ДАМО. - Ф.Р. 7021. - Оп. 69. - Спр. 412. – Арк. 46;
24. Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації. – Ф. 37 армії. - Оп. 8900. - Спр. 108. - Арк. 48 – 49.
25. ДАМО. - Ф.Р. 7021. - Оп. 69. - Спр. 412. - Арк. 49.
26. Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации (1941 – 1944). Сборник документов и материалов. – Иерусалим, 1991. – С. 165.
27. Там само. – С. 165 – 166.
28. Першина Т.С. Фашистский геноцид на Украине 1941 – 1944. – К., 1985. – С.97.
29. ДАМО. - Ф.Р. 10. - Оп.1. - Спр. 191. – Арк. 49.

30. Сушон Л. Транснистрия: евреи в аду. Черная книга о Катастрофе в Северном Причерноморье (по воспоминаниям и документам). – Одесса, 1998. – С. 27.
31. Сборник документов и материалов об уничтожении нацистами евреев Украины в 1941 – 1944 годах. – К., 2002. – С.439 – 440.
32. Yad Vashem studies on the European Jewish Catastrophe and Resistance. – Jerusalem., 1960. - Vol. IV. – P. 306.
33. Черная книга. - Т.1. – С. 89.
34. ДАМО. - Ф.Р. 7021. - Оп. 69. - Спр. 412. - Арк. 46.
35. ДАМО. - Ф.Р. 10. - Оп. 1. - Спр. 191а. – Арк. 3.
36. ДАМО. - Ф.Р. 1002. - Оп. 5. - Спр. 14. - Арк. 29.
37. Сборник документов и материалов об уничтожении нацистами евреев Украины в 1941 – 1944 годах... - С. 168.
38. Там само. – С. 428 – 429.
39. ДАМО. - Ф.Р. 7021. - Оп. 69. - Спр. 412. - Арк. 46.

НАЦИСТСЬКИЙ ГЕНОЦИД НА ТЕРИТОРІЇ МИКОЛАЇВЩИНИ В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ (1941-1944).

Керуючись расистською ідеологією і маючи намір нейтралізувати патріотичну боротьбу українського народу, нацистські окупанти утворювали на території України тюрми, концентраційні табори, гетто. Їх існувало понад двісті.

У законі України “Про жертви нацистських переслідувань” від 23.03.2000 р. дається визначення цих категорій. “Концентраційний табір – місце превентивного ув’язнення людей з мотивів політичного, національного та релігійного характеру за рішенням державної таємної поліції – гестапо, без слідства і суду, без встановлення терміну, з особливо жорстоким режимом утримання і з метою поступового знищення в’язнів непосильною каторжною працею, голодом, екзекуціями, тортурами, вбивствами і стратами¹”. Мотивація їх утворення була обумовлена як швидким просуванням німецько-фашистських військ углиб України і зростанням великої кількості військовополонених, так і непокорюю цивільного українського населення.

Існували також виправно-трудова табори, до яких ув’язнювали за ухилення від трудової повинності, трудові порушення, з подальшим направленням на попереднє місце роботи або до концтабору. В архівних документах вони в більшості випадків названі концентраційними таборами або ж зафіксовані під категорією “табір цивільного населення”. Ще існували табори примусової праці для євреїв, пересильні табори тощо.

Для упокорення і знищення єврейського населення нацистськими окупантами створювались спеціальні гетто. Гетто – частина території населеного пункту, виділена для примусового утримування осіб єврейської національності з метою їх ізоляції та подальшого знищення”.²

Створювалися вони на початку фашистської окупації. Існували форми відкритого гетто, майже всі відкриті гетто були перетворені перед їх ліквідацією в закриті з суворю ізоляцією. Управління гетто здійснювалося через єврейські ради. Протягом війни постійно йшло знищення єврейського населення або депортація до таборів знищення. Окремі гетто були перетворені в табори примусової праці для євреїв. З ліквідацією гетто в'язні підлягали знищенню або направлялись до концтаборів.

Для ізоляції і покарання непокірних людей нацисти використовували й тюрми. “Гестапівська тюрма – місце попереднього ув'язнення громадян з політичних мотивів із застосуванням до ув'язнених насильницьких дій виняткової жорстокості, включаючи катування і вбивства”.³ Ці тюрми існували майже у всіх обласних і деяких районних центрах.

Протягом війни відбувалось переміщення величезних мас військовополонених з оперативно-бойових районів у глибокий тил. Передача військовополонених здійснювалася в пересильних (етапних) таборах, так званих дулагах, звідки полонених направляли в постійно діючі табори для рядового та сержантського складу, так звані шталаги, і для офіцерів – офлаги. На території України було створено понад 180 таборів військовополонених. Під стаціонарні табори використовувались перші – ліпші приміщення, навіть поле просто неба, обнесене кількома рядами колючого дроту, через який пропускався електричний струм високої напруги.

На території „Північної верфі”, на правому березі Інгулу, в районі приміського селища „Темвод” німці створили концентраційний табір „Шталаг – 364” для радянських військовополонених, розрахований на 70 тис. в'язнів (комендант підполковник Штрабах, потім Гаусман). Табір мав відділення в Одесі, Херсоні, Первомайську, Вознесенську, Грейгове, Новій Одесі, Бузькому,

Себіно, багатьох інших населених пунктах, на заводі ім. А. Марті (Чорноморський суднобудівний завод).

Попередній табір об'єднував 11 корпусів, у двох біля зовнішніх воріт розташовувалися рота німецьких солдат і їх санчастина.

Будинки обгородили великою загородою з колючого дроту, територію табору розділили на зони: в одній були розташовані російські військовополонені, в другій – українці, в третій – військовополонені з Кавказу, у четвертій – полонені із Середньої Азії. Для того, щоб вони не спілкувалися між собою, між зонами було натягнуто колючий дріт. Умови в таборі створили такі, що викликало велику смертність серед військовополонених. Не було ніяких санітарно-гігієнічних умов. Військовополонені розміщувалися в бараках з вибитим склом, знаходилися на підлозі і здорові, і хворі. Їжа була недостатньою, а робота - важкою та виснажливою. Ці умови сприяли масовому захворюванню. Від хвороб, холоду, голоду та побиття щоденно гинули сотні людей.

У приміщенні будинку культури розміщувалися обслуговуючі німців робітники, поросята, коні і кури. Два двоповерхові корпуси були відведені для квартир офіцер і добровольців. Наступний такий же корпус – для комендатури з помешканням на другому поверсі. В одноповерхових корпусах перебувала регістратура, “Абвер” і караул. Наступні чотири одноповерхові корпуси були зайняті під майстерні, склади, пральню і німецький клуб.

Власне табір (два квартали в довжину і один в ширину) складався з 26 двоповерхових коричневих корпусів для 70 тис. військовополонених, табірної поліції, кухні, робочих і кухарів, карантину і “санчастини”.

Кожний корпус військовополонених мав коменданта і двох його помічників. Для екзекуції були побудовані два корпуси з цементною підлогою. Кімнати корпусів, у яких утримувалися військовополонені, не освітлювались, зимою не опалювались. В'язні спали на підлозі. Управління концтабору складалося з коменданта, його заступників, перекладача з корпусом поліції під началом двох німецьких офіцерів. Види покарання тих хто завинив були такі: 50 ударів по голій спині гумовою палицею, від яких людина втрачала свідомість; 21 добу на цементній підлозі; розстріл. Роз-

стріл проводили за табірною стіною, за якою текли води Інгулу, недалеко від 21-го корпусу “Темвода”. Усіх прибулих до концтабору обробляла табірна служба “Абвер”, яку очолював спочатку (до літа 1942 р.) обер-лейтенант Бергер, потім капітан Лейбман, капітан Етцольд. Перекладачів і негласних співробітників очолював доктор юридичних наук обер-лейтенант Вайс.

“Абвер” концтабору займався:

1. Збором свідчень про обороноздатність СРСР;
2. Вербуванням агентури;
3. Вербування в Російську визвольну армію (російська аббревіатура – РОА), національні козаці і інші добровільні загони;
4. Вербування до різних розвідспецшкіл (при табірному “Абвері” була розвідувальна школа, яка готувала з полонених розвідників для засилки в тил Радянської армії і партизанські загони).

За три тижні тут навчаються до 70 чоловік. Співробітники КДБ СРСР встановили імена 90 офіційних працівників цього “Абверу” і 194 чол. його агентури⁴. До кінця 1943 р. в таборі було 26 тис. військовополонених. Їх гнали сюди з-під Севастополя, Запоріжжя, Ростова-на-Дону і навіть з Краснодару. “Рух” у таборі був інтенсивним: зимою від холоду помирало до 300 чол., відправляли в інші табори, на працю в Німеччину, розстрілювали. Зігнаних військовополонених вишикували у попередньому таборі, де їх німці прискіпливо обшукували, відбирали паски, металеві предмети, гроші, шкіряне взуття, а видавали (зимою – не літом) дерев’яні колодки, записували в картки, брали відбитки пальців і підпис. Нерідко в табір прибували в одних кальсонах: в дорозі військовополонених роздягали німецькі або румунські солдати. Крім карток військовополонених, заповнювались ще карти міст, військових об’єктів, підприємств. Особливу увагу приділяли показанням інженерів, конструкторів, техніків, командирів. Допитувалися вони в окремій кімнаті, їх били, відправляли в карцер і в гестапо, звідки вони уже не повертались.

Для наповнення табору досить часто приводили з заводів в чомусь запідозрюваних міських робітників. Їх заарештовували, допитували, били і в кращому випадку залишали в таборі як полонених.

Ось про що свідчить документ: “Одного дня в табір була приведена велика група селян з с. Баштанка, які підозрювались у сприяттні партизанам. Вони були прискіпливо допитані, частина з них була відправлена в гестапо, а інших – після карцеру відпустили в табір як полонених”.

Табірний порядок був поставлений так, щоб зламати людину або знищити. О четвертій годині ранку підйом, шикунання, після чого коменданти корпусів перераховують в'язнів і відправляють споживати “баланду” (літр води з дертю, інколи з борошном). Знову шикунання і відправка на роботу до верфі, в порт, на вокзал, інші військові частини, в місто. Хто погано рухався, працював – лупцювали. Були і постійні робочі команди, в яких нараховувалося до 10 тис. чол.. Вони працювали на заводах ім. А. Марті, 61 комунара, в порту, в радгоспі ім. Т. Шевченка. До 150 чол. виконували в таборі теслярські, слюсарні, ремонтні роботи, шили одяг, взуття.

Увечері “баланда” з уже заробленими 300-350 грамами хлібного ерзацу (з лушпинням, листям соняшника, опилками гіркого смаку). І на відпочинок без будь-яких постільних принадлежностей.

Праця була тяжкою, виснажливою. Наприклад, будуючи міст через р. Інгул, військовополонені рубали і витягували лід голими руками. В результаті чого обморозувалася шкіра, злізала з рук і ніг. Виснажених лупцювали палицями і кололи багнетами⁵.

Тільки у двох таборах військовополонених, що розташовувалися в місті, - “Шталаг” №364 та “Дулаг” №162, – знищено близько 30 тис. військових⁶. Умови утримання в них були такими, що викликали найбільшу смертність серед полонених. Не було навіть елементарних санітарно-гігієнічних умов. Військовополонені розміщувалися в бараках з вибитим склом, де прямо на підлозі разом валялися хворі і здорові в'язні. Хворим не поспішали надавати медичну допомогу, через що вони гинули.

Харчування в таборі було дуже бідним, а праця надто тяжкою і виснажливою, що призводило до масових захворювань полонених. Від хвороб, голоду, холоду і побоїв щоденно гинули сотні людей.

Замість надання медичної допомоги хворому або пораненому, як це вимагає клятва Гіппократа, нацистські недолюдки – лікарі практикували примусову ампутацію кінцівок ніг і рук полонених. Так, у табір пораненим попав рядовий боєць 77 стрілецької дивізії Холодян Б.А.. Поранення було не значним, і він без сторонньої допомоги самостійно міг рухатися. Куля торкнулася лише шкіряного покриву ноги, а на другій нозі був обморожений палець.

14 січня 1943 р. пораненому була призначена операція, перед початком якої було заявлено, що оперують тільки обморожений палець. Його усипили і ампутували ступні ніг. На другий день після операції німецький лікар приніс до ліжка хворого дерев'яні черевики і через перекладача, цинічно посміхаючись, наказав їх носити⁷. Подібним чином поступили з військовополоненим Драгіним – бійцем 35 стрілецької дивізії, - іншими в'язнями концтаборів.

С.І.Рубцов, що знаходився в таборі з серпня 1942 р. і до втечі 5 листопада 1943 р., пригадував: „Над радянськими військовополоненими німці знущалися. Вони робили все для того, щоб знищити якомога більше людей; били, калічили і розстрілювали без всякого приводу. За час мого перебування в таборі фашисти сім разів заганяли військовополонених, у тому числі і хворих, до нетопленої лазні і примушували митися холодною водою. Після такої „лазні“ багато людей хворіло і помирало. Окупанти морили людей голодом, били гумовими кийками, прикладами і нагайками. Часто застосовували середньовічні тортури – палили розпеченим залізом, під нігті заганяли голки, викручували руки, підвішуючи до стелі. Покаранням фашисти піддавали за дрібні провини, а за спробу втекти жорстоких тортур ніхто не уникав”.

Тортури та знущання доходили до того, що у жінок вирізали груди, у чоловіків – статеві органи, скидали жертви з дахів униз головою, виколювали очі. Після всіх тортур жертву розстрілювали, а ті нечисленні, хто залишався живим, ставали каліками на все життя.

У таборі із західного боку, біля кам'яної стіни були викопані великі ями. Біля цієї стіни німці систематично розстрілювали як військовополонених, так і мирних мешканців міста, яких привози-

ли до табору на машинах. Тут же і закопували. У таборі військово-полонених на території заводу загинуло 30000 чоловік радянських військовополонених і мешканців міста.

Особливо смертність від холоду і хвороб зростала в таборі у зимовий період. Так, у зимові місяці 1941-1942 рр. смертність у табірному лазареті сягала понад 100 чол. в день. Крім того, щоденно люди гинули від холоду і голоду поза лазаретом. Так, після кожного отримання їжі по дорозі до кухні лежало декілька трупів⁸.

Але незважаючи на жорстокий фашистський режим, у таборі діяла підпільна група, до якої входили в'язні табору: В.М.Лельчицький, І.Г.Шапошников, Ю.М.Тарасов та інші.

Винахідливості німецької адміністрації центрального табору військовополонених м. Миколаєва щодо звірств, катувань і знущань над людьми не було меж. Колишній в'язень цього табору Шапошников І.Г. свідчить: "...У таборі була влаштована клітка з декількох стовпів, обтягнутих колючим дротом. У цю клітку кидали "злочинців" терміном до трьох тижнів у будь-який час року і при будь-якій погоді, майже не годуючи їх. Зимом там часто можна було бачити замерзлі трупи.

Широко практикувався так званий "гусиний крок": повзання по снігу на животі без шинелі, біг до виснаження і тому подібні "фізкультурні вправи".

Нерідко можна було бачити на головній вулиці табору таку процесію: попереду йшов який-небудь "злочинець", що ніс на жердині дошку, на якій в образливих виразах було складено опис усіх його злочинів, за ним рухався хор, який співав лайливі пісні, інколи з спеціально придуманим текстом..."¹⁰.

Отже, гітлерівські кати поєднували фізичний терор та знищення з морально-психологічними тортурами.

Військовополонених не тільки морили голодом, морозили в необлаштованих бараках, знищували з допомогою антисанітарії, але й розстрілювали біля стін містечка Темвод разом з мирним населенням. За свідченням очевидців було розстріляно і знищено іншими засобами 30000 чол. військовополонених. А всього по Миколаївській області – 30 699 чол.¹¹

Для знищення мирного цивільного населення німецько-фашистські окупанти використовували концентраційний табір, що був розміщений на території селища залізничної станції Грейгово. За системою тортур, знущань, мордування і вбивств цей табір став справжнім табором смерті для мирних радянських громадян. Типовим тут було таке явище: охоронник табору заганяв в'язнів у ставок і бив по голові палкою до тих пір, поки ті не тонули. Нерідко в цьому таборі в'язнів заривали живими в землю. Подібні факти мали місце в таборі військовополонених "Темвод"¹². Це робилось для того, щоб не витратити зайвих куль і дістати найвищу садистську насолоду: "помираючі ворушилися, як черви", – так, посміхаючись, констатував один німець – садист.

Свідчить Г.І. Костромитянин: " 31 червня 1942 р. я був заарештований гестапо, де був жорстоко побитий. Мене бив гестапівець гумовою трубою: по спині, голові, по стегнах до тих пір, поки я не втратив свідомість. В кінці серпня 1942 р. мене перевели в Миколаївську тюрму, в якій щоденно били.

У вересні 1942 року в числі 40 чоловік я був переведений в концтабір, розташований на хуторі Водокачка – в 3-х кілометрах від ст. Грейгово. В'язні табору утримувалися в жахливих умовах, працювали вони на земляних роботах з ранку до пізньої ночі. Без всякого приводу морили голодом. Німці робили усе можливе, щоб нас більше винищити. Я був очевидцем такої картини: 4 поліцаї, озброєнні гумовими палицями, лупцювали трьох в'язнів біля ставка, розташованого за внутрішньою зоною в 200 м від дротяної загороди. Поліцаї били в'язнів до тих пір, поки останні не втрачали свідомість, потім кидали в ставок, де вони приходили до тями, після цього побиття продовжувалось до настання смерті. Трупки скидали в ставок, деяких навіть напівживими.

За період мого перебування в таборі мене били 15 разів. У серпні 1943 р. комендант Гофман наніс мені 15 ударів батоном в той час, як у мене була температура 39 С°, і направив на роботу.

Процес побиття проходив таким чином: клали в'язня на ослон, один поліцай тримав за голову, другий бив по спині і по стегнах палицею або батоном зі свинцевою кінцівкою. Після побиття на

в'язня натравлювали собак, які буквально роздирали на шматки нещасного"¹³.

Справді, в німецькому полоні живі невільники були прирівняні до мертвих. Табірний жаргон нарік їх "доходягами".

Діяли табори військовополонених також в с. Себино Ново-одеського району, с. Шевченкове Жовтневого району, табір цивільного населення в с. Михайло-Ларине (Жовтневий район); гетто – в Миколаєві, в селах Варварівка, Сливине, Трихати Варварівського району, Таборівка Вознесенського району, Богданівка Доманівського району. Так, у цивільному таборі с. Михайло-Ларино утримувалося у вересні 1942 р. 600-800 чол.¹⁴

Усьому світові відома страшна трагедія Бабиного Яру в Києві, де за два дні, 29-30 вересня 1941 року, було розстріляно 33770 євреїв, в основному жінок, дітей і стариків. Але мало хто сьогодні згадує не менш страшну трагедію в селі Богданівка Доманівського району. Тут події розгорталися таким чином. На початку листопада 1941 р. в село Богданівка під конвоєм румунських жандармів почали прибувати партіями мирні радянські громадяни, в основному єврейської національності, які зганялись сюди за наказом румунської окупаційної влади з Одеси, Вінницьких таборів і Молдавської РСР. Колони приречених на загибель надходили у Богданівський табір впродовж грудня 1941-січня 1942 р. З особливою жорстокістю їх нищила оперативна група "Д", до складу якої входило 500 есесівців (керував ними Отто Олендорф). Оперативною групою був розроблений план доставки людей у Богданівку до місць страти за певними маршрутами. Це були маршрути смерті. Шлях більшості приречених лежав із Румунії і Молдавії через Одесу. Тут приєднувалися єврейські мешканці Одеської області, і колони йшли на Березівку, а потім Доманівку і Богданівку. Знесилених людей, що пройшли сотні кілометрів без їжі і води, румунська охорона вела до місця винищення, замість п'яти, аж двадцять три дні. Знесилених, що відставали, вбивали на місці.

Рухалися вони в напрямку села окремими колонами від півтори до 5 тис. чоловік кожна. По прибуттю в радгосп "Богданівка" (за півкілометри від села) жертв німецького свавілля, не рахуючись з суворою зимою, розмістили у свинарниках і літніх курінях для

свиней, а також під відкритим небом. Загальна кількість в'язнів в середині листопада 1941 р. доходила до 54000-55000 чол.¹⁵ Уцілілий від розправи Климов П.Б. згадує: "... Умови життя в'язнів табору були жахливими: у свинарнику, де раніше розміщувалося 200 свиней, знаходилося близько 2000 людей. Підстілкою для них слугувала пріла солома, що залишалася від свиней, на ній і лежали змучені люди. До того ж, значна частина в'язнів, в тому числі стариків і дітей, знаходилася під відкритим небом ...".¹⁶

З моменту свого перебування в таборі, в'язні були позбавлені будь-якої їжі і води: для вгамування спраги змушені користуватися снігом. Тих, хто спробував було добути капусту, буряк, воду поза табором, жорстоко били і розстрілювали на місці. Одна з жінок – очевидців розповідала: "Приблизно 27 грудня 1941 р. я брала воду з колодязя, до якого підійшла жінка – єврейка з табору набрати води. В цей час на вулиці показалася підвода, на якій сиділо троє румун. Один з них зіскочив з підводи і почав виймати зброю, щоб застрелити її. Вона не просила помилувати її, а благала відпустити до табору, де, очевидно, у неї залишилися діти. Однак вона тут же була вбита, і її труп пролежав біля колодязя п'ять днів".¹⁷

На суді колишній начальник жандармського посту в таборі "Богданівка" молодший офіцер Міліонеску заявив, що від голоду, холоду тут щоденно вмирало 150-200 осіб. До 21 грудня 1942 р. їх число складало близько 2 тис. Досить "вишуканими" були засоби, що їх використовували окупанти щодо пограбування в'язнів табору.

Провести досконалий обшук у бараках – свинарниках було неможливо, тому німці й румуни придумали досить оригінальний спосіб вилучення у громадян коштовностей і цінних речей. Вони підвезли до табору підводи з хлібом і міняли його на золото. В одному з свинарників жила жінка з Молдавії, яка взяла з собою невеличку подушечку (думку), розшиту діамантами. І ось вона міняла по два-три коштовні камінці на хліб і роздавали його мешканцям свинарника, рятуючи їх від голодної смерті¹⁸. Але ніщо не могло врятувати мешканців табору. Вони були приречені на знищення. Охороняли табір 12 поліцаїв – жителів Богданівки, які згодилися співробітничати з фашистами. Керував ними справжній кат Іван

Сливенко, якого боялося усе село. Поліцаї почували себе господарями становища і підлягали лише чотирьом німецьким офіцерам, які проживали в селі і рідко навідувались у табір¹⁹.

20 грудня 1941 р. з Голти в табір на декількох підводах приїхав озброєний каральний загін чисельністю в 60 чоловік під командою німця Гегеля. Неспокій і тривога пройшлися по табору. Багатьом в'язням стало зрозумілим, що готується щось трагічне. І дійсно. 21 грудня 1941 року за наказом Гітлера в Богданівці почалася спецоперація під назвою "Подарунок Сталіну" (якраз у цей день у 1879 р. народився "вождь усіх часів і народів". - авт.) Оскільки секретний циркуляр наказував "проводити розстріли поодаль міст, сіл і доріг, а могили зрівнювати з землею, щоб вони не стали потім місцем паломництва", у яр, розташований неподалік від табору, задалегідь завезли соломі, очерет і дрова²⁰.

Роздягнених догола в'язнів групами в 15-20 чоловік гнали, підштовхуючи ударами прикладів і металевих палиць, на край яру, повертаючи обличчям у його глибину. Після цього солдати карального загону чисельністю в 25-30 чоловік почали розстрілювати в'язнів груповими пострілами²¹. З краю кручі вбиті, а частіше тільки поранені жертви падали на дно яру, де вже палахкотіло величезне вогнище з соломи, очерету і дров. Маленьких діточок ці звірі кидали зверху живими у полум'я палаючого багаття. Спеціально підібрані бригади з числа приречених на розстріл складали тіла на це вогнище. Їм доводилося працювати в глибоких калюжах крові.²²

Тільки протягом першого дня було розстріляно і спалено близько 3000 чол. Жителі Богданівки пізніше згадували, що над селом стовпом стояв жахливий чорний дим, і ніде було сховатись від тошнотворного запаху обгорілих тіл²³.

Німці підішли до операції раціонально. За їх наказом хороший одяг убитих приводили в порядок і продавали усім бажаючим, а поганий спалювали. Біля яру вони поставили двохсотлітрову бочку, в яку кидали знайдені в одязі убитих коштовності. Найбільш інтенсивно розстріли проводились 21, 22, 23, 27, 28 і 29 грудня 1941 року. В період від 24 по 26 грудня, втомившись від кровавих справ, каральний загін відбув у Голту на різдвяні свята.

В'язням, які залишилися в живих було наказано за цей час збудувати земляну загату довжиною 12 м, висотою 1,80 м. Вона мала затримати потоки крові, що струмками бігли по схилу яру в річку Південний Буг²⁴.

Сім днів кривавої вакханалії штовхнули в'язнів табору на відчайдушний крок. Люди відмовилися виходити із бараків – свинарників і забарикадувалися там. Сливенко наказав своїм підручним привезти соломи і наглухо позабивати двері, підпалити свинарники. Коли будівлі охопило полум'я, люди спробували вибратися з вогняної пастки, але марно. На несамопиті волювання ніхто не звертав уваги. Так у страшних муках у двох свинарниках живцем згоріло 2000 чол. Незаймані полум'ям трупи карателі перевезли і спалили в яру. Якщо хтось із легкопоранених, користуючись темрявою, вибирався з яру, його тут же ловили і розстрілювали вдруге²⁵, що майже не залишало ніяких шансів на порятунок будь-кому. 15 січня 1942 року з Берліну поступив наказ припинити масові розстріли євреїв. До цього часу в Богданівці було знищено загалом 52000 чол., в тому числі 2000 спалених живцем у двох бараках-свинарниках²⁶. В цей час надійшов аналогічний наказ Голтянської румунської префектури про припинення масових розстрілів в'язнів Богданівського табору. Але розстріли продовжувалися. Протягом двох тижнів замордовано і розстріляно ще 2000 в'язнів. Таким чином, на 1 лютого 1942 року румуно-німецькі кати знищили в концтаборі с. Богданівка 54000 мирних радянських громадян²⁷.

Крім Богданівки, пересильний табір існував в с. Доманівка, через який з 10 вересня по 18 грудня 1941 р. пройшло загалом 120000 чол. В'язнів розміщували в будівлях кінотеатру, райспоживспілки, хлівах, конюшнях і фермах колгоспів. 18 грудня 1941 р. в с. Доманівка було передано конвоєм німецько - румунської жандармерії румунському коменданту Церковнику і його помічникові Поста-лайтію 20000 в'язнів. З 19 грудня 1941 р. розпочалися їх масові розстріли на південно-західній і східній околицях Доманівки. Розстріли проводилися румунською жандармерією під командою безпосередньо коменданта Церковника. За уточненими даними було розстріляно і померло від голоду з 19 грудня 1941 р. по 15 лютого 1942 р. в концтаборі с. Доманівка 18000 чол.²⁸ В той же

час проводилися розстріли і в окремих населених пунктах Доманівського району: в селах Мар'янівка, Новоселівка, в радгоспі ім. Енгельса Карлівської сільради і ін. Загалом тут було замордовано і розстріляно 3400 чол.²⁹ Отже, постає страшний кровавий рахунок нацистського “нового порядку”: в концтаборах сіл Богданівка і Доманівка, а також у населених пунктах Доманівського району, померло від голоду, було замордовано і розстріляно 75400 чол.³⁰ Смертоносна хвиля гітлерівського геноциду пройшлася по багатьох селах Мостовського району, що входив тоді до Одеської обл. У першій половині грудня 1941 р. на території колишньої Колосовської МТС німецькими окупантами було утворено концтабір для мирних радянських громадян, в якому знаходилося понад 1500 чол. Від голоду, холоду, хвороб тут щоденно помирало десятки в'язнів, яких не встигали ховати.

17 грудня 1941 р. навколишнім колгоспникам німецькі окупанти дали завдання звозити на територію табору стебла коноплі, потім примушували витягувати з траншей трупи, занесені снігом, і їх спалювати. Існувала спеціальна технологія знищення вогнем людських трупів. Так, стелили прошарок коноплі, на яку намощували трупи одним прошарком в два ряди, потім знову коноплю і так 6-7 рядів. Для вилучення з-під снігу і укладки трупів залучали самих в'язнів, які працювали під охороною і наглядом жандармерії і загонів СС. Таким чином, укладені трупи обливалися бензином і підпалювалися. Загалом у концтаборі села Колосівка померло від хвороб, замерзло і було розстріляно 1500 чол. Більшість дітей – 600 чол., стариків – 400 чол. і жінок – 500 осіб. Особливістю цього концтабору було те, що тут залишали тих в'язнів, хто через фізичну неміч не міг рухатися далі.³⁰ Отже, за своєю специфікою це був справжній табір смерті.

Продовжували лютувати німецько-фашистські кати і в 1942 році. Так, на початку січня 1942 р. в село Червона Володимирівка етапом німецькі окупанти пригнали з с. Кавказ 750 чол. радянських громадян єврейської національності. Їх тимчасово розташували в конюшнях сільської общини. Ранком наступного дня бідолах почали виводити по 10-15 чол. у спідній білизні на місце розстрілу. Для спалювання трупів використовували дві ями, в яких раніше

випалювали вапно. До них попередньо підвезли солому, яку обливали бензином і підпалювали. Трупі розстріляних кидали в огонь, часто напівживими. Проводилася кривава екзекуція під командою німецького коменданта Ебеля німецькими колоністами. В результаті було розстріляно і спалено всіх 750 в'язнів табору³¹.

Тимчасовий табір цивільного населення існував на хуторі Мантово, в якому перебували етаповані євреї чисельністю 120 чол. Розміщувалися в'язні в приміщеннях пошти і сільської ради.

25 лютого 1942 р. до хутора прибув каральний загін румунської жандармерії чисельністю 15 чол., який відібрав з числа в'язнів 20 чоловіків, жінок і дітей і повів їх на північ в напрямку хутора Худзинка. На підході до хутора їх усіх розстріляли, а трупи склали в купу, обклали коноплею і підпалили. Недогорілі трупи засипали землею і заборонували³³. Кати будь-що прагнули приховати сліди своїх злочинів.

Перелік злочинів німецько-румунських катів можна продовжувати. На межі сіл Бондарівка і Кудрявцеве розстріляно 200 чол. з числа місцевих євреїв і етапних в'язнів. Між селами Виноградівкою і Ворс страчено 300 чол. етапних в'язнів. На колгоспному дворі села Новопавлівка розстріляно біля 270 чол. етапних євреїв і одного місцевого українця. Усього було розстріляно близько 770 чол³⁴.

Не менш жорстокі звірства відбувалися біля Воскресенська. Наприкінці літа 1941 року до кургану біля селища під'їхали криті німецькі машини, набиті людьми. Німці поставили пости і закрили цей район для населення. Скоро все село почуло кулеметну стрілянину і гвинтівочні залпи. Пригадує свідок тих подій: "Ми, підлітки, пасли корів за селом. Коли гнали тварин назад, то дізналися, що за селом, в балках, розстрілюють євреїв. В мене не вкладалося в голову: як це так – розстрілювати людей, це ж живі люди..."³⁵.

Нещасних висаджували з машини, роздягали до білизни. І по 12-14 чоловік ставили на край балки, напроти ставало стільки ж есесівців, які за командою стріляли залпом розривними кулями. Розстрілявши одних – брались за інших. І так конвеєром увесь світовий день. Тільки півгодинна перерва на обід – німецька педантичність.

І це був тільки перший день вбивств, а всього таких днів було три. При цьому кожного разу виділяли з приречених 10-15 чоловік, які повинні були кидати вниз трупи з краю балки. Цих розстрілювали останніми. Через три-чотири дні екзекуція повторилася. Тільки цього разу жертвами катів були жінки і діти.

Біля Вознесенська було розстріляно німецькими катами сотні ні в чому невинних людей. І знову спомини свідка: “Глибокі балки були заповнені трупами доверху і присипані невеликим шаром землі. Це було жахливо. Не пройшло і місяця, коли замість чистого джерельця, що протікало у балці, з-під землі потекла зловонна рідина, що вливалася у річку Інгул. Все навкруги пропахло трупами, що розкладалися...”³⁶.

Жахливі злочиння чинили німецько-румунські окупанти у Врадіївському районі. З приходом окупаційних військ в районі почалися арешти. Коли зібралася перша партія заарештованих, їх під охороною погнали до ярів на території колгоспу ім. Крупської, де почали розстрілювати. Серед розстріляних були старики, жінки, діти. Щоденно сюди приганялися великі партії заарештованих з різних місць, яких також розстрілювали. За місяць тільки тут було розстріляно 6500 чоловік, трупи яких перед відступом німців були облиті бензином і протягом 10 днів спалені.

На території села Гражданівка було також створено табір. Тут знаходилося 4200 чоловік, почалися епідемії, захворювання, черевний тиф, дизентерія та ін. Люди сотнями помирали, їх трупи скидали в яр. Живих почали вивозити партіями по 100-200 чоловік під охороною румунських солдат і над кожним яром проводили розстріли. Усіх мешканців концтабору в Гражданівці було знищено.

З наступом непогоди в листопаді і грудні 1941 року потік заарештованих радянських людей в табір не припинився. Почалися морози. Напівроздягнених, пограбованих людей гнали по дорогах, приганяли в табір, де спеціально були розбиті шибки. Люди десятками замерзали від холоду. Трупи виносили в двір і складали штабелями, потім підводами вивозили на скотомогильник, де вивалювали в загальну яму і засипали землею.

Масове знищення радянських громадян продовжувалося до лютого 1942 року. Після цього німці почали розстрілювати таємно дрібними групами в глухих місцях району, більш старанно закопуючи трупи.

У таборах людей використовували на різних тяжких роботах, не забезпечуючи їх відповідним харчуванням. За період окупації Врадіївського району з серпня 1941 року до квітня 1944 року проведеним розслідуванням і опитуванням колгоспників, очевидців вдалося встановити кількість знищених і загиблих – 27010 чоловік.³⁷

У колонії Нагартав Березнегуватського району трагедія розстрілу почалася 14 вересня 1941 року о 7 годині ранку. Євреїв-колоністів примусили взяти документи і піти до клубу, немовби для реєстрації. Жінок, чоловіків, старих, дітей примушували роздягатися до білизни і партіями по 20 чоловік підводили до яру, де їх розстрілювали із автоматів. Ще живих закидали трупами загиблих.

В селі Новополтавка Новобузького району есесівці у вересні 1941 року вигнали жінок та дітей на базарну площу, загнали у хлів, де їх роздягли, потім погнали по вулицях жорстоко б'ючи. Після цього нещасних повантажили на машини і відвезли на край села на розстріл. Тільки за один день розстріляли 875 осіб. Яр із розстріляними був засипаний тонким шаром землі так, що видні були руки, ноги і навіть голови. З наближенням весни у лютому 1942 року окупанти вирішили закрити трупи товстим шаром землі. Для цього вони мобілізували людей із сіл Березнегувате і Висунськ. Впродовж двох тижнів щоденно працювало по 200-300 чоловік. Щоб трупи не потрапили в річку Висунь після танення снігу, по кінцях яру зводили кам'яні стіни більше метра висотою, довжиною до 3-4 метрів.

За деякими даними в період окупації в Березнегуватському районі німецько-фашистські загарбники замордували і розстріляли 2015 радянських громадян, з них 1863 – євреї³⁸.

Катування і знищення радянських людей здійснювалося також в гестапівських тюрмах, розташованих в основному у містах, або ж у районних центрах. За деякими даними нацистські тюрми на

території Миколаївщини існували в обласному центрі, Ново-одеському, Снігурівському (с. Снігурівка) районах³⁹. За уточненими даними їх було значно більше (наприклад, тюрма в м. Очакові, тощо). Сумнозвісною за системою витончених тортур і знущань над в'язнями була тюрма на вул. Музейній, 3 в м. Миколаєві. Тут німецькі фашисти запровадили механізовану шибеницю, на якій регулярно – два рази на тиждень – проводили страти в'язнів⁴⁰.

Стратам радянських людей передували тортури, що не мали прикладів за своєю садистською жорстокістю. Наприклад, на живіт хворої грижею заарештованої дружини священника Свиридовської клали дошку і по ній били камінням до тих пір, доки жертва непритомніла. Застосовували і інші не менш садистські методи знущань. Примушували заарештованих переміщувати каміння з однієї купи в іншу до повного виснаження і знесилення. Для тортур заарештованих під час допитів застосовували електроприлади і батіг. В тюрмі німецькою поліцією безпеки («СД») для катувань заарештованих був улаштований спеціальний кам'яний мішок, у якому жертви часто не витримували і помирали⁴¹.

Нацистські виродки з гестапо піддавали страшним тортурам і знущанням усіх без винятку заарештованих (для них вони були лише біологічним матеріалом), не маючи ні краплини людського співчуття до дітей, жінок, стариків. Наприклад, у тюрмі вагітних жінок, як правило голих, били батогами і палицями, незважаючи на можливі наслідки⁴². В результаті чимало з них помирало від передчасних пологів, гинули ненароджені діти.

Режим перманентних знущань, жорстоких тортур на знищення був характерний і для інших гестапівських тюрем. Прикрим було те, що часто-густо надзвичайно жорстокі тортури, каральні акції і вбивства чинили якраз різного ґтибу зрадники народу. Зрадництво мало свої причини і не було поодиноким явищем (скажімо, десь на 20-30% каральна і охоронна служби нацистських таборів і тюрем складалася з зрадників). За роки насильницької колективізації, голодоморів, масових політичних репресій, сталінський тоталітарний режим породив цілу генерацію політичних супротивників з числа розкуркулених, репресованих “буржуазних націоналістів”, тощо, їх нащадків. Затьмарені невгамовною жадобою

помсти, ненависті до колишнього сталінського режиму і, маючи, часто, кримінальні нахили, ці ображені в умовах фашистського “нового порядку” ставали справжніми катами власного народу. І страждали від їх нелюдської помсти зазвичай ні в чому невинні пересічні люди. Наприклад, згадуваний уже нами нацистський прислужник Іван Сливенко (с. Богданівка) вбив молоду дівчину лише за те, що вона назвала його товаришем (за аналогією до комуністичного звертання). Після війни судом було доведено, що Сливенко особисто вбив 300 євреїв. за його наказом вилучені у людей цінності поліцаї звозили у хлів, що йому належав. Одного разу він застрелив свого підручного Льоню тільки за те, що він приховав частину награбованого. Роз’їжджаючи на коні, каратель бив батогом мешканців села, якщо вони косо дивилися в його бік.

Після масового розстрілу Сливенко продовжував тероризувати мешканців Богданівки. Він вилучав у них речі, особисто розшукував партизан і здавав їх німцям. За появу на вулицях села після дев’яти годин вечора лупцював людей до напівсмерті.

У березні 1942 року довідавшись, що в селі з’явився незнайомий чоловік, Сливенко наказав заарештувати його. Під час арешту чоловік кинув у бік поліцаїв, що бігли до нього, гранату і закрився в кузні. Протягом шести годин відстрілювався, не даючи змоги поліцаям наблизитися до кузні. Врешті-решт поліцаям вдалося підпалити кузню, в якій під час цього застрелився чоловік (як з’ясувалося він був партизаном). Сливенко наказав своїм підручним всадити обгорілий труп під телеграфний стовп, а на шию повісити табличку з написом: “Так буде з усіма, хто посягне на поліцію”. (Цього ката в 1960 році викрила його коханка, назвавши прикметну ознаку на його тілі - бородавку). За час слідства також з’ясувалося, що його батько мав 66 гектарів землі, три пари коней, багато корів і свиней. Його в 1930 році розкуркулили і заслали до Сибіру, де він і загинув. Івану дозволили поселитися в Кіровограді, і він там деякий час проживав і працював. Як тільки німці зайняли Богданівку Іван Сливенко повернувся до рідної оселі чи до того, що від неї залишилося і запропонував свої послуги німецьким окупантам⁴³.

Аналогічним чином діяли Беленков В.Д., Добровський Я.М. і Міщенко Г.М., які будучи вороже налаштованими проти радянської влади, з приходом німецьких окупантів в м. Очаків виявили бажання працювати в місцевій тюрмі. При оформленні на роботу вони заявили, що ображені радянською владою і готові їй відплатити сумлінною службою новій владі. Подібна відвертість досить позитивно вплинула на господарів – німецьких окупантів. Беленков був прийнятий на посаду начальника тюрми, Добровський – охоронником з одночасним виконанням обов'язків помічника начальника тюрми, Міщенко кладовщицею і кухарем тюрми⁴⁴.

Вони не брали участі в масових розстрілах радянських людей, як це робив Сливенко, але також чинили акти свавілля, жорстокості по відношенню до в'язнів. Так, у червні 1942 року Беленков побив заарештованого Харченка лише за те, що він співав радянські пісні, а в січні 1944 року разом з двома румунськими жандармами в камері тюрми побив двох циганів, які від сильних побоїв незабаром померли.

Кладовщиця-кухар Міщенко за вказівкою Беленкова та Добровського щоденно не додавала заарештованим 40-50 % належного їм харчування. В результаті систематичного недоїдання установлені випадки смерті серед в'язнів⁴⁵.

1 квітня 1944 року районний відділ НКВС Очаківського району заарештував групу зрадників і прислужників німецьких окупантів чисельністю 30 чоловік, за якими тягнувся цілий шлейф злодіянь у м. Очакові і селах району.⁴⁶

Особливою жорстокістю по відношенню до заарештованих вирізнявся Шкода І., який у період німецько-фашистської окупації з 1942 року служив поліцаєм-охоронцем тюрм м. Миколаєва. У період служби, будучи тісно пов'язаним з начальником тюрми і користуючись його заступництвом, систематично бив в'язнів, особливим знущанням і тортурам піддавав партизан.

У поліцає Шкоди було езуїтське правило. З приходом на чергування в тюрму, він виводив окремих заарештованих з камер і по черзі бив їх прикладом гвинтівки, називаючи цю екзекуцію "привітанням з добрим ранком". Свідок Уманський наводить такий факт: "Якось під час чергування Шкода спіймав двох за-

арештованих, які спробували тікати з тюрми. За цю провину він їх систематично бив протягом трьох днів до півсмерті. Серед в'язнів Шкода зажив собі славу ката і звіра".⁴⁷

З цієї категорії людей з нестійкими принципами і переконаннями, які підлещувалися до німців, формувалися табірні і тюремні поліція. Втім, більшість з них були ображені комунобільшовицькою владою, а значна частина українців (особливо західних) вважали її окупаційною. З останньої категорії якраз формувалися підрозділи "української допоміжної поліції", які охороняли табори військовополонених. Вони були добре озброєні, агресивно настроєні проти радянських військовополонених, користувалися довірою німців. У зведенні начальника оперативного тилу армії "Південь" за березень 1942 року знаходимо таку оцінку: "Виходячи з досвіду, українські допоміжні охоронці таборів військовополонених проявили себе блискуче"⁴⁸.

Але переважаючим і міцнішим за зрадництво і прислужництво ворогові виявився генетично укорінений патріотичний дух народу. Для більшості людей в умовах німецько-фашистської окупації України не було альтернативи: ворог прийшов на рідну землю і його треба бити, бити до повного його вигнання.

Тому в неймовірно важких табірних умовах знаходилися патріоти, які розгортали підпільну боротьбу з ворогом. Групи табірної опору проводили антифашистську "пропаганду пошепки", аби піднести бойовий настрій в'язнів, вистежували і знищували зрадників, встановлювали зв'язки з місцевим підпіллям. Ставилися дві основні мети: по-перше, підтримати і допомогти вижити близьким за настроями і духом "товаришам по нещастю" і, по-друге, готувати і здійснювати втечі полонених на волю, до партизанів.

В концтаборі військовополонених м. Миколаєва (гуртожитки Темводу) також діяла підпільна група з військовополонених під керівництвом Шапошнікова І.Г., яка входила до складу міської підпільної групи (керівники – десантники Кирильченко Ф. і Тарасов Ю.М.). Активну роботу, часто з ризиком для власного життя, проводила член підпільної групи Грузіна І.В. Разом з членами групи Ляшенко Оленою і Тарасовою Катериною вона часто проникала до табірної лазарету, де надавала необхідну допомогу хворим

і пораненим військовополоненим радянським бійцям медикаментами, продуктами харчування і одягом⁴⁹.

Підпільна група військовополонених під керівництвом Шапошнікова, увійшовши в контакт з членами міського підпілля, постачала фальшивими документами військовополонених, що готувалися до втечі з табору. За час роботи групи з червня 1943 по березень 1944 року таким шляхом було визволено з табору понад 25 чоловік⁵⁰.

Створені на території області нацистські концентраційні табори, тюрми, гетто були підпорядковані одній меті – умертвлінню людей шляхом голоду, холоду, свідомого каліцтва, розстрілів, які супроводжувались садистськими моральними і фізичними тортурами і знущаннями. Буквально ріки крові невинних жертв нацизму текли біля околиць сіл Богданівка, Доманівка та інших. З особливою жорстокістю та методичністю знищувалося єврейське населення Півдня. Нові господарі таким чином розчищували собі життєвий простір від потенційних конкурентів у бізнесовій справі, культурі, освіті, науці, якими могли бути представники єврейства.

У вересні 1941 року в області було майже повністю знищено єврейське населення: розстріляно (головним чином командами оперативної групи “Д”) понад 13 тис. чоловік⁵¹. Повна “очистка” в найкоротший термін закріпленою за оперативною групою “Д” території, викликала глибоке задоволення у Гімлера, який 5 жовтня відвідав Миколаїв з інспекційною поїздкою по оперативних групах. Своє задоволення він виявив тим, що на очах підлеглих підвищив шефа оперативної групи “Д” штандартенфюрера СС Отто Орлендорфа в обертфюрери. У виступі з цієї нагоди Гімлер виклав своє бачення майбутнього (захоплення нових територій на Сході і поселення там селян-воїнів) і при цьому підкреслив необхідність знищення єврейського населення у взаємозалежності з “розгромом більшовизму”. Щоб виключити можливі сумління совісті у членів оперативної групи, Гімлер відмітив, що їх дії покриваються “наказом фюрера”, але разом з тим “він усвідомлює всю тяжкість цих завдань”⁵².

Підручними нацистів у проведенні геноциду були різного ґатунку зрадники народу, яких буйним пустоцвітом породив

сталінськпй тоталітарний режим. Його жертви – вороги народу – у період нацистської окупації часто ставали уже не міфічними, а справжніми ворогами свого народу. Навіть в період війни сталінський тоталітарний режим продовжував продукувати зрадництво, оголосивши всіх військовослужбовців Червоної армії, які потрапили у полон, зрадниками. І це при тому, що багато радянських військовополонених продовжували боротися з ворогом у полоні або ж вирвавшись на волю. Незважаючи на це, вони попадали в сталінські тюрми і табори або жили усе життя з тавром “зрадника”.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Довідник про табори, тюрми, гетто на окупованій території України (1941-1944). -К., 2000. -С.14.
2. Там само.
3. Там само. -С.16.
4. Южная правда. -1992. - 14 апреля.
5. Там само. - 21 апреля.
6. Безсмертя. Книга пам'яті України. 1941-1945. -К., 2000. -С.204.
7. Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. Документы и материалы. -Одесса., 1964. -С.95-96.
8. Державний архів Миколаївської області (далі - ДАМО). -Ф.10. -Оп.1.-Спр.111. -Арк.10.
9. Там само.
10. Там само.
11. Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941-1945гг. Документы и материалы. -Одесса., 1964. -С.95-96.
12. Там само. -С.100.
13. Южная правда. - 1991. - 2 июля.
14. Довідник про табори, тюрми, гетто на окупованій території України (1941-1944). -К., 2000. -С.114.
15. ДАМО. - Ф.10. -Оп.1. -Спр.142. -Арк.1-2.
16. Там само. -Арк.2.
17. Там само. -Арк.3.
18. Факти. -2003. -5 липня.
19. Там само.
20. Там само.
21. ДАМО. - Ф.10. -Оп.1. -Спр.142. -Арк.4.
22. Там само. -Арк.8.

23. Факти. -2003. -5 липня.
24. ДАМО. - Ф.10. -Оп.1. -Спр.142. -Арк.4.
25. Факти. -2003. -5 липня.
26. ДАМО. - Ф.10. -Оп.1. -Спр.142. -Арк.6.
27. Там само.
28. Там само. -Арк.7-8.
29. Там само. -Арк.8.
30. Там само. -Арк.6-8. Підрахунки автора.
31. Там само. -Спр.155. -Арк.24-25,26.
32. Там само. -Арк.4.
33. Там само. -Арк.6.
34. Там само. -Арк.23.
35. Краєзнавчий альманах. -2003. -№2. -С.30.
36. Там само.
37. Южная правда. - 1991. - 2 июля.
38. Краєзнавчий альманах. -2003. -№2. -С.30.
39. Довідник... -С.114.
40. ДАМО. - Ф.10. -Оп.1. -Спр.137. -Арк.19.
41. Там само.
42. Там само. -Арк.20.
43. Факти. -2003. -5 липня.
44. ДАМО. - Ф.10. -Оп.1. -Спр.137. -Арк. 43зв.
45. Там само. -Арк. 44.
46. Там само. -Арк. 44.
47. Там само. -Спр.107. -Арк. 43.
48. Безсмертя. Книга пам'яті України. 1941-1945. -К., 2000. -С.197.
49. ДАМО. - Ф.10. -Оп.1. -Спр.96. -Арк.1.
50. Там само. -Спр.111. -Арк. 11.
51. Круглов А.И. Энциклопедия Холокоста. Еврейская энциклопедия Украины. -К., 2000. -С. 121.
52. Там само. -С. 122

МИКОЛАЇВЦІ В ЕВАКУАЦІЇ.

Війна розкидала наших земляків по різних регіонах та республіках Радянського Союзу. Евакуйоване устаткування розміщувалося, в основному, на профільних заводах та фабриках для посилення їхніх потужностей. Туди ж влаштовувались на роботу евакуйовані спеціалісти. Вирішувались, хоч і не завжди оперативно, побутові питання. Приїжджі з України робітники, інженери, службовці, вчені та їх сім'ї селилися на квартирах місцевих жителів. Через наплив у східні райони мільйонів людей набули широких масштабів вилучення лишків житлової площі в місцевих жителів та примусові підселення, погіршилося забезпечення населення продуктами харчування. Однак масових чвар між приїжджими і місцевим населенням, міжнаціональних конфліктів не спостерігалось.

Головним пунктом евакуації миколаївських суднобудівників було визначено Астрахань – одну з важливих суднобудівних та судноремонтних баз Росії. Однак місцеві заводи та соціальна інфраструктура міста не могли справитись з таким великим напливом людей та обладнання. В місті була створена спеціальна оперативна група наркомату суднобудівної промисловості, яка здійснювала розподіл евакуйованих на профільних підприємствах в глибокому тилу країни.

Велика група робітників та службовців Чорноморського суднобудівного заводу залишилась в самій Астрахані і працювала на місцевій верфі та інших підприємствах. Вони ремонтували кораблі, будували бронекатери, випускали деталі для гармат та мінометів, перевозили вантажі на фронт. Досвідчені спеціалісти Л. Сахновський, В. Голубов, П. Охотніков, А. Чеканов, П. Абікулов, А. Єрмолаєв подавали приклади самовідданої праці, вчили молодь. Миколаївці брали участь у змаганні за право називатися

“Фронтвою бригадою”. Багато уваги приділяли раціоналізації виробництва, підвищенню продуктивності праці. За ініціативою комсомольців була організована трудова вахта, присвячена 25 – річчю комсомолу. Члени комсомольсько – молодіжних бригад провели багато недільників, а зароблені гроші внесли до фонду оборони на будівництво комсомольської танкової колони. При активній участі миколаївських суднобудівників помітно зросли виробничі потужності Астраханської верфі. Там були створені інструментальний, монтажний та два механічні цехи.

Частину заводчан було направлено на Красноармійську верф під Сталінград. Там вони освоювали виробництво корпусів танків Т – 34, літаків ІЛ – 2. Головний механік заводу М. Іваненко разом з І.Скибою та А.Симчаком відновлювали пошкоджену міську електростанцію. Енергетичну установку замінили потужним судовим двигуном. З наближенням лінії фронту довелося залишити і Сталінград та евакуюватися на заводи Куйбишева, Уралу, Сибіру, Алтайського краю. Бригада по демонтажу та відвантаженню обладнання під керівництвом А. Птухіна робила майже неможливе – станки вагою 25-30 т. люди виносили на своїх плечах. Завдяки прибулим з Астрахані миколаївським суднобудівникам була створена база по добудівлі суден у Баку. Майже 450 робітників – чорноморців були евакуйовані в Горький на завод “Красное Сормово”.¹

В різних куточках країни можна було зустріти і робітників заводу ім. 61 комунара. Крім Астрахані, вони працювали в Сталінграді, Навашино, Пермі, Барнаулі, Челябінську та інших містах. Велика група комунарівців працювала на Сталінградському суднобудівному заводі. З початком війни головною оборонною продукцією підприємства стали танкові корпуси. Миколаївці швидко перекваліфікувалися та освоїли нову справу. Найкращі трудові результати показували І.Наумов, С.Литвинов, Б.Бабак, Є.Левицький, П. Дем’янов, М. Михневич, Л. Минаков. Попри всі виробничі та побутові труднощі завдання систематично перевищувались. Щоденно на Сталінградський тракторний завод відправляли для складання 14-15 танкових комплектів.²

25 працівників заводу на чолі з колишнім головним інженером І.С.Прибильським були направлені на Навашинський суднобудів-

ний завод (Горьківська область). Підприємство спеціалізувалося на виготовленні дуже важливої для фронту продукції – понтонів. Згодом завод виконував і інші важливі замовлення Держкомітету оборони, в тому числі виготовляв стакани для реактивних снарядів. Працювали без вихідних, у дві зміни по 12 годин. Умови праці були дуже важкими, харчування – убогим, а побут – необлаштованим. Керівному складу іноді доводилося не залишати завод по кілька днів підряд і навіть ночувати в цехах. Все підпорядковувалося самовідданій праці під гаслом “Все для фронту, все для перемоги!”.

Багато робітників заводу ім. 61 комунара працювали в Севастополі на судноремонтному Морському заводі ім. Орджонікідзе. Вони прибули сюди в серпні 1941 р. у складі здаточних команд суден, що будувалися або ремонтувалися в Миколаєві, а також на недобудованих есмінцях “Свободный”, «Огневой», крейсері «Куйбышев», що були виведені до Севастополя напередодні окупації Миколаєва фашистами. Разом із севастопольцями вони зробили вагомий внесок в оборону кримської твердині - ремонтували пошкоджені під час військових дій кораблі та підводні човни, виготовляли міномети, боєприпаси та іншу бойову техніку.

Вже на початку жовтня 1941 р. робітники евакуйованих заводів – Чорноморського, ім. 61 комунара - почали виготовлення у тилу військової техніки та боєприпасів для Червоної армії. Крім того, продовжувався ремонт та переобладнання різних суден і іншої техніки.

У Поті та Батумі заздалегідь були підготовлені резервні судноремонтні бази. Перед захопленням ворогом Севастополя саме туди був евакуйований Морський завод ім. Орджонікідзе, і в складі його колективу – багато колишніх комунарівців. Вони брали участь у ремонті крейсерів “Молотов”, “Красный Кавказ”, «Ворошилов», есмінців «Шторм», «Сообразительный», «Бодрый», «Свободный», «Бойкий», «Беспощадный», «Незаможник», а також кількох підводних човнів. По праву пишаються миколаївські корабелі своєю участю у виконанні унікальної з інженерної точки зору операції по ремонту крайсеру “Молотов”. Заводські винахідники зробили майже неможливе – замінили відірвану в бою корму корабля, використавши для цієї “пластичної операції” кормову частину недобудованого крейсера “Фрунзе”. Відремонтований

“Молотов”, пізніше перейменований у крейсер “Слава”, ще довго служив на Чорноморському флоті.³

Евакуйованим робітникам заводу “Дормашина” довелося працювати в Пермській області. Через два місяці підприємство вже випускало необхідну фронтну продукцію. Особливо відзначилися при виконанні відповідальних завдань колективи під керівництвом Теплицького та Єфремова. За дострокове виконання фронтних завдань дормашивці неодноразово нагороджувались перехідним Червоним прапором.⁴

До продуктивної добросовісної праці на тилкових підприємствах евакуйованих спонукали не тільки почуття патріотизму, а й заходи матеріального та морального заохочення. Порушники трудової дисципліни підлягали суворим покаранням. Спеціальним указом Верховної Ради СРСР від 26 грудня 1941 р. за самовільне залишення підприємств і порушення трудової дисципліни встановлювався строк “відсидки” в Гулазі від 3 до 5 років.⁵

Значна кількість евакуйованих з Миколаївщини та області людей знайшли притулок у сільській місцевості тилкових районів. Не тільки дорослі, а й діти працювали на різноманітних сільськогосподарських роботах. Вчителю російської мови та літератури Ізабеллі Леонідівні Коган на все життя запам’яталася нелегка праця на ланах Бухарської області Узбецької РСР, де евакуйовані діти – підлітки залучалися до збирання бавовника. В цю ж республіку була евакуйована сім’я майбутнього миколаївського поета Еміля Январьова, що оселилася в радгоспі Баяут поблизу Ташкента. У своїй творчості поет неодноразово звертався до теми евакуації, згадуючи роки життя та навчання на землі гостинного Узбекистану:

«Сколько б ни было жизни отпущено,
не забуду, что где – то вдали
есть за реками, пашнями, пущами
островок азиатской земли...
Там - в эпохе, трагедией меченной,
жил да был малярный малец
с доброй мамой, застенчивой женщиной,
среди горя, коней да овец...»⁶

Свій посильний внесок у наближення перемоги зробили й діячі науки та культури Миколаївщини. Вже з 15 жовтня 1941 року розпочалися заняття в евакуйованому до Сталінграду Миколаївському кораблебудівному інституті (МКІ). Але повноцінних занять проводити не вдавалося. Студентів в основному використовували на будівництві оборонних споруд. З наближенням лінії фронту в першій половині листопада інститут був переведений до Астрахані і тимчасово розміщений у приміщенні ремісничого училища. Житлово – побутові умови були дуже важкими. Розташовувалися в неопалюваних тісних кімнатах. В одному приміщенні площею 45 кв. м. розмістилося 47 чоловік викладачів з сім'ями.⁷

Невдовзі було прийнято рішення про направлення та тимчасове розміщення інституту в м. Алма-Ату. Частина колективу було відправлено пароплавом на Красноводськ, решту у зв'язку з ранніми морозами та припиненням навігації – поїздом. Лише в дорозі обом групам викладачів та студентів стало відомим чергове рішення Ради по евакуації при РНК СРСР від 9 грудня 1941 р. про розміщення інституту в м. Пржевальськ Киргизької РСР.

Після довгих поневірянь наприкінці грудня обидві групи прибули до місця призначення. Спочатку жили на пристані в напівзруйнованих будівлях колишньої школи механізаторських кадрів. В січні 1942 року інститут був розміщений в місті в приміщеннях сільгосптехнікуму, педінституту, клубу та школи. Були виділені площі під студентський гуртожиток та житло викладачів. Більша частина колективу була розселена по приватних квартирах. В таких умовах 9 лютого розпочалися заняття другого семестру.

Багато зусиль витрачалося на поточний ремонт приміщень, створення нормальних умов для навчання та життя викладачів і студентів. Постійно не вистачало навчальних аудиторій, виникали проблеми з освітленням, опаленням, транспортом, забезпеченням колективу їжею та одягом. Поступово зміцнювалась матеріально – технічна база закладу. В жовтні 1943 року інституту було передано навчальний корпус, у якому раніше розміщувався педагогічний інститут. З того ж часу було налагоджено роботу власної блок-станції, що забезпечувала освітлення навчальних приміщень. Працювали 4 лабораторії – хімічна, фізична, електротехнічна та

металознавства. За проектом доцента Золотарьова А.Я. був виготовлений п'ятитонний універсальний прес для лабораторії опору металів.⁸

Зазначені заходи дозволили дещо покращити умови роботи закладу, збільшити контингент студентів. Якщо на 1 січня 1942 року в МКІ навчалось 257 студентів, то через два роки на 1 січня 1944 року – 678 студентів. В липні 1942 року було організовано дипломне проектування і наприкінці року випущено 60 спеціалістів. Всього за період евакуації кількість випускників наблизилась до 300. По кількості щорічні випуски МКІ даного періоду навіть перевищувала довоєнні. Це пояснювалось тим, що в інституті завершували навчання студенти старших курсів Ленінградського кораблебудівного інституту, переведені до Пржевальську в серпні – вересні 1942 року.

Відбувалися зміни в забезпеченні вузу висококваліфікованими науково – педагогічними кадрами. Якщо на момент приїзду до Пржевальську в інституті працювало лише 27 викладачів (з них 2 професори і 6 доцентів), то на 1 липня 1944 року – 63 (з них 5 професорів та 18 доцентів). У порівнянні з довоєнним періодом зросла кількість викладачів з вченими ступенями та званнями.

У найскладніших умовах викладачі не припиняли наукової роботи. У більшості тем розглядалися питання кораблебудування та суднового машинобудування. Були захищені одна докторська та дві кандидатські дисертації. Аспірант Бузник В.М. (у майбутньому - професор, член –кореспондент АН УРСР, ректор МКІ) написав роботу, пов'язану з методикою розрахунку корабельних водотрубних котлів.

Особлива увага приділялася виконанню робіт, які мають практичне значення для оборони та народного господарства. Співробітники кафедр інституту виконали ряд робіт по раціоналізації та розширенню енергогосподарства Іссик – Кульської області Киргизької РСР, електрифікації колгоспів, надавали допомогу МТС у ремонті та обслуговуванні техніки.

Під керівництвом професорів К.С. Архангельського, Є.Г.Серебрякова та П.І.Титова було проведено обстеження Пржевальської міської електростанції та дані рекомендації з пи-

тань її ремонту. Ремонтні роботи виконували студенти. Кафедра хімії надала допомогу колгоспам та радгоспам у проведенні аналізів ґрунтів. Особливо слід відзначити роботу миколаївських вчених по вивченню місцевих родовищ вугілля та розробці технології їх переробки. Крім того, викладачі, аспіранти та студенти брали активну участь в збиранні врожаю, проведенні політико – виховних та спортивно - масових заходів.

В Астрахані поновило роботу евакуйоване з Миколаєва ремісниче училище №1. Миколаївські підлітки поєднували навчання з роботою на місцевих підприємствах, де будувалися буксирні катери, виготовлялися боєприпаси. Неповнолітні вихованці училища працювали нарівні з дорослими – по 12 годин на добу. У змаганні під гаслом “Все для фронту, все для перемоги!” серед закладів Астраханського управління трудових резервів вони посіли 1 місце.

У 1942 році у зв’язку з наближенням лінії фронту до Волги більша частина училища була евакуйована до Омська. Базовим підприємством училища визначили авіаційний завод. Учні швидко перекваліфіковувались і працювали на складанні авіаційних моторів. Підтримувався високий рівень дисципліни. Фактично відсутні були запізнення на роботу та прогули. Жити доводилося в малоприспособованих бараках. В морози в легкому одязі доводилося проходити щодня по кілька кілометрів до місця проведення занять та на роботу. Але труднощі побутового характеру долали спільними зусиллями. Вихованці училища, яким виповнювалося 18 років, йшли на фронт. Десяти випускникам училища за мужність і героїзм у боях за визволення Вітчизни було присвоєно звання Героя Радянського Союзу.¹⁰

У глибокому тилу довелось працювати і робітникам Державного архіву Миколаївської області. З початком Великої Вітчизняної війни найбільш цінні документи архіву були вивезені в м. Уральськ (Казахська РСР), де в той час розташовувалася група облдержархівів УРСР.¹¹

Архівістам доводилося проводити специфічну вузькоспрямовану роботу. Працював лише відділ секретних фондів Миколаївського облдержархіву, який під пильним наглядом органів НКВС

проводив “розробку документальних матеріалів в оперативно – чекістських цілях”. До “компетентних органів” регулярно подавалися відомості про виявлених на основі документів представників “ворожих елементів”, до яких відносили колишніх чиновників, учасників контрреволюційних рухів, землевласників, домовласників, служителів культу, членів “Просвіти”, німців – колоністів, іноземних підданих та ін. За вимогою НКВС ці люди підлягали, перш за все, безумовному зняттю з роботи.¹² Про подальшу їх долю можна лише здогадуватися. Такі жорстокі міри пояснювалися, очевидно, тим, що в цих людях влада вбачала потенційних посібників фашистських окупантів, так звану “п’яту колону”, і намагалася завдати їм “превентивного удару”.

Обласний драматичний театр ім. В.П. Чкалова рішенням Миколаївського облвиконкому був евакуйований в м. Свердловськ. До місця призначення прибули 26 серпня 1941 року. Кілька днів працівники театру з сім’ями знаходилися на евакопункті. Із-за перенасиченості міста евакуйованими та неможливості отримати роботу за фахом в Свердловську актори вимушені були влаштуватися на роботу в інші театри області. 6 лютого 1942 р. керівництво театру звернулося до Всесоюзного комітету по справах мистецтв при Раднаркомі СРСР з проханням сприяти відновленню діяльності Миколаївського театру як єдиного творчого колективу.¹³

Невдовзі театр перевели до міста Алапаєвська Свердловської області і розмістили в приміщенні клубу металургів. В той час в місті знаходилося багато евакуйованих підприємств з тисячами робітників – потенційних глядачів театральних видовищ. Все це дозволило сконцентрувати в одному місці театральну трупку і розпочати роботу. Багато зусиль для налагодження роботи театру в складних умовах доклав тодішній художній керівник та головний режисер Л.В. Луккер. У складі трупи працювали відомі актори Н.І.Огонь – Догановська, В.Ф. Високов, М.І. Любимов та інші.¹⁴

На 1 січня 1944 року в театрі працювало 95 чоловік, штат був укомплектований на дві третини.¹⁵ Умови діяльності театру в Алапаєвську були далекими від ідеальних. Клубне приміщення, де проходили репетиції і ставилися вистави, знаходилися в аварійному стані. Протікав дах, не діяли опалювальна та каналізаційна

системи. Найбільш страждали актори та глядачі від нестерпного холоду взимку – температура в залі нерідко опускалася нижче -20°C . Важкі умови роботи, убоге харчування призводили до захворювань працівників на туберкульоз та інші тяжкі хвороби.¹⁶

Але миколаївські служителі Мельпомени не здавалися. Вони не тільки зберегли старий репертуар, а й ставили нові прем'єри. У 1943 р. в репертуарі театру було 18 п'єс. Крім кращих творів російської та зарубіжної класики, ставилися сучасні п'єси, переважно на військово – патріотичну тематику, в тому числі три п'єси К. Симонova - “Хлопець з нашого міста”, “Російські люди”, “Чекай мене”. “Ленініана”, як обов'язкова складова репертуару більшості театрів того часу, була представлена п'єсою М. Погодіна “Кремлівські куранти”. Театр розробив кілька концертних програм.

Виїжджали на гастролі в міста Нижня та Верхня Салда, ставили спектаклі і концерти на заводах, в колгоспах для бійців гарнізону та військового шпиталю. Більшість вистав та виступів проходили з великим успіхом. Їх відвідали більше ста тисяч глядачів.¹⁷

У другій половині 1943 р., у зв'язку із звільненням від ворога значної частини радянської території, розпочався процес реєвакуації деяких підприємств з м.Алапаєвська. Це привело до зменшення кількості глядачів. Керівництво театру порушило питання про необхідність переведу театру в крупне промислове місто Центральної Росії, щоб театр міг працювати на повну силу. Але актуальність цього питання відпала сама собою після звільнення Миколаєва та появи можливості повернення додому.

Миколаївський обласний драматичний театр юного глядача (ТЮГ) евакуювався в Туркменську РСР. Деякий час колектив перебував в м. Мари, гастролював у Красноводську та інших населених пунктах республіки.¹⁸

На підставі наказу Комітету по справах мистецтв при РНК СРСР від 22 вересня 1943 р. театр переїхав для постійної роботи в м. Георгієвськ Ставропольського краю. До жовтневих свят прискореними темпами було підготовлено п'єсу К. Симонova “Чекай мене”. У складі трупи в той час працювали Р.А. Гаврилко та А.В. Квасенко, майбутні народні артисти Української РСР.¹⁹ Наприкін-

ці 1943 р. в репертуарі театру було 14 п'єс. Гастролювали в Будьоновську, Мінеральних Водах, виступали в колгоспах.

Звістка про звільнення рідного міста прийшла під час роботи колективу над постановкою п'єси В. Вишневського, О.Крон та В. Азарова "Розкинулось море широко". В наказі директора театру до першотравневих свят говорилося: "...Червона армія дала нам можливість знов повернутися в рідний Миколаїв. Ось - ось настає день, і ми знову зустрінемося з нашим глядачем... Після 2 років та 2 місяців розлуки зустріч буде ще більш радісною. Ми повинні зараз готуватись до цієї зустрічі. Закликаю вас посилити роботу над постановкою п'єс "Розкинулось море широко" та "Пісня про чорноморців". Дамо ці п'єси як подарунок миколаївському глядачеві!"²⁰

Довгоочікувані дні визволення Миколаєва і області від німецько – фашистських загарбників багато наших земляків зустріли далеко від рідних домівок – у Поволжі, Сибіру, на Уралі, в Закавказзі, Центральній Азії та інших тилкових районах. Повсюди проводилися мітинги та збори, присвячені цим радісним подіям. Пам'ятний мітинг відбувся і на Бакинській верфі, де працювало багато миколаївських суднобудівельників. Місцеві робітники вітали українських колег з визволенням міста на Південному Бузі і дякували за допомогу в освоєнні нових спеціальностей. Багато наших земляків за самовіддану працю в тилу відзначено високими урядовими нагородами.

Евакуйовані намагалися якомога швидше повернутися додому. Але для багатьох цей процес розтягнувся на довгі місяці. Реевакуація проводилася в кілька етапів. Її темпи визначали ситуація на фронті та реальні можливості залізниць. Щодо великих підприємств та закладів рішення про терміни та порядок їх реевакуації приймалися на урядовому рівні. Наприклад, реевакуація Миколаївського кораблебудівного інституту з м. Пржевальська в м. Миколаїв згідно постанови РНК СРСР від 30 червня 1944 р. за №813 була проведена з 1 серпня по 23 жовтня 1944 р.²¹

Радість від повернення додому затьмарювалася враженнями від жахливих наслідків "господарювання" в Миколаєві та області фашистів, сумними звістками про загибель від рук окупантів, смерть

від голоду, хвороб рідних та друзів. Та життя продовжувалося. Всі з нетерпінням чекали закінчення війни і початку мирного та, як сподівалися, щасливого життя.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

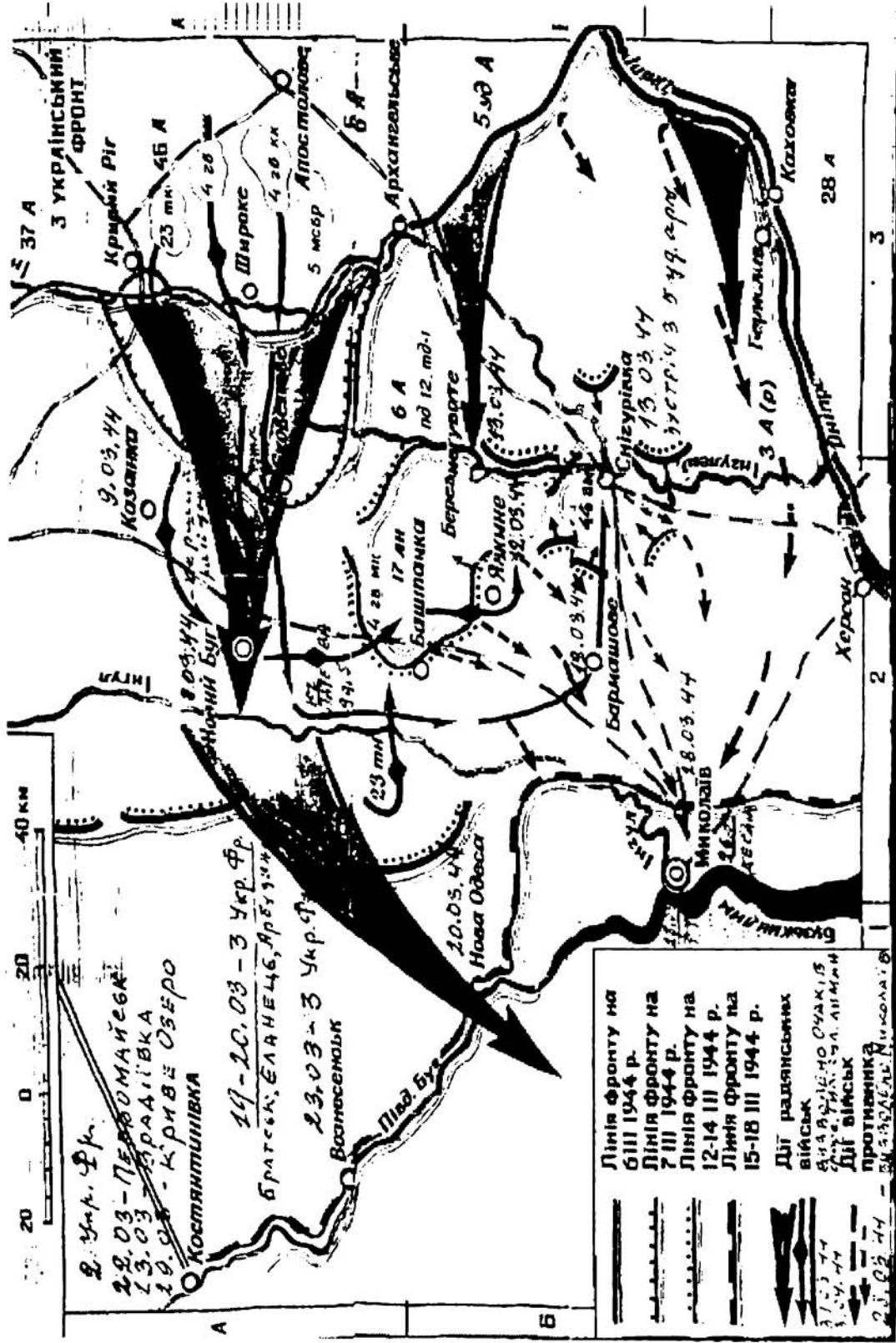
1. Плясков Л.А., Кучеренко Л.М.Рожденный в краю корабельном.- К.- 1997.- С.20.
2. Малярчук А.А. Верфь на Ингуле.- Ленинград.- 1989.-С. 185.
3. Там само.- С.187.
4. Хаецкий А. Дружба крепла в труде // Южная правда.- 1984.- 9мая.
5. Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945р.р.) // Україна крізь віки. - Т.12.-К.-1999. - С. 275.
6. Январев Э.И. Эхо на площади: Стихи. - Одесса. - 1987. - С.78, 79.
7. Державний архів Миколаївської області (ДАМО). - Ф. р - 881. - Оп. 2. - Спр. 49. - Арк. 7.
8. Там само. - Арк. 19.
9. Там само. - Арк. 13.
10. Лысейко А.И., Долганова Г.Л. Кузница рабочих кадров ПТУ - 5. - Николаев. - 2000. - С. 5.
11. Государственный архив Николаевской области. - Путеводитель. - К. - 1985. - С. 4.
12. ДАМО. - Ф.р - 982. - Оп. 2. - Спр. 46. - Арк. 1,2.
13. Там само. - Ф.П. - 7. - Оп. 4. - Спр. 118. - Арк. 15.
14. Там само. - Ф. р - 2097. - Оп. 1. - Спр. 1. - Арк. 8, 9.
15. Там само. - Оп. 2. - Спр. 2. - Арк. 12.
16. Там само. - Оп. 1. - Спр. 1. - Арк. 6 зв.
17. Там само. - Спр. 2. - Арк. 19.
18. Там само. - Ф. р - 3521. - Оп. 1. - Спр. 1. - Арк. 9 зв., 10.
19. Там само. - Арк. 21,25 зв.
20. Там само. - Спр. 6. - Арк. 15.
21. Там само. - Ф. р - 881. - Оп. 2. - Спр. 49. - Арк. 32.

РОЛЬ БЕРЕЗНЕГУВАТО-СНІГУРІВСЬКОЇ ОПЕРАЦІЇ У ЗВІЛЬНЕННІ МИКОЛАЇВЩИНИ В РОКИ НІМЕЦЬКО- РУМУНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

Не спадають, а навпаки, постійно зростають увага та інтерес широкої громадськості України в центрі і на місцях, у регіонах до героїки і самопожертви наших людей на фронтах і в тилу під час останньої, найкровопролитнішої війни в історії людської цивілізації, до перебігу військових дій і подій, виучки, героїзму і доблесті воїнів та військового мистецтва і майстерності командирів і полководців, трудового героїзму трудівників тилу.

Особливої актуальності і звучання набувають ці драматичні і героїчні сторінки історії у зв'язку з відзначенням 60-річчя вигнання німецько-фашистських окупантів з України. Це стосується і Миколаївщини, адже останній фашистський чобіт перестав топтати територію Миколаєва 28 березня 1944 року, а в останній день березня того ж 1944 були визволені від коричневої чуми останні населені пункти області.

І сталося це внаслідок вдалого, успішного і майстерного проведення на території Миколаївщини однієї з багатьох блискучих наступальних операцій у Вітчизняній і Другій світовій війнах, яка по праву, заслужено увійшла до анналів останньої – Березнегувато-Снігурівської операції під час масового вигнання окупантів з України, на початку завершального етапу війни. Саме завдяки їй було визволено більшу частину Миколаївщини, створено сприятливі умови для звільнення Північного Причорномор'я, Одщини, виходу на Дністер і Дунай, на державні кордони.

Лінія фронту на 6 III 1944 р.

Лінія фронту на 7 III 1944 р.

Лінія фронту на 12-14 III 1944 р.

Лінія фронту на 15-18 III 1944 р.

Дії радянських військ

Дії військ противника

Березнеуато-Снігурівська наступальна операція 1944 року

Березнегувато-Снігурівська наступальна операція 1944 року – одна з успішних операцій радянських військ на Правобережній Україні в роки війни, зразок військової майстерності та самопожертви воїнів. Вона здійснювалась 6-18 березня військами 3-го Українського фронту під командуванням генерала армії, одесита за походженням, Р.Я. Малиновського для розгрому 6-ї німецької армії. Останню було сформовано замість розбитої на Волзі під Сталінградом 6-ї армії генерал-фельдмаршала Паулюса і названо гітлерівцями “армією месників”. Ця армія складалась із кадрових німецьких дивізій, що мали досвід ведення військових дій у дуже складних умовах передгір’я Кавказу, на Дону та в Приазов’ї. До неї також влилося декілька тисяч солдат, які прибули із Західної Європи. Всього в цій армії, добре оснащених бойовою технікою, “тиграми”, “пантерами” та ін., налічувалось 36 дивізій із загальною кількістю майже 200 тисяч солдатів та офіцерів. Командував 6-ю армією фанатичний прихильник нацизму, генерал-полковник К. Холлідт, війська якого до цього були добряче потрпані при спробі виручити вояків оточеного Паулюса¹.

Варто відзначити, що Березнегувато-Снігурівська операція провадилася одночасно з наступом військ 1-го Українського фронту на проскурівсько-чернівецькому і 2-го Українського фронту на умансько-ботошанському напрямках. У результаті Миколаївщину було очищено від фашистів за 29 днів та ночей жорстоких боїв військами 2-го Українського фронту (декілька північно-західних районів області). Основну ж частину території області та обласний центр було звільнено воїнами 3-го Українського фронту.

Вони до 25 лютого завершили Криворізько-Нікопольську операцію, вийшли на рубіж середньої течії р. Інгулець, оволоділи Кривим Рогом. Лівим же крилом зайняли позиції на східному березі Дніпра. Фронт мав 7 армій, 57 стрілецьких дивізій, 4-й механізований та 4-й Кубанський кавалерійський корпуси, 23-й танковий корпус, 2-й механізований корпус, 17-у повітряну армію генерал-полковника В.О. Судця, кінно-механізовану групу генерала І.О. Плієва. Війська фронту вели бої на позиціях майже 280 кілометрів.

*Маршал Радянського Союзу
Р.Я. Малиновський*

*Маршал Радянського Союзу
І.С. Конєв*

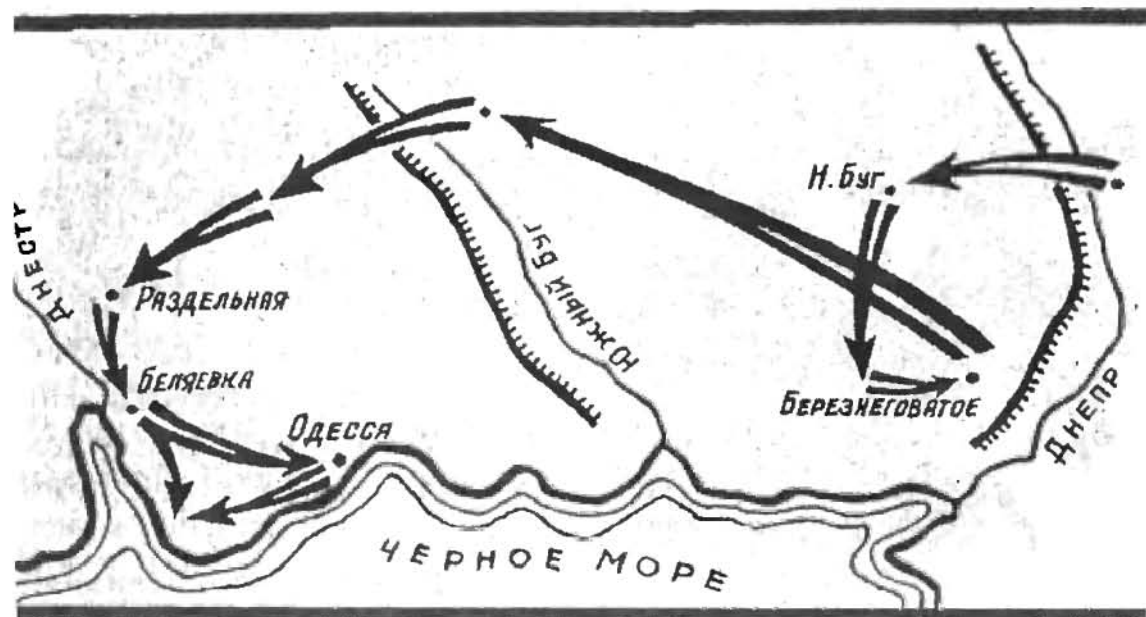
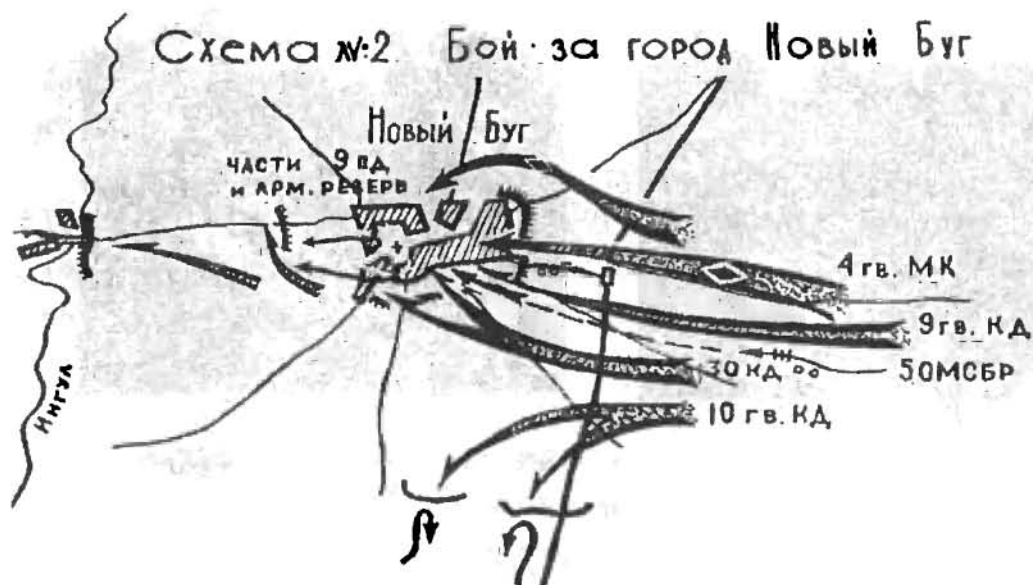
*Маршал Радянського Союзу
В.І. Чуйков*

Протистояли 3-у Українському фронту вже згадувана 6-а німецька армія другого формування, частина 8-ї німецької армії, 3-а румунська армія, 4-а повітряна армія.

Наступ довелося вести у виключно складних погодних умовах: весна 1944 року була ранньою, з кінця лютого почалося бездоріжжя, піднявся рівень річок, навіть гусенична техніка пересувалася з величезними труднощами.

Головного удару завдали сили 46-ї та 8-ї гвардійських армій.

кінно-механізованої групи і 23-го танкового корпусу з плацдарму на р. Інгульці від Кривого Рогу на Новий Буг. 6 березня війська генерала В.І. Чуйкова прорвали оборону, в прорив увійшла кінно-механізована група І. Плієва. Розвиваючи наступ у південному напрямі, 7 березня війська зайняли Троїцьке-Сафонове, форсували р. Висунь, а до ранку 8 березня звільнили перший районний центр Миколаївської області – Новий Буг².

Так почалася наступальна фронтова операція - Березнегувато-Снігурівська. За рішенням командування пересувні з'єднання фронту діяли тільки вночі для раптовості та стрімкості ударів.

З району Нового Бугу група Плієва повернула на південь, на Баштанку, вона здійснила 9-добовий рейд по тилах нацистів. 12 березня війська фронту вийшли в район Явкиного, Бармашового і Новопетрівки. Одночасно зі сходу наступали 6-а і 5-а ударні та 28-а армії фронту, прикриті 17-ю повітряною армією. 12-13 березня 4-й механізований корпус зустрівся на станції Снігурівка з частинами 5-ї ударної армії, 416-ю стрілецькою дивізією, було перехоплено, таким чином, усі найважливіші шляхи відступу фашистів на захід з району Березнегуватого і Снігурівки. Так замкнулося оточення основних сил 6-ї гітлерівської армії. Вони намагалися уникнути оточення, кинули в спину групі Плієва свій 57-й танковий корпус. Однак цьому завадив 23-й танковий корпус. Лише за одну ніч він пройшов по бездоріжжю 40 кілометрів і 9 березня в Казанці розгромив німецький танковий корпус, а далі став прикривати півців. Лише частина 17-го піхотного корпусу німців зуміла вийти з оточення. Зовнішній фронт кільця забезпечувала 46-а армія. 6-а німецька армія була розчленована на дві частини. Її північна група відкочувалася на Вознесенськ. Південна група у складі 13 дивізій попала в оточення і до 18 березня 8 дивізій було повністю розгромлено в районі Володимирівки та Березнегувате-Новосевастополь. Ще 5 дивізій втратили половину свого складу, майже все важке озброєння і бойову техніку. 19-20 березня було звільнено від загарбників Єланець, Братське, Арбузинку³.

І. А. Плієв

Тим часом війська правого крила 3-го Українського фронту оволоділи Новою Одесою і Вознесенськом, увійшли в Ковалівку, Андріївку, де бої за Ковалівсько-Андріївський плацдарм були особливо кровопролитними. Вони тривали 5 діб, було задіяно 10 радянських дивізій. Незважаючи на шалений опір фашистів, вій-

ська правого крила 3-го Українського фронту 20-24 березня по всій лінії від Вознесенська до Миколаєва форсували Південний Буг. У системі укріплень противника на Південному Бузі Вознесенськ, як і Миколаїв, відігравав вирішальну роль. За наказом Гітлера від 8 березня 1944 року німські війська повинні були утримувати укріплені позиції навіть на випадок їх оточення.

Однією з перших форсувала Південний Буг поблизу Олександрівки, північніше Вознесенська, 58-а стрілецька дивізія полковника В.В. Русакова. Вже 23 березня йшли жорстокі бої на плацдармі, Вознесенськ було взято. За виявлену мужність і хоробрість при форсуванні Південного Бугу та в боях за плацдарм, визволення Вознесенська дивізія була нагороджена орденом Червоного Прапора. 228-а стрілецька дивізія отримала почесне найменування "Вознесенська".

До Миколаєва, що був однією з ключових позицій фашистських військ на правому крилі їхнього фронту, радянські війська підійшли в другій половині березня.

Плівці в поході

На підступах до міста нацисти створили надпотужну оборонну смугу. Було завчасно споруджено чотири та шість сильно укріплених, інженерно бездоганих оборонних рубежів. Тут були викопані суцільні траншеї глибиною 1,5-2 м з виносними стрілецькими нішами. Вздовж усього переднього краю було 3-4 ряди дротяних загороджень на низьких металічних кілках. Уся місцевість річного півострова від вулиці 6-ї Слобідської (тепер вулиця Комсомольська), а також на схід, на відстані 25-30 кілометрів, була перетворена в суцільну зону прикритих потужними мінними полями та дротяними загородженнями інженерних споруд-траншей, окопів, протитанкових ровів, дерев'яно-земляних вогневих точок тощо.

Смуга оборони в Миколаєві та під Миколаєвом була складовою частиною так званого "Бузького валу", який, на думку німецьких спеців по бліцкригу, повинен стати, нарешті, останнім рубежем відступу. Крім спецчастин, штрафних батальйонів та охоронних військ, фашистське командування задіяло для утримання Миколаєва 79-у, 258-у, 30-у, 370-у піхотні дивізії, 968-й фортечний та 4-й велосипедний полки. Заздалегідь зайнявши оборонні позиції, гітлерівці встигли розгорнути та пристріляти щільну систему артилерійсько-кулеметного вогню.

На підступах до Миколаєва німецькі війська вчинили відчайдушний опір. 10 днів війська Червоної армії вели запеклі, виснажливі бої за Миколаїв. 28-а армія генерала О.О. Гречкіна у складі 10-го стрілецького, 2-го механізованого корпусів, 1-го укріпрайону, 384-го окремого батальйону морської піхоти змушена була вести затяжні бої південно-східніше Миколаєва. Впродовж Херсонського шосе наступала 5-а ударна армія генерал-полковника В.Д. Цветаєва. Війська 6-ї армії генерал-лейтенанта І.Т. Шлеміна, оволодівши с. Пересадівкою на р. Інгул, зав'язали жорстокі бої в смузі укріплень "Бузького валу"⁴.

В ході наступу на Миколаїв у ніч на 26 березня 1944 року на територію Миколаївського морського торгового порту було висаджено десант. Його завданням було раптовим ударом захопити й утримати порт до підходу головних сил, відтягнути на себе частину сил противника для того, щоб полегшити штурм гітлерівських укріплень, не дати їм можливості вивести порт з ладу, зберегти

причали, елеватор та інші портові споруди. До складу десанту, очолюваного старшим лейтенантом, уродженцем Харківщини К.Ф. Ольшанським, входили воїни різних національностей – росіяни М.В. Коновалов і П.П. Артсмов, українці В.І. Кипенко, Г.І. Колтун, О.С. Лютий, татарин А.Д. Абдулмеджидов, азербайджанець А.А. Мамедов, киргиз А.М. Хайрутдинов, адигець Абубачір Чуц та інші.

Десантники, яких провів рибалка з Жовтневого А.І. Андреев, зняли ворожу варту і зайняли оборону в районі нового слеватору. Вранці фашисти виявили десант. На штурм порту було кинуте 3 батальйони німецької піхоти. Розгорівся запеклий бій, що тривав три доби. Загалом ольшанці відбили 18 атак. На полі бою гітлерівці залишили понад 700 чоловік убитими та пораненими. Ольшанці утримували маленький плацдарм до підходу бійців 28-ї армії.

Переправа через р. Південний Буг в районі с. Ковалівка

З 68 десантників залишилися живими лише 12. Усім їм у квітні 1945 року за героїзм та відвагу було присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

А ще через 20 років завдяки тривалим, невтомним пошукам відомого миколаївського письменника, учасника війни, колишнього матроса М.І.Божаткіна цього звання посмертно удостоївся і провідник загону А.І. Андреев.

Проте, якщо імена 55 моряків-десантників із 384-го окремого батальйону морської піхоти були відомі одразу, то 12 воїнів-саперів, які увійшли до складу десанту К.Ф. Ольшанського, прикомандированих з інших частин, довго залишалися невідомими. І знову ж таки завдяки багаторічним пошукам М.І. Божаткіна стали відомими імена ще чотирьох учасників десанту. Це – старший сержант П.Г. Русін, ефрейтор Д.М. Чикунів із окремого 57-го інженерного батальйону (згодом батальйону буде присвоєно 286-й номер), зв'язкові з 6-го окремого полку зв'язку, що обслуговував штаб і з'єднання 28-ї армії – капітан Б.О. Монастирських і старший сержант В.С. Самолов. Пошуки решти 8 учасників десанту – їх імен – тривають до цього часу.

28 березня 1944 року війська 5-ї ударної та 28-ї армій оволоділи Миколаєвом. Німецькі загари з великими втратами відійшли за Південний Буг.

Внаслідок Березнегувато-Снігурівської наступальної операції 1944 року радянські війська очистили від фашистів значну частину Правобережної України, оволоділи плацдармами на Південному Бузі й зайняли вигідні позиції для повного вигнання нацистів з Миколаївської області, здійснення Одеської наступальної операції 1944 року.

28 березня 1944 року війська лівого крила 3-го Українського фронту, що звільнили Миколаїв від німецького звіра, форсували Південний Буг, швидко просувалися в напрямку до Одеси. Вони зав'язали бої на підступах до Очакова. 31 березня з моря до Очакова підійшов морський десант. Гітлерівці поспіхом залишили місто, віддавши його без бою.

Чотири дивізії армії В.Д. Цветаєва, 109-а, 108-а, 86-а, 416-а, форсували вбхід Тилігульський лиман, повели наступ за оволо-

діння останніми населеними пунктами Миколаївщини. Практично розпочався наступ на Одесу, на півдні, впродовж узбережжя Чорного моря. У перші дні квітня при форсуванні Тилігульського лиману погода була дуже холодною, дув сильний північний вітер, розгулялася снігова завірюха. І знову без будь-якої артилерійської підтримки воїнам довелося діяти та повертатися в Коблеве у крижаній воді. Тільки під ранок, 3 квітня було прорвано нарешті німецьку оборону на західному березі Тилігульського лиману, розпочалося подальше переслідування гітлерівців⁵.

Військовий парад у звільненому Миколаєві

Це були останні бої за звільнення Миколаївської області.

29 військових частин і з'єднань за успішні бої на Миколаївщині одержали почесні найменування “Новобузькі”, “Миколаївські”, “Вознесенські”, “Первомайські”, 21 з'єднання нагороджено орденами.

Одним з перших увірвався на вулиці Миколаєва батальйон, яким командував капітан З.І. Піпенко. Командира було посмертно нагороджено орденом Вітчизняної війни I-го ступеня.

Вручение гвардейского знамени 18 артиллерийского полка 50-й стрелковой дивизии, освобождавшей г. Николаев в марте 1944 г. /слева - направо/: И.С.Рябенко, командующий артиллерией генерал В.Г.Воскресенский, А.С.Владычанский - командир дивизии.

Миколаївська земля полита кров'ю десятків тисяч воїнів. У лавах військових з'єднань воювали також цілі полки й дивізії, сформовані з представників багатьох народів. Так, 4-й гвардійський кавалерійський корпус був укомплектований переважно кубанськими козаками та представниками народів Північного Кавказу. Серед воєначальників, які брали найактивнішу участь у звільненні Миколаївщини, були генерали В.Д. Цветаєв і В.І. Чуйков – росіяни, Р.Я. Малиновський і Т.І. Танасишин – українці, М.Г. Мікеладзе – грузин, І.О. Плієв – осетин та інші.

За мужність та відвагу, виявлену в боях за звільнення Миколаївщини, десяткам тисяч воїнів були вручені ордени та медалі. Більше ста чоловік одержали високе звання Героя.

В роки війни Миколаївщина зазнала небачених руйнувань. Матеріальні збитки склали майже 17,5 млрд. крб. (в масштабі цін 1946 року). На її території загинуло понад 74 тисяч мирних мешканців і військовополонених. Більше 70 тисяч миколаївців було вивезено силоміць на роботу до Німеччини та її сателітів. На фронті загинуло 70 тисяч уродженців області.

Як бачимо, Миколаївщина внесла вагомий внесок у звільнення України від німецького фашизму.

Водночас на її території в ході наступальної операції були виявлені найвищі людські моральні та патріотичні якості, продемонстровані високі ратні і трудові подвиги, небачений героїзм і готовність віддати все заради перемоги. Усі ці сторони глибоко вивчалися та аналізувалися в минулому; безперечно, ще тривалий час вони будуть досліджуватися і в майбутньому. Як і ряд інших, Березнегувато-Снігурівська наступальна операція радянських військ весни 1944 року вивчалася в минулому⁶, детально розглядається і тепер в українських військових навчальних закладах. Це – по-перше. А по-друге, вона має ширше і повніше, ефективніше використовуватися у військово-патріотичному вихованні нашої молоді. Усьому цьому слугує, зокрема, і те, що фрагменти про Березнегувато-Снігурівську наступальну операцію 1944 року подавалися і подаються в історичних та військових енциклопедіях, довідниках, навчальних та інших посібниках тощо.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Історія міст і сіл Української РСР. Миколаївська область. – К., УРЕ. – 1971. – С.55; История городов и сел Украинской ССР. Николаевская область. –К., 1981. – С. 57.
2. Радянська енциклопедія історії України. –К., 1969. –Т.1. – С. 102
3. Котко В.Ф., Мушинский П.Д. Они сражались на Николаевщине. –Миколаїв. –РІП “Біоніка”, 1995. – С.13.
4. Шкварець В.П., Мельник М.Ф. Миколаївщина: погляд крізь століття. Нарис Історії. –Миколаїв, 1994. – С.178.
5. Див. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941-1945. – Т.3. – К., 1975; История военного искусства. – М., 1984; Шкварець В.П. Березнегувато-Снігурівська наступальна операція 1944 року та звільнення Миколаївщини від гітлерівців // Актуальні проблеми історії та культури України. Збірник наукових праць. Частина II. – Миколаїв-Одеса. – 2000; Горбуров Є.Г. У полум'ї Великої Вітчизняної війни // Миколаївщина: літопис історичних подій. – Миколаїв. – Олді-плюс. – 2002 та ін.
6. Кондратенко Л.В. Березнегувато-Снігурівська наступальна операція 1944 // Енциклопедія історії України. Бабаї-Б'ялковський. Робочий зошит. – К., Наукова думка. – 2002.

ЗВІЛЬНЕННЯ ПІВНІЧНИХ РАЙОНІВ ОБЛАСТІ

Другий Український фронт - найвище оперативне об'єднання кількох радянських армій, що діяло під час Великої Вітчизняної війни з жовтня 1943 до травня 1945 р., брало участь у визволенні України від німецько-фашистських нападників. Війська фронту визволили три крайні північно - західні і декілька сіл сусідніх районів сучасної Миколаївської області.

Якщо бойові дії з'єднань і частин Третього Українського фронту при визволенні ним більше двох третин Миколаївського краю вивчалися і аналізувалися в ряді центральних видань¹, енциклопедичній та довідковій літературі², опублікованих у нарисах, збірках документів і матеріалів³ та інших публікаціях місцевих авторів⁴, навчальних посібниках окремих миколаївських вузівських науковців і краєзнавців⁵, то воєнні дії Другого Українського фронту зачіпалися лише побічно, мимохідь, тільки в контексті подій, переважно в загальному плані. До цього часу зовсім відсутні окремі, спеціальні дослідження стосовно визволення останнім кількох північно-західних районів області. Проте заради справедливості, зазначимо, що з порушеної нами проблеми деякі, хоч і розпорошені, але не зведені матеріали все ж таки подаються в томі про історію міст і сіл Української РСР (Миколаївська область)⁶.

Цілком зрозуміло, що фрагментарний показ у розрізі міст і інших населених пунктів, без урахування специфіки, особливостей, та й швидше публіцистичного, аніж наукового підходу, до того ж безнадійно застарілий (видання 1971 і 1981 років), все це тепер уже не може дати узагальнюючої, цілісної і повної, комплексної

уяви, картини вигнання фашистів у березні 1944 р. радянськими військами з території Миколаївської області. Звичайно, цим переважно і обумовлені висока актуальність, теоретична і практична значущість дослідження обраної проблеми, постановка конкретних завдань.

20 жовтня 1943 р. Степовий фронт, який розширив плацдарм на правому березі Дніпра, було перейменовано на Другий Український фронт. Ним командували спочатку генерали армії І. С. Конєв (20 жовтня 1943 - 21 травня 1944 р.), а потім Р. Я. Малиновський, наш земляк з Одещини (з 22 травня 1944 р. і до кінця війни). Зауважимо, що останній при визволенні Миколаївщини командував Третім Українським фронтом. За поставленими завданнями з'єднання 2-го і 3-го Українських фронтів мусили розширити плацдарм у районі Кременчука і з нього розгорнути бойові дії щодо вигнання гітлерівців з Правобережної України.

15 жовтня 1943 р. за наміченим планом бойової операції, і розпочався успішний наступ. Уже 19 жовтня було зайнято залізничну станцію П'ятихатки, що на Дніпропетровщині. Війська фронту вийшли на підступи до Кривого Рогу і закріпилися на правому березі р. Інгулець. Після перегрупування і зміцнення сил 5 січня 1944 р. вони почали Кіровоградську наступальну операцію, завдаючи головного удару в напрямку на Кіровоград - Первомайськ. 8 січня вони зайняли Кіровоград і вийшли на рубіж на схід від м. Сміли (тепер Черкащина) - на захід від Кіровограда.

24 січня 1944 р. Другий Український фронт перейшов у наступ, визволив м. Шполю (сучасна Черкащина) на південний схід від м. Умані і з'єднався з військами 1-го Українського фронту. В результаті було оточено і знищено велике угруповання ворога (10 дивізій і 1 бригада, понад 100 тис. живої сили) в ході Корсунь - Шевченківської операції 1944 р. А незабаром 5 березня - 17 квітня 1944 р.. Другий Український фронт уже здійснював Умансько - Ботошанську операцію, завдаючи головного удару на Умань, Ямпіль, а допоміжного - на Новоукраїнку - Первомайськ. 9-10 березня війська фронту форсували р. Гірський Тікич, оволоділи Уманню і залізничною станцією Христинівка.

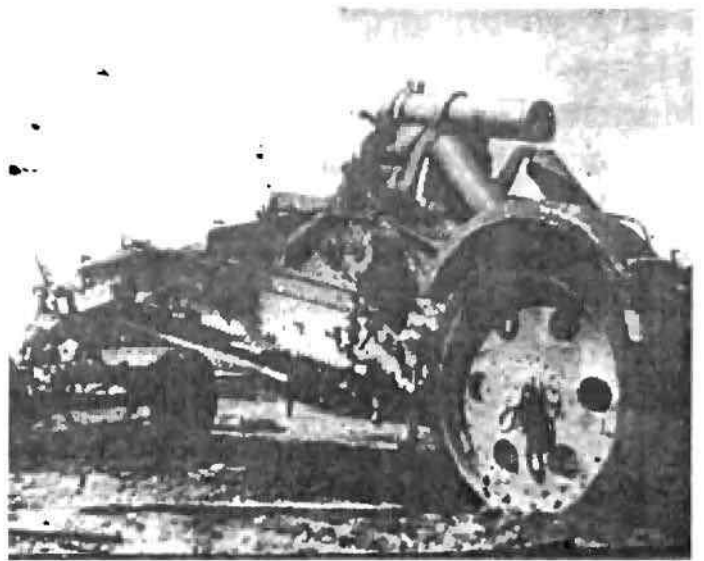
Наступного дня, 11 березня, вони форсували р. Південний Буг, а 17-18 березня - р. Дністер і оволоділи плацдармом на південь від Могилев-Подільського, що на Вінниччині. До річі, на допоміжному напрямі радянські війська 17 березня визволили Новоукраїнку, а до 20 березня вийшли до Південного Бугу. Через дві доби (22 березня 1944 р.) за наказом Верховного Головнокомандування ліве крило 2-го Українського фронту змінило напрям наступу на Балту, Дубоссари і вийшло на рубіж Бендери, Тирасполь, Роздільне, а праве крило фронту - на рубіж Унгени, Кишинів.

Внаслідок цієї операції радянські війська просунулися на 200 - 250 км, визволивши значні території Правобережної України, у тому числі й три північно-західні райони Миколаївщини, а також Молдови. 26 березня 1944 р. вони першими вийшли до державного кордону на р. Прут, увійшли в північно-східні райони Румунії.

Згодом війська фронту брали участь у Ясьсько-Кишинівській, Дебреценській, Будапештській, Віденській і Празькій наступальних операціях.

Зламуючи шалений опір гітлерівців, долаючи весняне бездоріжжя, 27 березня 1944 р. війська 5 - ї гвардійської армії 2-го Українського фронту генерал - лейтенанта А. С. Жадова очистили м. Первомайськ від непрошених пришельців - окупантів. У боях за друге після Миколаєва місто Миколаївщини особливо відзначилися з'єднання 32-го стрілецького корпусу (командир - двічі Герой Радянського Союзу генерал - лейтенант А.І.Родимцев), 13-а гвардійська стрілецька дивізія (командир - генерал - майор Г. В. Бакланов), 16-а механізована бригада (командир - полковник М.В.Хотимський), 8-а гвардійська повітряно-десантна дивізія (командир - генерал - майор М. Л. Богданов) та 29 - та зенітно - артилерійська дивізія полковника М. А. Вялова. Окремим з цих військових формувань, зокрема, 8-й гвардійській повітряно-десантній і 29 - й зенітно - артилерійській дивізіям було присвоєно найменування „Первомайських”. Військовим частинам, воїнам, які визволили місто наказом Верховного Головнокомандування була оголошена подяка, а в Москві на їх честь 27 березня 1944 р. було дано салют 12-ма артилерійськими залпами із 124 гармат.

Загалом майже 8 тис. мешканців Первомайська захищали Батьківщину від німецько-фашистських загарбників на фронтах війни. Переважна більшість із них удостоєні державних нагород. Так, командир авіаполку В. П. Драгомарецькому, командир торпедного катера Г. М. Паламарчуку, командир танкової роти Я. М. Лобову було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Первомаець, розвідник В. Г. Тараненко став повним кавалером ордена Слави. Учасник громадянської війни Я. І. Мельник в 1941 - 1942 рр. працював в Українському штабі партизанського руху, з жовтня 1942 по січень 1943 р. був секретарем Сумського підпільного обкому партії. Пізніше Я. І. Мельник командував партизанським з'єднанням, яке пройшло 6,5 тис. кілометрів рейдом по ворожих шляхах і провело 114 боїв з гітлерівцями. В роки війни в боротьбі з фашистами загинуло смертю хоробрих, за неповними даними 2014 первомайців.

Кинута ворожа техніка під Первомайськом

Село Кримку Первомайського району війська генерала А. С. Жадова звільнили 21 березня, тобто на декілька днів раніше м. Первомайська. На фронтах війни хоробро билися із ворогами - 285 мешканців усього села, 153 (або більше половини) загинули, 18 померли від ран. 190 воїнів – односельців були нагороджені орденами і медалями. На день раніше - 20 березня воїни 39-го гвардійського полку 13-ї гвардійської стрілецької дивізії генерал - майора Г. В. Бакланова очистили від гітлерівської нечисті село Лиса Гора. 1520 її мешканців воювали з гітлерівцями, 652 з них загинули, а орденами і медалями було відзначено 1336 бійців - односельчан. У той же день було звільнено село Мигію, 310 мешканців якого воювали на фронті, загинув 191 воїн, 215 були нагороджені

орденами і медалями. Із села Болеславчик билися з ворогом 172 чол., з них 60 загинули, 49 були удостоєні бойових нагород; в селі Грушівка - відповідно 356, 117 і 200, в с. Довга Пристань - 250, 82 і 151, в с. Кам'яна Балка - 327, 207 і 120, в с. Кам'яний міст - 319, 136 і 117, в Кумарах - 350, 163 і 131, в Лукашівці - 98, 28 і 15, у Підгородній - 110, 5 і 30, в Романовій балці - 328, 269 і 57, в Синюхиному Броді - 540, 327 і 57, в Софіївці - 920, 129 і 879, в Степківці - 304, 149 і 288, в Тарасівці - 317, 182 і 133, в с. Чаусове - 261, 42 і 160 і т. д. і т. п. Вдумайся хоч на хвилику в ці цифри, небайдужий читачу, і ти зрозумієш, якою найдорожчою ціною крові і життів, а якого ратного поту була зігнана з нашої землі коричнева чума?! Хіба може нормальна людина забути цих людей, бути байдужою, черствою, а то й навіть брутальною до ветеранів!?

В боях за Криве Озеро, інший райцентр Миколаївщини, визволений 29 березня 1944 р. воїнами 36 - ї гвардійської Сталінградської дивізії 2-го Українського фронту, загинули 49 бійців, похованих у трьох братських могилах. У роки війни тільки на фронті загинуло 720 кривоозерців, 396 -були відзначені орденами і медалями. За село Курячі Лози загинуло 27 радянських воїнів, 700 місцевих мешканців були на фронті. З них 221 -загинув, а 465 були удостоєні нагород. Вихідець з цього села, колишній секретар сільської ради К.О. Петровський, став Героєм Радянського Союзу, генерал - майором, був командиром прославленої 159 - ї Полоцької Червонопрапорної ордену Суворова 2-го ступеня танкової бригади. Аж до звільнення рідного села партизанила в загоні "Буревісник" (діяв у Савранських лісах - тепер Одеської області) розвідниця В. Ф. Мокряк.

Уродженцю с. Біляєва (пізніше Новопавлівської сільської ради) О. М. Гончаренку за мужність і героїзм в боях проти гітлерівців при форсуванні річки Вісли Указом Президії Верховної Ради СРСР від 26 серпня 1944 р. присвоєно звання Героя Радянського Союзу. А. А. Кохановський із села Іванівки у роки війни за ратний труд і бойові подвиги й героїство став повним кавалером ордену Слави.

Зрозуміло, що воєнні дії не знають кордонів, адміністративних чи територіальних розмежувань. Крім уже названих районів,

війська 2-го Українського фронту визволили від фашистів також окремі населені пункти сусідніх районів. Так, село Семенівку Арбузинського району, що неподалік Первомайщини, 20 березня 1944 р. визволили від гітлерівців частини 7-ї гвардійської армії (командуючий - генерал - лейтенант М. С. Шумилов). Захищаючи Вітчизну від фашистських загарбників, на фронтах війни воювало 1020 мешканців цього села, з яких 268 загинули, 135 були відзначені державними нагородами. У місцевій загальноосвітній школі було обладнано кімнату бойової слави, де зібрані документи, що свідчили про героїзм і відвагу воїнів при визволенні села. А в його центральній частині було відкрито пам'ятник воїнам - односельцям, на меморіальних дошках викарбовані імена всіх тих, хто не повернувся з полів битв.

Тільки в селах Богачівка, Бурилове, Велика Мечетня, Лукашівка, -Мазурове, Мала Мечетня, Секретарка, Тридуби Кривоозерського району через лихоліття фронтів, справжнє пекло війни пройшли, за далеко не повними даними, 3293 кривоозерці. З них майже половина (1565) загинула, а близько половини (1508) були нагороджені бойовими орденами. Уродженцями с. Велика Мечетня були Герої Радянського Союзу А. А. Голимбієвський, а с. Лукашівка - гвардії сержант О. Г. Бодня.

Районний центр, тепер смт Врадіївка (до 1964 р. - Велика Врадіївка) був визволений 29 березня 1944 р. частинами 5-го гвардійського кавалерійського корпусу (командир - генерал - лейтенант А. Г. Селиванов 2-го Українського фронту. Тоді в боях за село полягли 132 воїни. 1020 мешканців боролися з ворогом на фронтах війни, з них більше половини (605) віддали своє життя за рідну землю, 998 - були відзначені орденами і медалями. Авіатори І. Г. Гросул і К. М. Степовик за ратні подвиги були удостоєні звання Героя. За мужність і відвагу в битві за Сталінград майора М. О. Глинчука нагороджено орденом Червоного Прапора. За успішне форсування артилерійською батареєю р. Одера в районі Кюстрица та знищення семи фашистських танків під час переправи через річку майор Ю. І. Василенко і старший сержант І. І. Вікторов були удостоєні орденів Червоного Прапора.

1553 уродженці сіл Великовеселе, Гуляницьке, Жовтневе, Іванівка, Краснополь, Кумарі, Новопавлівка, Сирове та ін. Врадіївського району пройшли через жорстоке горнило війни, з них більше половини (791) загинули. Бойовими орденами і медалями були відзначені 1054 врадіївці. Уродженцям с. Сирове В.Г.Бодні, М.А.Мардару (по смертні), В.Г.Сиваченку (по смертні) і Д.М.Чумаку (по смертні) було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. За визволення цього села загинули 22 радянські воїни, вони поховані в братській могилі.

В переважній більшості сіл, в усіх містах і містечках, селищах міського типу Миколаївщини створені музеї, зали, кімнати бойової слави, комплекси бойової і трудової слави, меморіали, встановлені меморіальні плити, дошки, стели, відкриті пам'ятники на братських могилах, обеліски. У центральних частинах населених пунктів встановлені пам'ятні знаки, обеліски, комплекси на честь військових частин - визволителів, воїнів, які загинули при їх визволенні від німецьких зайд, а також воїнів - односельців, які загинули смертю хоробрих на фронтах Великої Вітчизняної війни.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Українська СРСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941 - 1945 рр. - Т. 3. - К.: 1969; Данилов Ф. Уманско - Ботошанская операция // Военно - исторический журнал. - 1969. - №3; Кравченко М. Година безсмертя. - К.: Політвидав України, 1981; Його ж: Іваново поле. - М.: Политиздат, 1985.
2. Уманська наступальна операція 1944 // Радянська енциклопедія історії України. -Т. 4. - К.: УРЕ, 1972. - С. 368; Другий Український фронт // Там само. - Т. 2. - К.: УРЕ. 1970. - С. 93, 102; Умансько - Ботошанська операція 1944 //Малий словник історії України. - К.: Либідь, 1997. - С. 418; Жадько В. Узбереги Божої ріки. Історичний календар Миколаївщини. 1703 - 2003. - К.: 2003.
3. Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941 - 1945 гг. Документи й материалы. - Одесса: Маяк, 1964; Нариси історії Миколаївської обласної партійної організації (1897 ., 1968 рр.). - Одеса: Маяк, 1969; Очерки истории Николаевской обласной партийной организации. - Одесса: Маяк, 1980.
4. Нем'ятий В. Вірність. З історії боротьби трудящих Миколаївської області проти фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни (1941 - 1944 рр.). - Одеса: Маяк, 1973; Сыновья верность Отчизне. Очерки о Героях Советского Союза, уроженцах Николаевской области. - Одесса: Маяк, 1982; Мушинский П. Непокоренный Буг. Путеводитель. - Одесса: Маяк, 1990; Кот-

- ко В. Ф., Мушинский П. Д. Они сражались на Николаевщине. - Миколаїв: РП «Ріоніка», 1995.
5. Шкварець В. П. Березнегувато - Снігурівська наступальна операція 1944 року // Актуальні проблеми історії і культури України // Всеукраїнська науково - практична конференція. Збірник наукових праць за ред проф. В.П. Шкварця. - Миколаїв: Тетра, 2000. - Ч. П; Шкварець В. П., Мельник М.Ф. Миколаївщина: погляд крізь століття. Нарис історії. - Миколаїв: 1994; Вони ж. Історія рідного краю. Миколаївщина. Навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів України. - Миколаїв: Видавництво МДГУ ім. П. Могили, 2003.
6. Історія міст і сіл Української РСР. Миколаївська область. - К.: УРЕ, 1971 (Врадіївський, Кривоозерський, Первомайський райони).

ВІЙСЬКОВІ З'ЄДНАННЯ, ЩО БРАЛИ УЧАСТЬ У ЗВІЛЬНЕННІ МИКОЛАЇВЩИНИ

У березні 1944 року Миколаївська область була звільнена від німецько-румунських окупантів військами 2-го і 3-го Українських фронтів.

*Війська 2-го Українського фронту під командуванням
маршала Радянського Союзу І.С.Конєва.*

При звільненні брали участь такі частини:

72-а ГВАРДІЙСЬКА ЧЕРВОНОГРАДСЬКА ЧЕРВОНОПРАПОРНА СТІЛЕЦЬКА ДІВІЗІЯ. На території області звільнила Семенівку (19.03.1944), Куріпчино (21.03.1944), Кам'яний Міст, Соколівку, Романову Балку, радгосп. ім. 25 Жовтня, Малу Розкопану(27. 03.1944), Степківку, Зелені Кошари, Червоні Кошари, Калинівку, Сметану-1, Сметану-2, Старі Кошари, Розумівку, х. Долинський Первомайського району.

53-я НОВОУКРАЇНСЬКА ЧЕРВОНОПРАПОРНА, ОРДЕНА СУВОРОВА 2-го СТУПЕНЮ СТІЛЕЦЬКА ДІВІЗІЯ. Звільняла Софіївку, Шайтарове-2. Полки дивізії до 30 березня звільнили Грушівку, Кам'яний Міст, Чумаки, Калимку, Полтавку, Катеринку Первомайського району, Н. Воздвиженку, Ганнівку, Н. Григорівку, Кумар'янські Отруби, М. Врадіївку Врадіївського району.

8-а ГВАРДІЙСЬКА ПЕРВОМАЙСЬКА ОРДЕНА СУВОРОВА 2-го СТУПЕНЮ, ЧЕРВОНОПРАПОРНА ПОВІТРЯНО-ДЕСАНТНА ДИВІЗІЯ. 20-го березня вийшла на рубіж Обухівка, звільнила Наградівку, Знам'янку, Михайлівку, Сергіївку Братського району. 21 березня - Арбузинку, 22 – Костянтинівку, Олексіївку, 27 - радгосп ім. 25 Жовтня, с. Трудолюбівку, Щасливе. Частини дивізії, сприяючи визволенню Первомайська, вели тяжкі бої, в ході яких було звільнено Іванівку, Новопавлівку.

81-а ГВАРДІЙСЬКА ЧЕРВОНОГРАДСЬКА ЧЕРВОНОПРАПОРНА, ОРДЕНА СУВОРОВА 2-го СТУПЕНЮ СТІЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. Звільняла с. Аннівку, Обухівку Братського району, с. Іванівку, с. Семенівку, с. Благодатне Арбузинського району. Також були визволені с. Кримка, Романова Балка, Катеринка, Конецьпіль, В.Врадіївка.

36-а ГВАРДІЙСЬКА ВЕРХНЬОДНІПРОВСЬКА ЧЕРВОНОПРАПОРНА, ОРДЕНІВ СУВОРОВА І КУТУЗОВА 2-го СТУПЕНЮ СТІЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. 21 дивізія вийшла до Софіївки, Мигії Первомайського району. В ніч на 25 березня Південний Буг форсували всі стрілецькі полки дивізії. Вони звільнили Голту, Грушівку, Первомайськ, Конецьпіль, Первомайського р-ну, станцію Кам'яний Міст, Кримку, Владіївку.

14-а ГВАРДІЙСЬКА ВІННИЦЬКА ЧЕРВОНОПРАПОРНА, ОРДЕНІВ ЛЕНІНА, КУТУЗОВА 2-го СТУПЕНЮ СТІЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. Визволила Секретарку, Миколаївку, В. Мечетню, Токарівку, Кочубеївку Кривоозерського району.

84-а ХАРКІВСЬКА ЧЕРВОНОПРАПОРНА, ОРДЕНА СУВОРОВА 3-го СТУПЕНЮ СТІЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. Звільнила с. Терновате, Вітольдів Брід, Йосипівку, Курячі Лози, Малу Мечетню, Очеретню, Бандурово.

95-а ГВАРДІЙСЬКА ПОЛТАВСЬКА ОРДЕНІВ ЛЕНІНА, ЧЕРВОНОГО ПРАПОРУ, Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО, СУВОРОВА

2-го СТУПЕНЮ СТРИЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. Звільнила Врадіївку, весь берег р. Кодима.

214-а КРЕМЕНЧУЦЬКА, ОЛЕКСАНДРІЙСЬКА ЧЕРВОНОПРАПОРНА, ОРДЕНІВ СУВОРОВА, Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО СТРИЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ.

В ніч з 20 на 21 березня дивізія успішно форсувала Південний Буг, звільнила Велику Мечетню.

13-а ГВАРДІЙСЬКА ПОЛТАВСЬКА ОРДЕНА ЛЕНІНА, ЧЕРВОНОПРАПОРНА, ОРДЕНІВ СУВОРОВА І КУТУЗОВА СТРИЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. 20 березня вийшла на рубіж Синюшин Брід, ст. Підгородна, Бандурка. 21 березня дивізія наступала на Первомайськ, 22-24 - вела бої в місті і форсувала Південний Буг.

9-а ГВАРДІЙСЬКА ПОЛТАВСЬКА ЧЕРВОНОПРАПОРНА, ОРДЕНІВ СУВОРОВА, КУТУЗОВА ПОВІТРЯНО-ДЕСАНТНА ДИВІЗІЯ. 20 березня вийшла до Південного Бугу в районі Довга Пристань – с. Велика Мечетня.

97-а ГВАРДІЙСЬКА ПОЛТАВСЬКА ЧЕРВОНОПРАПОРНА, ОРДЕНІВ СУВОРОВА І Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО СТРИЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. В ніч на 22 березня дивізія розпочала форсування Південного Бугу північніше Первомайська.

Війська 3-го Українського фронту під командуванням генерала армії Р.Я. Малиновського звільняли центральні та південно-східні райони області.

57-а ГВАРДІЙСЬКА ЛОЗОВСЬКА, НОВОБУЗЬКА ЧЕРВОНОПРАПОРНА, ОРДЕНІВ СУВОРОВА, Б.ХМЕЛЬНИЦЬКОГО СТРИЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. На Миколаївщині дивізія зіграла значну роль у Березнегуватсько-Снігурівській операції. За звільнення м. Новий Буг отримала почесне звання “Новобузька”. Звільняла села: Вільне Запоріжжя, Симонівку Новобузького райо-

ну, Маліївку Березнегуватського району, с. Діброва, Н.Сергіївку, х. Веселий, х. Р. Люксембург. У наступні дні полки дивізії вели бої за Новоолександрівку, Мар'ївку. 16 березня 172-й ГСП заволодів Лоцкіно і розгромив ворога біля Н.Данцига (Виноградівки), а також визволив Михайлівку, Новомихайлівку. 18–23 березня дивізія звільнила Сильвестрівку, Новоматвіївку, Новокрасовське, Кандибіно, Піски. 27 березня дивізія переправилася через Південний Буг із Нової Одеси на Андріївку-Арделево.

82-а ГВАРДІЙСЬКА ЗАПОРІЗЬКА ЧЕРВОНОПРАПОРНА, ОРДЕНА Б.ХМЕЛЬНИЦЬКОГО СТРЕЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. Звільнила населені пункти: Михайлівку, Лагодівку, Новоселівку, М.Висунське, х. Рогозин, Фонталку, Олександрівку, Володимирівку, Н.Севастополь, Петропавлівку, Новоукраїнку, Новомихайлівку. З 16 березня здійснили марш через с. Добре, Новогригорівку, Мар'янівку, Добру Криницю і далі після короткого відпочинку без боїв - на Інгулку, Штейнгут, Н.Тернівку, Воронцівку, Улянівку, х. Касперівський, Нову Одесу.

У Новій Одесі дивізія приготувалася до переправи через Південний Буг і в ніч з 25 на 26 березня форсувала річку на Андріївку-Арделево, комуна Джон Рід і активно включилась в бої за плацдарм. Переслідувала відступаючого противника через Ясну Поляну, Шпеїр, Рорбах, Мар'янівку, Новопокровське, Новомар'янівку, Єлизаветівку.

88-а ГВАРДІЙСЬКА ЗАПОРІЗЬКА ЧЕРВОНОПРАПОРНА, ОРДЕНА СУВОРОВА СТРЕЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. Дивізія брала участь в оточенні ворога біля Березнегуватого, вбхід форсувала р. Інгул, визволяла Христофорівку, Лобріївку, Штейнгут (Доброкам'янку), Мар'ївку, Новопетровське, Костичі, вела тяжкі бої за Себино. За ці бої дивізія нагороджена орденом Суворова 2 ступеню. 20 березня перекинута на Ковалівський напрямок. 21 березня в 22 години перша розвідгрупа дивізії почала форсування Південного Бугу. Але невдачі радянських військ на Ковалівському напрямку зумовили командування дивізії відвести її на Новоодеський берег Південного Бугу.

152-а ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ЧЕРВОНОПРАПОРНА, ОРДЕНІВ ЛЕНІНА, СУВОРОВА СТРЕЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. Дивізія звільняла населені пункти: Дренделіво, Новополтавку, здійснила марш через р. Новий Буг на східному березі Інгулу через Новогорожино, ст. Горожино, Зелений Яр, вела тяжкі бої за х. Шевченкове. Дивізія звільняла Піски, Нову Григорівку, Карлсруе, Константиівку, Федорівку, Христофорівку, Добру Криницю, Широке, Новопетрівське, Спиридонівку, Касперівку, Воронцівку, Сухий Єланець, Новоюр'ївку, Терновате, Сапетню.

35-а ЛОЗОВСЬКА ЧЕРВОНОПРАПОРНА, ОРДЕНІВ СУВОРОВА І Б.ХМЕЛЬНИЦЬКОГО СТРЕЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. На території області звільняла Троїцько-Сафоново, Христофорівку, Скобільове, Веселий Кут, Мар'янівку, х. Воля, Новоочаков, Малєївку, Лоцкіно, Н. Володимирівку, Збирівку, х. Травень.

З 16 березня дивізія рухалася у другому ешелоні через Григорівку, Мар'янівку, Кандибіно, Скоблик. 19 березня наступала на Гур'ївку, Н. Матвіївське.

25 березня із Себіно здійснила марш на Тернівку. 29 березня переправилася через Південний Буг і зосередилася в комуні Джон Рід.

39-а ГВАРДІЙСЬКА БАРВЕНКІВСЬКА ДВІЧІ ЧЕРВОНОПРАПОРНА, ОРДЕНІВ ЛЕНІНА, СУВОРОВА І Б.ХМЕЛЬНИЦЬКОГО 2-го СТУПЕНЮ СТРЕЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. Взяли активну участь у Березнегуватсько-Снігурівській операції. Визволяла Андріївку, Михайлівку, Лагодівку, Новоселівку, Погодин, Фонтал, Новоюр'ївку, Скобільове, Мар'янівку, П'ятрово-Висунськ, Христофорівку, Чернігівку, Пархомівку, залізничну станцію Новополтавку. Від Новополтавки здійснила марш через Зелений Яр, х. Шевченкове в Баштанку, де вела бої 3 дні. Потім через Калістратівку, Костянтинівку (на Інгулі), Піски, Барбосівку (Новопетрівське), Кандибіно, Новомихайлівку 19 березня вийшла до Південного Бугу, а наступного дня форсувала його на південно-східній околиці Ковалівки.

74-а ГВАРДІЙСЬКА НИЖНЬОДНІПРОВСЬКА СТРЕЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. На Миколаївщині дивізія визволяла Зорю, Кам'янку, Солонці, х. Вільний, Володимирівку Казанківського району. 14 березня частини заволоділи Явкино. 17 березня о 16.00 покинули рубіж колгоспу Н.Данциг, форсували р. Інгул і до 20.00 зосередились для зачистки Н.Михайлівки, Кандибіно, Н.Матвіївського. 19 березня дивізія зосередилась частково у Воронцівці, Новій Одесі і південніше неї.

79-а ГВАРДІЙСЬКА ЗАПОРІЗЬКА ЧЕРВОНОПРАПОРНА, ОРДЕНІВ ЛЕНІНА, СУВОРОВА, Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО СТРЕЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. У складі 3-го Українського фронту брала участь в Березнегуватсько-Снігурівській операції, пройшла з боями від Володимирівки до Нової Одеси.

27-а ГВАРДІЙСЬКА НОВОБУЗЬКА ЧЕРВОНОПРАПОРНА, ОРДЕНА Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО СТРЕЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. Ця дивізія починала Березнегуватсько-Снігурівську операцію. 6 березня дивізія здійснила прорив гітлерівської оборони на 12 км, обійшла Новий Буг зліва, що допомогло його визволенню. Отримала почесне звання „Новобузька”. З 14 березня брала участь у розгромі оточеної німецької групи. 16 - повернула до Нової Одеси і 18 - вийшла до Південного Бугу. Звільнила Касперо-Миколаївку, Н. Троїцьке, Н.Петровське.

47-а НИЖНЬОДНІПРОВСЬКА ЧЕРВОНОПРАПОРНА, ОРДЕНА Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО 2-го СТУПЕНЮ СТРЕЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. Брала участь у Березнегуватсько-Снігурівській операції. Вела бої за Володимирівку, Дренделіво, Червоностав, радгосп Показне, Малейку, Сергіївку, Мар'янівку, Н.Данциг. 16 березня форсувала вбхід р. Інгул в районі Балацьке, Лобрівка, Штейнгут Баштанського району.

48-ма ГВАРДІЙСЬКА КРИВОРІЗЬКА ЧЕРВОНОПРАПОРНА, ОРДЕНІВ СУВОРОВА, КУТУЗОВА 2-го СТУПЕНЮ СТРЕЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. Через Казанку, Тихий Приют, Андріївку,

Новий Буг, Софіївку, Веселий Поділ була перекинута до Привільного. Визволивши Відрадне, Новопривільне, Новобирзулівку, Зелений Гай, Свободу, Любарку, Сухий Єланець, Касперо-Миколаївку, Суворівку, Михайлівку, дивізія завершила ліквідацію противника у районі Громокля – Інгул. 17 березня, визволивши Спиридонівку, Касперівку, зосередившись на південній околиці Нової Одеси, в наступні дні визволила радгосп Бобри, Арнаутівку, Михайлівку, Білоусівку, сел. Михайлівське.

34-а ГВАРДІЙСЬКА ЄНАКІЇВСЬКА ЧЕРВОНОПРАПОРНА, ОРДЕНА СУВОРОВА 2-го СТУПЕНЮ СТІЛЕЦЬКА ДІВІЗІЯ. Наступала від Кривого Рогу через Казанку, Володимирівку, Улянівку, де форсувала р. Інгул, Женево-Криворіжжя, Михайлівку, Троїцьке.

Вранці форсувала Південний Буг у районі с. Михайлівка, заволоділа х. Олексіїв і вела бої на північно-східній околиці Варюшино.

4-а ГВАРДІЙСЬКА АПОСТОЛІВСЬКО-ВЕНСЬКА ЧЕРВОНОПРАПОРНА СТІЛЕЦЬКА ДІВІЗІЯ. Дивізія визволяла Новолазарівку, Єрмолівку, Аннівку, Михайлівку, Сухий Єланець, Новошмідтовку, Червоноволодимирівку. 15 березня увірвалася в Нову Одесу, зайняла її східну частину. 19 березня - с. Ткачівку і комуну Джон Рід. 24 березня дивізія вийшла із Нової Одеси в Нову Українку, Нову Павлівку.

153-я ЧЕРВОНОПРАПОРНА ДНІПРОПЕТРОВСЬКА СТІЛЕЦЬКА ДІВІЗІЯ. Разом з іншими дивізіями пройшла Казанку, Новий Буг, Відрадне, Новополтавку. 21 березня увійшла до складу 37-ї армії і, визволивши Н.Григорівку Вознесенського району, лівим флангом вийшла на р. Південний Буг західніше Арнаутівки. В наступні дні до 25 березня її війська форсують Південний Буг і ведуть бої за плацдарм. 29 - вони досягають Мостового, а 30 - виходять на Тилігул.

259-а АРТЕМІВСЬКА СТІЛЕЦЬКА ДІВІЗІЯ. Пройшла через Аннівку, Баратівку, Новопетрівку, Троїцьке, Женево-Криво-

ріжжя, Яструбине, Новопрістань, х. Рюмінський. 27 березня дивізія вийшла в Білоусівку, х. Троїцький і вночі почала форсування Південного Бугу. Переправилась за ніч в Червоний Маяк, визволила Дмитрівку, Н.Роштадт, х. Новобілоусівку, Бугаївку, Кам'яну Балку, х. Урсулівка, Подолянка, Новоільінка.

236-а ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ЧЕРВОНОПРАПОРНА, ОРДЕНА СУВОРОВА 2-го СТУПЕНЮ СТІЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. 9 березня полки дивізії визволяли смт Казанка. Далі через Григорівку, Малинівку, Михайлівку, х. Вовчий наступали на Білоусівку на Південному Бугі. 12 березня вона форсувала Інгул, визволила х. Бистров, Возсіятське, х. Вільний, Ясна Поляна, Домівка, Артемівка, Акимівка, Новоолександрівку, Женево-Криворіжжя, Новопавлівку, Покровське, х. Олексіїв. 21 березня здала рубіж і отримала наказ форсувати Південний Буг із Троїцького південніше Андріївку-Арделево – Михайлівські хутори на плацдарм, утриманий 394-ю стрілецькою дивізією. До 30 березня вели бої на плацдармі південніше Андріївки – Арделево.

394-а КРИВОРІЗЬКА ЧЕРВОНОПРАПОРНА СТІЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. Брала участь в Березнегуватсько-Снігурівській операції, пройшла через Казанку. 11 березня форсувала Інгул біля Ульянівки, пройшла через Макарівку.

15 березня дивізія заволоділа центром Нової Одеси, 18 березня – с. Троїцьке, звідки повинна була форсувати Південний Буг на Андрівку – Арделево.

40-а ГВАРДІЙСЬКА ЄНАКІЇВСЬКО-ДУНАЙСЬКА, БУДАПЕШТСЬКА ЧЕРВОНОПРАПОРНА, ОРДЕНА СУВОРОВА СТІЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. Звільняла Миколаївку, Єфимівку, Новополтавку. 11 березня форсувала р. Громоклею, звільняла Архангельське, Богданівку, Привільне, Любарку, Червоноволодимирівку, х. Шевченкове, Новотроїцьке, х. Свобода, Балка Ярова. 15 березня противник прорвав оборону біля Балки Ярової, Новотроїцького і потіснив частини дивізії на північ, але вона про-

довжила наступ, звільнила Суворівку, х. Вовчий і в той же день вийшла до Нової Одеси і південніше Касперівки.

19 березня 2 полки дивізії форсували Південний Буг в районі с. Ткачівка, оволоділи селом і північною околицею Ковалівки. Наказом командування 23 березня вона була виведена на східний берег в район Нової Одеси, Касперівки, перегрупувалась і 25 березня переправилась на Андріївську ділянку плацдарму, який утримувала 394-а стрілецька дивізія.

20-а ГВАРДІЙСЬКА КРИВОРІЗЬКА ЧЕРВОНОПРАПОРНА, ОРДЕНА СУВОРОВА СТІЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. В березні 1944 року дивізія звільняла Миколаївську область в складі 46-ї армії 3-го Українського фронту. Звільняла Казанку, Андріївку. Вночі 12 березня форсувала р. Інгул, звільнила Софіївку, Оленівку. х. Гордієнко. Брала участь в Березнегуватсько-Снігурівській операції. 17 березня оборонялась на рубежі Новоженівка, Курган, Щербані на правому фланзі 46-ї армії. 19 березня дивізія наступала в напрямку на Південний Буг, зайняла Пулевичі, х. Євстратів, Богуславський, Новогригорівку.

23-24 березня дивізія здійснила перехід до Південного Бугу в районі Вознесенська, зосередилась в районі Натягайлівки. 28 березня - форсувала Південний Буг, зайняла Молдавку, сел. Красне, х. Мельниченко, Лопатьєв і переслідувала противника до р. Тилігул.

195-а НОВОМОСКОВСЬКА ЧЕРВОНОПРАПОРНА СТІЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. Дивізія деякий час була в резерві армії в Новому Бузі. Потім звільняла Соколівку, Аннівку, Відрадне, Ефінгар, Новогеоргіївку, Василівку. Дивізія звільнила Болгарку. Передислокована у Вознесенськ, а потім в Бузькі хутори. 27-28 березня форсувала Південний Буг, звільнила Мостове, форсувала Тилігульський лиман.

320-а ЄНАКІЇВСЬКА ЧЕРВОНОПРАПОРНА, ОРДЕНА СУВОРОВА СТІЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. Звільняла с. Шевченко, Ново-

григорівку, Солдатське. 22 березня підійшла до Водопою. В боях за Миколаїв дивізія нагороджена орденом Червоного Прапора.

49-а ГВАРДІЙСЬКА ХЕРСОНСЬКА ЧЕРВОНОПРАПОРНА, ОРДЕНА СУВОРОВА СТРЕЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. У складі 3-го Українського фронту її полки (144, 147, 149, 100) звільняли населені пункти Миколаївської області: с. Копані, х. Солдатські, радгосп Андріївський, с. Осоки. 22 березня вели бої за Богоявленськ (Жовтневе), Широку Балку.

149 ГСП 24 березня створив загін для штурму Миколаєва. Сапери зробили 6 проходів у загородженнях противника. Звільнені с. Шевченкове, Новогригорівка, Українка, Киселівка. 27 березня 149 ГСП вів бої вже на південній околиці Миколаєва, 100 ГАП - за протитанковою балкою. За звільнення Миколаєва дивізія нагороджена орденом Червоного Прапора.

109-а ГВАРДІЙСЬКА БЕРИСЛАВСЬКА, ХИНГАНСЬКА ОРДЕНІВ ЧЕРВОНОГО ПРАПОРА, СУВОРОВА 2-го СТУПЕНЮ СТРЕЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. На Миколаїв наступала з південного сходу. За мужність особового складу нагороджена орденом Червоного Прапора. Звільняла с. Нечаяне, Коблево, 1-2 квітня форсувала Тилігульський лиман.

86-а ГВАРДІЙСЬКА МИКОЛАЇВСЬКА ЧЕРВОНОПРАПОРНА СТРЕЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. Звільняла с. Лимани, Єленівку, Новогригорівку, Шевченкове, Красне, Коблево. На Миколаїв дивізія наступала через Широку Балку.

395-а ХЕРСОНСЬКА ОРДЕНА ЛЕНІНА ЧЕРВОНОПРАПОРНА, ОРДЕНА СУВОРОВА СТРЕЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. У складі 28-ї армії 3-го Українського фронту вела бої за звільнення Миколаївської області. 24 березня полки дивізії зайняли позиції біля Широкої Балки. 27 - її частини увірвались на південну околицю Миколаєва. За звільнення міста дивізія нагороджена орденом Червоного Прапора.

59-а ГВАРДІЙСЬКА КРАМАТОРСЬКА ЧЕРВОНОПРАПОРНА, ОРДЕНІВ СУВОРОВА, Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО СТРІЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. Брала участь в Березнегуватсько-Снігурівській операції, звільняла с. Пришиб, Висунськ, Бармашово, Березнегувате. 29 березня - форсувала Південний Буг південніше Кир'яківки.

61-а ГВАРДІЙСЬКА СЛОВ'ЯНСЬКА ОРДЕНА ЧЕРВОНОГО ПРАПОРА СТРІЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. В складі 6-ї армії 3-го Українського фронту брала участь у звільненні Миколаївської області. Звільнила х. Новобратський Баштанського району (11.03), с. Калугу, Березнегувате (14.03), Пришиб Березнегуватського району, Новотроїцьке, Баловне (16.03), Калинівку. 20 березня частини дивізії зосередились в Пересадівці. 25-26 березня дивізія наступала на Тернівку, але пройшла всього 100-150м. 28 березня частини дивізії форсували річку Інгул, вели вуличні бої в Миколаєві і до 5 годин вечора досягли центру міста і поштамту.

203-я ЗАПОРІЗЬКО-ХИНГАНСЬКА ОРДЕНІВ ЧЕРВОНОГО ПРАПОРА І СУВОРОВА 2-го СТУПЕНЮ СТРІЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. 29 лютого дивізія форсувала річку Інгулець вброд, звільнила Благодатне, х. Братський. 13 березня переправилась через річку Висунь в районі с. Калузьке, вийшла до Романівки, Новосілок, звільнила Березнегувате, Красний Став Баштанського району, Грейгово. Форсувала р. Інгул, звільнила Михайлівку, Пересадівку. 28 березня її частини ввійшли в Миколаїв.

60-а ГВАРДІЙСЬКА ЧЕРВОНОПРАПОРНА ПАВЛОГРАДСЬКА СТРІЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. Перші бої вона вела за Новомирівку (10. 03.1944), Зелений Гай північніше Володимирівки. 13 березня здійснила рейд через с. Скоблево Казанківського району, Лагодівку, Данилівку, Федотівку, Добровілля, Антонівку, Майорівку, х. Братський, Семенівку, Возсіятське, Новомиколаївку, Малинівку, Водяно-Лоріно. 23 березня почала підготовку для форсування Південного Бугу від Арнаутівки до Білоусівки. Головним завданням дивізії було відволікти увагу і сили противника, полегшити стан наших дивізій на Ковалівському плацдармі. 26

березня полки дивізії форсували Південний Буг, зав'язали бої на плацдармах Дмитрівки, Новопрістані.

243-я ЧЕРВОНОПРАПОРНА НІКОПОЛЬСЬКО-ХИНГАНСЬКА СТІЛЕЦЬКА ДІВІЗІЯ. Беручи участь в Березнегуватсько-Снігурівській операції, форсувала Південний Буг в районі с. Баловне. Разом з іншими з'єднаннями звільняла Миколаїв.

266-а АРТЕМІВСЬКО-БЕРЛІНСЬКА ЧЕРВОНОПРАПОРНА, ОРДЕНА СУВОРОВА СТІЛЕЦЬКА ДІВІЗІЯ. З 9 березня дивізія звільнила на Миколаївщині Светловку, Нікольське, Мирівку, Озерівку. Полки дивізії пройшли по маршруту Новий Буг – Улянівка – Димівське. 23 березня дивізія вийшла до Білоусівки на Південний Буг, 26 - форсувала Південний Буг, закріпилась в Рюменську. Вранці 28 березня захопила х. Червоний Маяк потім Новобілоусівку. Останній райцентр Миколаївської області дивізія звільнила 29 березня.

333-я СИНЕЛЬНИКІВСЬКА ЧЕРВОНОПРАПОРНА, ОРДЕНА СУВОРОВА 2-го СТУПЕНЮ СТІЛЕЦЬКА ДІВІЗІЯ. Звільняла с. Грушівку, Мар'їнську, Трудолюбівку, Пересадівку, Прибузьке, Зайчевське, Коларово. Південний Буг форсувала біля с. Гур'ївка. За участь у звільненні Миколаєва одержала подяку Верховного Головнокомандуючого.

50-а ГВАРДІЙСЬКА ДОНЕЦЬКА ДВІЧІ ЧЕРВОНОПРАПОРНА, ОРДЕНІВ СУВОРОВА І КУТУЗОВА 2-го СТУПЕНЮ СТІЛЕЦЬКА ДІВІЗІЯ. 10–17 березня частини дивізії форсували р. Інгулець, р. Висунь і вийшли до Миколаєва. Протягом 3-х днів, 20 – 22 березня, з'єднання 3-го гвардійського стрілецького корпусу, а також і 50-а гвардійська дивізія вели тяжкі бої на першому оборонному рубежі в районі станції Горохівка, 25 березня вночі у противника був відвойований рубіж Погорелово – Дитяча комуна. Переслідуючи його, стрілецькі батальйони вклинились у третій оборонний рубіж – Водопій. Ввечері 27 березня частини дивізії очистили Водопій і зав'язали бій за Миколаїв. До ранку 28 березня прорвалися в центр Миколаєва і разом з іншими з'єднаннями

328

звільнили місто від ворога. За звільнення Миколаєва Указом Президії ВР СРСР від 3 квітня 1944 р. 50-а гвардійська стрілецька дивізія була нагороджена орденом Суворова 2-го ступеню.

130-а ТАГАНРОЗЬКА ОРДЕНІВ ЛЕНІНА, СУВОРОВА 2-го СТУПЕНЮ, ЧЕРВОНОПРАПОРНА СТРЕЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. У складі 5-ї ударної армії дивізія звільняла в березні на Миколаївщині с. Калинівку, Воскресенськ, Мішково-Погорелове. За звільнення Миколаєва дивізія нагороджена орденом Суворова 2-го ступеню.

54-а ГВАРДІЙСЬКА МАКІЇВСЬКА ОРДЕНІВ ЛЕНІНА, СУВОРОВА 2-го СТУПЕНЮ ЧЕРВОНОПРАПОРНА СТРЕЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. 12 березня форсувала р. Інгулець. 14 березня зайняла Олексіївку, Веселий Яр, Мурашівку, Костомарівку Березнегуватського району. Форсувала р. Висунь. 16 березня визволила Орлово, ст.Засілля, Н.Павлівку. 22 березня визволили Горіхівку і Мішково-Погорелове, 24 - Водопій, 28 – о 16.00 вступили в Миколаїв.

61-а НІКОПОЛЬСЬКА ОРДЕНІВ ЛЕНІНА, СУВОРОВА 2-го СТУПЕНЮ, ЧЕРВОНОГО ПРАПОРА СТРЕЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. Брала участь у звільненні Снігурівки і Миколаєва.

416-а ТАГАНРОЗЬКА ЧЕРВОНОПРАПОРНА, ОРДЕНА СУВОРОВА СТРЕЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. Разом з іншими частинами дивізія йшла на зустріч танкістам 4-го гв. мехкорпусу. Вони зустрілись у Снігурівці. 17 березня дивізія вийшла на зовнішній обвід оборони Миколаєва і разом почали штурм міста. До першого квітня вийшла до Тилігульського лиману, звільнили Нечаяне, Березанку, форсувала Тилігульський лиман в районі Анатоліївки.

96-а ГВАРДІЙСЬКА ІЛОВАЙСЬКА ОРДЕНІВ ЛЕНІНА, СУВОРОВА 2-го СТУПЕНЮ, ЧЕРВОНОПРАПОРНА СТРЕЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. Воїни звільняли Новополтавку, х. Краснолюбецький, Новоандріївку і 14 березня вийшли на північну околицю Сні-

гурівки. Потім дивізія звільнила Бурханівку, Горохівські хутори, Новомиколаївку. 20 березня почала наступ на Водопій і разом з іншими дивізіями 5-ї Ударної армії звільняла Миколаїв. 29 березня виступила із міста в Краснофедорівку, Добру Криницю через Гороховку, Грейгово, Лоцкино.

108-а ГВАРДІЙСЬКА МИКОЛАЇВСЬКА ЧЕРВОНОПРАПОРНА, ОРДЕНА СУВОРОВА 2-го СТУПЕНЮ СТРІЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. 13 березня форсувала р. Інгулець, звільнила Любимівку, В. Артаково, Червону Криницю, Ореадну, Червоно-Чернігово, Яковлівку Березнегуватського району. Бійці дивізії оточили с. Любимівку, захопили німецьких факельників. В ніч на 14 березня 305-й гв СП звільнив Снігурівку, 15 березня 311-й гв СП і 308-й гв СП досягли Бурханівки. 16 березня дивізія підійшла до зовнішнього рубежу оборони Миколаєва, звільнила с. Михайлівку, Копані, Новомиколаївку, Новопавлівку, Константинівку, Котляреве, Шевченкове, Балабанівку. 20 березня оволоділа Дитячою комунною і 25 - вийшла до Водопою. Бійці пробивались по вул. Плеханівській і Шевченка, вийшли до Лагерного поля. За звільнення Миколаєва дивізія удостоєна звання „Миколаївська”. Потім були бої за Варварівку, Ламбертове, Нечаяне, Зелене, Ташино, Половинки. 1 квітня вона дійшла до Тилігульського лиману.

248-а ОДЕСЬКА ЧЕРВОНОПРАПОРНА СТРІЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. Важливу роль зіграла в Березнегуватсько-Снігурівській операції в складі 5-ї Ударної армії, звільняла Миколаїв, район Чорноморського суднобудівного заводу.

15-а ГВАРДІЙСЬКА ХАРКІВСЬКО-ПРАЗЬКА ДВІЧІ ЧЕРВОНОПРАПОРНА, ОРДЕНІВ ЛЕНІНА, СУВОРОВА, КУТУЗОВА 2-го СТУПЕНЮ СТРІЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. 11 березня наступала на ст. Казанка, звільнила с. Вербове, Семенівку, Василівку 2-гу, Возсіятське, х. Майський, Привольнянський. 15 березня противник контратакував дивізію. Її полки звільнили х. Веселий, Возсіятське, форсували р. Громоклею, Мертвовод, наступали на Вознесенськ.

228-а ВОЗНЕСЕНСЬКА СТРЕЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. 16-го березня форсувала Інгул. Її частини звільняли Костянтинівку Баштанського району, Крутоярку, Базилево, Федоро-Михайлівку Єланецького району, Велику і Малу Сербулівку, х. Мервоводський, Бузькі хутори, х. Цветков. За бої дивізія отримала почесне звання „Вознесенська”. 26-го березня, взаємодіючи з 58-м ГСП, частини дивізії перейшли в наступ і звільнили с. Акмечеть, відбили контратаки противника. Розвиваючи подальший наступ, звільнили х. Новий, комуну „Авангард” і Доманівку, х. Забара, Птичий, Широки Криниці.

10-а ГВАРДІЙСЬКА КРИВОРІЗЬКА ПОВІТРЯНО-ДЕСАНТНА ДИВІЗІЯ. 10 березня звільнила ст. Висунь, брала участь у звільненні Златополя, х. Майського, Ольгополя Єланецького району, форсувала р. Громоклею, звільнила х. Володимиро-Матвіївський, Нижній Раздол, Раздол, Василівку 2-гу, Гоголівку. 18 березня звільнила смт Єланець, Дружелюбівку, Григорівку, Новомихайлівку. 21-23 березня вела бої за Вознесенськ. Після його визволення була перекинута до Бузьких хуторів. Наступала на х. Незаможник, Цветково, заволоділа с. Молдавка, наступала на Доманівку.

58-а ГВАРДІЙСЬКА ЧЕВОНОГРАДСЬКО-ПРАЗЬКА ЧЕРВОНОПРАПОРНА, ОРДЕНІВ ЛЕНІНА, СУВОРОВА СТРЕЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. Після чотирьох місяців оборонних боїв на Інгульці, 7 березня 1944 р., дивізія поновила наступ, 16 - форсувала р. Інгул на території Кіровоградської області і 20 березня вийшла до Трикрат Вознесенського району. 21 березня її частини звільнили Олександрівку і почали підготовку до форсування Південного Бугу. 23 - повністю переправилася на правий берег і, наступаючи далі, звільнили Акмечеть і Доманівку.

28-а ГВАРДІЙСЬКА ХАРКІВСЬКА ОРДЕНА ЧЕРВОНОГО ПРАПОРА СТРЕЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. На Миколаївщині звільняла Ольгополь, Володимиро-Матвіївку, Раздол, Малу Дворянку (17.3), Єланець, Крутоярку (18.03), В. Сербулівку, М. Сербулівку,

Дружелюбівку, Тищенко. 21 березня дивізія з двома СП форсувала Мертвовод, звільнила Воронівку і наступала на Вознесенськ. 24- захопила його, вийшла в район Натягайлівки, Бойні, Бугських хуторів. 28 березня дивізія звільнила х. Баришівка, і с. Зброшкове.

188-а НИЖНЬОДНІПРОВСЬКА ЧЕРВОПРАПОРНА СТРЕЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. На Миколаївщині звільняла населені пункти: Миколо-Гулак, Вербівку, Дмитро-Беловку, Новоолександрівку Казанківського району, Чернишово, Розанівку Новобузького району (15.03).

92-а ГВАРДІЙСЬКА КРИВОРІЗЬКА СТРЕЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. 22 березня дивізія вийшла до Білокам'янки Вознесенського району на р. Мертвовод, потім – на Південний Буг, заволоділа Олександрівкою і Натягайлівкою, почала форсувати річку біля Бузьких хуторів, заволодівши с. Акмечеть, х. Птичій, Забара, Новим Хутором. 28-29 березня дивізія звільняла Ковбань, Дворянку, Анатоліївку, Андріївку і вийшла на Чичиклею.

230-а СТАЛІНСЬКА СТРЕЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. Здійснила марш на Новий Буг, зосередившись в с. Мар'янівка, с. Веселий Кут, с. Михайлівка Казанківського району. 20 березня увійшла до складу 57-ї армії і зосередилась в Арбузинці, Спасибівці. 3 березня переправилася через Південний Буг.

223-я БЄЛГРАДСЬКА ЧЕРВОНОПРАПОРНА СТРЕЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. Звільнила х. Бузький, Кременчуцький. 22 березня почала підготовку до форсування Південного Бугу. Перша спроба не дала результатів. До 27-го березня дивізія разом з сусідами вела бої на плацдармі. Потім без боїв пройшла Олександрівку, Александродар, Любов-Олександрівку.

19-а ВОРОНЕЗЬКО-ШУМЛЕНСЬКА ЧЕРВОНОПРАПОРНА, ОРДЕНІВ СУВОРОВА І ТРУДОВОГО ЧЕРВОНОГО ПРАПОРА СТРЕЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. Вела бої біля Новокостянтинівки за Надеждовку, Іванівку, Вікторівку, Ворошилівку, Миколаївку,

Вільний Яр, с. Арбузинку. Звільнила радгосп „Олексиндродар”, с. Іванівку, Пилипівку, Новоолексіївку Врадіївського району.

301-а ОРДЕНА СУВОРОВА СТРЕЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. Звільняла Зелений Берег, Веселий Раздол, Олександрівку, Анетовку, Прибужжя Доманівського району. 28 березня підійшли до Доманівки, але з ходу взяти не вдалося. До 23-х годин Доманівка і х. Майський були визволені. Далі дивізія визволяла Володимирівку, Н. Слободку, Новоселівку.

93-я МИРГОРОДСЬКА ЧЕРВОНОПРАПОРНА, ОРДЕНА СУВОРОВА 2-го СТУПЕНЮ СТРЕЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. 22 березня дивізія почала форсування Південного Бугу. Батальйон капітана Медведєва переправився південніше моста біля Костянтинівки, зайняв дві траншеї в радгоспі „Богданівка”. Звільнила Царедарівку, Новопавлівку.

52-я ШУМЛЕНСЬКО-УГОРСЬКА ДВІЧІ ЧЕРВОНОПРАПОРНА, ОРДЕНА СУВОРОВА 2-го СТУПЕНЮ СТРЕЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. 19-го березня звільнила с. Трудолюбівка Доманівського району, Новопетрівку, Новолександрівку, Миколаївку, Зелений Яр Братського району. Головні сили дивізії форсували р. Мертвовод і вийшли на рубіж Миколаївка – Трикрати. 20 березня звільнили Вільний Яр, 21 - Веселий Раздол, Трикрати. Заволоділи Акмечеттю, Пасікою, розширили плацдарм в ширину і в глибину, звільнивши села Новолікарське, Зелений Яр Вознесенського району, Голуби, Вікарі, Олексиндродар, Адамівку, Макеєво, х. Воровський, Веселий Раздол, Велика Весела, Новотроїцьке.

113-а НИЖНЬОДНІСТРОВСЬКА ЧЕРВОНОПРАПОРНА СТРЕЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. Частини дивізії на підручних засобах форсували Південний Буг і захопили плацдарм у районі с. Виноградний Сад Доманівського району.

118-а МЕЛІТОПОЛЬСЬКА СТРЕЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. На Миколаївщині дивізія звільняла Доманівку, Володимирівку, Миколаївку-2.

73-я ГВАРДІЙСЬКА СТАЛІНГРАДСЬКА СТРЕЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ. Брала участь у Березнегуватсько-Снігурівській операції, діючи на правому крилі 3-го Українського фронту. Брала участь у визволенні Арбузинки, Костянтинівки, форсувала Південний Буг у районі північніше Олександрівки, звільняла Богданівку, Маринівку, Кузнєцово, Царедарівку Доманівського району, Нововасилівку, Гуляницьке, Новопавлівку Врадіївського району.

З'єднання і частини, які отримали почесне звання за активну участь у звільненні міст Миколаївщини в березні 1944 р.

“Миколаївські”:

86-а гв. СД, 108-а гв. СД, 1-й гв. УР, 2-й гв. МК, 99-й ОГМЦБ, 92-й гв. КАП, 38-й ОЛБС, 282-й ОАПС (Наказ ВГК №076 від 1.04.1944 р.), 23-й ШАП, 11-й гв. ІАП ВМФ (Наказ ВГК № 088 від 12.04.1944 р.).

“Вознесенські”:

288-а ІАД, 68-й ОПС (Наказ ВГК № 073 від 29.03.1944 р.).

“Новобузькі”:

27-а гв. СД, 57-а гв. СД, 30-а КД, 13-а гв. МБр., 15-а гв. МБр., 35-й ОТП, 212-й ОТП, 292-й гв. САП, 26-а лабр., 10 мінбр., 1084-й Зена, 1651-й армзенап, 892-й отд. сапо., 482-й отд. лсбс (Наказ № 063 від 19.03.1944 р.).

“Очаківські”:

Укріпсектор берегової оборони (Наказ № 079 від 3.04.1944 р.).

“Первомайські”:

8-а гв. ВДД, 29-я зенад (Наказ ВГК № 075 від 1.04.1944 р.).

ОСТАРБАЙТЕРИ

З перших днів окупації Миколаївщини німецько-фашистські загарбники систематично вивозили населення на каторгу в Німеччину. Найбільш значні масові акції провели фашистські окупанти в 1942-1943 роках по вивезенню мирних жителів на примусові роботи. Називали їх “остарбайтерами”, тобто “східними робітниками”. По суті це були невольники, яких “арійські завойовники” постачали на німецький ринок праці.

Націонал-соціалісти майже не приховували своїх зловісних намірів: значну частину підкорених слов'ян прагнули перетворити на звичайних рабів. Адже робочі руки потрібні були на заводах, фабриках, шахтах, залізницях, у бюргерських господарствах. Новітні раби повинні працювати на німецьких панів, а ті могли розпоряджатися ними на свій розсуд: карати за найменший непослух, кидати за колючий дріт і навіть убивати.

Людей “зі Сходу” везли до третього рейху, де їх чекали принизливі процедури, пов'язані з медичним оглядом, щепленням від інфекційних хвороб та подальшим розподілом.

Найбільш витривалих і фізично сильних чоловіків направляли на тяжкі роботи у вугільні райони, а також на будівництво мостів, шляхів тощо. Дівчат, жінок змушували працювати на фабриках і заводах, у ресторанах, їдальнях, використовували як прибиральниць, санітарок і т. ін.. Багатьох, особливо тих, хто не відзначався міцним здоров'ям, без зайвих зволікань виставляли на продаж. Робилось це в такий спосіб, як і сотні років тому на аукціонах по торгівлі рабами.

8. Bezug:
Привыл(а):

am 8. September 1943.
(число)

von Russland
по

Worms a/Rhein.
наб

Ново-Лавровка
Nowo - Pawlowka

Kreis Nikolajew Ukraine
Р-В
(Ort, Kreis, Reichsmark, Kreis)
(место, уезд, номер дома, округ)

Lederarbeiterin *Лавровская*

Kolchosarbeiterin *Колхозница*

Колхозница *Ковальские заводы*
Cornelius Heyl A.-G. Lederwerke

Worms a/Rhein. *Ворме на Р.*
(Arbeitgeber, Ort, Kreis, Nr.)
(работодатель, место, уезд, №)

9. Heimort in Sowjetrußland:
Место пребывания в Советской России:

10. Beruf:
Профессия: *jetziger:*
настоящая: *восточная*

früherer:
прежняя: *восточная*

11. Beschäftigt bei:
На службе у:

Ich versichere, daß ich die vorstehenden Angaben nach bestem Wissen und Gewissen gemacht habe. Mir ist bekannt, daß unrichtige Angaben polizeiliche Maßnahmen zur Folge haben.

Сия подтверждаю, что все предыдущие показания сделаны мной по чистой совести. Мне известно, что ложные показания повлекут за собой полицейские мероприятия.

Über die im Reich geltenden und von mir besonders zu beachtenden Verbordnungen und Gesetze, sowie über die Pflichten aus meinem Arbeitsverhältnis und die Folgen bei Zuwiderhandlungen bin ich eingehend belehrt worden.

Mне были даны подробные извещения относительно действующих в Германии предписаний и законов, имеющих для меня особенно тщательно соблюдаемые мной, а также относительно обязанностей, вытекающих из моей службы, как и последствий противоправных действий.

Worms a/Rhein

30. September

3.

den

194

(часово)

194

Vor- und Suname:
Имя и фамилия:

Zubovica Paice

Gesch.-Z. II 20.70

Worms, den

13. 10. 43

- I. Ausländerkarteikarte anlegen mit 1 Durchdruck.
- II. Erstdruck von I an das Reichssicherheitshauptamt in Berlin absenden.
- III. Durchdruck von I zur Ausländerkartei nehmen.
- IV. Arbeitskarte fertigen und aushändigen.
- V. Z.d.A.

Fol.-Nr.

Відправку радянських людей окупанти супроводжували широким пропагандистським галасом. З метою дезорієнтації та заманювання в рейх українців відділ пропаганди “У” (Україна) оперативного тилового району групи армії “Південь” влаштував виставки, видавав мільйонними тиражами плакати і листівки, закликав записуватись добровольцями на роботу¹.

Часто миколаївці могли прочитати в газеті “Новая мысль”, що видавалася місцевою владою, статті, в яких розповідалось про хороше життя східних робітників у Німеччині. “Восточные рабочие живут в хороших условиях. Казармы содержатся в чистоте, электрифицированы, снабжены рукомойниками и душами с холодной и горячей водой. Каждый рабочий имеет отдельную кровать и постельные принадлежности. Семейным отведены отдельные комнаты. Наши земляки получают питание наравне с немецкими рабочими. При лагерях организованы самодеятельные ансамбли песен и плясок струнные, а местами и духовые оркестры. Русские и украинские газеты в лагере получают регулярно”².

“Германские промышленные предприятия прекрасно подготовилось к приему рабочих из освобожденных Восточных областей и сразу занялись их обучением. На предприятиях было создано множество самых разнообразных курсов. На многих предприятиях два утренних часа перед работой ежедневно посвящаются производственному обучению... Эти рабочие возвратятся к себе домой опытными, квалифицированными работниками”³.

Дуже часто німці вдавалися до такого пропагандистського заходу, як друкування в своїх газетах листів, нібито відправлених “остарбайтерами” на Батьківщину. В листах дівчата і хлопці писали своїм рідним, як їм добре живеться в нових господарів, що їх добре годують, одягають і взагалі з ними добре поводяться: “Я нахожусь в Германии, в с. Купередорфе, – пише своїм рідним в с. Галаганівку Снігурівського району Оля. - Я работаю у своего хозяина – крестьянина. Мне очень хорошо. Я уже многое понимаю по-немецки. А вот говорить – тяжелее. Но скоро научусь”⁴.

У більшості випадків це були вигадані листи, але німці сподівалися, що таким чином їм вдасться знайти добровольців.

Berichtigung

Für die zuständige Kreispolizeibehörde

Familienname: Sobowitsch

Vor(Ruf-)name: Raina

Geburtsname bei Frauen: _____

Geboren am 8.12.1926 in Nowa-Pawlouka

~~männlich~~, weibl. ledig, ~~verh.~~, verw., gesch.

Staatsangehörigkeit: angeklärt (Ostarbeiterin)

Volkszugehörigkeit: _____

Herkunftsland (eingereist aus): besetzte Ostgebiete

Heimatort: Nowa-Pawlouka

Kreis: Nikolajew

Wohnhaft: Worms, Lager Corn. Heyl A.-G.

(bei Ausstellg. d. Befr. Sch.)

Beschäftigt als: Lederarbeiterin

Arbeitsbuch-Nr.: A 215/419

Arbeitsstelle: Lederwerke Corn. Heyl

A.-G., Worms

Trpt-Nr.: _____

Im Inl. seit 8.9.43

Reichsgebiet endg. verl. am _____

Deutsche Staatsangehörigkeit

erworben am _____

Endg. arbeitsunfähig seit _____

Gestorben am _____

Ausgestellt am 21.9. 1943

Arbeitsamt

WORMS

Вивезення населення проводилося шляхом так званих “призовів” молоді через біржі праці. Неявка на такі збірні пункти загрожувала смертю. Це підтверджується чисельними спогадами миколаївців, що пережили фашистську окупацію, свідченнями німецьких військових злочинців на процесі 1946 р. (м. Миколаїв)

6 липня 1943 р. були повішані 40 чоловік 1924-1925 рр. народження, які хотіли уникнути відправки до Німеччини. Жандармерія і поліція влаштували облави, заарештовували юнаків та дівчат, групами заганяли в товарні вагони і відправляли в Німеччину. Батькам заборонялися побачення з арештованими дітьми, передачі продуктів і одягу. Ті з батьків, що хотіли попрощатися зі своїми дітьми, йшли на лінію залізниці до Широкої Балки і Водопою. Але вагони були закриті, і батьки чули стогін і крик своїх дітей, але бачити їх не могли⁵.

Незабутньою тугою наповнювалася пісня, яку співали юнаки і дівчата, залишаючи Батьківщину:

Раскинулись рельсы широко,
По ним эшелоны спешат.
Увозят они с Украины
В Германию наших ребят⁶.

На Миколаївщині фашисти під час здійснення своїх колонізаторських планів, нашттовхнулися на загальний опір населення. Підпільні організації поширювали серед населення листівки та газети. В них викривались брехня і підступність гітлерівської пропаганди про “блага”, які чекали тих, хто поїде до Німеччини. На конкретних прикладах показувалось, що кожного, хто потрапить до фашистського рейху, чекає гірка доля – неспосильна праця, нечувані моральні припинення та знущання гітлерівців, смерть від хвороб та голоду. Слова правди знаходило населення Миколаївщини в листівках Миколаївського центру. На всі заходи окупантів підпільники відразу ж реагували і приймали всі необхідні міри, щоб нашкодити ворогові. Коли фашистські окупанти звернулися з “відозвою” до молоді України 1922-1925 рр. народження їхати в Німеччину, щоб замінити робітників, які пішли на фронт, одразу ж з’явилася листівка підпільників, у якій говорилося: Наша відповідь на “відозву” фашизму повинна бути такою: жодного добровольця на роботу в Німеччину! Не давайте насильно відправляти себе в концтабори! Переховуйтеся від мобілізації, організуйте партизанські загони. Ви повинні бути організаторами зриву мобілізації та відправки в Німеччину⁷.

Практично усі підпільні організації, що діяли на території області, крім того, що знищували зброю, склади, вагони, вбивали німецьких солдат та їх агентів, активно проводили заходи по звільненню громадян від відправлення в Німеччину. Так, наприклад, підпільній організації під керівництвом Т.М.Морозова, що діяла на території Жовтисевого району, вдалося врятувати від рабства більше 300 чоловік. В кожному селі знаходилися патріоти, які ризикуючи власним життям і життям своєї родини, перховували молодь, яка ухилилась від відправки до Німеччини».

Великих розмірів і жорстокості досягло насильницьке відправлення мирного населення в Німеччину в березні 1944 р. під час відступу гітлерівців з Миколаєва. В цей період насильницька евакуація цивільного населення, оголошена фашистами, фактично перетворилася на масові облави і вбивства мирних жителів. Тих, хто уникав вивозу в Німеччину, оголошували партизанами і розстрілювали по 30-50 чоловік в районі морського порту, елеватора, вздовж залізниці.

Особливою жорстокістю серед окупантів відзначався Герман Вінклер, який з червня 1942 р. і до вересня 1943 р. був польовим комендантом м. Миколаєва та прилеглих районів області, а з вересня 1943р. і до 27 березня 1944 був призначений військовим комендантом м. Миколаєва.

Вінклер через підлеглі йому військові частини і каральні органи проводив систематичне винищення мирного населення, організував відправку українців в німецьке рабство, керував руйнуванням міста і пограбуванням державних підприємств та населення.

В зв'язку з наближенням Червоної армії до міста в руках Вінклера як військового коменданта була зосереджена вся повнота влади.

Всі цивільні та військові повинні були йому підкорятися, в тому числі поліція, жандармерія та "СД". У березні 1944 р. Вінклер видав наказ – усіх, хто уникає відправлення до Німеччини, оголошувати партизанами і розстрілювати. Цей наказ було доведено до населення через спеціальну звукоустановку: "Наказ коменданта м. Миколаєва – генерала Вінклер міському чоловічому населенню. З 24 по 26 березня до 4 год. дня все чоловіче населення в віці від 14 до 60-ти років повинно з'явитися в табір "Темвод". Ті, хто не з'явився після 4 год. 26 березня, будуть розстріляні, разом з ними будуть розстріляні їхні переховувачі⁹.

Вказана в наказі погроза широко застосовувалась на практиці поліцією, жандармерією. Під час облав поліція застосувала зброю проти тих, хто ухилився від евакуації. Саме під час цієї облави був розстріляний громадянин Микола Зелеський, який намагався сховатись від німців¹⁰. Свідок Перечуда був очевидцем розстрілу 82 громадян, арештованих по звинуваченню у відмові їхати до Німеччини. Свідок Поліщук була очевидицею розстрілу 76 чоловік¹¹.

Крім Вінклера, вивезенням населення в рабство займалися і багато інших офіцерів німецької армії. Особливо "відзначились" оберштурмфюрер "СС", керівник управління поліції безпеки ("СД") Ганс Санднер, начальник жандармського посту Рудольф Міхель, фельдфебель польової жандармерії Роберт Бери¹².

Не менш жорстоким був Франц Вінцлеб, який з 28 листопада 1941 року по 25 березня 1944 р. займав посаду начальника охоронної поліції м. Миколаєва. Саме він в 1943 р. взяв участь у при-

вселюдному повішанні 30 жителів, заарештовував їх і направляв в рабство до Німеччини. З приводу вигнання радянських людей у Німеччину Вітцлеб сказав: “Відповідно до наказу рейхскомісаря Коха про примусове вивезення радянських громадян у м. Миколаєві нами здійснювалися всі необхідні заходи. Починаючи з весни 1942 р. і по день відступу наших військ, тобто по березень 1944 р., над вирішенням поставленого завданням працювала не тільки охоронна поліція, але й інші органи та організації німецької влади в м. Миколаєві. Заходи примусу до населення застосовувались через те, що ніхто з місцевих жителів не виявив бажання їхати в Німеччину. Таким чином, більша частина охоронної поліції була направлена на виконання саме цього завдання”¹³.

Вітцлеб зізнався на звинуваченому процесі над німецько-фашистськими загарбниками в м. Миколаєві (1946 р.), що керованою ним охоронною поліцією було вигнано в Німеччину до 10 тис. чоловік. Усіх, хто ухилився від вивезення, Вітцлеб піддавав нещадним тортурам, а потім для подальшої розправи відправляв до поліції безпеки (“СД”)¹⁴.

Робоча картка робітника, 2 стор.

Kreisland: **Alt Sow. Russ. Geb. 169** Nr. 2
Arbeitskarte
 Gültig nur für die untenbezeichnete Arbeitsstelle
 Brandenburg VI/ **40**

Familienname: **Barlatschenko** Kufname: **Katja**
 (bei Frauen auch Geburtsname) led. ~~XXXXXXXXXX~~
 Geburtstag: **18.11.26** Wird die deutsche Sprache verstanden? **ja** weiblich **ja**
 Heimatort: **Michailowka** Kreis: **Nikolajewsk**
 Staatsangehörigkeit: **sow. russ. (Ostarbeiter)**
 Beschäftigt als: **Hilfsarbeiter** Berufsgruppe: **21**
 Arbeitsbuch/Ersatzkarte Nr.: und Berufsgruppe:
 Unternehmer (Arbeitgeber): **Deutsche Reichsbahn**
 Arbeitsstelle (Ort): **Berlin** Kreis:
 Ausgestellt am **30.8.** 194 **3** Gültig bis zum **29.8.** 194 **5**
 *) (Nichtzutreffendes streichen.) **Da. Wng/II 5a 6284** Wenden!
 *) Diese Arbeitskarte muß dem Aussteller ausgetauscht werden!

Робоча картка робітника, 3 стор.

Документи, опитувальні листи вивезених в рабство мешканців нашої області, які зберігаються в держархіві Миколаївської області, свідчать про жахливі умови утримання східних робітників у фашистських трудових таборах. Уже з перших хвилин, як людина потрапляла до рук гестапівців, ставало зрозуміло, яка доля чекає тебе в ненависній Німеччині.

До робітників зі сходу ставились гірше, ніж до худоби і бачили в людях, перш за все, робочу силу, рабів.

Жахливі речі розповідають очевидці про відправлення і перевезення людей "Везли нас у вагонах від гною. На станції Аушвіц босих, голодних, обірваних, вночі вивантажили і повели під до-

щем із снігом довгою дорогою. Колону постійно супроводжувала охорона з собаками. Коли підійшли до брам табору, чоловіків відвели у бік. А перед жіночою колоною механічно відкрилася брама, і ми зайшли на територію табору...”¹⁵.

“Одну ніч нас тримали на збірному пункті, який знаходився на території горілчаного заводу, а вранці, 21 серпня 1943 року під конвоєм з собаками погнали нас на залізничну станцію, повантажили в товарні вагони (чоловік по 35-40 в кожний) і повезли на Захід, ешелон був дуже довгим. Спочатку нас привезли в пересильний табір в м. Перемишль, де влаштували комісію – проходили рентген, відсівали туберкульозних. Поїсти в Перемишлі нам не дали, а на другий день після комісії повантажили в товарні вагони і повезли в Німеччину. Їхали 3 дні, за весь час поїздки тільки один раз на якійсь станції дали баланду з нечищеної картоплі з капустою”¹⁶.

Не кращими виявилися й умови проживання та роботи в чужій країні. Загалом робітники проживали в бараках і пристосованих під житло сараях, які зовсім не опалювались. Якщо людина потрапляла в табір, а не до господаря, дуже часто повинна була одразу пройти медичний огляд. “На другий день нас погнали на дезинфекцію. Одяг забрали, а нас (у чому мати народила) вишикували в коридорі, і ми по одному заходили в кімнату, в якій знаходився лікар. Кімната була велика, зовсім порожня, в центрі стояв лікар, в лівій руці він тримав стетоскоп, а в правій хлист. Ми повинні були, зайшовши в кімнату, повернутись направо, дійти до стіни і повернути наліво, дійти до наступної стіни і тільки тоді підійти до лікаря. Він знав по російськи лише два слова “зуби, руки”. Переді мною йшов Том Задніпрянець (зараз проживає в Миколаєві), він не зрозумів, як підходити до лікаря, і через це отримав сильний удар хлистом по спині”, - згадує колишній “остарбайтер” С.Башев¹⁷.

“Остарбайтерам дозволяли писати листи рідним в Україну. Скупий зміст цих послань свідчить про те, що пошту суворо контролювала цензура. То ж багато можна було прочитати не в самих рядках, а між ними.

Absender: Прохоров
 Name: Александр
 Ort: Watenstedt u. über

Lagerstempel: Braunschweig
 mit genauer postalischer Angabe d. d. 9. 23. 51 23

Письмо пишу тебе в первый раз
 Добрый день тебе в этот мой
 разряд пишу Омска и сто
 мой мурман в первых
 годах моего письма доставили
 мне все пришло до моего
 сердца и расцеловать вас с
 любовью до самой дох кучи
 кучи и ни оставил ни
 одного пятнышка так сейчас
 это письмо Омска

Postkarte
 mit Wert
 An, (Name) Прохоров
 (Address) Новосибирск 15-11
 Dorf
 in:
 куда:
 куда:
 Straße: Новониколаевка
 Улица: Ново-Николаевка
 Kreis: Stadt
 Honor:
 Район:
 Dienstpost-
 amt oder
 Gebiet: Nikolajew
 Область:
 Arbeitsamt: Ураин
 Уряд праці:
 Бюро труда:

Еще пишу кланяюсь мамаше и Никонки и желая
 вам всем всего наилучшего в вашей дальнейшей жизни
 Омска пишу я тебе хорошо лишь потому что
 ты Омска мой дарю и забываю за меня
 и пишу тебе письмо Омска и ни подарю
 Омска сигары и полудни 1 письмо с писком
 а позавчера полудни 2 орну с табаком орну с котиком
 это из Геккогда ты писала 16 штук 1 полудни
 3 а еще 13 ни полудни ну на этой неделе я их
 доставлю полудни Омска Верить мне еще где на работе
 можно верить и в бараки есть мила так это мож
 сать мучу и пишу а самое главное табак
 Омска на этой неделе я пишу тебе письмо Омска
 потому что есть открытки добродни Омска и
 Омска целую вас пишу это все добродни

добу на військових заводах в шахтах, кар'єрах, на будівництві і в полі швидко забирали останні сили. Колишня остарбайтер Івкова Марія Пилипівна, яка була вивезена 28 травня 1942 р. з с. Пересадівка Жовтневого району, згадувала: “Працювала на чорній роботі в господарстві і на полі по 16-17 годин в день. Платили 10 марок в місяць. Одяг і взуття не видавали”¹⁸. “Остарбайтер Алексеєнко Олена Федорівна, яка була угнана 6 березня 1944 року із села Свято – Троїцьке розповідала: “Працювала я в господаря – німця в Чехословаччині, в господарстві Шнайберга. Працювала на тяжких польових роботах, куди возила на візку своїх двох малолітніх дітей. Тривав робочий день 12 годин на добу. Спочатку платили 6 марок, пізніше почали платити 32 марки в місяць. Проживали в кімнаті, де були нари, матраци й кожному по одній ковдрі. Постійно сварили, з дітьми виганяли з хати”¹⁹.

Ще гіршими умови праці були у тих, хто жив у таборах. Крім того, що вони змушені були виконувати дуже важку, навіть інколи непосильну роботу, вони весь час ходили голодними і обезсиленими. “Весь час ми ходили голодними. Нарешті, привезли на вечерю в якихось іржавих бочках від бензину вариво із гнилої картоплі, кропиви, лободи. Видавали по 70 гр. хліба із тирси. Дівчата, котрих раніше сюди пригнали, почали нам говорити, що на кращі харчі сподіватись нічого”²⁰.

“Коли ввечері приводили з роботи в табір, починалась роздача баланди. Біля котла з баландою стояли 3 німці: 1 з черпаком, 2 з палицею, 3 з брандспойтом. Ми отримували по черпаку баланди в ту посуду, в кого яка була: миски, котелки, консервні банки, у одного хлопця навіть був нічний горшок. Отримавши свою порцію, далеко не відходили, а з'їдали на місці. У більшості випадків без хліба, тому що пайку хліба (200 грам, а то й менше) отримували вранці перед виходом на роботу. З'ївши порцію баланди, чекали-можливо, залишиться щось у котлі і вдасться отримати добавку. Якщо щось залишалось, натовп голодний поспішав до котла. Німець починав бити палкою, а другий вмикав брандспойт і обливав усіх водою, при цьому всі троє дуже веселилися”²¹.

Постійно східні робітники зазнавали знущань з боку своїх “господарів”. За будь-яку провину, а інколи і навіть просто так, через

Deutsch u auf der Linie schreiben! Пиши впрясно і тільки п. ліній! Пиши лєво и только на ливиях!

Камі побачив мамочко і віз все получила
посилки за которі і він дуже і дуже сподобився
тамтого і мамочко не польгито завко пісінки
Браточко і Мамочко у нас все хорошо уже погоду
квасно кожного дня і дуть дові і все время
оказко і з палю проживіємо по старому
получило і пісінка од Мелі і друж Жазі Мамочко
і вам вкелити потокартолку удвох з палю
то яко не крише вийти ну ногого на
можє лує вотографіруємо то вимити
Браточко і мамочко і ви проу маі ви
мені вислаі табіку тоі собі моі вимити
Ну пока довідиш призавоіт прісет усім
Знакомі і усім дівчатам і влічим Биткалі
поті моі троі і дуже индучі і пріст і чедітати
і крестити ви и чімо бєшо оти рас юлі + по

Поштові картки наших земляків з Німеччини розповідають, яку гірку чашу фашистської неволі їм довелося випити до дна: “Привіт з Німеччини в Україну. Живу я в невеличкого хазяїна. Роботи по саму голову, прокидаюся в пів на шосту і в п’ять годин ранку, закінчую о 10 годині ночі. Наробишся, що й дихати не хочеться”. “Я живу в бараці, роблю на заводі на різних роботах”. “Гуляти виходимо з паспортом, а також “остом” на грудях. “Ост” – наш значок, що ми із Росії... „Вышлите, сколько можете, табачку... чтобы я потянул и вспомнил свою родную землю и свой родной город”. “Ой, я б до вас прилетіла, якби мала крила”²³.

Робота швидко забиравала останні сили. Тих нещасних, хто більше не міг працювати, відправляли в тюрми, концтабори на знищення. В’язні жили надією якимось вирватись з цього пекла. Втікачів було багато. Адже краще смерть від кулі, ніж таке нелюдське життя. Їх ловили, знову повертали в табір і замикали на 2-3 доби в спеціальні бункери, де ллється холодна вода. За тими, хто витримав ці жорстокі тортури, встановлювався особливий нагляд.

Інших, спіймавши, забивали палками до полусмерті, а іноді і просто вбивали.

З території Миколаївщини у німецьке рабство було вигнано 25884 осіб²⁴. Їм довелося сповна випити гірку чашу фашистської неволі, невимовно тяжкої підневільної праці, зневаги в гітлерівській Німеччині.

Тамуючи подих, прислухалися вони в 1945 р. до канонади фронту, з великою радістю зустрічали частини Червоної армії. Обірвані, знесилені, все ж, як могли, допомагали тиловим частинам, йшли в діючу армію, на фронт.

Та не у всіх репатріантів доля склалася однаково. Багатьох тих, хто повернувся на Батьківщину, – зневажали, вважали зрадниками, що працювали на фашистів. Навіть через багато років після війни наші громадяни повинні були вказувати в анкетах, “чи були батьки вивезені в Німеччину”. І та графа могла зіпсувати людині все її життя.

Багато хто після повернення з фашистських таборів потрапив до радянських таборів, знову за колючий дріт, знову на нари.

П.К.Оверченко 1927 р. народження, свідчить: "...нам сказали, що можна їхати додому, посадили у вагони і повезли. На кордоні записували, перевіряли, відібрали всіх 1922-1927 року народження і повезли в Карелію на рудник. Не було ні суду, ні слідства. Було дуже прикро, що свої так вчинили"²⁵.

Після перевірок видавалися "тимчасові посвідчення особи" (замість паспорта), куди вписували: «выдано на основании справки о прохождении фильтрации». Ця фраза обмежувала можливі місця проживання і вільне пересування.

Так, у багатьох 15-20-літніх людей, примусово вивезених до Німеччини, життя з самого початку було понівеченим гітлерівським, а потім сталінським режимами.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Сovenko A. До питання про геноцид фашистської Німеччини стосовно молоді південних регіонів України (1941-1944) // "Аркасівські читання": Матеріали 4-ої Всеукраїнської студ. конф. Миколаїв-1993-1994. - С.40.
2. Новая мысль. -1943. -31 октября. №4. - С. 3.
3. Там само. 1944. -13 января. -№6. - С. 2.
4. Там само. - 20 февраля. -№17. - С. 2.
5. Ташлай Л. Злочевська М. Фашистський окупаційний режим на території Миколаївської області серпень 1941 – березень 1944. //Історія, Етнографія. Культура. Нові дослідження. III Миколаївська обласна краєзнавча конференція. -М. 2000. - С. 133.
6. Там само.
7. Народная война в тылу. - М., 1975. - С. 313.
8. Николаевщина в годы Великой Отечественной войны. 1941-1954 г.г., Одесса. - 1964. - С. 132.
9. ДАМО. - Ф.10. - Спр.137. - Арк. 10-11.
10. Там само. - Арк. 11.
11. Там само. - Ф-р. 58-59. - Оп. 1. - Спр. 2714. - Арк. 3.
12. Там само. -Ф.10. -Оп.1. -Спр.137. -Арк. 9.
13. Там само. - Арк.15-16.
14. Там само. - Арк.16.
15. Околотенко З.І. Довгий наш біль або спогади "остарбайтерів" про забрану в них юність. // Прибузький комунар. - 1991. - 20 березня. - С.2.
16. Башев С. Без имени. // Южная правда. - 1991. - 9 июля. - С. 4.
17. Там само.
18. ДАМО. - Ф. 10. - Оп.1. - Спр. 132. - Арк.3.

19. Так само. - Спр. 256. - Арк. 2-3
20. Чунихин В. Помни! // Вечерний Николаев. – 2001. – 19 июля. - С. 5
21. Башев С. Вказана стаття. - С. 4.
22. ДАМО. - Ф. 5859. - Оп. 1. - Спр. 35. – Арк. 3.
23. Ташлай Л., Злочевська И. - Миколаїв. Вказана праця. - С. 134
24. Захарченко О., Волохова І. Визволення Миколаївщини від німецько- фашистських загарбників. // Краєзнавчий альманах. – Миколаїв, 2001. -С.52.
25. Черних Г.Г. Угон і репатріація радянської молоді в роки Другої світової війни. // Матеріали 2-ї Миколаївської обласної конференції “Історія. Етнографія. Нові дослідження”. – 1997. - Т. 2. - С. 87.

ГЕРОЇ КРИМКИ: ПОВОЄННІ ДОЛІ.

ІВАН ГЕРАСИМЕНКО

Свого часу мало хто не читав захоплюючої і правдивої книги “Партизанська іскра”, написаної активним учасником підпільної комсомольської організації, що діяла в селі Кримці, на території Миколаївщини, Іваном Герасименком. Його ім’я добре відоме на Первомайщині і за її межами. Та не всі, мабуть, знають (крім близьких друзів), що з 1944 по січень 1955 року учасник боротьби з фашистськими загарбниками в нашому краї відбував каторгу в суворому Заполяр’ї.

В епілозі книги “Партизанська іскра” про цей період життя Івана Павловича сказано лише одним реченням: “Тільки в липні 1955 року я повернувся з далекого Заполяр’я у рідне село”. Час був такий, що більшого сказати не можна було. Тема сталінських, а пізніше брежнєвських репресій знаходилась під забороною. Цензори нищівно вихолощували при правці, рецензіях все, що відносилось до даної тематики.

Хоч знаходились серед людей ті, які були репресовані, в основному, по сумновідомій 58 статті, ті, хто переніс тортури і знущання, і пізніше у вигляді мемуарних записів вели щоденники, щоб потім розповісти сучасникам про жах сталінської системи. Та й саме зберігання їх несло небезпеку.

Згадаймо долю Олександра Солженіцина. До речі, табір, у якому перебував І. П. Герасименко, був поруч з табором, де перебував відомий письменник. Вів такий щоденник в 70-ті роки і Іван Павлович, у якому розповів, як склалася його доля в подальшому.

У книзі розповідь про себе він завершує тим, що після розстрілу іскрівців опинився у в'язниці.

Дивом вирвавшись з лабет румунської сигуранци, що засудила 16-річного юнака до страти, йому вдалося перейти кордон румунської зони. Він опинився за Бугом, де територія була підпорядкована німецькій окупаційній владі. У першому ж селі юнака затримали жандарми і етапували в Устинівську в'язницю на Кіровоградщині, де протягом тижня його допитували. Продовження допитів відбувалося спочатку в Бобринецькій, а потім у Кіровоградській тюрмі, що являла собою довжелезне одноповерхове приміщення, обнесене подвійною огорожею з колючого дроту, висота якої перевищувала три метри. Знаходився в 12 камері, це вже п'ята тюрма в 17 років. Називати своє прізвище було небезпечно. Тому для слідчих був в'язень 16629 Троцюк Микола Іванович. Завершилися допити, 17-річного юнака було переведено в табір для військовополонених, з яких формувалися робочі команди по ремонту доріг, техніки, виготовленню інвентарю.

Всіх, хто працював у робочих командах, переодягали в німецьку форму. З перших днів роботи визріла думка про втечу і перехід через лінію фронту, що знаходилася в 10 кілометрах. Під страхом смертельної небезпеки випросив у місцевих жителів одяг. Сховавшись в одному з амбарів, де зберігали зерно, Іван чекав, коли в паніці фашисти втечуть із села. Проте планам не судилося здійснитись. Вірменська зондеркоманда знайшла схованку втікача. Знову допити і праця в одній з робочих команд.

Та думка про втечу не давала спокою. Знову почав готуватися. Вимінявши за 4 ковдри в однієї з жительок села цивільний одяг, він переодягнувся. Став чекати зручної хвилини. Здійснити втечу вдалося поблизу села Ковалівки на Київщині.

В цю радісну мить вдалої втечі Герасименко не міг і подумати, що це не кінець його страждань, а лише їх початок, і він буде розтягнутий у часі на десятиліття. Перетнувши лінію фронту, Іван побачив радянських бійців.

„Довгий, як вічність, рік, - напише в щоденнику Іван Павлович, - я страждав невимовно, тікав від одних мучителів, щоб тут же опинитись в руках інших, міняв прізвища, біографію, одяг фор-

мений і без форми. І все для того, щоб вижити, щоб дочекатися ранку, щоб побачити обличчя, які в цю мить були найріднішими з рідніших”.

Ще перетинаючи лінію фронту, Іван вирішив все відразу розповісти про себе в особливому відділі, проте чим більше розповідав слідчому радянської контррозвідки – СМЕРШ (смерть шпигунам) капітану Поляришу, тим більше наростала ворожість у капітана. Перебивши розповідь, він кинув:

- Достатньо байки мені розказувати, юначе. Теж мені, бравий солдат Швейк. Ти що, мене, за дурня вважаєш? Не займайся брехнею про переодягнених військовополонених у німецьку форму. Бач, який діяч, навіть партизаном йому захотілось бути. Шпигун ти! Давай детально розповідай мені про все по порядку: хто ти і з яким завданням прибув до нас.

Слова страшного звинувачення в перші хвилини здавалися нереальними, схожими скоріш на кошмарний сон, ніж на реальність, приголомшили хлопця. Не хотілося вірити в реальність того, що відбувалося, навіть тоді, коли капітан, не дочекавшись чистосердечного зізнання, збив його кулаком з ніг і почав гамселити носками чобіт під ребра. Не задовольнившись, схопив обома руками за волосся, ривком підняв з підлоги і почав щосили бити головою об стінку. І лише тоді, коли на білу стінку бризнуло кров'ю, покинув свою жертву.

Потім знов допит. „Шпигун мовчав, що, зрештою, і вирішило подальшу долю.

-Розстріляти, - таким було останнє слово капітана щодо Івана.

Два автоматники повели приреченого за село. По дорозі солдати запитували: „Кого ведуть?”.

Чулося вигуки: „Поліцай”, „Власовець”, „Фриц переодягнений”.

- Кинь, який він фриц? Росіянин - по очах видно.

Хтось з солдат вдарив прикладом, і хлопець впав на землю.

Ось і остання вулиця. За нею поле – там смерть. Раптом кремезний офіцер на коні перетнув дорогу.

- Кого ведете, куди? Ти хто такий?

Іван гарячковито почав запевняти майора, що він партизан, 4 рази тікав з полону.

Сталось диво. Майор наказав автоматникам повернути назад і здати приреченого на смерть у полковий особливий відділ, а потім направити у дивізійну контррозвідку. Та лише після того, як майор показав автоматникам посвідчення оперативного уповноваженого дивізійної контррозвідки, вони повернули назад.

Побачивши, що солдати повернулися з Іваном назад, капітан-особист Поляриш рвав і метав. Всіляко обзиваючи автоматників, він погрожував завтра ж відправити їх на фронт у діючу армію. Довго ще репетував капітан, та обставини були сильнішими за нього, так як полкові особливі відділи були підпорядковані безпосередньо дивізійній контррозвідці.

На другий день Івана відправили в місто Смілу, де передали до рук найвищої контррозвідки. Перш ніж посадити до камери, роздягли, обшукали за всіма правилами, обрізали гудзики, забрали добротні черевики з кирзи. В армійській 52-й армії СМЕРШу все було „як потрібно”: харчі: 150 грамів хліба та один раз на день мутна вода-баланда – рівноцінні раціонові з Кіровоградської тюрми СД. Як записав у щоденнику Іван Павлович: „Через декілька днів викликали на допит. Згадав слова майора:

- Там ти, братику, заговориш. Там і мертві розмовляють. Ти, голубе, не усвідомлюєш, куди попав, пройде короткий час, і ти сам будеш просити смерті на свою голову.

І справді жити не хотілось. Це був стан повного виснаження всіх фізичних і духовних сил. Якби в цю хвилину прийшла смерть, зустрів би з полегшенням. А смерть прийшла б неминуче, якби не поступила команда контррозвідці передислокуватись на інше місце.

Допити тривали від кількох годин до трьох діб. Це залежало від затримки на одному місці. СМЕРШ весь час рухався за фронтом, і горе було тому, хто не витримував у дорозі. В таких випадках лунав постріл чи коротка автоматна черга. Кожен допит в СМЕРШі починався і закінчувався побоями. Слідчий капітан Поляриш, який розпочав вести справу, виявився цинічною і безпринципною людиною. Він не шкодував сил, намагаючись зробити з Гераси-

менка шпигуна. І нові слідчі, спираючись на матеріали справи, прагнули підтвердити версію свого колеги.

Допити тривали і вдень, і вночі, але без попередньої жорстоко-сті, коли не стільки допитували, скільки знущалися.

Нарешті, слідство було завершено. Всі протоколи акуратно пронумерували і підписали. Звинувачений Герасименко підписав статтю 206, що означала закінчення слідства. Попереду чекав його суд Військового трибуналу. Офіційно звинувачували по статті 58 КК РСФСР по таких пунктах: 1- зрада Батьківщині, 1-б – шпигун-ство, 1-з - зв'язок з міжнародною буржуазією. З таким висновком обвинуваченого неминуче чекала смерть. Проте в цей час Іван Ге-расименко відчував велике полегшення від усвідомлення того, що з допитами покінчено. Адже муки, перенесені в СМЕРШі, не йшли ні в яке порівняння навіть з жахами Кіровоградської в'язниці. Це була добре продумана нелюдська система доведення жертви до крайньої межі виснаження і пригнічення. Роздушити в людині все людське, перш ніж знищити її, - такий метод обрали ці безжалісні і безсердеч-ні люди, які були впевнені, що викорчуюють крамолу. Так зробив і капітан Поляриш, відверто фабруючи звинувачення.

Раптом 25 березня в камеру прийшло начальство СМЕРШу на чолі з полковником Нечипоренком.

- Хто з вас Герасименко? – запитав полковник.

Іван озвався. Кілька секунд полковник з відвертою цікавістю розглядав юнака.

„Земляк” – кинув він майорові, що стояв поруч. Потім звер-нувся до Івана: „Чув, учора звільнили Первомайськ? – Так, так, Первомайськ звільнили, - повторив він. – Завтра відправимо тебе на Батьківщину. І впевнений, що тебе там повісять, як собаку, на базарній площі”.

У супроводі двох автоматників розпочався п'ятий перехід до Первомайська. В місті Івана Герасименка посадили в ту ж саму камеру, де кілька місяців тому тримала румунська сигуранца. Днів через 10 вперше викликали на допит. Слідчий мав прізвище Лабуров. Це була людина, у порівнянні з якою капітан Поляриш здавався добряком. З перших хвилин він почав патологічно нена-видіти жертву. Стало зрозуміло, що цей маніяк зробить все мож-

ливе, аби віддати обвинуваченого під суд, не вносячи нічого нового в кримінальну справу, яка була завершена в СМЕРШі.

Набагато пізніше, у 1974 році, цей слідчий надіслав протест до Українського радіо, яке надало трибуну для „зрадників народу”, маючи на увазі виступ Івана Павловича по республіканському радіо.

На цьому слідство в Первомайську завершилось. Через три тижні Герасименка поїздом відправили в Одеську центральну в'язницю, де мав відбутися суд. На одному з допитів в Одесі Іван опинився віч-на-віч з прокурором – полковником, що сидів у кріслі просторого кабінету.

- Сідай, - великодушно звелів він, - мені повідомили, що ти не визнаєш пред'явлених тобі звинувачень.

- Це правда, - відповів Іван

- Але ж ти підписав контррозвідці 206-у статтю, а це одне і те, що погодитись.

У відповідь Іван запитав військового прокурора, чи доводилось йому коли-небудь сидіти у СМЕРШі. Таке запитання викликало страшенний гнів. Він кричав довго і голосисто. На закінчення пообіцяв:

- Розстріляємо і без визнання.

Після такої розмови залишилось чекати суду. А він чомусь затримувався. Адже до Одеси Івана Герасименка привезли в кінці квітня, а суд Військового трибуналу відбувся 6 грудня 1944 року.

За столом сиділо троє, ще один – збоку. Загратовані вікна, обковані залізними штабами стандартні камерні двері. Посередині камери – табурет.

- Сідай, - пролунало. І тут же нова команда: - Встати!

Голова трибуналу читає довжелезний акт звинувачення, написаний ним давно. Мало не в кожному рядку важкі, мов свинець, слова:

- Зрадив... Зрадник... Завербувався. Пробрався з злочинною метою... Зв'язався з ворогом.

Вирок не таїв в собі нічого нового, майже слово в слово повторював звинувачувальний судовий акт, списаний з обвинувачувального висновку СМЕРШу.

- Визнаєте себе винним у здійснених злочинах! – запитав головуючий.

- Ні.

- Це вже не має значення. Судом встановлено... доведено... Підсудного вивести. Суд іде на нараду для визначення міри покарання.

І ось зачитується вирок:

...Засудити до вищої міри соціального захисту – розстрілу. Вирок остаточний і обжалуванню не підлягає.

Продовжувався процес суду не більше 15 хвилин, і доля людини вирішена.

У чеканні смерті, визначеної іменем Закону, Івану Герасименку довелося провести понад 120 днів і ночей. І за цей час жодної прогулянки, жодної санобробки, жодної передачі. Камери засуджених до страти не мали традиційних нар. Шибки віконних рам були вдавнені, корпус не опалювався. Спали, попередньо застеливши підлогу лахміттям, тісно притулившись один до одного. Півгодини, година - і всі в'язні на ногах, шалено махаючи руками, грілись. Потім знову лягали, але вже на другий бік. Щонайбільше через годину все повторювалося спочатку. І так щонаочі, впродовж усієї зими 1944-1945 років.

Раціон смертників: 450 грамів хліба і 800 грамів мутної бурди. На кожному поверсі корпусу смертників чергувало не по два, а по 6 наглядачів. Більшість з них були місцеві і мали сім'ї. В умовах карткової системи і високих базарних цін, коли буханець хліба коштував 250 карбованців, не дивно було, що наглядачі поповнювали свій раціон за рахунок в'язнів. Робилось це відкрито і просто. З усіх хлібних пайків здіймались так звані довіски, а де їх не було, відрізали шматок, грамів на сто. З баландою робилось те ж саме. Всі баки з варивом ставили в один ряд і давали відстоятись хвилин 10-15. Маючи запасні бачки, зливали з них юшку, а гушу - в котелки. Тієї крупи, що варилась і мала потрапити в'язням, цілком вистачало наглядачам і членам їх сімей. Дубові двері, що вели в камери, всохли, і через щілини можна було спостерігати цю обурливу картину.

Одного разу відбувся справжній бунт. Смертники багатьох камер грюкали кулаками в двері, викрикуючи прокляття мародерам. Один з наглядачів, поклавши бачок, спокійно підійшов до однієї із камер, звідки долинали особливо грізні прокляття і сказав:

Познайомився я з цим проїжджим сам в 1957р, коли в руках українців державної безпеки опинилась сіяга справ, заведена мажарівцями на нашу організацію. Тоді, в затриманій квартирі чоловік когось Володимира Степановича Бичадарова, який і поперем проїжджав зонит, правильніше з'ясувавши Парфена, написав навіть листок Парфена. Сягоде потяг думав Славин на потяг Барден, тільки стовпець... румунський. В стовпець з'ясувавши Парфен мене і Михайла Кравця стігне так: „вродилося їм, Кравцю, Михайлу...”

Я казав їм про відрив від відривати проїжджі мені з'ясувавши Парфена. Стігне, на стовпець, що ми праві думали. Не надрукував, і він умире мажарів. Далі і все налізало, що тепер тобачий мур воді, від морського, кваліфікованого, але я вбачу проїжджі вже не тільки мого Катуваль в 42р. в миті, коли відходив разом з друзями мієльє митрим за порушення закону про переміщення білків з місця застосування не добився і тому ступавим на суд у відповідності з цим і з'ясувавши такий справу. Розум і з'ясувавши мур підказували, що доки я буду відходять з'ясувавши, в мене в якійсь маломаленькій миті викрутитись. Нарешті, закривавилося, мене потягнув до Єдиний кайєри, придобавою їм потягу 42р. до приміщення мажарівцями. В камері я зустрічав Дмитра Попина з розумним ірван і темі вбачу закривавилося. Чого вбачу в 42р. ноги (мене - о 42р. ноги вбачу)

В обох миті був заковані в миті але ноги - білі. Митію темі хвиль вала кайєра з'ясува - Нам ірван - ви падривать, ти вбачу зради?

Зі сів Миті, він миті відходять з'ясувавши, мажарівцями мажарівцями

Пересидівши біля підвіскої тіла, ми стовпили собі ходили по камері, намагаючись розібрати причину арешту саме нас два, а не всіх самі, яких криваві Кайєри. Через Єдиний з'ясувавши вконець в камеру потяг проїжджавою з'ясувавши світлою. Що ніс каки день кривавий...

Ранній за віклом потягнув кроки і галаси мажарівцями. Ми приїшли до граб. Не що ми побачили, з'ясувавши стовпили біля серця. Два мажарівці вели з'ясувавши Микола Кайєра. З'ясувавши двері горного ходу. Митію повели на дотім. Ми бачили тільки Митію хвилью, коли в камері вбачу вконець і Шурі. Вбачу і рамак настав, а Кайєра все допитувався. За Максимий Кайєриками з'ясувавши, каки вбачу вбачу на дотім проїжджаво біля потягу 4-4, каки ми з'ясувавши миті в Митію по коридору. Але ті, що йшли по коридору, проїжджаво камері. Ми з'ясувавши вбачу потягнув у вконець. Тоді що ми побачили, це вбачу з'ясувавши нас, спільно з'ясувавши: з коридора через двері вбачу ходи вбачу ті самі два мажарівці

- Чого горлаєте, дурні! Вам же все одно здихати. Тільки добро переводите. А нам ще жити і жити. Зрозуміло!

Логіка наглядача була вбивчою. Гамір враз стих.

На розстріл забирали, як правило, вночі. „Чорний ворон” підїжджав впритул до підїзду. Весь корпус враз поринав у пїтьму. Це був час, коли смерть підходила до кожного впритул, обмацуючи, заглядаючи кожному в очі, проте вибирала жертв на цей всчїр стїльки, скїльки можна вмістити у „воронок”.

Машина відїжджала, і ті, кому лиха доля подарувала прнаймї ще добу життя, озирались довкола. На їх обличчях були по-смїшки: „Пронесло, братці”. Підходила ніч, і все повторювалося знову. Лише в недїлю „воронок” не з’являвся. Тричі залишався в камері Іван Герасименко сам, а потїм знову її наповнювали смертниками. З камери його вивели з речами 10 квїтня 1945 року. Завївши на першїй поверх, завернули в канцелярїю, де офїцер зачитав постанову Президїї Верховної Ради Союзу РСР:

- Замїнити розстріл 25 роками каторжних робїт, 5 роками по-разки в правах і 5 роками вислання у вїддалену мїсцевїсть країни пїсля вїдбуття покарання. На сторїнках щоденника спогадїв Іван вїдмїтив: «Офїцер ще щось читав. але я вже не слухав. В менї спївала кожна клїтинка. Адже не буде попереду жодної ночї, коли людина в чсканнї „чорного воронка” вмирає заживо. Вїд моєї потилици наза-вжди вїдведено дуло револьвера. Залишилось чекати етапу”.

У першїй декадї листопада 1945 року Івана Герасименка вїд-правляють у пересильну в’язницю мїста Днїпропетровська. А 1 грудня його повезли на пївнїч. У вагонї – 50 в’язнїв. Старостою вагону начальник конвою призначив якогось Темчинського, що називав себе старшим лейтенантом.

Почалося важке життя на колесах. Вранцї видавали добовий рацїон на кожного в’язня: 650 грам хлїба, жменю кїльки чи напїв-гнилої риби і 30 грамїв цукру. Всї продукти одержував староста вагону, якому доручалось роздїлити хлїб і все їнше на рївнї пайки мїж в’язнями. Звичайно, староста брав левову долю собї – рештї ж попадали крихти вїд „панського столу”.

Ешелон рухався довго і повільно. Раз на добу проводився ге-неральний обшук. Роздягали всїх повнїстю. Вїд несправедливо-

го розподілу харчів засуджені гинули. Це переповнювало чашу терпіння. Одного разу стався бунт. Староста Темчинський і його спільники були добре побиті. Нарешті, поїзд, зробивши останній ривок, завмер. На 24 день подорожі в'язні прибули до Воркути. Мороз 64 градуси. Хвилин через 15 вздовж вагонів забігали конвоїри. З гуркотом відчинялись двері. Надворі стояла ніч.

- Швидше виходьте з речами! – чулись вигуки.

Незабаром вишукалась довга, хоч і поріділа шеренга каторжників. Їх шлях лежав до табору пересильного типу. Після 24 діб безперервного замерзання у вагоні-холодильнику в'язнів розмістили в теплому освітленому вагоні зі справжніми нарами.

Відбулася генеральна санобробка. Цього ж дня Івану Герасименку присвоїли номер Ч-427. Віднині, згідно циркулярам МДБ, на весь строк каторжних робіт у в'язня не існувало ні імені, ні прізвища. Буква і номер – все, що залишилось від людини. Тут, у заполярній тундрі, де пекельний мороз навіть повітря робить густим, де не менш пекельні завірюхи замітали бараки вище димарів, кожен усвідомлював, що в таких умовах довго не протягне, що більшість, якщо не всі, ляжуть тут кістьми

Через кілька днів в'язнів перевели до табору. Верхній одяг відібрали, в шапках відрізали козирки. Взамін видали бушлати і фуфайки з різнокольоровими рукавами, а на всю ширину спини і на правій штанині вище коліна та шапці красувалися великі білі латки, де чорною фарбою був виведений каторжний номер. Віднині жоден каторжник під страхом найлютішої кари не мав право вийти з барака в зону. Якщо хоч один з номерів втратив чіткість, або забруднився одяг, номер належало писати вапном. В кожному бараці стояла діжка з вапном і бочка з фарбою.

Табір зустрів якимось оголеним до краю невільницьким цинізмом. Перш за все, перед новачками виступив начальник режиму:

“Запам'ятайте все, що я скажу. Всі, як один, ви тут здохнете. А перш ніж піти під мох, ви багато чого зробите: побудуєте місто, шахту, стадіон. І відпочинете. На удобреній вашими поганими тілами землі виростуть сади для радянських людей”.

Каторжний табір, куди привезли 17-літнього Івана Герасименка, був будівельного профілю. В'язні зводили бараки для нових і

нових таборів. Іншим важливим об'єктом, на якому працювала значна частина в'язнів, був міський стадіон на березі річки Воркути. Саме на цій будові належало розмотувати клубок з 7305 днів каторжних робіт Івану Герасименко. Об'єкт знаходився в 6 кілометрах від табору. Колону з 250-300 в'язнів вели півтора-два десятки конвоїрів і кілька вівчарок. Перед виходом за ворота начальник конвою викрикував завчену фразу:

- Увага, каторжники! На шляху слідування не розтягуватись, з колони не виходити. Крок вправо, крок вліво розцінюється як втеча. Конвой стріляє без попередження.

На ходу рвались у черевиках шнурки, деякі нещасні об'їдались покидьками і страждали розладом шлунку. Хочеш не хочеш, треба зробити крок вліво або вправо. І тут тундрову тишу прорізала автоматна черга.

Чергова жертва падала обличчям в лишайник. У начальника конвою завжди була мотузка, якою жертву тягли чи то в табір, чи то на об'єкт. Після роботи всі: і тих, хто померли, і тих, що були застрелені, тягнули волоком на дощатому щиті члени бригади...

„З кожним днем перебування в таборі, - напише всередині 70-х років в щоденнику Іван Павлович, - міцніла рішучість за будь-яку ціну перервати жахливий плин каторжних буднів. Жодна клітина не хотіла миритись з тим, що 20-річна каторга – це фінал короткого життя, це доля, а від долі не втечеш”.

І вирішив втекти. Старожили розповідали, що жоден з в'язнів-утікачів не зміг пробитись на волю. Всі, як один, згідно циркуляра Міністерства державної безпеки кінчали свій шлях з кілком у грудах.

На дощі, що квітчала кілок, було написано : „ Так буде з кожним, хто насмілиться втекти ”. По три дні труп лежав на прохідних воротах табору, три дні повз нього йшли на роботу в'язні і назад, і щоразу виховувалися на наочному прикладі.

І все-таки каторжник Ч-427 вирішив готуватися до втечі. По-перше, потрібно було віднайти і вивчити канал для втечі, по-друге, дістати одяг, по-третє, заготувати необхідну кількість харчів. Найважчим було перше завдання. Тікати вирішив з настанням поляр-

ного літа, коли тундра покривається рослинністю. В'язень Герасименко почав детально вивчати, як безпечніше вийти з табору.

Три місяці Іван відрізав від пайки по 100-150 грамів хліба і непомітно від інших сушив. Таким чином зміг заготувати близько 4 кілограмів сухарів, 2 кілограми цукру. За цей час дістав нову фуфайку, шарф і кепку. В момент втечі весь харч вдало розмістив по всьому тілу. І ось настав день втечі. Після першої перевірки о 23 годині Іван непомітно пішов до адміністративного корпусу, швидко переодягнувшись, попрямував до прохідної. Ось і ворота. Праворуч – хвіртка, ліворуч – вишка, на якій встановлено прожектор і кулемет. Іван береться за хвіртку, знаючи наперед, що вона заблокована. Відчиняє її вахтер, якому належить перевірити перепустку. Бачить звернений на нього погляд.

- Дай прикурити, браток, - недбало кидає Іван. Вахтер набирає в лопату жару з пічки і просуває йому через віконце. Прикурюючи, Іван говорить:

- Пропусти по перепустці. Йду за амоналом. Вахтер смикає на себе шворінь, і Іван опиняється за ворітьми.

Поправивши кепку і кашне, в'язень іде до міста. Пізніше, вже на суді, на запитання голови військового трибуналу, вахтер скаже:

- Дійсно, його обличчя я бачив вперше. Але манери і розмова здалися такими природними для вільнонайманих, що я повірив. Та й одягнений він був... А взагалі, якийсь біс попутав.

Увійшовши в місто, Іван поспішив на вокзал, де стояв ешелон з вугіллям. Зразу помітив, що ешелон уже перевірений, бо від нього віддаляється в бік вокзалу група оперативників з вівчарками. Ось і довгий гудок. Вкутаний парами паровоз рушає. Іванові на ходу вдалося вчепитися за вагон, в якому двері наполовину були закладені щитами й засипані вугіллям. Поїзд ліниво стугонить колесами по стиках майже аварійної колії.

Їхати Герасименку довелося не більше 15-20 кілометрів. На кожній станції знаходилися контрольні пости, які всі вагони з вугіллям перевіряли довжелезним сталевим щупом, а спеціально навчені вівчарки винюхували у вагонах „людський дух”. Доводилося залишати вагон і по декілька днів йти пішки вздовж залізниці, обходячи довжелезним півколом станції. А потім знову підходити до

них, чекати ешелон-вугільник, який через аварійний стан залізниці рухається надто повільно, і на ходу чіпляється за вагон.

Громом прокотився по тундрі окрик: „Стій!”. Ривком повернувши голову назад, Іван побачив трьох переслідувачів і собак, що наближалися до нього. Страху не було. В мозку пульсувала кожна жилка: „Все, кінець”. Мить, і вже Іван Герасименко лежить на землі розпластаний. Одна вівчарка зубами схопила за одяг, але не кусає, друга люто гарчить. Нарешті чути голос: „До мене!”. Собаки, виконавши свою місію, відбігають, а в дію вступають люди. Наказують встати. Коли запитують вдруге чи втретє, доходить зміст:

- Прізвище Герасименко... Номер Ч-427?

Більше нічого не питали, лише наказали повернутись спиною. Чути, як відтягуються затвори. Життя вимірюється секундами. Але замість пострілу у спину, дійшов зміст наказу:

- Повертай і йди в напрямку до станції.

На станції подивитись на диковину - втікача з табору особливо небезпечних злочинців, якого чи не вперше за всю історію існування таборів привели живим, - вийшло все тамтешнє населення.

...Били люто, роздягнувши перед цим догола. Волочили по всьому подвір'ї, а потім затягли в кучугуру снігу і покинули там.

Прийшовши до свідомості, Іван побачив перед собою офіцера, який брав участь в арешті і був старшим опергрупи. Він запитав: “Дивуєшся, чому тебе не розстріляли в тундрі? Це я врятував тебе, і то дякуючи тому, що очолював групу. Син у мене на фронті безвісти пропав. Лицем дуже схожий на тебе. Такий же чорноокий. Коли ти повернувся обличчям, мене ніби страшна блискавка пронизала: „син”. А вже потім роздивився, що і зріст ніби не той і шия довша. „Ні, це не мій син”. Та я за ці кілька хвилин стільки пережив, що тут же вирішив не допускати розправи над хлопцем, що схожий обличчям на мого сина. Не думай, що мені пробачать невиконання наказу. У крайньому випадку поплачусь кар'єрою. І нехай. Тепер слухай мене уважно. Незабаром під'їде поїзд, і ми здамо тебе в інші руки. На станції тебе знімуть з поїзда і 12 кілометрів йтимеш пішки. Дорога для тебе буде важкою. Тримайся, не

впади! Впадеш – пристрелять. Я дуже хочу, щоб ти жив і дочекався волі. Прощай. ”

Ті 12 кілометрів Іван вистояв. Не впав, хоч і повинен був впасти і більше не встати. Конвоїри, два молодих хлопці, не дочекалися очікуваного задоволення. Жертва, наче заворожена, вперто трималась на ногах, хоч і голова була розбита рукояткою до крові, хоч і руки в сталевих лещатах, хоч і торба з черствими харчами на міцному шнурку прив'язана до шиї і з кожним кроком все тісніше стягувала горло. І все ж жертва впала, втративши свідомість там, де стріляти в неї було прямо-таки незручно, бо це була міська вулиця, на якій гралися діти і снували перехожі.

Важке повернення до дійсності. Спочатку в квартирі самого коменданта Воркутинського табору генерал-полковника. Від обезводнення язик розпух, і нічого на запитання генерала Іван відповісти не міг. Потім його повезли в міський оперативний відділ, де все було готове для дешевого спектаклю.

З рук поводитирів рвалися з півтора десятки вівчарок. Зв'язавши, кинули в кузов і повезли на будівельний об'єкт, звідки він здійснив втечу дві з половиною доби назад. Водили по забоях, пропонували бити, плювати і били, і плювали, бо організатори цієї трагікомедії нагадували нещасним, що ось винуватець порушення режиму в таборі.

Свідомість повернулась в камері оперативної в'язниці, де він провів лише одну ніч. А вранці Івана здали в міську в'язницю для нового слідства. На суді пред'явили офіційне звинувачення по статті 58, пункт 14 „контрреволюційний саботаж”. Вирок військового трибуналу був коротким: 10 років віддалених таборів. У зв'язку з тим, що втікач був раніше засуджений на 25 років каторги, то новий строк вважався з дня останнього арешту за втечу.

А всього 32 роки. Згідно закону, строк мав закінчитись у червні 1978 року. На суді голова трибуналу пообіцяв:

- Після суду ми відправимо тебе в такий табір, в таку зону, де в тебе не буде й маленької надії на втечу. Таким місцем став так званий ОТП (окремий табір підрозділу) № 155.

Розкинувся табір у передмісті Воркути. Майже 5000 каторжне населення табору обслуговувало дві невеликі, з'єднані між собою

шахти № 9 і № 10, а також ряд будівельних об'єктів у самому місті. В'язню, що здійснив "злочин", вже перебуваючи в місцях ув'язнення, належало перебувати не в загальній зоні, а в зоні посиленого режиму, або, як її інакше називали, в „малій колонії”. ЗПР – це зона з трьох бараків, огорожені 40-метрової висоти частоколом.

Герасименку дали роботу на поверхні. В його функції входило приймати з шахти вагони з вугіллям і породою. А згодом перевели в шахту на підземні роботи. Одягали в невизначеного строку фуфайку, ватні штани, взували в старі ж кирзові черевики. Все це одіяння промокало в шахті через 10-15 хвилин наскрізь.. Всю зміну працюючи, люди «набрякали і бубнявіли». Не дивно, що найрозповсюдженішим захворюванням, яке в переважній більшості приводило до смерті, було крупозне запалення легенів. Цією хворобою захворів і Іван Герасименко. Понад два тижні знаходився між життям і смертю. Кашляв кров'ю, нічого не їв. І все ж вижив, хоч жоден лікар не підійшов.

Маючи підірване здоров'я, Іван був впевнений, що протягне не більше півроку-рік.. Та й чи можна було інакше думати, коли щоденно в таборі вмирили нахабною смертю десятки в'язнів, яких привезли на каторгу цілком здоровими. В середині 1947 року офіційно оголосили, що кожному в'язневі дозволяється листування з рідними. Але не більше двох листів з боку в'язнів на рік і без обмеження з боку рідних. Вже на другий день шматок паперу, всього на один аркуш, коштував добову пайку хліба, а на два аркуші-весь добовий раціон, тобто, талони на баланду і кашу та весь хліб.

Увечері два трикутники були передані наглядачу. Жив цей час Іван чеканням відповіді. І ось, нарешті, через місяць отримав листи-відповіді, а згодом почали надходити посилки.

В 1948 році розпочинається модернізація і реконструкція шахти. Замість ручної була введена кінна відкатка. На цілий рік Іван стає Іван коногоном в шахті.

У цьому ж році Іван Герасименко поступає і успішно навчається на курсах машиністів шахтних електровозів. Закінчивши через 6 місяців, пересідає на „електричного коня”. Семитонний електровоз 2ГР-2Г на довгих 2,5 роки став надійним другом.

Контингент в'язнів, які сиділи разом з Іваном по статті 58, був різноманітним. Це і головний лікар кремлівської поліклініки Василь Йосипович Гриневський, і відомий вчений академік Арон Якович Абрамович, і працівник Міністерства державної безпеки Борис Ставніцер, який був секретарем першого заступника Берії Кобулова та багато інших.

Починаючи з 1948 року, в'язні вже без конвою йшли на шахту і таким же способом повертались в барак. Після роботи кожен міг робити своє: латати спецівку, писати листи, грати в карти, читати книги (в таборі була велика бібліотека). Так що з часом перебування в зоні посиленого режиму ставало своєрідним привілеєм. Тоді як бараки в загальній зоні були переповнені, - в кожному не менше як по 150 чоловік.

В цей час на шахті трапилась аварія, в результаті якої Іван Герасименко на чотири місяці потрапив у хірургічне відділення стаціонару. На сторінках щоденника Іван Павлович зробить запис з приводу трагедії: „В цей день терміново, у середині зміни, виникла необхідність піднятися на-гора, вибити додатковий вагон лісу для однієї з дільниць. Як ветеран дільниці, я користувався неписаним правилом їхати на-гора на партії вагонів з вугіллям. Вчепився за перший. Шість вагонів мчались стволом з швидкістю 40 кілометрів. Ось і вихід з ствола. І раптом верхній ролик, порізаний тросом, зривається з гнізда і всією півметровою чавунною масою потрапляє під перший вагон, на буфері якого сидів я. В ту ж мить вагон зіскакує з рейок і перевертається. Я встиг зіскочити і притулитися до стінки шиї ствола. Проміжок між шиєю ствола і боковими стінками вагонів десь сантиметрів з 20. Мене миттю „пропрасувала” решта вагонів.

Фельдшер зафіксував травму з переломом обох ніг, з важким пошкодженням тазових кісток і деформації грудної клітки. До життя повертався Іван важко. Більше місяця найменший кашель викликав сильну кровотечу з легенів. Нестерпно боліли поламані ноги і тазові кістки. Проте молодість брала своє. Чотири довгих місяці залишились позаду і хлопець знову вийшов на роботу.

За спиною залишились шість довгих років в'язниць і концтабору, коли Івана знову згадали на прізвище. Десь у першій поло-

вині липня 1949 року несподівано викликали нагора і через чотири години Іван стояв у коридорі управління табором. Поставивши традиційні запитання, майор-начальник спецвідділу, нарешті, оголосив, що за вимогою трибуналу Одеського військового округу в'язня Івана Герасименка відправляють до Одеси, де використають як свідка „За” чи „проти” кого - цього майор не знав.

- Поїдеш, і про все дізнаєшся, - відповів.

Зранку наступного дня у супроводі конвоїрів під заздрісними поглядами товаришів, покидав в'язень Ч-427 ворота табору, де провів чотири роки.

Колеса знаменитого „століпінського” вагона-в'язниці ритмічно постукують на стиках рейок. Везуть на південь, у місто, з якого вивезли за Полярне коло 6 років тому. Десь в туманній імлі майбутнього чекає надія, що виведе за ворота табору і більше ніколи туди не поверне.

Через кілька днів після прибуття в Одесу стало зрозумілим, що викликали у справі Ющенка Юхима Нифонтовича - одного з колишніх членів підпільної організації „Партизанська іскра”, односельчанина, який був вперше заарештований у 1947 році. У 1950 році проти Ющенка готувався четвертий процес. Звинувачували у зраді Батьківщини. Йшлося про те, що, будучи заарештованим румунами в дні розгрому організації, він назвав прізвища кількох підпільників, яких потім заарештували і розстріляли.

Цілий рік знаходився Іван Герасименко у камері Одеської слідчої в'язниці на вулиці Бебеля, 12. Тримали незаконно і ніякого слідства не вели. Всілякими засобами протестував він проти цієї незаконної акції, тому що режим перебування у слідчій в'язниці був набагато суворішим, ніж в загальній. Розмовляти можна було лише впівголоса, ходити, не стукаючи каблуками, спати лише в години, визначені режимом, сидіти на ліжку, лише обличчям до дверей і т. д.

Нарешті, суд. У „воронку” привезли на подвір'я похмурого будинку, де засідав трибунал. Через годину-півтори засідання суду почалося. В залі, в особливій клітці, сидів Юхим Ющенко, підсудний – маленький, худий, обстрижений, Крім нього чимало свідків - більшість - земляки з Кримки. Серед них: Тоня Попик, Ганна

Суд присудив Юхимові Ющенку 25 років віддалених таборів. Весь процес нагадував ретельно спланований спектакль. І ось він закінчився. Свідки поїхали по домівках, а Івану Герасименку належало знову заповзати в одну з кліток „столипінського” вагону і в супроводі пильних охоронців відправлятися на каторгу у „Воркутатабір”.

У липні 1951 року - знову у Воркуті. Знову бараки знайомої вже пересилки. На третій день послали робітником на підземну дільницю № 2, яка вважалася найжахливішою з усіх. 60-сантиметровий пласт вугілля треба було вибирати з-поміж сипучої кривлі. Крім того, пласт був насичений крижаною водою. На кожного, хто мав нещастя потрапити на цю дільницю, дивились як на людину, життя якої скінчилось.

Іван Герасименко, тепер уже в'язень Е-286, відмовився йти на дільницю № 2 і заховався в одному з бараків, 16 днів умовляли. 16 ночей Івана кидали на ночівлю в карцер, попередньо роздягнувши до кальсон. Постелі ніякої. Вранці з карцеру виводять в комендатуру. Там чергове одне запитання:

- Підеш працювати на дільницю № 2?

Після відмови, 10-15 хвилин вчать шукати п'ятий куток. Після добросовісної обробки, коли на старі синці накладаються нові, знову традиційне запитання:

- А тепер підеш?

Закінчується екзекуція командою одягатись. Руки завертаються назад. І в дорогу. Шлях відомий: попереду колони тих, що йдуть на роботу в шахту. На шахті відразу ж підводять до начальника, який умовляє скоритись і взяти лопату саме на другій дільниці.

Іван вимагає роботу за спеціальністю.

- Значить не підеш? – знову запитав начальник шахти. – Ну і ну. А ти знаєш, що ми з тобою зробимо? Ні, не знаєш? Доведемо до стану, коли сам будеш повзати в ногах і слізно просити відправити саме на дільницю № 2.

Після цієї розмови відправили в шахтний карцер до кінця зміни. Далі все починається спочатку. На 16 добу, нічого не добившись, керівництво шахтоуправління направило Івана Герасименко десятником на дільницю № 5. У бригаді – 38 чоловік. Українською і

російською мовами розмовляє 5 чоловік. Решта – німецькі, фінські і угорські військові злочинці.

Недовго працював десятником. Івана зарахували в учбовий комбінат шахти № 29. Строк навчання 6 місяців без відриву від виробництва. Він захищає дипломну роботу: „Розробка і рентабельна експлуатація крупнопадаючого пласта при заданих параметрах”.

Тільки Іван отримав диплом, як прозвучало:

- Каторжнику Е-286 зібратись з речами на пересилку.

Знову пересильний табір, знайомі „століпінські” вагони на знайомій залізниці. Шлях лежить на південь, до Одеси. А причина ось у чому.

З табору до Верховної інстанції подав скаргу Юхим Ющенко на неправомірність присуду. Рішення трибуналу відмінили (вчетверте) і все починалося спочатку, в тому числі і виклик свідків. Майже рік довелося чекати, доки відбудеться суд. Нарешті цей день настав. В залі – свідки і охорона підсудного. Сам підсудний такий же сухий і маленький. На суд приїхав і Юрій Ісаченко – один з членів підпільної організації.

Суд тривав три дні. Юхима Ющенка було виправдано. Це була нечувана на той час подія. Похитнулася свята непогрішимість системи державної безпеки. Ще до смерті „корифея всіх наук” почався ледь помітний розлад цієї страшної машини винищення „крамоли”. Обвішаний рідними, Юхим вийшов на вулицю. Він був вільний, а в Івана Герасименка попереду 27 років табору.

Після другого повернення з Одеси знову в таборі шахтоуправління № 1. Іван прийняв електровоз, з якого вперше забрали в Одесу. З цієї роботи і машини викликали у липні 1955 на звільнення. Але до цього дня потрібно було прожити довгих чотири роки в тяжкій неволі.

І коли 5 березня 1953 року хтось забіг в барак, крикнув: „Підйом!”, оголосивши про смерть Сталіна. Всі на мить оніміли, а потім пролунало гомове „Ура!”, Півтори сотні людей в єдиному пориві зіскочили з нар і зі словами радості обнімались і цілувались.

Ніхто не думав про сон. Всі розуміли, що зі смертю великого тирана - неминучі зміни, які повинні змінити образ життя нещасних.

Сталін - це епоха. І в могилу він за собою потягне все що створив з допомогою влади Єжова, Берії і К^о.

Дні минали, але нічого не змінювалося. Проте невдовзі після смерті Сталіна сталися події, які яскравим полум'ям збудили надії. Це було повідомлення про створення спеціальної державної комісії по перегляду справ засуджених. В цей час на сторінках щоденника Іван Павлович відмітив: „В другій половині 1953 року я сів за написання справді капітальної праці – заяви в ЦК КПРС (якраз тоді обрали першим секретарем ЦК КПРС М.С. Хрущова) з проханням переглянути слідчу справу. Цю ідею виношував давно, ще з того часу, як з дому в листі повідомили, що в область з Бухареста, столиці Румунії, переслана в розпорядження КДБ слідча жандармська справа, яка була ними заведена після розгрому нашої організації. Моя заява ледве вмістилась на трьох десятках листів машинописного формату. Написав усе: про підпілля, його можливі причини розгрому, спосіб, яким скористався при втечі, всі інші арешти і втечі, свавілля контррозвідки, особливо СМЕРШу. Не утаїв подробиць з фальсифікації протоколів допиту в СМЕРШі.

І потягнулися дні чекання відповіді. У щоденній роботі непомітно намотувались місяці, роки. Збуджені від заціпеніння зміною в партійних і урядових верхах, тисячі людей чекали негайного полегшення свого становища. Наївності не було меж.

Через два місяці після відправлення листа з управління повідомили: заява в ЦК КПРС відіслана і звідти одержана відповідь такого змісту: „Ваше прохання про перегляд слідчої справи розглянуто комісією ЦК і передано в Верховний Суд Союзу РСР для розгляду. Про хід перегляду вам буде повідомлено звідти”. І Івану Герасименко нічого не залишалось, крім чекання.

А в цей час почалося масове звільнення засуджених. День з кінця 1954 року лише одного дня звільнили 15-20 чоловік. Це було настільки незвично, що проводжати звільнених за зону вийшли тисячі людей. Відбулося звільнення з правом виїзду на Батьківщину. Людям скоротили строк до тієї величини, яку вони відбули, і звільнили на поселення в робітничому селищі. Але вже по той бік волі. А це хоч і куца, а все ж воля.

З того пам'ятного дня почали звільняти по кілька чоловік щодня, за винятком вихідних днів. А Іван Герасименко все чекав. Час від часу на відчайдушні запити з Верховного Суду відповідали:

- Ваша справа переглядається, чекайте результату.

Кожен день перетворювався на вічність. Циркуляром звільнили всіх, хто був арештований до сповнення 18 років від народження. Іван не підпадав, під цей циркуляр, бо через останню втечу у червні 1946 року строк почав відлічуватись з дня останнього суду. Звільняли з правом виїзду на батьківщину всіх інвалідів, які мали першу групу. Звільняли всіх вагітних жінок, які народили дітей за час перебування у таборі.

У липні 1955 року, відпрацювавши третю зміну, втомлений Іван ліг спати. Прокинувся від поштовху. З потугою відкрив очі:

- Герасименко! – викликають у спецвідділ, - сказав нарядник, не вдаючись в подробиці, пішов.

„Невже воля?“ – молотком застугоніло у скронах. Через кілька хвилин Іван вже стояв біля віконця з написом: „Спецвідділ“. Звично доповів лисому майорові:

- Громадянин начальник, каторжник Е-286 з'явився по вашому виклику.

Майор, уважно подивився з-під скелець окулярів, мовчки протягнув два бланки телеграм.

- Читай, - буркнув начальник відділу, Іван став читати перший бланк: „Вітаємо мужнього борця з фашизмом з волею” – підпис

ЦК ЛКСМУ. Другий бланк текстом майже не відрізнявся, крім підпису: „Редакція „Комсомольської правди”. Адресат Герасименко І. П.”. Це було неймовірно. Передихнувши, спитав начальника відділу:

- Мені.

Він розвів руками в знак того, що сам нічого не розуміє.

- Телеграми прийшли з управління, - байдужим голосом відповів майор, - по картотечі лише в тебе сходяться ініціали.

Якби майор дав бланки і сказав: „Тобі”, не виникло б жодного сумніву, що телеграми потрапили в руки адресата.

Розгублено Іван вертів бланки, перечитуючи зміст їх.

- Ну, йди, відпочивай, - великодушно дозволив майор.

Запис в щоденнику зафіксував ті події:

„Не пам'ятаю, як пережив наступну добу. До болю хотілось вірити, що телеграми адресовані мені, але не міг далі викласти логічно ланцюжка подій. Якимось відробив зміну, відмовився від сніданку і присів у проході між нарами та й раптом заснув. Хтось мене збудив. Ще чулися слова:

- На волю... з правом виїзду... Але нічого не було.

Схопившись на ноги, оглянувся довкола. Привиділось? Приснилось?

Проте обличчя шахтарів посміхались і повторюють:

- На волю. З правом виїзду.

Проходив нарядник, сказав, щоб я негайно йшов у спецвідділ. Як висловився сусід по нарах:

- Звільнили тебе, Ваню, з правом виїзду.

Серце рвалося з грудей, все тіло біла якась лихоманка, коли я знову опинився біля знайомого віконця. Невже прийшло те, чого я чекав, про що в глухі заполярні ночі марив?”.

Зайшовши в кабінет, Іван почав доповідати:

- Каторжник Е-286...

Майор перебив Івана:

- „Не каторжник, а товариш Герасименко”.

Втративши свідомість, Іван лежав на дивані, а майор давав нюхати якісь краплі.

- Дивак ти, хлопче, як бачу – вів розмову начальник.

- Ось ти бігав, питав, набридав мені. А чого? Якщо не винуватий, то бац – і звільнили. Навіть привітали із звільненням такі високопоставлені інстанції.

- Телеграма то для тебе.

Три дні продовжувалось співставлення відбитків пальців, звіряли різні записи. Нарешті видали довідку № 3818 про звільнення з виправно-трудового табору Ж-175, де було записано:

„Герасименко Іван Павлович, 7.06.1926 року народження, уроженець села Кримки Первомайського району Миколаївської області, українець, осуджений 6.12.1944 року, звільнений 17.07.1955 року у зв'язку з припинення справи по пункту 5 статті 4 КПК РСФСР”.

І ось поїздка в пасажирському поїзді до рідних місць. На руках проїзний літер до станції Кам'яний Міст Первомайського району, тимчасове посвідчення особи, всі довідки і папери, кирпичик чорного хліба і кілька оселедців. Це сухий пайок на три дні.

...Повернувшись до рідної Кримки, Іван Павлович пішов працювати бібліотекарем сільської бібліотеки. У листопаді 1955 року одружився з сільською вчителькою Галиною Іванівною. Пізніше вступив до Одеського університету на історичний факультет, закінчивши який, працював вчителем історії у Кримківській середній школі. Став засновником і до кінця днів життя був директором музею-меморіалу іскрівців.

В указі Президії Верховної Ради СРСР від 1 листопада 1958 року „Про нагородження орденами СРСР учасників-підпільників комсомольської організації „Партизанська іскра”, що діяла в Первомайському районі Миколаївської області Української РСР в період Великої Вітчизняної війни”, говорилося:

„За мужність і відвагу, проявлені у боротьбі проти фашистких загарбників, нагородити учасника підпільної комсомольської організації Герасименка Івана Павловича орденом Червоної Зірки.

Згодом народилася книги Івана Павловича „Партизанська іскра” і „Герої Кримки”. Іван Павлович був частим гостем у трудових закладах, школах, де з захопленням розповідав про діяльність підпільної організації. Всім, кому довелося зустрічатись з ним, хто був знайомий з Іваном Павловичем, до них відношу і себе, він запам'ятався, як людина чуйна, доброго серця, людина, що протягом життя творила добро.

Роки в'язниць, тортури, заслання, непосильна робота не могли не позначитись на здоров'ї Івана Павловича. 5 червня 1979 року віком 52 роки він помер. Похований в селі Кримка, у могилі разом з підпільниками-іскрівцями, розстріляними у роки війни.

ЮХИМ ЮЩЕНКО

Далеко за межами Миколаївщини відоме село Кримка - батьківщина легендарної „Партизанської іскри”, діяльність якої увійшла яскравою сторінкою у літопис боротьби з фашистськими загарбниками.

Одним з учасників підпільної організації був Юхим Ющенко. Після того як почались арешти іскрівців, Ющенку вдалося якийсь час переховуватися. Проте 21 лютого 1943 року він був заарештований румунською владою в селі Кримка. На першому ж допиті його жорстоко б'ють, але не дочекавшись зізнань, на лобі і на щоках ставлять печатки „внески сплачені”. Через декілька днів Юхи́ма передають гестапо і переводять до Первомайська, а 26 травня 1943 року відправляють до тираспільської в'язниці.

В одному з приміщень міста Тирасполя проходив процес над останньою групою учасників підпільної організації «Партизанська іскра». За вироком суду Юхи́ма Ющенка було осуджено на довічну каторгу. Після винесення вироку він перебуває у тираспільській в'язниці. В тюрмі був створений підпільний штаб, який розробив план повстання.

Всередині березня 1944 року есесівці, переставши довіряти своїм союзникам, раптом змінили охорону румунської королівської жандармерії і негайно приступили до здійснення злочинного плану знищення ув'язнених.

„В перших числах квітня, - скаже Юхим Ющенко на першому допиті в 1949 році слідчому лейтенанту Первомайського відділення КДБ Белих, - став помічати, що німці значно частіше почали розстрілювати радянських громадян, які знаходились в тюрмі, хоч і не були засуджені судом до розстрілу. Мені було видно з камери

через вікно, як німці виводили на подвір'я з камер арештованих, садили їх в автомобілі і кудись відвозили, а назад привозили лише особисті речі засуджених”.

Після того, як в'язні побачили ці дії гестапівців, вони домовились: що б не стало - здійснити втечу. З цією метою один з заарештованих почав робити отвір в стелі загостреною ложкою, інші йому допомагали. Та раптом один з сусідів по камері почав кричати, видаючи охороні підготовку до втечі. Хтось схопив його, почав душити. Вирвавшись від переслідувача, той закричав ще дужче. Цей крик почула охорона, яка почала через двері стріляти у в'язнів.

Коли стрілянина припинилась, було вирішено гуртом налягти на двері для того, щоб зірвати їх з петель і вийти з камери. Зламавши двері в'язні почали вибігати. Охоронники відкрили вогонь, проте групі вдалося втекти. Серед утікачів було троє іскрівців: Юхим Ющенко, Микола Остапенко, Михайло Скиба.

Шлях втікачів лежав до хутора Ближнього, розміщеного поблизу Тирасполя, де проживала тітка Юхима - Ветя Сокур. Через декілька днів німці помітили юнаків. У зв'язку з тим, що ні в кого не було ніяких документів, їх відправили до табору, де перебували радянські громадяни.

Визволені нашими військами 23 серпня 1944 року, вони відразу були мобілізовані Каушанським польовим райвійськкоматом до Радянської армії. Для проходження служби всі троє були направлені в 213 запасний стрілецький полк. Через місяць Юхима переводять до окремого учбового батальйону 195 стрілецької дивізії.

Загартування в підпільній боротьбі, люта ненависть до загарбників, пам'ять про звіряче знищення товаришів закликали до помсти, і колишні підпільники першими підіймались в атаку, нищівно громлячи ворога на шляху до його лігва.

Через півтора року Юхима Ющенка переводять до 181 стрілецької дивізії, де призначають командиром відділення автоматників. З цієї частини в 1947 році він демобілізується.

Повернувшись в рідне село Кримку в квітні 1947 року, Юхим працює рядовим колгоспником колгоспу імені Ворошилова. За пропозицією Івана Порфіровича Ляшка, голови колгоспу і голо-

ви сільської Ради, Юхим Ющенко в лютому 1948 року переходить працювати секретарем сільської Ради. З квітня 1948 року працює обліковцем тракторної бригади Кам'яномостівської МТС, де і був 13 травня 1949 року заарештований.

Слідчого КДБ лейтенанта Белих не цікавила біографія Юхима Ющенка. Запитання давались для порядку. Слідчому потрібно було вирішувати зовсім іншу проблему. На Ющенка в органи КДБ поступив донос, що він зрадник. По його вині були заарештовані підпільники Микола Остапенко і Володимир Білоус, пізніше розстріляний жандармами. Йому ставилося в вину, що він викрив „підпільника” Нікуліна в антирумунській агітації під час проведення ставки віч-на-віч (до речі Нікулін до підпільної організації ніколи не належав).

Свідчили проти Ющенка особи з досить сумнівними даними: колишній поліцай Глуховський, пізніше було встановлено, що Нікулін - його родич, жителі села Тетяна Попик і Катерина Меленчук. На послідуючих процесах слідчий вишукує нових свідків, які погодяться свідчити проти Юхима. Але в кінці кінців, певно, і в колишніх поліцаїв пробудиться совість, і вони зізнаються в наклепі, що стане підставою для звільнення на волю. Але до цього часу пройде чотири процеси військового трибуналу, які будуть звинувачувати Ющенка у зраді. Кримінальна справа № 6830-с досягне 1428 сторінок і розміститься в чотирьох томах.

Тому слідчому потрібно було зробити все можливе, щоб виявити ще одного, прихованого зрадника, винного в загибелі іскрівців. На допитах він вимагав і вимагав від Юхима лише одного: припинити обман слідства і чистосердечно розповісти про зрадницьку роль, вимагав назвати співучасників злочину.

Кожне нове слідство розпочиналось вимогою про дачу правильних і справедливих показань. Коли слова не діяли, в хід йшло грубе, але професійне застосування сили.

Слідчий оперував даними свідків Глуховського, Нікуліна, Меленчук. Попик вимагав визнати їх правильними. На кожному допиті Ющенко заявляв, що не підтверджує показань свідків, так як вони неправдиві. Не брав до уваги слідчий і те, що 25 свідків, яких

він допитав, не підтверджували зрадницької діяльності Юхима, а навпаки, говорили за нього лише позитивно.

Уже 12 липня 1949 року слідство було закінчено, а наступного дня було оголошено обвинувачення Юхима Нифонтовича Ющенка, звинувачуваного по статті 54-1 А КК УРСР в тому, що він ухилився від участі в нападі на жандармерію, видав членів „Партизанської іскри” Миколу Остапенка, Володимира Білоуса.

В селі Кам'яна Балка вказав на „підпільника” Миколу Нікуліна. Вмовляв під час ставки віч-на-віч з Тетяною Попик зрадити і видати свого брата Дмитра Попика. На засіданні суду військового трибуналу свідки почали змінювати попередні дані, плутатись і самі собі суперечити.

Таким, що не відповідає дійсності, назве головний обвинувач свідчення Т. Попик про передачу Ющенком списків членів підпільного комітету, комсомольського штапу „Внески сплачені” жандармерії. Адже ще в 1943 році під час обшуку на квартирі Дмитра Попика при понятях вони були знайдені. Все це дало можливість голові військового трибуналу зробити заяву про те, що в такій ситуації неможливо встановити винність чи невинність Юхима Ющенка. На підставі сказаного і керуючись статтею 280 КПК УРСР, військовий трибунал вирішив задовольнити прохання головного обвинувача і захисту. Справу стосовно Ю. Н. Ющенка по статті 54-1 повернути військовому прокурору військ МВС Одеської області на дослідження.

І знову справа потрапила до рук слідчого лейтенанта Белих. Підсудний все мовчав, не хотів визнати себе винним. хоч як не старався слідчий. Протягом п'яти місяців на ім'я воєнного прокурора надійшло п'ять рапортів з проханням продовжити строки по справі Ющенка. Довівши кількість свідків до 48 чоловік, слідчий вважав, що тепер справа Ющенка буде розглянута в трибуналі і обвинувачення неминуче доведено.

10 травня 1950 року розпочалося третє засідання військового трибуналу Одеської області (другий процес проходив 1 квітні 1950 року і був відкладений за недостатністю фактів обвинувачення). Як не намагались судді і прокурор збити з пантелику Юхима, які тільки питання не ставили, щоб затягнути його в пастку, проте

змушені визнати, що й на цей раз не має досить підстав, щоб винести обвинувачення. Справу знову було передано на дослідження з припискою: „Якщо органи попереднього слідства не представлять після додаткового розслідування нові докази і факти, які б викривали Ющенко у зрадницькій діяльності то дана справа підлягає припиненню.

19 травня 1950 року кримінальна справа знову поступає в розпорядження лейтенанта Белих. Тепер вже 10 рапортів надійшло на ім'я прокурора військового округу з проханням продовжити слідство і утримувати під вартою Ющенко. Не добившись зізнання з допомогою погроз і фізичного застосування сили слідчий пішов на явну фальсифікацію. З виправно-трудових таборів був привезений колишній поліцай Солтановський для дачі свідчень. Під час свідчень лейтенант Белих запропонував злочинцю, справедливо осудженому військовим трибуналом, виступити на судовому засіданні з свідченням проти Ю. Н. Ющенко. Взамін за це він обіцяє йому посприяти в достроковому звільненні. Отримавши згоду і оформивши відповідні протоколи, справа була знову передана до військового трибуналу.

Судовий процес, що відбувся 14-16 листопада 1950 року, нагадував ретельно спланований спектакль. Маючи в своєму розпорядженні нові свідчення і факти, суд виніс вирок: „Ющенку Юхима Нифонтовича на підставі статті 54-1А КК УРСР піддати заключенню у виправно-трудовах таборах строком на 25 років з поразкою в правах по пунктах а, б, в, е статті 3 КК УРСР строком на 5 років з конфіскацією всього майна”. Було прийнято рішення про позбавлення медалі „За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні”. Відбувати покарання Юхима Ющенко відправляють в Північний край. В селищі Пукса-Озеро Архангельської області він працює вантажником на лісоповалі.

Проте жорстока несправедливість, підлий наговор на суді не дають спокою. До військового трибуналу Київського військового округу відразу ж після рішення суду поступила касаційна скарга адвоката, яка була залишена без задоволення.

Сам Юхим Ющенко написав протест до військової колегії Верховного Суду СРСР на несправедливість вироку.

18 квітня 1951 року рішення військового трибуналу відмінили вчетверте, і все почалась спочатку в тому числі і виклики свідків. Майже рік довелося чекати, поки відбудеться новий процес. Нарешті, цей день настав - 9 червня 1952 року. Суд тривав три дні. На новому процесі, не визнаючи себе винним, Ющенко звинуватив Нікуліна і Тетяну Попик в наклепі проти нього. На суді стало явним, що колишній поліцай Глуховський і Нікулін знаходяться у родинних зв'язках, що Нікулін ніколи не був учасником „Партизанської іскри”, крім того під час окупації вони брали участь у проведенні обшуків у радянських громадян. В їх діях суд знайшов склад злочину, передбаченого статтею 89 КК УРСР. Військовий трибунал визначив розслідувати факти і в разі підтвердження притягти Нікуліна і Глуховського до відповідальності по статті 89 КК УРСР. Солтановський, який дав згоду слідчому лейтенанту Белих звести наклеп на Ю.Н. Ющенка, раптом на процесі заявив, що під тиском слідчого він дав неправдиві факти у зв'язку з тим, що йому обіцяли зменшити строк покарання і випустити з тюрми. Проте пройшов час, але нічого зроблено не було. Після таких визнань голові військового трибуналу нічого не залишилось, як, керуючись статтями 296, 297, 302 КПК УРСР, Юхима Нифонтовича Ющенка по статті 54-1А КК УРСР вважати виправданим. Відмінити всі звинувачення і з-під варті негайно випустити. Це була нечувана на той час подія. Похитнулася свята непогрішимість системи державної безпеки. Ще до смерті „корифея всіх наук”, почався ледь помітний розлад цієї страшної машини винищення „крамоли”.

Оточений рідними, Юхим вийшов з залу суду на вулицю. Він був вільний. Справа Юхима Ющенка, яка розглядалась 29.07.1949 року, 01.04.1950, 19.05.1950, 14.11.1950 і 13.06.1952 років, була, нарешті, припинена. Справедливість перемогла. Прокурором був внесений спеціальний протест по веденню слідства. Повернувшись до рідної Кримки, Юхим Нифонтович продовжував працювати в рідному колгоспі. Заочно закінчує Новобузький технікум механізації і електрифікації сільського господарства. Згодом працює головою виконкому сільської Ради, секретарем парторганізації місцевого колгоспу „Партизанська іскра”.

АРХІВИ НІМЕЧЧИНИ ПРО ОКУПАЦІЮ І ВІДСТУПИ НІМЕЦЬКИХ ВІЙСЬК з МИКОЛАЇВЩИНИ (СЕРПЕНЬ 1941 - БЕРЕЗЕНЬ 1944 РОКІВ)

В воєнному архіві Національної народної армії Німеччини є чимало документів, що стосуються подій Другої світової війни. Серед них є зведення, інформації, довідки про бойові дії військових частин фашистської Німеччини в серпні 1941 року та в березні 1944 року на території Миколаївської області, про стан економіки Миколаївщини, діяльність фашистської адміністрації в період тимчасової німецько-фашистської окупації області, евакуація закладів окупантів з Миколаєва.

Документи, що вмістились на 150 сторінках, розповідають про дії 2-ї та 6-ї сухопутних армій, дають інформативні дані, а також щоденні повідомлення. Архіви містять карти Миколаївської області в серпні 1941, а також під час відступу в березні 1944 року – службові повідомлення про обговорення економічних питань в Миколаєві, повідомлення про введення в дію на території області есесівського полку „Адольф Гітлер” і італійських військових частин, особисті листи керівників СС і поліції Миколаєва, в яких дається інформація про стан справ в області, про те, як виконували свої обов’язки начальник СС і начальник поліції. Слід зауважити, що в німецьких архівах війська СРСР називаються „ворог”, „противник”. Тому на сторінках статті радянські частини будуть виступати як ворожі. Вперше вводяться до наукового обігу нові дже-

рела, що дадуть можливість глибше побачити, які здійснювалася окупація області та як відбулося вигнання окупантів з її території.

Вже на початку червня 1941 року німецька розвідка повідомляла, що на стапелі в Миколаєві знаходиться лінійний корабель, довжиною 270 м, будується великий корабель, що є авіабазою або авіаносцем, також 3 крейсери типу Кіров. Один з них на стапелі і два на спорядженні. Знаходиться резервна авіаескадрилья з 108 літаків. Тут же повідомлялось, що розвідка берегового укріплення є надзвичайно тяжкою. Миколаїв - головна будівельна верф на Чорному морі, що захищена укріпленнями на море. Біля Очакова знаходиться база підводних човнів. Дані про гармати та їх калібри, основані на повідомленнях, дуже тяжко перевірити. Не випадково освідомлювач писав, що дані можуть лише претендувати на правдивість, але не обов'язково повинні бути прийняті¹.

13 серпня 1941 року німецька розвідка із Миколаєва повідомляла про те, що, з заводу №198 (Чорноморський суднобудівний завод) до Маріуполя відбуксовані повністю збудовані кораблі:

1 крейсер тоннажністю більше 10 000 тонн;

2 малих крейсери по 5000 тонн, один з них повинен бути завершений в кінці 1941 р., інший - в 1942 р.;

3 підводних човни, два з яких повинні були вступити в дію в 1941 році;

1 канонірка.

У своєму зверненні розвідка пропонувала знищити караван суден ще до досягнення відкритого моря. Крім цього, в донесенні давалася детальна інформація про будівництво різних типів суден та пропозиція якнайшвидшого використання суднобудівних заводів після захоплення Миколаєва.

В донесенні по заводу ім. 61 Комунара німецькі шпигуни повідомляли про наявність обладнання на заводі, про евакуацію в тил ворога станків, техніки, про стан недобудованих крейсерів. Тут ще говорилося про евакуацію шкіряного заводу. В кінці донесення стверджувалось, що інформація надана двома конструкторами заводу, один з них - керівник великого відділу, інший - майстер².

В оперативному зведенні 11 армії за 3 серпня 1941 року повідомлялось про захоплення великих ворожих сил в районі південно-

західніше Новоархангельська і північніше Первомайська та про допомогу, яку надав угорський мотоциклетний корпус. 1 танкова група закрила відступ ворожого війська і силами 14 армійського корпусу 3 серпня перед обідом взяла м. Первомайськ. При цьому була затримана велика кількість великої рогатої худоби, свиней сільськогосподарських інструментів і тракторів, що намагалися перевести за Дніпро.

4 серпня група армії „Південь”, куди входив кавалерійський румунський корпус, підійшов західніше Кривого Озера. Було встановлено зв'язок з 17 армією, куди входив угорський мотоциклетний корпус, що знаходився біля Первомайська³.

1 танкова група 11 армії оточила ворога біля Первомайська і почала просуватись в південно-східному напрямку.

52 армійський корпус 17 армії перекрив дорогу на Миколаїв, Кіровоград.

5 серпня передовий загін 3-ї румунської армії захопив В. Врадіївку, продовжуючи знищувати ворога. Нічні спроби ворога прорватися були придушені. Противник намагався забезпечити оточеним частинам повітряний коридор і вступив в сухопутний бій, прикриваючись бомбардувальниками та винищувачами.

Наказ про продовження наступу 11 армія отримала 6 серпня. Ворог, що напередодні відступив великими силами напав на північний фланг 54 армійського корпусу, але його атаки в запеклих боях були відбиті. Бійці армії, знищуючи ворога, ведуть бої за плацдарм через річку Південний Буг під Вознесенськом.

Перед наступаючими частинами були поставлені такі завдання:

- 54 армійський корпус не допускає прориву ворога, відкинутого північною групою на південь і захоплює залізничну колію в районі Вознесенськ;

- 4-й румунський армійський корпус знищує ворога, що тримається на лінії ДОТІВ⁴;

- 3-тя румунська армія очищає від ворога територію південно-східніше Кривого Озера до Південного Бугу і перегороджує дорогу перед Вознесенськом.

- Італійський експедиційний корпус з дивізією „Пазубіо” і частинами, що є в розпорядженні корпусу, досягає Кривого Озера. Шлях подальшого просування на Курячі Лози;

- 4 авіакорпус буде підтримувати оборонні бої 54 армійського корпусу шляхом збройної розвідки і нападати на стоячі цілі перед наступаючим флангом армії. Крім того, наступати на Вознесенськ і місця наводки мосту через Південний Буг.

Розвідці ставилося завдання дізнатися, де ворог відходить. В повідомленні за 6 серпня, що 3-тя румунська армія просувалась півніше і південно-східніше Кривого Озера, Угорський швидкохідний армійський корпус просунувся далі на південь 1 мотобригадою досягнув Первомайська. 14 армійський корпус 16 танкової дивізії знаходився північно-східніше Костянтинівської висоти, північніше Трикрат, оточивши Костянтинівку. Оточений противник стоїть перед знищенням. Взято полон головнокомандуючого 6-ої російської армії. Число полонених за 6 серпня збільшилося рівно на 10 000 чоловік.

16 танкова дивізія захопила Вознесенськ⁵.

Угорський мотоциклетний корпус 8 серпня закріпився на Південному Бузі від Колоскова до Костянтинівки. В повідомленні за 10 серпня говориться, що 11 армія переслідує ворога по всьому напрямку на Миколаїв. Передовий загін 14 армійського корпусу досягнув залізничної лінії Одеса-Веселинове.

3 румунська армія просувалась в напрямку до Південного Бугу в районі Доманівки та північно-західніше її.

48 армійський корпус першої танкової групи південніше Бугу прорвався на південь і силами 16 піхотної дивізії, просуваючись на Миколаїв, досяг Арнаутне.

Станом на 11 серпня 14 армійський корпус 11 армії захопив перехід через Тилігульський лиман в 3-х кілометрах західніше Ташино, зупинив і розбив там ворожі кавалерійські колони.

14 армійський корпус 16 піхотної дивізії прорвався в напрямку на Миколаїв і взяв після бою Михайлово і Сухий Єланець.

Станом на 12 серпня передовий загін 11 армії знаходився в 10 км західніше Миколаєва. 11 армійський корпус дійшов Бугу південніше Вознесенська. Італійська дивізія „Пазубіо” дійшла Бугу

на кордоні Веселиново. 16 піхотна дивізія і 16 танкова дивізія наступала з району Нової Одеси в східному напрямку⁶.

Вечірнє повідомлення групи армій „Південь” від 12.08.1941 року вказувало на те, що перед 11 армією ворог даремно намагався забезпечити переправу запекло воюючих між Миколаєвом і Новою Одесою. Ворогом залишена зброя, перебіжка дрібних підрозділів вказує на явища розкладу військ ворога.

Ворог залишив 5 літаків, 54 гармати до 21 см., 9 протитанкових гармат, 5 мінометів, 30 кулеметів, 2 польові кухні, 32 вантажні машини, 2 легкові автомашини, 1 похідну радіостанцію, 17 тракторів, 7 гусеничних тракторів, 91 іншу машину, 1 стереотрубу, парашути, багато коней, велику кількість артилерійських боєприпасів, крім того, було полонено 1291 чоловіка⁷.

Перед першою танковою групою ворог відходить до Миколаєва сильними колонами на схід. Певно, для прикриття відступу він вперше захищається на лінії Нова Одеса – Новопетрівське. Введені для зломлення опору в дію 130 і 164 мотострілкові дивізії. Південніше Інгулу ворог чинить опір в Новому Бузі, на який наступають окремі частини 16 танкової дивізії.

Північніше Миколаєва, під Новою Одесою і східніше, ворог чинить сильний опір і при цьому встановлює в великій кількості міни⁸.

В ранішньому повідомленні за 13 серпня говорилося про те, що перед правим флангом першої танкової групи ворог вперто захищався на лінії Нова Одеса – північно-західніше колгоспу Петровського, ведучи місцевий контрнаступ. Біля Нової Одеси ведеться тяжкий артилерійський вогонь. На східному березі Інгулу 16 танковій армії вдалося ворога, що чинив опір, відкинути через Полтавку на 20 км на південно-захід. У Новому Бузі і Ново-полтавці ворог вперто тримається проти есесівського полку „Адольф Гітлер”. На схід від залізничного вокзалу Новий Данциг (Виноградівка) виявлено аеродром з 15 винищувачами, а також по обидві сторони 20 танків. На схід від Інгулу взято в полон 527 військовополонених 5 кавалерійської дивізії, 161 гармату, 35 танків, 582 автомашини, захоплено і знищено 6 літаків⁹.

54 армійський корпус 11 армії знаходився в 15 км західніше Миколаєва, 75 піхотна дивізія підійшла до самих Криничок. 30 і 11 армійський корпус в переслідуванні ворога захопив більше 20 км території.

Угорський мотоциклетний армійський корпус приступив до прориву на Миколаїв, воюючи південніше Троїцького і Сухого Єланця проти ворога, який чинив упертий опір¹⁰.

У районі Миколаїв-Трихати-Кринички ворожі сили намагаються забезпечити берегову переправу шляхом запеклого опору ар'єгардів. Через Буг відбувається рух ворожої техніки.

Головні сили 9 ворожої армії, що складалась з 9 стрілкових дивізій, розбитої 11 армією, відійшли на схід. Захоплено залізничний вузол в 5 км східніше Миколаєва 16 танковою дивізією. В Новому Бузі і Новополтавці ворог ще тримається. Есесівський полк виводиться через Первомайськ-Арбузинку-М.Братське на Новоіванівку-В.Сербулівку-Єланець. Есесівський полк „Адольф Гітлер” отримав завдання зробити розвідку через Єланець до лінії Сухий Єланець – Новопетровське. В 18.00 10 серпня розвідувальний батальйон дійшов до Єланця, що залишився вільним від ворога. Есесівський полк по наказу Армії „Південь” був зупинений і залишається в районі Іванівки – В.Сербулівки – Єланець. Нове завдання для есесівського полку „Адольф Гітлер” поступило 11.08 1941 р. о 22 годині 45 хв. Воно було таким: есесівський полк готується прослідкувати за воюючими частинами 16 танкової дивізії через Новий Буг. Завдання - прорватись через Явкино-Засілля-Новий Буг до залізничної дороги і дороги Миколаїв-Херсон¹¹.

Проте 12 серпня в 00 год. 43 хв. наказ було відмінено по радіо, і есесівський полк залишився на старій позиції. О 12 год. 30 хв. есесівський полк разом з розвідувальним батальйоном виступає через Ольвіополь на південь, досягнувши Антонівки. Далі розвідувальний батальйон через Антонівку-Новополтавку слідує на Явкино.

3-й батальйон бере на себе охоронні частини 1-го батальйону і готує наступ на Новий Буг. Розвідувальний батальйон появляється в Новополтавці, зайнятій ворогом і просувається на південь через Дмитрівку-Полтавку. Перший батальйон нападає на Ново-

полтавку, досягає Явкино і просувається далі на Засілля, якого досягає о 19 год. 15 хв.

2 батальйон після обіду просувається на Новополтавку південніше відрізу Єфінгар-Піски¹².

Охороняючі частини 3-го батальйону просуваються приблизно на 3,5 км західніше Нового Бугу. В Новому Бузі ворог чинить сильний опір при підтримці багаточисленних середніх і важких батарей.

16 танкова дивізія досягнула після обіду залізничного вузла в 6 км на схід від Миколаєва.

Протягом дня повторювались повітряні напади великих ворожих сил на шляху руху есесівського полку „Адольф Гітлер”, командуючий пункт якого розмістився в селі Софіївка, в 9 км на захід від Нового Бугу.

14 серпня есесівському полку „Адольф Гітлер” був наданий наказ разом з 16 танковою дивізією брати участь у нападі на місто Миколаїв¹³.

14 серпня 54 армійський корпус і 72 піхотна дивізія 11 армії підійшли до Миколаєва. 30 армійський корпус досягнув П. Бугу під Ковалівкою. 3 румунська армія розмістилася між Вознесенськом і Ковалівкою. Південніше Вознесенська стоїть італійська дивізія Пазубіо, яка готова до переправи через П.Буг. 16 танкова армія прорвалась у Миколаїв. Есесівський полк „Адольф Гітлер”, що слідував за 16 танковою дивізією, підійшов до лінії Явкино. Угорський мотоциклетний армійський корпус вів боротьбу північно-східніше Новопетровського¹⁴.

Ввечері 54 армійський корпус зустрів сильний опір ворога в укріпленнях північно-західніше Миколаєва. Спроби прориву ворога, оточеного в районі Криничок і на сході Нечаяного в північно-західному напрямку, ліквідовані.

30 армійський корпус після того, як було зломлено затятий опір ворога під Трихатами, весь фронт переслідування досягнув П.Бугу.

Станом на 14 серпня німецька розвідка повідомляла, що 3 кораблі водотонажністю по 3000 т направляються з Миколаєва в Одесу, 1 транспортний корабель і 6 ботів південніше Миколаєва

направляються на Південь. Було взято в полон 200 військових, 8 літаків, 2 з них збиті і 6 знищені на землі, 5 гранатометів, 4 станкових кулемети, 1 чотирьохствольна установка-кулемет, 1 зенітна гармата, 49 вантажних машин, 5 легкових машин, 14 тракторів. Для захисту відступу ворог спорудив безперервну оборонну лінію Нова Одеса-Новий Буг. Сила опору залежно від місцевих керівників різна. Лінія оборони була прорвана в різних місцях, взято в полон близько 400 полонених. Частини ворога намагаються прорватись на схід через Інгул біля Пісків, Новоданцига і Грейгово. Біля с.Піски здалися в полон розбиті ворожі частини без командирів. Захоплені Новополтавка і Новий Буг¹⁵.

15 серпня 54 армійський корпус 14 армії весь день вів бої північніше Очакова і передовим загonom захопив Анчекрак, а 72 піхотна дивізія прорвалася до Варварівки.

Понтонний міст біля Миколаєва зруйновано відступаючими частинами ворога. 73 піхотна дивізія 11 армії знищувала ворожі частини, що траплялися на її шляху. 48 армійський корпус 1 танкової армії оточив ворожі війська, що знаходились між Бугом і Інгулом, відбиваючи всі спроби прориву. 2-га угорська бригада знаходиться в 3 км північніше Гур'ївки, а 1 мотобригада взяла Кандибіно. Есесівський полк „Адольф Гітлер” зімкнувся з 16 танковою дивізією і частинами під Бармашово і Явкино забезпечує охорону з півдня і південного сходу.

11 армія після знищення залишків ворога на П.Бузі в районі Варварівки розмістилася південніше Вознесенська. Миколаїв ще знаходився в руках ворога.

Частинами, що просувались до Очакова, досягли Комбурлеївки¹⁶.

Вечірнє оперативне повідомлення за 15 серпня давало інформацію про те, що 1 танкова армія продовжувала наступ на противника в Миколаєві і досягла угорським розвідувальним мотоциклетним корпусом з півночі лінії Гур'ївка-Кандибіно, просунулась на східний берег Інгулу і досягла південно-східної околиці Миколаєва. Спроби прорватись через Інгул на схід і південний схід на лінії Піски – ст. Кульбакіно були відбиті. Противник, що прорвався з Херсону в спину німецьким військам, що знаходились на схід від Миколаєва, був знищений в контрнаступі.

Ранкове повідомлення 16 серпня давало інформацію про те, що 48 румунський корпус, що знаходиться біля Миколаєва, вперто бореться проти спроб ворога прорватись. У зв'язку з захопленням плану радіозв'язку стало відомо, що 26 кавалерійська, 223, 253, 273 стрілкові дивізії підпорядковані Одеському військовому округу. Протягом дня було взято в полон 8545 військових, серед них командир 253 стрілкової дивізії. Захоплено трофеї: 29 гармат, 35 протитанкових гармат, 2 танки, 45 вантажних машин, 1 поїзд з боєприпасами, 57 коней. Втрати ворога за день - 800 чоловік знищено. Вперше в повідомленні є інформація про значні німецькі людські втрати, хоча втрати ворога більші. У вечірньому повідомленні говорилось про те, що 50 піхотна дивізія прорвалася в напрямку до Очакова і знаходиться головною колоною в 15 кілометрах північніше міста. 48 армійський корпус першої танкової армії веде тяжкі бої проти сильної ворожої оборони в східній частині Миколаєва. Спроби прориву на схід і контратаки зі східного напрямку продовжуються. Оточення і знищення ворога північніше Миколаєва продовжується¹⁷.

Угорський мотоциклетний армійський корпус перейшов у наступ по лінії дороги Миколаїв - Новоданциг.

У районі Миколаєва йдуть тяжкі бої проти ворожих спроб прориву. Захоплено в полон 1 генерала і 2552 військових, 5 літаків на землі знищено. В бою під Миколаєвом розбито 962 стрілковий полк червоних, при цьому 200 чоловік вбито.

Полонений солдат парашутно-десантних військ повідомив, що 16 серпня в 03 годині ранку він з парашутом разом з 150 чоловіками і 10 молодшими сержантами в цивільному був викинутий з літака. Мета десанту – знищення мостів. Наступні літаки повинні скинути для десанту підривні засоби. Полонений стверджує, що такі групи часто закидались.

У ранковому повідомленні 11 армії групи „Південь” говорилось, що фортеця Очаків місцями сильно укріплена. Очікується місцевий захист. Напружена робота на аеродромі Очаків, захист якого за повідомленнями полонених посилюється артилерією.

17 армія повідомляла, що після падіння Миколаєва в місті ще йдуть бої в окремих будинках. У східній частині Миколаєва на-

ступ більш сильних ворожих частин з сходу, півночі і заходу на нашу бойову групу. Тяжкі бої ідуть у Засілля¹⁸.

У вечірньому повідомленні говорилось, що бої за Миколаїв закінчені. 48 армійський корпус 16 танкової дивізії 1 танкової групи захопив Миколаїв. Західний берег Інгулу очищений від ворога. Німці діляться враженнями про місто та верф Миколаїв. Частини 50-ї піхотної дивізії 11 армії дійшли до с. Федорівки і знаходяться в 10 км північніше Очакова. 72 піхотна дивізія після знищення оборони мосту захопила мостову переправу Миколаєва і створила з одним батальйоном плацдарм, міст зруйновано.

У телеграмі начальнику тилу армії „Південь” за 18.08.1941 року говорилось, що 50 піхотна дивізія 11 армії знаходиться на підступах до Очакова, захоплює повільно позиції під сильним ворожим артилерійським вогнем. 48 армійський корпус переслідував на схід і південний схід відступаючого ворога по лінії Миколаїв-Засілля-Новопетрівка¹⁹.

У вечірньому повідомленні розвідки говорилось про ворожий повітряний наступ з Очакова на 54 армійський корпус, що ведеться безперервно. Ворожий крейсер перед Миколаївкою східніше Очакова дав декілька пострілів і зник у південному напрямку. Інший військовий корабель знаходився між островами Березань і Аджияскою.

Було знищено частини ворога під Снігурівкою, при цьому взято в полон 750 чоловік.

В боях за Миколаїв, крім військовополонених, розбито 76, 94, 154, 218, 264 ворожі стрілкові дивізії²⁰.

19 серпня повідомляється про те, що 50-піхотна дивізія 11 армії продовжувала атаку проти дуже захищеного Очакова. Ворог намагався під сильним вогнем берегової і корабельної батареї як можна довше утримати Очаків. 48 корпус і 16 танкова дивізія першої танкової армії провела заходи запобігання по знищенню промислових і портових споруджень.

20 серпня 50 піхотна дивізія 54 армійського корпусу підійшла берегом і знаходиться в 8 км північно-східніше Очакова. Сильний вогонь ворожої артилерії як з військових, так і з озброєних торго-

вих суден вівся по німецьких військах. 16 танкова дивізія поставила під охорону всі промислові і портові споруди в м. Миколаєві.

Частина есесівського полку „Адольф Гітлер” завоювала під Снігурівкою невеличкий плацдарм через Інгулець.

21 серпня продовжувався сильний артилерійський вогонь з укріпленого Миколаєва. 22 серпня 50-та піхотна дивізія після жорстокого бою проти тяжкої берегової артилерії, військово-морських сил і мінних полів взяла фортецю Очаків. Тяжкі втрати ворога - 800 полонених²¹.

23 серпня начальник повідомлень командування 11 армії підполковник Освальд оглянув верф Миколаїв і телеграфував у Берлін, що вона була зруйнована руськими в великих масштабах. В непошкоджених транспортних цехах знаходиться велика кількість сучасних акуратно запакованих станків, відправка яких руськими не могла бути здійснена. Необхідно використати механізовану рятувальну команду²².

У повідомленні в Берлін про захоплену сировину в Миколаєві від 19 вересня 1941 року говорилось:

Залізо і сталь

Феррохром – 6 тонн
Ферромарганець – 30 тонн
Ферромолібден - 6 тонн
Феррокрамній - 10 тонн
Залізо необроблене – 4000 тонн
Залізо лом – 10000 тонн
Сталь необроблена – 5350 тонн
Титанова руда – 40 тонн

Кольорові метали

Сировина

Алюміній (чистий) – 4 т.
Мідь (електроліт) – 87 т.
Мідь (неочищена) – 1 т.
Латунь – 77 т.
Цинк (чистий) – 2 т.
Ртуть – 6 кг.

Второсировина

Алюміній (чистий) - 10 т.
Алюміній (зв'язаний) – 13 т.
Мідь (чиста) – 27 т.
Латунь – 231 т.

Напівфабрикати

Алюміній (зв'язаний) – 40 т.
Мідь – 22 т.
Латунь – 235 т.

Промислові масла і жири

Льняне масло (оліфа) – 18 т.
Древесне масло – 14 т.
Парафін - 3 т.
Столярний клей – 24 т.

Каміння і ґрунти

Азбест (волокно) – 282 т.
Графіт – 90 т.
Плавлений кварц – 5 т.
Слюда – 0,1 т.

Шкіра

Бичі шкури – 5950 шт.
Кінські шкури – 200 шт.
Телячі шкури – 100 шт.
Овечі і козячі шкури – 2850 шт.
Інші шкури – 29000 шт.
З них 1000 – свинячі.

Текстильна сировина

Конопля – 12 т.
Войлок – 2 т.
Шерсть – 60 т.
Шерсть відходи – 2 т.
Бавовник – 358 т.
Відходи бавовни – 264 т.
Шерсть тварин – 0,1 т.

Лісоматеріали

Дуб – 2600 м³.

Пробкова кора – 7 т.

Мінеральне масло

Автомобільне і карбюраторне пальне – 22 м³.

Авіаційне пальне – 5 м³.

Тракторне пальне – 460 м³.

Дизельне паливо - 754 м³.

Рідке паливо – 4418 м³.

Змазочне масло – 87 м³.

Змазочне масло очищене -258 м³.

Масло для циліндрів – 76 м³.

Веретене масло – 15 м³.

Дьогтьове масло – 1 м³.

Осьове масло – 1 м³.

Трансформаторне масло – 1 м³.

Турбінне масло – 29 м³.

Машинне масло – 68 м³.

Керосин – 254 м³.

Бензол – 1 м³.

Технічний вазелін - 4 м³.

Масло для зброї – 2 м³.

Асфальт - 15 м³.

Гума – 80 т.

Корабельні канати – 30 т.

Зеркальний чувун (12-14 % зміст марганця) – 40 т.

Кишки

Коров'ячі кишки – 229400 м.

Пузирі свиней і корів – 20000 шт.

Пузирі биків – 15000 шт.

Баранячі пузирі – 25000 шт.

Свинячі кишки прями – 12000 шт.

Свинячі кишки круглі – 70000 м²⁴

Erweiterte Rohstoffe - Bestände

(bis 19.9.1941.)

in Nikolajew und Cherson.

Eisen und Stahl

Ferro-Chrom	t	6
" Mangan	"	30
" Molybdän	"	6
" Silizium	"	10
Eisen, roh	"	4 000
" Schrott	"	10 000
Stahl, roh	"	5 350
Titaners	"	40

NR-Metalle

Rohmaterial

Aluminium, rein	t	4
Kupfer, Elektrolyt	"	87
" roh	"	1
Messing	"	77
Zinn, rein	"	2
Quecksilber	kg	6

Altmaterial

Aluminium, rein	t	10
" leg.	"	13
Kupfer	"	27
Messing	"	231

Halbmaterial

Aluminium, leg.	t	40
Kupfer	"	22
Messing	"	235

Ind. Öle und Fette

Leinöl (Firniss)	t	18
Holzöl	"	14
Paraffin	"	3
Lederleim, Knochenleim	"	0,4
	"	2

Steine und Erden

Asbest, Spinnfaser	t	82
" sonst.	"	280
Graphit, versch.	"	90
Schmelzsand	"	5
Blockflimmer	"	0,1

Документ з архіву Національної армії Німеччини

У звіті командування 11армії та 4 економічної групи з 25.08.1941р. по 22.09.1941р. говорилось:

Захопивши Миколаїв, 4 економічна група була поставлена перед завданнями, що не відносяться до сектору сільського господарства. Якщо на території області всі зусилля були спрямовані на збір врожаю, то 4 економічна група вирішувала такі питання, як відновлення електропостачання та водопостачання в місті, харчування населення, відновлення ремесла і промисловості. Стан промислових підприємств, верфі вимагав значних відновлювальних робіт.

З чотирьох турбоагрегатів силою 3000 кВт лише один був в порівняно доброму стані. З його допомогою можна було давати струм, щоб забезпечити електроенергією заклади, лікарні, мельницю, хлібопекарні, насосні станції. Незабаром було відновлено і другий турбоагрегат, що дав можливість подавати струм в енергетичні установки, відновив роботу трамвая. Проведена значна робота по виявленню працівників, що працювали в установах і підприємствах до війни. Так, російські директори були призначені на електростанцію, телефонний зв'язок, трамвай.

Проводилась робота по відновленню водопроводу, так як під час бомбардування були сильні пошкодження, відновлення яких коштувало багато часу і праці. Щоденно в місті персербляється 30 тонн зерна, яке перемелюють і перетворюють на хліб. В місті створено 25 розподільчих пунктів, куди поступає хліб. Щоденно жителі Миколаєва отримують по 350 г хліба по ціні 1 крб. за 1 кг. М'ясо і жири в місто не поставляються. Овочі поставляються щоденно на розподільчі пункти для покупців.²⁵

Миколаївська область є сільськогосподарська, використовується і управляється сільськогосподарським керівником, займає територію в 40000 км². В цій області працює 410 сільськогосподарських керівників, 46 техніків і 38 перекладачів, крім того, тимчасово працює 2500 російських військовополонених. Область поділена на 16 сільськогосподарських районів. У мирний час в області, як повідомляло командування 4 економічної зони, працювало 9000 тракторів, що виконували 80% оранки, нині лише 2,5

тисячі тракторів знаходяться в робочому стані, відсутні пальне і мастильні матеріали²⁶.

З перших днів господарювання в Миколаєві німці створили біржу з відділу для чоловіків і для жінок.

Адмірал фон Бодекер як особливий уповноважений флоту повідомляв в Берлін про стан верфі, де говориться, що верф в цілому зруйнована, за винятком декількох цехів, що можуть бути використані для інших цілей, наприклад, як ремонтні майстерні. Сталеливарний завод військової верфі готовий до експлуатації.

У повідомленні говориться про можливість переводу робітників – спеціалістів у Німеччину. З 30000 працівників верфі можна відправити 3000 хороших металістів, 600-800 інженерів, приблизно 2000-3000 досвідчених техніків та приблизно 2000-3000 домашніх працівниць. Запущені в дію 3 мельниці, маслозавод і фабрика газованої води²⁷.

В той же час стверджувалося, що постачання військ за рахунок врожаю проблематичне. Відчувається недостатня кількість м'яса, мало свиней і коней. Молочні ферми працюють, але відсутні бідони та інший матеріал. Існують великі труднощі в відправці сільгоспродуктів з колгоспів на залізницю.

Начальник СС поліції Миколаєва Пауль Ціммерман повідомляв Генріха Гімлера в листі від 9 червня 1943 року про те, що бандитів майже немає, миролюбне населення перетворює Миколаїв на справжній тил.

В лютому 1944 року був розроблений план евакуації німецьких військ з Миколаєва.

Вищою ступінню терміновості евакуації були:

Лазарети.

Санітарні склади.

Ветеринарні лазарети.

Заклади служби постачання (флот, авіація, війська).

Верфі (спеціалісти).

Військовополонені.

Управління військової економіки (спеціалісти і висококласні машини).

Німецька лікарня.

Другою ступінню є:

1. Працюючі у всіх категоріях німецькі жінки –службовці.
2. Не закріплені за окремими категоріями німецькі заклади і фірми
3. Підпорядковані різним категоріям сторожові і патрульні команди і добровольці для охорони біженців.

До третьої ступені евакуації відносилися всі, хто не був охоплений першою і другою ступенями²⁹. З початком евакуації по наказу коменданта знищувати ненавантажені секретні документи і секретні акти, верфі, оборонні підприємства, всі життєво важливі військові і цивільні підприємства постачання.

Після закінчення евакуації в Миколаєві висаджуються вулиці, споруди, в останню чергу знищуються мости, всі без виключення. Далі німецькі архівні документи містять перелік об'єктів і обладнання, яке потрібно евакуювати, а також найменування військових частин і з'єднань, що відступали з Миколаївщини.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Военний архів Національної народної Армії Німеччини. – Фонд. WF. – Спр. 03/5692 – Арк.5.	14. Там само. – Арк. 41.
2. Там само. – Арк. 9.	15. Там само. – Арк. 45.
3. Там само. – Арк. 10.	16. Там само. – Арк. 46.
4. Там само. – Арк. 12.	17. Там само. – Арк. 48.
5. Там само. – Арк. 15.	18. Там само. – Арк. 50.
6. Там само. – Арк. 19.	19. Там само. – Арк. 52.
7. Там само. – Арк. 20.	20. Там само. – Арк. 54.
8. Там само.	21. Там само. – Арк. 59.
9. Там само. – Арк. 21.	22. Там само. – Арк. 61.
10. Там само. – Арк. 24.	23. Там само. – Арк. 70.
11. Там само. – Арк. 29.	24. Там само. – Арк. 73-75.
12. Там само. – Арк. 31.	25. Там само. – Арк. 82.
13. Там само. – Арк. 40.	26. Там само. – Арк. 87.
	27. Там само. – Арк. 89.
	28. Там само. – Арк. 91.
	29. Там само. – Арк. 96-97.

Из воспоминаний А.И. Моргуненко о жизни, деятельности и героической смерти ее мужа В.С. Моргуненко.

4 августа 1944 г.

Муж мой, Моргуненко Владимир Степанович – 1905 года рождения, украинец, уроженец города Одессы, до 1913 года жил в Одессе в семье отца-рабочего.

В 1930 г. начал работать директором Крымковской семилетки.

За период с 1930 по 1941 г. Володя много работал над собой. Закончил заочно Одесский политех институт – исторический факультет (1933-1937 г.г.) Работая над собой, он работал с педколлективом, учащейся молодежью села. За этот период школа выросла в десятилетку. Из соседних сел – Кумары, Каменный Мост, Степковка, Полтавка, Каменная Балка, Катеринка, из сел Врадиевского района десятки юношей и девушек шли в среднюю школу. Многие из них стали врачами, агрономами, инженерами. Молодежь любила свою школу и своего директора. И было за что любить... Село преобразилось. Выросла замечательная роща в центре села, ее посадила школа. А фруктовый сад, а клуб, а вечера и доклады, агро-пропаганда в 4-х колхозах.

Начались черные дни оккупации. У мужа полиция забрала все документы и запретила выезд из села. Он стал хмурым, задумчивым и каким-то сосредоточенным. Иногда к нему заходили его бывшие ученики: Парфентий Гречаный, Исаченко Юра, Герасименко Иван, Попик Дмитрий, Боголюк Гриша, Демиденко Борис,

Иван Клименюк и др. С некоторыми из них он оставался в своей комнате, долго и убедительно о чем-то говорил. Но каждый раз при встречах он просил меня оставить его одного с собеседниками.

С весны 1942 г. такими его собеседниками были Парфентий Гречаный, Дмитрий Попик, Демиденко Борис.

С осени 1942 г. несмотря на запрет куда-либо отлучаться из дому, муж ночью куда-то уезжал. Так, осенью 1942 г. несколько раз он ходил в Каменную Балку, а зимой 1942 г. – во Вradiевку, и по его словам, на двое суток исчез в Доманевку.

Остановлюсь на характерном моменте. Уже с осени 1942 г. Володя мне говорил, что ему нужны простые сапоги. Хотя нам жилось материально тяжело, он их сделал, но не носил. И вот днем накануне налета на жандармский пост он попросил организовать дома купание. Помывшись, надев чистое белье и свой любимый костюм, обувшись (впервые) в новые простые сапоги, ушел в село. Все этому предшествовал приход неизвестного мне мальчика, который ему заявил: «Вас просят, чтобы Вы пришли поговорить». Через 2-3 часа он пришел взволнованный. Я лежала в постели по случаю вывиха ноги. Молча, он усадил девятилетнюю дочь Лепочку на колени, начал с ребенком шутить, но шутки не клеились, и он уложил ее спать. Сам одетый прилег и долго ворочался с боку на бок. Ему не спалось. Вдруг за полночь прогремел выстрел, и началась частая перестрелка. Муж быстро поднялся и зажег свет. Спрашивает меня: «Ты слышишь»? Я начала его успокаивать, говоря – «Это между собой пьяные румыны». (А до этого был такой случай). Он многозначительно ответил: «Нет, это не то, и замолчал».

Стрельба утихла. Через час мужа кто-то вызвал. Я через окно услышал неприятный разговор. Разговор был короткий.

-Это сторож, - коротко, но почему-то запнувшись, входя, быстро проговорил Володя. Долго он не мог заснуть и не заснул, а лишь начало светать, он вышел во двор.

Вскоре послышался шум машины, и через несколько минут десяток жандармов ворвались в квартиру. Володю ввели, меня посадили на стул с перепуганным плачущим ребенком. Начался

обыск и к моему ужасу была найдена подробная карта Первомайского и прилегающих к нему районов, сделанная на кальке, а также радиолампочка.

Офицер жандармерии извлек кучи старых книг, какую-то брошюру и, злобно помахивая ею перед лицом мужа, прошипел: «А вот твоя программа...», и повернувшись ко мне, брезгливо бросил: «Это тот, кто бывал в Черном лесу».

Для меня все стало ясным. Володя был партизан.

Я не стану рассказывать, что делали с ним. Мне очень тяжело, об этом скажут другие.

А через некоторое время, когда меня больную, в февральскую стужу выбросили из постели на пол, грабя квартиру и глумясь над ребенком, шеф кумаровской полиции пьяный Щербаченко, скрипя зубами, толкнул ногой и прорычал: «А твоего бандита я сам собственноручно расстрелял. Умирая, он кричал: - Умираю за Родину, за Сталина...».

Мне стало как-то легко за Володю. Он до конца остался большевиком и стойко умер за нас, за Родину, за великое дело, за товарища Сталина как народный мститель.

Из Крымки я бежала в Одессу и работала чернорабочей в совхозе «Пионер».

После освобождения Одессы я переехала обратно в с. Крымку, где я и работаю учительницей в той же средней школе, где 11 лет работал, творил наш Володя.

4/VIII 1946 г.

Из книги: Немецко-румынский оккупационный режим в Одессе и Одесской области 1941-1944 г.г. –Одесса, -1944.

Оригінал знаходиться в Одеському обласному державному архіві. –Ф. 94. –Оп. 1. –Спр. 2. –Арк. 19-21.

**АРХІВНІ
ДОКУМЕНТИ
СВІДЧАТЬ**

Документ № 1

Письмо начальника Главстройдормаша директору завода «Дормашина» о необходимости пополнения рабочей силы взамен ушедших на фронт

23 июня 1941 г.

В связи с уходом в ряды Красной Армии рабочих, инженерно-технического персонала и служащих обязываю лично директоров заводов для замены призываемых в ряды Красной Армии и необходимого пополнения недостающего количества работающих, немедленно организовать восполнение рабочей силы, для чего широко привлекать в производство большее количество женского труда, в частности, из членов семейств, уходящих в ряды Красной Армии, работающих на производстве, и остального непризывного населения

Немедленно связаться с ранее работавшими на заводе и ушедшими на пенсию, получившими инвалидность, работающими не по специальности и другим причинам и привлечь их на производство в качестве инструкторов (для обучения рабочей силы), используя полностью их производственный опыт.

Одновременно в целях укрепления цехов и замены уходящих в Красную Армию пересмотреть весь аппарат отделов завода и произвести необходимую передвижку, обеспечивающую нормальную работу завода, в первую очередь производственных цехов.

Тщательно просмотреть и усилить работу военизированной и пожарной охраны заводов, уточнить систему пропусков рабочих, служащих, командировочных и посещающих завод, проявляя особую бдительность по охране заводов на всех участках работы и территории завода.

Вся работа завода должна вестись исключительно организованно при должной дисциплине по строго разработанному плану с таким расчетом, чтобы программа июля месяца, в особенности по элементу выстрела, в объеме мобплана III квартала должна быть обеспечена выполнением при всех условиях, и общий план завода должен выполняться ежедневно и ритмично.

Наряду с безусловным выполнением мобплана по боеприпасам в III квартале, в июле месяце, в частности, сосредоточить также внимание на обязательном обеспечении поставок по решениям Правительства и приказам Народного Комиссара, как-то: станки по дереву для Наркомата Военприпасов (спецукупорки), строительно-дорожные машины для НКО, ГУАС, НКВ и др.

Начальник Главстройдормаша.

(Подпись).

Державний архів Миколаївської області (далі ДАМО). –Ф-р -2899. -Оп. 1. –Спр. 51. – Арк.. 31. Копія.

Документ № 2

Сообщение о митинге рабочих, инженерно-технических работников и служащих Николаевского судостроительного завода им. И. И. Носенко в связи с вероломным нападением гитлеровской Германии на Советский Союз.

24 июня 1941 г.

Ще ніколи так не поспішали на збори. Зійшлися всі робітники, інженерно-технічні працівники, службовці. Гнів і рішучість написані на обличчях присутніх. Мітинг відкрито.

...Слово надається начальникові цеху тов. Чимбірю. Він повідомляє про нечуванний в історії розбійницький напад німецьких фашистів на нашу країну. Тов. Чимбір закликає робітників, командирів виробництва бути готовими за першим закликком більшовицької партії і радянського уряду стати в ряди доблесної Червоної армії.

- В роботі подесаптиримо нашу енергію, - закликає доповідач, - всім колективом працюватимемо по-стахановському, підвищимо продуктивність праці.

Один по одному виходять на трибуну робітники, їх слова сповнені гнівом і готовністю розтросити банду кривавих фашистських паліїв війни. Фашистські бандити прорахувалися, - говорить учасник боїв проти білофінів тов. Гітер. Ми ворога били, б'ємо і битимемо. Червона Армія, наш Військово-Морський Флот і горді соколи - льотчики розчавлять гітлерівців.

- Кривавий фашизм зробив ще один страхітливий злочин, - говорить тов. Рассахач. - Але ні для кого з нас це не є несподіванкою, бо фашизм - це війна. Я впевнений, що висловлю думку всіх наших робітників і інтелігенції, якщо скажу, що ми віддаємо себе у розпорядження уряду, що ми працюватимемо стільки, скільки буде потрібно для перемоги нашої славної Червоної армії.

Ці слова тов. Рассахача були зустрінуті загальними бурхливими оплесками як свідчення полум'яного радянського патріотизму.

Газ. „Більшовицький шлях”, 24 липня, 1941 р. - № 146. - С. 2.

Документ № 3

Из постановления бюро Вознесенского райкома КП Украины об организации местной обороны в связи с военным положением.

25 июня 1941 г.

В связи с объявлением военного положения, а также необходимостью организованной борьбы с воздушными десантами противника организовать штаб местной обороны в составе: тт. Марченко - секретарь РК КП(б)У, Чебак - пред. исполкома райсовета депутатов трудящихся, Трегубов - нач. НКВД, Гольдман - нач. НКГБ, Сергейчик - пред. исполкома горсовета.

2. Обязать штаб местной обороны в течение 48 часов организовать в городе истребительный батальон численностью от 200 до 250 чел., командование которым возложить на начальника НКВД тов. Трегубова.

3. Обязать всех руководителей предприятий и учреждений организовать во всех предприятиях и учреждениях группы самообороны - самозащиты в 10-20 чел. в срок не позже 48 часов и доложить штабу.

4. Организовать во всех сельисполкомах штабы самообороны под руководством председателей сельисполкомов, а в колхозах - группы самообороны и содействия истребительному батальону в зависимости от размеров колхозов, от 15 до 40 чел., вооружив их охотничьими ружьями.

5. Обязать штабы сельисполкомов организовать круглосуточное наблюдение за возможной посадкой воздушных десантов, а также немедленное уничтожение таковых при одновременном донесении районному штабу местной обороны.

ДАМО. -Ф. 130. -Оп. 1. -Спр. 93. -Арк. 255.

Документ № 4

Из докладной записки Николаевского обкома КП Украины в ЦК КП Украины о проведенных митингах и собраниях трудящихся Николаевской области в связи с вероломным нападением фашистской Германии на Советский Союз

26 июня 1941 г.

Весть о внезапном и наглом нападении фашистской Германии на нашу социалистическую Родину вызвала среди трудящихся масс области огромное возмущение и ненависть к клике кровожадных фашистских правителей, посягнувших на нашу свободную жизнь, на целостность и независимость нашего Отечества...

На всех фабриках, заводах, в МТС, колхозах, совхозах и учреждениях Николаевской области 22-23 июня с. г. состоялись многолюдные митинги трудящихся, на которых присутствовало свыше 200.000 чел.

Рабочие, колхозники и служащие в своих выступлениях и решениях, целиком и полностью одобряя мероприятия Советского правительства по беспощадному разгрому фашистских варваров, одновременно заверили партию, Советское правительство, что отдадут все свои силы, а если понадобится и жизнь, за Родину, с тем, чтобы разгромить и уничтожить наглого врага.

«Фашистские варвары вероломно напали на нашу страну, пытаясь нарушить мирный труд 193 миллионного народа. В ответ на это злодеяние кровожадных фашистских правителей Германии я подаю заявление о зачислении меня в ряды Красной армии. Я два раза бился с врагами нашей Родины, пойду в третий раз отстаивать честь и свободу своей страны. Призываю весь коллектив цеха и завода честным стахановским трудом обеспечить победу нашей доблестной Красной армии».

Из выступления члена ВКП(б) тов. Пожилова на митинге рабочих судостроительного завода:

„Нам дорога свобода, которая досталась нам в битве трех революций, мы ни за что никогда не отдадим ее. Мне уже 70 лет, но я готов по первому призыву стать на защиту страны социализма. Если потребуется, я отдам свою жизнь за великое дело Ленина”.

Из выступления тов. Шкляра, машиниста компрессора, на митинге рабочих станции Николаев:

„Наша армия и весь советский народ полны решимости до последней капли крови защищать свою Отчизну. Не ходить врагу по нашей земле, мы его разобьем. Победа будет за нами. В ответ на зверское нападение все колхозники, как один, по первому зову и в любую минуту станут в ряды красных воинов-богатырей. Мы будем работать днем и ночью не покладая рук, чтобы обеспечить уборку высокого урожая”.

Из выступления колхозника тов. Козакова на митинге в колхозе «Шлях незможника» Очаковского района:

„Мы целиком и полностью поддерживаем мероприятия Советского правительства, направленные на решительный отпор немецкой военщины. Коллектив нашего завода обязывается выполнить любое задание партии и правительства, еще больше увеличить производительность труда, укрепить трудовую дисциплину, быть готовыми каждую минуту выступить на защиту родного Отечества”.

Из постановления, принятого на митинге рабочих Николаевского завода им. 21-й годовщины Октября:

„Мы обязуемся все как один активно бороться за выполнение производственной программы, за максимальный рост производительности труда и усиление классовой бдительности”.

Из резолюции рабочих и служащих Николаевского торгового порта:

„Мы поведем Отечественную войну против зарвавшихся фашистских бандитов. Мы все как один горячо приветствуем решительные действия нашего Советского правительства. Мы все как один еще лучше будем выполнять обязанности на своем посту. Мы все силы отдадим для еще большего укрепления оборонной мощи нашей социалистической Родины. В этом разбойничьем нападении бандит Гитлер и его прислужники будут разгромлены и найдут свою гибель”.

Из резолюции, принятой на митинге студентов Николаевского кораблестроительного института:

Призыв Советского правительства об обеспечении всех потребностей Красной армии, Военного Флота и Авиации с тем, чтобы обеспечить победу над врагом, вызвал среди рабочих, колхозников, служащих новый мощный производственный подъем.

Так, например, вагонники Николаевского отделения железной дороги обязались к 23 июня 1941 г. полностью оборудовать 100 вагонов. 22 июня в выходной день вагонники собрались на митинг, где было до 70 чел. Мастер среднего ремонта вагонного депо тов. Дзюбенко, обращаясь к рабочим, заявил: „Война уже началась, нужны вагоны для нашей доблестной Красной Армии. Не будем тратить дорогого времени, за работу, товарищи!..”. Несмотря на то, что часть рабочих была одета в праздничные одежды, все они приступили к работе по оборудованию вагонов. Никто из 70 чел. не ушел домой. За эту ночь вагонники выполнили дневную программу на 150 проц.

Рабочий завода „Дормашина” штамповщик тов. Гугля вот уже 4 дня выполняет нормы на 360 проц.

Женская стахановская бригада Николаевского торгового порта (бригадир тов. Русакова), работая на погрузочных работах, выполняет свое задание на 489 проц.

Сотни юношей, девушек, стариков, женщин в эти дни подают заявления в райвоенкоматы, райкомы, горкомы КП(б)У, райкомы, горкомы ЛКСМУ с просьбой о принятии их в ряды Красной армии, Военно-Морского Флота и Авиации.

23-25 июня с. г. по неполным данным поступило 1720 заявлений от добровольцев, желающих служить и мужественно сражаться в рядах Красной Армии с фашистскими варварами, в том числе по г. Николаеву - 759 заявлений.

Для борьбы с возможным появлением на территории Николаевской области диверсантов, немецких парашютистов в районах и городах организовываются истребительные батальоны. По неполным данным уже организовано 28 таких батальонов с охватом 4950 чел. Кроме того, организована 254 группы содействия истребительным батальонам с охватом 1835 чел. В гор. Николаеве организовано 3 истребительных батальона с охватом 600 чел. Организуемые истребительные батальоны соответствующим образом будут вооружены и обеспечены необходимыми средствами передвижения (мототранспортом).

Большое внимание уделено райкомами и горкомами КП(б)У разъяснению Указов Президиума Верховного Совета СССР, изданных в последние дни в

связи с вероломным нападением Германии на Советский Союз. К проведению массовой разъяснительной работы привлечены тысячи наиболее грамотных, подготовленных агитаторов. Агитаторы в своей работе много внимания уделяют вопросам всемерного повышения революционной бдительности трудящихся, вовлечения их в активную борьбу с распространителями всевозможных провокационных слухов, мобилизуя одновременно внимание широких трудящихся масс на борьбу с немецкими парашютистами-диверсантами.

Зам. зав. оргинструкторским отделом Обкома КЩ(б)У. (Подпись).

ДАМО. -Ф. 7. -Оп. 1. -Спр. 344. -Арк. 1-9.

Документ № 5

Справка обкома КП Украины о количестве добровольцев, подавших заявления в ряды Красной армии, и подготовке кадров для промышленности и сельского хозяйства

27 июня 1941 г.

1. Подано заявлений о добровольном вступлении в ряды Красной армии - 2570 чел, из них женщин - 997 чел.
2. Организовано истребительных батальонов - 28. В них - 4350 чел.
3. Организовано групп содействия истребительным батальонам - 467, в них - 5488 чел.
4. Вовлечено женщин для работы в промышленности - 361 чел.
5. Число женщин - трактористов, комбайнеров, заменивших мужчин, ушедших в Красную армию - 374 чел.
6. Организовано курсов для подготовки женщин-трактористок и комбайнерок - 12, в них - 132 чел.

Зам. зав. конструкторским отделом обкома КП(б)У. (Подпись).

ДАМО. -Ф. 7. -Оп. 1. -Спр. 346. -Арк. 18.

Документ № 6

Сообщение о самоотверженном труде коммунистов и комсомольцев на Николаевском судостроительном заводе им. И. И. Носенко

28 июня 1941 г.

В дни Великой Отечественной войны коммунисты Николаевского судостроительного завода проявляют образцы самоотверженной работы. Каждый коммунист являет собой пример организованности и дисциплины.

В цехе, где начальником тов. Шабатовский, коммунисты с большим подъемом выполняют производственные задания. Члены ВКП(б) тт. Балан, Стеблев и кандидат в члены ВКП(б) тов. Заварюха ежедневно выполняют по две - две с половиной нормы. Коллектив мастера члена ВКП(б) тов. Лось ежедневно выполняет производственные нормы на 250-300 проц.

Примеру коммунистов следуют комсомольцы и беспартийные цеха. Так, например, члены ВЛКСМ тт. Данилевский и Мелихов ежедневно выполняют по две нормы.

Газ. «Южная правда», 28 июня 1941 г. - № 150. -С. 2.

Документ № 7

Сообщение о добровольном выезде студентов педагогического и кораблестроительного институтов гор. Николаева в колхозы области на уборку урожая

28 июня 1941 г.

В педагогическом институте состоялось комсомольское собрание, где студенты выразили желание помочь всем, чем они могут, любимой Родине. Тот, кто не будет защищать Родину с оружием в руках, должен работать на трудовом фронте и одновременно готовиться к участию в грядущих боях. Студентка четвертого курса тов. Морозова сказала:

- Мы все должны быть готовы к бою - мужчины и женщины. У меня радуется сердце, когда я думаю, что в совершенстве могу владеть пулеметом, что могу оказать бойцу медицинскую помощь.

Выпускница тов. Фридрих рассказала собранию о том, с каким подъемом встретили студенты, живущие в общежитии на площади Коммунаров, предложение о помощи колхозникам в уборке обильного урожая.

Собрание постановило считать всех комсомольцев мобилизованными на выполнение любых задач, на уборку урожая. Комсомольцы педагогического института готовы немедленно, как только это нужно будет, приступить к работе.

Многочисленные заявления о желании выехать на село для уборки урожая поступают от студентов кораблестроительного института. Студенты третьего курса в своем заявлении пишут: „Просим партийную организацию удовлетворить нашу просьбу, считаем себя мобилизованными на уборку урожая”. Аналогичные заявления поступают и с других курсов от отдельных комсомольцев.

Комсомольское собрание приняло решение, в котором пишет, что вся организация кораблестроительного института готова выполнить любые задания.

Газ. „Южная Правда”, 28 июня 1941 г. - № 150. - Арк. 2.

Документ № 8

Наказ Гитлера про управління тимчасово окупованими областями СРСР 1941 р.

17 липня 1941 р.

Щоб відновити і підтримати порядок та громадське життя в зайнятих Східних областях, наказую:

§ 1.

Після закінчення бойових дій в зайнятих Східних областях управління цими областями переходить від військових інстанцій до органів цивільної влади. Області, на які поширюється це положення, і час передачі управління областю цивільним органам визначаються в кожному окремому випадку мною окремим наказом.

§ 2.

Органи цивільного управління в зайнятих Східних областях, якщо ці області не входять в компетенцію адміністрації генерал-губернаторства або адміністрації прикордонних з Німеччиною областей, підлегли «рейхсміністру в справах зайнятих Східних областей».

§ 3.

Права командуючих збройними силами в зайнятих Східних областях визначені моїм наказом від 25 червня 1941 року.

Права уповноваженого по здійсненню 4-річного плану в зайнятих Східних областях, а також права рейхсфюрера СС і начальника німецької поліції, визначені моїми наказами від 29 червня і 17 липня 1941 р. окремо і нижченаведеними вказівками, не порушуються.

§ 4.

Рейхсміністром у справах зайнятих Східних областей призначаю рейхслайтера Альфреда Розенберга. Його місцеперебування - Берлін.

§ 5.

Територія, що перебуває у віданні міністра в справах зайнятих Східних областей, поділяється на рейхскомісаріати, рейхскомісаріати поділяються на генеральні округи, а генеральні округи - на округи.

Кілька округ можуть бути об'єднані в одну головну округу. Детальніші вказівки з цього питання дасть рейхсміністр у справах зайнятих Східних областей.

§ 6

На чолі рейхскомісаріату стоїть рейхскомісар, на чолі генеральної округи - генералкомісар, на чолі округи - гебітскомісар. У разі утворення головної округи її очолює гаупткомісар.

Рейхскомісари і генералкомісари призначаються мною. Керівники головних управлінь в органах рейхскомісаріату, а також гаупткомісари і гебітскомісари призначаються рейхсміністром у справах зайнятих Східних областей.

§ 7

Рейхскомісари підпорядковані рейхсміністру у справах зайнятих Східних областей і одержують вказівки виключно від нього, якщо §3 цього наказу не можна застосувати.

§ 8.

Рейхсміністр у справах зайнятих Східних областей має повноваження на видання законів для зайнятих Східних областей, що входять в його компетенцію. Він може надавати ці повноваження рейхскомісарам. 36

§ 9

У віданні рейхскомісарів перебувають всі органи цивільного управління області. Забезпечення роботи залізниць і пошти в період воєнних дій покладається на відповідні державні органи, що дістають вказівки від начальника штабу Верховного Головнокомандування збройних сил. Після закінчення бойових операцій будуть установлені інші положення.

§ 10

Для погодження заходів, що їх проводять рейхсміністр Східних областей або рейхскомісари в своїх областях, з державною політикою рейхсміністр у справах зайнятих Східних областей мусить підтримувати тісний контакт з верховними органами держави. В разі розходження думок, якщо ці розходження не вдалося усунути при безпосередніх переговорах, треба запитати через рейхсміністра і начальника рейхсканцелярії про мою думку.

§ 11

Вказівки, необхідні для виконання і доповнення цього наказу, будуть дані рейхсміністром у справах зайнятих Східних областей за погодженням з начальником рейхсканцелярії і начальником штабу Верховного Головнокомандування збройних сил.

Гітлер

Кситель

Ламмерс

Центральний державний історичний архів України (ІЦІА України). „Die Zivilverwaltung besetzen Ostgebiete (Braune Mappe), Reichskommissariat Ukraine“. Berlin, 1941, з. 40. Переклад з німцької мови.

Документ № 9

Справка Николаевского обкома КП Украины о количестве добровольцев, записавшихся в народное ополчение, о вовлечении женщин-домохозяек в производство и количестве семей-фронтовиков, получивших пособия.

21 июля 1941 г.

Города и районы	Записалось в народное ополчение	Из них			Поступило заявлений от семей красноармейцев на получение пособий	Рассмотрено	Число семей красноармейцев получило пособия	Вовлечено Женин наработку в производство
		Коммунистов	Комсомольцев	Женщин				
1. г. Николаев	70953	4890	3963	3715	756	740	621	628
2. г. Херсон	7894	1024	1322	2476	913	884	846	174
3. Баштанский	2677	124	224	1180	448	336	91	—
4. Белозерский	886	149	181	160	1225	1225	1877	—
5. Березнеговатский	293	18	40	13	592	992	500	34
6. Бериславский	1370	187	629	435	755	755	547	78
7. Б. Александровский	2668	162	419	1026	1593	593	748	27
8. Варваровский	646	72	98	—	1132	1132	567	51
9. Владимировский	1540	125	285	545	497	497	145	47
10. г. Пристанский	1251	37	30	43	1023	1023	864	157
11. Горностаевский	1704	49	153	469	763	763	387	67
12. Еланецкий	1237	116	238	234	768	534	500	21
13. Казанковский	1344	68	20	380	690	620	620	70
14. Каланчакский	1402	69	79	104	—	—	—	30
15. Калининдорфский	973	53	221	546	422	239	—	0
16. Каховский	2475	225	389	1065	949	949	576	186
17. Николаевский (сельский)	2400	127	177	733	1271	1271	768	—
18. Ново-Бугский	793	71	115	166	1360	1358	709	55
19. Ново-Воронцовский	290	304	580	280	420	220	—	35

20. Ново-Одесский	896	60	93	100	869	739	582	73
21. Очаковский	3900	72	308	2100	766	766	435	—
22. Привольнянский	558	63	53	55	1170	1170	505	64
23. Скадовский	3700	300	350	1300	721	152	—	103
24. Снігиревський	2263	264	221	708	1211	1211	642	107
25. Т-Березанский	1115	200	250	175	650	—	—	45
26. Херсонский (сельский)	868	63	73	—	806	806	462	45
27. Цюрупинский	1620	182	356	486	1114	1114	546	65
28. Чаплинский	1768	151	284	1390	1028	550	550	8
Итого	70464	7126	1 51	18884	23912	439	1 38	2164

Зам. зав. оргинструкторским отделом обкома КП Украины (Подпись)

ДАМО. -Ф. 7. -Оп. 1.- Стр. 346. -Арк. 27.

Документ № 10

Розпорядження рейхсміністра окупованих Східних областей Розенберга про обов'язкове запровадження т. зв. трудової повинності

1 серпня 1941 р.

На основі §8 наказу фюрера від 17 липня 1941 р. про управління в зайнятих Східних областях наказую:

§1.

1. Всі жителі Східних областей віком від 18 до 45 років підлягають відповідно до їх працездатності громадській трудовій повинності.

2. Рейхскомісари для певних груп населення можуть обмежити або збільшити трудову повинність. Для євреїв видається особливе розпорядження.

§2.

Особи, які можуть довести свою тривалу громадсько-корисну роботу, можуть не притягатися до виконання громадської трудової повинності.

§3.

Винагорода видається за певними наміченими ставками.

§4.

1. Накази, необхідні для здійснення цієї постанови, видаються рейхскомісарам.

2. Протидії цій постанові та виданим до неї наказам караються тюрмою або каторжними роботами. Для винесення вироків існують спеціальні компетентні суди.

Рейхсміністр зайнятих Східних областей

Розенберг

"Braune Marre", т. II. с. 52. Переклад з німецької мови.

BAUERN!

Die deutsche Wehrmacht hat Euch vom bolschewistischen Joch befreit. Ihr könnt jetzt wieder als freie Menschen an die Arbeit gehen. Durch Eure Arbeit sollt ihr eine neue und gerechte Ordnung schaffen helfen.

Wir sind gegen die Kolchose als Werkzeug bolschewistischer Unterdrückung und Ausbeutung.

Durch die bolschewistische Mißwirtschaft sind die bäuerlichen Höfe in traurigen Zustände und das Inventar, das zur Führung einer bäuerlichen Wirtschaft notwendig ist, ist grösstenteils verfallen. Eine sofortige Abschaffung der Kolchose ist daher unmöglich. Nehmt jetzt keine Aufteilungen von Land vor. Die eigenmächtige Aneignung von Kolchoseigentum (Pferden, Vieh, Inventar usw.) ist verboten und wird bestraft. Wenn ihr eigenmächtig verteilt, schafft ihr nur Unordnung und Unzufriedenheit. Die neue Ordnung, die wir vorbereiten, muss auf Gerechtigkeit und Arbeit beruhen. Solange die Kriegshandlungen fortauern, kann eine Umstellung der Landwirtschaft nicht erfolgen. Unsere Hauptaufgabe ist jetzt die Vernichtung des Bolschewismus und die Sicherung der Ernährung. Dazu ist es erforderlich, dass die landwirtschaftliche Produktion ohne Störung aufrecht erhalten wird und dass das gegen gute Bezahlung abgeliefert wird, was das Dorf erübrigen kann. Jetzt ist keine Zeit zu Diskussionen. Die Ernte ist im Gange und muss rechtzeitig und ohne Verluste eingebracht werden. Auch muss mit der Herbstbestellung rechtzeitig begonnen werden.

Geht daher unverzüglich an die Arbeit, wir erwarten äusserste Pfllichterfüllung. Ihr müsst in der alten Weise gemeinschaftlich weiterarbeiten. Dazu gehört, dass ihr über die Arbeitsleistung Buch führt. Die Leistung ist die Grundlage für die Entlohnung. Verpichtet euch nicht die Bücher und Listen der Kolchose. Es ist die äusserste Arbeitserfüllung. Wenn die Übergangszeit aus Eurer Mitte einen zuverlässigen Leiter, dem ihr reslos verfallt, leistet ihm unbedingte Gefolgschaft.

Wenn Euch Maschinen, Pferde, Wagen, Geschirre usw. fehlen, dann müsst ihr durch reine Handarbeit die Ernte bewältigen: Greift zur Sichel und Seuse!

Wenn ihr eine Neuordnung auf Euren Höfen erstreht, müsst ihr durch Eure Arbeit wirtschaftlich stark werden und Euch auf diese Weise die Grundlage für diese Neuordnung schaffen. Spart Euer Geld, denn ihr werdet es in der Zukunft noch brauchen.

Wir haben eine landwirtschaftliche Verwaltung eingerichtet und auch in Eurem Rayon wird ein landwirtschaftlicher Bevollmächtigter seinen Sitz haben. Er wird Euch aufsuchen und Euch noch genauere Anweisungen und Aufklärungen geben.

Der Rubel bleibt neben der Reichsmark im Umlauf: 10 Rubel entsprechen 1 Deutschen Mark.

Hütet das Getreide und das Vieh vor Sabotage, da Euch sonst der Hunger droht. Meldet unverzüglich den nächsten deutschen Posten alle verbrecherischen Elemente, die das gemeinsame Werk stören.

Verbreitet dieses Flugblatt in Eurem eigenen Interesse überall!

Bauern!

Vergesst nicht, dass der Boden Euer Ernährer ist.

Bearbeitet die Felder und Wiesen!

Gott segne Eure Arbeit!

Wirtschaftsinspektion Süd
Chefgruppe Landwirtschaft

СЕЛЯНИ!

Німецька армія визволила Вас з більшовицького ярма. Тепер ви можете знов, як вільні люди, стати на роботу. Ви повинні знову стати працюючими і створити новий, справедливий лад.

Ми — проти колективізму, всі правила землеробства більшовицького поневолення і експлуатації.

Через невміле халяпінкування більшовицького господарства селяни опинилися в сумному положенні, а необхідні для сільського господарювання інвентар здебільша заперав. Тому необхідно негайно проведення колгоспів. Не починайте зараз поділ земель. Створення колгоспів колгоспного добра (коней, худоби, інвентаря тощо) здійснене і буде каратися. Якщо Ви станете самовільно ділити землю, спричините тільки безладдя і недоволення. Новий лад, який ми хочемо побачити, спирається на справедливість і праці. Ми довго тривалимо добувати, але не може наступити перебудова сільського господарства. Найважливіше наше завдання тепер — це знищення більшовицького і заперення колгоспів. Для цього треба безпременно підтримувати сільського господаря в його праці і загодувати востачати всі лишки. Тепер не час до того, щоб брати живих і треба їх перевести своєчасно і без втрат. Треба негайно розпочати осівню сіною.

Тому не варто йдти до роботи, ми сподіваємось від Вас як найкращого виконання Ваших обов'язків. Ви муєте відповідально працювати громадою. Вислідом з цим Ви муєте нести об'єм Вашої праці. Продуктивність Вашої праці буде підставою винагороди. Не допускайте в себе ніяких і сиродів в колгоспах, затримайте до теперішньої форми праці. Вислідом тимчасово сиродів Вас надійного керівника, якому Ви повинні довіряєте і слухайтесь його безумовно.

Якщо Вам бракує машин, коней, волів, упряжі і т. д. Ви муєте перевести живих Вашим ручним трудом. Беріть за серп і косу!

Якщо Ви прагнете до нового ладу у Ваших господарствах, Ви муєте негайно зміцнитися і таким чином створити собі підстави для цього нового ладу. Бережіть Ваші гроші, тому що в майбутньому Ви будете їх потребувати.

Ми запровадили сільськогосподарський провід і у Вашому районі буде теж сільськогосподарський уповноважений. Він відвідає Вас і дасть Вам ще точніші вказівки та пояснення.

Карбованець, поряд із маркою, залишається в обігу: 10 карбованців відповідають 1 німецькій марці.

Стережіть збіжжя і худобу перед саботажамми, тому що в протилежному разі грозить Вам голод. Заявіть негайно на найближчий німецький пост про всі злочинні елементи, що знищують сільське діло.

Поширюйте цю летючку у власному інтересі всім!

Селяни!

Не забувайте, що земля це Вашо годувальник!

Прачайте на полях і луках!

Хай благословить Бог Вашу працю!

Щоденна Інструкція Господарства

1 вересня 1941

Відділ хліборобства

Документ № 12

Із загальних директив рейхсміністерства Східних областей про адміністративний поділ окупованих областей України

серпень 1941 р.

Рейхскомісаріат Україна.

I. Кордони, розміри і колишній обласний поділ.

Рейхскомісаріат Україна утворюється на українській території, окупованій німецькими військами.

Резиденція рейхскомісара буде визначена фюрером, тимчасова резиденція - в Ровно.

Кордони рейхскомісаріату такі:

На заході і південному заході рейхскомісаріат межує з колишніми радянськими Львівською і Тернопільською областями, по лінії Сокаль – Броди – Підволочиськ – річка Збруч до впадання в Дністер (Західна Україна керована генерал-губернатором західних польських областей). Далі кордони йдуть вздовж Дністра до... Могилів-Подільського, Лядова через... Бар (включно), потім вздовж річки Ров і західного берега Бугу, впадіння його в Чорне море (уточнюється).

На півночі кордони проходять в середньому в 20 кілометрах на північ під залізничної лінії Брест - Гомель до пункту, що знаходиться в 20 кілометрах на схід у від Мглина. (Уточнення будуть дані пізніше). Про дальші кордони буде оголошено пізніше...

II. Новий територіальний поділ.

Західна частина рейхскомісаріату Україна поділяється на такі генеральні округи.

1. Генеральна округа (Generalbezirk) Волинь. Територія: Ровенська, Луцька і Кам'янець-Подільська області, потім південні частини Пінської і Брестської областей колишньої БРСР. Генеральна округа складається з 24 округ.

Місце перебування генерал комісара - Ровно.

2. Генеральна округа Житомир.

Територія: Житомирська і Вінницька області, потім південна частина Поліської області, колишньої БРСР. Генеральна округа складається з 29 округ.

Місце перебування генералкомісара - Житомир.

3. Генеральна округа Київ.

Територія: Київська і Полтавська області. Генеральна округа складатися з 26 округ.

Місцеперебування генералкомісара - Київ.

4. Генеральна округа Миколаїв.

Територія: Миколаївська і Кіровоградська області. Генеральна округа складається з 14 округ.

Місцеперебування генералкомісара - Миколаїв.

5. Генеральна округа Таврія.

Територія: колишня Кримська АРСР і південні частини Миколаївської і Запорізької областей. Генеральна округа складається з 14 округ.

Газ. „Більшовицький шлях”, 19 июля 1941 г. -№ 170. -Стр. 2.

Документ № 13

3 12 заповідей про діяльність німецьких загарбників серед населення окупованих радянських областей

11 серпня 1941 р.

I.

Для всіх нас, посланих працювати на Схід, основне правило є таке: тільки справа вирішує все. Тому я повинен вимагати від вас якнайенергійніших і якнайнещадніших дій.

II.

Не бійтесь ухвалювати рішення навіть тоді, коли вони можуть бути помилковими. Хто нічого не робить, той не помиляється. Справа не в окремих помилках, а в тому, що ви дієте. Той з вас, хто нічого не робить через те, що боїться відповідальності, - непридатний.

III.

Тепер вам дано цілковиту можливість досягти найвищого становища і довести вашу волю до праці, ваше вміння, вашу працездатність... Тіснота, яка до цього часу існувала в Німеччині, не дозволяла нам робити це. Виконання завдань на Сході вимагає, щоб ви підходили до речей не з вузьким західноєвропейським масштабом. Ваше начальство виявляє вам високе довір'я. Від вас вимагається тільки виправдання сподівань. Призначені мною контролери будуть перевіряти окремі ваші заходи лише в разі необхідності. По суті ж буде враховуватися лише те, чи змогли ви довести на ділі ваше вміння.

IV.

Я вимагаю від вас справжнього ділового керівництва. Це повинно виражатися не тільки у військовому керівництві, але й у правильному нагляді.

Отже:

1. Постійна діяльність для фронту.
2. Швидке рішення. (Краще неправильне, ніж ніяке).
3. Краще менше співробітників, але кращих.
4. Ніякої паперової тяганини в господарстві.
5. Здатність діяти лише за директивами і матеріалами центру при збереженні власної ініціативи.
6. Короткі, зрозумілі вказівки підлеглим у формі наказів.
7. Ніяких пояснень і обґрунтувань своїх вчинків - росіяни повинні бачити вас керівниками.
8. Товаришування серед німців. Відповідальність перед вищими органами, авторитет для нижчих, якщо ви маєте підстави сердитись на німця, то не показуйте цього росіянам.
9. Свідомість відповідальності, ніякого сковування ініціативи підлеглих, більш того, дати їм волю, щоб вони могли розвивати свою індивідуальність.
10. Німці повинні бути постійно замкнутими щодо росіян. Навіть помилка або недолік німця повинні відноситися на рахунок росіянина.
11. Не копіювати безглуздо німецьких настанов у форм організації.

V.

Найістотнішим є те, що ви завжди маєте перед очима кінцеву мету. Від вас вимагається наполегливість і цілеспрямованість в дії, щоб досягти мети. Ваші методи повинні бути найбільш гнучкими. Методи дії обираються кожним зокрема, оскільки загального правила в формі директиви дати неможливо. Наполегливість у досягненні мети, найвища еластичність в методах - це вимагається від вас...

VI.

Тому, що новозайняті простори для Німеччини і Європи повинні залишатися на тривалий час, це вимагає від вас витримки і самовладання... Тому ви повинні з гідністю вживати якнайрішучіших, якнайнещадніших заходів, яких вимагає від вас державна необхідність. Слабкість характеру буде розцінюватися як причина для звільнення з поста, і хто по цій причині буде звільнений, той і в Німеччині не зможе більше посідати видатне місце.

VII.

...Не будьте однобічними, не думайте тільки про сільське господарство, інакше ви не повинні дивуватися, якщо інші будуть зайняті тільки містом, забудуть про все інше. Спрямовуйте себе завжди на ціле. Ніколи не питайте, чи корисно це селянству, а питайте лише, чи корисно це Німеччині. Тільки те, що корисно Німеччині, мусить бути корисне селянству...

VIII.

Не розмовляйте, лише дійте. Росіянина ви ніколи не «переговорите», розмовою не можна переконати. Говорити він може краще, ніж ви, бо він — природжений діалектик і успадкував „філософську схильність”. В розмовах і дебатах будьте короткими. Ви повинні діяти. Росіянин буде поважати вас лише за дії... Не можна справити на росіянина враження, якщо ви дієте повільно. Ви повинні бути ділками, які без дебатів, без довгого непотрібного базікання, без філософії, чітко і ясно роблять потрібне... Не будьте м'якими і сентиментальними. Якщо ви будете разом з росіянином плакати, він буде щасливіший тому, що він може вас тоді зневажати.

IX.

...Тільки ваша воля повинна бути авторитетною і спрямованою на виконання великих завдань. Тільки тоді буде морально виправдана її твердість. Зберігайте відстань щодо росіян. Не влаштовуйте ніяких гульбищ з росіянами, ні в якому разі не зв'язуйтеся з російськими жінками або дівчатами, які підлеглі вам. Зберігайте себе перед російською інтелігенцією як перед емігрантами, так і перед новою радянською...

X.

Не зважайте на комуністичні чутки. Російська молодь виховувалася 20 років у комуністичному дусі. Вона не знає ніякого іншого виховання... Ми хочемо зробити її лише знаряддям нашого виробництва. Ви повинні використовувати російську молодь для виконання виробничих завдань. Там, де ці завдання не виконуються або саботуються, винних треба нещадно карати. Ви не судді і не слідчі, а тому не повинні витрачати свій час, необхідний для виконання німецьких завдань, на дослідження минулого і на розв'язання різних прохань...

XI.

Ми не хочемо приносити росіянам ніякої нової релігії... Заняття релігійними питаннями не входить у ваші обов'язки.

XII.

Ви повністю полишені самі на себе, тому ніяких скарг і прохань про допомогу зверху. Допомагай собі сам, тоді допоможе тобі бог.

Краків, 11.8.1941 р.

Г. Бакке

Архівне управління МВС УРСР. Переклад з німецької мови.

Документ № 14

З загальних директив рейхсміністерства окупованих Східних областей „по соціальному питанню”

серпень, 1941 р.

Члени спілок, які є комуністичними організаціями, більш не прийматимуться на підприємства. Беручи до уваги, що робітник в зайнятих Східних областях повинен в інтересах німецького господарства докласти якнайбільше робочих зусиль, необхідні заходи, які, з одного боку, повинні гарантувати організацію робітників на окремих підприємствах і, з другого боку, піклування про збереження населення з метою підтримання робочої сили. З цією метою необхідно насамперед стати на такий шлях:

1. Всі працюючі на виробництві робітники повинні об'єднатися в одну трудову одиницю, відповідальний керівник і вихователь якої призначається керівником заводу з німецької службової інстанції.

2. Керівник заводу бере на себе всі соціальні завдання, які досі виконувалися компартією, профспілкою та іншими об'єднаннями, що існували на заводі, оскільки виконання цих завдань взагалі (необхідне і бажане). До них у цій галузі належать особливо: а) підвищення дисципліни продуктивності праці, б) оформлення зарплати і робочих умов за наказами німецьких установ, в) розміщення і утримання колективу робітників...

3. Відповідні кошти, необхідні для проведення цих завдань, вносяться членами колективу робітників за вказівками німецьких установ як соціальний податок.

4. Організації поза виробництвом не повинні виникати...

5. Майно, що перебувало у віданні Рад, зберігається... Про його використання буде вказано в окремих постановах.

“Braute Marre”, т. II, с. 34. Переклад з німецької мови.

ЗАКЛИК

до українського населення

УКРАЇНЦІ,

бій з більшовицьким потвором ще триває, але смертний удар вже його поцілив. Німецька армія освободила від ворога майже цілу українську землю. З цією хвилиною почнеться для українського народу краща майбутність. Не можете ще цього як слід зрозуміти, що вибила вже година, на яку очікували понад 25 років. Нарешті червоне насильство є вже зламане. Вільно можете працювати, а ваша пильність в праці буде знову належно заплачена.

Українці, покажіть себе в цій важній хвилі вашої історії приготуваними і гідними. Ходить про працю, покажіть себе боездатними і твердими, бо ще є війна і тому не є час шукати остаточних нових політичних форм. У відношенні до німецької армії відноситься як до приятеля і освободителя.

В цій боротьбі, в якій ходить про вашу свободу і про ваш край не займайте становища спокійних глядачів. Мусите бути гордими, що через приготування до кожної жертви причинюєтесь до перемоги. Сьогодні стоїть ціла Європа при боці Німеччини, в цій рішальній боротьбі з більшовицьким шумовинням. Від вас вимагається найменше, щоб ви помагали німецьким жовнірам всіма своїми силами і робили їх уважними де знаходяться останні криїзки комуністичного шумовиння.

Помагайте при кожній відповідній спосібності придержувати як довго комуністичні шумовиння, аж німецька військова власть вьме їх в свої руки.

КОМАНДАНТ.

Документ № 16

Декрет Іона Антонеску про встановлення адміністрації румунських загарбників на окупованій території СРСР між Південним Бугом і Дністром

19 серпня 1941 р.

Ми, генерал Іон Антонеску, Верховний Головнокомандуючий армією,

постановляємо:

Ст. 1. Окупована територія між Дністром і Бугом, за винятком району Одеси, що межує на півночі по лінії Могилів - Жмеринка, позначеній на доданій карті, входить у склад румунської адміністрації.

Ст. 2. Призначаємо нашим представником в Трансністрії* з наданням йому всіх повноважень пана професора Георгія Алексяну.

Ст. 3. Наш представник шляхом видаваних ним наказів буде вживати всіх заходів для нормальної роботи адміністративних органів і для продовження всіх видів діяльності згідно з нашими вказівками.

Ст. 4. В Трансністрії організуються такі дирекції:

- а) Дирекція адміністрації і шляхів сполучення;
- б) Дирекція агрокультури і економіки;
- в) Дирекція освіти, культів і пропаганди;
- г) Дирекція охорони здоров'я;
- д) Фінансова дирекція.

Ст. 5. Чиновники, призначені на роботу в Трансністрію, будуть одержувати подвійну платню леями і платню марками, яка не буде перевищувати платню в леях у подвійному розмірі.

Ст. 6. РККС** є єдиною монетою, яка має чинність на території Трансністрії.

Ст. 7. Призначаємо резиденцію управління Трансністрією в Тирасполі.

Ст. 8. Наш представник безпосередньо підлягає нам і Президії Ради Міністрів. Видано 19 серпня 1941 р. в нашій Головній Ставці.

Маршал Іон Антонечку.

Одеський ОДА. - Ф. -Р-1820с/313. -Оп. 1. -Спр. 411. -Арк. 128. Надруковано на ротаторі. Переклад з румунської мови.

* „Трансністрія”- румунська назва, в перекладі означає: „Задніпрянщина”.

** РККС - німецька окупаційна марка.

Документ № 17

З наказу Розенберга про вживання надзвичайних карних заходів щодо населення окупованих областей СРСР

23 серпня 1941 р.

На основі §8 Наказу фюрера від 17 липня 1941 р. про введення цивільного управління в зайнятих Східних областях наказую:

Норми поведінки місцевих жителів визначати німецькими законами і розпорядженнями німецьких чиновників. Якщо жителі не є імперськими німцями (рейхсдейче) або німцями за національністю (фольксдейче), то для них встановлюється таке особливе положення про покарання.

§ 1.

Хто вчинить злочин проти німецької держави або встановленої в Східних областях влади;

хто навмисне пошкоджує будинки, зайняті німецькими властями, речі, що їх використовують німецькі власті, і громадські установи;

хто ворожою і підбурницькою діяльністю збуджує антинімецькі настрої;

хто закликає або підбурює до невиконання видаваних німецькою владою постанов і розпоряджень;

хто, спонукуваний національною ворожнечею, вчинить якесь насильство щодо імперського німця або особи німецької національності;

хто вчинить насильство щодо військовослужбовця німецької армії або армії союзної Німеччині держави, співробітника поліції, включаючи її допоміжні сили, особи, що відбуває державну трудову повинність, німецького чиновника чи співробітника органів німецької влади або члена організації націонал-соціалістичної німецької робітничої партії;

хто навмисне вчинить підпал, завдавши тим шкоди німецькій державі, майну імперського німця або особі німецької національності, той буде покараний смертю або при пом'якшуючих провину обставинах - каторжними роботами.

§2.

Далі буде покараний смертю або при пом'якшуючих провину обставинах каторжними роботами:

хто змовляється про вчинення злочинів, названих в §1, або починає серйозні переговори про здійснення цих злочинів;

хто пропонує свої послуги для здійснення згаданих в §1 злочинів або приймає такі пропозиції;

хто, маючи перевірені відомості про вчинення вказаних в §1 злочинів або про намір здійснити ці злочини, свідомо не сповістив про це органи німецької влади або особу, якій загрожувала небезпека ще в той час, коли можна було запобігти небезпеці.

§ 3.

Ці справи розглядав спеціальний суд.

1. Якщо суд у найближчий час не може прибути, то з міркувань громадської безпеки і порядку треба негайно, за вказівкою командира поліцейського полку, полку військ СС або командира загону охоронної поліції розглянути справу в польовому суді. Ця вказівка дається в тому випадку, якщо злочинець може бути засуджений без тривалого судового слідства.

2. До складу польового суду входять: голова, рангом не нижче командира батальйону або командира загону охоронної поліції і два офіцери або співробітники поліції чи СС.

(3) Польовий суд може виносити лише три види вироків: смертна кара, ув'язнення в концентраційній табір (замість каторжних робіт), виправдання...

§ 7.

(1) Польовий суд далі дає наказ щодо виконання винесеного раніше вироку.

(2) Смертний вирок, винесений польовим судом, виконується тільки через 48 годин після надходження протоколу суду до гебітскомісара, якщо мотиви громадської безпеки не вимагають негайного виконання вироку.

(3) Після виконання вироку протокол судової справи передається на зберігання до канцелярії відповідного суду.

Розенберг
Braune Mappe, t. II, s. 54-56.

Документ № 18

Из приказа Пересадовского немецкого окружного коменданта о розыске советских патриотов, совершивших диверсионный акт в с. Калиновке Снигиревского района

Не ранее 8 сентября 1941 г.

... 11. Вознаграждение (премия).

8 сентября 1941 г. в 8 час. 30 мин. вечера был обнаружен в с. Калиновке по улице между театром и колхозом лежащий на заборе перерезанный неизвестным злоумышленником электрический провод.

Кто укажет на организатора этого преступления, тому будет вручена денежная премия в сумме 100 руб.

Капитан. Окружной комендант.

ДАМО. – Ф. р-1110. - Оп. 1. - Спр. 1. - Арк. 23.

Документ № 19

Из доклада отделения по работе среди партизанских отрядов начальнику полуправления Южного фронта о партизанском движении в Новоодесском районе с 25 августа по 15 сентября 1941 г.

Не ранее 15 сентября 1941 г.

... Партизаны Новоодесского района тов. Рымарь Федор Ананьевич, кандидат партии, главагроном Новоодесского района, т. Коваль, Куйбар и Драгомиров уничтожили старшину этого района Гамалию и его заместителя Цойкова, назначенных немецкими фашистами. Гамалия - бывший кассир колхоза имени Шевченко Касперовского сельсовета, замаскировавшийся кулак.

Партизаны Новоодесского района, будучи в городе Николаеве вместе с частями Красной армии, 16, 17 и 18 августа принимали участие в уличных боях против немецких варваров.

Сейчас они включены в Каховский партизанский отряд. Из этого же отряда находятся в Николаевском районе и выполняют задания боец-партизан Куйбар и Бутова Соня, бывший член Новоодесского РК ЛКСМУ...

Центральный державний архів громадських організацій (Далі ЦДАГО). -Ф. 62. -Оп. 4. -Спр. 5. -Арк. 3.

Документ № 20

Из утреннего сообщения Советского информбюро о зверствах немецко-фашистских оккупантов в гор. Первомайске и его окрестностях

17 сентября 1941 г.

В с. Екатериновке Первомайского района Одесской области немцы ворвались в дом председателя сельского потребительского общества и увезли его дочерей, затем надругались над девушками и зверски их замучили. Недалеко от гор. Первомайска немецкие офицеры остановили две подводы с беженцами. Фашисты ограбили беженцев, а потом после долгих и чудовищных издевательств расстреляли всех: стариков, старух, подростка, двух молодых женщин и грудного ребенка. Погром в г. Первомайске длился несколько дней. Толпы фашистских солдат врываются в квартиры, грабят и убивали беззащитных жителей.

ДАМО. - Ф. 8. - Оп. 13. - Спр. 3. - Арк. 5.

Документ № 21

Из вечернего сообщения Советского информбюро о действиях партизанских отрядов в гор. Николаеве и его окрестностях

30 сентября 1941 г.

Вблизи одного из городов Николаевской области партизанский отряд тов. С. разгромил штаб германской части. В Николаеве партизаны уничтожили до

30 немецких солдат, расположившихся на ночлег в городском саду имени Петровского. Партизанский отряд тов. Ш. напал на группу немецких солдат. В завязавшемся бою бойцы отряда уничтожили восемь фашистских пулеметчиков и десять пехотинцев. Партизаны захватили три пулемета, несколько автоматов, 12 винтовок и свыше 2000 патронов.

Сб. „Сообщения Советского информбюро“. - Т. I. - Стр. 275.

Документ № 22

Объявление немецкого коменданта г. Николаева о применении к населению суровых мер наказания за несдачу в городскую комендатуру радиоприемников

18 октября 1941 г.

Громадяни, які мають радіо!

Протягом від понеділка 20 жовтня до 17.00 години середи 22 жовтня 1941 року треба здати всі радіоапарати, які знаходяться у населення міста Миколаєва, у міську комендатуру, вул. Декабристів, 5. Треба принести довідку в двох примірниках, де вказані прізвища та адреса.

У кого після 22-го жовтня 1941 року ще буде знайдено радіоапарат або радіочастини, той буде суворо покараний.

Міський комендант

Газ. „Українська думка“ від 18 жовтня 1941 г. №8. - Арк. 4.

Документ № 23

З доповідної записки НКВД УРСР про організацію та діяльність винищувальних батальйонів

Жовтень 1941 р.

1. ОРГАНИЗАЦИЯ ИСТРЕБИТЕЛЬНЫХ БАТАЛЬОНОВ И ИХ БОЕВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

1. Организация и боевая подготовка ИБ:

Для борьбы с авиадесантами и мелкими группами противника, усиления охраны и обороны промышленных объектов, оказания помощи органам милиции в поддержании революционного порядка в каждом районе областей и городов, на крупных промышленных предприятиях Украинской ССР в течение 8-й дней после начала военных действий были организованы истребительные батальоны и группы содействия.

Комплектование истребительных батальонов происходило, главным образом, из числа партийного и советского актива, лучшей части рабочих и колхозников, которые могли наряду с работой на предприятиях и колхозных полях быть готовыми выполнить стоящие перед ними задачи по борьбе с противником.

На должности командиров батальонов и для организации боевой подготовки истребительных батальонов были подобраны руководящие работники милиции, командный состав запаса РККА и опытные партизаны гражданской войны.

Для военной подготовки истребительных батальонов была разработана программа занятий, подобраны учебные поля и командные помещения для каждого подразделения истребительного батальона.

2. Вооружение истребительных батальонов

Вооружение бойцов истребительных батальонов было произведено оружием иностранного образца, главным образом винтовками «МАУЗ-Ф» и пулеметами, полученными:

От кого получено оружие	Винтовок	Ручн. пулем.	Станк. пулем.	Револьверов	Ручн. гранат	Патронов
	2	3	4	5	6	7
ГУВС НКВД СССР	42500	—	—	—	—	33.000.000
1	2	3	4	5	6	7
ГУПВ НКВД СССР	14222	—	—	—	—	—
От КОВО	16128	1153	—	—	3130	10.000.000
Приобретено на месте областями и НКВД УССР	24081	—	27	739	3139	502500
ИТОГО:	96931	1153	27	739	6269	43.502.500

В последующем, кроме указанного оружия, на вооружение истребительных батальонов поступило - ручные гранаты, термитные бутылки - «жуки», изготовляемые на предприятиях Украины (Харьков, Ворошиловград, Сталино, Днепропетровск, Запорожье).

3. Численно-боевой состав ИБ

За отчетный период по Украинской ССР был организован 651 истребительный батальон, общей численностью 118023 человек.

Наименование областей	Колич. истреб. батальон.	Колич. людей	Вооружение				
			Винтов.	Ручн. пулем.	Станк. пулем.	Ручн. гран.	Револьвер.
1	2	3	4	5	6	7	8
Киевская	62	3912	11547	39	—	465	—
Днепропетровская	30	6579	9313	ПО	—	1330	—
Одесская	51	11225	6149	89	—	—	134

Запорожская	38	7006	6556	64	4	1090	—
Сумская	32	6073	1800	43	3	117	114
Ворошиловградская	36	8006	2243	66	1	—	—
Харьковская	42	8400	8675	85	4	600	—
Николаевская	33	6156	11600	48	—	—	—
Полтавская	44	9520	3306	141	6	1100	125
Черниговская	39	7292	9313	110	—	—	—
Сталинская	33	6570	3645	62	7	—	125
Каменец-Подольская	38	8111	6000	74	—	—	—
Винницкая	44	9136	6149	89	—	—	134
Житомирская	35	6540	4000	—	—	—	—
Измаильская	22	4397	697	13	2	237	219
Тарнопольская	36	4600	691	2	—	—	—
Кировоградская	33	4500	4392	60	—	—	—
ИТОГО:	651	118023	96075	1095	27	6269	851

В связи с мобилизацией в Красную Армию на оборонные работы эвакуацией бойцов вместе с эвакуированными заводами - в оставшихся истребительных батальонах происходит большая текучесть личного состава и количественное уменьшение. На 1 октября с.г. в истребительных батальонах по областям Украины состоит:

Наименование обл.	Колич. истреб. батальонов	Количество людей
Ворошиловградская	36	8006
Сталинская	33	6870
Сумская	6	300
Харьковская	38	7600
Днепропетровская	4	600
Запорожская	25	2625
ИТОГО:	143	26001

4. Боевая деятельность ИБ

В своей боевой деятельности истребительные батальоны за время Отечественной войны с нацистской Германией в своем большинстве себя оправдали и с возложенными на них задачами справились.

При несении службы, по неполным данным за август и сентябрь месяц, истребительные батальоны Сумской, Полтавской, Днепропетровской и Запорожской областей задержали:

парашютистов противника - 49 чел., сигнальщиков-шпионов - 26 чел.

В борьбе с мелкими частями противника, проникшими в наш тыл, бойцами истребительных батальонов убито 193 чел. немецких солдат, 36 офицеров, взято много трофеев и ценных бумаг.

По мере приближения фронта истребительные батальоны входили в состав частей Красной Армии и героически сражались на передовых позициях, а в некоторых районах, ведя оборону участков, прикрывали отход частей Красной Армии, так, например:

Истребительные батальоны Николаева и Херсона были включены в части, обороняющие города, вели бой с противником и прикрывали отход через переправу на реке Днепр частей 9-й армии.

Истребительные батальоны Кагановичского, Ленинского и Сталинского районов города Киева, находясь на позициях в районе Голосеевского леса, вели бой с противником, прикрывая отход и перестроировку 600 сп Красной Армии.

Истребительные батальоны гор. Запорожья под руководством секретаря Обкома Партии и нач. УНКВД по Запорожской области тов. Леонова в ночь с 18 на 19-е августа прикрывали отход и переправу частей Красной Армии на левый берег Днепра, и в течение двух суток до подхода свежих сил Красной Армии вели оборону города.

Истребительные батальоны как боевая единица в своем большинстве влиты в части Красной Армии и проводят боевую работу по заданию командования.

ДА СБУ. - Ф. 60. - Спр. 83501. - Ч. 1. - Арк. 147-151.

Документ № 24

Из вечернего сообщения Советского информбюро о героических действиях партизан против немецко-фашистских захватчиков в г. Николаеве

1

ноября 1941 г.

Героически действуют партизаны в городах, оккупированных немецко-фашистскими полчищами. На окраинах гор. Николаева каждое утро находят убитых немецких и румынских солдат и офицеров. В начале октября в окно ресторана, где шел кутеж фашистских офицеров, была брошена бомба необычайной разрушительной силы. Взрывом бомбы убито восемь офицеров.

Сб. „Сообщения Советского информбюро“. - Т. I. - Стр. 335.

Документ № 25

*Сводка политуправления Южного фронта, представленная Главному
политическому управлению РККА о хозяйничании немецких войск в г.
Николаеве*

5 ноября 1941 г.

...О положении оккупированного фашистами города лучше всего свидетельствует состояние гор. Николаева. Вот как выглядел гор. Николаев в прошлом месяце...

...Весь железнодорожный узел взорван. На строительство и восстановление его немцы мобилизуют рабочих евреев. Немецкие власти вывесили в городе объявление, что все специалисты, инженеры и техники обязаны явиться на регистрацию на Советскую улицу, дом № 25. В день регистрации в назначенном месте собралось человек 30 оставшихся специалистов.

На судостроительный завод приехали немецкие инженеры, у завода выставлена военная охрана. Немцы предполагали пустить в ход завод, но оборудования там не оказалось, оно вывезено, а то, что осталось, приведено в негодность. Завод сельхозмашин и «Дормашина» также выведены из строя. В Николаеве работал только один хлебозавод, выпекающий хлеб для армии. Подгоревшие кусочки хлеба выбрасывались через окна для населения. Толпы женщин и детей ловят кусочки хлеба. Часто эти картины фотографируют немецкие офицеры.

Николаев сейчас - мертвый город, хлеба нет, базары закрыты. В город впускают только по пропускам. Магазины закрыты. Для того, чтобы открыть магазин, нужно разрешение немецкого военного коменданта. Сейчас торговлей начинают заниматься николаевские немцы. Воды в городе нет, водопровод взорван, люди ходят за водой в яхт-клуб. Электростанция не работает...

Начальник политуправления
Южного фронта, бригадный комиссар

Мамонов

Начальник отдела политуправления
Южного фронта, батальонный комиссар

Сыромолотный

ЦДАГО. –Ф. 62. –Оп. 4. –Спр. 2. –Арк. 82.

Документ № 26

*Объявление немецкой полевой комендатуры г. Николаева о розыске
лиц, скрывающих оружие, заводское имущество и совершающих акты
саботажа против немецко-фашистских оккупантов*

8 ноября 1941 г.

10 000 крб. нагороди дістане той, хто викрис:

- а) протизаконне приховання зброї чи амуніції;
- б) схованих російських старшин або жовнірів;
- в) загарбані машини, частини машин і інструменти;

- г) заховані російські акти, плани і мапи;
- д) запаси будь-якого роду: харчові продукти, паша для худоби, паливо, олія тощо;
- е) акти саботажу або наміри протидії німецьким розпорядженням, німецьким військовим особам чи саботажі в складах матеріалів, а також всякі змови для таких злочинів.

Польова комендатура.

Газ. „Українська думка. -8 жовтня 1941 р. -№ 14. -Стр. 4.

Документ № 27

Объявление полевой комендатуры гор. Николаева о расстреле советских граждан за нарушение и невыполнение приказа немецких военных властей

14 ноября 1941 г.

За нарушение приказа о запрещении сохранения оружия 11 ноября 1941 г. в Николаеве расстреляны такие лица:

Владимир Левченко, Владимир Лисовский, Николай Рубцов, Виктор Пришелуцкий, Дмитрий Мавродин, Андрей Дышлов.

За невыполнение приказа военных властей и за саботаж 12 ноября 1941 г. расстреляны: Сергей Водаш – механик, Дмитрий Костин, инженер.

Полевая комендатура

ДАМО. -Ф. 7. -Оп. 172. -Спр. 7. -Арк. 178.

Документ № 28

11 листопада 1941 р.

Документ № 29

Из сообщения Советского информбюро о насилиях, грабежах и зверствах фашистских захватчиков, чинимых ими над крестьянами сел Николаевской области

20 ноября 1941 г.

Из районов Украины, временно оккупированных немцами, поступают сообщения о насилиях и зверствах фашистских захватчиков. В селе Нестерово Николаевской области немцы . забрали у крестьян весь хлеб, скот и птицу. Фашисты расстреляли 11 крестьян, пытавшихся оставить немного хлеба для своих детей. В селе Свиридово гитлеровские бандиты отняли у крестьян не только скот и хлеб, но и всю одежду, обувь, домашние вещи. Все мужчины, женщины и подростки, проживающие в деревнях Белово, Степановка и Вакулино, угнаны немецко-фашистским отрядом в неизвестном направлении. Маленькие дети брошены на произвол судьбы. В деревне Степановке крестьянка Глушенко пыталась взять с собою свою трехлетнюю дочь. Рассвирепевший фашистский офицер застрелил их обеих. В селе Антоново гитлеровцы арестовали всех стариков и потребовали, чтобы они выдали сельских активистов. Арестованных избивали и зверски мучили, но они стойко и мужественно перенесли все пытки, не выдав своих односельчан. Палачи расстреляли на сельской площади пять старейших крестьян.

Сб. „Сообщения Советского информбюро“. Т. I. -Стр. 364.

Документ № 30

Приказ полевого коменданта гор. Николаева о наложении штрафа на население города за совершенные диверсии участниками антифашистского подполья в парке имени Г. И. Петровского

Не ранее 22 ноября 1941 г.

22 ноября 1941 г. умышленно сожжены в парке Петровского (Лунапарк) деревянные помещения. Ввиду этого приказываю:

1. Городу заплатить до вторника - 25 ноября 1941 г. до 9 часов утра 500000 руб.
2. В случае, если до вторника до 18 часов вечера не найдутся виновники, прикажу повесить определенное количество жителей.
3. С 18 часов вечера до 5 часов утра воспрещается каждому выходить на улицу, за исключением тех жителей, которые имеют удостоверения от своего учреждения, что они находятся в пути до или после работы.

Запрещение входит в силу с понедельника с 18 часов вечера.

Полевой комендант.

ДАМО. -Ф.р-2782. -Оп. 1. -Спр. 1. -Арк. 36.

Документ № 31

Листовка политуправления Южного фронта с призывом к трудящимся городов Николаева и Херсона вести партизанскую борьбу против немецко-фашистских оккупантов

Ноябрь 1941 г.

Прочитай и передай другому

К ТРУДЯЩИМСЯ НИКОЛАЕВА И ХЕРСОНА

Погромы и виселицы, мародерство и нечеловеческие страдания нашим женам, матерям и детям принесли на своих штыках немецкие фашисты.

Бейте фашистов ежедневно, ежечасно, не прекращайте борьбы до тех пор, пока хоть один фашист будет на нашей земле.

ДОРОГИЕ ТОВАРИЩИ НИКОЛАЕВЦЫ И ХЕРСОНЦЫ! ГРАЖДАНЕ И ГРАЖДАНКИ ВЕЛИКОГО СОВЕТСКОГО СОЮЗА!

За свое короткое хозяйничанье фашистские бандиты превратили наши цветущие города Николаев и Херсон в места чудовищных зверств и насилий.

На глазах детей расстреливают родителей, на глазах родителей насилуют их дочерей, у матерей отбирают грудных детей и убивают их. Возрождено время средневековых ужасов и пыток. Смерть, разрушение, нищету и рабство принесли немецкие захватчики. Терзают своими кровавыми когтями нашу жизнь, нашу свободу.

В Николаеве, Херсоне - всюду, где хозяйничают немцы, на улицах построены виселицы. Неделями висят трупы лучших представителей рабочего класса, нашей славной интеллигенции. Тюрмы и концлагеря переполнены ни в чем не повинными людьми. Всюду слышны стоны и крики поруганных и замученных людей.

Фашистские мерзавцы забрали у вас все продовольствие, а у многих из вас отобрали все личные вещи. Немецкое командование запретило собирать даже гниющие овощи в пригородных хозяйствах. За несколько корзинок собранных помидор на главной улице Николаева были повешены три женщины и двое мужчин. Над висящими трупами фашистские мерзавцы прикрепили циничную надпись: „За разбой”. Свой приход в Херсон фашисты ознаменовали кровавыми погромами. Сотни людей были расстреляны и повешены на улицах города. Немцы чувствуют себя полновластными хозяевами. Советских людей бьют, штрафуют, вешают.

Своими зверствами и насилиями фашисты хотят запугать нас, ослабить нашу волю к борьбе. Не бывает этому!

Николаевцы и херсонцы показали образцы борьбы с немецкими оккупантами во время гражданской войны. Николаевцы и херсонцы и сейчас будут в первых рядах бойцов с ненавистными немецкими захватчиками.

Знайте, что весь советский народ, наше правительство следят за вашей борьбой. Идите в партизанские отряды. Еще сильнее раздувайте пламя священной народной войны. Не давайте фашистским захватчикам покоя ни днем, ни ночью.

Бейте их везде, где только можно, и всем, чем только можно! Расстреливайте мерзавцев, согласившихся пойти на службу к немцам, истребляйте фашистских ставленников так же беспощадно, как и самих фашистов.

Саботируйте все мероприятия немецких властей. Не давайте вывозить оставшийся в городах металл. Этим вы ускорите победу над злейшим врагом нашей Родины - гитлеровской Германней.

Помните, наши силы растут и крепнут с каждым днем. Час расплаты над фашистскими бешеными собаками скоро наступит.

Наша родная большевистская партия, Советское правительство готовят окончательный разгром врага.

Товарищи николаевцы и херсонцы, будьте же в первых рядах бойцов с гитлеровскими бандитами!

ЦДАГО України. -Ф. 56. -Оп. 1. -Спр. 1365.

Документ № 32

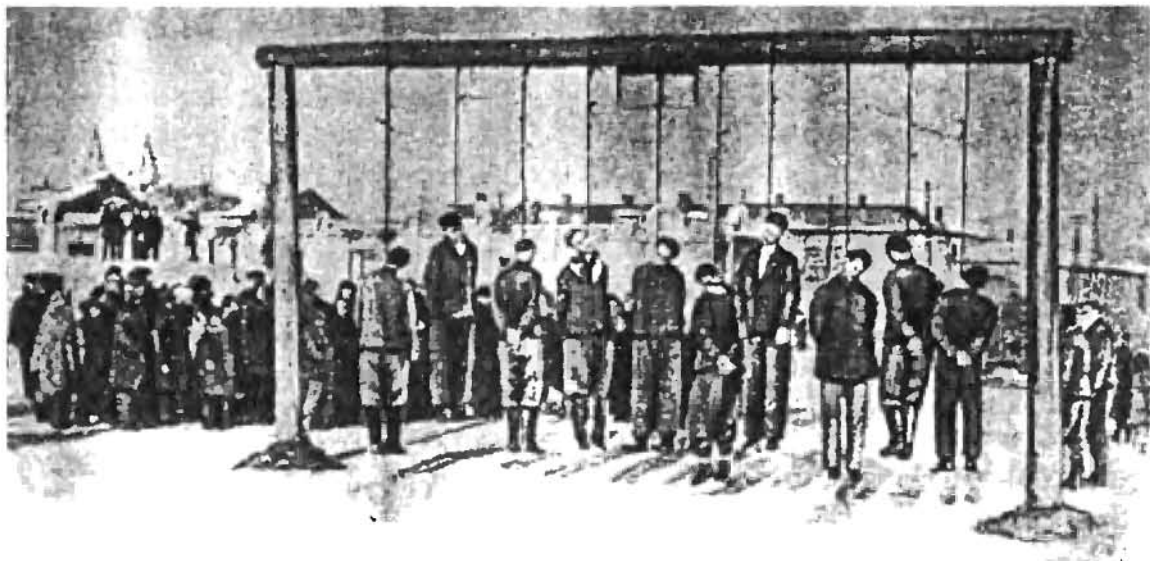
З оголошення Миколаївського міського комісара про повішення радянських громадян

3 грудня 1941 р.

24 та 29 листопада 1941 р. в Миколаєві сталися пожежі в 4-х будинках. За спричинення пожежі будуть повішені сьогодні 10 громадян міста Миколаєва...

Міський комісар

ДАМО. -Ф. - Р. -1017/87с. -Спр. 1.

Страта окупантами жителів м. Миколаєва. 03.12.1941 р.

Документ № 33

Декрет Іона Антонеску про встановлення цивільних та військових судів на окупованій румунськими військами території

20 грудня 1941 р.

...Керуючись декретом № 1 про управління Трансністрією, виданим 19 серпня 1941 р. в Тягині (м. Бендери), а також декретом № 4, виданим 17 жовтня 1941 р. в Ставці, про адміністративне управління Одесою, - виходячи з необхідності створення караючого правосуддя в Трансністрії,

Видаю декрет

§1. Караюче правосуддя здійснюється через преторати і військовий суд.

В кожному повіті буде функціонувати преторат, склад якого вказаний у Збірнику військових законів.

Кількість і район дії військових судів визначається командуванням армії.

§2. Преторати судять всіх громадян, винних в такому:

Невиконання наказів, виданих губернатором Трансністрії, військовим командуванням, повітовими префектами і міською управою, в тих випадках, коли передбачається покарання, що не перевищує два роки тюрми або 20 000 лей штрафу. Злочини, передбачені загальним і спеціальним кримінальним правом, якщо відповідне покарання не перевищує два роки тюрми або 20 000 лей штрафу.

§3. Військові суди судять за всі злочини, що непередбачені загальним і спеціальним кримінальним кодексом, коли передбачене покарання перевищує 2 роки тюрми і 10000 лей штрафу.

§4. Преторати і військові суди організуються і функціонують відповідно з вказівками Кодексу військових законів і нижчеподаними змінами щодо преторатів:

При кожному жандармському управлінні Трансністрії організується військовий повітовий преторат. Обов'язки військового претора виконує начальник відповідного жандармського управління.

Рішення преторатів і військових судів - остаточне.

§5. Виконання постанов військового суду і преторатів робиться відповідно до постанов Збірника військових законів, але з такими винятками:

а) Покарання, що полягають в позбавленні волі, відбуваються в арештних приміщеннях повітових міст...

б) Штрафи стягаються інстанціями, які винесли вирок, а гроші вносяться в головну касу губернаторства Трансністрії.

Антонеску

Виданий у Бухаресті - 20 грудня 1941 р.

«Одесская газета» № 30, від 22 січня 1942 р.

Документ № 34

Письмо жандармского инспектора гражданскому губернатору Транснистрии с просьбой распорядиться об увольнении В.С. Моргуnenко и других учителей с занимаемой должности как не внушающих фашистам доверия

14 января 1942 г.

Имею честь просить вас сообразованно дать приказ Голтынской префектуре о замене в занимаемых должностях следующих лиц за дела, указанные против каждого:

1. Владимир Степанович Моргуnenко, директор начальной школы с. Крымка - за то, что во время советского режима участвовал в ограблении кулаков, при отступлении красных войск пытался формировать банды партизан, угрожал расстрелом нынешнему примарю за то, что последний якобы скрыл двух немецких шпионов.....

Вышеназванный ушел из села одновременно с отступлением советских войск, вернулся и подозревается, что был послан большевиками с какой-то целью.

2. Семенюк Иван, учитель с. Крымки, из-за которого многие жители были сосланы в Сибирь.

3. Полищук Владимир, секретарь с. Крымки, бывший пламенным коммунистом, сохранивший и в настоящее время эту должность, позволяющую ему развивать политическую деятельность и оказывать влияние на население.

В связи с вышеизложенным просим вас сообразованно распорядиться.

Жандармский инспектор Транснистрии полковник Э. Броштяну.

Резолюция губернатора: 20 января 1942 г.

Г-ну префекту срочно расследовать все эти случаи, заменить и принять меры для интернирования Г. Алексеягту.

ДАМО. -Ф. р.-2178. -Оп. 1. -Спр. 4. -Арк. 110.

Документ № 35

Постанова Великоолександрівського гебітскомісара про розстріл Олександра Сосновського та його батьків за слухання радянських радіопередач і поширення їх змісту серед населення

17 січня 1942 р.

Олександр Сосновський, незважаючи на заборону, зробив радіоприймач і слухав та поширював радянські передачі. Він підбурював населення і робив на снігу сигнали для ворожих літаків, а також закликав інших до підривної роботи проти німецької влади...

Спочатку Сосновський від усього відмовлявся, але потім визнав себе винним. Приймач конфіскований. Батьки Сосновського активно допомагали синові і також слухали передачі та поширювали їх. Провина поглиблюється тим, що Сосновський вже при вступі німецької армії забрав у німецького офіцера револьвер. Зважаючи на молодість, Сосновського звільнили тоді з-під варті.

Сосновський - член комуністичної спілки молоді, він - непримиренний супротивник німецької влади.

Ім'ям німецької держави наказую: Олександра Сосновського, його батька Віссаріона та матір Ганну покарати смертю.

Обласний комісар Шульц

МОДА. -Ф. 1045. -Спр. 5 -Арк. 1.

Документ № 36

Из объявления немецкого комиссара гор. Николаева о принудительном сборе зимней одежды среди населения города для немецко-фашистской армии

Не позднее 25 января 1942 г.

...У Німеччині в цей час все віддають для фронту, віддають також і зимовий одяг.

Важкі умови та потреби вимагають і від населення України, щоб воно брало участь у забезпеченні фронту зимовим одягом.

Необхідний слідуючий одяг:

1. шуби; 2. хутрові куртки; 3. хутрові безрукавки (жилети); 4. хутрові кашкети; 5. бурки та валянки; 6. строгані куртки та штани; 7. шалі та кашне; 8. рукавиці та перчатки; 9. різні хутра.

За принесений від населення одяг буде сплачено. По змозі частина відшкодування буде сплачена зерном. Одяг треба здавати до житлового відділу - вул. Шевченка, № 40.

Збір одягу також буде провадитись по квартирах. При одержанні окремих речей будуть видаватись квитанції.

Винагорода та видача квитанцій на зерно почнеться з 25 січня 1942 р. Заяву про сплату з прикладеною квитанцією здавати до української міської управи - вул. Спаська, ч. 30.

Місто Миколаїв повинно також, як і вся країна, здати певну кількість зимового одягу. Ніхто не має права відмовитись від цього - це обов'язок кожного. Я чекаю, що населення міста зрозуміє необхідність цього заходу. Коли населення злочинно не дасть необхідну кількість одягу, то весь потрібний одяг буде відібрано безкоштовно.

Коли населення міста не зрозуміє мети цього збору, та збір пройде дуже погано, тоді я проти своєї волі буду змушений зменшити раціон хліба населенню.

Комісар міста Миколаєва.

ДАМО. -Ф. -Р-1017. -Оп. 1. -Спр. 1. -Арк. 24.

Документ № 37

Объявление о привлечении немецкими властями г. Николаева к строгой ответственности жителей за хранение и распространение советских листовок

28 января 1942 г.

Щоб не припускати ніяких непорозумінь, цим я ясно вказую на те, що неодноразово публіковане розпорядження, щоб усякого роду листівки негайно приставляти до німецьких урядових установ, як і раніш, зберігає силу. Хто буде тримати в себе листівки, не приставляючи їх негайно німецьким урядовим установам, хто буде пійманий у зберіганні будь-яких листівок чи буде їх поширюватиме далі, буде найсуворішим способом покараний також включно до смертної кари через повішення.

Міський комісар.

Газ. „Українська думка”. -7 лютого 1942 р. -№ 11. -Стр. 2.

Документ № 38

Сообщение о смертной казни через повешение советских патриотов за антифашистскую деятельность

27 января 1942 г.

ЗАСУДЖЕНО ДО СТРАТИ ТА СТРАЧЕНО ЧЕРЕЗ ПОВІШЕННЯ 27 СІЧНЯ 1942 Р. О 6 ГОДИНІ РАНКУ НАСТУПНИХ ОСІБ:

1. Слободянюк Андрій, що народився 5 липня 1905 р. в селі Щербані, був завідуючим громадянського господарства і не виконував накази про обмолот та поставки хліба та крашанок. Далі він самочинно продавав худобу та корми.

2. Кір'ячук Іона, що народився 10 листопада 1898 року в Західній Україні, постійно мешкав у Вознесенському радгоспі. Будучи завідувачем 2 відділку радгоспу, він самочинно продавав пальне, худобу та збіжжя. Він не зібрав з поля хліб. Далі брехливо доносив на німців та українців, знущався над ними та винен у вбивстві.

3. Онощенко Афанасій, що народився 11 лютого 1887 року в Дмитрівці, востаннє мешкав у радгоспі «Зелений гай», був членом ВКП(б) і як такий, брав участь у висланні німців та українців до Сибіру. Влітку минулого року він знищував продукти, щоб такі не потрапили до німецької армії. Він і тепер займався провокацією на Німеччину та діяв на користь більшовизму.

4. Васильєв Павло, що народився 14 березня 1911 року у м. Вознесенську, Васильєв був таємним агентом ГПУ. Через нього 3 українців заслано до Сибіру, які і досі не повернулись, його засуджено за саботаж на складі зброї.

5. Іщенко Василь, що народився 31 липня 1896 року на Уралі. Іщенко востаннє мешкав у м. Вознесенську. Іщенко був членом ВКП(б) та червоним партизаном. Після вступу німецьких військ він ще діяв як червоний шпигун. Че-

рез нього одного німця заслано до Сибіру, котрий досі не повернувся, його також засуджено за саботаж на складі зброї.

Обласний комісар фон Геннінг.

Газ. «Новий час». - 29 січня 1942 г.

Документ № 39

**Объявление городского комиссара о запрещении гражданскому населению
г. Николаева под угрозой смертной казни скрывать советских
военнопленных**

27 января 1942 г.

Цим я нагадую наказ, що цивільному населенню найсуворіше заборонено полоненим втікачам давати харчі або іншу поміч чи давати їм притулок.

У майбутньому я буду кожду персону, яка йде проти цього наказу, найсуворіше карати - розстрілювати.

Міський комісар.

Газ. „Українська думка”. - 7 лютого 1942 г. - № 11. - Стр. 2.

Документ № 40

**Наказ миколаївського генерального комісара про конфіскацію в
„колгоспах” і „радгоспах” для Німеччини всього обмолоченого хліба,
олійного, стручкового та іншого насіння**

13 лютого 1942 р.

На підставі існуючих господарських розпоряджень я наказую так:

§1. Весь обмолочений хліб, що зберігається в колгоспах і радгоспах, а також все олійне, стручкове та інше насіння конфіскується. Конфіскації підлягає також та кількість насіння, яка буде одержана від обмолоту після видання цього наказу.

§2. Конфісковане насіння повинно бути позначене, як таке, прикріпленням табличок з написом такого змісту німецькою та українською мовами: „Конфіковано для німецької держави генерал-комісаром у Миколаєві. Всяка незаконна дія тягне за собою найсуворішу кару”...

§9. Порушення цих розпоряджень тягне за собою позбавлення волі на термін не менше 2 років. При наявності злочинного недбалства або саботажу може бути присуджена смертна кара, а крім того, грошовий штраф у необмеженому розмірі.

§10. Цей наказ набирає чинності з 20 лютого 1942 року.

Генеральний комісар Миколаєва

Опперман

ДАМО. -Ф. 120/42с. -Спр. 6. -Арк. 11.

Документ № 41

З наказу рейхсміністра Розенберга про скасування колгоспного устрою та запровадження „нового” німецько-фашистського земельного ладу на окупованій території України.

15 лютого 1942 р.

А. СКАСУВАННЯ КОЛГОСПНОГО УСТРОЮ

1. Всі закони і постанови радянської влади про утворення колективних господарств, керування ними і господарювання в них скасовуються.
2. «Примірний статут сільськогосподарської артїлі» втрачає силу.
3. Всі колгоспи негайно перетворюються в громадські господарства.

Б. ГРОМАДСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО

1. Громадське господарство - це перехідна форма сільськогосподарського виробництва від більшовицького колективного господарства до нових форм господарювання.

Громадські господарства працюють за вказівками німецької влади.

2. Про організацію, керування і господарювання в громадських господарствах будуть видані окремі постанови.
3. Земля громадських господарств обробляється гуртом.
4. Всі працездатні члени громадських господарств зобов'язані спільно працювати...

В. РАДГОСПИ І МТС

1. Радгоспи і МТС як колишнє державне майно переймає німецька влада.

Радгоспи перейменовуються в державні господарства.

Придатні МТС будуть розбудовані в сільськогосподарські бази...

Г. ПЕРЕХІД ДО ОДНООСІБНОГО КОРИСТУВАННЯ ЗЕМЛЕЮ

1. У громадських господарствах, де є потрібні для цього господарські і технічні передумови, земля може бути наділена селянам для одноосібного обробітку і користування.

2. На перехід до одноосібного користування землею потрібна згода - належної німецької установи; про цю згоду повинно подбати громадське господарство.

3. Дозвіл видаватиметься тільки тим громадським господарствам, які виконають свої зобов'язання щодо німецької влади, зокрема про поставки. Селяни, які після видання цього розпорядження самовільно привласнюватимуть землю, будуть покарані і втратять право на пізніший наділ землею.

4. Всякий самовільний поділ землі забороняється. Про землю, яку самовільно поділено після приходу німців, винесе постанову належна сільськогосподарська управа...

5. Про час і форму переходу до одноосібного користування землею вирішуватиме німецька влада.

Рейхсміністр Розенберг

Газ. «Дзвін» (Біла Церква) № 12(27), від 15 лютого 1942 р.

Документ № 42

Довідка про кількість та чисельність особового складу партизанських загонів НКВД УРСР станом на 1 березня 1942 р.

Березень 1942 р.

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

№ п/п	Наименование области	Сформировано по данным УНКВД партизан, отрядов и групп	Перезоружено из других областей	Всего было оставлено в тылу противников по области	Распались	Осталось на 01.03.1942 г.	Действуют	Из них поддерживается СВЯЗЬ
	Харьковская							29
	Сталинская							17
3	Ворошиловгр.	120	—	120	38*	82	12	12
4	Сумская	66	12	78	5	73	11	8
5	Черниговская	73	4	77	3	74	2	2
6	Киевская	88	15	103	2	101	5	—
	Житомирская	60	11	71	3	68	1	—
8	Винницкая	165	1	166	1	165		—
9	Кировоградская	54	4	58	—	58	6	—
	Одесская	16	12	28	—	28		—
	Днепропетровск.	53	6	59	4	55	14	14
2	Запорожская	77	1	78	2	76	12	12
13	Николаевская	55	—	55	—	55	1	1
14	Полтавская	177	6	183	5	178	20	9
15	Кам-Подольская	136	—	136	—	136	—	—
	ИТОГО:	1386	74	1460	84	1376	148	104

ДА СБУ. - Ф. 60. - Спр. № 83505. - Част. 2. - Арк. 427-428.

Документ № 43

березень 1942 р.

ХОЗЯЙСТВЕННАЯ КОМАНДА
НИКОЛАЕВ.

Вс. от. 1942 г.

РАБОЧИЕ И РАБОТНИЦЫ!

**С сегодняшнего дня Вы сами будете ко-
вать Вашу будущность!**

Всякое начало тяжело. Однако чем крепче
окажется Ваша воля и Ваше доверие, тем скорее
преодолится состояние войны.

Кто не работает, терлет, как по отношению к
самому себе, так и своей семье, право на средства
к существованию и всякую поддержку. Кто
оставляет свое рабочее место, нарушает созидание,
вредит общественному благополучию и будет на-
казан по всем строгостям военных законов.

Не каждый может быть уже теперь вновь вод-
ворен на свое прежнее место службы, ввиду по-
следствий войны и произведенных в связи этим
разрушений. В настоящее время решающее зна-
чение имеет только то, хочешь ли он вообще рабо-
тать по восстановлению разрушенного на любом
месте.

Тот, кто постоянно исполняет свои обязанности, полу-
чит также и справедливую оплату своего труда. С 15-го
октября 1941 г. выполнение задач Ваших профессиональ-
ных союзов взято на себя Хозяйственная Команда. В уже
работающие производственные предприятия будут назна-
чены делегаты, которые должны пользоваться Вашим пол-
ным доверием. В производственных предприятиях при-
казывает исключительно начальник предприятия, которому
этот делегат будет помогать в качестве советателя в от-
ношении заработной платы и социальных вопросах.

Делегат производственных предприятий уведомляет Хо-
зяйственную Команду по всем вопросам, касающимся
внутренней жизни предприятий. Он является ответствен-
ным лицом касательно пополнения за всеми Вашими учре-
ждениями, как-то: заводскими столовыми, умывальными по-
мещениями, помещениями для отдыха и развлечения.

Ваши профессиональные союзы остаются поныне в пре-
жнем состоянии организации. Доконите Хозяйственной Коман-
де об имуществе этих союзов, как-то: приютах, клубах,
домах отдыха, присутственных мест, а также данные о
прежних тарифах и вообще обо всем, что относилось
к имуществу союза, чтобы все это было бы для Вас обес-
печено или могло бы быть вновь Вам возвращено.

Хозяйственная Команда Уполномоченный Профессио-
нальных Союзов находится по Квотической № 60 (вход
с Советской), куда особенно важные донесения могут быть
сданы.

Тот, кто исполняет свои обязанности имеет право на
средства и существование и всякую помощь так же и в
будущем!

Хозяйственная Команда Николаев.

AUF RUF!

Fuer aufgetundene Waffen, Munition, Reifen und Krieggeraet aller Art, das noch nicht angemeldet ist, zahlt die deutsche Heeresverwaltung Belohnungen.

Alle diese Gegenstaende sind bei der naechsten Ortskommandantur oder sonstigen deutschen Dienststelle (in Nikolajew der Beutesammelstelle) anzumelden und abzuliefern. Belohnungen werden nur bezahlt, wenn es sich um erstmalige Anmeldung handelt und die Gegenstaende von den betr. Dienststellen in Besitz genommen werden koennen.

Kommandantur des Bereichs
Nikolajew.

Der Generalkommissar.

ВІДОЗВА!

За знайдену зброю, амуніцію, обручи та військове знаряддя усіх видів, яке ще не заявлено, буде німецьке військове правління нагороджувати.

Усі ці речі треба в найближчий Ортс-командантури або других німецьких службових місць (в Миколаєві в збірному пункті) здавати. Нагородження будуть виплачуватися тільки тоді, коли о цьому перший раз заявлено, та коли ці речі можуть бути від даних службових місць використані.

Командантура
Миколаївської округи.

Генеральний
комісар.

К НАСЕЛЕНИЮ Г. НИКОЛАЕВА

Германское Верховное Командование до сих пор относилось достаточно великодушно к распространителям ложных слухов, паникерам и саботажникам, не прибегая по отношению к ним к мерам, обусловленным законами военного времени. Это великодушное отношение иногда ложным образом расценивалось большевистской агентурой, как проявление слабости Германской Армии.

Никаких мер воздействия не применялось также и к тем слабым духом людям, пессимистам, которые, находясь во власти своего больного воображения, становились вольно или невольно, сознательно или бессознательно соборниками большевизма и слепыми орудиями лживой советской пропаганды.

В настоящее время преступная рука большевистской агентуры продолжает сеять среди населения панику, порождает недоверие к Германскому Командованию. Если теперь Германское Командование вынуждено вмешаться, чтобы решительно пресечь эту враждебную деятельность, то к этому оно прибегает не потому, что всякому терпению приходит конец, а лишь вследствие того, что преступные элементы используют создаваемую ими панику в интересах большевизма, расстраивая нормальный рабочий процесс на предприятиях и в учреждениях.

Для каждого человека ныне пришел час решения — за или против большевизма. Большинство населения бесповоротно осудило большевизм. Но одних словесных решений мало! **Решимость каждого человека бороться с большевизмом проверяется не на словах, а на деле.**

Каждый человек, на каком бы посту он не находился, обязан не только безоговорочно выполнять все распоряжения властей, но и сам по себе делать все, чтобы избежать беспокойства, тревоги и паники.

Германское Командование настоящим предупреждает все те колеблющиеся и неустойчивые элементы, кото-
ры

своим саботажем теперь думают застраховаться в будущем от большевистских преследований на случай прихода большевиков сюда.

Кто покидает свое рабочее место, будет сурово наказан.

Кто уклоняется от работы или не является на работу, будет наказан.

Кто своим примером и поведением побуждает других покинуть рабочие места или уклоняться от работы— будет наказан.

Кто саботирует работу или намеренно снижает производительность труда— будет наказан.

Людей, самообольщающихся надеждой на помилование со стороны большевиков ценю сабогажа, также постигнет разочарование. НКВД все равно не пощадит тех, кто попытается сейчас саботажем спасти себя от его репрессий.

Саботажники, пособники большевизма, подручные советской агитации подкапываются не только под борьбу Германской Армии с большевизмом, но срывают борьбу своих соотечественников за Новую Россию. Родина никогда не простит им их малодушия и паникерства в суровый решительный час борьбы с большевизмом.

Все, кто усердно и верно, как и до сих пор, продолжают свою работу под защитой Германской Армии, могут полагаться на то, что они твердо и неизменно будут пользоваться защитой германского оружия и защитой Германского Государства.

Документ № 46

Объявление немецких властей гор. Николаева о казни участников диверсионных актов

Не ранее 10 марта 1942 г.

ДО НАСЕЛЕНИЯ М. МИКОЛАЄВА

В останні дні знову повторилися випадки актів саботажу, які спрямовані проти німецької влади, а саме: пошкодження телефонних проводів, підпалення будинків та інше.

Німецькій обороні було необхідно вжити заходів захисту і розстріляти або повісити таких 20 заложників чи підозрілих до акту саботажу осіб:

1. Шпакоз Семен, 1893 р. н., мешкає - вул. Столярна, 25
2. Цибулін Дмитро 1903 р. н., мешкає - вул. Столярна, 33
3. Саркізов Гозер 1891 р. н., мешкає - вул. Пісчана, 41

4. Малиновський Микола 1903 р. н., мешкає - вул. Набережна, 3
5. Орлов Петро 1885 р. н., с. Богоявленськ.
6. Золотухін Анатолій 1910 р. н., мешкає - вул. Потьомкінська 61.
7. Сілаєв Дмитро 1915 р. н., мешкає - вул. Садова, 5
8. Радіонов Григорій 1890 р. н., мешкає - вул. Мельнична, 62.
9. Кучин Михайло 1916 р. н., мешкає - вул. Кур'єрська, 2
10. Стародубцев Дмитро 1904 р. н., мешкає - вул. Спаська, 52
11. Майструк Костянтин 1898 р. н., мешкає - вул. Московська, 37
12. Кікерин Микола 1913 р. н., мешкає - вул. Московська, 73,
13. Лобановський Микола 1917 р. н., мешкає - вул. Переулоч Б, 12
14. Ноадрачов Василь 1906 р. н., мешкає - вул. Рибна, 123
15. Ковальова Ганна 1898 р. н., мешкає - вул. Н. Сельська 18
16. Ізбург Оран 1918 р. н., мешкає - вул. Пісчана, 16
17. Золотарьов Семен 1880 р. н., мешкає - вул. Фалєєвська 17
18. Кардилановський Лев 1893 р. н., мешкає - вул. Кузнечна, 20
19. Зоркін Василь 1890 р. н., мешкає - вул. Кур'єрська, 2
20. Фомін Гаврило 1913 р. н., мешкає - вул. 2-га Слобідська, 28

Інші підозрені особи і заложники знаходяться ще під арештом. Визволення заарештованих заложників та підозрених осіб залежить від самого населення м. Николаєва: як воно видасть дійсних винуватців саботажу і повідомлятиме про всі випадки, які можуть служити для виявлення більшовицьких агентів і саботажників.

Заяви приймають: 1. українська поліція по кримінальних справах, вул. Франко, № 46.

2. Німецька поліція - В. Морська, 28.

3. Німецькі озброєні сили та поліція беруть на себе гарантію безпеки для тих осіб, які повідомлять.

ДАМО. -Ф. р.-1017. -Оп. 1. -Спр. 31. -Арк. 18.

Документ № 47

Объявление немецкого городского комиссара населению г. Николаева о его ответственности за диверсии, совершаемые участниками антифашистского подполья

18 марта 1942 г.

В последнее время участились случаи саботажа и подрывных действий путем обрыва телеграфных и телефонных линий и поджога зданий. Опубликованное мною предупреждение 3 января 1942 г. не принято во внимание. С целью немецкой самообороны 10 марта 1942 г. расстреляны и повешены 20 заложников и подозреваемых лиц.

Остальные заложники и подозреваемые лица находятся в заключении. От населения гор. Николаева зависит освобождение арестованных. Для этого оно должно выдать виновников актов саботажа и большевистских агентов и доставить их в органы немецкой власти. Заявить следует в немецкую полицию службы

безопасности (Б. Морская, 28) или в украинскую уголовную полицию, улица Франко, 46. Лицам, сообщившим в соответствующие органы власти о преступниках, не будут причинены какие-либо убытки и зло.

Пока жители Николаева не возьмутся за разоблачение и вылавливание большевистских агентов, они несут полную ответственность за смерть заложников и подозреваемых лиц.

Городской комиссар.

ДАМО. -Ф. р-1017. -Оп. 2. -Спр. 1. -Арк. 28. Переклад з німецької.

Документ № 48

З наказу цивільного губернатора «Трансністрії» Алексяну про перетворення колгоспів на общини і про порядки в них

Ми, Іон Антонеску, маршал Румунії і головнокомандуючий військами, представлений професором Г. Алексяну, цивільним губернатором Трансністрії, на основі повноважень, даних указом №1 від 19 серпня 1941 р., виданим в Тигіні, наказуємо:

...Ст. 1. Колгоспи перетворюються в трудові общини, що залишаються нероздільними з адміністрацією, яка є тепер...

Члени трудових общин будуть родинами об'єднуватися в трудові бригади, які складатимуться з 20-30 родин кожна, їм буде надано для обробітку щонайменше 200 гектарів землі або більше, стільки, скільки можливо буде обробити при сприятливих умовах.

Ця площа поділяється на ділянки для різного виду посівів, на основі посівного плану общини і з таким розрахунком, щоб загальний план зберігся точно...

Ст. 2. Кожна бригада вибирає з свого середовища старшину, який затверджується на посаді комунальним агрономом. Старшина відповідає перед властями за своє керівництво бригадою. Він дістає накази від комунального агронома щодо проведення плану робіт, а також веде облік роботи, зробленої кожним членом бригади.

Ст. 3. Тяглова і прибуткова худоба, а також машини і с.-г. реманент залишаються в общинах. Все це буде йти в користування окремих бригад, пропорційно кількості землі, переданої кожній бригаді під її відповідальність.

Ст. 4. Урожай поділяється між державою і бригадою з попереднім вирахуванням насіння, потрібного на сівбу в майбутньому році, з вирахуванням вартості механічних робіт, з вирахуванням на поламавання машин, з вирахуванням вартості пального за офіціальними цінами, а також з вирахуванням фондів, виділених для годівлі худоби (овес, ячмінь, кукурудза, просо і т. д.).

Частина, що належить державі, вноситься в загальний державний фонд, в складі трудової общини. Роботи, зроблені тягловою худобою, що належить приватним власникам, оплачуються з того ж розрахунку, що і зроблені тягловою худобою, яка є власністю общини...

Ст. 5. Розподіл урожаю робиться комунальними агрономами, старшиною бригади, старшиною общини, сільським старостою або ж його представником після попередньої перевірки урожаю, підрахунку витрати пального та інших витрат держави, як надання запасних частин, насіння і т. д., а також після визначення розмірів участі в роботі самої бригади - насінням, інструментом та ін...

Ст. 6. Про всякі непорозуміння або помічєи зловживання треба доповідати сільським властям, в разі необхідності - районним або повітовим...

Ст. 7. Всі села за першою вимогою управління радгоспів повинні надавати за плату необхідну кількість робочих рук для проведення посівного плану. Цьому підлягають всі села за 20 кілометрів навколо даного радгоспу, незалежно від того, чи керує цим радгоспом держава, чи він зданий в оренду...

Ст. 10, Сільськогосподарські і адміністративні власті повітів, районів і сіл повинні негайно почати виконувати цей наказ, розподіляючи між общинами всю площу колгоспів...

Губернатор

професор Алексину

„Одесская газета”. -№ 56, від 25 березня 1942 р.

Документ № 49

Наказ рейхскомісара України про звільнення німецького населення від сплати податків та інших грошових зборів

20 квітня 1942 р.

На основі §2 розпоряджень рейхсміністра зайнятих Східних областей про правовий лад в зайнятих Східних областях від 21 лютого 1942 р. наказую:

§1. Фольксдейчі від нарахування прибуткового податку з населення звільнюються.

§2. Генералкомісаріати уповноважені звільнити німецьке населення від нарахування тих податків і інших грошових зборів, які встановлені наказом від 21 жовтня 1941 р. § 16.

§3. Розпорядження набирає чинності з дня його опублікування.

Рейхскомісар України

Кох

ЦДІА України. Reichskommissar für die Ukraine. – 1942. -С.5.

Документ № 50

Письмо префекта Голтянского уезда жандармскому легиону с просьбой принять меры к местной интеллигенции, занимающейся антифашистской деятельностью

15 апреля 1942 г.

Поскольку нас уведомляют, что как часть учителей, так и другие представители местной интеллигенции города и уезда Голты занимаются шпионажем и в контакте со сброшенными Советами парашютистами, оставшимися отчасти не открытыми, организуют тайные собрания и акты саботажа, просим вас принять меры через ваши органы и расследовать, чтобы суметь своевременно опознать и принять меры против тех, кого это касается.

О результате просим вас сообщить нам.

За префекта Арнстнй С. Пэдуре.

Документ № 51

Объявление немецкого комиссара гор. Николаева о саботаже трудоспособным населением города распоряжений немецких военных властей по восстановлению города

23 апреля 1942 г.

В оголошенні № 12 від 12 березня 1942 р. я закликав населення міста до енергійного співробітництва по відбудові. Цю роботу по відбудові все ж ще саботують тим, що працездатні особи не з'являються до відділу праці або не приймають призначену їм роботу.

Тому з чинністю від 27 квітня 1942 р. будуть притягатися до примусової роботи всі безробітні працездатні особи, які не з'являються до відділу праці, і ті, які не з'являються на роботу без поважної причини.

Стадткомісар.

Газ. „Українська думка“, 25 квітня 1942 р. -№ 33. -Стр. 4.

Документ № 52

Квітень 1942 р.

ВНИМАНИЕ! **ЗАПРЕТ ПЕРЕДВИЖЕНИЯ**

В этой области запрещается передвижение с места на место для гражданского населения.

Передвижение со справками германских учреждений или же проезд на германских военных машинах также

ЗАПРЕЩЕН!

Нарушители этого постановления подлежат суду по законам **ВОЕННОГО ВРЕМЕНИ.**

Германское Командование.

Документ № 53

27 травня 1942 р.

<h3>Розпорядження</h3> <p>про обов'язки зміни місця праці з 4 березня 1942 р.</p> <p>§ 1. Всі підприємства, службові інстанції, приватні господарства мусять мати попередні дозвіл Бірми праці при встановленні робочої сили.</p> <p>§ 2. Дозвіл Бірми праці не потрібний до встановлення, коли: а) робоча сила приділена Бірмою праці; б) заняття не триває більше, як 7 днів.</p> <p>§ 3. Всі зайняті робочі сили можуть розв'язати юніорче службове відношення тільки тоді, коли Бірма праці дозволить це.</p> <p>§ 4. Дозвіл розв'язання службового відношення не потрібний, коли: а) службове відношення було складено тільки на чотири тижні; б) коли виліток про короточасне зайняття не більше 7 днів.</p> <p>§ 5. Дозвіл згідно §§ 1 і 3 улаштовується тільки, коли Бірма праці по вказанні провадника не відводить до точки для цієї зайнятості в місцевості Бірми праці, до дозволу для праці зайняття в районі Бірми праці.</p>	<p>§ 6. Зайняті робочі сили мусять зголошуватися в Бірму Праці найпізніше на наступний робочий день після розв'язання ота-лі з службового відношення.</p> <p>§ 7. Порушення цього розпорядження будуть каратися грошова-ми карою в необмежаній сумі і в'язницею до року або ув'язня-нням до року, коли порушення зроблені особами, які не є громадянами німецької держави, або громадянами за-приятних держав, або держава, що стоять під захистом, або народноопринадлені, як через розпорядження управ. їх не-направлення отали.</p> <p>§ 8. Це розпорядження входить в силу з днем оголошення в місцевостях, або повітах, що їх генеральні комісари призначили.</p> <p>Райв. 4 березня 1942 р.</p> <p>Райхскомісар для України КОХ.</p> <p>Випереджене розпорядження стос. правоохорони з оголошенням дати для генеральної отрути Ніколаєва.</p> <p>Ніколаєв, 27.5.1942.</p> <p>Генеральний Комісар.</p>
---	---

ОГОЛОШЕННЯ

В Миколаєві з дня на день починають фабрики, виробництва, а зокрема верфи знову свою роботу. А раніш і мешканці Варварівці працювали у Миколаєві.

До Вас іде відозва негайно приступити до праці в Миколаєві, а для цього треба раніш записатися у голови Варварівці.

Як німецькі відомства у Миколаєві так і румунські в Варварівці видають для цього довід для переходу Буга, який через 3 дні після повідомлення треба одержати в голови Варварівці.

Чоловіки та жінки усіх призвань, а особливо працівники верфи та металісти, повідомте себе негайно. Ви можете одержати працю тільки в Миколаєві, вербування на працю до Німеччини для мешканців Варварівці не буде мати наслідка.

Ваш заробіток, який ви не будете витрачати для закупів в Миколаєві, буде виплачуватися дійсними тут грішми.

Варварівка, Май 1942 р.

Обращение Николаевского обкома КП(б)У и исполкома областного Совета депутатов трудящихся к трудящимся Николаевской области с призывом к беспощадной борьбе против немецко-фашистских оккупантов

Не ранее 27 мая 1942 г.

**ДО ТРУДЯЩИХ МІСТ МИКОЛАЄВА, ХЕРСОНУ, ОЧАКОВА,
КАХОВКИ, БЕРИСЛАВА**

ДО ВСІХ ТРУДЯЩИХ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Товариші, брати і сестри!

Партизани і партизанки - героїчні сини і дочки волелюбного українського народу. Ось уже рік, як фашистські двоногі звірі - німецькі пси-рицари і їх холуї - італійські і румунські бандити, скориставшись несподіваністю нападу, захопили значну частину областей нашої рідної України, в тому числі і Миколаївську область.

Квітучі міста: Миколаїв, легендарна Каховка, оспівана в піснях народу, індустриальний Херсон, Берислав, Очаків перетворені в місця шибениць і концентраційних таборів.

24 травня в газеті «Правда» надруковано страшний фотознімок шибениці, встановленої на базарній площі нашого обласного центру - Миколаєва, на якій висять 10 умертвлених радянських людей. Чесні радянські робітники і службовці були підло умертвлені тільки за те, що не хотіли стати рабами німецьких банкірів і баронів. Вони вмерли за Батьківщину, і Батьківщина ніколи не забуде їх!

І в інших містах і селах Миколаївської області десятки, сотні і тисячі ні в чому не винних радянських громадян розстріляні, повішені, загнані у в'язниці і концентраційні табори.

У раніше квітучих українських селах знищені колгоспи. Німецькі офіцери і колоністи відбирають у селян і вивозять у Німеччину хліб і худобу, револьвером і гумовою палицею примушують радянських людей працювати в «громадських господарствах». Десятки тисяч робітників і колгоспників силою зброї виганяють у Німеччину на фашистську каторгу.

Сотні й тисячі чудових українських дівчат загнані в офіцерські і солдатські будинки розпусти.

Голод, епідемічні захворювання, убогість і руїни, муки, горе і сльози принесли гітлерівські головорізи нашому народові...

Робітники і робітниці, колгоспники і колгоспниці, радянська інтелігенція Миколаївщини! Множте бойові традиції учасників Херсонського повстання проти чужоземних загарбників, традиції героїв Каховського плацдарму, традиції 61 комунара, які загинули смертю хоробрих у боротьбі з слащевськими бандами.

Допомагайте Червоній армії всім, чим тільки можете. День у день прискорюйте перемогу над проклятим ворогом. Бийте фашистських окупантів скрізь і всюди! Бийте їх, підлих, всім, чим тільки можете! Їхньою кров'ю відповідайте за кров

наших людей! Смерть за смерть! Не лишайтесь байдужими в боротьбі, яка відбувається.

Ваше життя в тилу у німців, ваші страждання і муки нетерпимі. Не можна стояти осторонь від боротьби з презреним фашизмом. Дійте не тільки групами, але і поодиночі. Дійте скрізь і всюди: в полі, в плавнях, в лісах, в посадках, на перехрестках доріг. Будьте невловимими!

Товариші, друзі!

Вступайте в партизанські загони, ширше роздмухуйте полум'я священної ненависті до ворога! Саботуйте всі розпорядження німецького командування. Ухиляйтесь від вигнання вас на каторжну роботу в Німеччину. Перешкоджайте просуванню військових ешелонів ворога. Розбирайте залізничні колії. Обстрілюйте переправи німців на Дніпрі, Бузі та Інгулі. Руйнуйте паромі і човни. Висаджуйте в повітря склади з боєприпасами і продовольством. Рвіть ворожий зв'язок. Зробіть все, щоб ні один ешелон, ні один вагон з військами і боєприпасами ворога не просунулися до лінії фронту.

Ми, миколаївці, що перебуваємо в лавах Червоної армії, з честю виконаємо свій обов'язок перед Батьківщиною. Покажемо зразки виконання першотравневого наказу Народного Комісара Оборони.

Дорогі друзі і товариші!

Давайте діяти разом. Ви громить гітлерівських бандитів у тилу, а ми будемо їх громити на фронті. Наша справа справедлива, ворог буде розбитий. Вперед, товариші, на розгром німецьких окупантів в 1942 році!

Смерть німецьким окупантам

Виконавчий комітет Миколаївської обласної Ради депутатів трудящих.
Обласний комітет Комуністичної партії (більшовиків) України
ЦДАГО України, рукописний фонд. – Арк. 51.

Документ № 56

Сообщение о смертной казни советских патриотов за антифашистскую деятельность

4 июня 1942 г.

4 червня 1942 р. було виконано вирок про страту у відношенні Георгія Синдюкова, якого було засуджено того ж дня Миколаївським особливим судом, що засідав у Вознесенську, за протинімецьку діяльність. Після звільнення з полону він працював як сільськогосподарський робітник у державному маєтку. Там він намагався настроїти своїх товаришів по праці засобами заколотницьких протинімецьких промов, проти встановлених порядків праці. Він і в інших відношеннях виказував свій протинімецький настрій. Німецька держава захищає місцеве населення проти зазіхань на його майно. Вона протегує кожному, хто співробітництвом по відбудові викazuje свою лояльність до німецької держави. Але німецька держава карає і знищує кожного, хто словом або дією шкодить або перешкоджає відбудові, що відбувається також в інтересах місцевого населення.

З цих самих причин 4 червня 1942 р. Миколаївським особливим судом присуджено до страти робітника Івана Іванова з Вознесенська за протинімецьку діяльність, причому у цім же судовому виконавстві було виправдано обвинуваченого у співучасництві. Іванов, в крайньому разі, в одному випадку умовив свого товариша по роботі кинути роботу і допоміг йому втекти за допомогою фальшивих документів. Цього вчинка було незабаром викрито і Іванова було затримано. Вирок про страту виконано 4 червня 1942 р.

Газ. „Українська думка” -10 червня 1942 р.

Документ № 57

Приказ №16 префекта Очаковского уезда б о принудительной мобилизации жителей сел на борьбу с сельскохозяйственными вредителями и сорняками

15 июня 1942 г.

Мы, подполковник Василий Горский, префект Очаковского уезда, убедившись, что очень много зерновых культур, как и люцерны, пастбища и луга, совершенно заглушены всякого рода бурьяном, который препятствует и заглушает нормальное развитие зерновых культур и фуража, представляя настоящую опасность в смысле обеспечения на будущее пищей для людей и животных, имея в виду и страшное количество полевых мышей и крыс, которые питаются семнами и зерном, представляют вторую большую опасность;

И для удаления и полного уничтожения этих больших опасностей, которые представляют собой настоящую заразу и мор, равный чуме и холере.

ПРИКАЗЫВАЕМ:

§1. Должны быть мобилизованы все жители сел обоих полов, молодые и старые, которые под руководством административных агрокультурных и жандармских властей начнут немедленно полоть бурьяны подряд: зерновых культур, люцерны, огородов, пастбищ.

§2. Затем любыми средствами надо уничтожить полевых мышей и крыс. За сухие шкурки этих животных префектура будет платить по 2 пфенинга за штуку.

§3. До полного выполнения этого приказа никто не смеет оставаться дома в селе, как только больные, старые, нетрудоспособные и дети до 6 лет.

§4. Выполнение всего вышесказанного ложится на обязанности старост, коммунальных агрономов и жандармов, которые будут контролированы комендантами жандармских постов, инженерами-агрономами и священниками.

§5. Жители, которые не захотят выйти на вышеуказанные работы, будут немедленно наказаны физически и штрафом таким образом: 10 ударов и 5 марок штрафа за первое неповиновение, 25 ударов и 10 марок штрафа, если второй раз не подчинится. А если в третий раз не подчинится, то будет предан военному суду.

Приступити к выполнению работы должны немедленно по получении этого приказа.

§ 6. Предоставляется срок выполнения этого приказа до 1 июля 1942 г.

Дано в Очакове сегодня 15 июня 1942 г.

Префект Очаковского уезда, подполковник Василий Горский

ДАМО. -Ф. р.-1028. -Оп. 1. -Спр. 537. -Арк. 24.

Документ № 58

Наказ префекта Очаківського повіту про фізичну кару та штрафи за ухиляння від роботи на окупантів

15 червня 1942 р.

Наказуємо:

1. Повинні бути мобілізовані всі жителі сіл обох статей, молоді і старі, які під керівництвом адміністративних, агрокультурних і жандармських властей повинні негайно почати полоти бур'яни...

2. Всякими способами знищувати польових мишей і пацюків.

3. До повного виконання цього наказу ніхто не сміє залишатися в селі, за винятком хворих і дітей до шести років.

4. За виконанням цього повинні стежити старости, комунальні агрономи і жандарми...

5. Жителі, які не захочуть вийти на вищезазначені роботи, будуть негайно покарані таким чином: 10 ударів або 5 марок штрафу за першу непокірність, 25 ударів або 10 марок штрафу, якщо не підкориться вдруге, а якщо не підкориться в третій раз, - буде переданий до військового суду.

Приступити до виконання робіт повинні всі негайно після одержання даного наказу...

Префект Очаківського повіту, підполковник

В. Горський

ДАМО. -Ф. 1028. -Спр. 1. -Арк. 24.

Документ № 59

Наказ префекта Очаківського повіту про фізичне покарання та оштрафування і притягнення до суду всіх селян, що відмовляються працювати на полях

15 червня 1942 р.

Ми, підполковник Василь Горський, префект Очаківського повіту, наказуємо:

§1. Повинні бути мобілізовані всі жителі сіл, обох статей, молоді й старі, які під керівництвом адміністративних, агрокультурних і жандармських властей

почнуть негайно полоти бур'яни в такому порядку: зернові культури, люцерна, городи, пасовиська.

§2. Всякими засобами треба знищувати польових мишей і пацюків; за сухі шкурки цих тварин префектура буде платити по 2 феніга за штуку.

§3. До повного виконання цього наказу ніхто не повинен залишатися дома на селі, за винятком хворих і стариків — непрацездатних, а також дітей до 6 років.

§4. Виконання всього вищесказаного покладається на старост, комунальних агрономів і жандармів, яких будуть контролювати коменданти жандармських постів, інженери, агрономи та священники.

§5. Жителі, які не схочуть вийти на вищевказані роботи, будуть негайно покарані фізично й оштрафовані: дістануть 10 ударів або 5 марок штрафу за першу неслухняність; 25 ударів або 10 марок штрафу, якщо не підкоряться вдруге, а на третій раз будуть передані до військового суду.

§6. Приступити до виконання робіт треба негайно після одержання цього наказу.

Для виконання цього наказу надається строк до 1 липня 1942 р. Дано в Очаківі сьогодні, 15 червня 1942 р.

Префект Очаківського повіту підполковник Василь Горський

ДАМО. -Ф.-Р-1028/98с. -Спр. 1. -Арк. 24.

Документ № 60

Приказ № 89 по Южной судостроительной верфи о строгих мерах наказания рабочих за уклонение от работы

22 юня 1942 г.

Несмотря на имеющиеся неоднократные мои приказы и устные предупреждения о повышении трудовой дисциплины, до настоящего времени наблюдается большое наличие случаев, когда рабочие группами стоят и ничего не делают, ходят по территории завода без дела, курят большой период времени, тогда как курение на территории верфи запрещено, уклоняются от выполнения срочных заданий начальников цехов и т. п.

Со стороны мастеров цехов не проявляется до настоящего времени никакой инициативы к прекращению подобных явлений, что попустительствует увеличению случаев нарушения трудовой дисциплины. Мастера, в основном, недостаточно контролируют выполнение работ и недостаточно добросовестно относятся к срокам выполнения и уплотнению рабочего дня подчиненных.

Последний раз предупреждаю всех рабочих, что при повторении подобных случаев за нарушение трудовой дисциплины будут приниматься самые строгие меры наказания.

Все мастера являются ответственными за свои бригады, их загрузку работой и выполнение работ, а потому мастера должны о всяком нарушении трудовой дисциплины в каждом отдельном случае докладывать начальнику личного со-

става через начальников цехов. В противном случае будут строго наказываться за бездеятельность по поднятию дисциплины.

Настоящий приказ широко оповестить рабочим верфи, передать всем мастерам под расписку.

Начальник личного состава

Ноймастер.

ДАМО. -Ф.р-1018. -Оп. 1. -Спр. 1. -Арк. 1.

Документ № 61

Из сообщения Советского информбюро о массовом расстреле мирных граждан в г. Николаеве

16 августа 1942 г.

Немецко-фашистские захватчики истребляют мирное население оккупированных районов Украины. В гор. Николаеве гестаповцы 27 июля обнаружили труп убитого немецкого офицера. Это послужило поводом к новой зверской расправе над мирным населением. За одну ночь гитлеровские бандиты арестовали больше 120 человек, вывезли их за город и всех расстреляли.

Сб. „Сообщения Советского информбюро“. -Т. III. -Стр. 109.

Документ № 62

З наказу губернатора «Трансністрії» про реквізицію в населення всіх чоловічих повстяників

15 вересня 1942 р.

НАКАЗУЄМО:

Ст. 1. З дня опублікування цього наказу реквізуються всі чоловічі повстяники, що належать жителям Трансністрії.

Ст. 2. Під повстяними чоловічими чобітьми маються на увазі чоботи з повсті, а також і повстяники, обшиті шкірою (валянки), на які надіваються галоші в добром стані.

Ст. 3. Всі жителі, які мають повстяники, що підлягають реквізиції, повинні здати їх в 10-денний строк з дня опублікування цього наказу.

Здавати їх треба в примарії в селах, а в містах, резиденціях повіту та муніципалітетах - у відповідні поліцейські ділянки...

Ст. 7. Ті, що порушать цей наказ, будуть покарані ув'язненням до табору на строк від 6 місяців до 1 року і штрафом від 100 до 300 РККС.

Так само будуть покарані ті, хто різними способами намагатиметься зіпсувати повстяники, що підлягають реквізиції.

Ст. 8. Після закінчення передбаченого терміну здачі повстяників поліцейські і жандармські органи повинні зробити труси і розслідування для викриття тих, що ухилилися від здачі повстяників.

Губернатор, професор

Г. Алексян

ДАОО. -Ф. Р-2509/1082-с. -Оп. 1.

Документ № 63
З наказу губернатора „Трансністрії” про здачу населенням
вовняних панчоx і рукавиць

14 вересня 1942 р.

НАКАЗУЄМО:

Ст. 1. Всі жителі (голови родин) в Трансністрії повинні до 15 жовтня 1942 р. здати по парі вовняних панчоx і парі шерстяних рукавиць, як воєнну контрибуцію для солдатів, що борються на фронті.

Ст. 2. Панчохи і рукавиці повинні збирати сільські примарії та поліцейські ділянки в повітових містах та муніципалітетах і негайно відправляти у відповідні райони.

Губернатор, професор

Г. Алексяну

ДАОО. -Ф. Р-2509/1082с. -Оп. 1. -Спр. 3. -Арк. 28.

Документ № 64

Из вечернего сообщения Советского информбюро о массовом расстреле
немецкими фашистами мирных граждан гор. Николаева и других городов
Украины

29 сентября 1942 г.

...В заключение пленный рассказал: «Украина представляет собой картину разрушения и запустения. Огромные земельные площади не обрабатываются. Население оккупированных районов голодает. В Николаеве, Херсоне, Первомайске, Константиновке и других городах военные власти расстреляли десятки тысяч мирных граждан. В Николаеве после налета партизан на аэродром немецкие власти арестовали и расстреляли свыше 500 ни в чем не повинных людей. На одной из улиц я видел 12 повешенных и среди них 3 женщины».

Сб. „Сообщения Советского информбюро”. -Т. III. -Стр. 208.

Документ № 65

Объявление комиссара Голтянского уезда о запрете торговли
продовольственными товарами

25 октября 1942 г.

Я ще раз вказую на те, що вільна торгівля худобою, птицею, яйцями, молоком, маслом та садовиною заборонена... Дозволено продаж овочів, які швидко псуються.

Особи, які порушуватимуть цей наказ, будуть оштрафовані. Крім того, всі вищезазначені товари на базарі конфіскуватимуться.

Повітовий комісар

Лаффренц

Сб. „Одесса в Великой Отечественной войне Советского Союза”. Одесское областное издательство, 1949. -Т. II. -Стр. 13-14.

Документ № 66

Объявление префекта Очаковского уезда о привлечении к суду военного претората за нарушение приказа префектуры, запрещающего советским людям молоть пшеницу

Не позднее 20 ноября 1942 г.

Доводится до сведения сельского населения Очаковского уезда, что нижеуказанные жители были посланы в суд военного претората Очаковского уезда потому, что отвезли на Александрфельдскую мельницу молоть пшеницу, факт запрещенный приказом префектуры Очаковского уезда под №19 от 24 октября 1942 года.

1. 1) Горлов Максим;
2) Горлов Даниил;
3) Горлова Александра;
4) Спиридонов Григорий;
5) Баланда Петр;
6) Степанов Илья - все из села Анчекрак.

2. 1) Подопригора Петр;
2) Запорожченко Юлия;
3) Балановская Анна;
4) Таран Мария;
5) Белоусов Трофим - все из с. Владимировки.

Напоминается снова всем жителям, что те, кто имеют пшеницу, должны явиться до 20 ноября 1942 г. в соответствующий район и сдать, получив взамен ячмень.

Префект Очаковского уезда, подполковник

В. Горский

ДАМО. -Ф. р-1028. -Оп. 1. -Спр. 537. -Арк. 28.

Документ № 67

Из утреннего сообщения Советского информбюро о зверствах немецко-фашистских захватчиков в г. Николаеве

2 декабря 1942 г.

Получено сообщение о зверствах немецко-фашистских мерзавцев в гор. Николаеве, Украинской ССР. За время оккупации города гитлеровские бандиты замучили и расстреляли тысячи мирных жителей. Более половины населения города немцы насильно отправили на каторгу в Германию. Оставшихся жителей гоняют на принудительные работы. Неявка на работу рассматривается как саботаж и влечет за собой суровое наказание вплоть до расстрела. В конце октября

фашистские палачи расстреляли в городе 167 больных и нетрудоспособных женщин только за то, что они не вышли на работу. Жизнь в Николаеве замерла. Все попытки оккупантов восстановить и пустить в ход предприятия наталкиваются на упорное сопротивление советских патриотов. В связи с этим немцы начали вывозить остатки оборудования в Германию.

Сб. "Сообщения Советского информбюро". -Т. III. -Стр. 346.

Документ № 68

Повідомлення префекта Очаківського повіту губернатору «Трансністрії» про кількість шкарпеток і рукавиць, забраних у населення для румунської армії

22 січня 1943 р.

Маю честь доповісти, що згідно з постановою губернаторства № 88 від 24 вересня 1942 р. зібрані з населення цього повіту для солдатів-фронтовиків 9.132 пари шкарпеток і 8.495 пар рукавиць вовняних, 573 пари шкарпеток і 606 пар рукавиць з бавовняної тканини, все нове...

Префект Очаківського повіту

Драгомир

ДАОО. -Ф.-Р-1820/303с. -Оп 1. -Спр. 1918. -Арк. 37. Переклад з румунської мови.

Документ № 69

Постанова Миколаївського генерал-комісара про обов'язкову здачу сільськогосподарських продуктів

22 січня 1943 р.

На підставі § 2 постанови рейхсміністра зайнятих Східних областей щодо встановлення права в зайнятих Східних областях від 21.02.1942 р. (ФБА. РМ ОСТ. ч. II) і виданих до цього повноважень рейхсміністра для України від 18 квітня, 7 вересня, 14 грудня 1942 р. в межах Миколаївської області постановляю:

§ 1.

Всі сільськогосподарські продукти підлягають здачі в залежності від виконавчих розпоряджень, які ще будуть видаватися. Існуючі постанови про здачу цим розпорядженням не скасовуються.

§ 2.

Продукти треба здавати свіжими та чистими на бази або на збірні пункти.

§ 3.

Порушення цієї постанови буде каратися тюрмою або грошовим штрафом, або тим і другим, якщо винні за загальнообов'язковими постановами не підлягають більш суворій карі. Не здані продукти підлягають конфіскації.

Крім того, можлива конфіскація худоби.

§ 4.

Постанова набирає чинності з часу її оголошення. Миколаїв, 22 січня 1943 р.

Генерал - комісар

Газ. „Голос Дніпра” (Миколаїв) №20, від 14 лютого 1943 р.

Документ № 70

Письмо заведующего похоронной конторой в управу гор. Николаева об увеличении штата могильщиков в связи с громадным ростом смертности среди населения

15 февраля 1943 г.

За останній час завдяки збільшенню смертності в середньому з 4-х до 6-7, що по окремих днях збільшується до 9-10 похорон, наші чотири могильщики не можуть обслужити населення.

Населення нервує, наймає приватних осіб, сплачує за копання могил високі ціни.

Просимо, аби unikнути непорозумінь, прийняти на посади могильщиків ще два чоловіки робітників в додаток до працюючих чотирьох з тим, щоб забезпечити поховання всіх мерців своєчасно.

зав. конторою

(підпис)

ДАМО. -Ф.р.-1894. -Оп. 1. Спр. 8. Арк. 41.

Документ № 71

Клятва активной участницы подпольной организации, действовавшей на территории Кривоозерского района

Февраль 1943 г.

Я, Сараа Родна, сознательно и добровольно вступаю в подпольную организацию ВКП(б), основная цель которой путем вооруженного восстания прогнать интервентов и отстоять независимость своей Родины и поруганную честь своего народа.

Требую уничтожить предателей с их родством, их имущество предавать огню, где бы оно ни было.

Обязуюсь соблюдать конспирацию, не пить спиртных напитков, придерживаться дисциплины, платить членские взносы, выполнять распоряжения руководящих товарищей. Беспрекословно в любую пору ночи с оружием в руках явлюсь в указанное место и, приступив к выполнению любого поручения, жизнь отдам и голову сложу, защищая Родину-мать, свою честь и свободу, для подтверждения чего собственной кровью подписываюсь.

Подпись - капля крови.

Николаевский областной краеведческий музей., инв. № 496. Подлинник

Документ № 72
Розпорядження миколаївського гебітскомісара про
смертну кару за забій худоби без дозволу

1943 р. березня 17.

Незаконний забій худоби – саботаж.
Кара для саботажників – смерть на шибениці.
Миколаїв Гебітскомісар

Газ. Українська думка (Миколаїв) від 17 березня 1943 року.

Документ № 73
Из распоряжения Голтянской префектуры о переучете всех
трудоспособных советских граждан

15 марта 1943 г.

Ввиду организации бюро труда в здании префектуры производится переучет всех трудоспособных жителей.

Явка обязательна для всех граждан в возрасте от 14 до 70 лет.

... Никто не имеет права уклоняться от переучета. Нарушители будут строго наказаны.

Уездный префект подполковник

Ионеску Модест.

Сб. „Одесса в Великой Отечественной войне Советского Союза”. -Т. II -Стр. 14-15.

Документ № 74
Распоряжение окружного комиссара г. Николаева о присуждении к
смертной казни советских граждан за убой скота без ведома немецких
властей

17 марта 1943 г.

Незаконний убій худоби - саботаж. Покарання для саботажників - смерть на шибениці.

Гебітскомісар.

Газ. „Українська думка”, 17 марта 1943 г. –Спр. 19. -Арк. 4.

Документ № 75
Розпорядження миколаївського гебітскомісара про смертну кару за забій
худоби без дозволу

17 березня 1943

Незаконний забій худоби - саботаж. Кара для саботажників смерть на шибениці.

Миколаїв

Гебітскомісар

Газ. „Українська думка” (Миколаїв), від 17 березня 1943 року.

Документ № 76

Повідомлення німецьких властей про розстріл 3 жителів міста Миколаєва за читання антинімецької листівки

20 березня 1943 р.

1. Обвинувачених Марію Александровську, Віру Александровську і Клаву Цегельник з Дучанів засуджено до страти за антинімецьке поведіння.

Ці три обвинувачені читали антинімецьку листівку, заявили, що вони згодні з її змістом і передали далі. Вирок» уже виконано.

Газ. «Українська думка» (Миколаїв), 20 березня 1943 р.

Документ № 77

Объявление окружного немецкого комиссара о принудительном привлечении к труду женщин г. Николаева

30 юня 1943 г.

Особові заходи викликають необхідність включити зараз сильніше, як дотепер, жіночу робочу силу до робочого процесу.

Для цього необхідна реєстрація всіх жінок та дівчат, що мешкають в м. Миколаєві, від 17 до повних 45 років - роки народження 1898 до 1926...

Явка на реєстрацію у відділ праці є повинність. Вона провадиться за розпорядженням Рейхсміністра для зайнятих східних областей від 19-го грудня 1941 р. Неявка буде каратися доволітнім ув'язненням в тюрмі. Брати з собою на реєстрацію дітей ні в якому разі не припускається.

Окружний комісар.

Газ. „Українська думка“. -30 червня 1943 р. -№ 49. -Стр. 2.

Документ № 78

Объявление Николаевского окружного комиссара о мобилизации советской молодежи на принудительные работы и о привлечении к строгой ответственности уклоняющихся от мобилизации

9 июля 1943 г.

Чоловіки та жінки 1926 року народження згідно розпорядження міністра рейху для окупованих східних областей про проведення обов'язкової праці в окупованих східних областях повинні з'явитися у вівторок, 13 липня 1943 р. о 7 годині ранку на Садову вул. 25, у трьохповерховий будинок для відбування обов'язкової праці. Документи треба взяти з собою.

Крім того, треба взяти з собою дорожний багаж (ковдру, посуд для їжі і т. і.) для праці поза містом. Багаж повинен бути таким, щоб кожний зобов'язаний міг нести його без сторонньої допомоги.

Якщо є діти, то треба взяти з собою документи про народження. Хто ухиляється від явки, буде згідно розпорядження про введення обов'язкової праці покараний доволітнім ув'язненням в тюрму, а в особливо тяжких випадках - стратою

згідно розпорядження міністра рейху про зайняті східні області від 17 лютого 1943 р. за спричинення шкоди благау німецької держави.

Окружний комісар.

Газ. „Українська думка”. 10 липня 1943 р. -№ 52. -Стр. 4.

Документ № 79

Оголошення Миколаївського генерал-комісара про виконання смертних вироків за відмову від роботи

8 липня 1943 р.

8 липня 1943 р. німецьким особливим судом у Миколаєві згідно розпорядження рейхсміністра для окупованих Східних областей від 17.02.1942 р. за шкоду, заподіяну німецькій державі, засуджені до страти:

1. Андрій Скринченко нар. 1925 р.,
2. Іван Макаров нар. 1924 р.,
3. Олександр Ямчуков нар. 1925 р.,
4. Петро Хрупалов нар. 1925 р.,
5. Іван Скляр нар. 1925 р.,
6. Олександр Філіпов нар. 1925 р.,
7. Олександр Гончаренко нар. 1925 р.,
8. Надія Добролежа нар. 1925 р., 9. Марія Тараненко нар. 1925 р.
10. Марія Сало нар. 1925 р.

Вищеназвані особи ухилилися від виконання обов'язкової праці, призначеної згідно §1 розпорядження рейхсміністра для окупованих Східних областей про введення обов'язкової праці в окупованих Східних областях від 19.12.1941 р. і 27.8.1942 р., та втекли з місця роботи через те, що призначена їм робота була військово важливою. Вони, відмовившись від неї, завдали шкоди німецькій державі...

Смертні вироки виконано 8 липня 1943 р.

Хто до 20 липня 1943 р. повернеться на місце праці, призначене йому службовим зобов'язанням, той не буде покараний. А хто після цього терміну буде затриманий як втікач, той підлягатиме страті.

Генеральний комісар Миколаївський

ДАМО. –Ф. Р.-1894. –Оп. 1. –Стр. 6. –Арк. 50.

AN DIE BEVÖLKERUNG DER STADT NIKOLAJEW

Ich bringe hierdurch die Anordnung in Erinnerung, wonach es der Zivilbevölkerung strengstens untersagt ist, entlaufene Kriegsgefangenen Verpflegung und sonstige Hilfe zukommen zu lassen oder gar ihnen Unterkunft zu gewähren.

In Zukunft werde ich jede Person, die gegen diese Anordnung verstößt, mit schweren Strafen belegen, gegebenenfalls auch deren Erschließung erwirken.

Nikolajew, den 27.1.1942
DER STADTKOMMISSAR

ДО НАСЕЛЕННЯ МІСТА НІКОЛАЄВА

Цим я нагадую наказ, що цивільному населенню найсуворіше заборонено полоненим втікачам давати харчі, або іншу поміч, чи давати їм притулок.

В майбутньому я буду кожну персону, яка йде проти цього наказу, найсуворіше карати — РОЗСТРІЛЮВАТИ.

Ніколаєв,
МІСЬКИЙ КОМІСАР.

ОГОВОЩЕННЯ

ПРИЗИВ РОКУ НАРОДЖЕННЯ 1926

Всі чоловіки та жінки року народження 1926, мешканці міста Ніколаська, включаючи Водопій та Солянці, цим наказом розпривіаються до відбуття трудової повинности, згідно наказу Райхсміністерства для зайнятих східних областей про впровадження трудової повинности у зайнятих східних областях від 19.12.41р.

ПРИЗИВ ПРОВАДІТЬСЯ:

У П'ЯТНИЦЮ 20 ВЕРЕСНЯ 1943 РОКУ

о 6-ій годині ранку

В коляшньому Спиртзаводі, Ніколаєв, Соборна Ч. 43.

На призив повинні з'явитися:

1. Ті, що до цього часу були звільнені, що працюють на верфях, на державній залізниці та в інших місцях, не треба з'являтися тим, що лікарською комісією признані негідними та мають на те білі звільнюючі посвідчення.

2. Ті особи, що на певний короткий термін були звільнені.

3. Приналежні до року народження 1926, що до цього часу не пройшли лікарського огляду. Особисті документи треба принести з собою, крім того треба мати з собою путівний багаж (ковдру, столовий посуд та інше) для направлення на роботу поза межі міста. Багаж повинен бути так запакований, щоб його кожний призовник міг нести без допомоги інших осіб. Коли є діти, треба принести на явку їхні метрики.

Хто не послідує цьому призову або втечею ухилиться від робочої повинності, буде, згідно наказу про впровадження робочої повинності, покараний довголітнім ув'язненням в тюрму, а в особливо важких випадках, згідно наказу Райхсміністра для зайнятих східних областей від 17.2.42 р. з шкоду благу Німецького Райху буде вжито покарання стратою.

Ніколаєв, 108. 1943 р.

Окружний Комісар.

Документ № 82

Наказ префектури Очаківського повіту про розстріл населення та спалення сіл, у яких допомагали партизанам

листопада 1943 р.

Ми, полковник І. Д. Константинеску, префект Очаківського повіту, маючи на увазі заходи, вжиті командуванням армійського корпусу за наказом № 32656-943, доводимо до відома населення Очаківського повіту таке:

1. Село, в якому будуть знайдені партизани, буде знищене.
2. Те ж саме буде зроблено з селами, в яких буде вчинено напад на румунських чи німецьких військових або чиновників.
3. Родини, які приймуть до себе і дадуть притулок партизанам, будуть повністю розстріляні. Коли з'являться в селі партизани або парашутисти, всі повинні негайно повідомляти жандармську варту або найближчу військову частину.
4. Всяка чужа особа, що з'явиться в селі, повинна бути негайно надіслана в жандармський пост...
5. Цей наказ буде вивішений в усіх селах повіту і прочитаний населенню директорами шкіл в присутності шефів колгоспів. Даний у нашому кабінеті, в Очакові, сьогодні, першого листопада 1943 року.

Префект Очаківського повіту, полковник І. Д. Константинеску
Субпрефект

В. Драгомір

ДАОО. -Ф. -Р-1983. -Оп. 1. -Спр. 78. -Арк. 13.

Документ № 83
Из сводки тайной полиции

4 ноября 1943 г.

**ГУБЕРНАТОРУ "ТРАНСИСТРИИ" ОБ АКТИВНЫХ
ДЕЙСТВИЯХ ПАРТИЗАН ПРОТИВ ОККУПАНТОВ**

Из показаний арестованных коммунистов, а также из донесений внутренних агентов становится совершенно ясным, что партизаны хорошо организованы и ожидают прорыва фронта или же приказа со стороны подпольного командования о начале террористических и диверсионных действий.

Их очередные задачи следующие:

- Уничтожение путей сообщения для того, чтобы лишить возможности срочного передвижения и доставки продовольствия.
- Уничтожение складов снаряжения, горючего и военных объектов.
- Нападение на военные соединения и части.

Для проведения партизанского движения они предусмотрели необходимость в средствах передвижения и оружии. С этой целью они приняли меры и подготовились захватить в свои руки механизированный и гужевой транспорт, а также лошадей из колхозов. Одновременно они пытаются обезоружить военные части, жандармские легионы, чиновников, прибывших из Румынии, и сельскохозяйственных жандармов.

Ввиду создавшихся обстоятельств считаем необходимым вмешательство властей, которые занимаются охраной безопасности местности, для принятия своевременных и соответствующих мер.

Резолюция губернатора Александру: 4 ноября 1943 г. обсудить на совещании уездных префектов.

ДАОО. - Ф. Р-1634. - Оп. 1. - Спр. 36. - Арк. 74.

Документ № 84

***Письмо бургомистра Дружелюбовской волости ко всем старостам и
бригадирам населенных пунктов волости с требованием немедленно
направлять в волостную управу под конвоем подростков, прибывающих
в села***

4 декабря 1943 г.

На основании распоряжения господина районного шефа обязываю вас, если к вам в ваш поселок-бригаду будут обращаться незнакомые вам подростки лет 12-16 приблизительно поодиночке или группами, по виду эвакуированные, просить у вас ночлега или остановиться на жительство без разрешения районной или волостной управы, таких подростков задерживать и немедленно направлять в волостную управу в сопровождении 2-3 надежных мужчин для направления их в жандармерию при ортскомендатуре в Еланец.

Если подобные подростки уже за истекшие две недели у вас проживают, имея разрешение от волуправы или без разрешения, то сейчас же их представить в волостную управу. Такие подростки в большинстве случаев одеты в очень рваную старую одежду, в постелах и прикидываются сиротами.

При задержании и сопровождении их нужно быть осторожными, так как у некоторых из них может быть оружие.

Необходимо иметь тщательное наблюдение за появлением на улицах днем и ночью таких подростков, немедленно задерживать и срочно направлять в волостную управу.

Бургомистр

(подпись)

ДАМО. -Ф. р.-1047. -Оп. 1. -Спр. 7. -Арк. 11.

Документ № 85

Распоряжение претора Ландауского района сельскохозяйственным жандармам о мерах принуждения на уборке кукурузы в трудовых общинах

21 февраля 1944 г.

Ввиду срочной уборки кукурузы приказываем вам следующее. Вы отправитесь с примарями (старостами) сел в каждую трудовую общину, где на основании списков, уже составленных руководителями общин, установите всех людей, выделенных для уборки кукурузы.

Выведите всех этих людей (школьников, девушек, учителей, стариков) на работу.

Всех тех, кто не выйдет в первый рабочий день, вы соберите с вечера в лагерь в свободное помещение (конюшня, школа, сарай), где они будут спать под охраной местной полиции и вашей.

Эти не будут отпущены домой ни под каким видом, даже за едой, а будут выведены прямо из лагеря в поле.

Приглашаем вас поступать точно так и с самой большой строгостью. Примари и руководители общин получили указания в этом отношении.

Претор Албу Николай.

ДАМО. -Ф. р.-1594. -Оп. 3. -Спр. 35. -Арк. 23.

Документ № 86

Постановление военного совета 4-го Украинского фронта о помощи колхозам и совхозам Николаевской и Запорожской областей в весенней посевной кампании

18 марта 1944 г.

Начался массовый весенний сев в районах Запорожской и Николаевской областей. В колхозах и совхозах ощущается острый недостаток тягла, тракторов и автотранспорта.

Для успешного проведения весеннего сева Военный совет фронта постановляет:

Военным советам армий и начальнику тыла фронта.

1. Все гражданское население, привлекаемое на дорожные работы, строительство аэродромов, узкоколейной ж.д. и к погрузочно-разгрузочным работам, освободить с утра 19 марта 1944 г.

2. К 20 марта 1944 г. совместно с райисполкомами составить конкретный план помощи в весенних полевых работах.

3. Оказать всемерную практическую помощь колхозам в производстве пахоты и сева, путем выделения лошадей, быков, тракторов из всех частей и учреждений и рабочей силы из тыловых частей, расположенных в районе Запорожской к Николаевской областей.

4. Оказать реальную помощь в подвозе горюче-смазочных материалов и семян.

5. О количестве выделенных: тягла, лошадей, тракторов, автомашин и людей – донести 25 марта 1944 г.

Командующий войсками 4-го Украинского фронта генерал армии Толбухин.
Член Военного совета 4-го Украинского фронта генерал-майор Субботин
ДАМО. -Ф. 83. -Оп. 1. -Спр. 48. -Арк. 1.

Документ № 87

Из приказа Верховного Главнокомандования об освобождении гор. Николаева

28 марта 1944 г.

Войска 3-го Украинского фронта сегодня, 28 марта, после упорных боев штурмом овладели крупным областным и промышленным центром Украины - городом Николаевом - важным железнодорожным узлом, одним из крупнейших портов на Черном море и сильным опорным пунктом обороны немцев у устья Южного Буга.

В боях за овладение городом Николаевом отличились войска генерал-полковника Цветаева, генерал-лейтенанта Гречкина, генерал-лейтенанта Шлемина, генерал-майора Белова, генерал-майора Горохова, генерал-майора Рубанюка, полковника Маргелова, полковника Дорофеева, танкисты генерал-лейтенанта танковых войск Свиридова, артиллеристы генерал-лейтенанта артиллерии Неделина, генерал-майора артиллерии Осмоловского, полковника Соловьева, полковника Никитина, подполковника Попова, летчики генерал-полковника авиации Судец, саперы генерал-полковника инженерных войск Котляра и моряки майора Котанова.

В ознаменование одержанной победы соединения и части, наиболее отличившиеся в боях за освобождение города Николаева, представить к присвоению наименования „Николаевских” и к награждению орденами...

Газ. „Правда”. - 29 березня 1944 р. -№ 76. -Стр. 1.

Документ № 88

Акт о зверствах немецко-фашистских захватчиков над мирными гражданами Новой Одессы

3 апреля 1944 г.

Мы, нижеподписавшиеся, составили настоящий акт об издевательствах, пытках и зверском истреблении немецко-фашистскими захватчиками советских людей в районном центре Николаевской области - Новой Одессе.

Немецкие оккупанты за время хозяйничанья в Новой Одессе всячески издевались, глумились над мирными советскими гражданами. Стараясь избежать пыток, издевательств и расстрелов, зверски чинимых немецко-фашистскими мерзавцами, многие жители Новой Одессы скрылись в каменоломнях.

На протяжении нескольких дней немецкие изверги пытались извлечь мирных жителей Новой Одессы из каменоломен. Попытки немецких захватчиков взорвать, засыпать или разрушить каменоломни и вынудить советских граждан выйти из них не удавались. Тогда они решили выкурить граждан Новой Одессы из каменоломен газами. Измученные, вышли из каменоломен около 300 чел. Всячески издеваясь над ними, оккупанты отобрали и согнали женщин в сарай, а мужчин погнали в соседнее село Андреевку. Затем началась зверская расправа над советскими гражданами. 14 марта у с. Андреевки немецкие варвары зверски расстреляли 104 мужчин. Здесь были старики в возрасте 63 лет и дети в возрасте 13-15 лет. При вскрытии ям, в которых были зарыты расстрелянные и замученные немцами граждане Новой Одессы, медицинской комиссией установлено, что большинство из них было зарыто в землю заживо.

Немецко-фашистские мерзавцы перед расстрелом заставили ни в чем не повинных советских людей рыть ямы и, сняв с них теплую одежду и обувь, у ям из автоматов расстреливали их.

Обследованием трупов установлено, что около 70 процентов советских граждан получили полусмертельные пулевые ранения ног, рук, спины, груди. Таким образом, медицинская комиссия установила, что советские люди были зарыты в ямы живыми. Очевидцы показывают, что земля, где были зарыты 104 чел., некоторое время шевелилась.

Чтобы скрыть и замести следы своей зверской расправы над гражданами Новой Одессы, немецкие изверги автомашинами закатывали место, где были зарыты расстрелянные и заживо закопанные ими советские люди.

Заживо были зарыты в землю раненые Петренко Пантелей Иванович 43 лет, его сын Иван 16 лет и два его брата - Владимир 39 лет и Петр 30 лет; Петров Иван Антонович 48 лет, Минаев Сергей Тимофеевич 48 лет и его сын Иван 20 лет, Акальмаз Петр Иванович 40 лет, два его сына — Алексей 18 лет и Леонид 16 лет; Мовчан Алексей Дорофеевич 60 лет и его сын Григорий 33 лет и многие другие.

Показания граждан и обследование трупов свидетельствуют о том, что расстрелу предшествовали зверские издевательства и пытки, которым подвергали немецкие людоеды свои невинные жертвы. Так, например, у Гелькезича Дмитрия Григорьевича 42 лет выломаны руки, выколоты глаза, у Бобрик Ивана Григорьевича, 49 лет, разбит череп. На многих трупах — следы побоев и ударов прикладами винтовок.

Акт подписали:
председатель комиссии
члены:

Смоквина Ф. С.
Калинин Р. С.

Гузенко Н.И.

Тулубев М. И.
Дорошенко П. Т.
районный врач
ст. лейтенант
ДАМО. -Ф. 7. -Оп. 1. -Спр. 418. -Арк. 36.

Абрамов М.А.
Денисенков В.С.

Документ № 89

Из докладной записки Николаевской областной комиссии по учету злодеяний и ущерба, причиненного немецко-фашистскими оккупантами, об экономическом состоянии Николаевской области накануне Великой Отечественной войны 1941-1945 г.г.

Не ранее апреля 1944 г.

Областной центр гор. Николаев основан в 1789 г. как центр судостроения Юга России и является одним из крупнейших портов Черного моря. Николаев имел два первоклассных судостроительных завода. За годы Советской власти судостроительные заводы и порт были реконструированы.

По судостроению область занимала одно из первых мест в Союзе.

Кроме судостроительной промышленности, в Николаевской области были развиты и другие отрасли промышленности: металлообрабатывающая, пищевая, швейная, обувная и другие.

Николаевская область имела 33 электростанции мощностью до 40 тыс. кВт, в том числе Николаевский энергокомбинат, состоящий из Николаевской ГРЭС и ТЭЦ мощностью 37 тыс. кВт.

ПРОМЫШЛЕННОСТЬ

За годы двух пятилеток в области было построено около 50 предприятий, как-то: Николаевский энергокомбинат, бетонный завод НК стройматериалов, Баратовский лубзавод, каменные карьеры, лесопильный завод, типография НКПС и др. Общее количество действующих предприятий союзного и республиканского значения - 40, местного - 111. Преобладала тяжелая промышленность, представленная, главным образом, морским судостроением. Завод «Дормашина» выпускал сложные дорожные машины. Значительно выросла местная металлообрабатывающая промышленность, продукция которой выходила за пределы области. Крупнейшие заводы местной промышленности - фурнитурный, инструментально-тракторный, изготавливающий инструменты и приспособления для ремонта тракторов и комбайнов. Продукция их шла за пределы области.

В Николаеве был крупный завод стеклянной тары, который изготовлял тару для парфюмерной промышленности, большой механизированный хлебозавод и ряд других предприятий: кондитерская и макаронная фабрики, крупные швейная и обувная фабрики. Обувная фабрика гор. Николаева снабжала спортивную обувь центральные города Союза. Промышленное и коммунальное строительство стимулировало рост производства стройматериалов. Имелся целый ряд кирпично-черепичных заводов, карьеры. Добывался розовый гранит, идущий

на облицовку крупнейших сооружений центральных городов Союза. Сильно выросла промысловая кооперация. В 1940 г. работали 105 артелей. Больших успехов добилась промкооперация по добыче и обработке местных строительных материалов...

СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО

Николаевская область до оккупации немецко-фашистскими захватчиками представляла собой одну из первых областей сплошной коллективизации в УССР. В 1941 г. в области насчитывалось МТС - 39, совхозов - 49, полностью технически оснащенных современной техникой. Наличие тракторов 3995, мощностью 70000 л. с., двигателей по МТС 389, мощностью 5120 л. с., комбайнов 1949 шт. и других сельскохозяйственных машин. Интенсивно внедрялась новая агротехника. Больше половины озимых посевов производилось по чистому пару. По всем культурам преобладали сортовые посевы. Господствовали 5-6-польные севообороты.

Земельная площадь по угодьям колхозного и совхозного сектора на 01.01.1940 г. по Николаевской области распределялась так:

всего площадь посева по колхозному сектору составляла за 1940 г. 907600 га, в том числе под зерновые культуры 624001 га, что составляет 68,8 проц. всего посева, под подсолнечник 44400 га, что составляет 4,9 проц., под картофель 11600 га, что составляет 1,3 проц., под коноплю 18600 га, что составляет 2,0 проц., под хлопок 45600 га, что составляет 5,0 проц., под сахарную свеклу 2500 га, что составляет 0,8 проц. Посевная площадь по всем видам хозяйства составляла 1147600 га. (Данные посевных площадей по культурам даны за 1939 г.).

Лесов государственного значения по области было 6560 га, местного значения 1025 га. Государственных сортоиспытательных участков по зерновым культурам - 8. Опытных полей по овощам - 2, картофельно-семенных лабораторий - 15.

ЖИВОТНОВОДСТВО

Виды скота	Наличие скота (голов)	
	на 01.01.1941 г.	на 10.04.1944 г.
1. Крупного рогатого скота.	274636	66293
в т. ч. коров	121269	40456
2. Свиной	186917	18558
3. Овец и коз	212957	31231
4. Лошадей	100213	22154

Всего ветлечебниц было - 67. Пропускная способность одной ветлечебницы 2500-3000 голов в год. Всего зооветпунктов было - 87. Пропускная способность одного зооветпункта 1000 голов в год.

Кроме ветлечебниц и зооветпунктов, по районам обрабатывали с профилактической целью животных в среднем до 20 тыс. голов в год.

ТРАМВАЙНАЯ СЕТЬ

В Николаевской области трамвай был только в гор. Николаеве. Протяженность трамвайного пути составляла 41 км.

Моторных вагонов насчитывалось - 41, прицепов - 33. Средняя нагрузка одного вагона — 80 чел. в час. Имелось депо по ремонту вагонов, механический цех, электросварочный цех, литейный цех, кузница, ртутная подстанция. Среднее число служащих и рабочих составляло 700 чел. Состояние трамвайной сети после оккупации немцами следующее: снят весь троллейный провод, оборудование ртутной подстанции вывезено, повреждены депо и механические мастерские, разрушен и увезен электро-сварочный агрегат постоянного тока. Общая стоимость повреждений составляет 19 279 772 руб.

ЖИЛИЩНОЕ ХОЗЯЙСТВО

До войны в гор. Николаеве насчитывалось 8900 домов с общей площадью 692.550 кв. метров, в том числе: коммунальных домов - 971 с общей площадью 221 350 кв. метров, частных домов - 7465 с общей площадью 391 тыс. кв. метров, в ведомственных - 464 с общей площадью 80 200 кв. метров.

Общее техническое состояние всех домовладений было удовлетворительное.

После оккупации разрушено 55 тыс. кв. метров жилплощади, причем оставшееся количество жилплощади на 50 проц. вышло из строя вследствие запущенности и бесхозяйственного отношения к ней, отсутствия ремонта во время оккупации.

КУЛЬТУРНО-СОЦИАЛЬНЫЕ УЧРЕЖДЕНИЯ

Высших учебных заведений в гор. Николаеве было:

1. Судостроительный институт с количеством студентов - 1000 чел.
2. Филиал Харьковского индустриального института - 100 чел.
3. Пединститут - 2000 чел.
4. Институт повышения квалификации педагогов.

Средних специальных учебных заведений :

Машиностроительный техникум с количеством студентов - 300 чел.

Судостроительный техникум - 800 чел.

Железнодорожный техникум - 200 чел.

Электромеханический техникум - 250 чел.

Два сельскохозяйственных техникума - 400 чел.

5 педшкол по области - 1500 чел.

Медшкола - 300 чел.

Детская муз. школа - 150 чел.

Ремесленных училищ - 6 чел.

Школ ФЗО - 12 чел.

Всего учащихся трудовых резервов насчитывалось 5600 чел. По области насчитывалось школ различных типов 753, с охватом учащихся 137000 чел. В области работали 8691 учителей.

ЗДРАВООХРАНЕНИЕ

До войны значительно выросла сеть медицинских учреждений как в городах, так и в райцентрах. Только по одному Николаеву насчитывалось 39 медучреждений. В области функционировали хорошо оборудованные больницы и поликлиники, тубсаторий, институт физических методов лечения, сеть родильных домов, дом санкуль-

туры, малярная станция, лаборатория и др. Насчитывалось 14 хорошо оборудованных рентгенкабинетов, из них 10 были в гор. Николаеве.

Областная больница имела 1200 коек... По области насчитывалось - 370 ме-дучреждений, из них больниц - 32, поликлиник - 49, родильных домов - 46, фельдшерских пунктов - 132, яслей в городах - 14, яслей при МТС - 3, сезонных яслей - 187, санстанций - 16.

Медицинского персонала было:

по Николаеву врачей - 66, среднего медицинского персонала 878, младшего медицинского персонала - 245 чел. По районам: врачей - 54, среднего медицин-ского персонала - 314, младшего медицинского персонала - 82.

Всего по области врачей - 127, среднего медицинского персонала - 441, млад-шего медицинского персонала - 327. Имевшаяся до войны густая сеть младших санитарных учреждений в результате разбойничьего хозяйничанья оккупантов в значительной части была разрушена.

Население области было лишено медицинской помощи. Лучшие здания были превращены в конюшни или взорваны. Оборудование рентгенкабинетов вывезе-но фашистами в Германию.

ИСКУССТВО

В городе до немецкой оккупации функционировали:

1. Театр русской драмы на 1100 мест.
2. ТЮЗ на 750 мест.
3. Рабоче-колхозный театр на 500 мест.
4. Облфилармония.
5. Гос. симфонический оркестр.
6. Дом народного творчества.
7. Хоровая капелла.
8. Цирк с количеством мест 600,
9. Музучилище и детская музыкальная школа.
10. Клубы - 16.

11. Кинотеатры - 5с количеством мест 9780. По области было: кинотеатров городских - 11 на 5280 мест.

Райкинотеатров - 15 на 4500 мест. Сельских стационаров 11 на 4200 мест. Ки-нопередвижек немых 72 на 4320 мест.

Узкоплощадных стационаров звуковых 20 на 3000 мест, домов культуры и райклубов - 19.

Сельских клубов	- 195
Колхозных клубов	- 165
Хат-читален	- 161
Красных уголков	- 595

За время немецкой оккупации все культурные учреждения разграблены, луч-шие клубы и театры уничтожены. Гортеатр русской драмы сожжен. Музучилище превращено в конюшню. 9 лучших клубов взорваны.

БИБЛИОТЕКИ

... До оккупации гор. Николаев имел областную библиотеку с книжным фон-дом - 189 тыс. томов, областную детскую библиотеку с книжным фондом - 35 тыс. томов, городских библиотек - 3 с книжным фондом - 40 тыс. томов. Проф-

союзных и школьных библиотек было 39 с книжным фондом 500 тыс. томов и районных библиотек - 19с книжным фондом - 30 тыс. томов.

МУЗЕИ

В Николаевской области было 3 музея:

1. Исторический музей в Николаеве, где имелись ценные экспонаты: статуя адмирала Грейга, бронзовая статуя героев Отечественной войны 1812 г., пушка времен турецкой войны, русская кольчуга XII столетия, персидский меч VI столетия, керамические изделия ольвийского отдела, старые монеты и картины из истории гор. Николаева.

2. Музей природы.

3. Художественный музей им. Верещагина, который имел ценные картины Верещагина из цикла туркестанской и англобурской войн, картины Судковского, Маковского, Авилова (Иван Грозный), Шишкина, кабинет Верещагина с бархатной мебелью...

4. Дом коллективиста.

5. Домик Судковского в Очакове.

6. Памятник Суворову в Очакове.

Все эти ценности были разграблены немцами, мебель сожжена, картины вывезены в Германию...

Председатель областной комиссии по учету ущерба и злодеяний - Филиппов

Член областной комиссии Есипенко

ДАМО. -Ф. 7. -Оп. 85. -Спр. 20. -Арк. 4-13.

Документ № 90

Докладная записка Николаевского обкома КП(б)У секретарю ЦК КП(б)У Н.С. Хрущеву о состоянии промышленности, транспорта и хозяйства г. Николаева после его освобождения

15 апреля 1944 г.

Немецкие оккупанты в г. Николаеве полностью разрушили важные промышленные предприятия, обе электрические станции, морской и железнодорожный транспорт, нанесли большой ущерб коммунальному хозяйству.

Крупные и лучшие по своему состоянию дома немцами взорваны и сожжены. Разрушено 147 коммунальных домов общей площадью 54731 кв. м., 70 ведомственных домов общей площадью 99218 кв. м. и около 100 индивидуальных домов; до войны было коммунальных домов 971, ведомственных 462 и индивидуальных 7465.

Полностью взорвано 6 школ; полуразрушено 8, сохранились 25. Возобновили работу 20 школ. Школьные библиотеки и наглядные пособия не сохранились. Судостроительный и педагогический институты уничтожены вместе с оборудованием.

Сохранились детская, городская и три районные библиотеки. Полностью уничтожены 2 лучших кинотеатра, драмтеатр и все лучшие клубы города. Остались два небольших кинотеатра и ТЮЗ. Ведется подготовительная работа по открытию драмтеатра и 2 кинотеатров. Открыт читальный зал в городской библиотеке.

Городская больница, имеющая 12 отделений на 1500 коек, сохранилась. В хирургическом отделении имущество, оборудование и инструмент разграблены оккупантами, а в остальных 11 отделениях оно сохранилось на 30—50 проц. Сожжены вместе с оборудованием детская больница на 200 коек, больница Красного Креста на 40 коек, тубсанаторий на 200 коек. Остались целыми здания детского санатория на 100 коек и неврофизиотерапевтического комбината на 150 коек, 5 поликлиник, 7 детских яслей и Дом ребенка, малярная и коревая станции и пастеровский пункт сгорели со всем оборудованием. В одной поликлинике сохранилось оборудование. Возобновили работу 5 отделений городской больницы, 2 поликлиники и дезстанция. Подготавливаются к открытию детская центральная и 1-я городская поликлиники.

Связь телефонная, телеграфная и радиоузел с трансляционной линией по городу разрушены, провода порваны, часть оборудования уничтожена, а часть вывезена. Здания телеграфа и телефона взорваны. Для восстановления связи необходимы: пять коммутаторов ЦБ, радиоузел мощностью 500 ватт, восстановительная линейномонтажная колонна в количестве 25 чел. В настоящее время основные учреждения города обеспечены временной телефонной связью, а связь с Киевом и Москвой осуществляется через радиостанцию. Восстанавливается телеграфная связь на Херсон.

В городе было 45 магазинов, 28 ларьков, 5 павильонов, 3 ресторана, 6 столовых и свыше 100 небольших ларьков для продажи прохладительных напитков. Сохранились, но требуют капитального восстановительного ремонта 32 магазина, 5 ларьков, 1 павильон и 3 столовых.

До войны водонасосная станция давала городу 13 тыс. куб. л. воды в сутки. Оккупанты все основные и вспомогательные сооружения и установки, кроме двух подземных резервуаров, взорвали. Сохранилась водопроводная сеть протяженностью 104 км., которая сейчас в значительной своей части пропарена и приведена в пригодное состояние для подачи воды центральной части города. Устанавливается двигатель «ЧТЗ», который может обеспечить подачу 50—70 куб. м. воды в час. Восстановлено 2 колодца и заканчивается восстановление еще 4 колодцев. Шесть колодцев могут дать 100 куб. м. воды в час. Городская канализация имеет частичные разрушения сети и насосной станции, которые легко могут быть восстановлены. Санобоз почти полностью уничтожен. Остались на колесах только 2 металлические бочки, а лошадей совсем нет.

В городе было 3 бани, из них разрушено 2. Оборудование прачечной и красильной вывезено немцами в Одессу.

Подвижной состав городского трамвая почти полностью сохранился. Остались целыми 30 моторных вагонов, 3 моторных грузовоза, 1 снегоочиститель, 16 грузовых площадок, 35 прицепных вагонов и 35 км городского пути. Оккупантами разрушено 3 моторных вагона и разобран путь на протяжении 6 км. Увезены: весь воздушный электропровод, оборудование ртутной подстанции, 9 электромоторов, измерительные приборы, ценный инструмент, запасные части, часть оборудования трамвайного депо и ремонтных мастерских. Производится ремонт оборудования и помещений.

До войны в городе работало две электрические станции общей мощностью 37 тыс. кВт. Из них одна была ГРЭС с 5 котлами и 4 турбогенераторами мощностью по 3000 кВт. каждый и вторая ТЭЦ с 2 котлами и турбогенераторами мощностью

в 25 тыс. кВт. Обе электрические станции разрушены. Полностью уничтожены: машинный зал ГРЭС с 3 турбогенераторами, здание машинного зала ТЭЦ, здание и все оборудование главных распределительных устройств, щиты управления ТЭЦ и ГРЭС, водонасосная станция, береговая и пожарная насосные станции ТЭЦ и ГРЭС со всеми гидротехническими сооружениями. Частично уничтожены: здание котельной и оба котла ТЭЦ, 5 котлов ГРЭС, цех химводоочистки, цех углеподачи, здание управления и все лаборатории. Сохранились механическая мастерская и материально-технический склад. В город, как только будет восстановлен ж.д. путь, должна прибыть передвижная электростанция мощностью 700 кВт. Однако для питания турбины требуется паровоз, последний отсутствует. Необходимо указание НКПС о немедленной присылке его.

Судостроительные заводы до Отечественной войны занимались постройкой кораблей разных классов. Немецкие оккупанты планомерно на протяжении месяца полностью разрушили все здания, сооружения, оборудование, энергетику и транспорт заводов. Плавдок водоизмещением 35 тыс. тонн затоплен. Производственная деятельность на этих заводах до постройки необходимых цехов и насыщения их технологическим оборудованием невозможна. Несмотря на исключительные разрушения заводов, безусловная целесообразность восстановления их диктуется наличием подготовленных площадок, стапелей, подземных коммуникаций, сохранностью фундаментов почти всех цехов, а также наличием высококвалифицированных кадров судостроителей. В настоящее время на заводах Правительственной комиссией Союза ССР производится подробный учет разрушений по цехам, выявление возможности восстановления сооружений и подорванного оборудования. На заводах по расчистке и уборке работает 3800 чел., изыскиваются пути пуска энергетических установок для обеспечения электроэнергией и водой, оборудуются ремонтные участки для восстановительных работ и выполнения отдельных производственных заданий.

Судоремонтный завод Черномортехфлота Наркомстроя СССР до войны являлся единственным заводом на Черном море, на который базировались ремонт суда технического флота: землечерпалки, рефулеры, грязсотвозные шаланды и г. д. На заводе были механический, слесарный, корпуснокотельный, литейный, деревообделочный, модельный, кузнечный, инструментальный, ремонтный и электроцехи, трансформаторная подстанция, силовая и компрессорная, управление заводом, столовая, эллинг для подъема судов и плавдок водоизмещением 2000 т. Немцами полностью разрушены все цехи, помещения заводоуправления и столовая. За исключением половины кузнечного цеха, повреждены инструментальный, ремонтный и электроцехи. Остались целыми трансформаторная подстанция и эллинг, а плавдок немцы увели. Все технологическое оборудование увезено немцами, а часть оставшегося взорвана. Восстановление завода в довоенном масштабе требует производства капитально-восстановительных работ. На заводе приступлено к подготовительным работам, на которых работает сейчас 160 чел. В зданиях военизированной охраны и гаража порта оборудуются механический и слесарный цехи завода. Производится подъем мастерской с 32 станками и дизельгенератором. С выполнением этих мероприятий завод сможет выполнять ремонт судов в объеме, примерно, 30 проц. довоенной программы.

Морской торговый порт до оккупации являлся одним из крупных портов на Черном море, и в него по Бугскому морскому каналу заходили под погрузку и

выгрузку морские суда водоизмещением 10-12 тыс. г. Причалы порта могли одновременно принимать до 19 крупных морских судов, а механизация была рассчитана для погрузки угля, зерна и других грузов. Немецкие оккупанты разрушили до основания 15 причалов и 2 причала повредили. Полностью разрушены: механический перегружатель руды, здания управления порта, все жилые дома и бараки, ожидалки грузчиков, железобетонный пакгауз на 8000 т, клуб и поликлиника. Механическая ремонтная мастерская осталась цела, а оборудование ее увезено немцами. Сохранились также, но требуют ремонта склады спецгрузов и другие вспомогательные служебные здания. Из четырех плавэлеваторов два увезены немцами и два ими затоплены. Кроме того, немцы увели 5 буксирных катеров общей мощностью 755 л. с. Все портовые железнодорожные пути полностью уничтожены немцами.

Николаевская речная пристань Днепровского пароходства до войны осуществляла перевозки по линиям Николаев-Херсон, Николаев-Вознесенск и, кроме того, обслуживала речными трамваями ряд линий пригородного сообщения. На пристани имелись плавсредства: самоходных 5 единиц общей мощностью в 100 л. с., несамоходных 6 единиц общей грузоподъемностью 1230 тонн. Из плавсредств, включая трофейные, остались 4 самоходных единицы общей мощностью в 245 л. с. и 7 несамоходных общей грузоподъемностью 1470 т. Все здания и сооружения пристани повреждены, а дебаркадер затоплен. В настоящее время на пристани работает 130 чел., которые производят ремонт зданий, оборудования и сооружений, а также подъем затопленных оккупантами судов. Железнодорожные пути, вокзал, депо, вагонные и паровозные мастерские, мосты, пакгаузы, сигнализация, а также другие служебные и складские помещения Николаевского узла полностью разрушены. Относительно сохранились здания поликлиники, товарной конторы и один дом. В настоящее время на восстановлении хозяйства железнодорожного узла работает 200 чел. рабочих и части ж. д. батальона, а также городское и сельское население до 10 тыс. чел.

На заводе «Дормашина» сборочный, кузнечный, чугуно-литейный, бессемеровский, модельный, транспортный и спеццехи разрушены. Имеются небольшие повреждения в зданиях механического и инструментального цехов, зданиях заводоуправления, гаражей и пожарной охраны. Почти все оборудование завода разрушено или вывезено.

В городе было 2 механизированных хлебозавода общей производительностью 105 т хлеба в сутки, 2 механизированные пекарни с производительностью до 28 т хлеба и одна механизированная пекарня по выпечке кондитерских изделий. Кроме этого, работали 4 кустарных пекарни. Первый хлебозавод, оборудованный 6 печами, немцами взорван вместе с оборудованием. Его надо строить вновь. На втором хлебозаводе сохранились 5 двухрусных печей, требующих среднего и капитального ремонта, один паровой котел и часть деж, а остальное оборудование уничтожено. Этот хлебозавод нами восстанавливается. На твердом топливе он будет выпекать до 20 т хлеба в сутки. Одна механизированная пекарня полностью взорвана с оборудованием. Восстановлено и вновь построено 7 кустарных пекарен.

Парфюмерно-косметическая фабрика «Астра» полностью разрушена.

Стеклозавод выпускал парфюмерную тару. Все здания цехов сохранились, часть оборудования разрушена: стеклоплавильная печь, закальные рукава и т. д., а часть вывезена в Германию.

Главный корпус хлопкозавода сохранился. Сгорели 4 склада емкостью на 5-6 тыс. г, столовая и контора. В митчельном и прессовом цехах оборудование уцелело, за исключением электромоторов. В сушильном цехе разрушена печь. В литерном цехе из 13 линтеров осталось 3. Электромоторы, 10 линтеров, все оборудование джинного цеха и электроподстанции вывезены в Германию.

Основные корпуса элеватора № 1 емкостью на 16 тыс. т и элеватора № 2 емкостью 41 тыс. т. сохранились. На элеваторе № 1 оккупантами полностью уничтожены: подстанции, береговой конвейер, слесарно-механические мастерские, насосная станция, дизель мощностью 100 л. с., приконвейерные перегружатели с генераторами, зерносушилка, баллонный транспортер, 711 м транспортерной ленты, котельная и береговой причал протяженностью 247 пог. м. Осталось 26 различных электромоторов. На элеваторе № 2 сохранилась электроподстанция с трансформаторами, за исключением электроприборов. Береговые причалы 350 м, ж. д. путь 500 м, 20 складов емкостью на 46,4 тыс. т и контора полностью разрушены. Транспортерная лента общей длиной 2073 м и 26 разных электромоторов вывезены в Германию. Имеются 16 складов емкостью 37,1 тыс. т и 12 складов емкостью 18,2 тыс. т, последние требуют капитального и текущего ремонта. Считаю необходимым обязать Наркомзаг Союза ССР наметить план и принять меры к быстрейшему восстановлению элеваторного хозяйства.

Мельницы «Главмука» №№ 9 и 10, которые до войны размалывали в сутки 250 т зерна, полностью разрушены. Считаю необходимым строительство новой мельницы производительностью 250 т зерна в сутки. Кроме этих, имелась одна мельница треста «Сельхозмукомолье», которая также уничтожена. В городе восстанавливается небольшая мельница «Главмука» производительностью до 12 т зерна в сутки и мельница треста «Сельхозмукомолье», которая может перемолоть до 15 т зерна в сутки. В данное время мука для города размалывается на ближайших двух мельницах.

Завод «Большевик» облместпрома выпускал вагонетки, кровати и другие изделия ширпотреба. Корпуса завода сохранились, основное оборудование вывезено в Германию. Остались лишь 3 токарных станка, пригодные к работе. На базе завода организуется авторемонтная мастерская.

Завод имени 21 годовщины Октября изготовлял запасные части к тракторам, автомобилям, изделия ширпотреба и чугунное литье. Немцы подорвали и сожгли литейный, сборочный, механический, модельный цехи и склад. Часть оборудования вывезена, а часть уничтожена.

Чугунолитейный завод производил разного рода литье для ширпотреба, имел две вагранки общей производительностью 13 т литья. Главный корпус завода имеет повреждения, а вагранки взорваны. Основное оборудование вывезено немцами.

Металлофурнитурный завод изготовлял керосиновые бытовые лампы (керогазы) и разного вида изделия ширпотреба, главным образом фурнитуру для портфелей и чемоданов. Корпуса завода сохранились, часть оборудования вывезена немцами, а часть осталась. Организован ремонт оставшегося оборудования для частичного пуска завода в эксплуатацию.

Тракторно-инструментальный завод изготовлял инструмент и запасные части к тракторам. Здание и подсобные сооружения уцелели, а оборудование вывезено. Имеется только 3 токарных станка. В настоящее время на заводе производится ремонт автомашин воинскими частями.

Завод «Сантехника» выпускал детали для волопровода, канализации и т. д. Здание имеет небольшие повреждения, а большая часть оборудования вывезена в Германию.

На мыловаренном заводе до войны вырабатывалось 120-130 т хозяйственного мыла в месяц. Все здания и оборудование целы и завод может быть пущен в эксплуатацию, но отсутствуют каустическая сода и жиры. Нами принимаются меры по изысканию их.

Мясокомбинат до Отечественной войны имел 7 цехов. Оккупанты взорвали все основные цехи вместе с оборудованием. Приступили к частичному восстановлению мясокомбината. Восстанавливаются в меньшем размере: убойный, колбасный, кишечный, жировой, кожносалочный цехи и цехи ширпотреба по изготовлению расчесок, пуговиц и т. д.

В городе до немецкой оккупации работал молочный завод, который ежедневно перерабатывал 75 тыс. л молока и был оборудован новейшей техникой. Немцы взорвали котельную, подорвали крышу главного корпуса, вывезли все основное оборудование завода и лабораторию. В настоящее время на этом заводе организована ручная переработка молока.

Конфетная, макаронная фабрики и маслобойный завод полностью разрушены. Маслобойный завод восстанавливается в другом здании. До войны на этом заводе перерабатывалось до 50 т сырья, а восстанавливаемый рассчитан на 10-15 т.

Здание водочно-разливочного завода и оборудование сохранились. Подорван лишь один фундамент котлов. Инструмент и оборудование лаборатории вывезены. На заводе проводятся восстановительные работы.

На пивоваренном заводе оккупанты взорвали холодильный цех, разливочный, бродильный и котельную. Из двух паровых котлов один совершенно разрушен, другой может быть восстановлен при небольшом ремонте. Сохранилась солодовня вместе с оборудованием. Дизельная установка и оборудование механического цеха вывезены немцами. Приступили к восстановлению завода. На заводе подготавливается необходимое оборудование для ручной выработки газированных вод в количестве до 10 тыс. л в день.

В ведение облеглопрома до Отечественной войны входили трикотажная, обувная, швейная фабрики и кожевенный завод. Здание и основное оборудование трикотажной фабрики сохранились. Отсутствует сырье. При окончании текущего ремонта и ввозе сырья фабрика будет введена в эксплуатацию. Оборудование обувной фабрики было эвакуировано в гор. Бийск. Здание ее, за исключением небольших разрушений, сохранилось. Необходимо ввести новое оборудование или реэвакуировать старое.

Здание швейной фабрики уничтожено, а оборудование эвакуировано в Свердловскую область. Сохранилось одно здание, в котором можно разместить часть реэвакуированного оборудования.

Полностью сохранился кожевенный завод, который может ежедневно запускать в производство до 1 т кожсырья. Завод пущен в эксплуатацию.

До Отечественной войны в системе облпромсовета работала 31 артель. Пока учтено 25 артелей, из них уже 10 приступили к работе. Оборудование артелей разграблено не менее чем наполовину.

С момента освобождения гор. Николаева от немецких оккупантов (с 28 марта по 15 апреля) обкомом КП(б)У проделана следующая работа: проведен общегородской митинг, на котором присутствовало более 35 тыс. чел. совместно с хозяйственными работниками, назначены и.о. директоров заводов и фабрик, проводится установление размеров разрушений и возможности восстановления каждого завода и фабрики в отдельности. С руководителями хозяйственных организаций, заводов и фабрик провели беседу и дали им указания о порядке сбора, учета и охраны государственного имущества, наборе рабочей силы, разработке планов восстановления предприятий, наведении должного порядка на предприятиях, об организации подсобных хозяйств и индивидуального огородничества и т. д. Налажена работа по организованному набору рабочей силы и на всех предприятиях производится очистка их от обломков и мусора, подбор и учет стройматериалов, оборудования, инструмента, топлива, металла.

На заводах, фабриках и учреждениях, в соответствии с требованиями Устава, проводится организация первичных партийных и комсомольских организаций; организуется проведение рабочих собраний по предприятиям города с постановкой доклада: текущий момент и очередные задачи в области восстановления городского хозяйства и промышленности.

Перед областью встал ряд вопросов, в разрешении которых нужна помощь со стороны Союзных наркоматов, СНК УССР и ЦК КП(б)У.

Области требуется помощь:

1. В восстановлении ГРЭС мощностью 12 тыс. кВт. В первую очередь необходимо восстановить 2 котла и турбогенератор мощностью в 3 тыс. кВт к 1 октября 1944 г. Без электроэнергии мы не сможем обеспечить город водой и пустить в эксплуатацию важные промышленные и коммунальные предприятия.

2. В строительстве и завозе оборудования для одного механизированного хлебозавода производительностью 75 т хлеба в сутки. В настоящее время в городе насчитывается населения около 70 тыс. чел. После освобождения Одессы все время население прибывает, и мы полагаем, что к концу года оно увеличится более чем до 100 тыс. чел.

3. В завозе строительных материалов и в первую очередь леса, ибо область степная. Лес нужен для восстановления промышленности и ряда разрушенных зданий как для областных, так и для городских организаций: обкома, облисполкома, вузов, школ и других. Нужны гвозди, металл, стекло.

4. В завозе сырья. Для трикотажной фабрики - пряжи, мыловаренного завода - каустической соды, а для швейной и обувной фабрик ввезти необходимое новое оборудование или реэвакуировать старое.

5. В завозе товаров, ибо в течение 6 месяцев Наркомторг не планировал ввоз.

При наличии продуктов в области нами не налажено должное снабжение города из-за отсутствия транспорта и горючего. Полученные по плану СНК УССР и ЦК КП(б)У автомашины от воинских частей осели в левобережной части районов. Правобережной части районов и городу Николаеву требуются автомашины.

Для подачи воды госпиталям, коммунальным и промышленным предприятиям, населению городов крайне необходимо горючее - лигроина 10 т.

Сообщаем Вам, что обкомом КП(б)У ранее была выслана Вам докладная записка «О состоянии городского хозяйства и промышленности гор. Херсона», а в данное время разрабатывается общий материал о состоянии народного хозяйства в Николаевской области, который будет выслан Вам дополнительно.

Секретарь Николаевского обкома КП(б)У
ДАМО. -Ф. 7. -Оп. 85. -Оп. 10. -Спр. 10. -Арк. 20-30.

Филиппов.

Документ № 91

Из акта Николаевской городской комиссии по выявлению и учету злодеяний и ущерба, нанесенного немецко-фашистскими захватчиками г. Николаеву

28 апреля 1944 г.

Мы, нижеподписавшиеся, городская комиссия по выявлению и учету злодеяний и ущерба, нанесенного немецко-фашистскими захватчиками гор. Николаеву, в составе: председателя комиссии тов. Хромова А. Н., зам. председателя тов. Ситова А. П., членов комиссии -зам. начальника областного управления милиции подполковника тов. Беспалова А. И., педагога тов. Крижановской, работника НКГБ майора Сивуды, рабочего тов. Иванова и работника железной дороги тов. Гавилевского составили настоящий акт...

РАЗДЕЛ II

Немецко-фашистские оккупационные власти разграбили и разрушили культурно-просветительные учреждения и коммунальное хозяйство гор. Николаева.

Николаев - один из крупнейших индустриальных городов на Украине, один из лучших портов на Черном море. До захвата его немецко-фашистскими оккупантами в нем было 38 школ с охватом учащихся до 24000 чел., два больших института—педагогический и кораблестроительный, три техникума, областной театр русской драмы, театр юного зрителя, три больших кинотеатра, 5 клубов, 4 музея и аквариум, музыкальное училище, дом народного творчества и ряд других культурно-просветительных учреждений.

За 2 года и 7 месяцев временного нахождения в городе немецко-фашистские оккупанты разрушили и разграбили:

1. Полностью уничтожено 7 школ* с кубатурой 43012 куб. м., повреждено 19 школ с кубатурой 106139 куб. м.

2. Разрушено 5 детских садов...

Все имущество школ и детских садов уничтожено и частично вывезено. Общий убыток по школам и детским домам составляет 28 100000 руб.

3. В областном музее революции экспонаты всех отделов сожжены и частично вывезены. В областном природо-краеведческом музее все экспонаты уничтожены...

Из художественного музея вывезены самые лучшие картины, в том числе все картины художников Айвазовского и Верещагина. Из исторического музея вывезен весь отдел Ольвийской культуры, а также памятник адмиралу Грейгу.

Разрушены полностью институты кораблестроительный и педагогический со всеми учебно-производственными зданиями и общежитиями. По одному кораблестроительному институту убытки составляют до 10 млн. руб.

Из имеющихся 3 кинотеатров разрушено полностью 2 и 1 полуразрушен. Разрушены также технические службы кинотеатров со всем оборудованием, а часть такового вывезена. Полностью разрушен театр русской драмы на 1200 мест.

Лечебные учреждения города доведены до полного разрушения. Сожжены со всем инструментарием, твердым и мягким инвентарем городская детская больница, больница партактива, тубсанаторий для взрослых, детский трахоматозный санаторий, малярная станция, коревая станция... Городская больница на 1200 коек, три крупнейшие поликлиники города полуразрушены, все стекла в помещении выбиты, нервно-физиотерапевтический кабинет (водолечебница) превращен в конюшню, а грязевое отделение сожжено. Мягкий инвентарь разграблен на 70 проц., а инструмента и твердого инвентаря увезено более 50 проц. Из 12 детских ясель сожжено 4, а оборудование разграблено. Убытков по лечебным учреждениям нанесено более 15000000 руб.

РАЗДЕЛ III

Немецкие оккупанты уничтожили и разграбили предприятия, учреждения коммунального хозяйства города.

4. Дорожно-мостовая контора по строительству мостовых и тротуаров располагала до войны автогужтранспортом в количестве 5 автомашин и 20 конных упряжек, ремонтными мастерскими и хозяйственными службами. За период хозяйничания немцев весь транспорт и инвентарь конторы увезен, строения сожжены.

5. Трест озеленения города обслуживал парки и скверы с общей площадью до 120 га и имел питомники по выращиванию деревьев и цветов. За время оккупации деревья в парках и скверах в большом количестве вырублены. Питомники повреждены, транспорт и хозяйинвентарь оккупантами уничтожены.

6. Санитарная очистка города до захвата гор. Николаева немецкими оккупантами имела в своем хозяйстве 120 лошадей, 30 упряжек, 6 автомашин-цистерн для вывоза жидких нечистот, 6 автомашин для вывоза сухого мусора. За период оккупации все хозяйство было разрушено, а транспорт вывезен.

7. До войны в г. Николаеве имелось 3 гостиницы, из них за время оккупации немецко-фашистскими захватчиками 2 самых лучших гостиницы, имевшие 87 номеров с 284 койками, были разрушены полностью, оборудование частью уничтожено, а частью-вывезено.

Оставляя город, оккупанты в последние минуты бегства взорвали мельницы, оборудованные по последнему слову техники. Так, мельница № 71 имела 15 пар вальцевых станков, производительностью 200 г сортовой муки в сутки, запасной дизель в 80 л. с., механизированные складские помещения на 4500 т зерна и 800 т готовой продукции, отрубной склад на 600 т муки и выбойный отдел на 350 т муки, имела для производства ремонта рифельную, слесарную, столярную, кузню, жестяную мастерскую с оборудованием, а также другие помещения и бытовые службы. Мельница № 169 имела производительность 65 т в сутки сортового помола, механизированная с 4 парами вальцевых станков, со складочными помещениями на 100 т зерна и 150 т готовой продукции и др. помещения как бытового, так и хозяйственного назначения.

Полностью уничтожены микробиологическая и центральная лаборатории треста «Сельхозмукомолье», а оборудование вывезено.

Хлебопекарная база г. Николаева, входящая в систему треста хлебопечения, до войны включала:

1. Хлебозавод № 1 мощностью 75 т. в сутки, полностью механизированный, с печами УТС, со всеми необходимыми цехами и службами, складскими помещениями.

2. Хлебозавод № 2 мощностью 30 т в сутки, механизированный, оборудованный двухъярусными жаровыми печами.

3. Хлебозавод № 3 мощностью в 20 т в сутки, механизированный, оборудованный 6 одноярусными жаровыми печами и другими 3 пекарнями для выпечки высокосортных кондитерских изделий, производительностью 7 т в сутки. Вся база хлебопечения уничтожена фашистскими извергами со всеми постройками, службами и оборудованием. Уничтожены также лаборатория предприятия и специально оборудованные микробиологическая и центральная лаборатории треста.

Кондитерская фабрика, выпускавшая ежедневно 32 т кондитерских изделий, полностью механизированная, взорвана.

Маслозавод производительностью 20 т масла в сутки, механизированный, уничтожен.

Пивзавод, выпускавший до 40000 бутылок в сутки безалкогольных напитков, 30000 л пива, построенный в 1941 г. по последнему слову техники, - взорван.

Чугунолитейный и механический завод им. 21 годовщины Октября системы облместпрома имел одну вагранку по выпуску 20 т чугуна в сутки, был оборудован 24 станками... Выпуск валовой продукции в неизменных ценах 1926-1927 гг. до 6 млн. руб. Производственные цехи разрушены, а оборудование вывезено.

Имеющиеся в системе облместпрома швейная фабрика с выпуском валовой продукции в 1 400 000 руб. в неизменных ценах 1923/24 гг., обувная фабрика, выпускавшая 2000 пар спортивной обуви в сутки, полностью механизированная, находятся в полуразрушенном состоянии, а оборудование вывезено.

Телефонная станция, оборудованная аппаратурой ЦБ емкостью 2000 номеров обслуживала 2215 абонентов, линейное сооружение на 2600 номеров с 15 подстанциями, с подземным кабелем 32 км и воздушной кабельной сетью 2,5 км. Разрушены немецкими оккупантами все здания с аппаратурой, подземный кабель и воздушная кабельная сеть уничтожены на 35 проц., провода воздушной линии протяжением 335 км уничтожены на 100 проц., из имеющихся 120 колодцев выведено из строя 30 колодцев, а остальные требуют капитального ремонта.

За время пребывания в гор. Николаеве немецких оккупантов последними было разрушено в городе 346 зданий с кубатурой 460723 куб. м, полуразрушено 343 здания с кубатурой 469 634 куб. м.

Из них зданий хозяйственного значения разрушено 23-34521 куб. м., полуразрушено - 33-55435 куб. м. Жилых домов разрушено 127-267589 куб. м., полуразрушено 197-204617 куб. м. Промышленных зданий областного подчинения 58-58385 куб. м., полуразрушено 31-57905 куб. м.

Культурно-бытового назначения разрушено 24-41141 куб. м., полуразрушено 35-87688 куб. м. Театры и клубы: разрушено 3-21202 куб. м., полуразрушено 2-

16730 куб. м. Больницы и амбулатории: разрушено 2-600 куб. м., полуразрушено 15-43900 куб. м.

Магазинов разрушено – 106-27628 куб. метров. Полуразрушено 5-2112 куб. метров.

Сумма нанесенного ущерба по организациям, учреждениям и предприятиям областного подчинения составляет 219187293 руб.

Немецко-фашистские бандиты своими зверскими действиями думали сломить волю и стойкость нашего народа, превратить его в послушных рабов немецких помещиков и баронов, но никакие зверские действия не сломали стойкость духа честных советских людей. За все свои совершенные злодеяния немецко-фашистские оккупанты должны понести суровую ответственность.

Председатель А. Хромов

Секретарь А. Сигов

Члены комиссии: Сивуда, Крижановская, Беспалов, Иванов, Гавилевский.

ДАМО. -Ф.р-1894. -Оп. 2. -Спр. 2. -Арк. 1-3.

Документ № 92

Сведения о поступивших средствах на танковую колонну и в фонд обороны по городу Николаеву и районам области

9 мая 1944 г.

1. Вознесенск	- 602	7. Новая Одесса	- 1,033
2. Березанка	- 801	8. Очаков	- 376
3. Березнеговатое	- 202	9. Привольное	- 687
4. Еланец	- 838	10. Сннгиревка	- 381
5. Николаев	- 2 694	11. Казанка	- 1 599
6. Новый Буг	- 1 390	12. Баштанка	- 456

Всего: 11 059 000 руб. По остальным филиалам сведения отсутствуют.

Управляющий Николаевской областной конторой госбанка П. Агапов

Главный бухгалтер

Рутто

ДАМО. -Ф. 7. -Оп. 85. -Спр. 17. -Арк. 30.

Документ № 93

Статья секретаря Николаевского обкома КП(б)У И. М. Филиппова о передаче танковой колонны «Колхозник Николаевщины» соединению гвардии генерал-лейтенанта Попова

12 мая 1944 г.

ТАНКОВА КОЛОНА «КОЛГОСПНИК МИКОЛАЇВЩИНИ» - ЗБУДОВАНА!

ХАЙ ГРІЗНІ БОЙОВІ МАШИНИ, СТВОРЕНІ НА КОШТИ ТРУДЯЩИХ ОБЛАСТІ, НЕЩАДНО ГРОМЛЯТЬ ЗАКЛЯТОГО ВОРОГА!

Обкомом КП(б)У одержано повідомлення від Маршала бронетанкових військ тов. Федоренка і генерал-полковника танкових військ тов. Бірюкова про те, що на кошти, зібрані колгоспниками і колгоспницями Миколаївської області, збудована танкова колона «Колгоспник Миколаївщини», яка передана танковому з'єднанню гвардії генерал-лейтенанта танкових військ тов. Попова.

Танки, збудовані в 1943 р. на кошти колгоспників і колгоспниць Уралу, Сибіру, Поволжжя, брали участь у визволенні Радянської України, і в тому числі, нашої області від німецьких загарбників.

Побажаємо танкістам генерал-полковника танкових військ тов. Бірюкова і гвардійцям танкового з'єднання гвардії генерал-лейтенанта тов. Попова, щоб танки, збудовані на кошти колгоспників і колгоспниць визволених районів Радянської України, в тому числі Миколаївських колгоспників, нещадно знищували німецько-фашистських окупантів до повного визволення Радянської України і всієї території Радянського Союзу, тимчасово окупованої ворогом.

Від імені колгоспників, колгоспниць, робітників, службовців і всіх трудящих області ми запевняємо гвардійців танкового з'єднання гвардії генерал-лейтенанта Попова, що трудящі Миколаївської області зроблять все можливе, щоб надати ще більшу допомогу нашій доблесній Червоній Армії в справі остаточного розгрому ненависного ворога.

Газ. „Південна правда”. -12 травня 1944 р. -№15. -Стр. 1.

Документ № 94

Акт по вскрытию мест погребения и медицинского осмотра трупов расстрелянных членов подпольной организации с. Крымка и их соучастников

4 июня 1944 г.

Мы, нижеподписавшиеся, комиссия в составе: 2-го секретаря Первомайского РК КП(б)У Литвиненко Алексея Владимировича, заведующего медицинским врачебным участком с. Катеринка врача Гипецкой Людмилы Александровны, председателя сельского совета с. Крымки Петрунича Алексея Севастьяновича, председателя сельского совета с. Катеринки Ракома Ефросинии Афанасьевны, учительницы Крымской средней школы Моргуненко Александры Ильиничны, составили настоящий акт 1944 г. 4 июня о вскрытии мест погребения и медицинском осмотре расстрелянных членов подпольной организации села Крымки и их соучастников.

I. Место погребения

Первая группа расстрелянных 28/II 1943 г. была погребена на территории скотомогильника села Крымки Первомайского района, находящегося в 2-х километрах от села, в одной общей могиле. Кроме того, в 15-ти метрах от общей могилы находились еще 2 индивидуальные. Вторая группа расстрелянных 6/IV 1943 года погребена в поселке Петровка Катериновского сельского совета, в километре от села при въезде со стороны села Каменный Мост.

II. Вскрытие могил

а) Вскрытие могил подтвердило, что в одной индивидуальной могиле на скотомогильнике был погребен т. Попик Дмитрий Никифорович, а во второй индивидуальной могиле был погребен Кучер Александр Яковлевич, оба трупа опознаны их родными.

б) В общей могиле на скотомогильнике похоронены опознанные родными 26 человек, а именно:

1. Моргуненко Владимир Степанович,
2. Беличков Иван Иванович,
3. Белоус Владимир Иосифович,
4. Чернявский Михаил Федотович,
5. Боголюк Григорий Иванович,
6. Попик Пелагея Ефимовна,
7. Коляндра Мария Даниловна,
8. Клименюк Михаил Федотович,
9. Гречаный Карп Данилович,
10. Любарский Григорий Петрович,
11. Попик Григорий Емельянович,
12. Демиденко Петр Иванович,
13. Златоуст Владимир Терентьевич,
14. Носальская Вера Никифоровна,
15. Полищук Семен Кириллович,
16. Криворученко Василий,
17. Павленко Иван Андреевич,
18. Буревич Надежда Ивановна,
19. Клименко Иван Иосифович,
20. Паламарчук Иван Онисимович,
21. Беличенко Иван Иванович,
22. Терниченко Владимир Степанович,
23. Волошин Александр Петрович,
24. Гречаный Парфентий Карпович,
25. Волошин Владимир Петрович,
26. Кравец Михаил Андреевич.

в) В поселке Петровка погребено 6 товарищей, опознанных родственниками и знакомыми, а именно:

1. Вайсман Владимир Константинович,
2. Демиденко Николай Митрофанович,
3. Демиденко Борис Кириллович,
4. Азизов Василии Петрович,
5. Замурин Михаил
6. Газизов Иван.

г) Все расстрелянные погребены небрежно, без верхней одежды и обуви, а некоторые даже без нательного белья.

1. Медицинский осмотр

При наружном осмотре обнаружено:

1. Большинство трупов значительно разложившиеся – полное отсутствие мягких тканей (мышц, местами кости покрыты мацерированной сухой кожей).

2. На некоторых трупах имеются следы ударов тяжелым предметом – разможнение костей.

3. На значительном количестве трупов обнаружены браслеты из колючей и простой проволоки, соединяющие трупы попарно (предупреждающие бегство).

4. У опознанного родными т. Паламарчука Ивана Онисимовича имеются переломы верхней трети голени (осколчатые переломы со значительным раздроблением большеберцовых костей, малоберцовые кости сохранены только в нижних третьих голени, что свидетельствует о варварском избиении).

На опознанном родными трупе т. Моргуненко Владимира Степановича обнаружено полное разможнение в области правой верхней скуловой дуги и частичное костей носа.

На трупе тов. Буревич Надежды наблюдается разможнение четырех пальцев левой руки (полное разможнение первых фаланг второго, третьего, четвертого и пятого пальцев). Все вышеперечисленные факты свидетельствуют о зверских избиениях.

Выводы

Все вышеизложенное подтверждает, что члены подпольной организации с Крымка и их соучастники были зверски замучены и расстреляны немецко-румынскими оккупантами.

Председатель комиссии

Секретарь Первомайского РК КП(б)У

Зав. мед. врач, участком с. Катерники, врач

Председатель сельсовета с. Крымка,

Члены комиссии:

Председатель сельсовета с. Катерника,

Учительница

ДАОО. - Ф. 94. - Оп. 1. - Д. 2. - Арк. 17, 18.

Литвиненко

Гипецкая

Петрунич

Ракома

Моргуненко

Документ № 95

Николаевской областной комиссии по расследованию злодеяний над гражданами СССР, совершенных немецко-фашистскими оккупантами и их сообщниками на территории Николаевской области

13 ноября 1944 г.

Мы, нижеподписавшиеся, областная комиссия по расследованию злодеяний над гражданами СССР, совершенных немецко-фашистскими преступниками и их сообщниками на территории Николаевской области (в новых границах, согласно Указу Правительства от 9 апреля 1944 г.) в составе:

1. Председателя комиссии	- Филиппова И. М.;
2. Зам. председателя комиссии	- Борисова П. М.;
3. Члена комиссии полковника г/б	- Хоруженко А. Н.;
4. » »	- Есипенко Г. Е.;
5. » »	- Пигулович В. А.;
6. Ответственного секретаря	- Шиптенко Ф. М.

на основании актов местных комиссий, протоколов опроса потерпевших и очевидцев, актов экспертно-медицинских комиссий, производивших вскрытие братских могил, фотоснимков и вырезок из газет, издаваемых немецкими оккупационными властями, установили следующее:

I

Немецко-фашистские варвары и их сообщники, вступив на территорию Николаевской области, поставили своей целью истребление советского населения. На протяжении 2 лет и 7 месяцев (с 16 августа 1941 г. по 28 марта 1944г) они выполняли чудовищный план.

С момента их вступления начались массовые аресты, расстрелы, пытки и издевательства над мирным населением и военнопленными рядового и офицерского состава Красной армии.

Так, по г. Николаеву с октября месяца 1941 г. начались массовые аресты мирного населения. Арестованных в крытых машинах подвозили к стенам городка Темвод и партиями расстреливали в заранее подготовленных ямах. Убитых и раненых полуживых закапывали. Расстрелы проводились систематически изо дня в день, начиная с 8 часов утра. Расстреливались мужчины, женщины и дети различных возрастов, а также и военнопленные, находящиеся в лагерях.

В июне 1942 г. немецкие карательные органы под видом регистрации выгнали мирное население на кладбище и там их расстреляли, а трупы сожгли на кострах. Во время расстрела кладбище было оцеплено войсками, чтобы избавиться от лишних свидетелей. Так, по г. Николаеву было расстреляно, повешено и замучено 80000 чел. мирных граждан и военнопленных.

По Снигиревскому району немцы согнали в одно место население и после избиения раздели до нижнего белья, отобрали ценные вещи и расстреляли из пулеметов и автоматов, а трупы расстрелянных затем сбрасывали в колодцы. Расстреливались мужчины, женщины и дети всех возрастов. За период оккупации было расстреляно 1463 чел.

По Веселиновскому району немецкие изверги таким же образом уничтожили 7565 чел, по Николаевскому сельскому району (Октябрьскому) - 7179 чел, по Вознесенскому - 3174 чел.

Массовые расстрелы, сопровождаемые бесчеловечными пытками и издевательствами, производились во всех районах области. Достаточно было малейшего подозрения, чтобы человека арестовать, а из-под ареста возвращался редко кто.

Прямая дорога из-под ареста была или на виселицу, или на расстрел. Для устрашения населения немцы вешали на площадях, на улицах, возле домов и по несколько дней не разрешали снимать трупы. Так немецкие оккупационные власти насаждали свой "новый порядок", так добивались своего господства над советскими людьми.

Перед приходом Красной армии немецкая военщина пыталась замести следы своих кровавых преступлений. В городке Темвод немцы раскапывали могилы расстрелянных и с помощью передвижного крана вынимали трупы, затем трупы обливали горючей смесью и поджигали. Трое суток горели эти трупы, распространяя по городу смрадный запах.

На территории Николаевского сельского района (Октябрьского) ямы подкапывались в сторону, заполнялись трупами и засыпались землей, а сверху, чтобы скрыть такие огромные могильники, засаживались деревьями.

Количество расстрелянных было так велико, что немцы даже механизировали свою работу: применяли краны, взрывали динамитом землю для засыпки трупов и др.

II

Наряду с уничтожением мирного населения области немецкие изверги уничтожали и военнопленных рядового и офицерского состава Красной Армии.

На правом берегу р. Ингула возле г. Николаева помещался лагерь военнопленных. Условия в лагерях были таковы, чтобы вызвать большую смертность военнопленных. Там не было должных санитарно-гигиенических условий.

Военнопленные помещались в бараках с выбитыми стеклами, валялись на полу и больные, и здоровые. Пища была недостаточная, а работа тяжелая и изнурительная. Эти условия способствовали массовому заболеванию. От болезней, холода, голода и побоев ежедневно гибли сотни людей. Кроме всего этого, над военнопленными жестоко издевались и вместо медицинской помощи насильственным образом ампутировали конечности ног и рук. Так в лагерь к раненым попал рядовой боец 77 стрелковой дивизии Холодян Б.А. Ранение его было незначительное, и он без посторонней помощи двигался. Пуля коснулась кожного покрова ноги, а на другой ноге был обморожен палец. 14 января 1943 г. он был назначен на операцию, где ему заявили, что оперируют только обмороженный палец. Его усыпили и ампутировали ступни ног. На другой день немецкий врач принес к постели больного деревянные башмаки и через переводчика со смехом приказал ему их носить.

Аналогичное явление было также с военнопленным Драгиным, бойцом 101 стрелкового полка 35 гвардейской дивизии. Военнопленных не только морили голодом, морозили в необорудованных бараках, уничтожали с помощью антисанитарных условий, но и расстреливали возле стен городка Темвод вместе с мирными гражданами. По заявлению очевидцев, было расстреляно и уничтожено другими способами 30 000 чел. военнопленных, всего по области - 30699 чел.

III

Расстрелы военнопленных и мирных граждан сопровождались бесчеловечными пытками, издевательствами и истязаниями.

Немецкие варвары применяли средневековые пытки. Пытали каленым железом, загоняли под ногти иголки, выворачивали руки и затем подвешивали к потолку. Особой жестокостью отличался следователь жандармерии с. Варваровки субофицер Церн.

Пытки и издевательства доходили до того, что у женщин вырезали груди, вырезали половые органы у мужчин, сбрасывали свою жертву с крыши вниз головой, выкалывали глаза. Чтобы добыть нужные им сведения, немецкие изверги и их сообщники не останавливались ни перед какими методами пыток, изобретая все новые и новые чудовищные средства. После всех пыток обычно жертва расстреливалась, а немногие, оставшиеся в живых, стали калеками на всю жизнь.

Для этих фашистских бессердечных чудовищ стоны и вопли жертв были утешающей музыкой. Ни детские вопли, ни слезы матерей не могли тронуть их сердца. На глазах матерей они убивали малых детей и сбрасывали в колодезь, заставляли отцов рыть могилу и, расстреляв семью, засыпать их землей.

Каждый шаг их был связан с гибелью и стонами порабощенного ими народа.

Немецкие солдаты и офицеры для потехи выгоняли семью на мороз, а сами располагались в квартире и устраивали гулянки, забирали у населения ценные вещи, лучшую одежду и увозили с собой, забирали продукты питания, а возражавших до полусмерти избивали палками, сапогами и прикладами.

IV

На протяжении всего пребывания немецких преступников и их сообщников на территории Николаевской области они забирали молодежь обоего пола на каторжные работы в Германию. Для этой цели они через биржу труда объявляли мобилизацию, делали облавы ночью по квартирам, устраивали охоту за молодежью днем на базарах, вокзалах и просто на улицах. Затем собранных под вооруженной охраной конвоировали на вокзал, где в товарных вагонах закрывали и отправляли в Германию как рабов. Крики и стон раздавались на вокзалах, но вооруженная охрана не допускала родителей, чтобы проститься со своими детьми.

Так, по гор. Николаеву было угнано в рабство 5000 чел., по Новобугскому району угнано 4.272 чел., по Казанковскому району 2 264 чел. Не менее было и по другим. Всего по Николаевской области было отправлено на каторгу в Германию 25884 чел.

Всего по области расстреляно, замучено и повешено 105.361 чел.

ДАМО. -Ф. р-1894. -Оп. 2. -Спр. 2. -Арк. 4-7.

Документ № 96

Указ Президиума Верховного Совета Союза ССР о присвоении звания Героя Советского Союза морякам-десантникам за проявленные героизм и отвагу при освобождении гор. Николаева

20 апреля 1945 г.

За образцовое выполнение боевых заданий командования на фронте борьбы с немецкими захватчиками и проявленные при этом отвагу и героизм присвоить звание Героя Советского Союза с вручением ордена Ленина и медали «Золотая звезда»:

1. Краснофлотцу Абдулмеджидову Ахмеду Добировичу
2. Краснофлотцу Абраменко Михаилу Ивановичу
3. Старшине 1 статьи Агафонову Георгию Матвеевичу
4. Младшему сержанту Артемову Павлу Петровичу
5. Старшине 1 статьи Бачурину Василию Ивановичу
6. Гвардии старшему лейтенанту Благодарову Константину Владимировичу
7. Старшине 2 статьи Бочковичу Кириллу Васильевичу
8. Старшине 2 статьи Вансецкому Павлу Федоровичу
9. Краснофлотцу Вишневному Борису Степановичу
10. Лейтенанту Волошко Григорию Семеновичу
11. Краснофлотцу Говорухину Ивану Ильичу
12. Краснофлотцу Голеневу Степану Трофимовичу
13. Капитану Головлеву Алексею Федоровичу
14. Старшине 2 статьи Гривенюку Никите Алексеевичу
15. Краснофлотцу Дементьеву Ивану Павловичу
16. Краснофлотцу Демьяненко Илье Сергеевичу

17. Краснофлотцу Дермановскому Георгию Дмитриевичу
18. Краснофлотцу Евтееву Ивану Алексеевичу
19. Старшему краснофлотцу Жукову Николаю Андреевичу
20. Капитан-лейтенанту Иванникову Афанасию Ивановичу
21. Старшине 2 статьи Индыку Ивану Степановичу
22. Гвардии старшему лейтенанту Казакову Михаилу Николаевичу
23. Краснофлотцу Казаченко Николаю Ивановичу
24. Краснофлотцу Киненко Владимиру Ивановичу
25. Старшему краснофлотцу Ковтуну Григорию Ивановичу
26. Старшине 2 статьи Коновалову Михаилу Васильевичу
27. Младшему лейтенанту Корда Василию Егоровичу
28. Майору Котанову Федору Евгеньевичу
29. Краснофлотцу Котову Ивану Ильичу
30. Старшине 2 статьи Куприянову Алексею Ивановичу
31. Старшему лейтенанту Лариикову Егору Григорьевичу
32. Старшине 1 статьи Лисицыну Юрию Егоровичу
33. Старшему краснофлотцу Лютому Александру Сергеевичу
34. Старшине 2 статьи Макиенок Ивану Андреевичу
35. Краснофлотцу Мамедову Ами Ага оглы
36. Краснофлотцу Мебшу Михаилу Павловичу
37. Краснофлотцу Медведеву Николаю Яковлевичу
38. Старшему краснофлотцу Миненкову Василию Семеновичу
39. Лейтенанту Мочалину Николаю Гавриловичу
40. Красноармейцу Мурадову Бедиру Беимодовичу
41. Краснофлотцу Недогибченко Леониду Васильевичу
42. Краснофлотцу Окатенко Федору Алексеевичу
43. Старшему лейтенанту Ольшанскому Константину Федоровичу
44. Краснофлотцу Осипову Павлу Дмитриевичу
45. Младшему сержанту Очаленко Владимиру Николаевичу
46. Краснофлотцу Павлову Ефиму Митрофановичу
47. Краснофлотцу Петрухину Николаю Дмитриевичу
48. Краснофлотцу Порхомчуку Ефиму Онуфриевичу
49. Краснофлотцу Прокофьеву Тимофею Ильичу
50. Краснофлотцу Скворцову Николаю Александровичу
51. Старшине 1 статьи Судейскому Сергею Николаевичу
52. Лейтенанту Сысоеву Михаилу Андреевичу
53. Гвардии капитану 3 ранга Травкину Ивану Васильевичу
54. Краснофлотцу Тященко Гаврилу Елизаровичу
55. Красноармейцу Удоду Ивану Михайловичу.
56. Подполковнику Усачеву Филиппу Александровичу
57. Краснофлотцу Фадееву Николаю Александровичу
58. Краснофлотцу Хакимову Михаилу Кабаровичу
59. Краснофлотцу Хайюрлинову Акрену Мингазовичу
60. Краснофлотцу Хлебову Николаю Павловичу
61. Краснофлотцу Ходакову Дмитрию Дмитриевичу
62. Старшему краснофлотцу Ходареву Валентину Васильевичу
63. Краснофлотцу Чуду Абубахиру Бартибиевичу

64. Младшему лейтенанту Чумаченко Владимиру Ильичу
65. Младшему сержанту Шипу Пантелею Семеновичу
66. Старшине 1 статьи Шпаку Кузьме Викторовичу
67. Краснофлотцу Щербакову Николаю Митрофановичу

Председатель Президиума Верховного Совета СССР М. Калинин.

Секретарь Президиума Верховного Совета СССР А. Горкин.

Газ. «Известия». - 21 квітня 1945 р. - № 94. - Стр. 2.

Документ № 97

Справка об ущербе, причиненном немецко-фашистскими захватчиками и их сообщниками предприятиям, учреждениям, организациям, колхозам и гражданам Николаевской области

23 декабря 1945 г.

Николаевская областная комиссия представила в Чрезвычайную государственную комиссию 47610 актов на сумму 15247515 тыс. руб., в том числе 969 актов поступило от колхозов на сумму 12299658 тыс. руб., 586 актов от учреждений культуры, искусства и религиозного культа на 144 966 тыс. руб., 325 актов от государственных предприятий и учреждений на 297904 тыс. руб., 45730 актов об ущербе, причиненном гражданам, на сумму 2504981 тыс. руб.

Областной комиссией установлено, что немецко-фашистские захватчики и их сообщники уничтожили и разрушили в колхозах 9058 строений, из них 1160 жилых домов, объемом в 335568 куб. м., 391 промышленно-производственное здание, электростанции, 4928 животноводческих построек, 712 складов и зернохранилищ, 413 клубов и красных уголков, 257 детских учреждений, 1197 прочих зданий хозяйственного назначения; уничтожили 147870 гол. крупного рогатого скота, 106822 лошади, 301304 гол. овец и коз, 157871 свинью, 769392 шт. птицы, 20458 пчелосемей, 141143 т зерна, 18443 г картофеля, 10858 т овощей, 5245 т прочих продуктов питания, 708400 га посевов зерновых культур, 18430 га посевов картофеля, 8438 га многолетних насаждений.

Немецко-фашистские оккупанты разрушили и сожгли 1827 строений, принадлежавших государственным предприятиям и учреждениям, в том числе 986 жилых зданий объемом 268 800 куб. м., 6 электростанций, 324 промышленно-производственных здания, 1 музей, 19 зданий больниц, поликлиник и амбулаторий, 146 школ, 39 клубов, театров, красных уголков, 9 детских учреждений, 1 библиотеку; отобрали и уничтожили 1485 гол. крупного рогатого скота, 946 свиней, 352 гол. овец и коз, 999 лошадей, 594 шт. птицы, 152 т зерна, 13 т картофеля... Они уничтожили и вывезли в Германию 6 паровых котлов, 2 локомотива, 21 дизель, 462 электромотора, 136 металлорежущих станков, 53 деревообрабатывающих, 22 ткацких, 76 автомашин, 40 сельскохозяйственных машин, 545 единиц разного сельскохозяйственного инвентаря. Немецко-фашистские захватчики разрушили в гор. Николаеве лучшие здания - судостроительных заводов союзного подчинения, областной драмтеатр, 2 кинотеатра, здание облисполкома, дом Красной армии. Большой ущерб причинили немецко-фашистские захватчики личному имуществу советских граждан. Они уничтожили и разрушили 4840 жилых домов, объемом 1308649 куб. м., 2997 надворных построек, отобрали 51168 коров, 40763

гол. крупного рогатого скота (включая и молодняк), 26661 свинью, 26502 гол. овец и коз, 2985 лошадей, 861457 шт. птицы, 6787 пчелосемей, 201513 центнеров зерна, 153062 центнера картофеля, 26532 центнера муки, уничтожили 71962 дерева многолетних насаждений.

Ущерб по отраслям хозяйства характеризуется следующими данными:

№ п/п	Наименование отраслей	Количество актов	Сумма ущерба в тыс. руб.
1	Коммунальное хозяйство	35	116370
2	Местная промышленность	16	9172
3	Пищевая промышленность	13	14398,7
4	Промышленность стройматериалов	2	804
5	Дорожное хозяйство	17	27103
6	Отдел социального обеспечения	10	767
7	Торговля	6	32192,7
8	Обллегпром	4	5866
9	Земельный отдел	28	57951
10	Издательство и полиграфия	13	3443
11	Хозяйство исполкомов и т. д.	172	18477
12	Облтоп	1	298
13	Облстройтрест	4	2482
14	Обллеспром	4	8039,7
	Итого:	325	297904,1
1	Отдел здравоохранения	118	27 191,1
2	Отдел народного образования	457	103599,5
3	Управление по делам искусства	9	9770,2
4	Управление кинофикации	1	4344,3
5	Учреждения религиозного культа	1	61,6
	Итого:	586	144966,7
1	Ущерб причиненный колхозам	969	12 5299 658
2	Ущерб причиненный гражданам	45730	2504986
	Итого:	47 610	15 247 515

Немецко-фашистские захватчики в Николаевской области убили и замучили 74662 чел. мирных граждан, 30699 военнопленных, 25884 советских граждан угнали в немецкое рабство.

Представленные акты Николаевской областной комиссией составлены в соответствии с инструкциями, одобренными СНК СССР, и могут быть приняты Чрезвычайной государственной комиссией к учету ущерба в сумме 15247515 тыс. руб.

Ответственный секретарь областной комиссии

Шиптенко.

ДАМО. -Ф. р -1894. -Оп. 2. -Спр. 6. -Арк. 2-4.

Документ № 98

Из обвинительного заключения по делу о зверствах немецко-фашистских захватчиков в гор. Николаеве и Николаевской области

5 января 1946 г.

После вероломного нападения гитлеровской Германии в июне 1941 г. на Советский Союз немецко-фашистским захватчикам удалось временно оккупировать значительную часть Украинской ССР, в том числе и Николаевскую область с г. Николаевом.

В период своего хозяйничанья там с августа 1941 г. и до изгнания их в марте 1944 г. немецкие оккупанты, попирая установленные международным правом правила ведения войны, последовательно проводили в жизнь намеченные правительством фашистской Германии и командованием германской армии чудовищные планы истребления и ограбления советского народа.

В гор. Николаеве и Николаевской области немецко-фашистские оккупанты расстреливали и вешали ни в чем неповинных мирных граждан, в том числе стариков, женщин и детей, больных в лечебных заведениях, зверски истребляли советских военнопленных, жгли и разрушали жилые дома, больницы, школы, церкви и т. п., грабили промышленные предприятия, колхозы, культурно-просветительные и научные учреждения и насильственно угоняли на каторжные работы в Германию советских людей, преимущественно молодежь, всячески издевались над советскими гражданами, глумились над религиозными чувствами верующих.

Материалами Чрезвычайной государственной комиссии по установлению и расследованию злодеяний немецко-фашистских захватчиков и данными следствия установлено, что за время своего «хозяйничанья» в гор. Николаеве и Николаевской области немецко-фашистские изверги расстреляли, повесили и замучили свыше 105 тысяч советских граждан... причинили материальный ущерб народному хозяйству области на сумму свыше 17 миллиардов рублей.

Следствием установлено, что с момента занятия немецкими захватчиками г. Николаева (16 августа 1941 г.) там начались массовые аресты и убийства мирного населения, а также советских военнопленных. Все это проводилось по заранее разработанному плану гитлеровского верховного командования.

Обвиняемый по настоящему делу оберштурмфюрер «СС» Санднер Ганс, занимавший в гор. Николаеве должность начальника управления полиции безопасности, показал:

«... за несколько дней до начала военных действий против России западная и южная часть России были разбиты на сектора для оперативного обслуживания. Эти сектора имели названия: «А», «В», «С» и «Д». Прибалтика была отнесена к сектору «А», Белоруссия - к сектору «15», Украина - к сектору «С», Крым, Кубань и Кавказ - к сектору «Д». Каждый сектор делился на оперативные группы и команды. Личный состав групп и команд комплектовался из сотрудников гестапо, «СД», криминальной полиции, солдат «СС» и частично солдат штурцполиции (охранной полиции). Каждая оперативная команда двигалась вслед за наступающими частями немецкой армии и с занятием населенного пункта или города производила изъятие советского актива и других неблагонадежных для немецкой армии лиц и уничтожала их путем расстрела» (т. III. -Арк. 27, 28, 69, 71).

Эти показания Санднера полностью подтверждаются данными секретного отчета № 6 о деятельности специальных подразделений «СС» и зондеркоманд в СССР в период с 1 по 31 октября 1941 г., приводившимися американским обвинителем на Нюрнбергском процессе главных немецких военных преступников.

В г. Николаеве и прилегающих населенных пунктах в первые же дни его захвата немцами свирепствовала оперативная команда «Д-4», следовавшая вместе со штабом 11 армии. В начале же октября 1941 года эту команду сменила направленная из г. Киева генерал-лейтенантом «СС» Раш команда «С-5», возглавленная оберштурмфюрером «СС» Санднером. обвиняемым по настоящему делу.

Как установлено следствием, разгнuzданный фашистский террор в г. Николаеве и Николаевской области ставил своей основной задачей массовое истребление советских граждан и отличался исключительным зверством.

Советских людей хватали без всяких причин и поводов, пытали их в застенках жандармерии и гестапо, расстреливали и вешали. Ряд свидетелей подтвердил, что арестованных мирных граждан в крытых автомашинах подвозили к высокой каменной стене пригорода Темвод, где партиями расстреливали над заранее подготовленными ямами. Вместе с убитыми в ямы бросали живых людей, (т. I. -Арк. 208, 209 и 228).

21 октября 1941 года немцы вывезли из Херсонской психиатрической больницы свыше 900 чел. психических больных и всех их расстреляли, (т. VII. -Арк. 223-225)...

Расстрелы производились систематически изо дня в день. Для устрашения мирного населения г. Николаева и области немецкие карательные органы систематически производили публичное повешение ни в чем не виновных советских граждан.

В тюрьме на Музейной ул., дом № 3 в г. Николаеве немцы применяли механизированную виселицу, на которой регулярно, два раза в неделю, производили казни заключенных, (т. I. -Арк. 174-179).

Казням советских людей предшествовали пытки, беспримерные по своей садистской жестокости. Так, больной грыжей арестованной жене священника Свиридовского клали на живот доску и по ней били камнями. Заставляли арестованных перетаскивать камни из одной кучи в другую. Для пыток при допросах арестованных применяли электроприборы и плети. В тюрьме полиции безопасности для истязаний арестованных был устроен специальный каменный мешок. Беременных женщин как правило нагих, избивали плетью и палками.

Зверские расправы над мирным населением производились под предлогом борьбы с партизанами. Это подтверждается показаниями обвиняемых Санднера и Витцлеба (т. VI. -Арк. 76-77; т. IV. -Арк. 9-10).

Для истребления мирных советских граждан немецко-фашистскими извергами широко использовались лагеря. Так, концентрационный лагерь типа Майда-нека и Освенцима был создан в местности Грейгово близ г. Николаева. Системой пыток, издевательств, истязаний и убийств этот лагерь был превращен в подлинный лагерь смерти для советских граждан.

Типично было такое явление: охранник лагеря загонял заключенных в пруд и бил их палкой по головам до тех пор, пока те не тонули. Нередко заключенных зарывали живыми в землю, (т. IV. -Арк. 304-305).

Такие же факты имели место в лагере для советских военнопленных «Темвод» (т. II. -Арк. 182-185; т. II. -Арк. 179).

Помимо истребления советского населения в г. Николаеве и Николаевской области немецко-фашистские захватчики также систематически насильственно угоняли советскую молодежь в германское рабство. Установлено, что этот угон носил планомерный характер. В первые месяцы оккупации города и области этот угон осуществлялся путем так называемых «призывов» молодежи через биржи труда. Эти «призывы» сопровождалась террором и угрозами. 6 июля 1943 г. в г. Николаеве было повешено 10 чел. молодежи рождения 1924-1925 гг., пытавшихся уклониться от отправки в Германию. Извещение, опубликованное по этому поводу в местной газете, требовало явки на сборные пункты под страхом смертной казни.

Обвиняемые по делу бывший начальник областной жандармерии Бютнер и начальник охранной полиции Витцлеб показали, что насильственный угон в Германию советских граждан являлся одной из главных задач полиции и жандармерии.

Особенно больших размеров и крайней жестокости достигла насильственная отправка мирного населения в Германию в дни подготовки немцев к отступлению. В этот период объявленная немецкими властями насильственная эвакуация гражданского населения фактически превратилась в массовые облавы и убийства советских граждан, (т. II. -Арк. 214- 215; т. I. -Арк. 324-325)...

Составлено 5 января 1946 г. в г. Николаеве.

Военный прокурор Украинского округа, полковник юстиции Семашко
ДАМО. -Ф. 7. -Оп. 89. -Спр. 123. -Арк. 1-9

Документ № 99

Указ Президиума Верховного Совета СССР о присвоении Гречаному П. К., Дьяченко Д. Г., Моргуенко В. С. звания Героя Советского Союза

1 июля 1958 г.

За мужество и героизм, проявленные в борьбе против фашистских захватчиков, присвоить посмертно звание Героя Советского Союза организаторам и руководителям подпольной комсомольской организации «Партизанская искра», действовавшей в Первомайском районе Николаевской области Украинской ССР в период Великой Отечественной войны:

1. Гречаному Парфентию Карповичу

2. Дьяченко Дарье Григорьевне

3. Моргуненко Владимиру Степановичу

Председатель Президиума Верховного Совета СССР К. Ворошилов.

Секретарь Президиума Верховного Совета СССР М. Георгадзе.

Газ. "Известия". -2 липня 1958 г. -№ 157. -Арк. 1.

Документ № 100

Указ Президиума Верховного Совета СССР о награждении орденами СССР участников подпольной комсомольской организации «Партизанская искра», действовавшей в Первомайском районе Николаевской области Украинской ССР в период Великой Отечественной войны

1 июля 1958 г.

За мужество и отвагу, проявленные в борьбе против фашистских захватчиков, наградить участников подпольной комсомольской организации «Партизанская искра», действовавшей в Первомайском районе Николаевской области Украинской ССР в период Великой Отечественной войны:

ОРДЕНОМ КРАСНОГО ЗНАМЕНИ

1. Златоуста Владимира Терентьевича (посмертно)
2. Коляндрю Марию Даниловну (посмертно)
3. Кучера Александра Яковлевича (посмертно)
4. Попик Полину Ефимовну (посмертно)
5. Попика Дмитрия Никифоровича (посмертно)
6. Попика Демьяна Ивановича (посмертно)
7. Чернявского Михаила Федотовича (посмертно)

ОРДЕНОМ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ 1 СТЕПЕНИ

1. Беличкова Ивана Ивановича (посмертно)
2. Белоуса Владимира Иосифовича (посмертно)
3. Боголюка Григория Ивановича (посмертно)
4. Буревич Надежду Ивановну (посмертно)
5. Бурятинского Андрея Федотовича (посмертно)
6. Вайсмана Владимира Константиновича (посмертно)
7. Волошина Александра Петровича (посмертно)
8. Волошина Владимира Петровича (посмертно)
9. Гречаного Карпа Даниловича (посмертно)
10. Демиденко Николая Митрофановича (посмертно)
11. Клименюка Михаила Федоровича (посмертно)
12. Кошевенко Софью Степановну (посмертно)
13. Кравца Михаила Андреевича (посмертно)
14. Меркушенко Екатерину Ивановну (посмертно)
15. Носальскую Веру Никитичну (посмертно)
16. Холод Тамару Лазаревну (посмертно)

ОРДЕНОМ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ II СТЕПЕНИ

1. Беличкова Ивана Игнатъевича (посмертно)
2. Демиденко Бориса Терентъевича (посмертно)
3. Демиденко Петра Ивановича (посмертно)
4. Длюбарского Гавриила Петровича (посмертно)
5. Дудко Григория Максимовича (посмертно)
6. Клименюка Ивана Иосифовича (посмертно)
7. Криворученко Василия Афанасьевича (посмертно)
8. Кулагину Зою Борисовну (посмертно)
9. Лойченко Полину Алексеевну (посмертно)
10. Остапенко Николая Калениковича (посмертно)
11. Павленко Ивана Андреевича (посмертно)
12. Паламарчука Ивана Анисимовича (посмертно)
13. Полищука Семена Кирилловича (посмертно)
14. Попика Григория Емельяновича (посмертно)
15. Розумняк Нину Семеновну (посмертно)
16. Розумняк Александру Ивановну (посмертно)
17. Терниченко Владимира Степановича (посмертно)

ОРДЕНОМ КРАСНОЙ ЗВЕЗДЫ

1. Герасименко Ивана Павловича
2. Васильева Ивана Григорьевича
3. Исаченко Юрия Ивановича
4. Ющенко Ефима Нифонтовича

Председатель Президиума Верховного Совета СССР К. Ворошилов.
Секретарь Президиума Верховного Совета СССР М. Георгадзе.

Газ. „Известия”. -2 июля 1958 г. - № 157. -Стр. 1.

ДОВІДКИ ПРО ЧЛЕНІВ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ, АВТОРІВ, УПОРЯДНИКІВ

- Гаркуша
Олексій
Миколайович
Шклярський
Юрій
Олександрович** - голова Миколаївської обласної державної адміністрації, доктор економічних наук, голова редакційної колегії.
- перший заступник голови Миколаївської обласної державної адміністрації, кандидат економічних наук, заступник голови редакційної колегії
- Шитюк
Микола
Миколайович** - академік, заслужений діяч науки і техніки України, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри новітньої історії України Миколаївського державного університету, відповідальний секретар редколегії.
- Члени редколегії:*
- Горбуров
Євген Григорович** - помічник голови Миколаївської обласної державної адміністрації, кандидат історичних наук.
- Мельниченко
Валерій
Володимирович** - начальник управління освіти і науки Миколаївської обласної державної адміністрації, кандидат педагогічних наук.
- Момотенко
Олександр
Іванович** - голова ради обласної організації ветеранів.
- Сушко
Людмила
Миколаївна
Будак
Валерій
Дмитрович** - керівник робочої групи обласної редакційної колегії „Книга пам'яті України”.
- академік, заслужений діяч науки і техніки України, ректор Миколаївського державного університету, доктор технічних наук, професор
- Шевченко
Наталя
Володимирівна** - декан історичного факультету Миколаївського державного університету, кандидат історичних наук.
- Цимбал
Лідія Михайлівна** - доцент кафедри політології Миколаївського державного університету, кандидат історичних наук.
- Соболь
Петро Іванович** - доцент кафедри новітньої історії України Миколаївського державного університету, кандидат історичних наук.

- Захарченко
Олексій
Олексійович** - старший викладач кафедри новітньої історії України Миколаївського державного університету.
- Багмет
Михайло
Олександрович** - академік, доктор історичних наук, професор Миколаївського державного гуманітарного університету імені П.Могили.
- Шкварець
Валентин
Павлович** - академік, доктор історичних наук, професор Миколаївського навчально-наукового центру Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.
- Котляр
Юрій Вадимович** - завідувач кафедри Миколаївського навчально-наукового центру Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, кандидат історичних наук.
- Гузенко
Юрій Іванович** - старший викладач Миколаївського навчально-наукового центру Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.
- Зайцев
Юрій
Олександрович** - голова обласної організації „Меморіал”, голова обласної організації репресованих політв’язнів.
- Члени авторського колективу:*
- Хасцький
Олександр
Петрович** - доцент кафедри допоміжних історичних дисциплін Миколаївського державного університету, кандидат історичних наук.
- Кішак
Іван Теодорович** - перший заступник начальника обласного управління сільського господарства і продовольства облдержадміністрації, кандидат технічних наук.
- Щукін Володимир
Володимирович** - старший викладач Миколаївського навчального центру Одеської національної юридичної академії.
- Старовойт
Людмила
Василівна** - завідувач кафедри Миколаївського державного університету, кандидат філологічних наук.
- Козирсва
Марина
Едуардівна** - старший викладач кафедри політології Миколаївського державного університету.
- Кондрашов
Віктор Федорович** - доцент кафедри давньої і нової історії України Миколаївського державного університету, кандидат історичних наук.
- Погорселов
Анатолій
Анатолійович** - аспірант кафедри новітньої історії України Миколаївського державного університету.

ЗМІСТ

Гаркуша О.М. Навіки в пам'яті народній.....	3
Соболь П.І. Історіографія питання „Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни (серпень 1941 – березень 1944 р.р.).....	6
Котляр Ю.В. Миколаївщина напередодні окупації ворожими військами (червень-серпень 1941)	38
Кондрашов В.Ф., Хасцький О.П. Евакуація населення підприємств, закладів освіти та культури	55
Горбуров Є.Г. Підпільний і партизанський рух на території Миколаївщини в роки Великої Вітчизняної війни.....	64
Шитюк М.М. Підпільна організація „Партизанська іскра” в світлі нових історичних джерел і документів (1942-1943 р.р.)	92
Зайцев Ю.О. Націоналістичне підпілля на території Миколаївщини в 1941-1944 р.р.	103
Гузенко Ю.І. Миколаїв у роки німецької окупації (16.08.1941-28.03.1944 р.р.).....	115
Захарченко О.О. Німецько-румунський окупаційний режим на території Миколаївщини	138
Захарченко О.О. Аграрна політика окупантів на території Миколаївщини (серпень 1941 - березень 1944 р.р.).....	172
Кіщак І.Т. Сільське господарство Миколаївщини в 1940-1944 роках	207
Щукін В.В. Нищення культури в роки німецько-румунської окупації.....	215
Будак В.Д., Старовойт Л.В., Цимбал Л.М. Вища освіта Миколаївщини в 1941-1945 роках.....	227

Багмет М.О., Козирєва М.Є., Щукін В.В. Голокост: винищення єврейського населення в період німецько-румунської окупації.	243
Соболь П.І. Нацистський геноцид на території Миколаївщини в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1944). ..	262
Хаєцький О.П. Миколаївці в евакуації	285
Шкварець В.П. Роль Березнегувато-Снігурівської операції у звільненні Миколаївщини в роки німецько-румунської окупації	296
Шкварець В.П. Звільнення північних районів області.....	309
Погорєлов А. Військові з'єднання, що брали участь у звільненні Миколаївщини	317
Шитюк М.М. Остарбайтери	335
Шитюк М.М. Герої Кримки: повоєнні долі. Іван Герасименко	355
Юхим Ющенко.....	379
Шитюк М.М. Архіви Німеччини про окупацію і відступ німецьких військ з Миколаївщини (серпень 1941 - березень 1944 р.р.)	385
З спогадів Моргуєнко А.І. про життя, діяльність і героїчну смерть її чоловіка Моргуєнко В.С	402
Архівні документи свідчать	405
Довідки про членів редакційної колегії, авторів, упорядників	500
Зміст	502

Науково-документальне видання

**МИКОЛАЇВЩИНА
В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ:
1941 – 1944**

(До 60-річчя визволення області
від німецько-румунських окупантів.)

Українською мовою

Комп'ютерний набір: Романов О.М.
Коректор: Головіна Л.О.
Комп'ютерна верстка: Непомнящий О.С.
Кольорове фото: Дудченко К.В., Ласкін Д.В.

ISBN 966963972-7

Підп. до друку 29.01.04.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура "Таймс".
Друк офсетний. Ум.друк. арк.29,9925.
Тираж 1500 прим.

Видавництво та друкарня «КВІТТ».: 54030, м. Миколаїв,
вул. В.Морська, 45. Тел. (0512) 35-00-48.
E-mail: kvitt@mksat.net